

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

29-том

САГЫНДЫК ӨМҮРБАЕВ

Академик А.А.АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы астында

Түзгөндөр: *Жылдыз Тургунбаева*
Айжан Аалиева

БИШКЕК
«КУТ-БЕР» – 2017

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
Ө-99

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды

Редколлегия:

Акматалиев А.А.	Мусаев С.Ж.
Байгазиев С.О.	Садыков Т.
Жайнакова А.Ж.	Токтоналиев К.Т.
Маразыков Т.	Эркебаев А.Э.

Ө-99 **Сагындык Өмүрбаев.** «Окурмандын китеп текчеси» сериясы: 29-том. / Түз. Ж.Тургунбаева, А.Аалиева. – Б.: «Кут-Бер», 2017. – 628 б.

ISBN 978-9967-12-677-0

Бул китепте Сагындык Өмүрбаевдин роман, повесттеринин, аңгемелеринин айрымдары орун алды. «Телегей» аттуу романында кыргыздын карапайым кызынын татаал турмуш жолду басып өтүп талыкпаган эмгектин, өжөр мүнөздүн арты менен элдин кадырлоосуна жетип, өрнөктүү өмүр сүргөндүгүн баяндайт. Повесть жана аңгемелеринде элеттик жаш адамдын турмушту таанып-билүүсү, интеллектуалдык калыптанышы, рухий жетилүүсү, адамдык сапаты өндүү маселелер көркөм чечмеленет. Ошондой эле шаар маданияты менен чөйрөнүн жаш адамга тийгизген оң таасири, жаштардын ата журтка болгон атуулдук сезими баяндалат.

Китеп жалпы окурмандарга арналат.

Ө 4702300100-17

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-12-677-0

© КР УИА, 2017
© «Кут-Бер», 2017

САГЫНДЫК ӨМҮРБАЕВ (1930—1999)

Жазуучу Сагындык Өмүрбаев Кочкор районунун Ак-Кудук айылында 1930-жылдын 20-сентябрында жарык дүйнөгө келген. Жазуучу, котормочу, публицист, Жазуучулар союзунун мүчөсү (1958), Кыргыз эл жазуучусу (1991). 1951-жылы Кыргыз мамлекеттик Педагогика институтун бүткөн. Чыгармачылыгын 1948-жылы ыр жазуудан баштаган. Чакан аңгеме, түрмөк ырлары республикалык газета-журналдарга, жыйнактарга чыккан. Ата Мекен, тынчтык жөнүндө. Андан кийин ар жанрда ондогон китептери (ыр, аңгеме, очерк, публицистика, повесть, көп котормолору өз-өзүнчө жыйнак болуп чыккан. Ата Мекенди, тынчтыкты даңазалаган биринчи ыр жыйнагы «Тынчтык нуру» (1954), «Айна» поэмасы (1957), «Балаты» (1962). Өмүрбаевдин алгачкы повесттери «Женишбектин жолдоштору» (1956), «Көктөмдөгү кыштак» (1959). «Бороондуу күндөр» (1963, 1972) романы менен журтчулукка кара сөздүн чебери катары таанылган. «Көктөмдөгү кыштак» повестиндеги каармандардын тагдыры «Бороондуу күндөрдө» улантылып, «Көк жайыкта» (1978) тереңдетилип, «Кер өзөн» (1989) романында толук чечмеленет. «Кер өзөн» романын жазуучу таланттуу сүрөтчү уулу Эркинге арнап жазган. Өзгөчө, эл башына келген эки кыйын кезеңди – 1916-жылдагы Үркүндү, 1941-45-жылдардагы согуш коогалаңын баяндаган «Бороондуу күндөр», «Телегей»

романдары менен Өмүрбаев журтчулукка кара сөз чебери катары таанылган. Өмүрбаев прозаларында сюжетти кызыктуу куруп, образдарды таасын ачып, мүнөздөрдүн жеке сапаттарын соц. фондо чагылдырат. Ушул маанайдагы анын ар кыл тема, ар кыл мезгил, түркүн окуяны камтыган сегиз романы бар: «Бороондуу күндөр» (1963), «Телегей» (1965), «Көк жайык» (1978), «Өзгөргөн өрөөн» (1982), «Өрттүү кечүү» (1984), «Жер эне» (1986), «Кер өзөн» (1989), «Улуу үркүн» (2016, жазуучунун көзү өткөндөн кийин жарыкка чыккан). Көпчүлүк романдары орус жана башка тилдерге которулган. Ал К. Чуковский, С. Михалков, Гамзат Цадаса, Г. Гулям, И. Попов ж.б. чыгармаларын кыргыз тилине которгон. «Телегей» (1965) романы кыргыз прозасында көрүнүктүү орундардын биринде турат. 70-80-жылдары «Алтын жылдыз» (1978), «Адылбек» (1981), «Өзгөргөн өрөөн» (1982) аттуу бир катар романдарды жана повесттерди жараткан. «Өрттүү кечүү» (1984), «Жер эне» (1986) романдары толуктоолор киргизилип, 1990-жылы эки роман бириктирилип, «Өрттүү кечүү» аттуу экилик романын жарыялаган. Чыгарманын 1-китеби – «Таңкы таймаш», 2-китеби «Ашуудагы айкаш» деп аталат. Өмүрбаевдин «Улуу үркүн» (1996) аттуу акыркы романы 1916-жылдагы кыргыз элинин башына келген кыйын кезеңди баяндаган. Жазуучу бул чыгармасын академик Х. Карасаевге арнаган. Өндүрүштүк тема согуштан кийинки совет адабиятындагы магистралдык темалардан болгон. Социалисттик Эмгектин Баатыры, чабан аял Телегей Сагымбаеванын турмушунан алып жазылган Өмүрбаевдин «Телегей» романы ушул темада жазылган кыргыз прозаларынын катарында алдыңкы, көрүнүктүү орундардын биринде турат. Романда жазуучу негизги көңүлүн башкы каармандын психологиясын, татаал адамдык тагдырын ачып берүүгө бурат. «Телегей» «Эмгек баатыры» ардак наамына оңой-олтоң эле жетише койбойт. Ал өз башынан бир топ катаал

турмушту кечирет. Мына ошол процесстердин бардыгы романда таасирдүү, көркөм чагылдырылган. Өмүрбаевдин «Бороондуу күндөр» романында согуш мезгилиндеги бир өрөөндүн элинин турмушу сүрөттөлөт. Эркектердин баары майданга кетип, айылда карыган чал-кемпирлер, аялдар, жаш балдар калган кезде согушка барбай жашырынып жүргөн Карач, Дербиш, Чомор, Даки, Тынай өздөрүнчө уюшуп алышып, коомдук мүлккө кол салып, бир айыл элди, кала берсе районду бушайман кылышат. Качан гана Бердиш майдандан келип, колхоздун башкармалыгына көтөрүлгөндөн тартып, качкындар жеңилишке мажбур болушат. Романда катышкан каармандардын образдары типтүүлүк даражасына көтөрүлүп, мүнөздөрү ачылган. «Өзгөргөн өрөөн» романында жазуучу башкы каарманы Адыл Акбаевдин прототиби катары Социалисттик Эмгектин Баатыры К. Акназаровду алган. Жазуучу бул эмгекчил, ишмер адамдын турмуш жолуна, мыкты сапаттарына таянып, тарбиялык-таасирдүүлүк мааниси жогорку образды түзгөн. Жазуучу 1989-жылы мамлекеттик тил статусу берилгенден тарта көтөрүлгөн проблемаларды тереңден кароого аракет кылган. Бул боюнча 1998-жылы жүргүзүлгөн радио-маек, радиосабак түрүндөгү уктуруулардын цикли «Тил табияты» деген аталышта коомдук телерадио корпорациясынын Алтын фондунда сакталуу. Бир топ публицистикалык макалалардын автору. Анын көркөм чыгармаларынын эң башкы өзгөчөлүгү – тилинин байлыгы. Бишкек шаарында жашаган үйүнө 2000-жылы мемориалдык такта орнотулган. Ысымы туулган айылындагы орто мектепке, көчөгө берилген.

ТЕЛЕГЕЙ
(роман)

Аягым жерге токтобой тызылдап турган секелек-ойноо кезим... Анда биздин айыл тиги Кочкордун Ак-Жарында болчу. Ысы күз. Тышта күн кайнап турат. Теңтуш кыздар менен эртеден бери тышта ойноп, жедеп чарчап суй жыгылганда чекемен тер куюлтуп үйгө баш бактым. Апам нан жаап отуруптур. Тыштагы кайнаган ысыктан келген мен эмес, үйдөгү ал да алка-шалка терге түшүптүр. Деле апам баш күнүнөн ошондой, нан жапканда баргылданып тердеп алып... оттун табына ошентетго.

Бир байлам ак жоолугун артына буунуп койгон анын эки жаагынан тер салаалап, кең тигилген көгала чыт көйнөгүнүн этек-жеңи балбактап, кыпчуур колунда. Тулганын бутуна жантайта көмкөргөн казандын алдына коломтодогу корду шилеп аткан ал тыштан кирген мага кылчайып минтти:

– Ата-а балам, эртеден-кечке бир үй бетин көрбөс болдуң го!.. Мээңе күн өтүп кетпедиби. Эшиктеги аптап эмне... Эс алсаң боло бир көчүк басып.

Апамдын ачуусунун келгени ушул. Жемелөөнүн ордуна кайра мага кайышып.

– Апа, ачка болдум.

– Азыр нан бышат. Аңгыча айран куюп иче тур.

Айранга деле анча көөнүм чапкан жок. Ысык нан жегим келип, тулганын бутуна жантайып, коломтодогу

чокко төшүн тоскон казандын коңулуна шыкаалап, нандын бат эле бышышын күтүп, кырыман жаткан калыбымда көзүм илинип кетиптир...

Апамын ачуу чаңырыгы мени силкип алды. Эмне болуп кеткенин билбейм, көзүмдү ачкыча болбой апам шыйрагыман алып, тышка жүткүнгөндө чокоюм суурулуп колуна кетип, мен ордумда калдым. Ыргып турдум эле, дикилдетип колуман сүйрөп тышка чыкты апам.

Тышта чакчелекей, чуру-чуу. Бири-бирине караган жан жок. Жөө-жалаңдап тоо талаша качып аткан эл. Маңдай жактан тарсылдаган мылтык...

Көрсө үркүн тура... Эңтеңдетип мени колуман жетелеген энемин үнү кымкуут элдин арасынан чыркырап атамы чакырып жатты:

– Телегейдин атасы-ы!.. Оо, Телегейдин атасы-ы!..

Атам байкуш да бир убакта чакчелекейдин ичинен бизди таап келди. Менден кичүү эки эркек бир тууганымын бирөөнү алдына, бирөөнү артына көтөрүп алган атам энтиге сүйлөдү.

– Бол... бат!.. Элден бөлүнбөй...

* * *

Ошондон үй бетин көргөн жокпуз. Биздин айыл тооташты жамынып, күндөп-түндөп жүрүп отурушту «Турпанга качып баратабыз!» деди апам байкуш. Бедел ашып үрктүк. Канча күн жол жүргөнүбүздү кайдан билейин, биздин айылдын өлгөндөн калганы жер кезип отуруп. Турпанга жеттик. Куйруктап алган кырсык Турпанга да кубалай барыптыр. Андан бизди калың чечек каптады. Эл кырылды. Элге келген кырсыктан буйтап кетүү кайда, баягы менин өзүмөн кичүү эки бир тууганым да чарчап калды.

Өздөрү араң илең-салаң басып турган байкуш апам менен атамды тиги эки эркегинин бирдей чарчап калы-

шы катуу өбөктөтүп кетти. Ачкалык менен күйүткө оору кошумча болуп, апам менен атамды биротоло төшөккө жыкты. Үйлөп ийсе учуп кетчүдөй кирбиндеп алардын маңдайында жалгыз мен.

– Шордуум ай!.. Бөлөк эл, бөтөн жерде биз көз жуумп кетсек күнүң не болор экен?! – Курган энем ушинтет да, эрдин кеберситип маңдайында отурган менин саамайыман сылаган болот. – Аа, арман!.. Шордуу атаң менден да алсыз. Минтип айтып тигинде кыңкыстап жаткан атама бурула караган апамын сүлдөрү учуп кеткенин көрдүм. Чыккый сөөгү чыгып, көзү ары чарасына кирип кетиптир. Чачы жыдып, какчыйган баш сөөгүнөн куйкасы кашкаят. Алсыз арык манчаларын зорго көтөрүп, менин саамайыман сылап зээни кейиген анын эрди кемшиндегени менен көзүнөн жаш чыгар эмес. Апам айткандай атамдын абалы өтө кыйын көрүнөт, эки күндөн бери тил ката элек. Анда-мында гана кеберсип чарт жарылып кеткен эрдин ымдап, батташкан уурттарын ырсыйтып тамшанып коёт. Анан «Су-у...» деген угулар-угулмаксан алсыз үнү чыгат.

«Шордуум ай!.. Биз көз жуумп кетсек сенин күнүң не болор экен?!» Апам байкуштун бу сөзү ичиме уу куюп, өздөрүнүн көрүнүшү жүрөгүмү канатып жиберди. Мен токтоно албай буркурап турдум:

– Апаке ай!.. Антпечи?! Мен... мен... коркуп атам!..

Батташкан кирпичин солгун туушап, тунара караган апам байкуш менин көз жашыман коркту бейм. Арык колуна тамган жашым алсыз эненин сай сөөгүн сыздатса керек. Өңү-башы тутуша түштү да, кайра ошо замат жүзүнөн кыйналуу белгисин таза шыпырып таштап, мага жылмайды:

– Коркпо!.. Коркпо жыттоочум! Мен... тимеле сени... кантээр экен деп жатса... Киши болбойсуң бейм!?. Кудай жакшылыгын берип жерге кайткыча... жанымды бекем

уучтайм! Сени... кантип бозортоюн?!. – Үнүнө кайрат чакырган апамын бул айтканына мен атайын демөөр байлап, катуу ынандым. Төшөктөн көтөрүлүп келип менин көз жашымды арчыган анын арык манчалары мага келчү кырсыкты калкалап калчудай, менин жүзүмөн ыйды биротоло желпип жиберчүдөй көрүнүп...

* * *

Апам айткандай кудай жакшылыгына баштадыбы «качкындар жерине кайтат экен» деген каңшаар угулду. «Ак падыша тактан кулаптыр!» Муну уккан калың качкындын, анын ичинде биздин кубанчыбызды айта көрбө! Бул кабарды бири-бирибизге сүйүнчүлөп, канат болсо киндик кан тамган жерге ошол эле замат учуп жеткиң келет.

Жерден азган качкын кыргыздар самсып жолго чыкты. Бар кайратын боюна жыйып ордуна баш көтөргөн менин апам менен атам да эл караандап илкип баратты.

– Кагылайын тууган жер, кайдасың?..

– Чымындай жанды уучтап, эптеп жетер күн бар бекен?

– Киндик кан тамган жердин суусун татаар күн кана?!

Жолдо самсыган качкындардын ар кимиси ушинтип зар тиленгидей болсо ооздорунан көк түтүн буркурайт. Таягына сүйөнгөн атам байкуш илкип артта, илээлеген апам да мага кобурап коёт.

– Жыттоочум!.. Жыттооч сарым! Жерибизге баратабыз, көрдүңбү?! Жерибизге барабыз эми!.. О, жараткан!.. Чын эле жерге... О, топурагыңдан айланайын тууган жер! Топурагыңды бир жыттап анан... – Минтип демиккен апамдын көзү алдыдагы самсыган качкындарга, андан ары тээ мунарыктап бүлбүл көрүнгөн тоолорго түшөт да, саал ууртунан жылмайган болот. Аа, курган апам...

алыстан бүлбүл көрүнгөн тоолордун карааны өз үйүндөй, болгондо да өз колу менен уугун сайып, өз колу менен керегесин жайган жалпак боз үйүндөй ысык көрүндү белем. Тоолордун караанын көзүнөн кетирбей илгерилей берди.

Азыр кай жерде жүргөнүбүз менен ишим эмне, куду азыр эле босогосун аттап кирип баргансып, менин көзүмө да жатактагы калың айыл арасында калган үйүбүз элестейт.

Анда Кочкордо ысык эле. Айыл арасында уй сайгактап, койлор короодо солуктап, жалакай эчки иттен көлөкө талашып. Кыйгас орок маалы эле го, айыл арасы дан жыттанып. А түгүл өз үйүбүздөн нан; карачы, бышкан нандын жыты бур дей түшкөнүн... Ошондо апам казанга жапкан нан коломтого көмкөрүлгөн бойдон карарып күйүп баратканда жалп гана корго түшүп калгандыр. Деги үйүбүз ошо калыбында чечилбей турат бекен? Буларды ойлоп, буларды көз алдыман өткөргөн мен өзүмчө күндүндөй түштүм. Айла болсо азыр эле, азыр эле жетким келип нан жыттанган үйүмө.

Бирок биздин жол учу жок санаадай узара берди, канча бассак да жер арбыр эмес. Качкындардын арымы барган сайын жайлап... Мунун баарын анча таназар албаган мен бир күнү катуу кубанып кеттим. А мени кубанткан атамдын жүзү болду. Кадимки калыбында илээлеп артта келаткан анын жүзү балкайып, толмоч тартып агарып алыптыр. Карасам энемки да ошондой, Күдүндөгөнүмдү айта көрбө.

– Байкуш атам! элге баратканына сүйүнүп, семирип алган тура! Баарыдан апамды карасаң, үйүбүздө жүргөндө да мындай эттенген эмес... карасаң эми?!

Менин бул сүйүнчүм ошо күндүн эртесине жеткен жок. Желге тийген чырактын жалынындай үлп этип өчтү да калды. Бир суунун боюна келип конгон жери-

бизден кайра өйдө боло албай атам жан берди. Атамдын аяк-башын тартып боздогоп апам, мен, анан атамдын Итибай деген агасы үчөөбүз болдук. Өзү илкип араң-араң бут шилтеп келатканына карабай атам бизге бир аскар бел тура байкасам. Белибизди омкоруп алдык да ботодой боздоп жолго чыктык. Апам байкуш тээ артта атам калган жээкти теше карап эчкирет, сыягы өзөгү өрттөнүп баратса керек.

– О, кургур, кайда калдың?! Эми сенден ажыраган биз байкуш... кай талаадан карга-кузгунга жем болобуз?!

Минтип сендиректей түшкөн апамды жанагы Итибай агабыз сүйөп кайрат айткан болот:

– Койсоңчу балам, кантесиң! Береги баланын эсин чыгарып. Э, өлгөндүн артынан кошо өлчүбү, кандай кылабыз. Калкка келгенди көрбөскө чара барбы? Карачы айланаңды. Боору бүтүн ким бар бу күндө? Үмүтсүз шайтан деген. Үмүт кылалы! Сабыр этели...

Итибайдын айтканына чыйралды бейм, апам көпкө үнсүз келатты. Бирок, бир оокумда Итибай экөөбүз сүйөй калгыча болбой үстөмөнүнөн кулап, ошо боюнча ордунан тура алган жок, үнү араң кыңылдап чыкты:

– Жы... жыт... тоочумм. Ыйлаба... кайраттуу бол... Апам дагы бирдемелерди айтат беле, анте албай тунарган көзү мени тиктеген бойдон калды. Мен отко салган чучуктай чыркырап басып жыгылдым.

– Апа-а... Апа! Мейнетиңди алайын апа-ке-е! Мен канте-ем? Мени кайда таштадың апаке-е?!

Минтип канчалык чыркырасам да апамды тилге келтире албадым. Мени апамдан бөлө албай айласы кеткен Итибай тигиндей чөк түшүп алып өзү да өксөп турду:

– Оо, жараткан! Бизди кандай каарыңа алдың? Калдайган бир айыл кишиден коколой башым калабы, оо жараткан!..

Апамын муздаган көкүрөгүн менин жашым жууп, тырбаңдаган сол колум да ошо замат оң колтугундагы

төрсөйгөн бирдемеге уруна түштү. Ал бая жоолукка тү-
йүлгөн бир чөйчөк талкан эмес беле. Аа байкуш апам,
такыр алдан тайып өзөөрүп баратканда гана искеп таңда-
йына салып койгону болбосо, мындан өзү да жарытылуу
татчу эмес. Күндө эки маал мага чаңыттап берчү.

– Апа, өзүң ичсең, – дегениме жообу даяр болчу:

– Ичтим айланайын. Мен куруюн, менин кабыргам
катып калбадыбы. А көрө ушунун жугу үзүлө электе эл
караандап алсак. Сени тууган жерге аман жеткирип ал-
сам, олжом ошо. Менин жүрөгүмө деле анча баса бербейт.
Уурта, ууртай кой, жыттоочум! – Мага телмире көпкө
тунжурап калчу. Мына эми, ошо өз жанынан кечип
мага деп сактаган бир чөйчөк талканы жашка жуурулуп
колтугунда.

Кайсы маал болгонун билбейм. Эсим ооган мен апа-
ман бөлүнбөй көпкө жатсам керек. Көзүмдү ача салсам
башым айланып жер көчөт. Айланам капкараңгы, күн
батып кеткен тура. Туура жагыман үшкүрүк чыкты, ка-
рай салсам башын жерге салаңдатып үңкүйгөй Итибай
чалдын карааны. Отурган бойдон жаны чыгып кеткенсип,
анда кыймыл да, табыш да жок. Менин айланган башым
шылк дей түштү, апамын колтугуна кайра кирип жатып
алдым. Кайда бармак элем, бөлүнбөйм апакемен.

Күн эчак батып кетиптир!..

МЕН БИР КАРЫП

Аңгыча биздин жаныбыздан ит ыркырап, Итибай
ордунан атып туруп чаңырганын уктум:

– О, ай!..

А мен, өлүк болсо да бар балаадан апамын дени калка-
лачудай болуп, анын колтугуна башымы катып тырмыша
бердим эле, бир кезде Итибайдын колу апамын денесинен
мени бөлүп кетти:

– О, куу тумшук! Тур! Кутурган итке жем болдук!
– Курган чал мени этегине далдалап, ийри таягын туш-
тарапка шилтеп, жан далбаса кылган болот. Иттердин
ыркырагы улам жакындап, жакындамак түгүл, Итибай
чалды бурдап кетип жатат. Итибай колундагы жалгыз
айбары ийри таягынан да ажырады. бейм. Жан курусун
мени да таштап жиберип эки колун тарбаңдатып бакы-
рып калды.

Ошо тушта иттин ыркырагынан арытан кишилердин
үнү чыгып, иттер бизден кичине обочолоду. Дагы ичер
суубуз бар экен, качкындардын тобу бизди иттердин
оозунан ажыратты.

* * *

Жан курусун, биз ушундан кийин жерден азган кач-
кындардын арасынан карыш бөлүнбөдүк. Качкындар да
бири-бирин кара тутуп, бири-бирине сүйөнүп илээлеп
келе берди. Бир күнү таңынан эл күдүңдөп, сүйүнчүнөн
бышактап жатышты.

– Кудай чын көргөздүңбү?!

– О, куда-ай өлсөк биз ыраазы эми!..

Көрсө качкындар кыргыз чегине түшкөн экен. Эл
сүйүнгөндө мен да күдүңдөдүм, бирок ошо замат ичим
туз куйгандай ачышып, өпкөм көөп шолоктоп жибердим.
Жанын оозуна тиштеп тирүү келаткан эл жерге жетип,
эми үй-үйүнө баш багат. А мен... мен шордуунунчу?..
Түндүгүнөн түтүн булаткан жалпак боз үйүбүз кана? Нан
жаап отурган апам кана?! Мына булар көз алдыма келип,
а түгүл нан менен түтүндүн жыты күнү бүгүнкүдөй та-
ноому өрдөгөндө каңырыгым түтөп, жер, суу көрүнбөй,
көзүмөн жаш эмес ысык кан аккандай болду.

Жок, тиги көрүнүштөрдүн бири жок! Коломтодо нан
жаап отурган апам да жок, капшыт толтурган атам да

жок, үйдү айлана чуркап ойногон былдыр тил бөбөктөрүм да жок, а түгүл үй да жок, коломтодогу күлү учуп кеткен кубарган журттан башка эчтеке калган эместир!..

* * *

Жаңылбаппыз, так ошондой болуптур, Тигилүү үйдү, асылуу казанды таппадык. Кочкорго – кубарып ээнсиреген журтубузга көп аялдабадык. Атабыз Итибайдын айтууна караганда бизге окшогон бей-бечаранын жан сактап кетүүнө Чүй жакшы. Анын үстүнө жерге кайткан кыргыздарга жаңы өкмөт да ошо Чүй жактан ырайым сээп аткан имиш. Ошентип, Итибай мени жетелеп алып, Чүй кайдасың деп жол тартты.

Итибай чал демейдегидей эмес, дегеле демдүү. Кыш чилдесинде түн каткан жолоочу тоо башынан күн көзүн көргөндөй жаңы кабарга демөөр кылып, жаңы заман илебине жылынат го:

– Жүрү, айланайын Телегейим. Жүрү, ылдамырак бас, – дейт өзү таягын арыштата шилтеп баратып. – Калктын айтымында өлгөндөн калган биздей кембагалга таң аткан го?! Эсенчилиги болсо экөөбүз жетелешип алып ошо Пишпектеги чоңдорго чейин барабыз...

Бирок көптөн бери сүзөктөп келаткан Итибай чал Пишпекке жете албай жолдон каза тапты.

Мына менин багыма караган-кармаганым Итибай да тигинтип... эми кандай кылчумун? Жок дегенде мени бая жолдо өзү айтып келаткан Пишпекке жеткирсе эмне? Пишпекти кайдан табайын эми. Ушинтип калчумунбу айдай талаада!?

* * *

Короодон-короого өтүп, маараган жетим котур улактартай, кайда аяк шилтерими билбей башым айланкөчөк

атып турганымда так ошол айылдан бир жыты таеже табылды мага. Өзү жесир, эттүү-жөндүү күпчөктөй кара катын экен. Бойго жеткен кызы, эки эркек баласы бар; баласынын кичүүсү мени менен тең. – Ана, тигилер менен ойноп жүрө бересиң. Өзүмдүн сиңдим турбайсыңбы. Раматылык сенин апаң экөөбүз бир уруктун кызыбыз. Ал байкуш менден улуу болчу. Эже, сиңди элек. – Өзү да бир аз зээни кейиген таеже үшкүрүп, кирпигин жаштаган болду: – Өлгөндөн калган шордуум. Эми кимдин көзүн карамак элең. Ушунда бол. Бой тартканда өз колум менен ыйлабай турган жериңе тапшырам. – Таежем күнүмдүк баш калкалоо түгүл, келечегимин да камын көрүп койгонсуду. Эмнеси болсо да кара таппай темселеп турган мен көктөн тилегеним жерден табылгандай кубанып, айтарга кеп таппай кудундай түштүм. «Көрөр күнүм бар экен го талаада калганда таежеме кезиккенимди!..»

Күдүндөгөнүм үч күнгө айланган жок. Анткени бул үйдүн болгон оор түйшүгү бүт бойдон мойнума арта салынчудай. Таежем качантан бери чогулган тоодой кири менин жаныма үйдү да кыска буюрду:

– Куру шапшый бербей, катуу сыгып, таза жуу. Казандагы суу жетпейт, сууну көп ташып ал. – Ушинтти да, өзү бая бойго жеткен кызын ээрчитип айылчылап кетти. Үйдө калган берки эки тентеги эмненин күнүн көргөзсүн мага. Жууган кириmdi улам топуракка оонатып кетишет да, кой десем тилими туурап эликтешет.

– Кой десе, силерди карап тур, таежеме айтпасамбы. Ансайын күчөйт тигилер:

– Таежең эмес! Ал биздин апабыз. Айтып эле көрсөң, кайра өзүңдү урдурабыз. – Бирөө артыман келип чачыман жулкуп кетти эле көзүмөн от чагылды. Жаным ачыганда ордуман атып туруп бирөөнү муштап иймек болгонумда бирдемеге чалынып оңкомон кеттим.

А экөө кыраан каткы. Көрсө артыма тулга коюп коюшкап тура. Боорума кирип кетсе эмне болмок? Көө-

лөгөн көгүчкөндөй болуп тура калганымда тигилердин күлкүсү жанагыдан күч алды. Не болсоң а бол деп, бирин качырып сала бердим эле экөө тең үйдү айлана качып жеткиришпеди. «Алы жетпеген акыретчил!» дегендей тигилерге алым да жетпей, өзүм да жетпей калгандан кийин ичимен кекендим да, башкача өч алмак болдум:

– Карап тургула силерди, аррам чечектер! Таежеме айтпасамбы!

Таежем келгенде айтып арызга отурдум эле укмак түгүл кулагынын сыртынан кетип, кайра мени жемеге алды:

– Эркек бала деген ошол! Өзүң теңелбей эле койбойсуңбу?

Мындан ары анын балдары мени тулгага чалмак түгүл кулагымы кесип алса дагы арызга отурганыман эчтеке чыкпасын билдим да, бул үй-бүлөнүн кишиси түгүл итинин астынан кыя баспай кибиңдеп жүрө бердим. Түнкүсүн гана биртике уйку аралаганы болбосо, ардемени кылып жүрүп түн ортосу ооганда кыйшайган мен байкушту таңынан таежемдин ачуу үнү силкип алат. Ордумдан атып турам да, көзүмдү ушалап алып отунга же сууга тызылдайм.

Алда, уйку ай!.. чечекейим суурулуп жерге түшчүдөй болуп, башым кеңгирейт. Айла канча, ошондо да бир аяк басуу жок, дикилдеп жүргөнүм жүргөн. Таежем баштап бул үй-бүлөгө тыйынча көрүнбөдү го кызматым. Төбөм менен жер казсам да кымындай жылыта албадым булардын ичин.

«Жаман көргөндүн бөркү казанбактай». Тыштан шамал болсо да менин кесиретимен болуп туюлат буларга. Эселек балдары түгүл эми баягы бойго жеткен кызы дагы таманыма шиш какчу болду. Башканы кой, нан чайнаганым да өөн ага. Жаңы эле өзөк жалгайын дегенде анын көзү тикирейип менин оозумда. Мурдун чыйрып, түсүн бузат да, таежеме шыбырайт:

– Карасаң, апа, оозуна толтуруп алып чалпылдата чайнайт. Ушу тамак ичкенде жүрөгүм айланып, кузгум келет. Тышка чыгып ич дечи.

– Эне-атасын ошондоюнан жуткан, – деп кошула кетет таежем да, – колунан бирөө суура каччудай аякты басып алат тура!

Муну уккан тентек. балдары баягдан күчөп, көмөлөтө коюп кетип, оозуна келгенин аябай кордой беришчү болду:

– Малай кыз! Сен биздин малайыбызсың.

– Согончогун карасаң, чокоюнан чыгып турат. – Тигилер жаман чокоюман чыгып турган чор согончогуму да жайына койбой сабоо менен сайгылашат. Жатып алып да бир уйкуга чейин солуктап чыгам. Отун, сууга барганда кабакка кирип алып, чарчагыча ыйлайм. А түгүл ээнирек жер болсо бакырып-бакырып алам.

– Кудай-ай! О кудай! Эмне кор кылдың? Апакебай, мени эмне ала жатпадың?

Ушинтип бакырганда ичимди жарып кеткени турган муң бир аз бөксөрүп, кара буум чыгат, биртике жеңилдене түшөм.

Жеңилдегени курусун, үйгө башбаксам кайра баягы. Таежем баштап баскан-турганыман кыйкым таап, аңдып турмай.

– Карасаң, апа, дагы ыйлап алыптыр Телегей.

– Ыйласа көзүнө ак түшсүн? Саксайган каракчы! Ыйласаң өз башыңа көрүнүп, балдарыман садага кет! Эне-атасын ушундайынан жуткан.

Курган эне-атамын арбагы да мени менен кошо тил угуп, таяк жеп, таежемин оозунда. Куду мен бир желмогуздугуман эне-атамын экөөнү тең катары менен жеп алгандай, менден бөлөк бу жер үстүндө жетим жоктой ызгаардын баары мага келип урунат. Ырас эле кээде өзүмөн чочулап, мүчөм адамдан башка жаланкычтай го деп ойлоп, бүт тулкуму кыдырата карап чыгам да таң

калам. Жок, анча деле адам коркчудай эмесмин. Анан эле эмне мынча жек көрүнөм буларга?

КАЧУУ

Бечаралыкка карайбы, бой тарткандын иши бой тарткан тура. Айылдын кыздарын көрүп, боюму түзөмүш этем. Башта билинчү эмес, ушу быйыл үстүмдө үч кетмен топурагым жок, тоногон нардай кебетемен өзүм корунуп, чүнчүп кеттим. Жаман чокоюман балтырым кызандап, кыймылдасам жеңимен чыканагым сорондойт. Антер жөнү бар, үстүмдөгү таежемин кичүү эркегинин эски таар кемсели, мен жонума салардан мурун эле далдалынан бөлүнгөн. Башында алеттен кеткен соң жонума түшкөнү эсеп эмес таежеме, мени көрсө эле кыжыры кайнап, асты-үстүмөн аңтарыла карап өңгөчүн тартат:

– Уу, саксайган шүмшүк... Адам, мунун бутунда көзү барбы? Карасаң, кечээ элс кийген чокоюнун кебетесин! Чыканагында да тиши барбы бу бейбактын?

Чыпкалашкан чачым куйкуюп желкемде. Деле кийимди койдум, алакандай башымды жууп, түйдөктөй чачымды өрүп аларга чолоо болсочу. А чолоо тийбегени менен таежемин жумушу болобу, көзүмү, каш-кирпигим менен куйкалаган анын оозундагы жалыны дүр эле чачыма жармашат да, шырылдатып өрттөп калат.

– Бейбак ий саксайган. Алакандай башыңы жууп ала албайсың, анан эмне? Чык! Чык итирейбей...

Мен таежемин бул айтканына терикпейм. Теригип эмне кылайын башыңы жууп ал деп атса. Ошентип жаңы эле отко суу коюп башымын камын көрүп атканда таежем кайра чаңырат:

– Өчүр ой, алдагы отту! Көрө койгонсуп эми камынганын. Түндөтөн өлүп калдыңбы? Отунга жөнө! Кымындай

куурайды сен азыр жагып алганда, кечинде шыйрагыңы жагабызбы?! – Ошентип жаңы эле тамызган отум өчөт да, таежемин оозундагы буйругун алып, ызгаарын жонума көтөрүп ара талаага отунга жөнөйм. Кайра ырас болду деп коём ичимен. «Балта көтөргүчө дөңгөч эс алат» биртике болсо да тилден кулагым тынчый түшөт. Андан көрө зарымды ээн талаага айтып, бир кара буумду чыгарып алайын.

* * *

Ата-а кудай жалгап кал! Бүгүн күн мемиреп жылуу тийди дегеле. Жазгы баар. Чээнинде жаткан жан бар дейсиңби бу маалда. Кумурскадан өйдө жер үстүндө кыбырап, тирилик кылууда. Тээ карарган тилкелерди бой-лоп сокочулар жүрөт. Безеген торгой асман мелжиген бийиктен топчудай көрүнүп, кымындай канаты лепилдейт. Торгойдун үнү ай! Бая үркүндөн мурун биз тиги Кочкордо экенде да ушинтип сайрачу...

Ушул азыр алыста калган Кочкор... Эне-атам... былдыр тил эки бир тууганым көз алдыма келе калып, кирпичимен ачуу жаш ирмелди. Ал экөө бир күнү ойноп жүрүшүп, талаадан торгойдун төрт жумурткасын таап келишиптир. Чак түш болчу. Эки бала тең тыштан кыйкыра кирди:

– Апаке-е!

– Апа дейм?

Бирдемеге алаксыган апам кылчайгыча болгон жок, экөө тең алаканынан экиден төрт жумуртка көргөздү:

– Карачы, жумуртка таап алдык!

– Ооба, сен тапкан жоксуң. Мен таптым!

Тигил экөөнүн алаканындагы окшош чаар жумуртканы көргөн апам секирип кетти:

– Иий, арамдар.. Кайдан алдыңар аны? Торгойдуку тура. Салгыла ордуна алпарып. Ал ыйык, каргап салат караңгүн!..

Муну уккан балдар элеңдей түштү да, кайра сурашты апаман:

– Ыйык деген эмне?..

– Апа дейм, ал эмне деп каргайт?!

Апам байкуш баланын ою менен болчу. Торгойдун ыйык экенин жай баян кылып, анан кантип каргарын айтып берди:

– Эне-атаңарды жутуп жетим калгыла деп каргайт. Анан бу жумуртканы сындырган бала жетим калат, эне-атасы өлүп. Силердей балапандар чыгат бу жумурткалардан да. Алпарып сала койгула ордуна. Уясы кай жерде экенин билесиңерби?

– Билебиз, апа.

– Билебиз! – деп жарыша унчуккан экөө кайра жөнөштү. Бирок ашыгып бараткан эмелер мүдүрүлүп жарып алышыптыр. Аны үйгө айтышкан эмес. Ала-кандарын ачтырып көргөн апам билип койду сындыргананын. Көрсө экөөнүн тең кымындай алакандарына жумуртканын сарысы катып калган тура. Бу төрт жумуртканын сынганына балдар биз түгүл апам да катуу кейиди.

– Ата-а, бекер убалына калдыңар а... Кур уясын баскан торгойго кыйын болду го. Кап! Үчөөңөр түгүл чегиле элек кезиңерде силердин бирөөңөрдөн ажырасам менин күнүм не болмок? – деп кабаарыган апам айтаарын айтып алып, кайра өзү чочуп кетти.

– Койчу айланайын!.. Анын жүзүн ары кылсын!..

Балдар кулуяп бирин-бири карап унчукпайт. Ушундан кийин менин оюмдан баягы төрт жумуртка кетпей койду. Апам же атам кичине башым дей калса болду жаным чыгып кетет.

– Жарбагырлар, торгойдун жумурткасын жарып. Эми жетим калбагай элек баарыбыз...

Азыр дагы тиги ободогу торгойдон улам ошо жумурткалар көз алдыма келе түшүп, эне-атаман эрте ажыраганымы ошо жумурткалардап да көрөм.

Жаштайыман өзүмө жанжолдош болуп алган сары санаа менен алышып, учу жок ой аралап камыгып келатканымча тоо этектеген боз чыбырларга да жете түшүптүрмүн. Мына мен отунду ушулардан алам, коён томукту болсо тигилерден чаап.

Көтөрмөдү, кабымды таштап, өзүм жогоруладым. Отун алууга калганда адис болуп бүтпөдүмбү. Кургак жампа менен коён томукту тиги капка салсам. Таңып ала турганы болсо берки көтөрмөгө.

Түшкү күн кактап жиберди. Жогорулап алганда жонуман тер кетип, бутумдан иттин башындай чокоюмду чечип таштадым. Чоккой болгондо кайсы бутка калкасы бар эле. Аягыма таш байлагандай салмагынан башка андан бутум кубанар эчтемсе көрө элекмин. Бая айыл ичинде өзүм курактуу кыздардан уялганыман бутума сала койгонум болбосо, отунга келгенде дайыма чечип таштайм. Буттун чору калыңдап отуруп, таш менен тикенекке үйүр алышып, а түгүл аларды анча тоготпойт. Үстүмдөгү жаман таар кемселди да чечип ыргыттым.

* * *

Кабымды көк жампа менен коён томукка толтуруп, биртике эс ала калганымда тээ төмөнтөн эрбендеген жалгыз караанды көрдүм. Караан улам жакындап, түз эле мага келатат. – Ии, бая таежемин жубарымбектеринин бири тура. Менин артыман чуркатканын.

Жанагы караан жакындап калды. Жок, ал балдардай көрүнбөйт. Чоңураак, башка бирөө го? Бу ким болуп кет-

ти? Мен көрүп жүргөн айылдагылардан эмес. Ким болсо да түптүз келатат. Өз турпатыман чыйпыйым чыкты.

Жанагы бута атым кирип келиптир. Мына, бет маңдайымда бир кызыл тебетей куба жүлүн улан турат. Бутунда көлчөйгөн өтүк, жонунда жамачылуу чолок кемсел. Ал өзүнүн үстү-башынан анча корунчу түрү жок. Ойноктоп көзү тирүү. Жылмыңдаган калыбында учурашты:

– Аман жүрдүңүзбү, карындаш?..

Уялганыман кирерге тешик таппай, бет алдымы тике карай албаган мен, уланды бир аш бышымдан кийин араң тааныдым.

Бул бая жаз алдында биздин айылга келген. Анда жанында бир орто жашаган орус киши бар эле. Айылдан бирдемелер сатып алып жүрүшкөн. Улан ошондо тиги кишинин арабасын айдап жүргөн. Азыр да так ошондогу калыбы.

Мен жанагыдан жаман сүрдөп алдым. Тула боюм калтырап, көзүнөн көзүмү ала качып, алтыганага илинген тытык чүпөрөктөй өз турпатыма өз көзүм чалынган сайын жети өмүрүм жерге кирип, анын үнү угулган сайын кулагым чуулдап, бет алдыман жер айланкөчөк болуп...

Сүрдөгөнүм улам боюма тарап, тиги баланын сүйлөгөнү жагымдуу угулуп, деле жүзү жылдыздуу болуп барат. Өз боюман өзүм корунган жылаңач жыртыгыма каранбы, ошо турушта ага деле менин ыманым ысык көрүнсө керек.

Абалтан мундуу мундууга жакын го. Бат эле үйүр алыштык. Ээн талаа. Айланада жан көрүнбөйт. Көпкө сүйлөштүк. Ал сыртыман ушуну менен үчүнчү жолу көрүшү экен.

Болгонун жашырбай төктү да, мага көңүлү түшүп калганын айтып, кепти чукулуна салды:

– Баш кошсок, карындаш, кыскасы... Эжөөбүз тең жетим экенбиз. Эки бакыр, бир тукур болуп оокат кылсак...

Жаштайынан бу куу турмуштун запкысын тартканына анча мүнкүрөбөй кишини теше караган көзү, оозун-дагысын кимге болсо кайра тартпай айтып каларлык курч мүнөзү бар ушу балага мен да имерилдим...

Эки жетим жетелешкен бойдон ошо талаадан качып кеттик.

Кол кармашкан теңим ошондо он сегиз жашта, менден үч жашар улуу, аты Дүйшөнаалы. Анын да энеси эчак өлүп, атасы Сагынбай сексенди таяган кези экен. Дүйшөнаалынын жатындаш жыйырма бир тууганынан өлүп-өлүп отуруп, өзү менен төртөө калыптыр. Алар ошо чалдын кийинки алган аялынын колунда.

Дүйшөнаалы Токмоктун тегерегиндеги орус дыйкандары менен жарнакташып аштык айдап, чөп чаап, карган атасы, өгөй энеси, жетим бөбөктөрүн багат экен.

Мунун баарын мага Дүйшөнаалы жолдон айтып деле кебибиз кангыдай эмес. «Өлалбай жүрүп өлөң айтат» деп, жылаңайлак жылаңбаш жетелешип баратканым менен ишим жок, ал бирдемени айтып күлсө мен да коштойм. Күүгүм кирип калганда бир күдүрөйгөн кыштактын аягына келдик. Кыштак үстүнөн коюу түтүн калкып, жарыша ит абалайт!

Кыштактын аягындагы арыктын боюна тык токтогон Дүйшөнаалы мага карап миитти:

– Тетиги биздин там. – Ал тээ күүгүм алдынан күңүрт жепирейген кепени көргөздү. Кепе кыштактын бери четинде экен. Анын астындагы кемегеде от балбылдап, айланасында жылаңайлак, жылаңбаш балдар чуркап жүрөт. Дагы бир катын күйпөңдөп кемегенин жанында.

– Эми сен буларды кий... Менин кемселим менен тебетейимди кийип ал. «Ини таап келдим!» дейм да ээрчитип кирип барам. Атамды бир кызык кылалы... Дүйшөнаалым шыпылдап чечинип жатат. Оюну-чыны экенин билбей делдейип турсам тиги каткырып жиберди.

– Кий, кие бер! Бир кызык болот. Анан жылаңач бармак белең?

Жинди болсом да кантип антейин. Башка тасым бүтүп эми эримин тебетейин кийип кайынатамкына кирүү калыптырбы! Анда эле бетим карарбадыбы, элде жок ишти кылып.

Оозум муну айтпаса да оюмду билип турган Дүйшө-наалы кемселин кайра кийди:

– Анда сен ушундай тура тур. Мен үйдөгүлөргө барып айтайын. Ушинткен ал кемегедеги балбылдаган отту карай чуркады.

ЖЫЛАН

Көпкө аялдаган жок, жанагы от балбылдаган кеме-геден беритен бир экөө делбеңдеп мени карай келатты. Экөөнүн караанын көргөндө айланам ого бетер күүгүм-дөп, көзүмөн чаар чымчык учту. Кебетем эмне, кебетем?! Келип колуман жетелегенде болбосо ага чейин аларды карамак кайда, астыман жер жарылса тигилерге көрүн-бөй кире каччудай болуп кыйпылдап турганда кашыма келген эки катындын бири чок басып алгандай чочуду:

– Э ботом, бул эмне шумдук?! Жылаңач го айланайындар...

– Жылаңачты айтат, – деди беркиси мурункуну сүрөп. – Бутун карабайсыңбы, бутун... Жылаңач түгүл жыңайлак тура келиниң!

Дегеле, дени соо эмес го айланайын мунун! Баарына ыраазымын жүгүнүп койсо боло!?

Жүгүнгөндү айтат, жер асты үстү болуп, жети өмүрүм ошо аңтарылган жер астына кирип баратканда жүгүнгөн кимдин оюна келиптир?!

– Калдаңдаган өлүксүз ий а!.. Кайдагы селсаякты тапкан? – Мурунку чочуган катындын ушинтип силкин-генин бир уктум, андан кийин экөө эки колуман булкуп-

силкип, колго түшкөн уурудай декилдетип алып жөнөштү. Ошентип, мындан да чекем жылыбасын билдим.

Кемегедеги өчүп бараткан чокту тегеректеп соксоюп-соксоюп жылаңбаш отурган балдар үн каткан жок бизге. Алар деле көздөрүн жайнатып ээрчий карашат.

Жеппирейген кепенин ичи, үлүңдөгөн май шамдын жарыгына күңүрт караңгы экен. Биз босогону аттай берерде ары капшыт тараптан карылыгы жеткен чалдын каргылданган үнү чыкты:

– Оо, садагаң кетейин! Дүйшөкөмүн колуктусубу? Оо, садагаң кетейин... Дүйшөкөмүн колуктусун көрдүм карган чакта! Ыраазымын, болду... болду. О, кагылайын эрбейген! Ишиң оңолуп, ак жоолугуң башыңан түшпөсүн! Алганың менен... – деген чалдын жалыныч тилегин чорт үздү жанагы мени көрүп мурунку чочуган катын.

– Болдучу эми, кечке жобурабай. Өпкө, жүрөгүңү чапсаң деле жүгүнбөдү.

– Жүгүнбөсө да багы ачылсын! Алганы менен тең карып, – деди чал, жанагы үзүлгөн сөзүн улап.

Чор бутуму этегиме далдалаган мен улагага жүйүртө бастым бүжүрөп.

Башыма жоолук салган киши болгон жок келин каадасы кылып. Бая таежемдин төбөсү сүзүлгөн эски жоолугун бетиме карай тартып жер тиктеп отура бердим.

А түнү бир оокумга чейин кирген-чыккандын аягы басылбады:

– О, келин кут болсун!

– Келин кайсы экен, дегеле жүзүн көрөлүчү?

– Эмнесин көрмөк элеңер көргөндө?! – Жанагы катын силкинип тигилерди какмалады.

– Апей ботом, сен эмне силкилдейсиң ыя?! – деп тигини беттен алды жаңы кирген катындардын бири. – Айыл-апа жалаң эле келиндин себин көрмөк беле, өңү-түсүн, бешенесин көрөт. Сенин чачыланды жебей

койсок жаныбыз калабы. Жүргүлө кеттик! – Ушинтип булкунган катын кепенин жаман каалгасын тарс эттире кайра таштап чыгып баратты:

– «Туубагандын түбү чий» деген ушу. Буларды тууптууп азабын тарткан байкуш өлүп калгандан кийин кылганын карачы бу кубарган бетпактын...

– Аа, караңгун десең!..

– Энеси байкуш болгондо, жанагы келин кийми жок келмектен эмне болсо да талпактап жетине албай калбайт беле.

– Ошону айтсаң.

– Жаман чиркин. Муну эстүү катын десе жеткен эси жок неме тура.

– Келин босогосун аттаган күнү кудай урган кайын эне силкинсинби.

Ушуну менен эл аягы басылды да калды. Баягы Дүйшөнаалы байкуш да жок. «Кайдан таап келдиң бу селсаякты» деп, кайненем анын да кулагынын кужурун алдыбы? Үйдө менден бөлөк үчөө. Бирөө кайынатам:

– Аа, жараткан – дегенден ашык сөз айтпай андамында ийнинен тынып тиги капшытта жатат.

* * *

Кишендеги уурудай келген калыбымда улагада соксоюп кирпичтүү көзүмү какпай а түнү таң атырдым.

Үй-бүлөнүн өңү-түсүн түндө үлүндөгөн чырактын шооласында даана көрө алган эмесмин. Бүркөнүмүш болгон жаман жоолуктун астынан аларды кыя карадым.

Өзүмүн көңүлүм сууй түшкөндөн ошондой көрүндүбү, айтор, түндө жулкулдатып үйгө киргизген эки катын көзүмө суук көрүндү. Береги казан-аяк жакта жүргөн ач күзөндөй куба өгөй кайненем экен. Тыштан чака кармап кирген калыбында мени кумсаңдай караган сарысы

түндөгү мени жетелешкен анын өнөгү. Тээ капшыттагы кара сабадай канжайган кара чал кайнатам Сагынбай экен. Чалдын көзү менен мурду Дүйшөнаалыга союп каптагандай. Далысы эңиш тартып бүкүрөйүп, денеден эт качканы болбосо заманында албан-субандай чоң киши көрүнөт.

Үйдөгүлөр кыбырай электе намазга турган чал тышка чыгып даарат алып келди да, чапанын жайып багымдат окуп, анан томурайып түндөгү ордунда жаткан балдарын сыйпалап кобурап жүрдү:

– Кагылайындарым, кагылайындарым...

Балдарын бир сыйра кымырып тышка чыгып бараткан чал, ордуман тура калып улагада бүжүрөп турган мага да жалына кетти:

– Серейген карааныңдан садага болоюн... Бу Дүйшөнаалы кайда жоголду?.. Минтип өзү менен өзү сүйлөшкөн чал тышка чыкканда үй ичи уйкуда болчу.

Балдардын экөө кыз, бирөө эркек экенин турары менен эле байкадым. Кыз эмеспи, тиги эркек баладан кырдуурак экөө бат эле шынаарлап менин жанымда эле, кайненем алкынып коё берди:

– О, окшошкон... Шынаарлап коюшат. Каадалуу жеңеңердин такыясын киели деп турасыңарбы? Чык ары, очокко от жаккыла! – Жанымдагы эки кыз аны бир, мени бир жал-жал карашып тышка жөнөштү.

– Тур ой, – деди мени карап акириштеген ал заарын бетине кармап, – мында конокко келдиң беле? Мунун бек отурун. Көтөрмө, чотту ал да тиги сайдан барып жылгын чаап кел!

Мына, менден адашат десем мукур чот менен отун таңчу кара көтөрмө мында да ээрчий келген тура. Бул экөөнөн кутулар күн болбойт экен го.

* * *

Күн кечээкидей эмес. Жамгыр төгүп жиберчүдөй болуп түнөрүп, ыткыйган булуттар улам төмөн салаңдап нымшып келет. Отун алып бүткүчө кара нөшөр төгүп турса көрдүм го көргүлүктү!.. Анын үстүнө кечээ эртең мененки бойдон эрдиме эчтеке сүртө элекмин. Ичим кабышып, оозуман кара суу келип, башым айланып турат. Айланса кантейин!..

Мен тиги жылгынга кире берерде Дүйшөнаалы артыман жете келди. Ачык сүйлөшүүгө үйдөгүлөрдөн айбыкса керек. Жаныма келип колдон алып, маңдайыман сылаган ал, аркы-беркини айтып көңүлүмү көтөрдү. Ага муюган мен түндөтөн берки уккан тилими да, көргөн ызамы да, ичим кабышкан ачкачылыгымы да унутуп, өзүмөн-өзүм тоё түштүм.

Мейличи, баарына ыраазымын. Деги-кол кармашкан теңимин көөнү түз болсо...

Ушинтем да тигини караган сайын сөзүнө да, өзүнө да эбеденим эзилип, катуу демөөр кылам. Маңдайыман сылап, бооруна кысып ээн эркелетип турган ал талаага жумушка баратканын айтып жүрүп кетти. Күндө эртең менен кетип, кечинде келет экен. Кээде ошоякка конуп да калат.

* * *

Менин кылганым өгөй кайненеме ошол эле күнү жакпады. Көтөрүп барган жылгынды чачып баягыдан жаман кубаңдады:

– Э, ботом, өлчөң өзүңө болгур! Жылгындын көктөгөнүн чаап келген эмнеси? Ой, келин, сенин эмне көзүң жокпу ботом? Куураганын чаппайсыңбы көгүн чаппай.

– Ээ, көгүн-куусун билеби жаш неме! Жага берсеңчи, эми мындан кийинкисин теске, – кайнатам менин таламымы талашайын деди эле, түндөгүчө анын оозун баса калды.

– Ооба, жаш неме. Анда бешикке бөлөп ал, жанагы калдаңдаган уулуң экөөнү. Жаш неме дейт. Жаш неме капкаяктан эр издеп келчү беле?

Анын каары мен түгүл берки чөбүрөгөн жетимдердин да жүрөгүнүн сары суусун алып бүткөн түрү бар. Ананайындардын көзү ай!

* * *

Өгөй кайнененин үйдө жогу бизге бир жыргал. Анын айылчылап кетиши биздин багыбыз ачылганы менен тең. Ал айылга камынганда кудуңдайбыз. Айтарга сөз таппай, ал өзү кайткыча үйгө тоо көтөрүп келгиле десе да баш тартмай жок.

Булардын өлгөн энеси да менин апама окшогон балага катуу сөзү жок, сабырдуу экен айтымында. Жыйырма баланы койчо төрөгөнүнө карабай, колунан иш келген – мейнеткеч, балбактап казан-ашы берекелүү, айыл апага алымдуу, абысын-ажынына барктуу, кимисине болсо кел бери экен.

Анда булардын атасын да жерге отургузбай бөпөлөшчү, ага-иниси эми береги катын келгенден соң четтеп чыгышыптыр.

– Сагынбайдын үйүнө бир сур жылан кирди, – деп кеп кылышат туугандары. – Эми анда башбагуунун өзү кыйын... Чал байкуш да кантет. Аны айдап ийгенде балдарынын жамаачы-жазгоосун ким карайт?

– Ай, ошо жылан жамаачысын карап деле жыргатпайт.

– Сагынбайды шордотту.

– Ээ, жерге кирсинчи! Жаштыр-карыдыр кадыр билер өмүр шеригинен калбасын. Ыраматылык Калбүбү барда эмне.

– Жарыктык десең, чынынын сыныгындай болуп өзү да карынын сыпаасы эле.

– Аа кокуй, эми казанчы атка конгон тура. «Сакалың өрттөнгүр!» дейт экен ооз ача электе жаа жыланы. Ушундайынан жетимдери менен коломтодо калган тура!..»

Ушак эмес ушинтип жатканын өз кулагым менен нечен курдай уктум.

– Өлчөсү өзүнө болсун ошонун! Жаш эрге тиет элем деп арман кылат дейт го!

– Апей, анын жаш эрин бул айыл карызына бери-пирби?!

– Жанында жүргөн бир жүлүндөй сары шайтаны бар. Ошол оюна ардеме салат дешет го «Өлөсөлүү чалдын тизесин кучактап жатпай, өз теңиңи тап!» деп.

– Ошо кайдан келген неме экен баса?

– Жеңеси дейби, а да бир жер куруткан неме го!

– Ээ, жеңеси болсо жетелей кетсин, андай жыланын! Курган чал менен байкуш жетимдердин кайра ошондо жаны тынчып калат.

Өгөй кайнененин үстүнөн жүргөн мындай күпүрдү эл оозунан да угабыз. Ээн калгалда өзүбүз да эриккиче эзилише коюп куду андан кутула түшкөндөй жеңилдене калабыз.

Ынагы экөө эртең менен кетсе кара күүгүмдө бир келишет. Келгенде жөн келеби. Баягы көнүмүш заарын чача келет:

– Кезек аш кеби!.. Отурасыңарбы оозуңарды ачып! Көктөйүмдө ушулар менен көмүлүп!.. Көзүм эле кашайып калсачы бу көрөкчө!.. – Ушинтип өзүнөн-өзү туталалган ал казан-аяк жакка барат да андан бетер алкынат. – Какшып калган тура, какшып калгырдыкы!.. Ой, сек-

сейген каракчы!.. Колунду мен байлап кеттим беле ыя?! Бирдеме жасап койсоң боло анан!.. Ачка болуп келет деп ойлобойсуңбу анан ыя?! О, түшкө кирчүдөй болгон өлүгүңдү...– ушинтип мени чачыман сүйрөп уруп киргенде берки байкуштар чыркырап үстүмө түшө калышат:

– Апаке ай, койчу!..

– Апакебай, койсоң?! Мындан кийин тамак жасап жүрөлү?!

Катын анан аларды бирден басып жыгылбайт бекен:

– Өлүгүңдү гана көрөйүндөр! Булардын боорун... Боорунду гана жейин, шүмшүктөр аа!.. Мени талагысы бар тура айланайындар!.. О, журт! Мени Сагынбай чалдын балдары уруп атат, айлалайындар!.. Бул минтип чаңырган сайын үрпөндөп чогула калып отурул айыл-апа да тажап бүтпөдүбү. Тыштан атаман башка жан баш бакпайт. А байкуш бирдеме деп келатканда сакалдан алууга даяр. Чаңырып барып бетине сайыла түшөт.

– Жуткучтарыңа болушуп мени жара тарткың барбы ыя, куу сакал!.. Мына жара тарт!.. Мына!..– Ал чачын саксайтып байкуш чалды төшкө сүзгүлөйт. Сакалын сербейтип жылаңбаш калчылдап турган чалды көргөн биздин заманабыз куурулуп, өзүбүз таяк жегенибизге кайыл болуп, анын этек жеңине жармашабыз:

– Апаке-е, койсоң!

– Апакебай, атама тийбесең?! – Биздин чыркыраганыбыз чымынча көрүнчүбү?.. Баарыбызды ыргыта-ыргыта коёт да, чал байкушту дагы эле жакалап чаңыра берет:

– Куу сакал!..

Бир күнү тыштан кумсандап кирген кайненем, көзүн аңтарылта бизди, анан казанды карады да үнүн кекээр чыгарды:

– Бул эмне ыя, өзү?!.. – Баарыбыз селее түштүк. Биртике сүттү кечке татпай сактап, азыр анын келер маалында кесме жасап отурсак эми...

Капшытта отурган кайнатам катынды теше тиктеп жооп кайтарды:

– Ии, ал тамак! Эмне, көрбөй турасыңбы?

– Тамак деп... Көрүп турам тамак экенин. Көк кылтыр кылган өлүк-тиригинди көрөйүндөр! Ит ичпесе киши ичеби бир казан сууну?! Ме, ичип жат жыргап! – Ушинтип алкынды да камыры жаңыдан түрүлгөн сүт кесмени эңтере тээп таштаса болобу. Көзүң жамандыкты көрбөсүн, очоктон эңтерилген казандагы кесме эшиктен-төргө жайнай түшүп, жанагы от жагып отурган кайынсиндимди көөмп кеткендей болду, берки экөөбүздүн да буту-бузга жаба берди.

Кайнатам бакырып жиберди:

– Сорду-уң, жылан балдарымды!! – Ал тигини түртүп жиберип, аркы жыгылган кызын көтөрө койду. Аны тегеректеп баарыбыз чуркурап жибердик. Ошо тушта Дүйшөнаалы да келип калыптыр. Тиги күйгөн карындашын көргөн анын оозунан кеп чыкпай, өңү бузулуп турду. Аңгыча тегеректегилер да чогулду. Элдин дабырынын арасынан кайнатам кургурдун каргылданган үнү чыкты:

– Ой, жылан... Жогол! Жогол ушунчаңда!.. Сен эмес, берегилердин энесинен ажырап да кудай алган эмес мени. Жогол! Кагылайын журт, үйүмөн чыгаргылачы береги жыланды.

Кайненем көпкө унчукпай турду:

– Кудай жалгасын, – деди ал кайнатама карабай. – Журтту арачы салба! Мени журт алган эмес, сен алгансың. Өлөсөлүү сенин тизеңи кучактап жатканча... Баягы жан жолдошу жүлүндөй сар катын экөө көтөрүнүп жолуна түштү, кыйкым табалбай өзү араң жүргөн эме тура. Ошентип өгөй кайненем үйдөн чыгып кеткени менен тиги кирбиңдеген кайынсиндим байкушта заары калды. Сүттүн күйүгү оңойлук менен айыкчубу...

АЛЕКСЕЙ АТА

Конор дарынын дайны жок эки күн жаткан кыз алдан тайып солуду. Колтугу эле соккону болбосо, көзүн да ачпайт. Оозуна анда-мында суу тамызабыз. Баарыбыз үрпөйүп анын маңдайындабыз; кайнатамдын сакалы сербейип, уйку бетин көрбөй кыңкыстаган кызынын кашында.

Дүйшөнаалы кечинде бир киши менен келди. Ал орус киши экен. Тулкусу чымыр, кара сур жүзү сабырдуу. Көгала муруту калкайып оозуна минип турат. Бадырайган көзү кишини токтоо эркелете карап, ымандуу, шайыр адам экенине күбө. Ал киргенден эле кайнатама саламды кыргызча айтып, кыргызча шатырата сүйлөп кирди.

– Ай, ай... абышка, кыз күйдүбү?

Солгун кыңылдап жаткан кыздын жүзүнө тигилген тиги киши чөк түштү да, чөнтөгүнөн кагазга оролгон бирдемелерди алууда:

– Эчтеке эмес, абышка, кайгырба сен. Кыз айыгат, баары жайында болот.

– Оозуңа май садагаң кетейин! Жыйырма баладан ушу төрт чүрпөмдү кармап калдым эле! Колуңан келсе бир далалат кылсаң, кара башымы тартайын астыңа!

Жаңы келген кишинин кеби жалаң кайнатам эмес баарыбызды сооротту. Анын мүнөзүчү, анын сөзүчү! Айтор анын бүт турпаты биздин карып көөнүбүздү жубантып, а түгүл бизге келаткан кырсык аттууну бүт тосуп калып тебелеп тапшачудай көрүнүп, аны биз аттай арка, тоодой медер кылдык!

Баарыдан да бу кишинин өңү мага жылуу учурап туруп алды. Эстейм-эстейм, табалбайм.

Ии, басаа, бая мен тиги таежемдердикинде жүрчүдө бу киши, Дүйшөнаалы экөө араба менен барбады беле? Так өзү! Ал дарыларын жанына катар коюп алды да,

ылжыраган күйүккө бирин сээп, бирин сүйкөп күнү-түнү менен кыздын кашында болду.

Тиги киши Дүйшөнаалыны кээде атынан айтып, кээде жөн эле «уулум» деп коёт экен.

Ушинтип, ал киши күйгөн кызды көз көрүнөө ажалдан сактады.

Кыз баш көтөргөндөгү кубанычка кайнатамкы бир тең, калганыбыздыкы бир тең. Жарыктык, тиги кишини моюндан алып эмнени коё берсин:

– Алексейим! Айланайын улукманым! Ыраазымын! Ыраазымын Алексейим, сага кара башым тартуу!

* * *

Жаңы коноктун аты – Алексей экенин эми угуп отурбаймынбы? Бул киши жалаң Дүйшөнаалыга эмес кайнатама да башынан ашына экен го?! Кайнатам түгүл балдар да тааныйт экен го? «Алексей ата!» деп шыйпактап калышат. Бул кишиге чоочун көз жалгыз мен экем. Тышка чыкканда балдардан сурайм:

– Бу киши эмнеңер болот, ыя? Үйү кайда?

Кичине кайынсиңдим менен кайним талаша жооп беришти:

– Бу биздин Алексей атабыз.

– Абдан жакшы киши.

– Үйү алыс.

– Биздей балдары бар. Балдары – Коля, Зина, Вася...

Мына, ишибиз оңдой берди болуп, күйгөн кызыбыз айыгып, катаал кайненем кетип, баарыбыздын кабагыбыз жаркыды.

Айтор айыбыз оңунан тууду бейм бу жазда. Күдүңдөгөн топ жетим бир жыргадык, эмнесин айтасың!

Баары жайына келатты эле, бир жаман жери бая Алексей ооруп жыгылды. Көрсө башынан сүзөктөп жүргөн тура. Чарбасын Дүйшөнаалыга дайындап минтиптир:

– Кош бүтө электе карачы кырсыкты. Уулум, эми өзүң кыймылда «Жаз жарыш», эр эмгегин жер жебейт, сенден башка карууга киргени жок балдардын.

Менин балалык кыялыма бу келет: «Капырай, ошо киши да ооруйт экен ээ? Дарынын баары өз колунда турса. Каалаганынан ичип эле айыгып албайбы?»

Эртеси таңынан үч шаа мүйүз өгүзгө соко сүйрөткөн Дүйшөнаалы экөөбүз тээ тоо түбүндөгү кайракка бараттык. Менин соко кармашайын дегениме кайнатам да, Дүйшөнаалы да каршы чыкты эле, караманча өзүм кашайып болбодум.

Сокодогу өгүздөрүбүздүн ар бири алачыктай болуп шаа мүйүз. Жер араң көтөрүп бараткансып калкамандаган алардын аягында биз да илээлейбиз.

– Биздин айдоо тээтиги, – деди Дүйшөнаалы алды жактагы калдайган кара айдоону көргөзө сүйлөп. – Биз бүгүн ошондон аркы жантаймадан бороз салабыз.

Жантаймага жеткенде чөп алачык жасап алып, кийим кечебизди ошондо коюп, кошунду опю жерге курдук. Күндөр өтө берди. Айланабызда бизден башка да кош айдагандар көп. Атка кошкон соко чанда көрүнбөсө эле көбү эле өгүз. Аттыкы болсо эмне, эки кишинин анча зарылдыгы жок. Соко кармаган киши өзү гана жетет.

Өгүз жетелеген мен түшкө чейин тырмаңдап деле тың жүрөм. Күн ысыганда өгүздөр сайгактап, кордукту ошондо көрчүмүн. Сербең этип өгүздүн башы менен кошо кетем. Ошондо да болбойм, тырмаңдап. Бир гана коркконум өгүздүн мүйүзү. Кудай урган челип алса бүттү да.

Каруум кеткенин байкаган Дүйшөнаалы мага өнтөлөйт.

– Бара кой... Бөлкөдөн ашкабакка чылап жутуп, эс ал.

Бөлкө менен ашкабак бизде балакеттинби, аны да баягы Алексей атабыздыкынан ала келген азыгыбыз. Деги элден айланса болот, анан бу орус элиндей боорукер

кайдан. Кошуну бизден алыс болсо да, атайын жаныбызга келип өздөрүнүн унаасын отко койгондо же жарнактары бир жакка кеткенде менин ордума бирөө өгүз жетелешип же соко кармашат.

– Отур, кыз, сен эс алса керек. Чарчады сен.

Алар менен көптөн бери аралашып, ата-баладай болуп калган Дүйшөнаалы тилди суудай билет экен. Тигилер менен орусча сүйлөшө кеткенде оозун эле тиктейм. «Атаң көрү ай, мен да орусча билсем эмне? Деги үйрөнө алар белем?» – Өзүмөн – өзүм сурап коём да, кайра уялам. – «Сүйлөгөнүм окшошпосо шылдың болом да, а Дүйшөнаалы болсо тигилер менен кымындайынан аралашкан тура».

Каткыра күлүп, Дүйшөнаалы менен сүйлөшүп аткан тиги орустардын тилине түшүнө албасам да, дилине түшүнөм.

– Ии, кичкентай кизимка, уялбаса керек сен. Алексей ата ооруду, а биз силерге жардам берет. Биз да ата болот. Билди?

Аларга жооп кылып башымды ийкегилеп, күлүп, кызарып тердеп кетем; сүйүнгөнүм, сүрдөгөнүм аралаш. Анан кантейин, кабагым ачылганы ушудур. Кубанчымды койнума батыра албай кээде береги өзүбүз айдап жүргөн калдайган талаага жалынам:

– О, талаа, болгонуңан айланайын! Сени менен сырдашып, көз жашымды сен арчып, муңумду сен уктуң эле. Акыры минтип өз боорунда мейнет кылып, алтындай адамдар менен иркектешип арманым арылды бейм.

Кечинде өгүздөрдү сокодон чыгарып, өзүбүз тамактангандан кийин жанагы кишилерден түнөгүбүз бөлөк болот. Дүйшөнаалы экөөбүз бая өзүбүз жасап алган чөп алачыкка келебиз да, кечке чарчаганыбызды унутуп, койнубузга толтура кубанычыбызды ортого төгүп

кужураша беребиз. Биздин кептин оодугу эле жанагы кишилер жөнүндө, анан Алексей ата жөнүндө болот.

– Ээ, Телегей, биз көрбөгөн калдыбы?! – дейт Дүйшөнаалы күрсүнүп, – өскөн жерим Кочкор экенин өзүң билесиң. Энебиз өлдү. Жанагы үйдө төртөөнөн башка бир туугандарым кара тумоодон кырылды.

Бир жагынан өлүм басып, бир жагынан жокчулук тумчуктурганда курган атам бизди колубуздан жетелеп, бел ашып быякка баса берди. Көрсө, жана биз турган айыл апамын төркүндөрү экен. Кочкордон Чүй ашып кайсалап келсек да чекебиз жылыбады. Кара туткан апамын бир тыңырак бир тууганы биз келген жылы өлүп калды.

Кочкордо экенибизде бу Чуй багытында төгүлүп жаткандай туюлчу. А биз келген кезде мында деле байы магдырап, жогу бизге окшоп калтырап турганын көрүп, супсунубуз сууду.

Акыр заман башына түшкөн атам байкуш жедеп айлаласы түгөнгөндө орус поселкасына барып, малай жүрмөк болдук. Кыргыз байларынан жедеп оозу күйгөн кургур аларга көп шынарлай алган жок. Адам акысын жебеген орус жакшы анын айтымында.

Ошондон көп өтпөй, поселкадагы бир байга малай болгон атам анда эки-үч күн иштеген соң бизди өз жанына алмак болду. Атаман калабызбы, аялдабай ээрчий кеттик.

Жолдо баратканда эле мурдубузга бөлкө жыттанып, килейген кызыл бышкан бөлкөлөр астыбызда жайнап... Анткени орустукуна баратпайбызбы, орустардын наны көп болот, сураган кишилерге каалашынча бере берет. Анан бая апамын кеби кулагыбызда: «Орус баласы адам акысын жебейт, оокат кылууга орус арасындай барбы!» Эмнеси болсо да бир жыргадык го! Кайран атам, орустарды таба койгонун карасаң!.. Берки кичинекей бөбөктөрүм да атама суроо жаадырып жанын коюшпайт.

– Ата дейм, а орустуку бизге нан береби?

– Орустун балдары бизди урбайбы?

Беркилерге жооп берерден мурун атам чочуп кетет:

– Кой, орус дебегилечи! Жаман көрүп жүрбөсүн. Ата дегиле ал да мендей кары киши. Анын да балдары бар, силерге окшогон.

Өз оюндагысын билмейинче бала жай алчубу, бир аз тынчый түшүп, кайра сурашат атаман:

– Ата дейм, а орус биздин кулагыбызды кеспейби?..

– Ок! Кой антпегиле! Кесчү беле. Ыстыпан ата дегиле, анын аты Ыстыпан.

* * *

Степан бизди короосунун оозунан тосуп алды. Килейген балыгыр сары киши экен. Богогунан ээги көрүнбөйт. Казысы салаңдап, сүйлүсү күржүйөт. Мына чоң кишини көрсөң, мен атамы чоң деп жүрсөм...

– Аман, бабай? – деди биз жакындап келгенде атамы карап. – Оо, сеники баранчуктар кичкентай. Ана, баранчуктарды андай алпарган, а сен жумуш кылган, – деди короонун оозунан кире электе атам байкуштун колуна айры карматып. Биз жетелешип короого киргенде көлөкөдө отурган көчкүдөй кемпирди көрүп аяк баскан жерибизге тык токтодук. Ансыз да кибиңдеп турган бизди ал аңтарыла карады да үйүн карап үн салды:

– Борка!..

Мен курактуу баласы тиги көчкүдөй энесин колунан тартып тургузду. Эки жагына ыкшала ооп, ныгырылып, жылып жаныбызга жетти да короонун артындагы жүргөн эрине бирдемелеп айкырды. «Булардан оору жугат, жолотпо үйүмө!» деген экен ошондо.

Кожоюнубуз Степан кемпиринин кебинен чыга алган жок:

– Бабай, баранчуктар мындай турбаса керек. Сен мында жумуш кылат. Билди?..

– Э, кагылайын Ыстыпан, бу мен ушулардын айынан, – деп калчылдаган байкуш атамдын сөзүн айттырган жок кожоюн.

– Жок, жок, болбойду, мында турбаса керек.

Кожоюн минтип бизди үйүнөн кубалап атканда күн кечээдеп калган. Эмне кылмак эле, тигиндей барып, анын өгүздөрү кирчү бастырманы байырладык. Бастырманын ыктоосуна бизди жөжүрөтүп отургузган атам байкуш:

– Каапырдын мындайын билгенде, силерди айылга коё турбайт белем. Ии, ушундай отура койгула. Азыр анча суук жок, үшүй койбосуңар.

Ушинтти да өзү тиги байдыкын карай кетип көпкө жоголду. Улам караңгылаган сайын элеңдейбиз, бул айлана бизге чоочун.

Быш-күш эткен өгүздөрдүн кулгуп алып, бартылдата кепшегенин эш кылып отура бердик. Уйдун чыласы менен чириген кашектин жыты кеңилжерди жарат.

Бир оокумда атам келди. Колунда кармаган бирдемеси бар. Бет аарчысын алдыбызга жайды да колундагы болгон тасмиясын ошонун үстүнө койду. Карасак жарты бөлкө, жайпак табакта дагы бирдеме бар. Ал кадимки биз ичип жүргөндөй эмес, коймолжун тартканын биз кесме го деп ойлогонбуз. Көрсө анда эт да, камыр да жок алардын ордуна жазы-жазы жалбырактар урунду кашыгыбызга. Ачка бизге эмне, андан аптыга ууртап, оозубуздагыны ары жутпастан ашыга сурап жаттык:

– Ата, бул эмне?..

– Кесме эмес го?..

– Борч деген ошо болот. Бизге окшоп кесме жасабайт булар. Ыстыпандыкы дайым ушундай ичет.

– Ата, а мына бу жалбырагычы, ат кулакпы эмне?

– Аткулак болбой калсын, – деди атам бизге туюндуруп капуске деген ошо. Муну айдап алышат, арпага окшотуп. Жегиле, чүрпөлөрүм, жегиле. Не болсо а болсун, силердин кардыңар тойгону мага олжо.

Биз минтип кужурашып, кожоюндун борщун ичип отурганыбызда жаныбызга бирөө келди да биздин маңдайыбызга үнсүз туруп калды. Караңгыда өңү-түсү кайдан көрүнсүн, биз андан чочуп кеттик. Тиги үнсүз турган киши шык этип башын чайкады да, атама салам айтты:

– Салоомалейким, карыя.

«Бу орус поселкасында да кыргыздар бар экен го? Атама окшоп жүргөн эме го?» Мен минтип ойлогуча болбой тиги кишинин үнү кайра чыкты:

– Силерди үйүнө киргизбей койгон экен го. Кызматың адал, өзүң арам экенсиңго ал итке. Жүрү карыя меникине, жүргүлө балдар, чоочуркабагыла. Менин да силердей балдарым бар. Биздин үй тээ төмөн, алды жакта.

Кебинде кымындай кидирги жок кишинин кыргыз экенине күнөм кылган жокпуз. Бул жанагы биздин кожоюнга ызырынып бизге боору ооруп турганын да дароо билдик.

– Э, садагаң кетейин, соопчулукка... – темтеңдеп тура калган атам андан башка эч нерсе дей алган жок.

Эртеден бери чөп арасында адашып жүрүп энесин жаңы тапкан жөжөлөрдөй чөжүрөгөн биз жанагы кишини ээрчип бараттык. Ал кишинин үйү биздин кожоюндукунан көп деле алыс эмес, бу поселканын орто жеринде экен.

Кичине карындаштарымдын бирин көтөрүп, бирин жетелеп алып, алдыда бараткан тиги киши, жол үстүндөгү бак чүмкөнгөн бир кичирээк тамга кайрылды.

– Алексей? Ии, келатасыңарбы? – Ушинткен үндөн улам бизди утурлай баскан караанды көрдүк. Бизди үйүнө алпараткан кишинин аты Алексей экенин эми билдик.

«Капырай, кыргыздын аты Алексей болот экен ээ» дейм ичимен. Аңгыча жанагы аял жетип келип Алексейдин колундагы баланы ала койду:

– Ии, айланып кетейиндер! Үшүдүңөрбү? Жүрө койгула. Азыр курсагыңар да тоёт, жылыйсыңар. Апаңар болом. Валя апа дегиле мени.

Валя апанын мээрими бизди өлгөн энебиз тирилгендей эреркетти. Босогодон аттай электе үн алыша тосуп алган балдарынын да чечекейи чеч.

– Гости, гости к нам!.. – деп калышат.

Балдар биз менен чала-була кыргызча, анан көбүнчө орусча кетип. Айтор кужурашып жыргай түштүк. Эне-атасы да, балдары да өнтөлөгөнүнөн го, демейдегидей; кибиңдеп корунбай, ини-карындаштарым да тигилер менен үйдүн ичин үч көтөрүп ойноп жатышат.

Атам менен Алексей киргенден сүйлөшүп отурушат. Оюнга да, кепке да кошулбай мен калдым. Оюнга кошулбаганым – тиги балдардан чоңураак экемин. Кепке кошулбаганым – али баламын.

Ошентип эки тарапка тең калыс отурган менин эки көзүм үй ичинде. Булар бизге окшоп жүк жыйбайт тура. Үйдүн эки капшытында эки кроват, туштарына кызыл ала гүлдүү чыт тартылыштыр. Айтор үч бөлмөлүү үйүнүн кайсынысына кирбегин дубалдары аппак, буюмдары орду-ордунда таптаза. Бул үйгө киргенде ата каадабызды кылып, жалп этип жерге отура калган жокпуз. Чоңкичине дебей көчүгүбүзгө орундук коюп, койкоюп стол тегеректегенбиз.

Биртикеден кийии биз отурган стол үстү тамакка жайнап чыгып кетти: жумурткасы, куурулган картошкасы, туздалган бадыраңы, капуста, бөлкө деген ортодогу чоң табакка үймө тууралып. Кайсынысынан аларды билбей атам баштап аптыгып калдык. «Ичкиле, жегиле!» деп бул үйдүн баласынан чоңуна чейин бизге өнтөлөп турушту.

Төтөн тиги балдардын апасы жанагыдан бетер үзүлүп-түшүп маңдайыбызда.

– Жей койгула. Тартынбагыла. Өз үйүңөрдөгүдөй отургула. Бабай, балдарды же десеңер, ии... – Минткен сайын ага эреркеген биз, өз үйүбүздө отургандай боюбуз балкып, айылчылап кеткен энебиз азыр бир жактан келгендей кудундап, бул үйдөн курсагыбыз гана тойбостон асыл энекебиздин жытын таап пейлибиз да тойду.

ТӨҢКӨРҮШ ДҮБҮРТҮ

Ушинтип, биз Алексейдикине маанектеп, атам кожоюнду кунда жалданып иштеп жүрдү. Кожоюн мени да куру койгон жок, колума көк тал союл карматып уй кайтартты. Он экиге илине элек кезим. Чар короо уйга тогонок болгон мен түшкө чейин тикилдеп тың жүрөм. Качан чанкай түш болгондо, күн каарыганда калың уй куйругун чамгарактатып сайгактап жөнөйт да, чар тарапка өкүрөңдөйт. Бирде-бирин тосо албай чымын-куюн болом. Акыры ээн талаада өзүм калам да, жер тепкилеп жиберем:

– Кудай-ай, кудай-ай!.. Өлөткө кеткирлер...

Чыңырбаска арга барбы. Бул жазыгым үчүн кечинде көргүлүктү көрөм, бул үчүн жеке өзүм эмес шордуу атам да жазалуу.

Аптапка боругуп, жашка жуунуп жедеп солуганда айдай талаада калган күнүм да болду. Мени алсырап уктап калган жеримен бир күнү атам таап кетти да, ошондон кийин уй кайтарууну да өз мойнуна алды.

Өз балдарына кошуп, топ жетим бизди жөжөлүү тооктой канатына далдалаган энебиз – Валентина болду бу тапта. Бир нанды да баарыбызга тең бөлүп берип өнтөлөйт.

Кагылып кетейиндер десе... Силер да торолосуңар! Анын энелик мээримине эреркеген бизден да кордук унут болот да калат.

«Бечелге жөтөл үйүр» деп, биздин жашыбыз жаңы гана кургап, жетимдик унут боло түшкөндө уябыз кайра бузулду. Келте менен жыгылган Валя апабыз көз жумду да, топ жетим чурулдап журтта калдык. Өз энебизди жутканыбыз аз келгенсип карасаң эми!.. Бузулган уябызга чогуу маанектей албадык.

Атам бизди жетелей кайра баягы келген айылыбызга кеттик:

– Оо, тумшугу жокторум! Жүргүлө эми... Курган Алексейдин өз азабы аз эмес. Топ жетиминин үстүнө жүк болбойлу.

Атам бизди айыл четиндеги кепеге маанектетти да, өзү кайра поселкадагы байга жалданып жүрдү. Кантсин, биздин курсактын айынан кара жанын карч уруп жүрүп абышка алдан тайды да, очорулуп калды. Бөбөктөрүмү багуу менин энчиме тийип, атамын ордун бастым. Атам менен бирге жалданып иштечү Алексей эми мени жанына алды. Кожоюндун жерин айдап, малын багабыз, аштыгын оруп, чөбүн чабабыз. Мен баягы жылдагыдай болбой карууга кирип, кожоюндан мактоо укчу болдум. Деги ал демейкидей зиркилдебей кимдекимибизге жумшак.

– Кожоюнду кудай жалгаган го? – деп кобурасам Алексей атам калкайган мурутун жанып алып мени күлмүңдөп карады:

– Ээ, уулум, кудай кожоюнду жалгабай, бизди заман жалгап келатат, заман! Төңкөрүш!.. – Далыман таптап, өзүнчө демденген Алексей ошо күнү мага төңкөрүш жайын туюндурду.

Көрсө кожоюнду кулагынан үркүткөн төңкөрүш дүбүртү экен.

«Жаңы заман! Төңкөрүш!» Алексейдин оозунан уккан ушул эки сөзгө элеп-желеп болом. Тээ эгин бышкан сар-талааны карай кыйкырып чуркагым бар: «Төңкө-рү-ш!»

Жаздын алгачкы жамгыры жерге таамп, күндүн алгачкы күркүрөгү жер жарганда, тээ көк жыбыраган тор талааны карай чымын-куюн болуп, жылаңбаш чимирилгеним али эсимде.

Азыр мен уккан жаңы заман жаңырыгы, төңкөрүш дүбүртү да ошол эселек кезимдин алгачкы күн күркүрөгүндөй наристе жүрөгүмү туйлатты.

Кожоюндун орок күткөн аштыгы аңызга күбүлүп, убагы өтүп барат. Демейкидей үйрү тобу менен малай жумшай албай анын кадеми катып турган кези. Алексей экөөбүздөн бөлөгү өз ага-иниси. Ал жылда аштыгын күндөп-түндөп базарга тартып турчу. Быйыл анткен жок. Кампасына бир аз куйду да, калганын бөлөк жакка житирип жатат.

Бая күнчөрөк малайлыктан такыр бошоп кеткен Алексей бу күндө үйгө токтобой чабагандап жүрөт. Мага жолуга калганда байкайм, баштагыдай сумсаюу жок, шатман:

– Ии, иштей бер, аз калды-деп коёт. Алексей Пишпекке чейин барып жүрүптүр. Көптөн бери андагы жумушчулар менен байланышып, алардын чогулушуна катышып, а түгүл так ошол Пишпектеги чоң байлардын мал-мүлкүн опуздашыптыр.

– Кожоюн эгинин кайда житирип жатканын байка. Өгүздөрү жоголуп калыптыр, кайда кетиргенин билесиңби? – Мага буларды дайындап бүткөн Алексей, артында минтип эскертет:

– Өзүңө сак бол. Кокус мени таптырып жүрбөсүн... Алексейдин айткандары кулагыман кетпей туруп алды. Кожоюндун аягы менен жоголуп жаткан малы, үймөгү менен житип жаткан эгини тынчымы алып ичим уйгутуйгу. Мен аңыздан гана тартканым болбосо кызылды өздөрү сузат түнкүсүн.

Бир күнү, түн ортосу ченде кызыл тарткан араба кампага кайрылбай тээ талаадагы анын чөп үйгөн кору-

гун карай калкып баратканын көрүп калдым. Ошонун кийинки күнү жанга көрүнбөй кызыл сузулардан мурун корукка жеттим да, үйүмөккө бекиндим. Эгин катылган жерди даана көрүп алайын. Жанына токтоду да, арабадан түшкөн үчөө айланага кулак түрдү. Ошо тапта үймөк астынан дагы бирөө чыкты. Жүрөгүм оозума каптала түштү.

– Кудай урган тура! Өлгөн экемин! Жанатан бул мени андып жаткан тура?! Азыр шыйрактан алып... – Ушинтип чый-пыйым чыкканда качууга кара жер тарыды. Акыр заман айланып боюму муздак тер басты. Тигилер арабадагы мешокторду көтөрүп, үймөк алдына житирип жатышты. Канча убак өткөнүн билбейм, бир оокумда күшүлдөгөн тигилер үймөк түбүнө эс алып, тамеки тартып кобурашканын уктум:

– Канча куюлду?

– Баарыбы? Ушуну менен 950 пуд.

– Мунун жигин жан билбес. А көрө мал... – деген кожоюндун өз үнү экен, аны беритен иниси улады:

– Бүгүн мен көрүп келдим. Өгүздөр Окторкойдун черинен чыкпаптыр. Жата турсун. Эгинди бүтөр менен алардын көзүн тазалайбыз.

Эс алуу арасында минтип бир аз кобурашкан тигилер турду да түнгө житип кетишти. Менин демим ичимде.

Тысылдаган бойдон Алексейдикине барсам Пишпектен али келбептир. Ичим уйгу-туйгу болуп, а түнү уктабай таң атырдым да, эртелеп боо тартууга кеттим. Күткөндө дайым ушинтет. Алексей атамын карааны көздөн учканын карачы.

Чыдамым кеткени ай, арабадан түшө калып Пишпекти карай чуркасамбы... Бутум ийсеңдеп, колум тизгинде.

Эки көзүм тээ коруктагы үймөктө, кээде Окторкой тарапты карап коём, демим ичиме араң батып.

Бир жолу жаныман өтүп бараткан кожоюн да мени тааныбай тургансып асты-үстү карады. Бирдеме сураган турдубу же адатынча мактоого алмакпы билбейм. Боо баскан арабанын үстүндө калкылдап кете бердим.

* * *

Поселка уйкуда. Киргил булут бүркөнгөн күзгү асман бийиктен түнөрүп, айлана караңгы, жымжырт. Кырманчылар эбак уктап калган. Тиги аңызда мага боо сайып берген экөөбүздөн башка айланада кыбыраган жан жок го азыр. Жедеп уйкуга карамыккан ал да мен кайтып баргыча боону жазданып уктап кетет да, үңүрөйгөн күзгү түн аңыз кайтарып жалгыз калат.

Мени алаксыткан жалгыз гана алдыдагы чоң суунун үнү. Кирген кезинде шарына тири пенде тик баккыс, көмө коюп ат, төө агызган суу али да күүсүндө. Алексей атамын балдарын ээрчитип алып, далай жолу тор менен балык кармабадымбы мындан. Далай жолу тигил өйүзүнөн бул өйүзүнө чабак уруп.

Тиги биз турган поселканын балдары бу суунун боюна күнүнө бир келбей койбойт. А боо тартып менин өткөнүмө санат жок, мунун үстүндөгү солкулдак көпүрөдөн ары бир, бери бир өтүп, өткөн сайын жаңы көрүп тургандай күркүрөгөн сууну үстүртөн карап калам. Ана, азыр да ошо солкулдак көпүрөгө жакындадым.

Түндүн бир оокуму. Уйкум келгенин айтпа, көзүм ачышып, башым зыңылдайт. Ушул азыр, арабадан жерге төбөм менен тийсем да уктап кеткидеймин. Карайлап араң баратам. Кырманга кандай жетсем, ошондой аттарды отко коюп, өзүм саманга кирип бир тук этпесем.

Бул оюма бекиген мен солкулдак көпүрөдөн өтө береримде аттар кошкуруп жалт берип токтоду. Уйкулуну көзүм умачтай ачылып, карай салсам көпүрөгө кире бер-

ген атты бирөө суулуктап, бийик басылган боо үстүндө отурган мага бирөө жармашты. Жанымын бардыгынча жулкундум да боо үстүнөн алдыда күркүрөгөн сууну карай секирдим. Менин артыман карс эткен бирдеме көпүрөгө тийгендей болуп андан чулп этип сууга түштү. Кимди-ким көрдү, күркүрөгөн суунун агыны менен чабак уруп баратам жаналакетке түшүп. Агын менен кеткен мени ээрчип, сууну бойлой чуркаган караандар келатат. Тигилер жөн келатмак беле, мени колуна тийгени менен уруп келатышкан экен. Шарт чумуп кеттим. Бир оокумда башымы кылтыйтып жээкти карасам жан көрүнбөйт. Төмөндөп барып, бир сайроондон чыгып калың бадалдын арасына кирип кеттим.

Бир аздан кийин таң сөгүлдү. Эми бир аз эсими жыйып, бая Алексей атам айткандар кулагымда турду: «Сак бол өзүңө. Мент кылып койбосун кожоюн!»

Айланамда мени мында аман жеткирген суунун шары, анан бадалды мааналап чымчыктын үнүнөн башка угулбайт.

Үчүнчү күнү түнүндө үйгө барсам, Алексей ата балдары менен чуркурап басып калды.

- Дүйшөнаалы? Дүйшөнаалы!
- Тирүүсүңбү айланайын?!

Алексей эки күндөн бери барбаган жери калбай, туш-тарапка издөө салыптыр. Менин жогумду уккан тиги айылдагы атам байкуш баягыдан бетер бүк түшүптүр. Арабадагы аттарды түнү менен алыс жакка бекиткен кожоюн да кара чабуул экен бу тапта:

- Аттарымы минип качып кетти!

Түн жамынып келген мени ачык коё берген жок Алексей, короодогу погребге бекитип, эл аягы басылганда гана чыгарып алат.

Катылган мал-мүлкүнүн айгагы тирүү экенин кандайдыр сезип калган митайым кожоюн Алексей атамкын

күндөп-түндөп аңдып калды. Табышым билинбеген соң, Алексей атамды ачык да келип коркутуп көрдү:

– Аттарымды минип качкан баланы тап! Аны сен катып жүрөсүң! Жок таппайт экенсиң, сенин каныңды ууртайм! Ансыз да өлгөн кишимин! – Ачынып бүткөн кожоюндун бул кебин уккан Алексей мени мындан ары каткан жок, мени ээрчитип ревкомго барды: кожоюндун катылган көп эгинин, чердеги өгүздөрүн, биздин мээне-тибизди жеп жүргөнүн да ревкомго сайрап бердик.

Ушуну менен кожоюн менин ордума өзү жазаланып бу жерден биротоло сүрүлүп кетти. Мага таң атты! Жалаң мен түгүл мендейлердин баарына тең заман келип, кожоюндун жери да, байлыгы да биздин энчибизге калды...

Дүйшөнаалы иңирде баштаган сөзүн эми араң аяктагандай болду. Кептин кызыгына түшүп кеткен биз уйкуну да унутуптурбуз. Биз жаткан чөп алачык ичине шоола кирип, таң сөгүлдү. Эми эмненин уйкусу, кирпич какпай таңды тоскон биз өгүздөрүбүздү айдап, тээ торгой сайраган талааны карай бараттык.

Эл айткандай эр эмгегин жер жемек беле! Ала жаздан баккан мейнетибиз кайтып, буудайыбыз укмуш болду. «Ачтын-тогу, арыктын-семизи» деген ушу да, дан жытына зар болгон биз, эми маңдай терибизден өнгөн кыпкызыл буудайды куярга кампа таппай... Айтор ак төөнүн карды жарылды да калды бу күздө. Ашык эгилди кампада чиритмек белек, мамлекетке төгүп бердик. Алексей атам болуп баарыбыз ошону туура көрдүк. Ал мындай калыстыгынан бүт поселкага барктуу. Алексей анда «союз кошчу» болчу. Өз атын коё туруп айылдагылар да ошентип, «союз кошчу келатат!» дешип турушчу. Менин Дүйшөнаалым да а кишиден бөлүнбөйт.

Бизди бу теңчилик заманга жеткирген Ленин экенин да Алексейдин оозунан укканбыз. Көрбөсөк да ошо Алексей айткан Ленин көз алдыбызда. Туулганы тумшугу

жылый элек бизге ал кишинин жарыгы түшкү күндөй тегиз тийбедиби. Ошентип, Лениндин атын укканда боюбуз балкып, эреркеген биздин кубанчыбыз койнубузга батпайт бу тапта.

– Көмүлүп каларда көрөр күнүбүз бар экен. Лениндин боосу бек болсун!

Маңдай терибиздин үзүрүн көрүп, ак төөнүн карды жарылган токчулукту тойлогон биз кыш түшөөрүн да капарыбызга албасак керек. Мына кычыраган кыш. Жерге тоң түшүрүп, бир эле түндө жер бети карга тунду. Кыштын иши кыш, аяз каарып, кар бургалактатып, ойтоодон бороон улуп, бирди-бирге бактырбайт. Бурганакка калып буюккан жан-жаныбар түнөргөн асман бетинен күн көзүн издеп үрпөндөшөт.

Күн көзү жылт этсе болду, береги алай-дүлөй бурганакты ошо замат алыс айдап, жердин тоңун чыгарып кетчүдөй, жерге жаз баарын берчүдөй...

– Ата-а! Күн көзү көрүнсө... – Ар ким ушуну айтат да дале тиги алай-дүлөй асмандан күн көзүн издешет. Анан кантишсин, калктын тиричилиги күн менен го!

Күндөгүсүнчө төргө толук көчүк баса албай кайнатам да эртеден бери тышта. Суукту суук билбей улам чуркап чыга калган балдар да, мен да жол карап тынчый албай... Кантип тынчыйбыз, үйдө тамак-аш мол болгону менен отун жааты чак. Оттон чоң жагып таштап жадырап отурсаң, бай-жардың билинеби. Биздеги боолап алган жүгөрүнүн бакалы эбак түгөнүп, чампалап алган бир үймөк тезегибиз да азайган.

Дүйшөнаалы бүгүн таңынан тиги поселкага Алексей атамкына кеткен. Алардын жыгач отуну көп эмеспи.

– Биздикинен отун тартып алгыла, – деген.

Биздин көз алдыбызда жыгач отундун чатырап күйгөн жалыны...

Бир оокумда биз күткөн араба бош көрүндү. Ал ичи толтура отун алып келбей эле, бизди кан жөткүрткөн

кайгы, ый ала келди. Күн көзүн көргөзбөгөн бүгүнкү будунда бүткөн боюн үшүккө алдырып жибергендей бош арабадан тил оозу жок түшкөн Дүйшөнаалы босогону аттап тиги капшытка бет алдынан кетти да, тил катпай көпкө болоктоп жатты. Уулунун үстүнө үйрүлүп түшкөн самандай өңү саргаят да анын башын желөп апкаарып кардыга сүйлөйт:

– Балам, айтчы кууратпай? Дагы кандай балаа чырмады? – Минткен кайнатам түгүл үрпөңдөп Дүйшө бизде өң алеттен эчтеке калбай... Анан кантели, жедеп суу жүрөк болгон курган жан!

– Ленин дүйнөдөн кайтыптыр!!!

Тышка башбаксам бороон уулуп, ит өлүп турат. Уюлгута борошо уруп, бирди бирге бактырбай алай-дүлөй; асман-жер аңтарылып, дүйнө чалмакей болуп... Эшиктен башбакканым менен бурганактаган айланага карай албадым. Ичим уйгу-туйгу болуп башым кеңгирейт.

Курган ата-энем жолдон өлүп, мени Итибай чал жетелеп айдай талаада калчуда мага айлана так ушундай аңтарылып өзөгүм өрттөнүп турган. Мени ээрчий карап, жанталашкан апамын аянычтуу кыңылдаган үнү али кулагымда:

– Жыттоочум, ыйла-ба... кай-кайр-раттуу бол!

Азыр да апамын ошондогу айтканы чыйралтты бейм, оор улуттундум эле, ичим бир аз бошой түшкөнсүдү. Тышка эмнеге чыкканымды билбейм, күн көзүн издеп, алай дүлөй асманды карадым...

ЖУРТ КОТОРУУ

Ары-бери карагыча үч жыл өтүп кетиптир. Бул үч жыл мындайынча бат өткөнү менен, бизди толгон жаңылыктардын, толгон күрөштөрдүн үстүнөн чыгарды.

«Ит өлөрүндө кайышчы» дегендей, өлүп бараткан байлар бизге кастарын тигип, алы келишинче айыгышып жатышты. Колубузга өткөн чарбага залал кылуу мындай турсун, башыбызга да кара санап, Алексей, Дүйшөнаалыга окшогондорду күн-түндөп аңдып, мент таптыруунун айласында болушту. «Лениниңер өлдү! Эми силердин жазаңарды окутарбыз томаяктар!» дешип, митайым байлардын тукуруусу менен ороңдогон дөдөйлөр да болбой койгон жок.

Лениндин көзү өтсө да өзүндөй жаркыраган иши калган тура биздин багыбызга. Биз анын ишине дем байлап, баштагыдан бетер чыйралып, өрчүй бердик.

Бул күндөгү бардык кыйынчылыкка бел байлаган күндү кембагал күжүлдөп, иштен чарчар да түрүбүз жок, баштагыдай байлардан жалтануу кайда!

Үч уктаса түшкө кирбегидей бакыт таап, мал десе мал, жер десе жер энчибизде, кайда сүйлөсөк сөзүбүз эм болуп турганда ойдо жок жерден журт котормок болдук.

Журт которууга кайнатам себепкер болду бейм, акырында биз да ага кошулуп койдук. Карган эменин көңүлүн ооруткубуз келген жок. Кайнатамы да делөөрүтүп, биздин да тынчыбызды алып, ойдо жокту ойго салып кеткен Кочкордон келген киши болду.

* * *

Кышкы тутам күн эбак батып, көз байланган. Бу убакта Дүйшөнаалы гана тышта, калганыбыз кужурашып үйдө болчубуз. Аңгыча тыштан ат дүбүрттөп, эркектин үнү чыкты:

– Үйдө ким ба-ар?..

Баарыбыз элендеп тышка кулак түрдүк, кайнатам мени шаштырды:

– Балам, чыкчы. Бу ким?

Менден эшик талаша берки кичине кайним да атып жөнөдү. Жарыша чыккан биз, эшик алдынан атчанды көрдүк. Күүгүмдө тигинин өзүнүн өңү эмес, атынын өңү айрылар эмес. Ат үстүнө жая салган ак чатырдай далдайып караандуу көрүндү. Биртике көз токтоткондон соң ал ак тончон киши экенин байкадык.

– Сагынбай чалдыкы ушубу?

Атын жалаң айтса тандырып ие тургансып, чалынан өйдө такыган тиги кишиге берки кайним экөөбүз жарыша жооп бердик:

– Ооба, ушу...

– Ушу...

Биздикине түшөрүн баамдаган берки экөөбүз илбериңкилик кылып, атын алууга дагы жарыша чуркадык.

– Ии, чоңоюп жүрдүңөрбү айланайындар?

Тиги кишинин үнү не бир жумшак, басыңкы, адамды эркелете чыгат. Ал жайбаракат тизгинин ээрдин кашына бекем ороп, далбардай ак тондун этегин далдайта аттан түштү да, айланасын шыпыра кетчүдөй калдая басып үйгө жөнөдү. Караңгы кирип калганданбы, же тону ошончолук акпы, айтор... өзү да калп айткан кишиге үйдөгү кайна-тамдай үчөө бар.

– Э-эй, сен Медерсиңби, ыя? – Тиги кишини бучкактай бараткан кайним, шынарлай түштү.

– Ой, баракелде! Зыңкыйган азамат болгон турбайсыңбы. Мен да жанатан бу кайсы чоочун жигит деп?

«Жигит» деп көтөрө чалган тиги кишинин кеби кайними көкөлөтүп таштады белем, жанагыдан бетер ойдологон ал алдыга өтө чаап каалга ачты.

Кайнатам жанагы калыбында эле тыштан кирчү бизди утурлап отурган экен, маңдайына алаканын серепчилеп оңурая карады:

– Ассалоому алейкум, байым! Берки киши кайнатама жетер-жетпесте кош колун суна берди эле, а кайнатам болсо дале беркини бүшүркөй тиктейт.

– Аа, жарыктык, мени тааныбай калган го? О, мен Калпа эмесминби, – деп жиберди берки киши чалдын колун кармаган боюнча өз атын айтып: – Күүлүү демдер турдуңбу, жарыктык!

– Оо карылыгың менен куру, – деди кайнатам бир оокумда өзүнө наалып; – Э кокуй, сен Калпа белең? Оо, мен куруюн! Жок дегенде үнүңөн боолголосом боло?! Эл-журт аманбы? Бала-чаканын дени-карды тазабы?

Ага жооп берүүнү да коё турду белем, тиги Калпа дечү кайнатамды кучактап алып, коё бербей мойну-башынан жыттагылап, бир оокумда мындай болду да, бет аарчысы менен көзүнүн кычыктарын сүртүп, бир топко үнсүз отурду.

Чырактын шооласында анын өңүн эми көрдүк. Көзү жылчыгый, мурду муштумдай, чокчо сары сакалын ак чалган, бетинен каны тамган кызыл чийкил болук киши экен. Айтор, кыймыл аракетинде да анча камыроо жок. Эми эле көзүнүн кычыктарын сүрткөн бет аарчысын бапестеп жан чөнтөгүнө салды да, ичинен курчанган ак курун бошотуп, башындагы кызыл түлкү тебетейин ары жүк үстүнө ыргытты. Сакалына окшоп чачын да ак чалыптыр. Баш териси быржык-быржык болуп, чүйлүсү күржүйөт.

Кайнатам менен жай маектешип отурду:

– Кочкордо азыр жаман эмес. Курсак ток, кийим бүтүн. Өлгөндөн калган элди бу жаңы өкмөт эс алдырып салды го... Баштан гана чукак болуп калдык бейм. Эсеби, эски көздөн калганы менмин го айылда. Сака кылып кармар карыбыз өзүң да быякта минтип...

Ага-иниликти, элдин абалын, келер-кетерди сүйлөп, алыстан кеп козгогон Калпа, акыры кайнатамын алдына өз оюн тартты:

– Карган чакта сайлабай баш кошсок, мал-жанга балдар эгедер болсо... Эми Дүйшөнаалылар болсо өкмөт

мыйсамына көзү канып эл аралап жүрөт, анысына шүгүрчүлүк. Ошондо да бая «бирөөнүн жерине султан болгуча – өз жериңе ултан бол!» деген кепти кайда таштайбыз. Ырас, ата балага карабаган алаамат заман болду өткөндө! Заманга таарыналы! Болбосо, жаакты баштан бөлгөнсүп, силер мында биз тигинде болот белек?! «Карыш ажыраган карганча көрүшпөйт!» – деген ырас экен. Арабызды бөлгөн береги ээрдей гана бел болсо да бүгүнкүгө чейин көрүшө албадык. Эми, баарын ойдон чыгаралы. Баарын унуталы. Өткөн иш өтү. Өткөн ишке салабат дебеди беле. Кечээги калың алааматтан аман калып, минтип көрүшүп отурганыбыз олжо. Болбосо биздейлердин башы кайда калды?! Көрүп турасың, мен минтип эңкейип алдым. Төрүңдөн көрүң жакын өзүң турасың. Өлүк-тирикти аралаштыра сүйлөгөн жакшы, жазып-тайып көзүң жумулуп кетип, быякка көмүлсөң, кийин соң журтка өйдө карай албаспыз! «Сөздү коюп, Сагынбай чалыңдын өлүгүн таап ал» – деп бетке чабар сый тууган.

Бу киши кантсе да кайнатама жакын экенине көзүм жетип турса да, жанымда жүйүртө басып отурган бая сүткө күйгөн кайынсиңдимен сурадым шыбырап:

– Бу ким ыя?

Ал деле тиги Калпанын бизге кандай тууган болорун а түгүл аты ким экенин да оңдуу билбесе керек. – Анын үстүнө айылда бул курдуу кишилердин аты көп аталбай тергелет эмеспи. Мен өз оозунан угуп араң билип отурбайымбы: Аки-чүкүсү менен иши эмне, кайынсиңдим бир ооз гана:

– Бу Күкөндүн атасы – деп тим болду. «Күкөнүң ким» деп андан ары мен да сураган жокмун. Тек гана үй-бүлөөнүн катарында тиги Калпанын оозун тиктеп, кебин кетирбей тыңшап отура бердим. Биз түгүл кайнатам да анын оозун тиктеп, бар айтканына кунт коюп отурган түрү бар.

Жайынча эле кунт койбой, анын айтканына бирото уюп алган белем. Адегенде түнөрүп кеп катпай жер карап отурган чал, азыр анын маегине баш ийкеп, а түгүл кээ жерде кошула коюп кубаттап да жатты.

Калпанын кебинин ыңгайына караганда кайнатамын ага мурунтан таарынчысы бардай. Эми Калпа арадан бир топ жыл өткөндөн кийин тууганчылыгын бетине кармап келип, кайнатамын алдынан өтүп тургандай.

Кеп базары кызып, тиги киши адепки калыбында жай баракат. Намиркен маасысынын кончун анда-мында чоюп, колу ошо маасынын жумшак кончун сыйпалап жүрсө, оозу кепте, көзү кайнатамда. Өзү да кайнатам жакка бурула отуруптур. Тыштан киргенде эркелеткен болуп, сөөмөйүнүн учун тийгизип, беркилерди бир сыйра өпкөнү болбосо, азыр биздин бул үйдө бары жогубуз менен иши жоктой.

Бир оокумда Дүйшөнаалы кирди тыштан. Калпа аны да кучактап, бетинен өөп өзөлөнүп койдү:

– Айла-анайын. Айлаанайын ат байлаарыбыз! Эми сен аман бол!

Калпанын жайын эми толугу менен Дүйшөнаалыдан уктум ал түнү. Калпа буларга кыйыр тууган экен. Болгондо да булардай боору менен жылып калган кембагал эмес, миң кара кою Түндүктүн күңгөй-тескейин бербей ыңкып, сандаган жылкысы өрүшүндө чатыраган бир уруунун байы экен учурунда.

Кочкор тараптан катташкандар мунун үркүндөн аман калганын минтип кеп кылышат экен:

– Капырай, калкка келген алааматтан ушу Калпа кан жөткүрүп кара башынан ажырап темтеңдеди, а мунун чычкак улагы чыгаша болгон жок.

– Кеп, ажал азапта тура. Калпа элчылап жерден азган жок. Түндүктүн бир туюк төрүндө малы менен бекинип жатып, үркүн басылганда жылуу жумшак гана журтуна келип конду.

– Байкадыңарбы? телегейим тегиз деп, Калпа баштагыдан бетер чиренбей, деле илбериңки го улуу-кичүүгө?

– Эми да эч ким менен эриш-аркак боло коюуга муктаж эмес эле, жаңы заман чаркөпөлөк айлантып турат го!

– Ошону айтсаң. Болбосо ал качантан бери боорукер болуп, келбери болуп калган экен?

– Башканы койдук өз эле тууганы Сагынбай чалды бир уйдун сүтү үчүн эмне кылды эле?

– Каапыр десең! Каруудан кеткен байкуш чалды жетимдерин жетелетип Чүйгө тентитпедиби!..

Калпаны айлындагылар ушинтип кеп кылышарын Дүйшөнаалыдан угуп, анын Калпага дале болсо ичкүптүсү бар экенин байкадым. Асты-үстүнө түшкөнүнө анча жибибей Дүйшөнаалынын жүрөгү дүпөйүл болгону менен, кайнатам катуу ийиген түрү бар Калпага. Анын жылуу-жумшак кеби бир эсептен кайнатамын оюнан өткөн-кеткенди чыгарып көлкүлдөтүп салса, башка тарабынан катуу чочутуп Кочкорго батырак көчүүгө ашыктырып койгон көрүнөт. Чалды ашыктырган да, чочуткан да Калпанын бу сөзү:

«Көзүң жумулуп кетип, быякка көмүлсөң кийин соң журтка өйдө карай албаспыз!»

Калпанын айтканына катуу уюп алып, өз ичинен тыянак чыгарган чал оюн азырынча шарга салбаса да көрүнүп турат:

«Айт-айтпаса төгүнбү, достон көп душман бар, Сагынбай чалча тентип өлүп деген жаманатты өчпөс! Уулдун уулуна айтылар! Калпанын кеби оң. Канча ит болсо да туугандын арбагын эстеген да!»

Муну купуя ойлогон чал, жанагы Калпанын көзүнчө жалпыбызга минтти да, ошол оюна бекип койду:

– Орой көз чарай баарың турасың. Мына, Калпа келип калыптыр... «Учу бирге жазылат, түбү бирге кошулат» деген. Калпа эч кайда кете алган жок, минтип бизге

кошулду. Эми биз бала-чака аманында элге кошулалы|. Тууган жердей болобу! Тууган жердин топурагы алтын. Эли мазар!..

Кайнатамын кебине тук этпей кулак кактык. Бизде эмне, биз эмес Дүйшөнаалы да өтүнө алган жок чалдан. Анан кантет, «кетпейбиз!» деп кесе айтып таштоого жол бербей жатпайбы, азыр эле атасынын кендирик кесип турган «тентип!» деген жаманатты. Кеби кубатталганына магдырап Калпа отурат. Намиркен маасысынын кончун оңдоп чойгон ал Дүйшөнаалыга карап, да бир сүрөп өтгү:

– Эми ошент, айланайын Дүйшөкө! Өзүңөн башка бул экөөбүздүн кайсы белдүү эр бүлөбүз турат? Кой эми, ушунчабызда чогулалы... «Өлүү болсок бир чуңкурда, тирүү болсок бир дөбөдө». Жедеп өбөктөгөн кезде эки чалды эки жерге сайлатпай, бир жерге баш коштур эми айланайын. Менин азыноолак мал, дүнүйөмө өзүңөн башка ким эгедер болот? Эркек тукум жок, жалгыз чычкандай кыз бар экен, ал да бирөөнүн бүлөсү бой тартканда.

«Ии, жанагы кайынсиндим айткан Күкөн деген кызы го» дедим өзүмчө.

Ушундан кийин бир жумача гана айланыштык Чүй ичине. Бир туугандай кыйышпас айыл-апа менен коштошуп, ата болуп асыраган Алексейден ыраазылык сурдык.

Кайнатам менен Дүйшөнаалынын сөзүнө адегенде чочуп кетти да, анан бир топко үнсүз отурду тунжурап. Ооба, Алексей атабыздын минте калышы анын капа болгону. Буурул муруту калкайып, кабагы салаңдаган ал дале түнөрүп отурат. Кайнатам курсагында болгонун анын алдына жашырбай төгүп:

– Сенин жакшылыгың сөөгүбүздөн кетпес Алексей! Сени унутсак кудайды унутарбыз. Өзүңдүн колунда жүрүп минтип эл караандап алдык, кудайга шүгүр! Эми менин көзүм тирүүсүндө бала-чаканы элине кошоюн, уруксат бер?!

Кочкор дегенде ак эткенден так этип кайнатамын көгөрүп, алганын, биз да тобубуз менен ага ооп калганыбызга көзү жеткен. Алексей далысын куушурду да тим болду:

– Мен эмне демек элем. Өзүңөргө жакса болуптур. Тууганыңарга кошулгула, барган жериңерде соо саламат болгула! Бирок үзбөй катташып туралы. Бала-чаканын арасын алыстатпайлы абышка?

Муну айтканда өзү канткенин билбейм, Алексей менен мындан ары көрүшпөй калчудай болуп, каңырыгым түтөп кетти. Мен түгүл Дүйшөнаалы да салбырап турганын көрдүм.

Үйү жакка кайтып баратып, Дүйшөнаалы экөөбүздү өзүнө чакырып алган Алексей, биздин эртеңибиздин камын жеп, толгон акыл насаатын айтты да, өзү бизден санаасы тынбай турганын билдирип көпкө кыңжылды:

– Ким билет эми, жашсыңар. Түрлүү ишке дуушар болосуңар, Дос, душманды айра таанып, ак караны ылгай көргүлө.

Аркы-беркини айтып көпкө биз менен болгон Алексей, үйүнө жатаарда кетти.

Эртеси жолго таңынан чыкмак болдук. Антпесек жете алабызбы. Жол алыс, түшөрүбүз араба. Бизди узатышууга айылдагы ашыналарыбыз бүт чогулуп калышптыр. А Алексей болсо бир тук этип эле кайра келсе керек, биз ойгоно электе арабабызды тейлеп жүрүптүр тышта. Өзү түгүл балдарычы. Башынан бир ичип, бир жеп, төтөн энелери өлгөндөн бери бир жатып, бир турганга жедеп жытыбыз сиңишип калган тура. Костя, Вася деген кичирээк эки уулу Дүйшөнаалы экөөбүздүн мойнубузга асылып алып, эмненин коё бергени:

- Димка байке! (Дүйшөнаалыны ошентешчү).
- Кетпегиле, Димка, байке. Биз силерди сагынабыз!
- Костя, биз келебиз кагылайын! Кайра келебиз...

Ыманы ысык эки баланы эки колуна алган Дүйшөнаалы жанатан ардемени айтып алаксыткан болуп турган эле, акыры токтото албай:

- Ко-Костя!.. Ва-Ва-Вася! – деп жашып жиберди.
- Койсоңчу, баланын ишин кылбай!
- Кой Дүйшөнаалы, такыр көрүшпөчүдөй болуп...

Биз түгүл күндөп-түндөп көчүүгө шашкан кайнатамын да мууну бошоп араң турса керек, тигилерди көргөн соң мыйрыйган манчаларын укалаган болуп ары бурулду.

Чынында, үйүр алган элден бөлүнүш, жердеп калган жерден көчүш кыйын го чиркин! Ич ачышат...

Жемге тойгон арабанын аттары дыңылдап карылуу экен, бат эле алда кайда узап кеттик. Тээ артта калган дүпүйгөн бактуу поселкадан өзүбүз бөлүнгөнүбүз менен көзүбүз бөлүнгүдөй эмес. Ана эки баласын колуна жетелеген Алексейдин карааны азыр биз көчкөн тамдын түбүндө дагы эле эрбейип. Урушуп алган эмедей бири-бирибизге' кеп катпай биз да тигинден чыкканы тым-тымбыз.

«Жол азабы – көр азабы!» деген. Аттар канчалык тың болсо да кыштын тутам күнү, эмненин жол арбыганы? Арага эки конуп, үчүнчү күн дегенде Кочкор бооруна араң түштү. Чүйдөн көчүп чыгып, Алексей атаман

бөлүнгөнүбүзгө ич тызылдаганы менен бу киндик кан тамган жер Кочкорго келатканыбызды эстегенде, качантан бери жүздөшө элек асыл энекебизге жүздөшчүдөй күдүндөгөнүбүздү кантип жашыралы! Жүрөк элеп-желеп болуп, жакындаган сайын ашыгабыз.

А энекебиз – Кочкор жадырап тосуп, жай күнүндөй жагымдуу койнун ачкан жок. Тегерек четин каарып, заарын бетине алып, качаңдаган жеке мерез какшаал кемпирдей кубаңдап туруптур!

Асманы боз чаңгыл тартып, кара бороону өпкөдөн өтүп, ыркыраган шамалы жердин кыртышын тытып.

Ошондо да кайнатам Кочкорду көтөрө чалып жерге теңеген жок.

– Кагылайын Кочкордун шамаалын карачы. Ушинтип атып эле малынын жону ачылбайт. Чүйдүн малынча кол кармабай боз от оттоп, кыштан семиз чыгат.

Кайнатам канча мактаганы менен Кочкор биздин көзүбүзгө комсоо, Чүйдөгүдөй бак-шактуу поселка түгүл бирин-серин там көздөн учуп. Андагыдай чатырап камыш менен жабылган тамды койдук, оболу үстү эле жабылган там жок көрүнөт ырымга. Анда-санда байсалап көтөргөн мал жаткан короо бозоруп, ошо короолорду күзөттөп тургансыган бирди жарым боз үйлөрдөн түтүн булайт.

Каа тоосунда, каа талаасында серейген тал көрүнбөй, тоо да токол, талаа да кеберсип. Жадаганда жер боорун түктүйткөн шыралжын, шыбак калтырбай шыпырып кеткен белем береги ыркыраган кара шамал? Айлана кубаңдап, көз ачырбай бет алдыдан бопбоз чаң учат.

Мына, биз көксөп келген Кочкорубуз! Баягы мен секелек кездеги Кочкор... Мен элендеп, тээ алды жагыман бая эл үркөрдүн алдындагы биздин айыл отурчу журтту издедим. Ал журт тээ чаң учкан босто.

...Анда ошо босто чар короо айыл. Айыл арасында кой, эчки жуушап, түштө саалган уйлар кайра жайытына чыгып бараткан, уй сааган катындар чакага мелт-калт сүт көтөрүп. Апам байкуш тердеп-кургап казан толтура нан жаап атпады беле! Ана бир байлам ак жоолугун артына буунуп койгон анын эки жаагынан тер салаалап, кең тигилген көк чыт көйнөгүнүн этек жеңи балбактап, кыпчуур колунда. Анан нан бышырып аткан апамын бар турпаты түгүл, тыштан кирген мага кылчайып минткени да азыр кулагымда: «Ата-а балам, эртеден кечке үй бетин көрбөс болдуң го? Мээңе күн өтүп кетпедиби! Эшиктеги аптап эмне?»

Оо, кагылайын апа! Ысык күндө – көлөкөндө, суук күндө – колтугунда жүрчүмүн. Өзүңдөн карыш бөлүнсөм, жарык дүйнөдөн биротоло адашып калчудай болчу элем го. Ооба, сенин көзүң жумулганда менин күнүм биротоло батып кеткендей болгон. Ошенткен!

Мына, сенден ажыраганы таш каарыган ысыктан, томуктурган сууктан өттүм. Тирүү келатамын. Тирүүчүлүктө ата болуп асырап, эне болуп сактаган адамдарды таптым!.. Жаңы заман, жаңы адамдар мени кайра жаратты. Мен эми чаалыкпай алар менен жаңы замандын кызматын кылам...

Өзүмчө ушинттим да, арабанын үстүндө томугуп келаткан мен, тээ бозоруп чаң учкан журтту карадым. Ана ыркыраган кара шамал андагы апам жаккан оттун күлүн эбак үйлөп кеткен түрү бар, бирок апамын казанга жапкан нанынын жытын жогото албаптыр. Ана, мен таштакан ойноп текилдеп чуркап жүрчү журттан, апакем жапкан жылуу нандын жыты келет!

Апаке! Нан берчи?

Күн бешимге ооп, кечки аяз чыкылдап турат. Кочкорго келдик дегенибиз менен биз барчу айылга жетишибизге дагы бир топ жол бар көрүнөт кайнаталардын сүйлөшкөнүнө караганда. Калпанын кыштоосу тиги эле Түндүктүн башында экен. Ал өзү бая бизге келгенден эки күндөн кийин кайра жүрүп кеткен, бизди жакадан тосуп алмак болуп.

Айткандай токулуну эки ат коштоп бизди Түндүктүн сазынан тосту. Бая күнкү калыбындай ууздай ак тон үстүндө, кызыл түлкү тебетей башында алчактата бастырып, бизди көргөндө алыстан көзүн күлүңдөтө кыраат менен салам айтты:

– Ассалоому алейкум! О, аткөлүк аман келатасыңарбы?

Арабаны да, биздин артык эмеректерибизди да жана биз алыстан көргөн короо күзөткөн боз үйлөрдүн бирөөнө таштап, кыштоону карай жөнөдүк Калпаны ээрчип.

Жем, чөпкө байланып турган Калпанын аттары биздин аттардан алда канча тың экен. Алчактата жүрүп, эл орунга отурганда кирип бардык кыштоого.

Алыстан ак дөбөдөй көрүнгөн Калпанын үйү чечек чыккансып бир коктуда жалгыз экен. Алда кайдан ат табышын алдыбы, эки ит жарыша абалап тоо койнун жаңыртат. Үйгө бир бута атымдай калдык. Үйдөн берки таш короодо толтура кой ыңкып, ары өтөктө күдүрөйүп жуушаган жылкы. Чамгарактан учкун жылтылдап, куйкум жыттанат. Баш, шыйрак куйкалап жатышканбы?

– Апа, атамдар келишти, – деп үн салды аңгыча серен этип арытан чыга калган кыз. Бая Чүйдө экенде кайынсиндим Бөпөлөй айткан Калпанын жалгыз кызы Күкөн ушул экенин боолгоодум.

Кайнатам баштап беркилер аттан ооп түшүп, үйдөгүлөр менен көрүшүп жатып калышты. Кайним Медер менен кайынсиндим Бөпөлөйдүн беттеринен өөп өнтөлөгөнү угулат бир аялдын:

– Кагылайындарым, чоңоюп калышкан тура!

А мен болсом бу кезде келин каадасы кылып, түшкөн боюнча бүжүрөп аттын далдаасында турам.

– Апей ботом! Өзүмүн балдарым менен көрүшүп жатып, келинди унутуп калган турбаймынбы караңгун!..

Жанагы катындын минткен үнү чыккан соң мага да кезек келди го дедим. Көпкө буйдалган жокпуз, жүгүндүрүп үйгө алып кирип барды. Койдун көңүнөн чоң жагылган экен. Колдорун куудуратып жалынга кайсаган беркилер аххалап жылынууда. Сүзө качырып барып тигилер менен аралаша үйдөгүдөй жылынуу кайда мага, ээк-ээгиме тийбей солкулдап бүрүшүп, тетигинден аркы бурчта отурам. Оттон көзүм өткөнүн айта көрбө!

Жоолугуму көзүмө түшүрө салынган мен алдыртан кыя карап, үшүсөм да үй ичин түгөлдөп отурам. Жанагы бизди тосо чыгып, мени жүгүндүрүп үйгө алып кирген

көзү тикирейген мурду кырдач кызыл катын ушу тиги Калпанын кийинки катыны экен. Ошо катынга союп каптагандай, үстүнкү эрди түйрүгүрөк келген тиги кыз баягы Күкөн экен, жаңылбаптырмын. Ал үн сөз жок эле бизди кыдырата карап, төтөн менден көзүн алсачы.

А берки бизди тосуша чыккан эркек, бул үйдөгүлөрдүн бирде-бирине окшош эмес бети табактай, дүңкүйгөн кара неме. Ким экенин ким билсин. Ал кепке да аралашкан жок, куйкаланып коломтонун кырында жаткан койдун башын бузуп, кычкач менен тишин чагып жатты.

– Үшүп кеткен турбайсыңарбы, жылына койгула, – деп коюп, Калпанын катыны да казан-аягы менен алек.

Эл катарына отуруп мени да жылынса деген боор толгоосу бар, бирок кантет, Дүйшөнаалы алдыртан мага кыңырыла карап араң отурат. Кепке да эч ким кызуу аралаша элек. Ардемени айтып, баарыбызды жайкап аткан дале болсо Калпанын өзү:

– Ии Медер, жылына кой. Бөпөлөй, илгери отур, илгери. Күкөн, а сен тааныдыңбы буларды? Мына, Дүйшөнаалы байкең келбедиби. Чоң атаңы тааныйсыңбы?

– Кайдан... – деди бироокумда кайнатам ага жооп кылып. – Биз кеткенде бул буту баса элек бала эле го?

– Басаа, ырас. Буту баса элек болчу. Күкөн, тиги жеңеңин жанына барып отурсаң ии.

Күкөн жанагы эле калыбында эрдин түйрүйтүп, мени тирмее тиктейт. Атасынын буйругун алган ал жаныма шарт өтүп келди да, жүйүртө басты. Жалгыз отургандан көрө келиндин жанында кыз шынарлаганы жакшы го.

Бирок Күкөнгө үйүр албагандыкыбы, ал жаныма жүйүртө басканда бүткөн боюм жыйрыла түштү. Өзү жаш болгону менен Күкөн мага караганда алда канча өтүмдүү неме көрүнөт. Же үй меники дегениби, тиземди баса отуруп, оң колуму кармады. Учурашабы дегем андай болгон жок. Таманына кызыл мончок чөгөргөн

шакек ортонумда жүрчү. Ошону шарт чыгарып алды да, суроо сопкутсуз өз колуна салды. Менин оюма бу кетти. «Жөн эле соңуркаган го? Кыз эмеспи. Кайра ортонума салар?» Антпей калсын. Ал шакек түшкөн өз ортонун асты-үстү карады да, кайра эле баягы калыбында эрдин түйрүйтүп мени тирмее тиктөөнүн ичинде болду. Анын тажабай тиктегенинен улам оюма ардеме кетип, шиште отургансыдым «Бетиме бирдеме жугуп калганбы?»

Ал мен түгүл тиги Бөпөлөй менен Медерди чыйрыңдап жактырмаксан караганын сездим. А эне-атасы бизге жалпылдап жаны калбай, төтөн кыз атасы Калпа балабыздан чоңубузга чейин үстүбүзгө үйрүлүп. Жанагы башы куйкаланып жаткан кой да бизге союлган экен.

Чык татырбас байлардай эмес бу Калпа казан-аштуу белем. Казан толтура салынган эт бышкан кезде эки табакка бөлө жасалып, үстүнө аяктай-аяктай куйрук басылып келди. Эт жасаган Калпа куйруктан кесип алды менен кайнатама сугунтуп, анап лак эттире өзү сугунуп жиберип сүйлөй отурду.

– Мына, малдын акыбети кайтты. Катын, бала бир табакпыз.

Жок дегенде эт жегенге келгенде бир кыя караса эмне, кудай куткарбаган Күкөндүн көзү дагы биздин оозубузга кадалып калыптыр.

Калпа ошонун эртеси эле бизди үстүбүзгө үй тигип бөлдү. Өзү минип жүрчү кашка жоргосун Дүйшөнаалыга токуп берди да, бөлтүрүгүнө баш тоголотуп үйрөткөн бөрүдөй, ага ийинден баш тоголото баштады:

– Анда-мында болуп жүрүп эптеп чогулдук өлгөндөн калганыбыз. Эми малың тигине! Дүнүйөң мына айлана-йын. Менин ырысыма сен бар экенсиң. Эми баарына өзүң ээ бол. Сен турганда мен какчаңдап атка минейинби? Атты сен мин, элди сен арала!

Калпанын кебине Дүйшөнаалы да көкөлөй түштү көрүнөт. Кайнатам болсо көөдөнүн кере дем алат да:

– Кудая, мунуңа шүгүр, – деп коёт.

Калпа канчалык үзүлүп-түшкөнү менен көңүлүм уюбай туруп алды. Өз көөмөйүмдөгүнү кайнатаман жашырганым менен Дүйшөнаалыга нечен курдай эскерттим:

– Этиет кылчы Дүйшөкө. Бу күндө кандай дегидей. Кокус башыңды кирдетип алба?

Дүйшөнаалы булкунуп койду:

– Кой ээ! Жок жердегини ойлой берет экенсиң. Мен кирдегидей эмне ыңкыган бай, же чиренген манап белем, жети атаман бери итке минген кедейлигим кедей. Бу заман кедейдин кебин укпаганда...

– Сенин сөзүңдү угат го, – дедим сөздүн шарына салып, – бирок Калпанын кебин укпас. – Оюман алиге баягы Алексейдин айтканы кетпей жүрөгүм түпөйүл. Какшабады беле кайран киши: «Байлардан сак болгула».

– Калпа бай болсо да тууган! – деди Дүйшөнаалы. – Эми өзү минтип бөгүлүп турса тууганчылыктан кечелиби?

– Ай ким билет тууганыңды.

Мен ушинттим да тим болдум. Калпага аябай агарып, а түгүл эбедейи эзилеп турган Дүйшөнаалынын кулагынын сыртынан кетти менин айтканым. Калпанын кашка жоргосун минген Дүйшөнаалы кедейлердин жыйын тобуна барып, Чүйдөгүдөй эле мында да кепке бат аралашты бейм:

– Баланча кулакка тартылмак болду, төлөнчөнүн дүнүйөсү комписковать этилди – деп күндө айтып келет.

Мындай кептер көбүнчө чоң үйдө – Калпанын үйүндө болот. Дүйшөнаалынын оозунан чыккан кабар биздин табабызды кандырат, а Калпа болсо өңү бузулуп отуруп угат. Угат да Дүйшөнаалыны кабыргага түртүп, алдыртан тукура баштайт:

– Ошент айланайын. Ошентип өзүң аралашып, өзүң көрүп турасың замандын жолун, замандын түрүн. Кокус да бир оозар биз жактан кеп козгоп мени кулактардын катарына кошуп, а бу десе: «Ээй, мен киммин ыя? Мени тааныйсыңарбы? Тааныбай турсаңар Жарбаң Борукчунун небересимин! А тиги азыр силер куйткулап отурган Калпа да Борукчунун уулу. Борукчу илгертен итке минген жарды болуп, өмүрүнчө жөө жүрүп өтүптүр. А берки агабыз Калпанып бу күндө бир аз чарбасы бар экен. Аны да ар кимге жалданып жүрүп, таман акы, маңдай тери менен кураган.

Эми ошо кечээки кедей бүгүн силерге зулум бай боло калдыбы? Калпа менен менин энчим аралаш. Ошо малдын оодугун Чүйдөн айдай келгем. Канча жылдай бери мен эмне Чүйдө ойноп жүргөн бекемин, ошо мал табайын деп...» – ушинтип сал.

Тууганчылык арбагын актап, Калпаны калкалайм деп, анын тили менен ой-тоого урунган Дүйшөнаалы катуу кагуу жеп соолукту. Кедейлер тобунун бир жыйынында аны экинчи ооз ачкыс кылышыптыр:

– Ээй, эмне энтелейсиң, Калпа сага качантан бери энчисин аралаштырып жиберген ыя? Энчи түгүл бир уйдун сүтү үчүн Чүйгө тентиткен ким эле сени?! Сагынбай чал сакалынан жаш куюлтуп, силерди жөө жетелеп, бел аша качканын унутуп калдыңбы? Астыңдагы кашка жорго кимки? Үстүңдөгү тон кимки ыя?! О, жугундукор ит! Бу күндө кеңештин бергени сени тойгузбай, байдын жугундусун аңдып калдыңбы? Чынчыл ак жүрөк кедей экен десе, байлардын битти тонун жамынат. Бүгүндөн кийин кедей тобуна жолобосун байдын бакан оозу!

Ушуну менен Дүйшөнаалы демин басты да, кашка жоргодон түшүп, жыйынга барбай үйдө отуруп калды. Ал жөн отуруп калбай, капысынан кагуу жеп элден бөлүнө түшкөнүнө ыза, ичинен бушайман!

Мен эмне дейин «мына, айтпадым беле» деп бир жагынан чыкканда, ансыз да араң турган эмени ого бетер ардыктырбаймынбы. Кечээ эле Калпанын бал тилине жетине албай, анын айтканын акыл көргөн кайнатам да бүгүн буга кийлигише алган жок. Же ушунча осуятын кылып бүжүрөп отурган Калпаны кыя албай, же кедейлер тобунун акыйкат кебине акаарат келтире албай башы каңгырап отурган түрү бар.

Орду жок урунуп алып насия кагуу жеген Дүйшөнаалы түгүл катын мен да минтип кептен кемтик боло турууга чыдай алчудай эмесмин. Төтөн Чүйдөн келгени эл жок, күн жок бир коктуда жатып буулуктук. Дүйшөнаалы менен кайнатамын каш кабагын карап тымтырс отура берген жокмун. Көп болсо Калпа каарына алар дедим да, өз оюмду ортого төктүм:

– Тил ал Дүйшөнаалы! Кетели, эл арасына кетели? Кантип отурабыз капаска түшкөнсүп? Биз капастан чыкпадык беле? Деги биз кайда жүрөбүз? Кайда биздин жарды-жалчы тобубуз?

Дүйшөнаалы менин айтканымы тук этпей отуруп укту да, кантсе да Калпадан окчундоонун, калкка – кара таман кедейлерге кошулуунун аргасын издеди. Бирок кантип? Баягыда кызыл кекиртек болуп кыйкырып, Калпанын таламын талашкандачы! Анысын эстегенде мындагы кедейлер тобуна кайра барууга бети чыдабады. Кедейлер тобунан кечирим сурап жок дегенде мен барайын дегениме кашайып каршы турган ал, бир күнү Чүйгө жүрүп кетти. Бул жөнүндө Калпага да, кайнатама да кеп салган жок.

Калпа да баягыдай бизге үйрүлбөй, бизден кайыл болбосун көргөн соң өз, арбайында. Жаш биз түгүл, бая «кадырман карысы» кайнатам менен да сүйлөшпөй өзүнчө күпүздөп, үйүнө биз тааныбаган кишилер көп келет. Аларды коноктогон Калпа күпүздөп туюк сүйлөшүп ат-

карат. Өзү күндөп-түндөп атчан жүрөт да, көбүнчө түн баласында дүбүрөп уктабайт.

Ошентип бир аз гана күндө Калпанын баягы ак дөбөдөй үйү да, адыр толгон малы да жер жуткалдай болуп, өздөрү бир кичинекей үч канат алачыкта, анын ичинде да уй мүйүзүнө илер эч нерсе жок. Баягы Күкөн кызы да өгүнү бир чоочун эмелер менен кеткен боюнча эмдиге келе элек.

...Күндүз жоон топ атчан келип түштөнүп отурушкан. Алардын аттарына колдун учу жеткис. Кебетелерине кийим башына караганда бу Кочкорлуктардай эмес. Алардын ичинде шаардыкча чытырап кийинген бир кызыл чийкил жигитке Калпанын аялы жалбарып, аны менен келген конокторуна Калпанын үй ичи аягы менен тик туруп кызмат кылышкан. Анан Күкөн да ошолор менен аттанып кетти.

– А тиги Таластагы таякеси, – деди Калпанын аялы, – жалгыз эле бир тууганым, балакетинди алайын! Атайы учурашканы келген тура. Күкөн жээнине ошояктан жер көргөзөм дейт, мейли...

Арасынан эки-үч гана күн өтү, коколой баштары калган эрди катын да бир түнү жок. Кайда кетишкенин ким билсин? Баягы үтөлөктөй алачык гана ордунда.

Кайнатам эми чындап жер чапчып, капааттанып күйкөлөктөйт да, Калпага наалат айтат:

– Оо туугандын тузу ургур. Сени тууган деп ээрчип келгел мен оңбоюн! Сенин бал тилиңе эрип балдарымы жылуу ордунан козгоп... Калктын бетин кантип карачумун?

Айла кетти, же бакалаган айыл, же Чүйгө кеткен Дүйшөнаалыдан дайын жок. Бөрүгө байлаган улактай кыштоонун башында жалгыз үй. Калпа журтка таштап кетти деп элге кирип барууга бет чыдабайт.

Коломто жээгинде кайнатам үргүлөп, анын жанында Медер ойноп отурат. Бешиктеги бала алардан бери

коломтонун жээгинде, жылуу уктасын деп отко жакын койгонбуз. Эмчегимин сүтү тойгуза албай, а деле кан-какшап ыйлап... Бөпөлөй экөөбүз улам делөөрүп тышка чыгабыз. Биздин күткөнүбүз да кеч, коркконубуз да кеч. Күн бат өтүп, кеч бат кирсе деп делөөрүгөнүбүз менен, кеч киргенде береги салаңдаган аскалар дымыбызды чыгарбай үй-жайыбыз менен басып калчудай. Биздин таянган тообуз эле кайнатам. Бу курган чал биздин кашыбызда отурбаса бир түндөн чыкпас биз текши төшөк тартып, жылчык чыгарбай чүмкөнүп алсак да көпкө уктабай, кайнатамын табышын эш кылабыз. Чалдын анда-санда кудайга койгону бизди бир балаадан калкалап калгансыйт.

Мына бүгүн да кеч кирди. Калпанын журтунда малы, дүнүйөсү калбаса да отуну калган. Сары кыр болуп үйүлгөн көңү алачыктай-алачыктай болуп эки жерде, жыл маалы жаксак да түгөнөр эмес. Көңдөн чоң калап таштап күндөгүбүзчө коломто тегеректедик. Адатыбыз ошо, оттон чоң калап коюп, түндүн бир оокумуна чейин отура бермей. Карган эмненин жамбашы талыйт го, төтөн эрте жатканды кайнатам баш күнүнөн каалабайт. Качан үргүлөп жыгылып калмайын, коломтонун башында отурганы-отурган. Анын үксөйгөн ак кашы салбырап тереңден жылтыраган көзүн жаап, уктаганын салбырап, тереңден жылтыраган көзүн жаап, уктаганын же ойгоо экенин көп учурда биле албай каласың. Качан гана анын колундагы кычкач жылбышып түшүп кеткенде байкайсың уктап баратканын. Кантсин курган чал! Анын колунда азыр эки гана нерсе. Тышка чыкса көк тал таягы, үйгө кирсе жаагы кажагай кара кычкач. От алоолоп күйүп турса да аны колунан түшүрбөй коломто жээгин таптап отурганы-отурган. Бизге да көп кеп катпайт.

Бу кыштоо да мал-жандан ээндей түшкөндөнбү, түнкүсүн түркүм шоокум угулчу болду. Улардын ышкырыгы,

жапалак үкүнүн үүлдөгөнү, аскадагы эркек көгүчкөндүн гүүлдөгөнү... Түркүм шоокумду эш кылган түнкү аска да калкайып үнсүз.

Көлөкөбүздөн коркуп отурган бизди ого бетер кыныбызга киргизип ушул арадан карышкыр уулду. Болгондо да бир экөө эмес, үйрү менен жүргөн эмеби, чуулдайт! Биз эмес кайнатам үрпөңдөй түштү. Үйрү тобу менен улам үйгө жакындап келаткандай көзүбүз чанагынан чыгып...

Сакалы сербейип оозу ачылган чал, айласы куруганда минтет:

– Оттон күчтөгүлө, айланайындар.

Ошентти, чалдын оозуна оттон башка эчтеке кире алган жок. Ырас эле оттон башка караан кылаар эмнебиз бар?

Менин көзүмө ушул азыр, бая биз Турпандан келатканда өлгөн кишилердии денин тытып ыркырашкан иттер келе калып, бүткөн боюм дүр эте демим кысыла түштү.

– Коё турчу!.. Кишинин үнү чыгабы?..

Кайнатамын озу ачылып, аны караган биз да элеңдеп тышка кулак түрдүк. Ырас эле кишинин үнү чыгып, анан мылтык атылып тоо жаңырды. Атылган мылтык үнүнөн солк эткен биз кубанып да коркуп да турабыз. Коркконубуз карышкырдын улуганы, түнкү тоонун сүрү. Кубанганыбыз тоо жаңырткан мылтык үнү.

– Кудая айланайын! – деди кайнатам. – Киши келатабы? Мергенчи го түн каткан.

Ырас эле мергенчилер го? Же Калпаны качырып ийдиңер деп бизди камаганы келаткан эмелерби?!

Мылтык атылгандан кийин карышкырдын улуганы да жоголду. Кулак мурун кескендей жымжырт боло түшкөн тыштан такасы ташка урунган аттардын табышы жакындап, биз да демибизди ичибизге алып, былк

этпей каттык да калдык. Дүпүрөп атчандар үйдүн түбүнө келишти да, бирөө үн салды:

– Үйдө ким бар?

Демейдегидей болсо, «Э, ким керек? Үй ээси мен» деп чыга калар беле; чыга калуу мындай турсун, чал оболу ордуна обдула алган жок. Тышка чакырып жыга чаап кетчү немеби дейби.

Атчандар кобураша калып, түрс-түрс аттан түштү да катар кирип келишти. Кулаалыдан корголоп чүрпөдөй жөжүрөгөн биз, сакалын сербейткен кайнатама ыгып, тыштан кирип келгендерге жал-жал карадык. Алар, экөө экен, тондорунун жакасынан кирпич кашына чейин аппак бубак басып, бети башы көрүнбөйт. Биз алардын өңү түзүн бүшүркөгүчө, мурутуна чоргодой муз тонгон бирөө ашыга салам айтты да, коломтону аттап кайнатама жетти:

– Ассалоому алейкум абышка. Күүлүсүңбү?

Мына кызык! Азыр эле корголоп жаныбыз кулактын учуна келген биздин көзүбүз жайнап сүйүнгөндөн айтарга сөз таппай:

– Алексей ата-а!

– Алексей ата! – дедик да, тиги кайнатам менен учурашып турган чоң тончон кишиге жармаша түштүк.

Бу тапта бешиктеги гана бала калса керек, тили жогунан.

Ушинтип, көздөн кара учуп турганда кудай айдап Алексей атабыз келип калбадыбы!

Карышкырлардын улуганы да угулбай, ээн тоодо жалгыз үй отурганыбыз да эстен чыгып, а түгүл кырчылдаган чилде да чыгып жаз келгендей биздин денибиз жайылып, Алексей атама айтарга сөз таппай эреркеп да, эркелеп да отурабыз. Биз түгүл кайнатам да Алексейдин колун аймалап, айтарга кеп таппайт:

– Оо, айланып кетейин Алексейим! Чын көрдүмбү сени?!

Биз берки жолдошунун өңүн эми көрдүк. Ал жана тыштан киргенде Алексейден да бийик көрүнгөн. Көзү бадырайып, мурду кылычтай болгон чап жаак кара сур жигит экен. Өзү жыйырманын не төртү, не алтысында. Жүргөн-турганы шайдоот да, шашмараак да. Бирдеме айта салчудай бизди карайт да, улам тышка чыгып кайра кирет.

– Кубан! Аттарды карап атасыңбы? Чочуба...

Калкайган көгала мурутуна турган музду шыпырып салып, бизди кучагына алып эркелеткен Алексейдин үнү баштагыдан да бийик, баягыдан да сүрдүү. Балага баш күнүнөн үзүлүп түшөт эмеспи, төрдөн обдула калып, бешиктеги кызга үңүлөт да кобурай берет:

– А кичинекейди үшүтүп койгонсуңар го. Кыш чыгат, жылыйбыз. Биздин балдар да келет, кайра чогулабыз.

Анын сөзүн адегенде тамаша дедик, көрсө чын экен.

– Кочкордо жаңы совхоз уюшулду, – деди Алексей сүйүнчүлөп сүйлөп: – Ал чоң совхоз, кой совхозу. Бул Кубан да ошол совхозго мүчө. Жумушчу болуп иштейт. Үй курат. Бул кыштоонун ой чуңкурун мен биле албайм, ошон үчүн Кубан мага жол көргөзүп, Мен да ошол совхозго кызматка келдим. Силерди издедим... Акыры таптым, – деп күлүндөгөн Алексей бизди да ошол совхозго көчүрүп кетмек болуп, макулдугубузду сурады. Араң турган кайнатам ал айтып оозун жыя электе шар кетти:

– Э кагылайын, – тууган издеп сенден бөлүнгөндө көргөнүм бу. Эми антпей калайын. Мындан ары сен баштаган жактан баш тартсам, сенин тилиңен чыксам туз урсун! Баштай бер Алексейим!..

ЖАҢЫ КОНУШ

Кырчылдаган кышкы түн ээн кыштоону кайтарып өзү калды. Кечээ эле адыр толгон малды да, ак дөбөдөй

үйдү да жылан сыйпагандай Калпа сыйпап кеткенине күрсүнгөн кыштоо түнөрүп артта.

Түнкү кыштоонун койнунан суурулган биз, таңды тозуп дүбүрттөп баратабыз. Түнөрүп сулк жаткан түндү биздин дүбүртүбүз түрткүлөп... Ат жалына түнөп талбай жүргөн биз мойну узун кыштын түнүн кыскарттык белем.

Айлана үрүл-бүрүл тартып, жер-суу таанылды. Ары-бериси чайкайнамга айланган жок, чыгыш жээк агарып тегерек шаңкая түштү. Тоо арасынан эбак суурулуп жакага келип калган экенбиз.

Кышкы таң чакылдатып аязын агытып, колду-бетти каарып кирди. Канча кылса таңдын иши таң да, түнкүдөй кайдан ана, бир аздан кийин тоо башынан күндүн мурду чачырайт...

Түнү менен жол жүрүп томуккан бизден бетер, бакшагы жок жайдак талаа кубарып жатат. Таңкы аяздан ойгонгон тиричилик көз алдыда закымдап, тээ төмөнкү ээн талаадан бирин-серин бозоргон эски тамдар шоңшоюп-шоңшоюп береги ээк алдыбызда. Биртике жүрө түшкөндөн кийин Арсынын кара тоолорунун түбүндөгү курулушту көрдүк. Кышкысын ыктоо, тоонун түбү келип, жазгысын эрте көктөчү каксоого узата салынган эки узун тамдын дубалы туруп калыптыр. Ошол эки тамдын катарында дагы бир чоң там түптөлүп, жыгачташы үйүлүп жатат.

– Мына, – деди тиги дубалдарды бизге көргөзө сүйлөгөн Алексей. – Жаңы совхоздун барактары. Мына, Кубандар бүтүрүп жаткан курулуштар ушул. Жайда силер да бул үйлөрдүн бирине киресиңер.

Барактардын бирине азыр кирип алгандай кубанып калдык, үшүгөнүбүздү да унутуп. Биз турмак кайнатам да айтарга кеп таппай, Алексей менен өкмөттү алкайт:

– Ылайым өркөнүң өссүн Алексейим... Өкматтан айланайын!

Курулушу бу жерге түшүп жатканы менен жаңы совхоздун малы да, бизге окшоп жаңы келип жаткан эли да төмөнкү Арсыда экен. Төмөнкү Арсы, – тээ төмөнкү ойдогу төө араласа көрүнгүс калың чийдин арасында. Ойдогу калың чий арасынан же айыл, же там-таш көрүнгөн жок. Эртең мененки көл үстүнөн көтөрүлгөн буудай гана бозомтук көгүш нерсе калкып жатат. Түтүн тура. Биз жакындаганда түтүн астынан жепирекей боз тамдар көрүндү. Ошол боз тамдар тараптан адеп бизге угулганы койдун маараганы болду.

Калың койдун уу-чуу маараганына Арсынын боз тамдары – тунуп турат. А түгүл төмөнтөн болгон зыркаар менен кошо чөпкө аралаш койдун жылуу кыгынын жыты келет. Азырынча тиги Арсыдан чыккан адамдардын караанын же чуулдаган койдун караанын көрбөсөм да менин жүрөгүм өрөпкүп, элеп-желеп болуп, уу-дуу тиричиликке азыр аралашып кеткенсийм.

О, гүүлдөгөн албан тиричилик! Четке тебилип баарынан куру калган мен кургурду кучагыңа алгай элең...

Чий арасындагы боз токол тамдардан чыккан бала-чака, аял-эркек бизди тегеректеп калышты. Андайда балдар отуруп калчубу, эңтеңдеп бир-биринен өтө чуркашып:

– Көч!..

– Ээй, көч келатат... – деп кыйкырышат.

Алар жылаңбаш, жыңайлагына, жыртык-тешигине кайыл. Тыштагы аязды аяз билбей тызылдашат.

– Ата-а!

– Ата-а.– Атам тигине...

Ушинтип бизге чукул кирип келген балдардын үнүнө карасам, бири-биринен анча кырдуу эмес эки бала эңтеңдешип... Анын бири көзүнө түшүрө атасынын эски тебетейин кийип, бутуна иттин башындай чокой сүйрөп алыптыр. Майрык басылган чокойдон баланын согончугу сороңдоп, а беркисинин үстүндөгүсү энесинин эски

кемсели көрүнөт. Кемселдин этеги жер чийип, эки ийни карысында, боорунда эки-үч күмүш топчу, жакасында ак учук сапталган ийне сайылып жүрөт.

– Кийин... Кийин болгула, ат тебет... – деди Кубан.

– Капырай, төрт аягына кирип барышат да аттын.

– Тургула быякка. – Көчтү утурлагандардын арасынан бир аял жанагы эки баланы эки колунан алып, ары тамын карай басты. Аялдын артынан Кубан да ошол тамга бура тартып, биз да ошондо чогуу түштүк.

Үй Кубандыкы экен. Алексей бул айыл менен да ал да качан таанышып алган белем?

– Алайман, минтип мейман алып келдик сага, – деп кыйкыра сүйлөп, ат үстүнөн жанагы аялга өзү өңөрүп келаткан бешикти берди: – Ана, а түгүл бул кичинекейди да балдарыңа кошуп багасың. – Көзү бадырайган, кара тору келин – Алайман бу Кубандын жубайы экен. Мурду кайкыраак келген толмоч кара тору келиндин маңдайында кири жок жылдыздуу көрүндү бизге.

Оттон чоң жагып жиберген анын аягы жерге тийбей, биз дегенде этеги элек, жеңи желек, берерге тамагын таппай. Айласы эле болсо бизди жерге отургузбай алаканына отургузуп сыйлоого даяр. Алаймандын удаа төрөгөн жанагы эки эркегинин бирөө беште, бирөө алты жашар экен. Бизди сонуркай карап көздөрүн жайнаткан алар, жанагы кирген бойдон мурундарын шыр тартып коюп мештин түбүндө. Тура калсаң төбөң тийгидей үтөлөктөй кепепин ичине биз жадырап чечинип салып ээн жайкын отурдук.

Тарчылыкты кеңелтип, жокчулукту бар кылган пейил го! Үшүгөн денебиз жайылып, айтарга кеп таппай эррекеп отурабыз.

Кубан менен да, Алайман менен да, а түгүл мында кирип-чыгып жаткандар менен да баштатан ашына кишилердей бат аралашып, бат тааныштык.

– Мына, Арсыга да бир түтүн кошулду. Ээ, эми ушинтип көбөйө беребиз. Мал да, жер, суу да колубузда. Эми жан дилибиз менен иштеп, колдогу байлыгыбызды күтө билели, – деди Алексей бир кезде бу отургандарга карап.

– Ананчы!

– Төбөбүз менен жер казсак да ыраазыбыз эми.

Алексейдин айтканын жактап кужурай түштү мында отургандар. Улуу-кичүү бу кепти Алексей үчүн гана ооз учунан айтпай, жаңы совхоз дегенде ар кимиси аппак ниети менеи иштери көрүнүп турат.

Айтор бу күндө ушул Арсыдагылардын карап турганы жок көрүнөт. Кары-жашы, катын-эркеги дебей жаңы курулган совхозго каруу кылып: аштык айдап, чөп чапкан дыйкан да, короо-короо кой баккан малчы да, кыш куюп там салган жумушчу да өздөрү экен.

Бул үйдүн ээси Кубандын өзүнөн бетер жубайы Алымман да ачык айрым, ичинде кири жок, жеткен ак-жаркын ургаачы экенин киргени эле байкаганбыз. Ал эми алды болуп бар болгон сырын ортого төгүп, биз менен баш күнүнөн бери ашынадай аралашпадыбы:

– Өкмөт бизге теңдик берип минтип... – деп баргылданып тердеп алган Алымман үй-тирилигинде колу тынбай, бу жаңы заманга ыраазылыгын айтып түгөтө албайт: – Катуу түлүктүн бакы жогун баштагыдай эркекке шылтап жатпай калалы бу күндө. Кубан там салат, мен кой багам. Теңдикке жеткенде жеткендей болуп тең эмгек кылалы!

Алыммандын сөзүн тыштагы койдун чуркурагы бөлдү. Ал жанагы биздин көчтү жандап чуркаган эки кичинекейине карап минтти:

– Ой, баргыла. Баргылачы! Атаң козу салды го? Баргыла мен азыр. Жалгыз анын шаасы жетеби?

Энесинин буйругун алар менен эшик талашып торсолондогон эки уулунун артынан өзү да жөнөдү:

– Малдыкы ушу да. Анын үстүнө кыш тууп...

Булардын түйшүгүн көрүп турган киши кантип жай отурат. Алаймандын артынан кошо жөнөп, козуну кошо салышмак болдук эле ага болгон жок:

– Кой кокуй! Отургула, отура бергиле. Өзүңөр суукка калып эми жаңы жылынганда... А биз өзүбүз эле.

Бул кезде ордуна атып туруп, тышка Алаймандан мурда чыккан Алексей аларга кол кабыш кылып жүрүп, бир топтон кийин келди да кайнатама сүйлөп жатты:

– Ушунда-ай, абышка... Совхоздо мал көп. Адам аз бу күндө. Мал багар ишенимдүү адам аз. Мына ушу Алаймандар жалгыз башына эки короо кой багат. Кыйын... кыйын... эки короо койду, болгондо да тубар койду багыш... Бирок мени кубанткан нерсе, бу совхоздун кишилеринин бирде-биринин оозунан кыйналдым дегенин уга элекмин. Алар бу байлыкка өздөрү ээ болгонуна курсант. Жүдөгөнүнө, кыйналганына кайыл.

Ушул азыр Алексейдин оозун тиктеп, башын ийкеп отурган кайнатам обдула түшүп ашыга сүйлөдү:

– Э, айланайын Алексейим! Биз мында мейман болгону келдик беле. Жамы журт минтип жаналакетке түшүп жатканда карап отуралыбы? Бөлгүлө бизге да. Бир эмес эки короо бөл. Бөлөк колуман келбес, анан, а кой багып берүүнү кишиден сурабайм. Телегей болсо азырынча бешигинен чыга албас, мен береги Медерими белиме таңып алып койбойм.

Кайнатам мынча бел байлаганда мен кантип калайын. Өрөпкүп жарыша сүйлөдүм:

– Багам, Алексей ата, мен да багам. Бешиктеги баланы жонума таңа жүрсөм да багам. Кантип карап отурайын. Мага бир короо кой бөлгүлө.

Алексей калкайган мурутун жанып, кайнатам экөөбүзгө тең жылмая карады. Алексейдин бул мүнөзү бизге бештен белгилүү. Ууртунан күлүп, минтип караганы

биздин айтканга кошулбаганы. Ал ошо калыбында кайнатамы тиктеп бир тынымга үнсүз турду да:

– Демиң жакшы чал. Ошо дем кылганың жакшы. Мен силерден кой аямак белем. Бирок мөгдөп калган кезинде сени кой артынан салгым келбейт. Ансыз да түйшүгүң көп сенин. А Телегей сенин да азырынча шартың жок. Бешикте балаң бар. Балаң торолсун. Коё тургулачы күн жылыгыча. Дүйшөнаалы келсин, анан...

Алексей ушинтип биздин оюбуз менен болбоду. Алексей канча айтса да алаксый албай, а түгүл ызаланам. Кантип ызаланбайын. Мага окшогон Алымандар тигинтип, совхоздун оор түлүгүн көтөрүп күжүлдөп жүрсө, анан мен алты саным аман туруп, балам бар деп бешикке башымы катайынбы? Жок, анте албайм!

Алексейдин артынан калбай жүрүп бир короо кой бөлдүрүп алдым. Арсы кыштагынан бир короону ээлеп, койду бөлүп салдым. А бешиктеги баланы эптеп кайнатам көздөсө...

Өзүмчө эле өрөпкүп айтарга сөз таппайм. Алексейге да, а түгүл береги бет алдымдагы чурулдаган койлорго да жалына бергим келет. Мен эмес береги кымындай кайним Медердин да таманы жерге тийбей, койдун аржак-бер жагына чыгып тызылдап жүрөт.

– Кош!.. Ко-ош дейм!..

Койдун астын тоскон кайнатам тигинден ары ийри таягын шилтеп, күндөгүдөн демдүү да, чыйрак да белем бүгүн. Демейдегидей желбегейленбей, шөлбүрөгөн сары тонунун эки жеңин кийип, бек курчанып, бак-бак унчукса үнү айбаттуу дегеле:

– О Медер, чурка! Чурка аржактын тос!

Кыш тууган беш жүз койду бу кышкы чилдеде багыш бизге оңой болгон жок. Бир гана бешиктеги кымындай кыз калат да тестиер Медер да, калчылдаган кайнатам да кой менен алекпиз. Койду кайнатам экөөбүз алгоолошуп,

кайтарып, козу багууну Медер өзү кадимкидей мойнуна алды. Кедеңдеген кагылайын. Көзүнөн бери туңгак болуп, күн чыккандан батканга чейин бир көчүк басуу жок анда. Күйпүйүп кирдеп-коктоп жүдөй түшсө да, анын тажаар түрү жок. Ал жүдөгөнүнө да, чарчаганына да кайыл. Козу алып, козу салып турушса болду.

Уузга тоюп, быртылдата чөп кепшеген козулардын жыты чөп менен жылуу кыктын жытына аралашып, мени да эңги – деңги мас кылат. Мени да ууз ичкендей магдыратып салат. Мына ушул жытты боюма дем кылып, суукка да үшүгүм жок. Чарчаар да эмесмин.

Мына эми... бир аз чыдасак, кырчылдаган кыш кетип жаркыраган жаз да келет. Жаз менен кошо Дүйшөнаалы келет. Алексейдин айтымында Дүйшөнаалы окушун бүткөндө трактир айдайт экен. Трактир деген эмне экенин Алексейдин өзүнөн сурап атып чарчадык. Канча сураганыбыз менен башыбыз катып туюнбай койдук трактирге. Ал бир канча сокону өзү сүйрөп жер айдайт имиш. Анда ошо трактирдин өзүн эмне сүйрөйт? «Трактордун төрт дөңгөлөгү бар, ал май менен от алып өзү жүрөт» деп туюнтту Алексей.

Анын көзүнчө баш ийкеп көңүл улаган кайнатам бир күнү өзүнчө отуруп минтип күңк этти:

– Май түгүл эт менен от алса да темирге жан кирчүбү? Бекер кеп го.

ТРАКТОР КЕЛДИ

1929-жылдын марты.. Жер боз торгой тартып тоң чыгып, күн жылымдап калган. Козулар торолуп, кыш тууган кой али кара желин. Жакадан мал бат тирдене албасына көз жеткен соң, Кара-Кужурга кой көктөтүп кеттик.

Бир күнү «Дүйшөнаалы келиптир» деген кабар уктук. Элдин айтымында ал жөн келбей, бая айта жүргөн трак-

тирди ала келиптир. Бул тууралуу Кара-Кужурдагы койчулар Дүйшөнаалыны кеп кылып күжүлдөп жатышты:

– Кечээ Кара-Коого бая Дүйшөнаалы келиптир.

– Ии, ии... анын бая трактириби... анысы эмне болуптур?

– Трактир деген жандуу темир дейт. Ошону жетелеп келиптир, капырай...

– Анан ал жандуу темир май ичет экен. Бир өзүндө кырк өгүздүн күчү бар дейт.

– Кудай сактайгөр, ал кырк өгүздүн күчү бар неме Кочкор боорунун майын бүт сорор!

– Ким билет? Айтор анын тилин бир гана Дүйшөнаалы билет имиш. Ал бас десе басып, ал тур десе турат имиш.

– Капырай, кантип билип ала койду экен анын тилин?

– Дүйшөнаалы аны менен орусча сүйлөшсө керек, деп туюнтту беркилерге тиги сүйлөп жаткан.

Ушул сөз угулгандан бир жума өтгү, А Дүйшөнаалы али үйгө келе элек. Ала кышта кеткен анын карааны баарыбыздын эле көздөн учту. Төтөн кайнатам кургур басса-турса кудайга жалынат да, тээ жакаа жакка көзүн тешип, уулун күтөт.

– Аа жараткан... Неси болсо да баламдын караанын бир көрсөм болор эле.

Айтор ал Чүй тараптан кандай түрлүү болуп келгенине биздин көзүбүз жетпей сарсанаа болуп турганда арадан бир эки күн өтпөй дагы бир аңырт угулду:

– О баягы Дүйшөнаалы минип келген трактир туйлап кетиптир дейби?

– Кантип туйлап кетет?

– Мындай экен укканга караганда... Дүйшөнаалыдан бөлөк анын тилин билбеген бирөө аны мине койсо туйлап кетип, Кара-Коонун бир жагын бүт талкалаптыр...

– Куда-ай, өзүң сакта... Ой, ал Дүйшөнаалы өзү кайда кетиптир ошо тушта?

– Ал күнү-түнү жүрүп кызыган трактиринен түшпөй жер айдап, анан өзү жедеп карайлап баратканда уктап калыптыр. Ошондо күнү-түнүнө жыйырма теше жер айдаптыр.

– Капырай укмуш... Ошончо жерди күн-түнүнө айдаганын! Күчү-күч экен го жарыктыгыңкы!

– Ой, ал тынбай жүрсө эки-үч аптада Кочкор өрөөнүн бүт айдап салчу неме го?..

-Ии, ии, анан эмне болуптур? – деп бир чети чочуркап, бир чети таңыркап кеп күткөндөр учуна чейин угушту.

– Анан ошо үстүндөгү кишини тоону карай ала качкан трактир алдындагы Кара-Коодон секире бергенде күү менен келип коого кептелиптир. Үстүндөгү киши башынан алыс кетип, буту сыныптыр да күн-түнү тил оозу жок жатып эс алыптыр. А трактир болсо ошо бойдон коодо эс алып жатат дейт...– деген тигинин сөзүн беритен бирөө бөлдү:

– Аны коодон чыгарып алууга калк катуу далалат кылыптыр, Ошо тегеректен элүү шаа мүйүз өгүз чогултуп барып чиркеп көрүшсө кабат-кабат аркан шоонадай бычырап, өгүздөр бош чыгыптыр да тиги трактир былк этип койбой коодо калыптыр.

Анан бир эки күндөн кийин Дүйшөнаалы өзү баш көтөрүп, өгүзү жок эле басып барып тиги коодо жаткан илмеч трактирине минип, бир темингенде коодон атып чыгыптыр...

Бул аңырттардын чын-төгүнүнө көз жетпей биз баягыдан бетер сарсанаа болдук. Акыры кайнатам чыдай алган жок, аттанды да жакаага жөнөдү:

– Баламдын башы аман болгой эле! Неси болсо да өзүм барып билейин!

Арадан эки күн өттү. Жабыгып кеткен чал жагалданып келди. Ал салбырап бу тоодон ороно кеткен убайымын ошондон ары ээн талаага ыргытып ийгендей жүзү жайдары.

– Өкматтан айланса болот. Өнөрү-өнөр экен чиркиндин... А ошо трактир деген оозунан көк түтүн бүркүп, үнү жер-сууну бузат. Болот тиштүү соколору артынан ээрчип кара жер жалп-жалп. Катын-эркек, бала-чака дебей журт самсып ошонун айланасында болот экен. Алар да менден бетер таңыркап... Бо Кочкор боорун ой-тоосу менен айдаса да ага жер түтөр эмес. Кагылайын Дүйшөкөм ошонун үстүндө каргадай болуп... Ага тилмеч болуп алганына акылым айран...

Ошо күнү биздин үй-бүлө түгүл бу Кара-Кужурдагы койчулар бүт тегеректеп алып, чалдын оозун бошотпойт:

– А трактирдин чоңдугу кандай экен деги?

– Үйдөй барбы?

– Үй дейт. Эң кеми дөбөдөй бардыр.

– Анча чоң эмес, – кайнатам өзү көрүп келген трактирди өз билишинче баяндай берди: – Бир оокумда Дүйшөкөм аны токтотуп өзү жерге түштү да, мени жанына чакырды. Канча кылганы менен тилмеч да. Дүйшөкөм жерге түшөрү менен ал трактир тып басылып демин ичине алды.

– Ии, ии?..

– Дүйшөкөмүн айтканы менен болуп, мен да үйүр алыштым ал трактир менен.

– Ии, ии кайран чал.

– Айлана бастым. Дөңгөлөктөрүн тартып, ички темирлерине чейин кармалап көрдүм, – тегерегиндегилерди караган чал өзү да таңыркайт: – Кээ бир темирлери жөн эле от болуп кетет экен ой?!

– Капырай де?..

– Күч келет экен да жарыктыкка!

Кайнатамын жакаага барып келиши санаабызды тынчытты. Кур бекер кулагыбыздан үркпөй дүрбөлөңдөн кутулдук. Ошентип, ал трактир деген алпты али

көрбөсөк да, ага өзүбүздүн Дүйшөнаалы даана тилмеч экенин уккан соң көңүлүбүз көктө.

Ушундан көп күн өтпөй Дүйшөнаалы өзү да келди. Биздин гана совхоздун эмес, Кара-Коонун тегерегиндеги бир топ майда колхоздордун быйылкы кошун бүтүп келиптир. Бу Кара-Кужурдагы башка койчулар эмес, абалы биздин үй-бүлө да Дүйшөнаалыны мурда көрө электей бүткөн боюна кадала карап жаттык.

Ал кийим которуптур, Үстүндө чолок пальто, бутунда булгаары өтүк, башында бая Андрейдикиндей шапке, а түгүл кара сур тартып өңү да өзгөрүп. Дүйшөнаалы демейдегидей болсо оболу кайнатам жактырмак эмес анын үстү-башын: «Кой, аа балам! Мунуң жарабаган жосун. Чолтойбой чепкен кий. Ташта башыңдагыны. Калпак турганда аны...»

Азыр анын үстү башына да, а түгүл трактирине да бизден мурун үйүр алышып алган чал жерий койгон жок анын киймин. Кайра эл алды болуп уулун өзү кепке алып бажактап отурду:

– Карачы, биздин чапандай жер чийбейт. Орустун кийми да бойго жугумдуу. Баскан-турганга тыкан. Шапкесинин маңдайып кара! Ха-ха-ха...– Чал бет алдында отурган Дүйшөнаалынын өзүнө да, киймине да корстон карс-карс күлдү.

Күжүлдөгөн кептин оодугу трактирдин үстүндө болду. Баягыда: «Трактир мөңкүп, Кара-Коонун теңин кыйратып кетиптир...» деген аңыртты эми Дүйшөнаалынын өз оозунан уктук.

Көрсө мындай болуптур: трактирди от алган калыбында токтотуп, өзү аркы өстөндөн жуунуп тамактанып жатыптыр. Ошо тушта бая Алымандын күйөөсү Кубан келип рулга отуруп бирдемесине тийип койсо трактир алып жөнөштүр. Коркуп кеткен Кубан же үстүнөн ыргып түшө албай, же токтото албай рулду тескери буруптур.

Арытан Дүйшөнаалы жеткиче болбой трактир тоңкочуктап отуруп бет алдындагы Кара-Коого тумшугу менен сайылыштыр...

Анда биздин үрөйүбүздү учурган кепти Дүйшөнаалы азыр күлүп отуруп айтты. Анын айтканына караганда Дүйшөнаалы айдаган трактирдин анча деле тири укмуштуу сыйкыры жок көрүнөт.

ЫЛАҢ

– Кырсыкты кайдан дебейт, ошо жайда кокусунан койдуду ылаң каптап, төтөн жаш козулар туруштук бере албай кырылып кете турган болду. Анда мал доктур кайда?

Айла кетип жаныбыз төрт чарчы болду. Күн-түндөп кирпичтүү көзүбүздү какпай, колдон келген далалатты кылган болобуз. Оңдой берди болуп, Алексей мал доктурдук да кыла баштады. Ал кайдан-жайдан дары таап, койкозуну дарылап кирди. Мал көп, жалгыз шаасы жетеби. Биздин совхоздун кою жалаң эле Кара-Кужур жайлабай, Соң-Көл жайлагандары да далай болчу. Дүйшөнаалыны жанына алгап Алексей күн-түндөп ат үстүндө. Соң-Көлдөн Кара-Кужурга, андан кайра Соң-Көлгө чабагандап жүргөнү-жүргөн.

Дары-дармек ташып мал кыдырган Дүйшөнаалыда үй бетин көрүү жок. Бир айдын ичинде Алексей экөө тең тор этинен ооп жүдөй түштү. Беттеринин сөөгү чыгып, жаактары шимилип, уурттары ырсайган ал экөөнү тааный албайсың.

Бу күндөрдө алар татты уйкуну да, биртике тыныгууну да такыр унутуп койгондой. Алардын өңүндө да, түшүндө да бу койдун каптаган калың ылаң белем. Жаңы түшүп атышабы же кайра аттанып баратышабы, эки оозунун бир оозу ошо:

– Бүгүн Кара-Кужурдан беш жүз кой дарыланды...

– Мурда күнкүлөрүнүн көбү оттоп калыптыр.

Жайлоодо суук. Дары-дармек ташыган Дүйшөнаалынын үстүндө орусча тигилген чолок сары тон, астында куйругун толорсугунан кескен шодондогон жээрге ат.

Мына ушундан кийин аны айыл арасында «Чолок этек» дешчү болду. Ага өзү да ардана койгусу жок, элге кайрылып туруп:

– Жаралгандан этек-жеңи жер чийип, шөлбүрөп жүрүп кыргыз не тапты?! А биз бүгүн минтип, шымдактай түрүнөбүз да шайдооттонуп орус менен катар басабыз. Чолок этекмин – дейт да, толорсугунан кескен чолок жээрдесин шодондотуп жүрүп кетет.

Калп айткан менен болобу, бу жайда чоң-кичинебиз дебей катуу жүдөдүк. Сакалын сербейткен кайнатаман тартып, тестиер Медерге чейин кирпичибизден тартса жыгылгыдай болдук. Оңойбу анан. Үйүбүз толгон ылаңдаган козу, короо толгон ылаңдаган кой. Күн-түн бирдей, кирпичтүү көздү какпай, кээсине упчулап сүт, кээсинин оозуна дарыланган суу куюп...

Төтөн жаш козуну айтсаң. Упчу соро албай көзүн жашылданткан жаш козунун онтогону ай! Жанга батат. Куду кабыргасынан кагынып, колтугунан араң дем алган баладай анын онтогону жаныңа батып, сайсөөгүңү сыздатат. Кантип уктайсың?..

Төтөн тиги кайнатам онтогон козуларды ороп-чулгап, кирип-чыгып жүргөн калыбында кобурай берет:

– А кудай!.. Мейнетти кайтара көр. Журтка шерменде кыла көрбө...

Мейнетибиз кайтып, кой ылаңдан көтөрүлдү. Алексейдин дарылары, биздин жапа тырмак далалатыбыз болбогондо койдон кол жууйт белек?

Буга чынбы, төгүнбү деп кубанып турганыбызда өзү-бүздү ылаң чалды. Улуу тумоо үй-бүлөбүздү бүт төшөккө жыкты.

Жеке биздин үй-бүлөдө эмес, бул тумоо кай-кайсы айылда бар белем? Айылдан-айылга табып издеп чабагандагандарды көрөбүз. Биздин үйдө баш көтөрүп койго тээк болгон жалгыз мен. Дүйшөнаалы менен Медер да жыгылган.

«Мейнет кетпейт бечелден» – деп, менин жүгүм баягдан оордоп алды. Күндүз кой кайтарып, түнкүсүн короо кайтарып, даң салып дени соо басып жүрүү жыргал тура. Азыр менин амалымды түгөткөн береги сыркоо үй-бүлө. Аларга каралап күйпөктөп жүргөндө тышта мал калат. Малга кетсең булар ээн. Өзүм да сүзөктөп араң басып жүрөм. Ичти-тышты болуп жонуман бек баскан оор түлүк, оору-сыркоо мени биротоло очорултуп салат беле? Ошо тапта мага дем берген бирөөнүн кайраты – Алексейдин кайраты болду.

Ал менин көзүмө бая ала жазгы бойдон бир чырм этпей ат үстүндө жүргөндөй. Тор этинен ооп арыктап да кирдеп-коктоп да бүткөн. Ошентсе да анын оттуу көзү калыбында:

– Телегей, кандай? Сыркоолор кантти? – Ушинткен ал кырката төшөк тарткандардын абалын көрүп: – Оо, айыгып калышкан тура. Эми бир-эки үч күндө туруп кетишет. А сен коркпо, Телегей! Жүдөбө!

Жедеп көзүнөн кара учкан мен, ал келатканда тамамым жерге тийбей үйгө сүйүнчүлөп кирем:

– Алсксей... Алексей келатат!

Мен эмне... Меники бир эле үйдүн түлүгү. Бакканым бир гана короо кой. А тиги Алексейдин мойнунда бир совхоздун бутунан басып, мурдуан тынган жанынын, түмөндөгөн малынын милдети.

Жаңы совхозду курган – жетекчи, калың ыланды түмөндөгөн койду дарылаган – зоотехник; жадаганда жакадагы курулуш бригадасына жол көргөзгөн уста. Мелтиретип кыш кынаганды да ушул эле Кубандар Алексейден үйрөндү.

Энеден калган жетимдерин Пишпектеги балдар үйүнө өткөрүп жиберип, өзү быякта жанын таштап иштеп жүрбөйбү. Бул түйшүктүн баарын жонуна көтөргөн Алексейдин жүзүнөн үй-бүлөсүнөн ажыраган кусалыктын да, кызматы көптүктөн чүнчүгөндүктүн да белгисин таппайсың.

Келте менен жыгылган биздин үй-бүлөнүн алды жети сегиз күндөн кийин эс-учун жыйып, арты эки аптадан кийин баш көтөрүүгө жарады. Жалгыз гана кайнатам жөнүгө албады. Карылыкка келте каршы келди көрүнөт, төмөндөөнүн ичинде. Түнкүсүн жөөлүп чыгат. От менен отурабыз.

– Э, Калбүбү, келсеңчи? Балдар ыйлап... Мына, мен азыр, – деп эчак өлгөн кемпирин атап жөлүйт. Эрди келбериң, көзү тунаркан кары бир күнү тышка чыгууга даме кылды.

Кеч. Күн батып кетиптир. Айлананы, чайттай асман-ды, мөңгүлүү тоолордун башын кыдырата караган чал, үйдөн обочо чөгүп жаткан бая боз ингенин көрө койду белем. Дүйшөнаалы экөөбүзгө сүйөнүп төө тарапка аяк шилтеди. Чөккөн төөнү бир топко карап туруп, бир оокумда колун созду эле калтыраган алсыз колу төөнүн моюн чуудасына жете албай өз бооруна түштү. Айттырбай билдим да, чуудасынан салаалап биргике тарап бердим. Чал калтыраган колундагы чууданы жыттап алды да көзүнө сүрттү.

Төөнү көпкө карап турду, бирок эч нерсе айткан жок. Чалды үйгө алып келип төшөгүнө жаткырганыбызда, кенжеси Медерден тартып, баарыбыздын бетибизден сүйүп, колубуздан жыттады да, эки-үч кайтарып Алексейди сурады:

– Алексей... Алексей кайда? Ата-а, ал болсо... Дүйшөкө... Телегей... Алексейден кол үзбөгүлө... айнанайындар...

Муну айткан чал, чаңкайган түнкү асмандан көзүн албай жылдыз санап, жылдыз толгондо үзүлдү.

АЛТЫН СӨЙКӨ

Үстүбүздөн үч жыл учуп өттү. Жыл өткөн сайын башыбызга баш, малыбызга мал кошулуп, улуу кызым Ажарыман кийин да удаа үч кыз төрөдүм. Мына быйыл да боюмда бар. Курсагым жетилген сайын Дүйшөнаалымын кубанчы койнуна батпай, мага өнтөлөйт. Менин жеңилими жерден, ооруму колдон алып, бүт өз жонуна көтөргүсү келет. Анын ою менен тынчып калчунун бири менминби? Бекерчилик – жалаңкычым!

Мага көп эле үйрүлсө ага бакылдап сала берем:

– Э, сен! да бир кургурсуң! Бара бер мага каралабай. Менин эмне белим оттукта, башым жаздыкта беле? Жылгындай чагымда кантип бешик басты болоюн!

Менин бул кайратыма ал өзүнчө жетине албай:

– Ата-а, кагылайын байбичем, ошент! Баса, жаз күндөрү тыным алчу ким? Жүздөгөн гектар жер айдалбай жакаада...

Ушинтип кудундаган Дүйшөнаалым тоң чыгаары менен талаага жөнөйт да трактирине алышып, мен баягы үйдөгү Медер экөөбүз койдобуз. Кечээ эле коломто башында күл челип отурган тентек бүгүн он төрөткө чыгып, бой тарткан улан болду да мени жүгүмөн бир топ жеңилдетип салды. Мен койго кеткенде ал балдарга каралап, кээде мени собулап өзү койго тээк болуп.

Бая Алайман экөөбүздүн жайлоо, кыштообуз дайым жанаша. Конушубуз түгүл көңүлүбүз да, ал-абалыбызда аралаш эмеспи баш күнүнөн. Дүйшөнаалыдан бетер анын Кубаны да дайым жакаадагы курулушта. «Музоочук муңдурбайт» деген ушу тура. Анын да бая тестиер эки уулу! колун узартып салды. Өзү болсо жакаага көп катташып жыйналыштан калбайт. Партияга мүчө эмеспи.

Ал бир күнү жакаадан келип минтти мага:

– Сен колундагы койду өткөрүп, тээ ичкериден келе турган башка тукумдагы койлорду бага турган болдуң!

– Башка тукум? Алар кандай болду? Деги бу койлорго окшошпу? – Мен минтип Алымандан алда канча кайтарып сурадым. Бирок ал өзү деле көрө элек экен. Жоромолдогон болот. Кандай экенине көзүм жетпей маңөөдүр болуп жүргөндө айыл ичине мындай аңырт тарап калыптыр:

– Совхозго ичкериден алтын сөйкөлүү кой алып келет экен.

– Ошону Телегейге бактырат дейби?

– Ыя? Анда Телегейдин багы ачылганы го!

– Баса десең! Кой эмес кишиде алтын сөйкө жок. Алтын сөйкөлүү кой багат деген эмне?

Баягыдан бетер өрөпкүп басарга жер таппай жүргөнүмдө «алтын сөйкөнүн» аңырты дагы башкача угулду.

Кечээ кой издеп, тиги Алымандыкына бара калгам. Алыман бу төрдүн башына жаңы гана журт жаңырткан да, өзү жакаага кеткен. Кой жаңы конушка үйүр ала элекпи, көз байланып калса да жуушабай тээ бетте жайылып кой четинде бая Алымандын эки уулу жүрөт. А бери үйдөн обочо дөңдө эки абышка сүйлөшүп отурушат. Анын бири сакалы бакжайган, тулкусу бакчайган чаначтай кызыл киши – Кубандын тиги Атбашыдагы таякеси экен. Бул айылга бая койду калың ылаң каптачу жайда келген. Ошондон бери мында, Мунун айтымында: колунда бирин-экин малы бар, минерге аты бар, кыскасы өз колу өз оозуна жеткен орто чарба адам экен. Кийинки күндөрдө айлындагы байлардын капшабы менен кармаган мыдырынан кол жууп, итке минип калыптыр. Ошондон кийин «кардың ачса карындаш изде» болуп быякка келиптир. Чалдын оозу муну антканы менен өзү анча оокаттын зарын тартып, жокчулуктун каабына

калгандай түрү жок. Кантсе да Кубанга бир тууган таяке да жүрөт ушинтип. Кээде бир топ күн жок болуп калат, да кайра көрүнөт айылдан. А берки жанындагы абышка ушул совхоздогу бир койчунун атасы. Кечке маал жок издеп жүргөн мен ал экөөнө күймөлө албадым. Түз эле ара бетте жаткан койду аралап, балдардан сурап жүрөм:

– Карыпкул! О биздин койлордон кошулдубу?..

Эки бала жарыша унчугушуп, жарыша көргөзүштү:

– Тигине, Телегей апа!

– Тигине, силердин үкү баш кызыл-токту.

Жайыттан шыйрактап кармаган кызыл токтуну мойнунан жетелеп, төмөн түшүп келатам. Көз байланып калса да чалдар ордуна козголор түрү жок. Козголмок түгүл чапандарын бекем кумтуланган алар кептин кызыгына эми жаңы түшкөндөй бир-бирине өбөктөй отурушуптур.

Үргүлөгөн тоонун кечинде ат чабым жердеги үн шашпай угулат го. А тиги эки чалдын жай маеги мага жайымдагыдай угулуп турду:

– Совхозго баягы Телегей бакчу «алтын сөйкөнү» алып келишиптир дейт. – Кубандын таякесинин минткени кулагыма шак дей түшүп, жүрөгүм дикилдеди.

– Ии... Ии? – деп утурлады берки чал.

– «Алтын сөйкөбүз» кой эмес дейт го!

– Ботом, анан эмне экен?

– Чочкодон жалгашкан бир айбан дейт.

– Кудай урбадыбы?!

– Ошо... башы гана бир аз койго окшош келип, калган тулкусу куду чочконун өзү. Аны мен да бир сапар көргөмүн...

– Койчу?..

– Ырас. Тээ Чүйдө бир орустукунан көргөмүн. Айтымында бул Телегей бакчу «алтын сөйкө» так ошонун өзү.

– Деги... бу өзү... – деп келаткан берки чалдын сөзүн муунап кайра өзүнөн сурады кеп ээси Кубандын таякеси:

– Сен чочкону көргөнсүңбү?

– Көрбөй анан...

– А бали! Анда бу Телегей бакчу «Алтын сөйкөнү» көргөнүң ошо. Аны бу бизден мурун көргөн тэ Чүй боорундагы солто, тынайлар «Алтын сөйкө» деп арбагын көтөрбөй эле «чочко кой» деп түз айтышат.

– Бу жанагы Алексейдин кылганы го. Орус деген орус да. Өрүштө ыңкыган малың бир тыйын ага. Кыргызга өзүнүн чочкосун бактырып этин жегиси келет да.

– Анда Телегей деле бага койбос аны?!

– Аны ким билет? Ар кимдин өз билгени бар да. Анын эри Чолок этек да кымындайынан оруска бала бото болуп, орус менен ашташ ичкен неме экен. Бакса багат да. А сен экөөбүзгө ат башындай алтын берсе да анын четине чыкпаспыз! – деп берки чалды өзүнө жолдош кыла сүйлөгөн чал сөзүнүн акырында минтип койду: – Сени билбейм. Мени азыр даргага тарткан турса да ошо чочко койдун четине чыкпас элем! Кантип четине чыгасың, үйү-жайың, ичкен тамагыңан бери бүт арамдалса! Ичкен тамагың арам болбой нетсин, чочко кой өрөөнүңүн отун булгап, чочко кой өрүшүңүн суусун ичип жатса!..

Үкү баш кызыл токту жетегимде, жанагы ордумда каккан казыктай катып калыптырмын. Арт жагыман адам сүйлөбөй эле уулуу жылан ышкырып жаткандай болду.

Кыйыктанган кызыл токтуну жекеңдетип жетелеп, жылдыз толгондо үйгө келдим. Медер менен улуу кызым Ажар али жуушай элек койдун четинде эрбелеңдеп жүрүшүптүр. Чамгарактан учкун жылт этпейт. Али от жагыла элек да, эс тарта элек балдардын күнү не болду?

Кубандын таякесинин кеби көкүрөгүмдө. Кандай экенине көзүм жетпей башым маң. Салбырап сабырым суз. Бул уккан кептин чын-төгүнүнө жетип ким менен сырдашам? Дүйшөнаалы үйдө болгондо эмне? Ушундай-

да Алексей келе калсачы? Жадаганда Алымман да жок эмеспи жакаага кеткен бойдон.

Бу кепти кулагы чалган катындар карап турсунбу, ошонун эртеси эле шыпшынып жатышканын уктум:

– Капырай! Телегей чочко багат дейт тура!..

– Апей! «Алтын сөйкөлүү кой» дебеди беле?

– «Алтып сөйкөсү» жок эле чочко дейт.

– Аны кудаы урсачы!

– Анын эри Чолок этек, эне сүтү оозунан арыла электе орустун чочкосун кайтарган. Анан катыны карап турмак беле!

– Чочко бакса анын үйүнө ким дит баксын?!

– Чочкону Чүйдөн Алексей алдырып келиштир го?

Катындардын кажылдаганы кулагыма сайылган сыйын өзүмчө бушаймай болом: «Эчтекенин дайны жокто минтип атышат булар, а чын эле чочко баксам Кочкор бооруна жолотушпайт го?!»

Ушундан эки гана күн өткөндө жакаадан Алексей, Алымман келди. Алар куру келишкен жок. Чочко да алып келишкен жок. Көздөрү жүндөн көрүнбөй күржүйгөн алты жүз меринос айдап келишти:

– Ана, Телегей! – деди Алексей мурдагысынан бетер жадырандап: – Алтын сөйкөлөрүңдү өткөрүп ал. Жүнүн көрүп турасыңбы? Бирөөнүн эле жүнү колундагы койлордун үчөө-төртөөнүкүнөн ашып түшөт. Аны беритен коштоп кетти Алымман.

– Жүн деп айткыдай эмес жарыктыгыңкы. Жибек, жөн эле жибек!

Бири-бирине ыктап жуушай түшкөн мериносторду аралай басып, ар биринин жону-башын сыйпалап жүнүн салаалап көрүп деле үйгө киргим жок. Мен түгүл Медер, Медер түгүл буту жаңы баскан кичинекейлерим да койдун арасында. Көкүлү көзүнө түшкөн баладан бетер береги жүндөн көзү көрүнбөгөн мериносторду сылап

сыйпап дегеле кой... Балдар кичинекей алакандарын күржүйгөң жүнгө аярлай тийгизет да, бирин-бири карап кымың этишет.

Кагылайын наристелерим! Анан кантишсин! Туулганы мал менен көзүн ачып, малдын арасында торолуп келатышпайбы. Мал дегенде менден бетер булардын деле ичи элжиреп. Бүгүн биз үйгө түндүн бир оокумунда араң кирдик бейм.

Алексей баштап от тегеректеген биз дагы эле «Алтын сөйкөбүздү» ооздон түшүргүбүз жок.

– Жүнү жүн экен го жарыктыгыңкы!

– Ошону айтсаң.

– Жүн дейт, жүн эмес эле ак жибек тура!

– Ошон үчүн асыл да. Жер жүзүндө жибек жүндүү кой болот деп кулагыбыз да уккан эмес. Мына эми! Анык «Алтын сөйкө» экен жарыктыгың... – Айыл-ападан чогулгандар дагы биздин үйдөн кетпей күжүл-дөшөт.

Брас эле мериностордун кулактарында сары жез биркалар бар экен. Көрсө бая эл айткан «Алтын сөйкөсү» да ушул тура.

Кеп кезегин өзү алган Алексей көпкө сүйлөп отурду. Анын айтымында бул «Алтын сөйкө» кандай асыл мал болсо муну багууга да ошондой асыл эмгек керек экенин, жылдын кайсы маалында өрдөп, кайсы айында кыркыларын, төлүн аман сактоонун жолу... Айтор, Алексей бу «Алтын сөйкөнү» абалтан өзү багып төл алып келаткандай баарын баяндап бизди уютуп салды.

Кечээ эле учурта сүйлөп, мага чочко бактырып жатышкандар анын эртеси ар коктудан ашыга келишип, менин «Алтын сөйкөмү» көрүп жатышты.

– Адам... алда немедей эле кой тура!

– Чочко деп жокту чыгарышып...

– Анын баарын чыгарып жүргөн бая Атбашылык чал.

– Баса ошо чалдын өзү кулак болуп качып жүргөн эме тура!

– Ошондой...

– Аны кечээги түнү кармап кетиптир.

Жай өтүп күзгө тартканда аман-эсен көз жарып алдым. Төрт кыздан кийинким эркек болду. Дүйшөнаалым аягы жерге тийбей дилдирек атып, аман көз жарып алганыма, анын үстүнө эркек болуп калганын айтып түгөтө албай, ар коктудагы айыл-апага өзү сүйүнчү айтым жүрөт:

– О, журт, сүйүнчү! Телегейим эркек төрөдү, сүйүнчү! О, жентек жегиле...

Баланы бешикке баягы Алайман салып, атын ошо койду:

– Көз катканда көргөн эркегиң, Телегей! Аты Зарлык болсун!

Мен өзүндөй күлүп жооп бердим.

– Көз катканды тапкан экенсиң... Жашым жыйырмананын сегизине чыкпай жатып беш балалуу болдум...

– Таш оозуңа! – деп чочуп кетти Алайман, мени аңтарыла карап: – Оозуңа алың жетпей кандай катынсың өзүң? Баланы кайдан акмак көпсүнөт ыя? Аңсыз да башка чучкак элбиз! Бас оозуңду!

КОШТОШУУ

Алексей келди. Ал бая өзүнүн кенже уулу Васясын ээрчитип алыптыр. Көтөрө жүргөн чемоданы анан кичине таңылчак жүктөрү да бар экен. Биз баштагыдан да катуу сүйүндүк. Висяны көптөн бери көрө элек биздин балдар моюн алышып жатып калышты.

– Васька!

– Вася келди!..

– Васька, кетпейсиң ээ эми?

Биздикине көпкө турушпасын атасынан мурун Вася айтып койду;

– А биз, папам экөөбүз Жумгалга барабыз. – Баланын мөмө жүзү күлүндөп, бакыраң көзүндө кубаныч.

Бирас эле булар Жумгалга баратышыптыр. Биздикине демейдегидей конокко эмес, коштошкону келишиптир. Муну укканда үй ичибиз менен шалдая түштүк. Оозубуздан сөзүбүз ыргып, азыр эле үй толгон сүйүнчүбүз жылан сыйпагандай жоголду.

Ооба, Алексей атабыз Жумгалга кетет экен. Бу биздин совхоздон бөлүнүп, Жумгалга жаңы совхоз курулуп, ошого баратыптыр. Баратканда да биротоло ошо жаңы совхоздо иштөөгө бараткан тура...

Ал бизди жубатып аркайсыны сүйлөп отурду:

– Кеткенде биротоло каттабай коймок белем. Бат-бат келип турам. Силерди унутпайм, балдар. – Өзү да тунжурай түшкөн Алексей бир кезде муну айтты: – Бу Кочкор боорунан башка жакка барбай да коёр элем. Бирок, азыр көп жерлерде иштөө керек. Тянь-Шань тоолорунун арасы али толук ойгоно элек...

Алексей эртесинде эле Васяны ээрчитип Жумгалга жөнөдү. Кыйкырса үн угулуп турган Жумгалдын жакын экенин да эстен чыгарып, аны алыскы сапарга узатып жаткандай болдук. Менин капшытым сөгүлүп, ичим туз куйгандай ачышат. Мен түгүл берки балдар да коңултактап, ал эмес Дүйшөнаалы шылкыйып өңү кумсарыңкы.

Бүгүнкү бөлүнүштү бир гана Вася капарына албагандай, капарына алмак турсун сүйүнүп. Атасынын артына учкашкан ал кылчайып колун быйтыңдата булгалап баратса кечээгиден бетер жүзү жаркып, көзү күлүңдөп, аксаргыл көкүлү чекесин жаап.

Вася кантип кубанбасын. Өзү мурда бара элек Жумгал деген жерге баратат. Жумгалды бу Васядан башка балдар

көрө да электир? Барабыз дегенден тартып, жатса-турса атасынан алда нечен сураптыр:

– Ата... а Жумгал деген кандай?

– А тиги Чүйдөгүдөй алма, өрүк бышабы?

– Бышат... Аки-чүкүсү менен иши эмне Васянын, барат да алма-өрүккө кирип жатып калат. Андагы мектеп да бу Кочкордогудай эмес укмуштур? Тамдары да заңгырап бир сонундур? А Жумгалдын балдары кандай болду экен ыя?..

Алексейдин мындан кеткенине бир жоон ай болду. Андан бери катташкан жок. Бир гана: «Жумгалда жаңы совхоз уюшуптур. Ары Жумгалдын көчүгүнөн бери жалпы колхоздошуп жатат дейт», – деген кабарларды угуп турдук.

Алексей бул жердегиден бетер сансаат иштен колу бошобой жатса керек.

Жумгал тарабындагы жаңы ойгонуп, жаңы колхоздошуп жаткан кыргыздарга да ата болгондур, жакшынакай жылдыздуу адам ал жерде да жаңы журттун сүймөнчүгүдүр?

Бир күнү Алайман экөөбүз акылдаштык да, барып учурашып келмек болдук. Койду бир-эки күнгө балдар көздөй турат. Бул акылыбызды мындагы Дүйшөнаалы да, жакаадагы Кубан да туура тапты. Эртең таңынан чыксак бу турган Жумгалга эмне, түш ооп кирип барабыз.

Биздин сүйүнчүлүү жолубузду кайдан-жайдан суук кабар күтүп туруптур. Каш карарганда ат тердете жакаадан келген эки кишинин бири тиги Алаймандын күйөөсү Кубан экен. Беркиси ким экенин байкагыча да болгон жок. Экөө жарыша сүйлөдү анталап:

– Кечээ түнү Алексей киши колдуу болуптур!

– Кулактар үйүнөн басып өлтүрүптүр!

Кимди-ким көрдү, биз аржагын териштирип отурууга буямабыз келген жок. Ошондон түнү менен аттанып Жумгалга жөнөдүк. Кандайча болгонун бара көрөбүз да!..

Биз таң ата Жумгалга жеттик. Контордун алдындагы казандаган элди көрдүк да, түз эле ошо жакка бура тарттык. Алар да бизди көрүп утурлап чыгышты. Эл атыбызды алып, ичкериге киргизди. Ичте да эшиктен төргө чейин эл. Бизден бетер алардын да кабактары салыңкы.

Кызыл шалпар жабылган узун үстөлдүн үстүндө жаткан Алексей. Тентиреп айдай талаада калган биз байкушту ата болуп асырап, эне болуп сактаган Алексей. Бет алдымдагы Алексейдин жүзүнөн көзүмдү албадым. Анын көкүрөгү дагдайып, калкайган муруту калыбында. Оңколуу мурду бийик кабагы ого бетер сүрдүү көрүнүп, кара сур иреңи кубара түшүптүр. Ооба, жүзүнө караганда Алексей кадимки калыбында уктап кеткенсийт! Өңүндөгү айбаты да ошо бойдон. Бир гана жалындуу көзүн ачпады. Ооба, доско жарык чачып жаркыраткан, каска ызгаар шилеп калтыраткан анын жалындуу көзүн көрбөй калдык акыры! Анын калкайган мурутунун астындагы кеберсип түшкөн эриндери али бирдеме айтучудай...

«Силерден менин да бөлүнгүм келбейт. Бирок азыр, дагы көп иштөө керек. Тянь-Шань тоолорунун арасы али толук ойгоно элек...» – Акыркы жолку анын бул кеби, айбаттуу үнү азыр да кулагымда.

Аңгыча болгон жок – Тыштан баланын чыңырыгы чыкты да, табытты тегеректеген эл дүргүй түштү.

– Баласы.

– Алда кокуй ай!

– Эң болбогондо көргөзбөй коё турбай, эс токтото элек немеге...

Элдин коюн-колтугунан суурулуп, кармагандарга бой бербей, атасынын табытын карай жулкунган Васянын үнү сайсөөктү сыздатты.

Кабагына түшкөн аксаргыл көкүлү уйпаланып, бадыраңдаган жайдары көзүнөн жамгырдай төгүлгөн жаш мөмө жүзүн жууп жатты:

– Атаа-а! Атаке-е!

Курган Алексей атам! Аялынан ажыраган соң берки балдарын балдар үйүнө өткөрүп жиберип жалгыз ушунусунун колунан жетелеп, жалгыз ушунусун жыттап медер кылып жүрбөдү беле!

Атасынын үй-бүлөдөн карманганы жалгыз ушунусу. Мунун кара тутканы жалгыз атасы эмес беле! Эми эмне күн болчу?!

...Мындан үч күн мурун Алексей тоого кетерде бучкактап өзүн эрчиген Васянын эки бетинен өөп, аксаргыл көкүлүнөн сылап муну айткан:

– Васинька! Кой... Азыр тоодо суук... үшүп каласың. Мен сага тоодон эмне алып келеримди билесиңби?

Эрчибей бир аз алаксып түшкөн Вася көзүн жайнатып атасынын мойнуна асыла калган:

– Ии... Алмабы?.. Кызыл алмабы?..

– Жоо... жок. Тоого алма бышпайт да. Ал жакта мал бар эмеспи. Мен сага татынакай тай алып келип берем, аны сен минесиң!

Муну уккан Вася айтарга сөз таппай так секирген. Кантип секирбесин. Тай деген татынакай жылкы экенин бая жайлоодон көрбөдү беле. Тай минип жарышып жүргөн тоолук малчынын балдары. Васянын көзүн кычыштырган. Мен да минейин деген Васяга атасы анда каршы болгон:

– Кой!– Жыгылып каласың!.. Тайды мурда сен мине элексиң да.

Васянын тай минешине өзү макул болуп, а түгүл тайды тоодон ала келип бергени турганда...

Ошондон, уктаса түшүнөн, ойгонсо өңүнөн тай кетпей койгон. Атасы кеткени эки күн эки жылдай узарып...

Кийикки түнү атасын күтүп көпкө уктабай жатыптыр. Жүрөгү элеп-желеп болгон бала төшөккө култ кирип чүмкөнүп алса да көз алдынан бир буурул тай кетпей.

Вася эртең менен ызы-чуудан ойгонду. Атасы эмне болду?! Атасы кана?! Ал айланасын элең карап, азыр эле түшүнө кирген атасын издейт... Атасын издейт!.. Жок, атакеси, жок. Баланын көзүндө дайыма ойноп турчу кубанчы да, жүзүндөгү шаттыгы да жок! Баары жылан сыйпагандай жок!

Араң отурган мени Васянын бул көрүнүшү ого бетер кыйнады. Ого бетер жүрөгүмдү канатып, көңүлүмү караңгылатып жиберди. Кантем баланы?!

...Васяны таштабай ала кеттим.

– Васька! Ал атаң болсо биздин артыбыздан келет...
Бир айдабы, бир жумадабы, келет акыры...

ТҮЛӨГӨН ТҮЛКҮ

Эл оозунда элек барбы. Элге оңой менен жага койбойсуң. «Акырын бассаң аксак, катуу бассаң таскак!» дечүлөр толуп жатпайбы. Менин бул кылганым да баарына текши жага койгон жок. Васяны алып келгендин эртеси эле айылдагы катын– калачтын мындай айыңын кулагым чалды:

– Телегей орус бала багып алышыр дейби?

– Койчу?

– Ошентиптир.

– Аа телтеңдеген байкуш! Өз балдары аз келгенсип.

– Ошентиптир! Телтеңдеп барып Жумгалдан өлгөн Алексейдин баласын багып алыптыр.

– Деле ошо байкушта ар болсо өлөйүн ой.

– Капырай, жанагы шуртулдаган чолок эри экөө деле адамда жокту кылат экен ой?

– Ошону айтсаң. Өзгөнү коюп өзүнүн тегеректеген чыт курсактарын багып алсынчы.

– Ий, кем десең! Орус балага бергенди ошолорго берип, курсагын тойгузуп алса боло.

Мындай кептердин чет-четин өз кулагым чалып, а көбүн тиги Алырман айтып келет. «Баланчанын катыны менен түкүнчөнүн катыны отуруп ушинтип атышыптыр. Өлүгүн көрөйүп, сүйлөй беришсин. Укпай эле кой ошолордун кебин!»

Ырас эле оозуна алы жетпеген ар кайсы катындын кебине ызаланып мен эмне, Васяман кечмек белем. Айта беришсин! Кеп кылмак түгүл келип алып мени сабашса да аларга моюн берер эмесмин. Васяны тигил балтыр бешик уулуман кем көрөр ниетим жок. Аксаргыл болгон айланып кетейиним...

Көктөмдө алыс көчө албай Арсынын ичиндеги Бурканды бакаладык. Койду ошо Кочкор ичине көктөттүк. Анткени, «Алтын сөйкө» эртелеп күү төгүп, жаш төл менен алыс көчүүгө буямабыз келбей калды. Жылда билбей жүрүшмүн, жалгыз бойлукту мен быйыл тарттым. Колуму узартып турган Медер өзүмүн улуу кызым да мектепте окууда. А түгүл Васяны да алар менен мектепке жибергем. Алар талаада бир таанышыбыздыкына жатып окушат да, жумасына бир келип кетишет. Дүйшөнаалы болсо баягы трактири менен алек, тоң чыкканы талаада.

Маркум Алексей айткандай, асыл тукум «Алтын сөйкө» берки кылчык жүндүү койлордой эмес, асыл эмгекти талап кыларын көзүм менен көрдүм. Жүнү жок туулган мериностор канча кылган менен суукка байымы жок. Чарайнасынан шыпырып аларым менен суукка тийгизбөөнүн айласын кылам.

Үйдөгү кийиз, тери-жарыдан тартып тшөнчү орунду да ошолорго жабуулаймын. Айтор отор үйүбүздүн колломтосуна чейин чычкан мурду жөргөлөр жер жок. Бир жак капшытында балдарым көзүн жылтыратып, бир капшытында жаш козулар жыбырап...

Ал күндөрү мен өзүмдү жаш төлдөгөн кой бакпай эле, кош бешиктеп бала баккан аялдай – эгиз баланын

энесиндей сезчүмүн да, жүдөөнүн ордуна өзүмөн-өзүм сыймыктана түшчүмүн. Негедир көңүлүм эргип, төбөм көккө жетчү.

Кантип көңүлүм көтөрүлбөйт?! Кечээ эле каранар-карманарыман бүт кол жууп, коколой башым Турпандан кайткан күнүм... Андан соң чымындай жандын айласынан, заар тилге, катуу таякка уугуп, көрүнгөндүн ирегесинде жүргөн күнүм...

Анан бүгүн мынча баланын энеси, тигинче малдын ээси болуп отуруп кантип жүдөйүн! Күжүлдөгөн турмуштун шары мени улам күүлөнтүп сүрөп бараткансыйт...

Окуусунан тарап балдарым да келишти. Кагылайын Васям, баягыга караганда атайын карабетөгө болуп, мектепке үйүр алышып, балдар менен татуулашып, кусалыктан кутулуп атасын унуткаргандай... Атасыныкына окшогон анын жалындуу көзү жайнап, арыкчырай жүзүндө шаттык ойноп турат. Кичинекей кайним Медерден да, улуу кызым Ажардан да мурда жетип мойнума асылган ал, бети-башыман аймалап, анан мектепте көргөн-билгенин айтып түгөтө албайт:

– Апа дейм, апа! Мен эртең менен... а тиги Ажар түштөн кийин окучу...

– Коё турчу мен айтайын. А Медер бизди...-деп, Ажар экөө жарыша сүйлөшөт.

Минтип балдарым чогулуп, баштагыдан да бапырап төрүм толуп, колум узарып калды. Дүйшөнаалы болсо али талаада. Кош жыгылмыйын кайдан келсин ал.

Ана, «Алтын сөйкөм» да өрдөдү. Бир-эки күндө кыркын башталат. Кыркынга кимди чакырмак элем, алты сан аман турганда.

– Көз коркок, кол баатыр. Адамдын колунан бүтпөс эмне бар?!

Ушинттим да, кыркынга Медер экөөбүз бел байладык. Кыркынга кызуу менен кирген биз бара-бара чаалыктык.

Кыркканыбыз алты жүз меринос. Ал гана эмес улам кыркылган жүндү районго пунктка жеткирип туруу да өз мойнубузда. Совхоздон кап-сап да сурабапмын. Үйдө болгон эки алакийиз, бир шалчабызды туюктап, жүндү ошого шыкап, бая кайнатаман калган боз ингенге жүк-төйбүз.

Жүндү районго жеткирүү Медердин мойнунда. Мен кырка берем. Үйдүгү балдар болсо, бири-бирин жөлөптаяп, чоңураагы кичирээгине тогонок. Аларга баш-көз болуп, бирин көтөрүп, бирин жетелеген бая Васям. Кагылып кетейиним! Ошонум быйыл билдирбей салды.

– Тынч, эми. Тынч болгула! Азыр силерге айран берем, – ушинтип берки буту баскандарын тескейт.

Мейнетим кайтты бейм! Айтор бирөөнүн эле жүнүнө кап толо түшүп жатты. Бая үзүмчүлүктөгү араң жан, кызыл эт козулар эми күрпөң болуп даң салып жүрөт. Маңдай теримин үзүрүн алгач көргөнүм ушудур! Арсылыктар бүт баш кошкон чоң чогулушта совхоз мени кырк метр кездеме, он эки эчки менен сыйлады. Ага кошуп бир мылтык да беришти:

– Корооңо ууру-бөрү жолобосун!

Бу жылкы жөрөлгөмө өзүмөн бетер бая Алайман да сүйүнүп жүрөт:

– Жарадың, Телегей! Байкушум...

Мен да алган сыйлыгымы өзүм колтуктап баса берген жокмун. Кырк метр кездемени тең бөлүп, жармын Алайманга бермек болдум:

Анда кездеме тартыш кезек. Анын балдарынын үстү-башы да менин балдарыман бетер жупупу. Чогуу кызыл жабар бололу деген көөмөйдө, анын оюна койбой кездемени бөлүшүп алдык.

Иш оңолгондо туш тарабынан оңолуп, ушу күнү Дүйшөнаалы да сыйланды. Анын арбагын да асмандата көтөрүп, кыйкырып чыгышты:

– Биздин жерге биринчи трактир алып келген азамат алсын сыйды!

– Сөз го!

– Адеп дың бузган азамат жашасын!

– Оу, кайран чолок этек, жашаң!..

Кабат сүйүнчүлүү биз күүгүмдө үйгө келип, олжобуйлабызды балдарыбыздын алдына жайып, сүйүнчүбүздү балдарыбыз менен бөлүшүп жаттык. Биринен сала бирин кармаган кыздарым да бизден бетер айтарга кеп таппай:

– Аа-ий!.. Мындан мага көйнөк тигет апам!

– А мынабудан мага кемсел тигет.

– Ооба, мага мурда тигесиң ээ, апа?

– Баарыңа балапандарым! Баарыңа! Таң ата баарыбыз кызыл жабар болобуз!..

Балдарыман Вася гана кездемеге каралабай баягы сыйга берген мылтыкка алагды. Тана да тили чыга элек эркегим анын жанында.

– Кара, кара! Коюбузга ууру келсе минтип атабыз!..

Вася мылтыкты эшикти көздөй сундуруп, кароолун тиктеп калыптыр. А берки кыткылыктап ошого маашыр... Капшытта кырынан жаткан Дүйшөнаалы да тигилердин кылыгына күлүп...

Боз үйдүн эшиги жалп ачылып, желге тийген чырактын жалынындай балдардын күлкүсү да үлп өчүп тым-тым боло калды. Мен казан-аяк жакта жүрөт элем, тыштан киши кириптир. Мына кызык! Же салам айтпай, же илгери баспай, оозу ачылып ордунда турат. Капшытта жаткан Дүйшөнаалы да обдулган боюнча үнсүз.

Кандай-андайын мен да байкабапмын. Тиги кирген таяк таянган сакалдуу: киши экен. Ал баягыдан да Дүйшөнаалы менен кол алышкан калыбында анын колун коё бербей буркурап ыйлап жиберди:

– Оо, садагаң «кетейин Дүйшөкөм... Аман... Аман барсыңбы?! А Сакемди... Бир боорумду көө... көөмп койдуңбу-у?! Оо, асылым! Оо, асыл бир боорум!.. Сенден ажырап калдымбы?!– Ушинтип өңгүрөгөн чал Дүй-шөнаалынын тизесине жыгылды.

Капарсыз отурган балдарым да тиги чалдан көзүн албай элеңдеп, балдарым түгүл мен да үрпөңдөп сезим кетти:

– Капырай бу... Кайдагы бир, боорубуз эле?

Бир аш бышымдан кийин араң тааныдым. Бул чал баягы Калпа тура. Анан, көрөр менен тааныгыдайбы деги?! Анда бетинен каны тамган челектей кызыл киши, эми каткан кара ширидей, көгала сакал чал.

Ошондогу чоктой түлкү тебетейдин жулдарыбы, кандай, корго оонаган сарала мышыктай куйкуйган баса жатма башында, далысында жыртык чапан. Көзү кишини кийпиндей карап...

Тизилип отурган балдардын биринен сала бирин өөп-жыттап, жалбарып жатты:

– Айланайын, урпактарым! Айланайындарым... Темтеңдеп жүрүп силерди таптым... Арманым жок өлүп кетсем! Эми кудай силердин колуңардан топурак буюрсун! Өзүңөр көөмп койсоңор болду мага. Ээ, бир шайтан азгырып, шамал оодарып силерден бөлүндүм эле...

Балдарга өзөлөнүп катары менен өөп келаткан Калпа Васяны дагы селее тиктеп, бир оокумдан кийин анын чекесине эрдин коомай тийгизди. Атасыныкына окшогон Васянын жалындаган көзү Калпага сунулган мылтыктын оозунан сүрдүү көрүндүбү, кийпиндеген көзүн андан ала качты да, оозунан келмесин түшүрбөй ардемени кобурап отурду:

– Кудая, мунуңа шүгүр...

Минтип оозуна келме келгени менен Калпанын көңүлүнө ушул азыр дүрбөлөң түшүп, өткөндөр көз алдында...

Сагынбайдын алачыгын журтка таштап, Калпанын кай тарапка жылт койгонун бир гана түнкү кыштоо, бир гана аязын агыткан кышкы түн билди...

Адыр толгон малды, ак дөбөдөй үйдү, асыл дүнүйөнү алдыртан житирип алган Калпа а түнү катыны экөө салт кетти. Тээ Каракече тараптагы кайындарына барып баш калкалады. Калпаларды карап тургансып келген жеринде да колхоздошуп жатыптыр. Бирок Калпа тиги Кочкордо экендей калтаарыбай быякка башкача амал ойлоп тапты. Эл көзүнө момурап, кой оозунан чөп албаган момун көрүндү да, оокаттын айынан жек-жаат издеп келген киши болуп, колхозго кедей эсебинде кирди. Мына бу күндөрү Калпанын айы оңунан тууп, колхозго өзүнүн эле карачечекен кайниси башкарма болуп калса болобу!

Бая Калпанын кызы Күкөндү алып кетчү мындан кичүү иниси шаарда чоң кызматта. Деле Калпанын кайындары баш күнүнөн бул элдин билгичтеринен болчу.

Ана кайнисинин аркасында Калпа да бат кадырга илинип, айыл аксакалы болду да калды. Жаңы уюшулган колхоздогу аттын жакшысын Калпа минип, тондун жакшысын Калпа кийип, Совет өкмөтүнө алкыш айтып күүлдөп жүргөн:

– Бизге окшогон кембагалды бу теңдикке жеткирген Совет өкматы жашасын!

Жыл маалы куурай башын сындырбаса да күндүн оордугу Калпага жазылып, эмгектин көбүн Калпа алат. Бу тапта колхоздо ар катмардагы кишилер: Калпага окшогон бай да, итке минер кедей да, жай чарбасы менен күн көргөн дыйкан да бар. Калпанын кайниси да катуу чыгып, бул элдин малын шыпырды бейм ортого. Ат, төөнү быякка коёлу, жалгыз эчкисине чейин шыпырды калктыкын. Ортолошкон малдын убайын ага-тууганы менен өзү көрдү. Калпанын кайнисиникинде күнүгө кан-

ды-булоон, келим-кетим. Куйругу кучак ирик союлуп, арасынан күн аттабай жалы чоргодой тай жа-рылып, чоң челектерде таруу бозо кордолуп... Башкарманын жалаң өзү эмес, берки ага туугандарыныкына да той түшүп турду.

Кордолгон бозого кызыган кошоматчылары анын ураанын чакырып алапташат:

– Аккан арыктан суу агат экен го чиркин!

– Булардын тукуму илгертен ушу... Журт башын мыкчыган мыкты да, босогосунан май аккан бай да ушу сенин кайындарыңан, Калпа.

Тула бою жел толгон чаначтай көөп, көөдөнүнөн өйдө кызарып алган Калпа каарт кекирип коюп, берки кошоматчылардын кебине эргийт:

– Ээ, баатырлар, «таалайлуу менен талашпа» деп, бо, бакты-таалайды берерин кудай берет. А пендеси канча асылганы менен андан тартып алалбайт тура! Кечээ кеңеш чыгып, кедейге эрк тийди дегенде, арада бир чолок этектер бу менин кайындарымы тытып жеп койгусу келген ой! «Байды жоготобуз. Манаптын тукумун куру-табыз!» дешип таноосунан жалын чыгып... Анан өзүңөр көрдүңөр, туура чабарлардын айтканы менен элге өрт койгон жок го өкмат! Кайра малыңарды көбөйткүлө деп минтип...

Калпанын айтканы ырас. Журт башын мыкчыган анын кайниси өз ага-иниси менен замандын кырдалын элден мурда көрүп, сымаптай жылтылдап турган учуру. Өкмөт тарабынан элге болгон бүт жеңилдикти да өздөрү жакка ыйгарып, закондун да ыңтайлуу жолун таба коюшуп турушту.

1932-жылдын мартындагы Борбордук Комитеттин «Мал чарбачылыкты өрчүтүү жана социалисттик менчикти сактоо» жөнүндөгү законун жата калып тыңшап, көчмөн райондордогу колхозчулардын жеке менчигине

берилген уруксатты кол чаап тосушту. «Көчмөн райондордогу ар бир колхозчулук жеке менчиктөөсүнө: 100 гө чейин кой, 8-10 уй, 3-5 төө, 8-10 жылкы күтүүгө жол коюлат»-деген чечимди ар бир нокотуна чейин жаттап алып, тебетейин көккө ыргытып кыйкырып жүрүштү:

– Кайра калыпка келгенибиз ошо! Томаяктар эми биздин малга тең орток болгонун көрөбүз!

Колхоз жаңы уюшканда кедей эсебинде кирген Калпа бу чечим чыгары менен байып сала берди. Култулдатып аркай жакка катылган малы, азыр күңгөй-тескейге көрүнөө жайылып чыкты. Калпалар өкмөттүн жаңы чечимин кубаттап, малын өстүрүп жаткандардан болуп көрүнүштү эл көзүнө.

Калпалар калыбына келип гана токтобой, ашып төгүлүп кетишти. Кантип төгүлбөйт! Бу күндө булардын колунда бийлик, өрүшүндө мал. Күндөп-түндөп союлган малдын аты менчик, башы ортолук. Колхоздун коо бузган күлүгү, дубанды бузган жоргосу Калпанын кайындарынын токумунан жооруп, кырчаңгы болуп, баштары жерге тийбей кыйкайды. А өздөрүнүн субайы төрдүн башында күтүрөп...

Калпалардын доораны минтип жүрүп турганда капысынан бир иш болду.

Борбордук Комитеттин мындай деген чечими чыкты:

«Зордуктап коомдоштурулган мал колхозчулардын өздөрүнө кайтарылып берилсин...»

Бул чечимди ишке ашыруу үчүн, жер-жерди кыдырып комиссия жүрдү. Жумгал тараптагы бул комиссиянын председатели Алексей болчу. Алар, бая Калпалар чардап жаткан колхозго жете келишип, айыл үстүндө жыйын болуп жатты. Араң турган журт, тиги адилетсиз башкармасынын үстүнөн чуу турду:

– Ыктыярыбызга койгон жок! Ыктыяр түгүл колу-бузга мыдыр калтырбай...

– Э кагылайын, биз түгүл, тиги өлөсөлүү көмүрчү чалдын жалгыз улактуу эчкисин алып коюп, кемпир-чал чайга куяр катыгы жок отурат...

Ушинтип, бул жыйналыш баарын чечти. Калпанын кайниси айылга мындан ары жалгыз кожо болуп тура алган жок. Элдин эпкини аны учуруп түшүрдү. Ал бийликтен гана кетип кутулган жок. Бая күндөп-түндөп өздөрү кайсаган журттун малын эсеси менен төлөп, бүт мал-мүлкү конфискация болду да, Калпа экөө кулакка тартылды. Жеринен журт башын мыкчып, ташы өргө кулап келген Калпалардын күнү бүттү!

... Калпалардын малы бүгүн жайыттан эрте келип, айыл үстү азан-казан: козусу жамыраган койкулуну агытылган жылкы чуркурап, музоосун эрчиткен уй мөөрөп, айтор айыл арасы демейдегиден өзгө. Төрт түлүк малды аралап жана жыйында арызга отурган эл жүрөт. Алар жөн-жай аралап жүргөн жок. Калпанын кайнисине алдырган малынын көзүн таанып жүрөт. Колунда кагазы бар Алексей те айыл үстүндөгү середе. Алган малынын санатын айтып анын астынан өткөн эл. Ана, бая жалгыз улакты эчкисин алдырган көмүрчү чал, аргымак чалыш карагер бээни жетелеп, он чакты кой айдап алыштыр. Калпанын кашка жоргосун минген бир кедей жигит жоргонун оозун жыйбай тиги бөлүшкө түшкөн малды тосот. Айтор түшүндө көрбөгөнү өчүнө келип, энчиге тунган журт бүгүн сүйүнчүлүү.

Ал топто Калпалар жок. Алар берите үй ичиинде кайтарууга алынган. Демейде булардын ирегесинде кибиндеп жүргөн томаяктар бүгүн чамгарактап...

Купкуу болгон Калпанын сакалы титирейт да, жанындагы кайнисин карайт. Анын да таноосу кыпчылып. Үй ичинде каршы-терши баскан эки эркектен үн чыкпайт. А катындын улуган ачуу үнү тышка угулуп турду:

– Кудай-ай!.. Ушу күндү көргөзмөк белең?! Томаяктарга талоон кылмак белең, кудай?!!

Чачын саксайтып, эки ууртунан ак көбүк буркулдаткан Калпанын катыны тигинтип буркан-шаркан. Демейдегидей болсо Калпа эбак катындын жаагып басар беле, азыр үн деген жок. Кайра ошо катындын улуганына сүйөнүп, ошону эш кылып турган түрү бар. Тышта мал болгон элдин күжүлдөгү, күлкүсү Калпалардын куйкасын куруштуруп.

– О, Басаке, олжо кут болсун!

– Бирге болсун, айланайын! Ак малымын көзү тийди акыры...

– Өкматтын калыстыгы го, мунун өзү!

– Анан эмне, өкматсыз каратпай калсын малды бизге.

– Пыяздай арчыды эле бизди, эми өздөрү тигинтип...

Чала!

Мал бөлүш күүгүмгө чейин болуп, бүгүнкү олжолуу элдин күжүлдөгү кечки айыл үстүндө бир оокумга созулду. Эл котолоп даде тарар эмес. Алардын бүгүнкү олжосун, бүгүнкү сүйүнчүн айтпа! Колдору толтура ол-жону да, коюндары толтура сүйүнүчтү да алар береги Алексейден алышты го. Алексейди эрчий караган кары-жаш, айтар алкышын оозунда белендеп, анын айланасында:

– Журт, – деди калың дуунун арасынан кыйкыра сүйлөгөн Алексен:– Бул айылдагы мителердин уюгу бузулду! Кочкор ичинен качкан манап, Корчунун уулу Калпа, мындагы мыкчегер Багыштын уулу Барпы кулакка тартылды. Булар бүгүндөн баштап бу жерден сүрүлүп жиберилет!

Муруту калкайган бүркүт кабак кара сур кишинин жалындаган көзү калайыктын жүзүн жаркытты.

А Калпалар бу күндө, башына түшкөн каран түндү да, капыстан кан жөткүртүп салган кырсыкты да Алексейден көрүштү.

Алар Жумгал, Кочкордун топурагын баспай калганы бир топ болгон. Бирок, андагы Алексейдин көзү Калпанын үрөйүн биротоло учурган белем. Азыр береги Васянын көзүнө көзү чалдыкканда да жүрөгү оозуна капталып, өңү бузула түштү. Бирок сыр алдырбай андан көзүн ала качып, Телегейдин балдарына оозу жалбарганы менен көңүлүндө дүрбөлөң.

«Капырай, мындай окшош болорбу? Атасынын өзү тура жубарымбек!..»

Эртеси Калпа балдар менен тышта жүрөт эле Дүйшөнаалы ээндетип мага муну айтты:

– Телегей, өткөн кеткенге терикпечи? Итчилик мунун өзүнөн кеткен. Акыры өзү минтип... «Ак ийне сынбайт» дейт, ишибиздин агынан биз эле көгөрүп келатабыз го. «Тууган сөгүн кордобойт» деген, эми карганда бу кудай урганды кайда темтеңдетели...

Дүйшөнаалыга каршы чыкмак белем. Анын көңүлүн улап:

– Жүрө берсин, – дедим.

Оозуман илеп чыга электе Дүйшөнаалы да мени коштоп кетти:

– Көрүп турасың го, өзү деле өлөрчө болуптур.

Калпа туруп калды. Айтымында, катыны бая Чүйдөгү Күкөн кызынын колунда экен. Калпа өзү деле ошо кызынын колуна барып, чоң күйөөсүнүн урматын көрмөк го, ошондо да туугандын тузу быякка тартып...

«Кыздын төрүндө болгончо, уулдун улагасында бол!» Өзүнчө бу намысты ойлоптур да, быякка, биздикине карай жүрө бериптир.

Ушундан көп өткөн жок. Анын артынан кызы да, катыны да келди. Калпанын өзүнөн бетер алар да биз менен өзөлөнүп көрүшүп, бала-бакырага жалбарып жатышты.

– Садага кетейин чүрпөлөрүм. Садага кетейин, – деп Калпанын катыны балдардын биринен сала бирин аймалайт.

А түгүл бая тирмейген Күкөнү да жубан болгону оңолуп калганбы, энесинен бетер балдарга өпкө-жүрөгүн чаап, жеңекелеп мага да үйрүлүп, жеңилими жерден, ооруму колдон алып ичими ысытты.

Күкөндүн күйөөсү камалып кетиптир, аны жашырышкан жок. Эл жайлоодон түшкүчө бир ичип, булар менен чогуу турдук. Калпа катыны экөө да, биз да бая Күкөндү алаканыбызга салып бөпөлөйбүз:

– Шаарга көнгөн эмени собулайлы.

– Аа, айланайын Телегей, – деп калат мени карап шаңшыган анын энеси, – Күкөнүм кирди аяктан аш ичип, жакасы кирдүү көйнөк кийбей чоңойду эле, эми... Бу да болсо кудайдын кылганы экен... Күкөнүмү сыйлаганың бизди сыйлаганың, тегеренейин Телегей!

Муну уккан Дүйшөнаалы экөөбүздүн да зээнибиз кейийт кээде:

– Баланын бары да балаа, жогу да балаа деген ушу. Өздөрү мусапыр болуп отурганына кайыл, казыбыз деп...

Биз колубузда барын аянчу эмеспиз, совхоз берген жалгыз бээнин кымызын анын оозуна кармап. А жылы эгин тартыш. Балдарыбызга сактаган биртике буудай унубуз ага куймак куюп берип, анан эмне кылалы.

– Ошент, тегеренейин Телегей! Шаарда кирпичетке ун жеген кургурдун ичин арпа өгөлөйт.

Энеси эмес Күкөн деле кымыз ичип чери жазылып отуруп жаны калбай жалбарып калат:

– Ушу жакшылыгыңарды унутсам көзүмөн чыгар, жеңекебай!

КУБАН ЖОГОЛДУ

Боз кыроо... Биз жайлоодон жакага түшүп, бир аз отурган соң, тоо аралап кайра жылуу кыштоого чыгып кеттик. Калпалар ошо жакада калышты. Өздөрүнчө оокат

кылууну оң таптык. Бая Күкөнү да совхозго кассирша болуп алды. Күкөндүн иштешине көпчүлүгүбүз көмөк болуп, төтөн Алайман аны сүрөп:

– Иштейт!– деп чартылдады, – кат-сабаты жоюлган жаш келин кантип иштей албасын! Бу тапта аялдар теңдиги! – Эл алдында аны көтөрө чалган Алайман дале өнтөлөп: – Ошент кагылайын! Мылжыйып уяң болбой, шакылдап тың иште. Элдин, өкматтын тузуна карасанаба!

Өңү тамылжып тердеп кеткен аксаргыл келин, Алаймандын алдында колун ушалап жер карап турду. Анын уурту жыйылып жымыйганынан сүйүнүп турганын, тамылжып тердеп алганынан береги бет алдындагы бакылдай сүйлөгөн Алаймандан сүрдөп турганын дароо билесиң. Алаканын ушалап, тердеп алган калыбында баш көтөрбөй турган келиндин бир оокумдан кийин гана ийменчек үнү чыкты:

– Ы-ырахмат... жеңе...

Күкөн тирмеңдеп деле тың чыкты белем. Чотун чакылдатып контордо отурганы-отурган.

– Балаа бу келин! – дешти, аны аңыз кылгаи айыл ичи. – Ботом, миң сан акчанын эсебин сөөмөйүнүн башы менен шилтейт экен чотко.

– А чот какканын коё бер анын.

– Же Калпа үйрөтөбү үйүнөн?

– Калпа кайсыны үйрөтсүн, өзүнүн дээринде бар да.

– Анын үстүнө шаар көргөн эме...

– Чоңдун катыны болуп жүргөндө көзү ачылган да.

Күкөнгө көзү түшкөн да жок эмес. Бул жердегилерден башкача кийинип, алдыртан кылгыра караган ак жуумал келин далайдын көзүнүн жоосун алды. Айрыкча бу келинге сугун арткан ушул эле Алаймандын эри Кубан. Анын оозунан чыккан илеби, кылгыра караган көзү Кубанга жалбарып тургандай, келин мында келгени бир

гана Кубанды көздөп жүргөндөй туюлат да, Кубан өзүн коёрго жер таппай калдастап калат.

Келинден ар нерсе сураган болуп кылчактаган ал, элден, Алаймандан агылгалап күндө беш маал анын кашында. Кубандын бул кылыгын сезген айыл-апа да күңкүл кылды бу кезде:

– Ботом, бая Кубандын башын имерип алса керек тиги Калпанын кызы.

– Имерчиктеп чыкпайт экен да. Көөнүн бузуп жүрөбү дейм ошого?

Айылдын күңкүлүн кулагы чалган Кубан менен Күкөн айбыгып калбай, күчөдү. Күчөбөгөн оюна тиги Күкөн да койгудай эмес. Ал кептин ток этер жерин айтып Кубанды жарга камады:

– Айылга айың болуп алып жабык жүрө албайм, Кубан! Анык оюң болсо, ачыкка чык! Ал мени!

– Кичине коё турсак кантет, Күкөн?

Минтип жалооруган Кубанды атырылып беттен алды Күкөн:

– Мени шакаба чекпе, Кубан! Боюмда балаң турат! Ачык жообунду айт! Болбосо башкача сүйлөшөм сени менен!..

Башынан көөнү бузулган Кубан тигинин кебине бат ооду:

– Атасынын көрү, сен үчүн баарына башты байлагамын...

Экөө ачыкка чыгып эрди-катын болуп алышты. Экөөнү көргөн эл жерге түкүрдү:

– Тү, Кубандын жүзү курусун!

– Кубан куурап калсын! Алмончоктой балдарын, алтындай болгон Алайманды таштап...

– Кубанды айтасыңар, жана берки Калпанын кызында бет жок экен го!

– Жылмандаган жүзү курусун ошонун. Акжаркын ырас келин десе, анык аягынан бузулган арсыз тура!

– Кубан менен ошо катынды, балдардын кусуру урсун!
Акыры Алымандын аңкоолугу да...

– Ошону айтсаң! Катындын чачын жулбаймбы! Экинчи эринин жанына басканын көрөйүн...

Айткандай Алыман баарын көрүп-биле жүрүп сабыр эткен. Кубандын өзүнө алда нечен эскертип жай сөз менен айта жүрдү:

– Кой, Кубан! Ушунчанда тизгиниңди тарт. Журтка күлкү болбойлу.

Башында бу кепти укканда бүргөдөй секирип, кашая танып жүрчү Кубан кийин кулуяп үнсүз отурчу болуп алган.

Аны көргөн Алыман жемени коё туруп өзүнчө минтип ойлочу:

«Кымындайында баш кошкон кургур, кантип менден кол үзүүгө барсын. Күлсө күлүп койгондур. Жаман катын – эр коруйт болбоюнчу жөнү жок...»

Бирок Алыман Кубанга да, өз оюна да алданганын эми көрдү.

– Кубан бая Күкөн катынды алыптыр да Калпаныкына биротоло кирип алыптыр түндө... – Бул кабар бизден мурун Алымандын өзүнө жетиптир. Аптыгып калган Алыман мага да кайрылууга чамасы келбей, бу кептин чын-төгүнүн билмекке жаканы карай жүрүп кетиптир.

...Алыман угаарын укту да, өз кулагына өзү ишенбей үнү туттуга түштү. Ооба, ызага муунган ал үнсүз аттанды да, түз эле жакага Калпаныкын карай баратты. Алымандын көзүнө азыр айланадан эч нерсе көрүнбөй, бир гана тээ Калпа кирген боз тамды теше тиктеп бастырып баратат. Ага азыр айланадан эл-журт көрүнгөндөн көрүнбөгөнү абзел. Көчөдөн буту жаңы баскан бала көрүнсө да ушул азыр аны эликтеп жаткайдай жети өмүрү жерге кирери шексиз.

«Иий, селпейген кем! Алты саны аман туруп эрин тарттырып жибергенин көр ой!» Кулагына ушул угулат да, көзү тунарган ал, өзгө түгүл өзүнүн тизгиндеги колунун карышып калчылдап баратканын да билбеди, Алайман боз тамдын алдына келгенин бир билди. Там айланасы жылан сыйпагандай жымжырт.

Кайда кеткенин ким билсин, азандан ушуларда басып турчу Калпанын карааны да көрүнбөйт. Аттан түшкөн Алайман оозгу үйдүн босогосун аттаганда төркү эшик карч ачылып, теке маңдайынан Күкөн чыга түштү. Алайман болсо береги маңдайындагы тирмейген катынды тиктеген бойдон катып калыптыр.

Ооба, анын айтар кеби алкымына кептелди да, үнү буулуп, тигини тиктеп гана турду. Кантип тиктебейт! Кечээ эле өйдө карай албай, өз алдында бүжүрөп турган уяң келиндин ийменчек үнү азыр да кулагында:

– «Рахмат... жеңе...»

Алайман бет алдынан ал келинди көрбөй эле, уулуу тилин соймоңдотуп алдынан чыга түшкөн жыланды көрдү.

Жылан эмей эмне! Купкуу болгон жука эрдин куруштуруп, таноосун кыпчылткан катын чакчайган көзүнөн Алайманга уу чачып туруптур. Бир оокумдан кийин гана тилге кирген Алаймандын ачынган үнү чыкты:

– Эй, туз ургур! Сен менин үйүмө өрт койгуч болдуңбу ыя?!

Алайманды бетке чаап жиберчүдөй чыкчырылган Күкөн ага такай келип тикиреңдеди:

– Каңкылдабай бар нары! Үйүңө өрт койгон өз эриң! Эрге ээ боло албай, эр сыйлай-албай салпайып...

Ал жулкунуп аркы эшикти ачканда төрдө отурган Кубан көрүндү.

– Кубан, сен... Ушуну кылмак белең?!

Алаймандын ачына сүйлөгөнү жоопсуз... Кубан үңкүйүп үнсүз...

Түнү менен тоого кайра чыгып келген Алыман түз эле биздикине келди да, Дүйшөнаалы экөөбүздүн алдыбызда буркурап отурду:

– Кагылайында-ар, Кубан ушуну кылмак беле мага?

Кубандын эч кайда кете албасын айтып, Алыманды алаксыттык да таңынан талаага жөнөөгө ашыктык.

– Тайбас бетпак, тикиреңдеген! Бул ушуну кылмак. – Күкөнгө айткан менин бул наалатым Дүйшөнаалыны да сүрөп жиберди белем, ал да күрсүнө сүйлөдү:

– Күкөндө эмне? Балаанын баары анын жанагы ачкүзөндөй энесинде! Акмак атасында! А кепиниң күйгөн, Калпа! Ушу Калпанын тилинен чыгып кетеби анын катын кызы!?

Дүйшөнаалы бар ачуусун Калпага жыйнап, бул ишти көрө туруп кызын тыйып койбогон Калпанын абийрин аштай төгүүгө баратты. Мен болсом, бузулган Кубан менен бузуку Күкөндү беттеп баратам. Иши кылып Дүйшөнаалы экөөбүздүн тең ачуубуздун акыры тиги адашкан Кубанды оң жолуна салып, Алыман менен табыштырып, бузуку Күкөнгө эси-көнүнөн калгыс жазасын берүүдө.

Бирок, биздин оюбуз ордуна чыкпай калды.. Калпа катыны экөөнү үйүнөн таптык, берки экөө жок. Бар ачуусун агыткан Дүйшөнаалыга тиги Калпа сакалынан ылдый жаш куюлтуп туруп карганды:

– О, кагылайып Дүйшөкө... Күкөндүн мынча арамдыкка малынарын билсем сакалым өрттөнсүн, сакалым..

Буркан-шаркан түшүп, балактап ыйлап алган катыны да аны коштоп:

– Э, кагылайын Телегей! А шерменденин... бирөөнүн үйүн бузаарын билип унчукпай койсок үйүбүз бузулсун, үйүбүз... Мындан бетер тентип калалы... Караганга чымчык коргологонсуп корголоп келгенибиз өзүңөр... Анан силердин жакшы санаалаш Алыманга кантип карасанайлы, кагылайын Телегей?! Энем кургур өлөсөлүү

дегенди угуп, Калпа, экөөбүз Жумгалга аттанган түнү гана жүзүкаранын жүзү карарып отурбайбы?! Жумгалга эки конуп келсек үй ээн турат. Кайда житип кетишке-ни маңгытсыз! Ушул үйдөн экөөнүн көзүн кармаганда сазайын берет элек го!

Калпа катыны экөөнөн укканыбыз ушул болду. Кантесиң, кеп түгөндү. Кубандан кол жуудук. Бий менен күлкү аякташ деп, күйүп турсаң да бир чети күлкүң келет Кубандын кылганына.

...Ошо жылдары тээ Акталаадан Кубанга окшогон кедей, айлынан бирөөнүн катынын алакачып дайынсыз жоголгон имиш. Аны көрүп турган айтылуу акын Тоголок Молдо карап турсунбу, минтип ырга кошуптур:

Кара сакал Сулайман
Катын тилеп кудайдан.
Катын колго тийгенде,
Кайып болду бу жайдан...

Эми карап туруп Кубан да «кайып болду бу жайдап...» Кубан менен Күкөндүн кабарсыз жоголгону жарым жылча болгондо айыл ичин мындай аңырт аралады:

- Баягы Кубан сууга чөгүп өлүптүр дейт.
- Жо-о тамдан учуп өлүптүр дейт.
- Мас болуп келип сууга чөгүп өлүптүр дейт го.
- Жо-о, Кубан өзү үйүнөн безип кетип, дайны чыкпай калды дешет го?
- Жин даарыптыр дейт аны.
- Ой, деги кайда жүрүшкөн экен алар?
- Чүйдө. Чүйдүн бир колхозуна киришкен имиш, мындан качып барганда.
- А катыны кайда экен?
- Катынынан да дайын жок дейт.

Муну уккан биз үрпөңдөп, а тиги Алийман байкуш дел болуп калды. Дел болбогондо кантет. Ат айланып

казыгын табар акыры... Күнүмдүк адашканы болбосо, балдарын биротоло таштай албайт деген ойдо сабырдуу жүргөн неме азыр алдастай түштү:

– Э, айланайын Телегей... Бул эмне деген кеп?! Он эки ит болсо да балдардын атасы эле го?!

Бу кеп тынчыбызды алды. Малды балдарга, Дүйшө-наалыга көздөтүп, ал экөөбүз Чүйдү карай жүрүп кеттик.

Кубан менен Күкөн Кочкордон чыкканы жөө бел ашып, тоо арасындагы бир колхозду байырлаптыр. Үй салуу жаатынан кыргыз арасында кыйын уста Кубан бул жердегилерге бат сиңишип, баарына келбери болуптур.

Ага ынанган айылдагылар, салына турган тамдын жыгач-ташын да колуна өткөрүп, Кубандын оозунан чыккан акчаны да лам дедирбей берип турушуптур.

Кийин бул иш болордо, кыштактын башындагы бир чоң тамдын бир бурчуна биротоло көчүп алышып, Кубан жата-тура иштей берди. Күнүгө бир маал барып көз чаптырганы болбосо үй ээси дайым ал жерде эмес, бери ойдо.

Элдин айтымында ошол окчун тамга барганы Кубан күндө ичип кызымтал жүрчү экен. Бир күнү тамдын ээси барса Кубан жок. Кумсарган Күкөн жалгыз. Тамдын ээсин көргөндө ал көзүнөн кара учканын айтып буркурап жиберди.

– Кагылайын, акебай! Кубан жок кечээтен бери... Издеп барбаган жерим, баспаган тоом калган жок. Күндө мас болуп келип мени көгала койдой сойчу да: «Кетем! Бир жакка кетем!» – деп калчу. Мен кургур баарын ичме батырып жүрө бербедимби! Кечээтен бери дайынсыз жок! Кетип калды го бир жакка! Кетип калды! Ырас болду силердин келгениңер! Көз болгула тамыңарга, мен издеп таап алайын!..

Үй ээсинин да оозунан келмеси учуи, элсйип турду. Күкөн тигинтти да, Кубанды издеп жүрүп кетти.

Андан бери жарым ай өттү. Жоголгон Кубанды да,

издеген Күкөндүн да кабар-атары жок. Кыштактагылар да, бул тамдын ээси да мындан башка эчтеке билишпейт экен.

Алыйман экөөбүз тыным албай, тегерекке издөө салып, жедеп турабыз түгөнгөндө тегеренип туруп калдык. Өң алеттен кетип, алсырай түшкөн Алайман өзөгү өртөнүп ачуу үшкүрүп алат да, мени эш кылат:

– Э, кагылайын Телегей! Кубан кургурдун тарпын да таппай калчубузбу ушинтип? Атаң көрүү!..

Ага дем берип, анын күйүгүп бөлүшөм:

– Кайрат кылчы, Алайман... Өзүң айткандай ат айланып казыгын табар! Азыр адашып жүргөнүн билди Кубан. Бир кычыкта жүрөт, келип калат бир күнү...

Ушинтип аны сооротом.

«Карап туруп жалгыз кыздан ажырадык!..» – деп Калпа катыны экөө да күйүп отурат бу тапта.

ӨРТ ЧЫКТЫ

Жылдар өтүп жатты... Жыл өткөн сайын кыздарым бой тартып, уландарым торолуп мен сергилеңмин. Мына ушул жайда Васям он жылдыкты бүтүрөт. Бүтөрү менен айыл чарба окуу жайына барганы жүрөт. «Апа, мен агроном болом!» – деп алда нечен айткан мага. «Бөрү атар уулду бөркүнөн тааны» деп, анын кылганын ишинен баамдайм. Өткөн жылы жолдошторун ээрчитип алып, мектеп алдындагы жер-жаан аянтка алма отургузбадыбы.

Муну чыгарган бая Алексейден кийин совхозго директор болуп келген орус жигит, ага Дүйшөнаалы менен Вася көмөкчү. Буга айылдагылардын көөнү уюбады. Төтөн бая Калпага окшогон карылар бышкырык атып:

- Орус оюндагысын кылат деген ушул.
- Кочкорго алма бышырат имиш акетай?
- Алма түгүл арпаны үшүк алат кээде.
- Кочкордун сырын билбеген орустар го, мейли, аларга берки Чолок этек кошулуп алыптыр.
- Ошону айтсаң! Ата-бабасы Кочкорго алма бышырып жеп жүргөнсүп...
- Чолок этекте ар барбы?
- Коё тур! Быйыл жай көчөтү куураганда бармагын тиштер?

Айылдагылардын бул кебин баарыбыз угуп жүрдүк. Төтөн Дүйшөнаалы менен Васям бушайман. Өздөрүнүн баштаган иштерин эстегенде уйкулуу көздөрү умачтай ачылат. «Ырас эле элге шерменде болбогой элек!» Төтөн Вася жазы, жайы менен үй бетин көрбөй жакада, ошо алмасынын жанында, Васяга акылын айтып, алма багуу жагынан кеңешин берип, бая деректир жигит да кез-кезинде кашында.

Жанын үрөп далалат кылган адамга жаратылыш да ыба карадыбы, адеп келген алма көчөтү Кочкор абасын

өгөйлөгөн жок. Жер үшөбөй жапырт амал алып, жалпы көктөдү. Анын кийинки жылы гүл ачып, бирин-серин мөмө байлады. Аны көргөн Васям ар качан: «Адегендеги мөмөсүн апам ооз тиет» дегени кулагымда.

Күзгө тартып калган. Бир күнү жайлоого Дүйшөнаалы, аны менен баягы деректир жигит келди. Ал тамшакөй ак жаркын жигит эмеспи, аттан түшпөй жатып минтти:

– «Орус оюндагысын кылат» деген ырас, Телегей жеңе! Биз оюбуздагыны кылып, арпа бышпас Кочкорго алма бышырдык минтип... – Ошентти да, эки чөнтөгүнөн экиден төрт кызыл алма алып берди мага.

– Мына уулундун алмасы. Адепки мөмөсүн апам ооз тийсин деп катуу тапшырган мага.

– Оо, балакетиңди алайын Васям! Кичирээк төрт кызыл алманы бүт үй-бүлө бөлүп жедик. Адеп кесип ооз тийген алманын даамы али таңдайымда турат.

– Уулуң мыкты агроном болот! – деп жадыраңдады деректир. -Келеркиде аны биз агрономдун окуусуна жиберебиз. Кочкорго бышырган алмасынан көргөзмөгө ала барат...

Бу кепке менин төбөм көккө жетип, азыр өзүм жеген алманы өзүм өстүргөндөй оболдой түштүм.

Ушинтип балдарымын алды эрезеге жетип, эл демейи. Бая Медер да мектебин бүтүргөнү үч жыл болду. Анын шыгы трактир жагында экен. Дүйшөнаалынын жанынан чыкпай жүрүп трактир айдап кетти. Ошондон кийин ага окуусу да жеңил түштү белем, курсуна кирип трактирдин окуусун бүтүрүп алды.

Альймандын да балдары эр жетип, бара-бара баягы Кубандын күйүтүн унуткарып калган учуру.

Жайдын толугу. Койду Дүйшөнаалыга көздөтүп коюп, мен тамак-ашты тейлеп камынып жатам. Камынганда да берген кызга барчудай камынып, жайган курутумду жыйып, сүрсүткөн этти бышырып, боорсок жасап, айтоор

аягым жерге тийбейт... Кантип карап отурайын анан! Бармактайынан багып алган Васям мектебин бүттү. Аны алыска окууга жөнөтөм. Ушул азыр өрөпкүйм, өкүнүчүм да бардай. Жүрөгүм элеп-желеп болуп көңүлүм эргийт да, кайра ошо замат ичим тызылдап коңултуктай түшөм. Өрөпкүгөнүм: кечээ эне-атасыз калган толук жетим – Васям өз колуман эр жетип, минтип учканы турганы. Коңултактаганым: аны менен жөнөткөнү жатканым... Колум кызмат менен алпурушса, өзүм оюм менен арбашам. Бармактайынан колдо өскөн эменин эртең алыска жөнөрүн эстегенде ичим ачышат. Бирок, мунун баарын менин ширин кыялым жеңип коёт да, балкый түшөм.

Ойдо жок жерден ошол эле күнү кубанчым кайгыга алмашып калды. Ошентти... Талаадан ат тердете келген бирөө жаман кабар угузду.

– Уруш чыгыштыр!..

Уккан кулагыма да ишенбей кайталап сурай берип-мин:

– Ыя!? Эмне дейсиң?!

– Уруш чыкты...

Канатым шалк этип, килиттеп отурган куржун колуман түштү. Өзүм түгүл жанымдагы балдарым дагы ооздорун ачып бозоруңку.

Уруштун эмне экенин кандуу үркүндүн каабын тарткап мен билем!..

А берки наристелерим... Тиги кишинин оозунан бурк эткен кепке колдорундагы чөйчөгүн жулдуруп ийгендей томсоро калышты.

Урушка Медер менен Васяны бир күндө аткардык. Алайман да эки бирдей эр жеткен уулун жөнөтүп киби-реген чыт курсактарынын арасында калды.

Жеке Алайман экөөбүз эмес, жамы журт ошо болбодубу!.. Калк башына кыйын күн түшүп тигинден ары күн батышта кан күйүп жатты. Ал кан күйгөн

тарапка калк агылып, айылдагы эр бүлө күндөп-түндөп аттанып, ар үйдүн капшыты аңгырап турду. Үйдүн капшыты түгүл, ушу тапта биз жердеген улуу тоолор да ээнсиреди. Ооба, улуу тоолор ушул күндөрдө койнунан аттанган уландарын алыска-алыска узата карап, жарданып турушту...

Эки уул аттангандан көп өтпөй, Дүйшөнаалы да жөнөмөк болду. Жөжүрөгөн балдарым жөнөр атасын тегеректеп, мен анын жол камын кылуудамын. Аа, арман!.. Боорун көтөрө элек балдар сансаат мал менен тоо арасында... Ушуну эстегенде өзүмчө бөрүгө байлаган улактай чебеленем да, кайра кайратыма келем:

– Жеке менби?.. «Көп менен көргөн улуу той» деген. Менче балалуу эл жокпу? Жумурай журтка келген жорук да бул!

Менин бул оюмду таба койгондой Дүйшөнаалым да маа дем бере сүйлөдү;

– Ошепт, байбиче! Балдарыңды белиңе таңып, малыңды бага бер. Калкка келген алаамат го бу... Бу күндө кара башын калкалаган киши кишиби? – Минтет да анан оокат тиричиликтин жайын айтып, маа баарын дайындап отурат:

– Мына, жакында кыш да чыгат... Коюң күү төгөт тууттан мурун камын. Деректирге чейин барсаң да жаңыртып чөп түшүртүп ал козуга. Төөңдү колуңан чыгарба. Быйыл ботолойт. Тоолук малчынын арабасы го төө.

Ал бая кайнатаман калган төө эмеспи. Курган боз инген жайынан кышына тоодо көчүп жүргөн бизге ат, арабадай күч берип кысыр эле, мына быйыл ботолочудай.

– Баса, – деп бир топко тунжурай калган Дүйшөнаалы сөзүнүн акыры кылып муну айтты: – жалгыз бойлук кыйын. Балдарың карууга кире элек. Анын үстүнө туут учурунда баарына шааң жетпей калаар. Бая кудай урган Калпа... ошо катыны экөө эпке көнүп каралаша турса...

– Эри эпке көнгөн күндө да катыны кантер экен? Ай, ким билет?! Саршакылдак ажаан эле, жеп коёр бекен? – дедим да, өз ичимен муну ойлодум: «Он эки ажаан болсо да кантем. Бу кан күйгөн күндө... бирөө кара болбосо...» Мен ушул оюма токтолдум да:

– Мейли, эпке көнүшсө эле болду, – деп тим болдум.

Дүйшөнаалы эртеси жөнөөрүндө да Калпаны бөлүп чакырып алып, тиги кебин айтты эле, ал катыны экөө тең ооздон илеп чыгары менен коштоп кетиши:

– Кудай урбадыбы, мындайда эптешпегенде... – деп эри айтса.

– Өзү жокто, Телегейди таштап тетири бассак оңолобузбу ботом, – деп катыны сүрөп кетти. Эрди-катындын тигинтип өнтөлөгөнүн көрүп ичим жылыды.

«Жети өлүп жерде калса да тууган деген ушу, түтпөйт!»

КОРООГО ТҮШКӨН КАРЫШКЫР

Дүйшөнаалы кетери менен Калпаныкы көчүп келип конду. Атасы кетип, ээнсирей түшкөн балдарым да сүйүнүп, өзүм да көңүлүм ордунда, дегеле кой, акар-чакар болуп оңо түштүк. Анткен менен бат эле ыркыбыз бу-зулду. Тууганча түгүл, айыл-апача да айланыша албады алар. Түнкүсү короодо, күндүзү койдо, бир балам мойнумда, бирөө койнумда темтеңдеп жүргөнүм-жүргөн.

Мен антип жүргөндө тамагын майлап-сүттөп булоолонгон Калпа катыны экөөнө тыштагы жаш тууган койдун чуркурагы да, үйдөгү баланын жаагын жанган ыйы да угулар эмес. Эрди-катын кара башын гана бапестеп, бул жарыкчылыкка экөө гана келгендей бүлкүлдөп отурушат. Маасысынын кончун чатырата чоюп, каарт кекирген Калпанын:

– Я-ярасуллалла... – дегени угулат эртели-кеч.

Козу чуркурамак түгүл бу тапта короого карышкыр

тийсе да тышка баш багар түрү жок алардын. Ичигин жамынып анда-мында тышка чыккан Калпа короого жакындабайт. Тээ обочодон гана чуркураган койду чоочуркай карап, тегерегиндеги кайнаган тиричиликке көрсө копор.

Кайнагам Калпадан баштагысынан да эми көөнүм үч көчкөн журттай. Ал аз келгенсип катыны да ар качан акмалап турат. Менин көзүм бурула бергиче короону аралап, жаш тууган койду кактай саап, козулардын көбүн ачка калтырчу болду. Ал аз келгенсип, койлордун боор жүнүн тоноого киришти. Кантейин жалгыз бойлук!

Алдырган буюмуңдун көзүн кармасаң да моюн бере койчунун бири эмес Саршакылдак. Айылды айылы менен тажатып анан Саршакылдак атка конгон эмеспи. Ал бирөө менен уруша кеткенде бакылдактан улам кулак түрө калгандар кайра ошо замат тарап баса берчү да, өздөрүнчө кобурап баратышчу:

- Бая Саршакылдак да!..
- Берки кургур ага кайдан кабылып калды экен?
- Эми апта бою анын босогосунан кетпейт, чаңыра берет. Чаянды басып алган тура.

Чын эле Саршакылдак урушкан кишисинин артынан калбай ээрчип да, чаңырып да жүрчү адаты бар. Аны менен кетип калбай тигинин үйүнө куба кирчү да чачташууга батынчу. Бүттү, ошондон кийин Калпаныкын карай тиги урушкан кишинин малы басты дегиче кордукту ошол мал да көрөрү бышык.

– Ээсин тарткан аррам өлгүр. – Ушинтип, майда жандык болсо шыйракка, уй болсо мүйүзгө чаап куумай.

«Кыздын сыры төркүнгө маалым» деп, бая Дүйшөнаалы айтканда эле кичине кыйыктанганым ушу болчу. Ай, ким билет?! Саршакылдак жеп коёр бекен?!»

Айтканымдай Саршакылдак үңүп жеп баратат. Мен уятыман тиштенип түтүүдөмүн. Ал машаяк болсо да

бир чарпышуу бар эле, бирок, журттан уялам. Кантсе да кайнага сөрөй Калпадан жазганам...

Кечээтен бери кара нөшөр көнөктүн чоргосунан куйгандай көз ачырбайт. Тоолордон кыян жүрүп, чагылган түшүп, күн күркүрөп, айтор түнү бою кулак тундурду.

Түнү бою жаанды жаан билбей кыйкырып басып жүрдүм. Мындай түндөрдө ит-куш колдон талашып, биртике көз илинди дегиче бир жаздым болгону. Бу күндөрдө белди бек курчанып, уйкудан кечип коюудан тазасы жок.

Нөшөр өтмө катарыман өтүп кийимимди оордойм. Тула боюм ушул азыр кийимде эмес эле, чакалап жылуу суу куйган чийдеги өрө кийизге ороп койгондой. А дегенде өтмө катарыман өткөн жаандын суусун бууланган денем жылытты эле, эми жаан суусу денем суутуп баратат. Ээгим ээгиме тийбей үшүп да, бет алдыман кетсем турбачудай карайлап да баратам. Өзүмдү өзүм алаксытып каргылданган үнүм менен анда-мында кыйкырам да, жаанга бетими тосуп, түнөргөн асманды карайм. Алай-дүлөй асман улам төмөндөп, ыткыйган булут төбөмө түшүп келаткандай көрүнөт. Жаан аралаш суук зыркырап күн батыш тараптан согот. Бул жаандын белгиси. Мындай зыркаар чыгыштан болгондо ачылып кетмек. Эми неси болсо да таң атса...

Ана, бир оокумда таң сүрдү. Аяк-башы бир аш бышымда жер-суу таанылды. Жанагыдан бетер карайлап, чечекейим суурулуп баратат. Анан кантем, бүгүн үчүнчү күн кыйшайып чыrm этпегениме.

Неси болсо да үйгө баш багайынчы, балдарымы карайын...

Үзүк туурдуктун жыртыгынан түшкөн шоола гана болбосо үй ичи караңгы. Балдарым али уйкуда. Бир гана улуу кызым Ажарым ойгоо белем, же мен киргенде табыш алдыбы:

– Апа, – деп жиберди. Апа, таң аттыбы?..

– Таң сүрдү, айланайын. Жаан басаңча тартты. Тура кой, туруп кийине салчы. Колуңа таяк алып короонун четине чыга турчу, кагылайын. Мен биртике көз илинтип албасам болоор эмес.

Ажарым учуп туруп ары-бери кийине салды да, короого чыкты. Үнүңдөн айланайын! Чыңылдап кыйкырып коёт.

– Оо-о-ууу...

Анын үнү кулагыма чиркейдей дыңылдап барып анан жок боло түшкөндө, тыштан иттер арсылдап мылтык атылды. Таш короо калдырай түштү. Тышка атып чыктым эле кызым мага жармаша калды:

-Апа-а!..

Тоо жаңырткан мылтык үнүн коштоп, Калпанын жоон үнү чыкты:

-А-аа-ууу!

Ал эки-үч жолу тоо жаңырта кыйкырып алды да, анан мага капааттана кетти:

– Алда, балам, ай!.. Алып кетпедиби! Алып кетти! Анан жатаарыңда мага айтып коюуң го, карышкыр колдон талашып турганда! Кой үркөрү менен эле атып турдум. Мен мылтык октогуча болбой короодон иле качты. Карышкыр! Карышкыр козу алып кеткендей болду...

Оозума кеп кирбей аптыга түштүм. Өзүмө өзүм наалат айтып, өзөгүм өрттөнүп кетти:

– Кашайып калсамчы!..

Аңгыча үй жактан бешиктеги балам ыйлап, бери буту жаңы басканы кошо чыркырады. Дүпүлдөгөн мылтык үнүнөн, кабышып тоо жаңырганынан улам чочуп ойгонгон чүрпөлөрүм жылаңайлак-жылаңбаш жапырт туруп үрпөңдөп калышты.

Мен балдарды сооротуп жатканда жана короо четине чыккан кызым жеңими тарткылап туруптур. Карасам аптыга сүйлөйт.

– А...апа. Апа дейм! А тиги короого карышкыр эмес эле киши түштү, киши...

– Ыя?! Балам колуман түшүп кете жаздап, анын оозун тиктедим.

– Чын, апа! Киши түштү, киши! А киши минтип, – деп колу менен жаңсап көргөздү: – шап-шуп бирдемени илип алды. Ары секирди. Мен коркуп кыйкыра албай калдым...

Анан жанагы киши Калпа атамдын үйүнүн артындагы үңкүргө кирип кеткенде... Калпа атам чыгып мылтык атты. Анын киши экенин көрбөй калды Калпа атам!

Муну айтып турган кызымды тиктеген калыбымда көзүм алачакмактай түштү! «Капырай... Калпа? Калпа көрбөй калабы?!» Ичимен ушуну айттым да, эмизип турган баламды боорума бек кыска бойдон тышка чыктым.

Эки көзүм Калпанын үйүнүн артындагы үңкүрдөн өтүп, жулкуна басып бараттым. Тышта турган Калпанын караанын бир көргөм, анан анып аптыккан үнү кулагыма чалынды:

– Ие, балам... А козуларыңды? – дегендей аркысын укпай калдым.

Үй артындагы үңкүргө жеткенимди бир билем. Жан-таймадан ары үңүп казылган үңкүрдүн төрү карарып, ошо карарган төрүндө думбаланган бирдемени көзүм чалды. Кийиз экен. Абысыным Саршакылдактын отунга

Жапчу кийизи. Кийизди булкуп ыргыттым. Мына, мууздамган боз борук жатат. Боруктун жашылданган көзү ачылган бойдон, али жыпжылуу каны мууздоосунда уюп, тили ууртунан чыгып калыптыр. Жаныбар! Мууздамдарда энесин чакырып бир маароого да буямасы келбеген түрү бар. Боруктун тумшугунун астында Калпанын мүйүз саптуу бычагы...

Мунун баарын бир заматта көзүм чалып өтөр менен түндөгү үшүгөнүмөн жаман тула боюму калтырак басты.

-Карышкыр!.. Киши карышкыр! – Ушу сөздү айтып үнкүрдөн атып чыктым, баланы үйдөгү Ажарыма карматтым. Бөбөгүн кармаган кызым жалтана бергенин карасам мизине боруктун каны каткан бычак колумда жүрүптүр.

Ошо бойдон өз үйүмөн чыктым да, Калпаныкына жулкуна кирдим. Баары-жогун унутуп койгондой ачуулу үнүм чаңыра чыкты:

-Карышкыр! Кана карышкыр?! Мына карышкыр! – дедим өз бычагын өзүнө кезеп, муунум калч-калч этип.

Ал эрди-катын үн сөзсүз аягы менен тик туруптур. Экөөнүн тең көздөрү чакчайып менин шилимен чыгып, айла болсо ошо жерден өзүмү да баса калып, тиги боз боруктай мууздап салар беле?! Бирок менин чаңырыңкы чыккан ачуу үнүм, айбатым аларды жалтанттыбы.

Ие.. ие... ба, деп келаткан Калпанын оозунан сөзүн жулуп алып, сүйлөткөнүм жок.

– Сакалың өрттөнсүн! Сакалың өрттөнгүр!.. Кантип?! Кантип колуң барды?!

Демейде шакылдап турчу Саршакылдактын ушу тапта тили байланып, көзү чанагынан чыгып, колумдагы бычакты бир, мени бир карайт. Көпкө акыйлашып турган жокмун. Кара кыкка чөккөн боз ингенди ары-бери комдоп, боз борукту жанагы өзүнө жабылган сар кийизге орой бөктөрдүм. Ошо тушта жаныма жетип келип төөнүн буйласын кармаган Калпа маа карап сакалын сылады да, минтип жалынды:

– Кагылайын, Телегей... Карган чакта журтка жүзүмдү карартпа? Бул иш менин колуман келсе оңбоюн. Ишен... Бар балаадан, жок жалаадан деген ушу!.. Кайдагы бир селсаяктардын колунан келди го бу?

Калпаны карап туруп эсиме бу кылт этти: «Ууру тойгончо жеп, өлгөнчө карганат!» Анын жалынычы кулагыма кирген жок, жаалым бетиме келип төөнү камчылана бергенде, бая Саршакылдак келип жармашты мага.

– Өлүгүңдү көрөйүн, маскара! Андан ары... Ташта кийизимди, ташта!.. Кана, бычагым?!

Чөккөн төөдөн мен түшө калдым, экөөбүз чачташа кеттик:

– Өлүгүңдү ит көргөн, Сар жылан! Тур дейм нары!

Ачкүзөндөй болуп алкымыма жармашкан анын колу көйнөгүмү айрып, мойнуму тыта кетти. Жаным ачына түшкөн экен, чалкасынан түртүп жибердим да, кайра төөнү миндим:

– Жакын жолобо!.. Ансыз да аялуу жаным жок менин!! Ушу бүгүн боз боруктун кунун кууй албасам!..

Калпа да, катыны да кайтып даай алышкан жок. Боз ингенимди калкамандаткан бойдон талаага кирип кеттим.

«Деректирдин өзүнө кирейин! Мунун баарын айтсам, мууздалган борукту көрсө, аягын асманга чыгарар?!»

Түш оой деректирдин конторуна келип түштүм. Баягы адеп Кочкорго алма сайдырчу жаш жигит эбак согушка кеткен. Анын ордуна улгайган киши келди деп угуп жүрчүмүн, бирок өңүн али көрө элекмин.

Оозгу катчысынын жанында аш бышым күткөн соң, бир оокумда кирип бардым. Узун чоң бөлмөнүн тээ төрүндөгү жашыл нооту жабылган столдо бугжуйган буурал чач киши отуруптур. Тыштан кирген мага кашын да көтөргөн жок. Байкаган жок го. Айтылган саламым да өз оозумда калды.

Мен түгүл бер жагында чебелектеп отурган арык кара кишинин да мында бар-жогун таназар алар эмес. Анын алкымы чечилген боз кителинен богогу балактап, моюну буканыкындай күржүйөт. Өзү тиги кагаздан бу кагазга көз жүгүрткөн болуп деле бери карар түрү жок. Тиги арык киши бирдемелерди айтып, эсеп-кысап берип аткандай, анда-мында деректирди жалтактай карап, анын атын атай коюп жатканын уктым:

– Дабан Далбаевич!

Чар көпөлөк айланса да, тиги чебеленген кара кишинин кеби чымын дыңылдаганча кулагына кирер эмес го? Ошентип отуруп укмай адаты барбы, ошондой го?!

Кабагын карыш салып дүгдүйгөн ал, анда-мында берки кишинин көз айнегинин үстүнөн торуй карайт да, сүзөнөөк букача кайра дүгдүйөт. Ал ошол калыбында столуна үңүлдү:

– Та-ак...

Эртеден бери туруп үнүн укканым ушул. Тигинтти да капысынан оозунан жел чыгып кеткенине комутта калгандай эрдин зымырата бек кымтып алды.

Анын алдындагы коңгуроо шыңгыр этери менен жана ооздо отурган катчы кыз шып кирип келген боюнча чай кайнамча какайып тура берди босогодо. Аны көргөн соң, бу босогодо жыл маалы турсам жооп албасыма көзүм жетти да, илгери бастым. Эми көрөр. Анын бет алдына бардым да:

– Жолдош деректир, – дедим эле, деректир бирөө сайып жибергендей башын булкуп алды. Ким билет, менин үнүм катуу чыгып кеттиби? Же берки арык кара кишиче «Дабан Далбаевич» дебегениме ошенттиби? Мени чакчая карады.

Камдаган кебими оозуман жулдуруп жибергендей мен да делдее түшүптүрмүн. Бир оокумдан кийин тигил бурк этти:

– Эмне?!

– Анын кекете бурк эткенинен мокой түштүм да мукактанып минттим:

– Ме... Мен... Чабан элем...

– Кимсиң өзүң?! Кимдин катынысың?!

– Телегеймин, Чолок этек Дүйшөнаалынын... – дедим да, андан ары баарын терип айтып кирдим:

– Эрим урушка кетип... Анан... кызыл чиедей балдарым менен... – деп келатканда тиги кайра бурк этип сөзүмдү үздү;

– Мен, сенин чиедей балдарыңы сураган жокмун! –
Карай салсам ал жанагыдан да түнөрүп, бети-башын
тырыштырып мага жипкире карап турган экен:

– Кыска... Кыска айт! Эмне демексиң?

Эмне дээрими билбей дагы муундум, ал отурган бөл-
мөнүн ичи менин көзүмө бозомтук тартып өйдө-ылдый
көчүп. Далайга муунуп, далайга үнсүз тургандан кийин
акылыма бу келди: «Мынча келген соң мококтук кылбай,
Калпанын кылыгын айтып, мууздамган борукту көргө-
зөйүн. Каарын Калпага төксө оңдурбас бу?»

– Жалгыз бойлугуман, – деп келатканда тиги киши
жана көзүнүн чаарын чыгара карап калыптыр. «Ии, кыс-
ка сүйлө дебеди беле?» Анын азыр эскерткенин эстедим
да, сөзүмдү чорт үзүп, боз боруктун союлганын айттым.
Айтаарын айттым го, бирок... Жашыл нооту жабылган
столуна ныктай бек отурган ал, алдыртан үлүрөйдү. Анан
бир оокумдан кийин аденкисиндей бети-башын тырыш-
тырып, мага жипкире карады:

– Койчусунбу сен?

Мына кызык! Эмне экеними эртеден бери какшап
отурсам уккан эмес го бу? Сөзүм да түгөндү. Колуму
ушалаган калыбымда баш ийкедим эле, ал адатынча
көпкө үнсүз туруп, анан түз эле кекете кетти:

– Кимге арызданарыңды билбейсиңби? Совхоздун ар
бир койчусу менен алышып отура албайм мен! Козуң
өлөбү, коюң өлөбү, аны... мал докторго бар!

– Жоо... – деп келатсам андан аркысын дагы оозуман
жулуп алып өз сөзүм менен өзүмү бетке урду:

– Жоо-моңду билбейм мен! Бар!!

Сөз бүттү. Боз борукту бөктөрүнгөн калыбымда кайра
жолума түштүм.

Боз ингенимди калкамандатып кетип баратам. Дабан
Далбаевичтен кагуу жеп деним өлүп, же арызым өтпөй бир
топко шалдая түштүм да, кайра өзүмөн-өзүм ызаландым:

«Жок!.. Бу бойдон калтырбайм муну! Калпаны...»

...Калпанын колунан мууздалган боз борук, сүзөнөк букача караган бугжуйган буурул чач деректир көз алдыман кетпей, ачуу менен ойдун кагылышында алпуруштум.

Тоо арасы улам карарып, көз байланып барат.

Азандан алды-артымы карабай аттанган экемин. Мал эмне болду? Чычкандай балдардын күнү не болду?

Муну ойлогондо айлам куруп, тээ салаңдаган кара асканын алдындагы кыштоо көздөн учат. Боз ингендин үстүнөн түшө калып жөө жөнөсөм батыраак жетер белем? Анда төө... төө талаада калат!

Түндүн иши түн да, түнкүсүн жол арбыбайт. Муну апам байкуш да көп айтчу, мен кичине кезде. Ушул түнкү менин жолум, өзүмдүн учу жок санаамдай узара берди.

Түндүн бир оокуму. Алыста, бийиктен жылт-жылт от көрүндү. Көзүм ошол оттон өтөт. Тоо койнунда жалгыз от да менчилеп түн күзөтүп, көз ирмебей мени тиктеп тургансыйт. Төөмдү калкамандатып ошол отту улап кете бердим.

Ооба, ал от мени күтүп, түн күзөтүп туруптур. Сан жыртыгынан от жылтылдаткан жалпак боз үйүм ушул азыр үстүнөн чөгүп жаткан тоо түнүнөн чочугандай, тегерегине элең карап ээнсиреп тургандай, таш короонун оозунда жалгыз. Короонун ары четинде турчу Калпанын үйү көрүнбөйт, журтунда төмпөйүп бирдеме жатат. Калпа каадасын карматкан экен дедим. Журтун таштап көчө качканда.

От тегеректеп отурган балдарым мен кирип барганда бакырып жиберешти. Жабыла бир бакырып алышты. Да, мени басып жыгылышты. Корккон немелердин самандай өнү саргарып, бир топко апкаарып анан бүгүнкү көргөн-билгенин жарыша айтып киришти:

– Апа, бизди... тиги Калпа атамдар тилдеп, уруп...

– Анан каяша айтсак катыны жаакка чапты.

– Анан... Ажар ыйлады. Биз да ыйладык...

Үйүн бүгүп жатып бар каргышын мага агыткан Саршакылдак Ажарымды уруп, баарын ызы-чуу түшүрүп салыптыр да, бир жакка жөнөшүптүр, сыягы унаа издеп кетишкендей.

Саршакылдактан таяк жеп сооронгон Ажарым бүгүн бөбөктөрүнө атайын тогонок болуп, малды көздөп, деле чоң кишинин ишин бүтөптүр. Балдарга тамак жасап ичирип, күпкөдөгү козуга чөп чачып, суу куюп, анан өзүнөн кичүү сиңдисин үйгө кичинекейлерге таштап, өзү күнгөйгө кой жайып кетиптир. Берки үйдө калгандардын да көрбөгөнү көр болгондой.

Төтөн эмчектеги Жаңылым эрип ыйлай берип, жедеп боору катып солуганда уктаган түрү бар. Көзү-башы көрүнбөй, бозоруп шишиген бала али солуктап жатат. Жеке ал ыйлабай аны соорото албай баары ыйлаган түрү бар, баарынын көздөрү шишип, эриндери кеберсийт,

Балдарымдын күнү кыйын болот экен го. Бүгүн эмес күндө ушу. Таңынан кой менен кетип, кечинде бир келем. Башта эмне, баары үйдө экенде билинчү эмес. Дүйшөнаалы каралашып, Медер бир жагынан, Васямды айтпайсыңбы! Капшытым аңылдай, алардын орду эми чындап ачышты бейм. Кызыл чиедей бала, калың мал, жалгыз бойлук...

Муну ойлогондо бир эсе каңырыгым түтөп, түнкү тоо арасында жалгыз калгандай коңултактап... Кайра ошо замат береги аркайган тоолорду кара тутуп, кымындай балдарымды медер кылып, өзүмчө дем байладым. Бирөө кайрат айтып тургандай чыйрала түштүм:

«Согушка эр аткарып, бала узаткан бир менби? Бу бир бороонду тосо албай чырылдап, малымды бага албай кайра совхозго өткөрүп бырылдап, балдарымдан коломто талашчу мен белем? Жок, анда журтка шылдың бол-

гонум! Темтеңдеген курган Телегей!» – деп Саршакылдактай абысындарым табаласа: «Ой, ал эр бүлөнүн деми менен атырылчу!» – деп, Калпага окшогондор мыйыгынан күлөр. Кой, бу күндө бар түйшүккө бел байлап, бүт оор түлүктү көтөрүү керек! Мен түгүл Алийман эмне? Эринен тирүүлөй ажырап, эки бирдей уулун согушка жөнөтүп, өзү жулкунуп калыбында...

Минтип өзүмө-өзүм дем берсем үстүмдө турган жүк жеңилдей түшкөнсүйт.

ЖАЗГЫ ЖАРЫШ

Боз ингеним комдолуу. Жаныбарым, ары картаң, ары бооз болсо да ошо күч берди быйыл. Тоонун башынан отун-суу тарткан, көчсөм жүк арткан арабам да ошол, минип алсам арыбас атым да ошол. Андан башка өйдө тартаар унаам барбы?

Күндүз боз ингенимди минип кой артынан кеткенде эмчектеги баланы кошо ала жүрчү болдум. А түгүл жаш туучу койлорду да жайытка ала кетем. Короого калтырууга көңүлүм тынбайт. Жаш козулардын жылуу бешиги даяр жанымда. Каптын кулагынан жумшак кыкты дайым теңдене жүрөм, антпесе болобу, жазгы суук бооруна өткөн козу оң табабы?!

Ошентип, бешикке бөлөнгөн баламы бир жагыма, каптагы жумшак кыкка бөлөнгөн козуларымы бир жагыма теңдетип алсам боз ингеним калкамандап дегеле кой, көңүлүм шагдан. Төө үстүндө эмес, тоо үстүндө жүргөндөй| оболон; тоо үстү эмей эмне, быкылдаган калың коюм улуу тоолордун бетине жабылып чуулдап, алардын чуулдагына керилген тоолор магдырап, төө үстүндө мен термелип жүрө берем. Бу кезде мен өзүмдү калың койдун гана эмес, кой жайылган кат-кат адырлардын ээсиндей, тээ төмөнкү ай талаалардын ээсиндей

көрөм да, тоо башынан туруп кере-кере дем алам... Дем алам да бешиктеги баламдын бетин ачам. Сүткө тойгон ал балбырап уктап жатат. Анан, каптагы жумшак кыкка бөлөнгөн козуларды оңдойм.

Ынак ууз менен жылуу кыктын жыты аралашкан жаш козунун тыноосу бешиктеги бала жытына кошулуп менин эбеденимди эзет...

Түндө боз ингеним ботолоду. Ал энесиндей эмес, жүнү чүштөдөй сүт бото экен. Тайрайган жаныбарым, не бутун жыя албай, не өйдө тура албай чөйчөктөй капкара көзүн жайнатып ордунда. Өйдө турганды коюп, абалы чөгө албайт тура. Бала да. Бу да жарыкчылыкка жаңы келген бала!

Аман көз жарып алганына курсант болгондой энеси жаныбар да узун мойнун имерип улам жыттап... Өзү мынча ачкан ороодой бөксөрө түшкөнүнө да, алда канча алдан тая түшкөнүнө да кайыл болгон боз инген менден бетер бала жытына мас болот, мулук кулагын түрүп айланасын карайт да, мойнун артылта келип ак ботосун улам жыттайт. Анын боюн балкытып, аны магдыраткан ошо тиги ак ботосунун жыты!..

Бу күнү менин балдарым да үйрү тобу менен жаныман чыккысы жок.

- Ээй, көзүң карасаң, көзүн!
- Өркөчүн карасаң!
- Көзүн, көзүн! Мени карап турат!
- Ооба сага, мени карап турат.
- Ак бото меники, ээ апа?
- Ооба, меники!

Мен да бу тапта ак ботону оозантканы жүрүп, балдарымын талашын ачам:

– Бото баарыңардыкы балапандарым, ии, баарыңардыкы!

Кеч. Мал короого кирип, эл орунга отурган убак. Бар тамагыбызды ортого коюп, балдарым менен кужурап

отурат элем, тышган капыл-тапыл бирөө кирди. Элден мурун баарыбыз элее түштүк. Анан көз ачып-жумгуча болгон жок, балдарым аны чуркурап басып калды.

- Ата-а!..
- Атакебай!
- Атам келди!..
- Төөбүз тууган, ата...
- Ак ботобуз бар...

Минткен балдар үйдөгү болгонду сүйүнчүлөп жиберүүгө да үлгүрүштү. Үй ичинен мен гана былк эткен жокмун, эмнеси экенин билбейм, этегиме казык кагып койгонсун, ордуман обдула албайм. Же сүйүнгөнүмбү? Сүйүнсө, сүйүнчүлүү иш да. Кеткенине эки ай толо электе тигиптип Дүйшөнаалым кайтып! Бирок ушул азыр жүрөгүм сүйүнөйүн десе көңүлүм түпөйүл! «Дүйшөнаалың келди! Сүйүн! Сүйүн!» деп жүрөгүм дикилдесе: «Дүйшөнаалың курусун! Жүзүн карартып качып келди! Сенин жүзүң да кошо карарат! Күйүн! Күйүн!» дейт көөмөйүм.

Ырас го, анан качпаган киши эки айга толбой кайра келчи беле согуштан. Бар белги-бетеси качкындыкы. Түн жамынып шып кирип келгенин карабайсыңбы?!

Кирери менен балдарына канатын жайган ал, баарын текши өөп жыттап жалбарган соң, мага колун сунду:

- Аман турдуңбу, байбиче?

Мен ордуман козголгон жокмун. Колуму шалкы сунуп, суз учураштым:

- Шүгүр...

Менин мүнөзүмдү көрө коюп, ал өзү да сестее калды.

- Ии... байбиче?.. Бир жериң ооруйбу?..

Көпкө тим туруп бир оокумда минттим:

– Мен... соомун! Ушу күндө киши ооруйбу?! А сенчи?! Жумурай журт барган жерден качып?!

Дүйшөнаалы мени тиктеп турду да, кайра ошо замат жылдызы жерге түшүп түнөрдү. Түнөрдү да, оор улуту-

нуп жер чийип отурду. Айтпадымбы! Качып келгени ырас экенине ынандым да, ого бетер үстөмөндөттүм:

– Тирүү туруп менин бетиме көө жаап! Балдарды жер каратып... Калк барган жерден качат деген эмне?!

Түнөргөн чалым бир аш бышымдан кийин башын көтөрүп тилге кирди:

– Аа, Телегей... Мен качпай калайын! Мен эл барган жерден качып берегилерден коломто талашканда... өлөрүмө көрүнгөнүм го?..– Ушинтти да, күрсүнүп отуруп ымандай сырын айтты: – Тээ Кеминге эки ай ойнодук, өзүбүз менен ала кетчү аттарды кошо багып. Анан бир күнү комиссия чыгып, ар кимдин адистигин текшерди. Мен жыйырма тогузунчу жылдан бери тракторист экенимди жашыра алган жокмун. Бүттү, ошол эле күнү тобуман бөлүнүп калдым.

– Азыр трактористтер аз. Адистер жетпейт. Барып колхозго иштейсиң! – дейт. Мен ошону менен эле басып жүрө берген жокмун. Ошол жердин военкомуна чейин бардым:

– Мени фронтко жиберсеңер экен?! Эл менен болоюн!

Ал жерден да баарын сурап, бар тасмиямды билген соң, арызыма кулак какпай анда да айдап чыкты:

– Раз... айтылдыбы? Тылда иштейсиң! Жөнө!

Бар билгеним ушу.. Батышка жөнөп жаткан жолдош-торуман бөлүндүм да шылкыйып кайра тарттым.

Муну уктум да, бөөдөсүнөн бетке чаап алганыма оңтоюм кетип, уялдым.

Эртеси Дүйшөнаалы таңынан талаага кетти да, ошондон баш-учун албай кош үстүндө. Бригадасындагы трактирлердин баары колхоздорго тарап, бу совхоздун айдоосу бүт анын мойнунда калган түрү бар. Бу жаздагы кош айдоону ылдамдатуу үчүн совхоздун активдери «дагы бир топ ат, соко чыгарабыз да, чабандардан өйдө кошко чыгарабыз» – деген тыянакка келишкен экен, ага Дүйшөнаалы каршы болуптур. Аны бу жайыты жамаатташ чабандардан уктум:

– О быйыл, бу Чолок этек болбогондо, койду таштап баарыбыз кош үстүндө жүрмөк экенбиз.

«Малдан бөлүп эч кимди кошко салбагыла. Жалгыз болсом да убагында бүтүүгө далалат кылам» – деп какайып коюптур го кайран эме!

– Деле ошо Чолок этектин этеги узарсын! Канча кишинин ишин жалгыз мойнуна алып... – Ушинтип алкап жүргөндөр да бар жалгыз бой чабандардан.

Көп убакыт өтпөй биз да кыркынга төмөндөп кыштоонун оозуна көчтүк.

Мына эми ошондон бери атасына балдарым да күндө азык ала чуркап, кезегинде өзүм да барып турам. Ана, анын трактири тээ закым жүрүп, боз түшкөн ойдо. Учукыйрына көз жетпей мелмилдеген айдоо да закымдап, айдоонун ары четиндеги топудай караан закым аралап жөргөлөп жүргөнсүйт, ошол трактир. Закым арасындагы бүлбүл караанынан айра тааный албас белем, анын үнү күндүр-түндүр кулагымда. Бороон-чапкындуу күндөбү, көзгө сайса көрүнгүс түндөбү, таң сүрөрдөбү эл турардабы, айтор аркыраган үн кулагымда. Кулагымда болгондо да Дүйшөнаалым капшытымда, өзү кобурап отургандай жатсам-турсам ал үн мага эш.

Мына азыр да колумдагы калай челекте азык, өзүм тээ ара талаадагы анын трактиринин үнүн улап, эки көзүм ошоякта, декилдеп ашыга басып... Ана, айдоого да жакындадым. Жазгысын буларда сербейген шыбактан бөтөн бетке саяр чөп көрүнбөй, бир аз күндөн кийин ошо шыбак да куурап калып, жайлата кеберсип турчу. Шыбак жарылганда биз анча-мынча күн кой көктөтүп өтчүбүз. Болду, ошону менен жайлата ысыкка какшып, кыштата кыртышын кара шамалга тытгырып кумсарып турганы турган эле, эми минтип, мейкин кара кочкул тартып магдырап жатат.

Азыгым колумда, айдоону кечип бараткан мени алыстан көргөн Дүйшөнаалым дагы бир бороз айланып келди да, тигиндей токтоду, бирок трактиринин отун өчүргөн жок. Өчүрбөстөн бери карай айдоо кечип келаткан анын турпатынан эле болбосо, кара май менен чаң баскан өңүнөн киши тааныр эмес. Кеберсиген эриндери чарт жарылып, анысынан шүйшүн чыгып, уурту ырсыйып, жаагы шимилип, бетинин сөөгү чыга түшүптүр. Кызарып түйрүлгөн көзү киртийип, канча күн уйкудан калганына күбө. Мен Дүйшөнаалыны бүгүн көргөндөй тиктеп отура бериптирмин. Ал бороздун кырына көчүгүн коюп талтая отурду да, оозу ачык калай челектеги мак-сымды кош колдоп көтөрө берди. Дасторконго оролгон нанды караган да жок. Жедеп чаалыккан эменин нанга анча ниети чаппаса керек. Тынбастан кылкылдата жуткан андан көзүмү албай, менин да суусунум канып, менин да капчыгым толду. Ал да бир кайтарып кере жутту да, калай челекти мага сунганда идиш колума бош келди. Ушундан кийин гана кеп салууга батындым:

– Эки-үч түн уйкудан калгансың го?

– Бя? Бүгүн, беш сотке болду, – деди карт кекире

– Ата-а, бир аз чыrm этип алсаң болмок экен?

Ал ордунан козголо колун серпип койду:

– Уйку качпайт, байбиче. Убакыт качып атпайбы! Мобу жер кургап баратат. Кимге ишенебиз бу күндө? Бар эми, сен бар да малыңа сак бол, азык ташыйм деп алагды болбочу. Балдарды чуркатсаң да келип турар.

Ошентти да, ашыга туруп трактирин көздөй басты. А менин мурдумда кара май менен жаңы топурактын жытына аралашкан ачкыл тердин жыты калды. Ооба, мен азыр Дүйшөкөмдүн терлүү кең көөдөнүн жыттагандай тула боюм балкып; ал аңтарган айдоону аралап, майланышкан жаңы топуракты кечип келатам,

Жаңы топурактын жыты ай!

АК БОТО

Көчөргө арабабыз, минерге атыбыз Боз инген экендигин билесиңер. Ал үйдүн жанында жатканда камсызбыз. Жайкысын күнүгө көчсөк да зааркануу жок. Чөккөн төөгө эмне, жүк оор болсо да балдарым менен тырмаңдап көтөрүп коюга жарайм. Кыскасы киши көзүн карабай артып алам. Кайсы бир жүк болсун, томогодой отор үй, бир-бир салым төшөнчү, өзүбүздөн ашпаган казан-аяктан бөлөк эмне.

Демейде Боз ингенге жүгүбүздү арткан соң өзүн гана коё берсек, тилмер немедей кой алдына түшүп, көч баштап кете берчү. Бирок өгүнү бирөө көзгө чаап жиберген экен, оң көзү кашайып калды. Ошондон бери жаныбарым жетекте. Баягыдай көч алдында коё бербей, өзү да жол тандап темтендеп, кээде жаза басат. Майып төөгө кабыргам кайышып, өзүм бир мүчөмөн ажырап кор болуп тургандай жаным кашаят.

Мына бүгүн да жайлоого көчүп баратабыз. Сокур төөгө үй-тиричиликти жүктөп туруп, жүк үстүндөгү чамгарактын арасында жөжүрөгөн үч чүрпөмдү отургузуп таңып койгом. Уядан оозун ачкан сарбашыл балапандарга окшогон аларым, чамгарак коңулунда беттери албырып тердеп да, күнгө талыкшып уктап да барат. Бешиктегимди бери көлөкө жагына арткам. Таң күнү төөгө артылып жүргөн аным, жедеп төөнүн басыгына көнгөн белем, курсагы ток болсо кечке бир чың этпейт. Деле менин балдарым баш-күнүнөн ошо, айыл апа да тамшанып:

– Капырай, Телегей, деле сенин балдарыңын чың эткен үнүн укпайбыз. Анык жалгыз бойдун балдары.

– Көп бала баштуу болот тура.

– Ал бекер кеп, – деп тигинин кебин жактырбагандар да чыкчу.

– Андай баштуу көп баланы көргүң келсе, тиги Борукчунукуна кирип көрчү, балдары сени тытып жесин!

Баланын көп азында эмес, тарбиясында го.

Айыл-апанын бул айтканын укканда өзүм да балдарыма ыраазы болом.

Жүктүү төөнү улуу кызыма жетелетип, адатынча алдыга салгам да, өзүм артта, берки тестиерлерим менен кой айдап келем. Короолуу көп короосу менен төөнү кара тутарын билем. Күнү жайытта, түнү короодо, көч-көндө алдында жүрүп жедеп ага жытыгып алган тура калың кой.

Коюм чуркурап артта, Ажарым жетелеп бараткан төө кээде калпыс басып, сүрдүгүп барып оңолот. Өзү көмөлөнүп кетерине карабай, ошондо да арттагы ак ботосуна кылчая буркурап жиберет. Оу, бала ай! Ак бото биртике кийиндей калса баспай тартынып.

Өз энеси Боз инген түгүл бул Ак ботого балдарымын ынагын айта көрбө! Алы келсе аны жер бастырбай көтөрүп алгылары бар. Күнчүлүк жерге өздөрү жөө баратканы менен жумушу жок:

- Апа, Ак бото чарчады го?
- Буту ооругандыр?
- Ооба, тердеди ээ, апа?

Чүрпөлөрүмүн чулдуруна бир эсе күлкүм келсе, бир эсе каңырыгым түтөйт. Атаң көрүү десеңчи! Бейкут күндөр болсо, биз минтип жөө жүрөт белек? Кур дегенде чүрпөлөрүмө мингич берет эле го совхоз. Кенедей эме-лер соругуп кетер бекен!?

Ошентип, борбую ката элек балдарымы аяым да, төөнүн аяны менен жай жүрөм. Кеч кирерин күтпөй малга жайлуу жерге коно берем. Ошентип, өзгө малчылар жете кончу жерге мен үч конуп жетем.

Бул жолу да ошенттик. Жолго үч конуп, төртүнчү күнү чак түштө жылдагы жайлообузга келдик. Качантан бери көздөн учкан өз үйү, өлөң төшөгүнө жеткендей, балдарым, тулаңга эт-бетинен кулап, ою-кырынан ала-

салууда. Кара көк тартып сапырылган тулаңдын салкыны ай, жыты ай! Балдар түгүл, балдардын энеси мен да ою-кырыман оонай берсем сонунум таркар эмес. Жайлоо тулаңын, жайлоо жытын биз түгүл мал да сагынып калган белем? Койдун чурулдагы теребелди термеп, жабыша калып оттоп, кой түгүл төө да жүгү менен чарчаганын унутуп, жерден башын албай, калың көбүргөндү бартылдатып...

Бир гана Ак бото бу конушка, теребелге чоочуркай карап, чөйчөктөй мөлтүр кара көзүн жайната энесин шынарлап, оттогусу да, жаткысы да жок. Бир билгени энесинин эмчеги. Оттоп турган энесинин желинин жыттап, аймалап кирди. Мен да үй тигүүгө анча ашыккан жокмун. Күн чайттай, чак түш. Чүрпөлөрүм ойносун, эс алсын.

Белден тулаңга көлбөгөн балдарым дагы эле дыр коюп Ак ботонун маңдайына барып кужулдаша кетет:

– Апээй, Ак бото чарчабайбы, ыя?..

– Бизче оонабайбы көккө?

Аныгын айтсам, Ак ботого балдар түгүл өзүмүн да көз кумарым канар эмес. Эки өркөчү, жүнү чүштөдөй сүт бото, жылдызын жайнаткан эмчектеги балтыр бешиктен айырмасы не?..

Ак ботонун торолуп, төө болор чагын көз алдыма келтирип күдүндөйм. Күндөр бат өтөт, бат эле убайга жеткирет бул. Эки өркөчү баладай, чуудасы сеңселе маң-маң басып, көч алдында баратса... Бүгүнкүчүлап балдарым да жөө баспай бир топ жүгүм жеңилет.

Ботонун чуудасына чымын кондурбай торолттук эле, бирок таттуу кыялыбыз текке кетип, анын үзүрүн көрө албай калдык!..

Жаандуу бир күнү жакадан Дүйшөнаалы келди. Отундан жутап, араң тоборсуган тезектен түтүн булатпасак сүттү чийки ичип калчудайбыз. Жайлоонун жаандуу

күндөрү ошо да. Балдарым коломтону тегеректеп, мен короого кой имерип жаңы эле киргем. Жаан өтмө катарыман өткөн Дүйшөнаалы босогодон аттабай жатып балдарына жалынып, эркелете кирди. Не көптөн көрбөй сагынып калган, не көңүлү көтөрүңкү.

– Кагылайындарым... Оорубай-сыркабай турасыңарбы?! Болду... болду силер барда баарына жетем. Канаткуйругум ушулар го!

Коломто тегкеректеп отурган балдарын текши сүйүп, анан жан чөнтөктөрүнөн алып баарына бирден алма карматты.

– Ушуну Дабан Далбаевич балдарыңа ооз тийгиз дегенинен... Анын тиги Чүйдөгү кудаларынан киши келиптир. Кечээтен ошонукунда болуп... – деген Дүншөнаалы азыр өтмө катарынан өткөн жаанды да, тоонун суугун да таназар алар түрү жок, буусуна нан бышып ууз кымызга тойгондой магдырап отурат.

Айтымында деректир Дабан Далбаевич да Дүйшөнаалынын кебинен чыкпай калган түрү бар. Жалпы совхоздун ишинен тартып, өз чарбачылыгына чейин муну менен акылдашат экен кийинки күндө.

– Ошо кечээтен бери кармап, кеңеше турган кеп бар дегенинен токтодум. – Дүйшөнаалы кырынан чыкпактап баратып сүйлөдү. – Кудалардын астына кандай барабыз деп акыл салат.

– А, кудасы менен ишиң эмне, ботом? – дей салдым мен.

Дүйшөнаалы да мага аңтарыла карап бурк этти:

– «Ишиң эмне» дегени кандай? Адам деп акыл салып отурса мен айбанча тетири басайынбы?! Дабан Далбаевич жаман киши эмес!

–Кандай киши экенин көргөм! Кабагына кар жааган кара мүртөс неме! Бүгүн эле саа көлкүлдөп энчисин аралаштырып жибергенине өзүм да таңыркап отурам...

Дүйшөнаалы жанагы чыканактаган калыбында, Дабан Далбаевичти жактап, мага баяндап кирди:

– Иштеги кишини андай-мындай деп... совхоз чоң. Иш көп. Кээде анын капа болуп отурган учурунда барып каласың. Болбосо өзү жеткен сонун неме.

Дүйшөнаалынын ага суу тийгизер түрү жок. Анын кийинки сөзүнө өзүм деле уйу түштүм: «Уруш учуру болсо, иши көп... ырас эле баягында мен ал капа болуп отурганда баргамын го?»

Бир аз жоошуп, уйу түшкөнүмү көргөн Дүйшөнаалы сөздү шарына салды:

– Дабан кудасынын алдына барган жатат. Кудасы да өзүндөй чоң жер экен. Журт көзүнө бир санат кылсам дейт көрүнөт. Төө баштаган бир тогуз алпарсам деген көөмөйдө.

Дүйшөнаалынын мурунку айтканына уюганым менен азыркы сөзүнө табө чачым тик туруп, Дабан Далбаевичтин кылыгына куйкам курушту.

– Зөөкүр экен го жеткен! Калк кан жутуп, тыяктан өрт каптап жатса, жинди уулуна сан-салтанат кылган турганын...

«Жинди уулу» дегеним, Дабан Далбаевич жалгыз уулун окутпаган окуусу, алпарбаган шаары калбай, өзүндөй чоңойтууга далалатты да чоң кылыптыр. Акыры анысы аракеч шүмшүк болуп, такыр тентип кеткен жеринен жакында таап келишти деп уккам. Менин сөзүмү бөлгөн Дүйшөнаалы колун серпип койду:

– Анысында жумушубуз жок. Жиндиби, сообу, бала аныкы. Бизге Дабан Далбаевич өзү керек.

Унчуккан жокмуи. Мен түгүл аны тегеректеп чуу салган балдар да оюнун токтотуп тым-тым. Дүйшөнаалы өзү да тынымга жүзүн үйрүп, бир кезде оозун көптүрүп минтти:

– Калың малынын башына биздин эки төөнүн бирин сурайт!

– Э, ботом, – дедим мен, – эки төөнүн бири Ак ботобу?!
 – Ак бото төө эмей уй беле? Ал да төө! Сураганда бекер сурап отурган жок. Кунунан ашырып берет бизге, – деп кошумчалады. – Бир кулундуу бээ, болгондо да тээ Чолпон-Атанын асыл тукум жылкысынан алдырып бермек болду.

Көңүлчөөк жаным мен да бат оодум буга. «Кулундуу бээ берер болсо мейли. Жайы-кышына көчүп жүргөн бизге жылкы дары эмеспи. Зоот жылкынын тукуму болсо... кулуну да келеркиде даңкаят».

Дабан Далбаевич жанына киши алып эртеси жайлоого келди. Мени менен жалпылдап учурашып, мал-жандын абалын сурады:

– Кандай байбиче? Балдарыңыз чоңоюп жатат?

Мен баягыда көргөн деректир жок бүгүн. Жадыраган ачык-айрым, жеткен ак көңүл неме белем? Өткөн-кеткен өзүнүн жоруктарын айтып каткырып, бизди да күлдүрүп жатты.

Биздин көңүлдү алды менен жайкап алган ал эми сөздү чукул буруп минтти:

– Ии, Дүйшөкө баса, баягы төөлөрүң кайда?

«Төөлөрүң» дегенди көтөрө таштаганда Дүйшөнаалы да компоё түштү белем!

– Тээ тигине, – деди жогорку бетте ботосун эрчитип турган Боз ингенди көргөзүп.

Эркектер ошол бетти карай басышты. Бизден бетер Дабандын көзү да Ак ботого түшүп калыптыр. Энеси Боз инген ары картаң, ары сокур болгон соң, ага анча назар салбай, Ак ботону тоорула карады:

– Дүйшөкө...– деди,– чоң төөң өзүңдө эле калсын. Көчмөн малчы унаасыз болобу. Төө болбосо да тайлак аты бар эмеспи, береги ботону...

Ботону ноктолоп бери жетелегенде Боз инген калабы. Ак ботосуна чаркөпөлөк айланып кошо жөнөдү. Энеси

Боз инген түгүл үй жанында жардап турган балдарым да чый-пыйы чыгып тызылдады:

- Апа дейм, Ак ботону кайда?
- Ак ботобузду бербейбиз!

Эрчите келген кишиге ботону жетелетип бараткан Дабан төөнү жазгап минтти:

– Төөңү байлап калбасаң болбойт го, Дүйшөкө? Айткандай Боз ингенди байлап калдык. Байлаганы курусун, төгүлүп кетчүдөй мөлтүр кара көзү жайнаган Ак бото энесинен карыш бөлүнөр ниети жок. Жетекке жүрбөй, тартынып буркурап баратышы куду энесинен бөлүнгөн эмчектеги баланын кан-какшаган ыйы. Мамыда калган Боз ингендин боздогону андан бетер...

Жаныбардын чөйчөктөй жалгыз көзүнөн жаш буурчактап, балдар анын жанынан чыкпай кошо ыйламсырашат:

– Апа, карасаң, Боз инген ыйлап жатат. Ботом жок деп жатат ээ?

– А бото кайра келеби, апа?

Балдарга оң жооп айта албай Дүйшөнаалы экөөбүз тең кайпактаган болобуз. – Келет кагылайындар. Кулундуу бээ келет ордуна.

Качанкы кулундуу бээсинен да Боз ингендин боздогону жанга батып, кийинки күндө Дүйшөнаалы экөөбүз тең бейпайдабыз. «Атаа, убалы уктатпас ээ жаныбардын!»

УУРУ КҮЧ БОЛСО ЭЭСИ ӨЛӨТ

Боз инген күн болобу, түн болобу, бая өгүнү ботосу кеткен тараптан көзүн албай боздоочу. Аны айдап сугарып, акмалап откоруп, үй-бүлөбүз менен багып калдык.

Бакканыбыз – ботосун издеп бозуп кетпесин дейбиз. Ал кийин эки-үч күн бою ылаң чалгандай бүктүшүп боздоп жатып, бир күнү жок.

Таң эртең менен Дүйшөнаалы экөөбүз изин кууп жүрүп бат эле таптык. Тапканда тарпын таптык. Ботосун алып кеткен тарапка темтеңдеп баратып бийик беттен учуп кетиптир. Бир көзү жок майпар, анын үстүнө канча күн боздоп жатып, берки соо көзүн да жаш чайып бүтүргөн да, жаза басып учкан да кеткен.

Ушинтип өйдө тартар унаабыз жок боз ингенден кол жууп отуруп калдык. Эмки үмүтүбүз бая Дабан Далбаевичтен тиер кулундуу бээ. Ботону алганы айга айланып кетти, кабар жок. Айга айлангыча биз да ооз ачкан жокпуз. А өз сөзү да бизди катуу ынандырып салган:

– Кулундуу бээ берем, байбиче. Желини карыш сүттүүсүнөн тандатып жетелетем. Балдарыңызга...

– Ошент, садагаң кетейин. Балдарыма эптеп көгала кылайын! – Мен да анын жылуу-жумшак кебине жетине албай, чоң менен алды-берди кылып турган Дүйшөнаалым да семирп:

– Мейли, балдарга саан, анан мингич болсун! Абийирдүү азамат, колубузду уялтпас.

Бу күнгө чейин биздин көз алдыбызда, желини карыш кулунун эрчиткен чанактай бээ окуранып турду.

Балдарыбыз да биз менен кошо алаксып, биз менен кошо кубанып:

– Апа дейм, а Дабан агай бизге чоң бээ береби?

– Өңү кандай? Торубу?

– Кулуну барбы анын? Жоргобу кулуну?..

– Койгулачы ой, – дейм акыры жаным ачып.

Көчүү-конуудан курудук. Конушубуз сары журт. Малга убал болуп кетти. Малдын жаткан жеринен санаам тынбай тыбырчылаган мен, Дүйшөнаалыны жакага жиберип бээни доолаттым:

– Бар, барып келчи.

Доолап барган Дүйшөнаалыга ушу бир ай, эки ай ичинде тындырмак болуптур да, чыдай турушубузду

сураныптыр, Чолпон-Атага барууга колу бошобой жатканын айтыптыр.

Биз үйдү жакын арага жөө көтөрүп ташып, чыдай тургуча бир ай да өтүп кетти. Унаанын корун тартканды айтпа! Журт жаңыртканым менен алыстап көчө албай, мал да, өзүбүз да уйпаланып жүдөдүк. Дабан Далба-евичтен өтүнө албай анын көңүлүнө карап койдубу, эмдиге Дүйшөнаалы да чыдай албайт эле.

Анын доо өндүрө албасына көзүм жеткен соң, бир күнү жакага өзүм жөнөдүм да, түз эле Дабан Далбаевичке кирдим.

Анын бая жайлоого келген көрүнүшүнүн бири жок. Босогодон аттаган мени сүзөнөк букача тооруй карап дугдуюп койду. Дугдуйган калыбында бир чай кайнам отурган соң башын көтөрбөстөн:

– Ко-ош, – деп тим болду. Менин күткөнүм деле анын ушу «кошу» эмеспи эртеден бери. Өзү үн дей электе сүйлөп жиберсең да кыйыктачу немеби? Ал-жайды терип айтып кирдим:

– Анан... жалгыз төөбүз да учуп өлүп... көчүү-коууна, – деп келаткан сөзүмү муунап койду:

– Чү-үш. Төөңүн өлгөнүн сураган жокмун. Кыска... кыска сүйлөчү. Иш көп. Эмне айтмаксың?

Менин эмне айтарымы менден жакшы билип, куйкасы курушуп турганы бештен белгилүү. Баарын угууга чыдабасаң деп мен да ток этер жерин айттым:

– Ошо, баягы бээни тындырбасаңыз...

Кебиме жооп кылып мени көзүнүн чаарын чыгара карап алган Далбаев, кайра да тилден калгандай көпкө отурду да, анан бурк этти:

– Бээни эриң менен тынышам.

Муну уккан менин да жаалым бетиме келип, тигинин тоготпостугуна каным кайнап кетти:

– Мен эримин жат-жалаасы эмесмин! Экөөбүз эриш-аркакпыз! Антпей бээни бериңиз! Же ботобуздун көзүн

кайттарыңыз! Жалгыз төө да ошо ботосунун азабынан учуп өлүп!..

– Мм...– деди тигил ызырына.– Анда учуп өлгөн төөңө да мен төлөмөр экемин го?!

– Мен жалаа кылган жокмун! Колуң менен алган ботону бериңиз! Унаа керек көчмөн малчыга! Жайлата жүгүмү жөө көтөрдүм! Унаага шылтап сары журтка камай албайм койду! Убал малга! Малдын жайыты – менин жайытым!..

Далбаев кайра да дүңкүйүп отуруп алды. Мен айтарымы айтып да, бар ачууму төгүп да бүттүм. Асманын таштап жиберсин!

Уруш күчөп турган күндөр. Уруштагылар өрт аралап кан кечип, бизге келер ажал-азапты көөдөн менен тосуп жүрсө, бизде эмненин тынчы. Күн тыным, түн уйкуга кайылбыз да, алардын тилегин тилеп, алардын кызматына даярбыз.

Күн сайын кулагыбыз уруш жакта, күткөнүбүз жакшы кабар. Уруштан келчү кабардын күйүнтөрү да, сүйүнтөрү да бар. Сүйүнтөрү – жоо бетинде жүргөн эр бүлөнүн эсендигин билдирчү кат, күйүнтөрү – алардын жамандыгын угузчу кара кагаз!

Журттун үрөйүн учуруп, жүрөктүн сары суусун алган ушул кара кагаз болду го! Айылдан күнү кечээ жадырап аттанган эрдин жаманаттысын ала чапкан кара кагаз түнөрө түшөт да, үй-бүлөсүнө кара кийгизип, кан жуткурат! Жоого аттанган эрден, ушул эле жаздан бери канчасын жоктоду бул айыл. Бая Алайман байкуштун улуу уулун, Борукчу чалдын эки бирдей азаматын...

Койчу... боору бүтүн, башы эсен ким бар, жүрөгү ордунда ким бар бу күндө?! Кат кечиксе болду, ар кимдин жүрөгү түпөйүл, ар ким ичинен бушайман...

Мына, биздин эки уландан кат келбегенине да бир айга айланып баратат. Ким билет?.. Экөөнүн тең эң ки-

йинки келген каттарын демөөр кылып, кайра-кайра окуп, эски каттардан жаңы кабар укчудай болобуз.

Васянын кийинки каты мына:

«Апа, согуштан бир жолу жеңил жарадар болуп чыгып, айыккан соң кайра кирип баратышым. Кошкула. Бөбөктөрүмдүн бетинен сүйүп, Вася».

Медерден болсо «Согушка жаңы кирдик» дегенден кийин такыр кабар жок. Ким билет... Уландарыбыз тирүү, жер үстүндөбү? Дүйшөнаалы экөөбүздү тең бушайман кылып, экөөбүздүн тең жүрөгүбүздү өйүгөн оору ушул. Бул ой бири-бирибизге айтылбаса да, өз ичибизден убайым тартып... Ким билет! Тиги Алайман менен Борукчу чалдай кылып бизге да кан жуткурчу кара кагаз айылга небак келип, бизди аңдып турабы, ким билет?!

Төтөн, башта бартылдап жүрчү Дүйшөнаалым кийинки күндө түнөрүп, салбырап алды, үшкүрүп сабыры суз. Демейде, отурса-турса трактирин кеп кылып, ансыз сөз баштачу эмес. Эми анысын да таштап, районго эки күндүн биринде катташчу болду. Катташканы катташкан, кайраттуу кетет да, кайра салбырап кайтат. Ким билет, бирөөдөн жаман кеп угабы? Алда нечен сурасам, «анчейин» деп унчукпай койгон. Кечээ чынын айтты өзү отуруп:

– Мен ызалуумун, байбиче...

– Эмнеге ботом? – Жакын отура калдым эле, бир азга мурутун шимип үнсүз турган соң каргылдана сүйлөдү:

– Уудан калган иттей жалгыз калганыма ызалуумун!

– Э, ботом... – деп келаттым эле сүйлөткөн жок.

– Өйдө тарткан эр бүлө кан кечип, эл четинде жүрсө! Мен өлөсөлүү Борукчу чалдай болуп мында... сенин жаныңда! Болбойт, байбиче! Бул болбос жорук! Эне сүтү оозунан арыла элек балдарча – Медерче, Васяча ок

ата албай каламбы душманга?! Жок, алардан менин жаным артык эмес! Алар барган жакка мен да барам!

Мында, береги жаман деректир менен тытышып жүргүчө...

Угушумда, эки күндүн биринде районго барып жүргөнү да ошол экен анын. Барган сайын райвоенкомат ага бир гана: «Сиздин тылдан иштер ишиңиз көп» – дегенден башканы айтпайт экен. А Дүйшөнаалынын менин айтканыма да, военкоматтын алаксытканына да болор түрү жок, баягы сөзүндө.

Ошондон бир жумага жетпеди. Күндөгүдөй районго жөнөдү. Бирок күндөгүсүнчө кайтып келген жок. Өткөн-баргандан гана угуп калганыбыз бул болду: «Жумушчуга жөнөгөндөргө кошулуп Дүйшөнаалы да жөнөп кетти».

Демейкисинче кайра келер деп таназар албай туруп, карабайсыңбы эми. Кур дегенде коштошпой да калганыбызды!.. Калп айткан менен болобу, ал бая адеп уруш чыкканда жөнөгөндөн бетер капшытым аңылдап, балдарым менен бозоро түштүм. Атанын карааны ай! Балага калганда аскар бел го! Чоңунан кичинесине чейин алар атасын оозунан түшүрбөй, жатса-турса атасы...

Ач арыкка, жылаңач-жыртыкка, баарына чыдап, балдарымы белиме таңып, тарсылдап оокат кылып жатканда дагы бир кырсык мени тороп босогомдо туруптур. Ал тээ уруштан келген кош кара кагаз экен...

Алыста жүргөндөрдүн амандыгын билдирүүнүн ордуна, арасына кочкул күйүт орогон кара кагаз эки баланы бирдей угузуп, оң кабыргамды кыйратып, онтотуп кетти! Ошентти, кантейин!.. Бармактайында колумда өскөн Медеримен да, туубасам да тутунган – Васяман да ажырап отуруп калдым!

Көрмөйүнчө көксө суубайт деген ырас белем. Өлдү-деп угузганына карабай, көксөбүз суубай койду. Балдарым да миң кайталап алардын атын оозунан түшүрбөй...

АРЫЗЫМДЫ УГАР!

Уруш бизге: өксүткөн өлүмдү, какшаткан ыйды, оору-сыркоону, а түгүл ачарчылыкты ала келди.

Кеңеш бийлиги келгени, өзүбүз бул совхозго киргени курсагыбыз бир эли бөксөрүп көрдү беле? Жок, бөксөргөн эместир. Эми бу күндөрдө ачкалыктын каабын тарттык аз да болсо.

Урушка үй башына эр-бүлө аткарып, аткармак гана түгүл алардын арасынан жамандыгын угуп, кан жутуп жаткан журттун канчасы маа окшоп өксүктү. Бу күндө өксүбөгөн, урушка наалат айтпаган, боору бүтүн, башы эсен жан бар бекен жергеде? Ай, таң...

Айланамын баары ошол. Алайман байкушту да кара кагаз какшатып, карган чакта эр жеткен уулунан ажырап береги Борукчу чалчы! Тегерете карап мунун баарын көз алдыман өткөрөм, бир эсе каңырыгым түтөп, бир эсе боюма кайрат чакырам. Кантем!.. Мен да минтип, эки баладан бирдей ажырап... Аа, жалган! Кур дегенде бирөөнүн көзүн көрсөмчү? Же үйдө Дүйшөнаалы болсочу! Күйүттү тең көтөрүшпөйт беле! Ичимен кара кан жүрүп, көзүмө эч нерсе көрүнбөй бүктүшүп...

Үйдө чырылдаган топ бала, тышта чуулдаган мал бүктөшкөн оюма койбой тартып тургузду. Белчемен баскан күйүттү көтөрүп өйдө болдум да, кой артынан жөнөдүм.

Көөдөнүмдү күйүт мыжыгып, көңүлүмдө кызыл чиедей балдарымын айласы... Өзүм кой менен тоо башында, көзүм тээ коктудагы жалгыз үйдө.

Журтка үйүп кеткен тезектей чөкчөйгөн жыртык боз үйүмөн суйдаң агыш түтүн булап, кирген-чыккан көрүнбөйт. Аа, айланайындарым! Ушул азыр от тегеректеп, курсактарын чыт кылып отургандыр, бет алдыңардан оттун табы тийген менен аркаңар чыпылдап. Карындары

да ач, таң эртеңки кымыран менен кечке кыңырылып араң жетишет,

Мына бул ай өтсө, тоого жаз келер бекен? Эптеп жазга жетип алсак, акка илинип кетсек...

Жазды эстегенде, жазды күткөндө балдарым менен ак эткенден так этем. Бирок мойну узун кыш өтүп, бу Кочкор ичине жаздын келмеги кыйын.

Алыстагы жазды этегенде, балдарымын курсагын эстегенде ордума отура албай, акыр заман башыман айланат. «Кой, өлгөндүн үстүнө көмгөн болуп отура бергенде, балдарымы да ачка майып кылып алармын. Барайын жакага. эмгек акымы, берген аласамы доолайын деректирден».

Ушул акылымы өзүм оң көрдүм да, эртеси таңынан талаага кеттим, койду алыс жайбай ошол арага балдарыма көздөтүп. Жолдо баратып ойлойм; «Эми бу сапар баарын тындырар. Балдарым менен ач экеними да, эки уулдан бирдей ажырап күйүттүү экеними да көрүп туруп кантип түтсүн».

Дабан Далбаевичке бу жолу көчөдөн жолуктум, Төртбеш аялдын арасында атчан турган экен, Жалтыраган хром өтүкчөн бутун аттын жалына арта салып коюп, ат үстүнөн бирдеме окуп туруптур. Тигилердин тобуна кошулган мага, көзүнүн чаарын чыгара алдыртан бир карап алды да:

– Эмне?! – деп бурк этип койду, Бетиме суу чачкандай боло түштүм да, эски адатымча, адегенде арыз-мунумду, ага аралаштыра аласамды айттым:

– Ошентип, оокат кыйын болуп баратат, Дабан Далбаевич! Кур дегенде баягы бээни тындырсаңар экен? Көчүү-конууда куурап атам,

Бул доону менин оозуман алда нечен курдай укса да азыр укпай калгандай, а түгүл менин өзүмү да тааныбай тургандай көпкө тиктеген соң, оозунда белең турган ыз-

гаары менен мени эки жаакка эки чаап ары бастырып кетти.

– Катын эмес, уйгак экен го бул! Ой, деле саа бересем жок! Жеткен жериңден алчы...

Ансыз да жаныма таш батып, күйүткө, ачкалыкка кабырылып араң турган мени бу Дабан Далбаевичтин ызгаары ичиркентип жиберди. Тула боюм калтырап. жулкуна басып, ары район жакка бараттым:

– Атаа кудай басмарлаган өлүгүндү... Ботом, мени мынча эмне басмарлайт, ыя бу?!

Ушундан ары түз эле районго барып, Дабан Далбаевичтин оң жоопко келбегенин айтып арызга отурдум, Мен арызга отурган мекемедегилер жылуу-жумшак сөз менен жубатып:

– Текшеребиз, чара көрөбүз, – дешти.

Муну ичимен кайталап, көңүлүм тынып кайттым, Көп күндөр өттү. Менин күйүктүү арызым жел айдаган түтүндөй, дайынсыз житти да кетти. Жана арыздандым, аным да жок.

Тоого жаз келип, аңгыча жайга айланды. Уруш күчөп жүрүп жатат батышта. Мал семирп этине май чачканы менен биздин турмуш баягысы баягы. Тырмалап акка илингенибиз менен дан жааты көрүп катарга дары. Арызым болсо тигинтип дайынсыз. Бая Алыман экөөбүз бири-бирибизге кара-жоро болуп жамаатташ көчүп жүрөбүз. Эки үйдөгү өйдө тартар унаабыз-анын жалгыз күрөң бээси. Көчмөн малчынын күнү унаа менен го. Курсактан да былтыртан бери унаанын корун катуу тарттык. Дабан Далбаевичтен да бир жолу унаа сурасам:

– Койчу, катынга эмес, согушка ат жөнөтө албай жатса, – деп буркулдап салды. Дабан жеке мен эмес бу совхоздун башка чабандарынын да көкөйүнө көк жармадай тийди белем.

Кечинде биздикине чогулган койчулар чогуу арызданмак болдук, тиги алыскы борборго.

– «Жыгачтын жумшагын курт жейт» деп бул бизди кемирип жибермек болду го!

– «Жер ээн болсо доңуз дөбөгө чыгат» деген ушул. Уруш болбосо бу кайдагы...

– Кой, Телегей, мунун артынан түшпөсөк... Тирүүлөй жейт го!

Минтип күжүлдөгөн чабандар, мени аткармак болушту борборго. Аларды сүрөп мен да күүлөндүм:

– ...Бизди бир жактан кулданып келсе да не болду. Илгерки заман жок азыр! Далбаев эмес андан аркы болсо да...

Али уктай элек балдарым, күжүлдөктү тыңшап, ачуулу мени карап көздөрүн жайнатат. Бир оокумга чамынып, бир оокумга күжүлдөгөн соң, арабызда аксакалыбыз бая Борукчу чалдын кеңешине кулак тостук.

– Эсеби, так ошо Бишкектин өзүнө барган күндө да, – деди Борукчу чал, үнүн бастата чыгарып, жыртайган көзү менен бизди үлүңдөй карап, – бир аз өң тааныш болбосо, сөзүңөр талаада калып жүрбөсүн балдар, Өзүңөр көрүп турасыңар, бул эле райондогуларың ушу деректирдин сөзүн угуп коюп, ала кыштан бери Телегейдин кеби талаада калбадыбы.

Борукчу чалдын кебин баарылап жүйөө көрдүк да, тымтырс боло калдык эле, ал андан ары сөзүн улады:

– Угушумда ошо Бишкектеги совхоз министринин зайыбы, ушул биздин Кочкор элинин кызы дешет. Эми барган күндө да арызданар жериң так ошол министир болот, Телегей. А канторун табасыңбы жокпу, адегенде ошол зайбын аркалап түшсөң кантет? Зайыпка зайыптын сөзү өтүмдүү болор.

Анан бу бизди сырт эли дейт. Куру кол барбай бир чанач кымыз кармай барсаң, ашык болбос беле?

Борукчу чалдын бул кеңешине бат уюдук. Мен үйүнө барар министрдин зайыбы кочкорлуктун кимисинин

кызы экени азырынча белгисиз. Эмнеси болсо да маа жол көргөзөр, арызымды угар...

КОҢУЛДАГЫ КҮЗӨН

Жайдын толугу. Күндүн кайнап турган убагы. Шаарга эрте бешимде келген мен алма-чөлмө терге түшүп, көчөдөн-көчөнү кыдырдым. Шаар... көчө... бийик үйлөр... кыйма-чийме машиналар... Издегеним баягы чоң министрдеги кочкорлуктун кызы. Борукчу чалдын айтканы менен ала чыккан бир чанач кымыз жонумда шалкылдап. Издегенди таппай коёбу, кез келгенден сурап отуруп, өлдүм-талдым дегенде таптым.

Министрдин үйү тынч көчөдө, чоң бактын маңдайындагы жашыл тунуке менен жабылган көк үй экен. Үйдү айланта алма, өрүгү төгүлүп, шагынан там көрүнбөйт. Мындай үйдү, буга окшогон бейиш багын адеп көрүшүм. Карап эле талып тура бериптирмин.

«Баракелде! Бу дүйнөнүн бейиши министрдики экен го?» Өзүмчө ушинтип ойлоп тамшанып да алдым. Дале бир топко дел болуп тура берет белем, арытан бирөөнүн табышы угулуп атлас көйнөк, намиркен маасычан бир кемпир чыгып келатып менден сурады:

– Силер кимкин издеп жүрөсүңөр, ыя?

Кыргыз кемпирдин чыга калганына кубанып кеттим да, канча күн бою жаттаган оозумдагы атты буйдалбай айта салдым:

– Абылайүп министрдики ушубу, байбиче?

– Ооба, ушул, – деп тиги кемпир жооп берип турганда арытан дагы бир үн угулду:

– А ким ыя?

Бул үндү угарын угуп мен селее түштүм. Бул... тааныш үн! Тааныш болгондо да... ушу тапта менин кубанганымбы, же коркконумбу? Чынын айтсам өзүм да айра биле албайм, Тимден-тим туруп эле колум калтырап...

«А ким ыя?!» шаңк эткен бул үн кулагыма нечен ирет жадырып, нечен ирет кайталап турганда, унчуккан аялдын өзү бери чыгып келип, берки кемпир экөөбүздүн бет алдыбызда туруп калыптыр. Үнүм жанагыдан бетер туттугуп мен да селейдим.

Капырай, бу Күкөн... Кадимки эле Калпанын кызы Күкөн! Анын да оозу ачыла түштү. Ал да чочуп кеттиби, билбейм. Экөөбүз тиктешип тура бериптирбиз. Бир оокумда гана оозуман бу чыкты:

– Ой!.. Күкөнсүңбү, ыя?!

Ал тиги менин айтканымы укпай калган эмедей, же тааныбай тургандай, дале көзүн албай мени тиктеп үнсүз. Же... мен жаза тааныдымбы? Жок, Күкөн элс. Бул мени тааныбай калган го? Көрбөгөнү көп болбодубу.

– Тааныбай калдыңбы, Күкөн? Мен Телегей эмесминби, – дедим эле, ушундан кийин гана анын үнү ыргыштай чыкты:

– Ким керек сага?!

Бир чети жаза таанып алдымбы деген көөмөйдө, бир чети дале болсо өзүмү таанытайын бу Күкөн болсо деп, ага өзүмү аныктап таанытууга далалат кылуудамын:

Абылайүп министирдикин издеп жүрөм. Э Күкөн, чындап эле мени тааныбай калгансың го? Телегей жеңең эмесминби, баягы Чолок этек агаңын деп келатканда тиги андан аркы айтарымы оозуман жулуп алып, жанагыдан жаман кумсаңдай кетти:

– Чолок этегиңи билбейм! Издеген кишиңин конторуна бар! Муну үй дейт, – деп ал эки бөйрөгүн таянган калыбында өз үй ичине жипкирип же уйкусу чала болгондой, же үй ичи капкараңгы көрүнүп тургансып көзүн ачып-жуумп каш серпип чыртылдайт. Ал ушинтип силкинип койду да, ары кирип баратты. Каршы-терши жасалгалуу бөлмөлөрдүн каалгалары ачык экен. Бет алдымдагы бөлмөнүн төрүнө чоң калы килем тартылыптыр. Ошол

килемге такай коюлган диванда ак шейшепке чулганып бирөө жатат. Анысы коңурукту кош тартып, үйдө азыр чабыш болсо да ойгонор эмес. Ары кырданып жаткан эменин буканыкындай күржүйгөн шилиси көрүнүп, калган жумуру дене ачыткан камырдай тоголонуп... жаңы мууздамалган бододой коркураган анын жүзүн көрө албадым.

Көксөп келген жеримен бу сыйды көрүп, тышка сүрүлө түшкөн менин бет алдыман жер көчүп, башым маң болду. Дале болсо үмүт курусун. Иш оң жагына көчсө деген үмүттөгү курган жан кылчактап... Баса баягы кымызымды тышкы дарбазанын түбүндөгү терекке жөлөй салып өзүм салт киргем. Азыр аны алып кирсемби деп турганда арытан эшик ачылып, жанагы Күкөн кайра баш багып келатыптыр. Кубанып кеттим.

«Канча кылган менен бир боор эмеспи. Түтө албай келаткан го». Бирок менин бул оюм ошол замат ташка чыкты. Анын эриндери курушуп, өңү-түсү жанагыдан да сурданып алган. Баягыдан бетер атырылып, оозунан ак ит кирип, кара ит чыкса болобу:

– Ой, сен эмне дүлөй эмесиңби, ыя? Итти кет десе да кетет! Капырай!.. Өларман го бул өзү. Бар, кетчи, уйгактай болбой...

Муну угуп турган мен ошо тапта шалдая түштүм. Кайра ошо замат төбө чачым тик туруп, боюм калтырады, береги ыргыштаган кесирлүү катындын жемесин жону-ма көтөрүп кете бергенден көрө өлгүм келди. Каарын бетине алып кумсаңдаган ага кайрылып тура калдым да, оозуман кирген-чыкканын аяган жокмун. «Кеп келгенде айтпаса кеп атасы өлөт!»

– Эмне-е... Атаа, өлүгүңдү гана түйдөк чач ээ?! «Кечээ көргөн жарды элең, бүгүн кайдан байыдың?!» Күнү кечээ эле өзүм өл алдырган түйдөк чач эмес белең ыя? Атаң Калпа кулак болуп качып келгенде ким жаныңы алып

калганын унуттуңбу, ыя?! Кесеп кана журт куруткур ээ... Кубан кайда, Кубан? Курган Кубандын өлүмүн унуттуңбу? Тааныбай турат дейсинби ыя, сендей кесепти?!

Ал жана атырылып келсе да, менин азыркы жаалыма туруштук бере албады. Бир кызарып, бир бозорду да:

Э... эмм-не?! Эмне... дөөрүп? Жинди го... – деп өз кебине өзү какаган катын, үйүнө кире качып, ачык турган эшиктерин жапкыча ашыкты.

Жана мага короонун оозунан жолуккан атлас көйнөкчөн кемпир да айтышкан экөөбүздүн оозубузду тиктеп каткан бойдон. Атайы иликсип, издеп келген маа мынча ыргыштаган кесирлүү катындын абийрин ачуудан тартынганым жок:

– Шимшип мына бир министирге тийип алып... Министрдин улпагы семирткен экен сени! Какаарсың улпакка!.. – Ушинттим да, тыштагы терекке жөлөнүү чаначты жулка көтөрүп, булкунуп сүйлөп бараттым.

– Ичпесең таш ич! Саа бергиче арыкка төгүп салайын! Ак кымызды саа бергиче!

Көчөөгө чыкканда ачууму токтото албай дале бир дай жерге сүйлөнүп баратсам керек, ары-бери өткөндөр карап калат. Анан оңойбу! Баарыдан да анын өңү-түсүнөн бүткөн боюм үркөнү бу болду: Кубандын кабарсыз өлүмү... бу Күкөн катындын дайынсыз жоголушу... Анан эми минтип, дал бүгүн өлүп-тирилгенсип ‘келген жерибизден чыга калышы...

Күкөндү көргөндө менин бүткөн боюм үрксө, Күкөндүн өзүнө ушу тапта асман жер аңтарылып тургандыр.

– «Кубан кайда?!»

Курган Кубандын ким колдуу болгонун, эмне болгонун бир билсе караңгы түн, анан ошондогу өзү салып жаткан ээн там, калса ушул Күкөн гана анык билбесе...

Күкөн... Кардуу бороон күнү бир коңулга жымыйып бекинип алган ач күзөндү көз алдыма келтирдим.

МОЛДО САБАКТАШ, УРУУ ТАНАПТАШ

«Сөзүбүз бир жагынан чыгар. Арызым үзөт болуп кеп чындыгына көчөр?» деп акыйкат издеп, таттуу үмүттү белге курчана келген менин ысыган боюм суу сепкендей болду да, нан бышырчудай алаптаган демим боюма тарап, шалдайып Кочкорго кайттым.

Мен түгүл үйдөгү балдарым, анан Алайман, Борукчу чалга окшогон жакшы санаалаштарчы! Эмгек акыны орду менен тийгизип, качанкы доону өндүрүп, борбордон калыстыкты көчүрө барчудай быякка кулак тоскон алар да мени көрүп, күлгө чапкандай болушту.

Беш кол теңби, биз минтип сына калганда бизди табалагандар да болду:

– Ай, байкуш! Баягы Чолок этектин катыны арызданып барып, иттин көткү шыйрагындай болуп кайра келиптир!

– Ар жок ошол Чолок этектин катынында. Деректирдин үстүнөн арызданганды эмне кылат экен!

– Далбаевден көрөт эми сонунду...

Минтишкендер ошол Дабан Далбаевичтин айыл ичиндеги бирин-серин жактоочулары, тамыр-сөөгү.

Мен бу кептерге муңайып ардангым да, басынып чүңчүгүм да жок. Эмне, арызданган киши күнөкөр бекен?

Эчтеке эмес! Өкмөт бар, угар! А биз аянбай адал иштей береличи анан...

Төтөн бу тапта бая Алайман байкуш, Күкөндүн кабарын укканы тынчый албады. Кубан! Канча жыл мурун ың-жыңсыз жоголгон жубайы күн өңүндө, түн түшүндө. Кунудай кубулган Күкөнгө капыстан жолукканымды күндө кайталап сурап, өңү-түсү бузулуп туруп тыңшаганын байкачу болдум.

Ушундан эки ай өтүп күзгө тартканда бир иш болду. Кишинин өлүмүнөн башталган ал иш, бизге белгисиз бир

топ кептин көзүн ачып, Дабан Далбаевич менен чатагы-бызды баягыдан да ырбатты.

– Кадимки Калпа өлүптүр!

– Кайдан?..

Капчыгайда машина менен келатышыптыр да, машина аңтарылып сууга кирип кетип, андагы кишилердин бирде-биринин дареги чыкпай, жалгыз Калпанын сөөгү сайроонго чыгыптыр...

Укканыбыз ушул болду. Аңгыча анын өлүмүн ар кандай ооз ар түрлүү жоруп жиберешти:

– Калпа кийин апийим менен соода кылып жүргөн тура. Көл тараптан апийим алып, аны Анжиян тарапка өткөрүп...

– Баса, ырас. Бул кан күйгөн күндөрү кимдер тор-сулбады? А Калпа катуу туйтунуп, кадимки калыбына келе түшкөн.

– Капырай десең. Ырас эле.

– Апийим сатканы анык экен анда. Апийимиң кудай урган амалын тапкан кишини жиндей байытат го, – деп көзүн кызарта тамшанган эки чалдын кебин берите бирөө жактырган жок.

– А. суунуку сууга! Канча апыраңдатканы менен апийимдин арты ошо, – деген жүлжүгү көз аксакал чал, өзүнүн апийимден тарткан пайда-зыянын айта отурду:

– Төңкөрүштөн алда качан мурун, баланын атасы, үйдүн ээси болуп калган кезегим. Бирок атаман бөлүнө элекмин. Карган атамдын энчиси мени менен бирге. Атам ошол тапта дал ушул менин курагымда го баамымда. Анда Чүйдө, Шамшынын оозунда болчубуз. Теңизбай деген бир өзүм курлуу асылкеч жолдошум бар. Анын үйү тиги ойдо. Мендей мөшкөө эмес, ал колдон суурулган азамат эле.

Биринин тебетайын бирине кийгизип, урунтууга калганда анын алдына кыргыз чыкпас. Анда мал десең

өрүшүндө мал, сандыгыңда өлүү дүнүйө. Айтор мыкты. Алды-бериде кысылганда аны менен дайым мамиле кылып турчумун. Жеке мен эмес, аны менен айыл-апанын көбү мамиле кылчу.

– Теңизбайдан ала турбасак..

– Баса, ошентпесек, – деген ага акча каттырып койгондой, же ороосуна эгин куйдуруп салгандай ишене сүйлөчү.

...Үзүмчүлүк жаз. Сөөк жукарып турган кез. Мен Теңизбайдыкына бардым. Биринчиси– үрөндүк аштык, экинчиси-кошко салар унаа. Теңизбай үйүнө көп токточу эмес.

«Ай кудай ургандын ордун басармын!» -деп кыйпылдап бардым эле, жок ал күнү үйүндө экен. Сүйүнүп кеттим атамы кргөндөй.

– Э, мырзам, кел,– деп калды. Мени мырзам деп ал, бир чети тамаша, бир чети шылдың кылчу. «Өзүң болсо куурай башын сындырбаган мырзасың!» – деп ал менин оокат кылууга жөндөмүм жогун айтып кейий да кетчү. Бу жолу да ошентип, бир чети шылдың кылып, бир чети мага кейип отурган соң, сурап барган экөөнү тең бермек болду. Берүүдөн мурун минтип сурады:

– Быйыл аштык айдап, дыйканчылык кылайын деген экенсиң? Кайда, канча теше айдайсың?

Мен азыр мактансам жарым теше айдарымды, андан артыкка каруум да келбесин айтып отурат элем, Теңизбай күлдү да минтти?

– Макоосуң, мырзам. Макоосуң! Макоо болбосоң ойлочу. Жаздата, ала жайлата жаныңдын этин жеп өндүрүп алган жарым теше жериңдин кызылынан чекең жылыйбы? Эки үй-бүлө болсоңор, жаш аялметсиң. Ана беш теше айда. Ошого канча мейнет кетет. Ага кеткен мейнетти башка чарбачылыкка кылсаң, бирөө сенин колунду кармамайбы? – Теңизбай мени обочо чакырып чыкты

да, ымандай сырын айтып, мени биротоло уютуп, а түгүл магдыратып салды тимеле.

Кыял деген кыйын го. Ошол замат короом толгон кой, өрүшүм толгон жылкы, үйүмө батпаган дүнүйө көз алдыма келип алаптадым.

Теңизбайдын айтымында биртике эле жерге апийим айдасам, анын пайдасына канча жыл оокат кыларым көз алдыма келе түштү. Ошентип апийимди да эл көзүнөн далда, тоо арасындагы бир кычкка экөөбүз жамаатташ айдамак болдук.

Ушуга акыл токтотуп, ушуга макул болгон мен бу жолу унаа да албай, үрөн да албай кайттым үйгө.

– Ээ, кур кайттыңбы? – деди утурлап турган атам, – а Теңизбай сенин сөзүңү жерге таштачу эмес эле. – Үрпөңдөй түшкөн атама кошулуп, Теңизбайды жамандап таштадым:

– Атасынын көрү. Соодагер деген ошо да. Малынын туягын, аштыгынын данын санап калыптыр. Баягы Теңизбай жок.

Атам ынанды. Теңизбай экөөбүз убада боюнча, тээ Туздун жайылмасындагы бир мал, жан барбаган жыбытка апийим айдап, өзүбүз да эл-журттан из жашырып багып жүрдүк. Бөксө жайлоого чыгып кеткенбиз. Жылда жайлоого чыкканда күзгө чейин талаа бетин бир көрбөгөн мен, быйыл талаага эки күндүн биринде келем. Ой, дүнүйөң кур ай. А атам сураса а бу деген болуп, жооп таап.

Апийимди кырып алдык. Теңизбайды айтымында муну кеч күздө сатабыз. Анжиян тараптан апийим алчулар Токмокко келишет, аңгыча адам жигин билбес жерге бек катабыз.

Теңизбайдын кайда катарын билбейм. Мен апийимди батыра албай алек болгонуму айта көрбө. Деле зынданга бекитсем да бирөө көрүп ачып алчудай болуп туруп алам. Адам түгүл, жер-суу. тоо-ташка да ынана албайм.

Ары кеттим, бери кеттим, акыры өз тамыман оңун таба албадым. Бир түнү жалгыз келип, ээн тамдын ички түбүн бир далай жерге үңүп бардым да, оролгон апийимди түпкүргө көөмп, үстүн жымырайта таптадым.

Ай эми жан билбес. Ошентсе да кылчактайм. Эртеси тоого чыгып кеттим, тоодо болгонум курусун тынчым эми кетсе болобу. Апийимди ойлосо жаным азар таппай чабалактайм.

Атама а бул шылтоону айтып атып, эл алды болуп ысы күздө талаага түштүк. Баарыдан көчүп келаткандагы жолдун узарганы ай. Жакадагы тамдын карааны көздөн учуп, ойлой келсем тамдын түбүнө каткан апийимди бирөөлөр ачып алып тамдын өзүн бирөөлөр кетмендеп кеткендей туюлат да турат.

Кара күүгүмдө араң жеттик талаага. Көч алдында энтигип жете келдим да, тамдын ичине сүзө качырып кирип бардым.

Байкасам баары ордунда тургандай. Аз эле уктап таң сүргөндө кайра турдум. Карган атам намазда экен. Апийим катылган жерди ачыр көргүм келет, өз көзүмө өзүм ынана бербей. Ким билет? Дагы бир санаасы бузук таап алып ордуна топурак көмп таштадыбы?

Ушинттим да, агылгалап туруп ачып кирдим. Ачып жатканда жүрөгүм алаптап, «ай!» деген кишинин үнү мени алкымдай калгандай болду. Көзүм алактап, көзүм ачыла түштү. Бирөө муунтуп тургандай кыйкылдап үнүм чыкпай калды. Ошентти, көзүм тунарып кеттиби, билбейм, бир оокумда баамдасам, жанагы атамдын үнү экен.

– Ээ, балам, – деди ал бир оокумда, – бул жаман тамыңы сагынып калыптырсыңбы? Киргениң бир аш бышым болду чыкпайсың?

Силерге калп, мага чын, ошол тушта өлөсөлүү өз атаман катуу кызганып, ичим тартына түштү. Ал билбесе экен деп чыйпылдап кеттим.

О, бок дүйнөнүн кызыгы курусум. Катканым биртике апийим, кызганганым атам. Курумшуга оролгон кол башындай неме атаман ысык көрүнүп. Карабайсыңбы, апкаарып, колум калтырай тамагымы жасап какырынган болдум, оозума бу кирди:

– Мха-а... Ошо береги... тамдын түбүн чычкан казып жибериптир... Ошону көөмп салайын деп...

Тапкан жообум орундуу болдубу, атам башка сөз сураган жок.

– Баса, – деди да ары басты.

Көмүлгөн апийимди көзүмдүн карегинен артык сактап жүрүп, мөртүнө келгенде колдон узатмак болдук. Теңизбай чакырыштыр. Бара калсам үйүндө бир чоочун көз отурган экен. Анын тула бою түйүнчөктөй болуп, кымындай башынын териси какчыйып сөөгүнө жабышкан, көзү тырмап тешкенсип жылтырап, тула боюнун териси да отко күйгөндөй жылтырап, каткан ширидей. Теңизбай мага тиги кишини көргөзө сүйлөдү:

– Баягы биздин малдын кардары ушул. Бирок бул азыр ала кетпейт. Эртең үйүнө жеткирип беребиз. Баасы бая бычылуу. Эртең алып кайра тартабыз акчасын.

Бирок, Теңизбай экөөбүз эртең чогуу аттанып бир барбас болдук. Ал адегенде барып кайра тартат. Анан мен. Балаа болду. Баягыдан бетер уйку качканды көрсөң, үйгө түнү менен келдим да, куржундун эки көзүнө толтура арпа салдым, арасында алиги.

– Э, балам, бу чайкайнамдык жолго мынча жемди, – деп келаткан атама шапа жооп берип, куржунду салынып койдум:

– Ээ, дагы конуп каламбы. Аттын жеми үчүн кишинин көзүн карагыча. – Салынганымды «жем» деген болуп компойгонум менен өзүм кыйпылдап, атам кармап калчудай аттангыча ашыгам. Үйдөн чыкканда эле түз жолдон качып, тээ ара талаа менен жөнөп, а талаадан

артыман бирөө кубалочудай сай жээктеп жүрүп баратам. Ушу тапта атчан бастырып баратпай эле абалап учуп бараткандай алаптайм. Тула боюмда дүрбөлөң бар. Коркуу, кубаныч маа ушул азыр орток. Бирөөнүн короосунан мал алып чыккан уурудай жүрөгүм апылдап, күйүгүп да, койнума алтын толтуруп алгандай сүйүнүп да коём. Өзүмчө карбаластап, дүрбөлөңгө түшүп келатып, жеткеними да билбептирмин. Теңизбай экөөбүздүн барчу жер тээ бурулуштагы көк дарбаза. Уйгурдукубу, ногойдукубу.

Мына кызык! Көк дарбазага куду жан киргендей мен жетер-жетпесте ачылып кетти. Аңгыча арытан бая кечээги түйүнчөктөй кара киши көрүндү. Баш багарым менен куржунду ошо кишини көздөй ыргыттым да, кайра бура тартып, атымы чандырга басып алганда көчөгө чыга түштүм.

Ээ, эмнесин айтасың! Бир оорудан кутулгандай болуп, өзүм жеңилдене түшүп, сергилең келаттым. «Алдатпас, Теңизбай! Апийимдин кунун өзү өндүрүп келер?» Ушинттим да артымы карабай үйгө түшкөнүмү бир билем. Бат кайтканыма атам чочулады:

– Балам, деги аткөлүгүң аманбы?

Алдастап келатып өзүмүн эмне болгонуму да унутсам керек. Анын минтип сураганына өзүм да чочуп кеттим:

– Ии, эмне болуптур?

– Ээ, ким билет? Атың кара терге чөмүлүп, өзүң апкаарып турасың?

Көрсө менде өң-алеттен эчтеке калбай чөп болуп, тула боюм калтырап турган экен. Бир оокумдан кийин буга да жооп таптым:

– Ээ, ошо... базарда... чатак чыгып... чабыш болуп качып чыктым.

– Баса, ошондой дейм да. – Атам буга да ынанды. Бат ынанганына мен да кубандым.

Бу кылыгыма, жүрөксүздүгүмө, кийинкиге чейин Теңизбай мени жемелеп да, шылдың да кылып жүрдү.

– Ой, жан болбой кал! Сени жолдош болот экен деген мен да... Кой, бу жоругунду киши укпасын. Мени туурабай жай оокатыңды кыл.

Теңизбай айтпаса да мындан ары бул ишке басар түрүм жок эле. Ошондон кийин каргыш кылдым. Айланып апийимди кармагам жокмун. Жанды оозго тиштеп не азап, «Соода түбү борч» ак кеп го!– деп айланта карады муну сүйлөп отурган чал. – Жакшы эле арааны жүрдү эле, болбойт экен. Теңизбай ошол апийимдин артынан жүрүп киши колдуу болду. Жыйган мүлкү талаада калды. Кыязы, бу Калпа да ошондой болгон экен го?

Тиги чал жанатан сүйлөгөн сөзүнүн тыянагын Калпанын өлүмүнө тогоду да тим болду. А беркилер да анын кебин чындыкка чыгарып, баш ийкеп отурушат.

Калпанын өлүмү тигилер айтканга аякташ чыккан жок. Калпа баягы менин короомон борук уурдап сойчу чатактан кийин, кайра да журтун таштап көчүп кетпеди беле. Ал ошондон кайра да тиги Жумгалдагы кайындагына барып, адегенде жылкычы болуп, а кийин эр бүлө аскерге кетип, айылда катын-бала калган учурда жылкы фермалыкты ала коюптур. «Өрдөк жокто-чулдук бий» болгон ал бул күндөрдө узун-туурасынан чардаптыр. Ак үйдү тиктирип, керме желе кулун байлап, чарбаны курап коюп, айрым чоңдорду кымызга сугарып, козусун бөксөлөп жүрүп өз сөзүн сүйлөтүп алган соң, андан жогору жөргөлөп, андан жогорку улуктар менен кол кармашкысы келе бериптир. Ошентип, бу тапта кайра да бир жолу ташы өргө кулаган Калпанын айы оңунан тууштур. Болгондо да улуктардын көзүрү министр анын көздөй күйөө баласы экенин уктук.

Ал так ошол күйөө баласы тарапка козу бөксөлөп, кызыл чаначтарга кымыз алып барып, кайра жеңил машина менен чайпалып келатканда бу кырсыкка учурап сууга чөгүп кеткен тура. Муну биз түкшүмөлдөгөнчө

болгон жок. Баары өзүнөн өзү бизге суратпай ак чыга келди.

«Калпанын сөөгүн Жумгалга алып өтпөй, Кочкорго коймок болуптур!» – деген кабар учуп жетти. «Калпанын мурунтан сурап жүрчү кебин таштабай Кочкорго коймок болуптур!» Жумгалдагы жесири бая Саршакылдакты үйү менен бүгүн мында көчүрүп келет экен. Айткандай болду. Төмөн Арсыга жети-сегиз үй тигилип, мал союла баштады. Үй тиктирип, мал сойдуруп, аягы жерге тийбей жүргөн бая Дабан Далбаевич.

– Капырай, – деп оозум ачылып калыптыр менин, – бир кезде Калпанын үстүнөн буга арызданып жүргөн мен да бир... Көрсө бир казандан аш ичкен немелер тура булар?

Баамдасак, кайдагы Дабан Далбаевичти мында алып келип деректирликке дайындаган да так ошол Калпанын күйөө баласы. Анан биздин деректир андан кудай уруп аянсынбы?

Таман чыккан совхоздун эки бээсин чак түштө карматып келип жардырып таштады. Ага кошуп туу калган уйдан үчтү катар сойдуруп, а кой бырчылдап жатты.

Айтор, Арсы кыштагы канды булоон... Дабан Далбаевич оң менен солдон сөөк-тамырын чакырып, Калпанын кара ашына конок да оюнча алынды. Катындардын арасында кээ бир жуундукор, күнкарамалары жокпу. Ашка союлуп жаткан малдын буусуна семирп, шып-шына калгандарын кулагым чалат:

– Капырай, «Аккан арыктан суу агат» деген ушу да. Кулак болуп сүрүлгүчө улагасынан май агып, журт бийлеген мыкты эле бу киши, эми жаманчылыкта өлсө да минтип... Бу күндө кимге союлат үч-төрт кара? Ким дегенде көрүлөт мынча кам?!

– Өңгө түгүл деректирдин өзү дилдирек атып жүрсө союлбай калабы мал, көрүлбөй калчубу кам...

– Мунун баары тигинден аркы министир күйөөсүнүн шарапаты го?

– Баса, бая жоголгон Күкөнү ошо министирге тийгени ырас экен ээ?

– Күкөнү бекен, же башкабы?

– Башка кызы бар беле Калпанын?

– Күкөн экенин Телегей деле айтып келбедиби ботом.

– Ай, ким билет, Телегейиң тааныганын?

Ушиптип, министрдин аялы бу Калпанын кызы кадимки Күкөн экенине катындардын бир даары күнөм санап турганда, жаркыраган жеңил кара машинада сан салтанат менен топту жарып, кадимки Күкөн келип түшүп койду.

Казганактап курчап алгандар Күкөн түгүл машинанын өңүн көргөзөр эмес. Бу жолу министир күйөө келбептир. Жолдош аялдары менен Күкөн өзү гана.

Күкөндүн кабарын менден уккандан бери, бүрө-чара болуп:

– Кубанымды менден бөлүп, анын түбүнө жеткен жүзү караны бир көрсөм!.. деп уктаса түшүнөн чочуп жүргөн баягы курган Алымманга бул сурап табылгыстай болду.

Ал таңынан жанымы койбой:

-Жүрсөң! Жүрсөң, кагылайын Телегей! Бүгүн ошол жүзүкараны бир көрүп!.. – деп буулуккан Алымманды ээрчитип жана түштө келгем тоодон, малды бир күнчө балдарга көздөтүп.

Күкөндүн кемпайлары бизден куу белем. Иштин чаткака айланарына көзү жетип турган Дабан Далбаевич жолдош-жоросу менен Алыммандын жолун тороп, Күкөнгө жакындатпай койду.

– Ой! Бу бизди тытып жейсиңерби ыя? Мал жаңы союлду го. Айыл эмес экен! Уят деген жок! Баргыла, бар тарагылачы... Келген кишини басып жечүдөй болуп! – Зиркилдеген Дабан Далбаевичке анын кошоматчылары

кошулду да, Калпанын кызына курчалып, чеп болуп алышты.

Бир апта болгон салтанаттуу аш тарап, бар кызматына тикесинен тик турган Дабан Далбаевичтер баягы жаркырак машинага Күкөндү көтөрүп отургузушту да кайра зып эттире жөнөтүп жибершти.

Күкөндүн колуна өлүп берүүдөн кайра тартпай күйүп-бышып жүргөн Алайман ага беттеше албай, баштагыдан бетер армандуу, күйүттүү калды. Аны Күкөнгө жолуктурбай тигинтип ортого чеп болуп койгон Дабан Далбаевич эмеспи. Анын бу жолку кылыгы жалаң Алайман экөөбүздү эмес, бүткүл совхоздогу ак ниет кишилердин кыжырын кайнатты.

Анан ошонуку жакшыбы! Бу күндө курсактын ачына да, жылаңач-жыртыкка да кайыл болгон биз күн тыным, түн уйкудан безип, тоо башында мал багып жүрөбүз. Малыбыздын убайын журт менен чогуу көрсөк дейбиз.

Төтөн тээ батыштагы кара кочкул өрттү кечип, карысынан канга батып жүргөн жоокерлерди – бир боорубузду, балдарыбызды, жарыбызды эстегенде уйкулуу көз умачтай ачылат.

Ысыкка күйүп, суукка тонуп жүргөн биздин бар далалатыбыз уруштагы жоокерлер үчүн, адал эмгегибиз ошолорго дем болор бекен дейбиз. Биз минтип жатканда тиги Далбаевге окшогондор тигинтип... Коңулда жатып алып, бири-бирине танапташып. «Молдо сабакташ, ууру танапташ» – деген ушу...

КОНУШ ЧАЛУУ

Быйылкы жай каткалаң болду. Уясынан чыккандан чаңкая тийген күн жер бетин кечке кактап, көктө түйдөктөй булут көрүнбөйт. Тоо-талаага тунарған боз түшүп, мал-жанды да, жер-сууну да думуктуруп турат. Жылда

көз ачырбай төгүп турчу кара нөшөрдү сагынган жайлоо быйыл кеберсип, адырлардын чөбү эрте учуп саргарып калды. Жайыттын оту учуп, аптап болгон жайлоого мал да токтой албай, төмөн карай эрте сүрүлүп, күзгү журттарды сагааламак болдук.

Бу маалда алысындап жатчу тээ ойдогу суу жээктери, же сугаттан үзүлбөгөн чабындылар болбосо, жалпы жайыттын чамасы чак. Чөп үркүп эркек чыгып, арасында майдасы жок шоошак. Жай ыраңын жакшы оттой албаган койду эми ушу күздө эттентип албаса кыштан чыгышы кыйын болот. Кандай кылсак?

Күн алыс журт которуп, жайыттын отун кууп көчүп жүрмөйүн болбой калды. Антүүгө же менде унаа болсочу? Унаа тураны түгөткөн соң, жайытты бат которо албай, койду гана алыс жайыттарга алып кетчү болдум.

Жайыт чалуудан чарчабайм. Жазгы көктү куугансып коюм алдыда шуулдап, өзүм айгыр мингенсип, артта ыкылдап кете берем. Качан гана кой ийриле калганда токтобосом, бу тоону бүт кыдырсам да чым этер эмесмин.

Канча жер басканымы билбейм. Адырдан-адырды ашып отуруп, бир төрдүн башына келгенде түш ооп кетиптир. Бул төргө быйыл малдын тиши тие элек белем? Көлөкөлүү тескей келип карын кеч кагып, чөбү учпай күчүндө экен.

Кой жыбырай түштү. Айдасам жылгыдай эмес. Жайы, күзү менен оттуу жайыт көзүнөн учкан жаныбар кой ширелүү тулаңга көлбөп.

Мал түгүл эртеден чарчаганымы, кардым ачканын унутуп өзүм да көлбөп, өзүм да магдырай түштүм. Магдырабаганда анан, мал жан алса менин жайланганым, мал тойсо менин тойгонум. Кенедейимен ушул мал менен киндиктеш өсүп, боор эт менен тең го мал.

Айлана басып чаркын байкасам, бу төрдүн оту менин оторума кышы менен кебелгидей эмес. Мал бу төрдү тебелеп оттоп бу кыштан жонун ачпай чыгып кетчүдөй.

А төмөнкү кыштоому кантем? Анда жердин оту жайсыз болгону менен отун, суудан камсыз элек ко. Үйүлгөн көңүм, үй түбүндө кудугум... Мында келгенде кышкы отун, суунун корун тартарым анык.

Башым маң болуп турду. Өз жайытыма карасам төмөнкү кыштоом жакшы. Мал жайытына карасам бул төрдөн кетким жок.

Ары ойлоп, бери ойлоп акыры мал жайытына оодум. «Эң айлам кетсе, балдарымы күн ара көрүп келип бой турсам да бу төрдү откорбосом малдын убалына калармын!»

Бул оюма бекигенде да бир иш туюкка каптады. «Жайыт го жайыт. А короону кантем?.. Кышкы бороондо короосуз апай бетке мал токтойбу?» Ары кеттим, бери кеттим, дале күнү бою конуш чалдым. Конуш чалганда короону бирөө салып коюпшу бу төрдүн башына? Бирок «издеген табат» деген ырас белем. Акыры тээ зоонун түбүнөн ыктоо жер таптым. Үстү жапкак аска, асты жел тийбес ыктоо. Бир куркулдайдын уясындай жер! Төтөн короого ылайыгын айт!

Кой эмесе, белен экен деп койду айдап келип имере салганда болбос. Үстү жагы ыктоо болгону менен туш тарабы ачык. Мында айланта кадимки таш короо кармалбаса, кардуу бороон айдаган кыштын түнүндө ит-куштан үрккөн кой дыр берип кете берсе бүттү да. Кой чыга качпагыдай бийик таш короо кармаш үчүн толгон таш керек. Муну ойлоп кайра да жарга камалдым. Ошондо да ордумда жылбай тура бергеним жок, чарк айланып басып жүрдүм.

Мына зооканын шилисине чыкканда көзүм жайнай түшпөспү. Жер титирөөдөнбү ким билсин, бир заманда жогортон көчкөн корум, зооканын шилисин тирей келип токтоптур. Даяр, жылуу короого коюму киргизе койгондой кубанып кеттим. Үстүмдөгү жаман чапанымы чечип

ыргытып, зооканын башынан ойду карай таш кулатууга кирдим. Ири таштар дүпүлдөп ойго түшүп, таш-ташка тийип зооканы жаңыртып жатты. Кара терге түшкөнүм менен чарчоодон кабарым жок. Жаагыман аккан тер ууртума, чекемен аккан тер карегиме киргенде жеңим менен онду-солду шыпырып алганым болбосо, биртике тыным алууга да оюм жок.

Түн кириптир... Айлана көрүнбөй тоо-таш аркайып, туш тарабым салаңдап ого бетер сүрдүү. Атаң көрү, менин багыма бу кезде ай отуруп калганын кара, кур дегенде ай жарык болсо эмне? Андай болгондо айдын жарыгына салып короо кармай бербейт белем. Чарчабас элем мындайда, сокур түн саат кылды.

Короо кармашты эртеңкиге калтырдым да, чаначымы колтуктап, аркы кериде жаткан коюму карай жөнөдүм. Кой эчак тоюп жуушаган. Жуушаган койдун баш жагында отуруп биртике эс алганда терим кургап, чыйрыга баштадым. Тоодо суук зыркаар болуп турган экен. А күндүүдөн зыркаарды билбептирмин. Кайдан билейин, колумун башынан бери көлдөп тердеп жүргөндө. Боюмун тери кургаса да манчаларымын тери кургар эмес. Чыйрыгып отура бергенде болор эмес. Ошолордон колтук-колтук куурай алып, кучак шилби чаап келдим да, оттон улуу жактым.

Жанатан кургабай агып жаткан колумун «терин» эми гана көрдүм. Манчаларыман тамтык калтырбай, миздүү таштар шалап кеткен тура! Аны кызуу менен кайдан туйдум. Жууюн десем бул арада суу жок. Чөптүн кыроосу менен аябай жыштым да таш тилген алакандарымын балык эттерине кебез күйгүзүп бастым. Кан токтоп калды. Чыйрыкканымы да, таш тилген алакандарымын ачышканын да эми чындап биле баштадым.

Атаң көрү! Жумуштун кызуусун, жумуштун жыргалып айтпачы! Тиричиликтин жыргалы жумуш менен го чиркин!

Өзүм түгүл үйдөгү кызыл чиедей балдарымы эми жаңы эстеп. Төтөн эмчектегим не болду экен?! Же жамаатташ айыл жок. Бир ишенгеним улуу кызым. Ал мен жокто балдарга эне. Уктаса ойготуп, ыйласа соороткон ошол кагылайыным. Ал болбосо ушунча мал менен карыш баса алар эмесмин, мен эки жакка чыга калганда бөбөктөрүн белине таңып, ошол көздөйт малды. «Эгиз улакка – айры шыбак» деген ошол. Балдарым өздөрүнө-өзү тогонок болуп, бирин бири багып.

Бар тобокел! Балдар бир-эки күнгө чыдаар, мынча баштаган ишти таштабай аягына чыкпай көксөм суубас.

Эртеси таң кылайганда баягы зооканын ыктоосуна таш короо кармап кирдим. Ксчээ кызуу менен чамдаган экемин. Кулаткан ташым бир эмес, эки таш короого жетерлик. Коюм болсо кечээги төрдө ыңкып, айдаса жылар эмес.

Канча тынбай кыймылдасам да жалгыздык кылдымбы, көз байлангыча таш короонун бир канатын араң кармап бүттүм. Жети жүз кой батарлык таш короонун дубалы оңойбу. Анын үстүнө кечээги таш тилген манчаларыман абагер чегип, кесикке таш тийсе көзүмөн от чагылат. Ага карабай өжөрлүккө салдым.

Качан жер-суу таанылбай калганда ишти токтоттум да, шилбиден чоң жагып кечээки ордумдамын. Мурдаа күнү үйдөн ала чыккан нандан бир аз бар. Колума алсам муз болуптур. Бу тапта тоого түшкөн сууктун илебин ушундан улам билдим го.

Түндүн бир оокуму... Бир үзүм тонгон нанды жалынга кактап өзөк жалгаган болдум да, оттун жээгине кыйшайдым. Түнкү тоо үстүртөн салаңдап кеч күздүн түнү менин үстүмдө үңүрөйт. Карарып аркайган тоо-лордон не бир шоокум келет, гүүлдөгөнсүйт. Кой күндөгүсүнчө чачырап жуушабай, ортого чогулуп бышкырынат да, айланага кулак түрөт. Ит-куштан жыт алабы, кандай? Кечке таш көтөрүп

жанчылган денем жер тартып, от табына талыкшып баратыптырмын...

Койдун шоокумун көрүп учуп турдум да тоо жаңырта кыйкырып-кыйкырып алдым:

– Оо-о-ууйут!.. Оо-о-уу...

Анан койдун четин имерип айлана басып жүрдүм. Отурганда болбойт. Кой үйүр ала элек ээн тоодо саксактап турбаса болобу.

Ууру-бөрү колдон талашып турган кез. Койду чарк айланып турган чакта кишинин үнүн уккандай болдум.

– Аа-а-уу!.. – Бул үндү тоонун жаңырыгы басып кетти да, эмне үн экенин айра албай калдым. Ким-билет! Эл жок, ээн тоодо эмне болбойт? Адамбы, же?..

Ушинттим да, арыдан-бери отуз экинчими октоп көктү карай басып алдым:

– Та-арс!..

Мылтык үнүнө жаңырган тоо арасы жанагыдан бетер экиленип чууга толуп кетти. Ушу тушта жанагы үн кайра чыкты:

– Оо-уу!.. Оо-уу... Телегей!..

Мени издеп жүргөн адам экенине эми көзүм жетти. Адам болгондо да...

Караңгыда киши от жарыгын да, от жанындагы адамды да алыстан көрөт эмеспи. Мен жанагы үндүн ээсин жарыкка келмейин көрө албай койдум эле, бир кезде оттун жарыгына чыга түшүп даана көрүнгөн ал үшкүрүп да, сүйлөнүп капаатанып да келатат.

– Оой!.. Эй, Телегей... Ой, аман барсыңбы деги ыя?! Ой өлүксүз десе?

Алыйман экен. Ал мени тилдегени да, эркелеткени да ошол «өлүксүз». Көнүмүш «өлүксүзүн» айтып, мага чукулдаганда араң эсин жыйгандай болду:

– Ой, өлүксүз десе... Адам, жан калсачы! Айтып коюп жоголбойсуңбу... Кечээтен бери барбаган жерим, баспаган тоом калбай, ботом!.. Өөх!..

Асылкеч байкуш эмеспи. Алайман кечээтен бери издеп жүрүптүр мени. Бээсин минип, биздикине кечээ кечте келген ал, үрпөңдөп коркуп отурган балдарды көрүптүр да, үйгө көчүк баса албаптыр. Тегеректеги койчу-ларга чабагандап суроо салып:

– О, Телегейди көрдүңөрбү ыя?! О, Телегей жок кою менен...

Минткен Алаймандын барбаган койчусу, башбакпаган короосу калбаптыр. Мага мобуларды айтып олтурду:

...Береги коктудан кан-жин агып, карышкыр койду бүт кырып кетиптир. Телегей тетигинде чачын жулуп боздоп отурат.

Ошол эле замат көзүнө да бир башка көрүнүш: Белгисиз бир басмачы Телегейди баягы Кубандай ким көрдү кылып таштап, койду бүт айдап кетиптир...

Көз алдына тири укмуштуу көрүнүштөрдү келтирип, ой менен алышып келаткан Алайман кеч киргенин да билбей калыптыр. Зыркаар жүрүп, тоо арасына калдайган көлөкөлөр чөктү. Күн көзүн такыр жашырып, бир оокумда кокту-колот кара күүгүмгө төндү. Алайман чыбырдан-чыбырды кырдап, коктудан-коктуну өрдөп барат.

Ана түн ортосунан да ооп кетти. Кечээтен бери жарытып оттой элек бээ, кара терге түшүп араң илкип, камчыга сүйөнүп баратты эле, эми такыр эле баспай калды. Арыда, же бериде жок Алайман бир коктуда жөө. Ал бир аз турду да, анан атын таштап жөө темтеңдеди.

Ушу тапта кай жерде, кай тарапка баратканына Алаймандын башы маң. Ичи куйкаланып, күйүп бышат да, өзүнчө кобурап, туталанып, сүйлөнүп барат:

– Өлүмгө жетелеген Телегей... Өлүмгө жетпеген... Ушинтип өлмөк белең ушинтип! Атаң көрү-ү, атаң көрү!.. Кур дегенде сөөгүн да таба албай калчумунбу ушинтип?!

Күйүп-бышкан анын өз балдары да ээн, өз балдары да түндөтөн бери жол карап тоодон көзү өтүп отурабы! Алардын да караан кылаары жалгыз энеси эмеспи.

Көөдөй түн. Кай тарапка баратканын биле албай тем-тендеп, жыгылып-туруп. Бир оокумда жогортон түтүндүн жыты, Алайман токтой калды. Сүйүнүп кетти:

– Э, кудай, чын эле айыл барбы буларда?! Жок, же Чүй багытына түшүп кеттимби ыя? Неси болсо да түтүн кууп ошол тарапка....

Көзүнөн кара учуп, жанталашкан Алайман өрүдө адымдап айгыр мингендей баратты. Күпүлдөп бир кырга чыга келген ал тээ бийик заңгелдин башынан жылт эткен от көрдү.

– Капырай, эл жок. Ээн заңгелдин башына... бу кайдан келген жалгыз үй? Жоок, кайдан үй болсун буларда. Албарсты го бу? – Минтип токтой калган Алаймандын жылт эткен кубанчы көз ачып жумгуча боюна тарап селее түштү.

Ал бир аз турду да кайра өзүнө-өзү кайрат берди:

– Кой, минтип селейгенде болбос. Неси болсо да ошол отко жете барайын! Ошентейин... Телегейдин өлүү-тирүүсүн билбей кантип кайтам? Андан менин жаным артык беле? Тырмактайынан тең өскөн байкушум...

Бийик төрдүн башынан чыккан от эми гана даана көрүндү Алайманга. Үйдүн ичинде эмес жайдак талаада экен от. Жайдак талаага жагылган от алоолоп, айланасындагы көөдөй түндү көч кулач кууйт. От башында жалгыз киши отурат!

ЧУКУЛ ЧАКЫРЫК

– Өлүксүз десе! Жан эмне калсын ботом! От уулап араң дегенде таппадымбы! От көрүнбөсө сен түгүл өзүм да жоголот белем. – Аман таап алганына кубанган Алайман эртеден бери өзүнүн издеп жүргөнүн санат кылып сүйлөп отуруп бүткөн соң, жай сөзгө өтүп жаңы кабар айтты:

– Кечээ сени чукул келсин деп чакыртышыптыр.

- А ким ботом?
- Тиги Фрунзадан министр келиптир.
- Ботом... А министрдин менде эмнеси бар экен?
- Сыягы, баягы арызды текшерет го.

Менин оюма да кылт этти. Бая Калпа каза тапчуда, совхоздун канча малы союлуп аш берилчүдөн кийин биз, Алаймандар болуп, болгонун болгондой арыз жазганбыз да, жөнөткөнбүз.

– Эми, жөнө! – деп Алайман шаштырып отурат.

– Бээ ойдо калды. Мин да жөнө. Сен келгиче эки кооро койду баарылап бага турабыз, жөнө! Арызданарын арызданып алып, аны күттүрүп кыйыгына да калбайлы.

Мындагы өзүм баштап жаткан жумушту эстесем, бу жерден бир саатка да бир кадам баскым келбейт. Анын үстүнө «Министир» дегенден улам бая ала жайда өзүм арызданып барчудагы Калпанын күйөө баласы эсеме келе куйкам курушту:

– Көп сүйлөбөчү, Алайман! А министирдин чакырыгы чукул эле деп жети түндө... анын үстүнө малды, мындагы жумушту таштап шаша жөнөйүңбү? Эми деле баспаган бээ менен жети түндө арка-мойнум астымда

калса, малды, балдарды ошо министирин багабы?! Он балама, малыма мен да министр! Эртең барам! Андан ары, өрттөнүп баратса да не болду...

Койду мындагыларга табыштап, эртеси таңынан аттандым да, эмчектегимди койнума катып, андан улуурагын учкаштырып алдым.

Дабан Далбаевичтикинде экен министр. Анын эшигинин алды казандаган кишилер, байлаштырылган атка толгон. Бу күнү биздин совхоздун кишилери түгүл райондогу айрым чоңдор да министирдин үстүнө кире албай кайпып жүргөн түрү бар.

Бирөө койнумда, буту басканымы жетелеп, береги элди жиреп кирип баратам.

– Ой, топурабагылачы! Капырай бу, – деп жаны азар таппай турган Дабан Далбаевичтин үнү чыгат топ арасынан.

Оозгу аштымканадан жылкынын этинин жыты мурунду жарып, баркылдап чоң казанга толтура кайнап жатат. Казан тегеректеп жүргөн кээ бир катындар мени карап калышты. Катындардын арасынан адеп көзүмө чалдыкканы бая Калпапын катыны Саршакылак жеңем болду. Мени жеп жиберчүдөй караганынан кийин күңмаңк эткенин уктым:

– Тантыйт ээ эми береги, Чолок этектин аңгиси! Арызданып жүрүп эринин да этеги узарган жок эле...

Айтышып не кылайын. Анын сөзү кулагымын сыртынан кетти да, төркү эшикти ачтым. Дабан Далбаевичти үйү башта эле ушундайбы же бу министир келгенде жасаганбы? Айтор көзүм уялып кетти. Жаркырак керебеттердин башына жеткире салынган атлас, тигил, тукаба жууркандар, кызыл килемден дубал ичи көрүнбөй чүмкөлүп... Оюусу менен боёгунан көз тайгылган тиги килемге тете шырдактар жатат жерде. Ким билет, бу шырдактардын башта өңү да ачылбаса керек? Үй ичинен учкан чымындын үнү угулуп жымжырт. Аңгыча төрдө жаткан кишинин үнү мени утурлады:

– Келиңиз, келиңиз байбиче.

Үйдүн жасалгасынан сүрдөдүмбү, же тиги киши аптыктырып салдыбы, отура калбай же өтүп кетпей босогого туруп калыптырмын. Жанагы байчечекейдей шырдактар үстүнө төшөлгөн атлас төшөктөр үстүндө тиги киши оонап жатыптыр. Чыканагында кучак куш жаздыктар. Көзү бадырайган кишинин бетинен каны таамп нурдуу. Бою кодоорок болгону менен өзү эткел толмоч, колу, буту да быртыйып аппак. Богогунан ээги, чүйлүсүпөн шилиси көрүнбөй ийинде гана мойну жок семиз баш турат. Балкыйган бетинен мурдунун учу араң

көрүнүп, так ошо мурун дегендин өзү этке чөгүп бараткандай, курсагы да өз боюнан эшилип бери салаңдайт. Жай бою төрдүн башында жаткан тайторпоктой бакчайып, төрт аягы бирикпей быш-күш этет. Капырай! Мунун жанында биздин Дабан Далбаевичтин семиздиги шоона эшпейт тура.

Бир оокумда чыканактап обдула калган ал:

– Ии, өтүңүз. Өтүңүз бери байбиче.– Ушинткен тиги жанынан орун көргөздү. Орун көргөздү да, артына бурула карап, орусча сүйлөгөнүн уктум:

– Славик! Иди, поиграй пока.

Мен байкабай калыптырмын, анын өзүнө таңыркап жатып, ары далдасынан көзү менен мурду атасына союп каптагандай тестиер бала көрүнө калды. Бала элпек экен, көп буйдалган жок, атасынан буйругун алар менен тышка кетти.

– Ладно, папа!

Министир качантан берки сыр билги тааныштардай мага жаркырай карап минтти:

– Ии, сүйлөңүз? Малыңыз кандай?

Канткен менен бу министирдин мамилеси жылуу, деги ийи майда го!

Министирдин бу мамилесине бир чети ичим жылый түшкөнү менен, кайра ошол замат бир нерсе оюма түшүп чыйрыга калдым. Анда мунун өңү-түсүн көрбөсөм да, турпатын жана кирер менен жасемдебей тааныгам. Бул бая кадимки кунудай кубулган Күкөн катындын кийинки эри, Калпанын министир күйөө баласы. Мен бая Борукчу чалдын тили менен кымызымы көтөрүп арызга отурганы барганда ак мамыкта жаткан ушул эмей ким, мени кууп чыккан мунун катыны Күкөн эмей ким эле?! Мунун баарын ушул азыр бет алдыма келтирдим да, шырғалаңга түшкөндөй чыйрыгып кеттим. «Сөз келгенде айтпаса сөз атасы өлөт!» Менин тилимди кесмек беле?!» Ичимен

ушинттим. «Адеп оозуна киргени мал болбодубу. Бул бая кайнатасы Калпанын кара ашына кырылган малды сурап турабы менден?» – дедим да өзүнөн кайра сурадым:

– Сиз, малды текшерип келдиңизби, же баштыбы?

– Экөөнү тең байбиче, экөөнү тең! Кандай, балдарыңыздын дени сакпы? – Бу сапар анын үнүндө бир аз кекээри бардай. Мен токтолгон жокмун, шар кеттим:

– Анда мен баягы шаарга... – деп келатканда оозуман сөзүмү жулуп кетти министир:

– Билем, билем, байбиче... жайында барган экенсиз... Мен үйдө жок элем. Аал аялдык кылып, – деген ал, карап туруп эле өз арыз-муңун айта кетти мага:

– Өлүм өксүтөт экен, байбиче! Жанагы мындан чыккан баламдын энеси өлүп калып... урумда жок ургаачы эле... Анан мунун кыялы чата...

Министр мени менен жай маектешип көп сүйлөдү. Үй тиричиликтен баштаган ал бул күндөрдө калк башына түшкөн кыйынчылыкты, уруштун оор жүгүн көтөргөн бизге окшогон кызыл чиедей катын балага кайышып отурду.

Калп айткан менен болобу, министир башы менен мундашып отурганы ичим жылый түштү. Өзү жаман киши көрүнбөйт. Совхоздун малын бырчылдатып Калпага аш бердирген бул эмес экенин көзүм жеткендей. Мунун сыртынан сатып, ал санатты кылган да биздин Дабан Далбаевич менен Күкөн болбосо, бул көп анчага баса койчу киши эмес го?

Мына ушул оюмду өзүмө-өзүм ырастадым. Жибип кеттим да, элдикин да жашырбай айтып кирдим:

– Аныгын айтсам... Дабан Далбаевич бизди деле какыдай көрөөр эмес, кагылайын.

– Сен, кандай акмаксың ыя? – Мына ушинтип бурк этип, бир топко аны кекете караган министр кайра аны каарып кирди:

– Ушулардын малын жегенче... таш жесеңчи!!
– Жоо... малын жеген жокмун, аксакал!
– Жеген жоксуң!.. Төөсү гана?
– Аны мен... – деп келатканда сүйлөткөн жок.
– Билбейм, акы чүкүндү! Тындыр төөсүн, бир жумага жеткирбей! Анан бая күнкү ашка сойдурган малыңдын бир грамм этин кемитпей ушул айда толук кошосуң!

– Аксакал... союлган мал Калпанын өзүнүн...– деп келаткан Далбаевди дагы тороду министир:

– Ой, сен кандай сөз укпаган немесиң?! Булар бекер арызданып отурабы? Ушул айда толук кошулсун дебедимби? Совхоздун малынан бир туяк кемичү болбосун! И бу совхоздун члендери экинчи арызданчу болбосун! Шарт ушул. Уктуңбу? Анан сиздин... – деди мага бурула караган министр: – төөнүздү берет. Малды ордуна кошот. Кокус, кылтылдайт экен, анда менин өзүмө арыз жазыңыз? Же түз эле үйүмө барыңыз, билесиз го! Буга окшогон немени... – деп бир топ зиркилдеген ал Дабан Далбаевичти жерден алып, көргө салды. Неси болсо да табам канып, көңүлүм эргий түштү.

Сүйүндүм да тышка учуп чыктым. Тышта турган көпчүлүк мени бу министрден сүрдөп тантыйт дешсе керек. Жазганбай сүйлөгөнүмө жарпы жазылган журт мени тимеле көтөрүп кеткен жүрүшөт:

– Жарайсың Телегей!

– Ата-а, кайран эмем...

– Корунмак түгүл кайра министирдин өзүн сүрдөтпөдүбү ой!

Мен чамынып, ого бетер эргий сүйлөдүм:

– Министриң эмне, кудай бекен?! Аны да мендей катын тууган!

КУДУК

Мен кеткенде койдо калган Алырман бая мен байыр алган оттуу төргө кайра барбаптыр. Өз отору менен меникин четтеш жайып төмөнкү кыштоодо экен.

– Балдардан санаам тынчыбай койду, – дейт ал, – анын үстүнө төрдө отун-суу жок.

Алырмандын бул айтканын жактырбай булкуна кеттим:

– Аа, кургур. Сен экөөбүзгө отун-сууну бирөө белендеп берген күндө да ошо беленге кантип кыны табалы. Кенедейбизден өз киндигибизди өзүбүз кескен жетим кызалак биз эмей ким эле? «Отун жок, суу жок!» Отунду ойдон ташып алам, кудукту төрдөн казып алам!

Эртеси Алырмандын бээсин алып, төргө көчүп жөнөдүм. Оттуу жайытка коюм ыңкып-ак-калды эле, отун, суу жааты... Көңдү төмөнкү кыштоодон жүктөп, коёр эмесмин. Суу тураны түгөтчүдөй. Чаначтап ташыган суу кимди жарытсын. Тиричилик суу менен го, суу көзүн тапмайын...

Жердин тоңу күз башынан тереңдеп кыш быйыл эрте да катуу түштү. Кыш бу болсо, тоң жерден, кудук казуу оңойбу. Бир жакшы жери бу тоолордун арасынан төтөн берегидей чийлүү коктудан кудукту чукуса эле чыкчу эле. Чукуса дегеним: кээсин эңкейип гана сузуп алгыдай жерден суу көрүнөт. Иши кылып тоң тиштеген кыртыштан өтүп алсам анан аржагын койбосмун.

Бел байладым да, кудук казууга кирдим. Оңдой берди болуп кой оттуу жайыттан жылбай, береги үйдүн шилисинде. Аны балдар көздөп, а беркилери демейкидей бири-бирине тогонок болуп, мен алагды болбой жумушка кирдим. Чукулук, кетмен тоңго батпай чакылдап кайра ыргыйт. Суудан дарек жок, ойдогудай жарак жок. Мукур кетмен, башы шылкылдаган эски чукулук менен жан ала-

кетке түшүп жатып араң бел кырчоого жеткенде тондон да өттүм, кеч да кирди. Бая ташка алдырган алакандарым ого бетер кабаарып.

Баарына көздү жуумп салып, эртеси таңынан кайра кирдим. Ташын чукулуктун башы менен омкоруп, кумун кетмендеп шилеп, бат эле киши бою жерге кирип бардым. Тереңдегеним жакшы го, суу көрүнөр эмес. Тереңден чыккан кум менен ташты тышка ыргытууга кулачым жете албай барат.

Күрөктөгү кумду канча күүлөнө шилтесем да кайра өзүмдү карай куюлуп, ата-а алсыздыгымды карачы.

Дүпө-дүпө кетмен чаап, казандай чым оодарган али эркек көз алдыма келет ушул азыр. Көз алдымда өзүм албан субандай эркек эмес, аял болуп калганыма арданам. Тоодой түлүктү көөдөнүң менен тоскон албан эркек аа!.. Сенин ордуң чындап аңылдачубу?!

Бу тапта жалгызсырап муунум бошой түшкөнбү, күрөккө сүйөнүп кудуктун түбүн тиктеп калыпмын. Үстүртөн балдарымын үнү чыкты:

– Апа-а, ме чака.

– Чакага салып бер, биз тартабыз.

Башым маң болуп турганда булардан акыл чыкканын. Айткандай аркан байлайын. Ай ким билет... Карууга кире элек немелер чака менен кошо кетер бекен. Биртике турдум да аркан байланган чакага кум салып көтөрө бердим эле шып тартып алышты. Ошондон колмо-колдоп тепилдете ташыган немелер тегеле коёр эмес, кайра мени паштырышат:

– Бол, апа!

Боюман чарчоо качып чыйрала түштүм. Чарчабай калайын, жалгызсырабай калайын. Илгери муундарым. Демиңерден силердин, демиңерден! Тыным албай, өзөк жалгабай, таш оодарып, кум шилеп жаттым. Тепилдеген балдар менден бетер тынымсыз:

– Ана, суу чыгат эми.

– Ии, суу, суу экен дейт!.. Жедеп суудан көзү каткан балдарым чакалап тарткан таш менен кумду да сууга жоруп кудундашат. Өздөрүнүн наристе кыялындай туйлап чыга калчу мөлтүр булак көз алдыларынан кетпей эңтеңден жүрүшөт. Не каат болсо ошо кыйын го. Анан тиричиликте бу суунун каатчылыгындай кайдан болсун. Суу дегениң адам түгүл жердин жаны белем. Жер менен суу экөө эне, баладай өзөктөш, өмүрлөш белем чиркин! Суусуз жер кеберсип, жерсиз суу жетим. Суу болбосо жер сыркоо өмүрдөй саргарып солуп калар эле. А жер эне өз койнундагы баласы суу менен гана күлгүн.

Мына, тоң тешип, таш казып биздин издегенибиз да суу. Аны эстегенде мал, жан чаңкап турабыз. Бизге суу көзүн көргөзчү жоомарт жер боору?!

Жок, бу жерден суу көзүн көргөзбөй койду. Төрт күнү бою казган тереңде өзүм селейип, үстүртө балдарым эрбеңдеп. Алар бир оокумда чыңылдап калышты:

– Апа-а кишилер...

– Биздикине бирөөлөр келатат!

Менден бетер көздөрүнөн кара учкан балдар сүйүнүп кетишти.

Элден айланайын. Чаңкасаң суу болор, алсырасаң дем болор сыр билги айыл апа го! Менин алымды уккан айылдагылардын кээси тынчыбаптыр. Баягы Борукчу чал менен Алымман.

– Э кокуй, анан казарыңда кабар кылсаң боло?

– О, бу кудукту теле илгертен бир киши казчу эмес. Айылы менен казчу. Суу ичпеген жан барбы бу жер үстүндө. Балбан жер журтка кандай орток болсо, суу дал ошондой. Жер менен суудан адилди тапчы дүйнөдөн?.. Кудук суусун жеке сен ичмек белең. Мындайда жан-жабыла кол кабыш кылган жакшы. – Муну айтып терең казындыны үңүлө карап алган Борукчу колун шилтеп салды:

– Мына, кеңешпегендин кесепети! Куру убара... биерден аркан бою казсаң чыкпас.

Ушинтти да бир аш бышым өйдө-төмөн басып жүрүп, бир оокумда тээ төмөнкү жыбыттагы коюу чий арасынан кол булгап бизди чакырды:

– Мобу жерден казып көргүлөчү.

Ушул азыр Борукчунун үнүн угуп турсам да балдарым менен казып алган береги кур кудукка имерчиктеп, канча күндүк мээнетим ташка чыкканына ичим тызылдайт. Эбин-чагын таш казсамчы. Ай, мен ай!.. Бир жагынан Алайманда демитип жиберди:

– Кой, Телегей, ошо тиги чал айткан жерден казалы. Убалың болсун, биерден чыкпайт.

Булардын тилин албаска болобу, Борукчу чал турган жерден каза баштадык. Бая күнкү кыйналган унут болду бу жолу. Жердин тоңу да билинбей, үчөөбүз алгоолошуп бат эле үңүп жибердик. Кажарлуу кайран киши, Борукчу чал да бизден жарак талаша кыймылдап. Бирок чалдын колун байлагым келген жок. Анын да мал-жаны ээн мени кыйбаганынан келип отурбайбы, карган эме.

– Ишиңер оңолсун аке! Ушунча кол кабыш кылганыңар жетер. Калганын Алайман экөөбүз койбойбуз, балдар бар.

Бул айтканыма Борукчу көжөлдү эле оюна койбодук.

– Болбостур анда. Малга кайтайын. Алаймандын малына кошо көз боло турармын. Бир топ төмөндөсөңөр биерден суу чыгар. Жердин ыраңы ошондой... Чал дагы бир топ кеңешин айтып кобурап туруп жөнөп кетти.

Баш-аякка карабай казып баратабыз. Бу жолу суу чыгаарына ынанабыз. Чалдын айтканы көңүлгө кат. Ал суу чыгаар кокту-колотту жатка билет. Бу тоолордун арасында Борукчу таш короо кармабаган кокту, ал кудук казбаган жыбыт жоктур. Анан кантип жаңылсын.

Мына, казганыбыз эки күнгө айланып барат, суу жок. Тереңдеген сайын кыйналып барам. Кошо чуркап кум, таш ташыган балдарымын кыйналганы, чарчаганы билдинбейт, өзүм кыйналып бараткансыйм. Мени кыйнаган жерден чыккан оор таш эмес, Алымандын көрүнүшү. Аны кара тер басып, саксайып маңдайына түшкөн саамайын сылап алууга да буюмасы келбей таш казып жатат.

Демейде шакылдаган тамашакөй Алымандан сөз чыкпай; ал мага айтылчу жемесин да, ачуусун да бери чыгарбай бекем тиштеп алган өңдөнөт. «Бир аз эс алсаңчы?» деп нечен курдай өнтөлөгөнүм жоопсуз калды. Анын кычкыл өңүн гана көрдүм. Мындан аркысы белгилүү. Менин бул ишими ичинен жактырбаганы ошол да.

Аны убара кылбай өзүм эле каза берсемби дедим эле, бирок айтканыма көнөр эмес. Кыштын тутам күнү, жер суу таанылбай калгыча каза бердик, суу чыкпаган кокутга өчөшүп каза эле бердик. Түгөнгөн Борукчу чындап жаңылдыбы?.. Ташты, кумду аркан менен тартып алып... Колдор жооруп, каруу көтөрүлбөй көңүл караңгылайт. Демейде чукуй салсаң суу чыкчу бу тоонун кокуттары кайда?! Бу да болсо менин багыма какшып калган го?! Мынча мейнетим ташка чыгып турганга өлгөндөй ызаланып, жаным кашаят! Жаным кашаят да, бу какшыган терең чуңкурга өзүнөн чыккан ташты толтура көөмп салып бет алды баса бергим келет! Бирок үмүт чиркин үзүлбөй...

Ана, бир чай кайнамдан бери Алымандын да казганы токтоду. Кудуктун тээ терең карарган түбүндөгү анын карааны селейип кыймылсыз. Анын мага шылкыйган гана шилиси көрүнөт. Ал ошол терең түпкө ийне түшүрүп жибергенсип теше тиктеп калыптыр. Таш, кум тартып аткан чакам менен арканым колуман түшүп, мен да шалдайып отуруп калдым. Эми, суусуз кантип күн өтчү?!

Кайра төмөндөп, мурунку кыштоого, кудуктун көзүнө көчөмбү?! Бирок намыз мени жеп... Мынча эмгегим ташка чыгып эски журтума кантип барып коном, кантип?! Элдин бетин кантип карайм?!

Эски журтума кайра барган күндө эликтеп мага карап бышкырган кай бир катындардын үнү кулагыма күн мурун угулуп турат:

- Аа, байкуш! Бая Телегей телпейип кайра келиптир!
- Төрдүн оту жакпай калыптырбы ага?
- Элден башкача ээленгени бузук болчу анын.

Мына, мен кайра барганда айтылчу сөздөр ушул. Элдин сөзүн койдум, андан да ушул төрдүн отун кантип таштайм ыя? Төрдү оттобой калабы мал?! Какыраган таштакка кайра камайбы малды?! Канча күн бою казган кудукту көөмп, бийиктен таш уратып жатып кармап алган ташкороомду бузуп кайра көчөмбү?!

Ушуну эстегенде ичим уйгу-туйгу болуп, ызага муунуп турам. Кудуктан обочо барып жер чукуп отурдум эле. Ушул азыр бирөө чачыман кармап силкип алгандай селт эттим да, артыма кулап кете жаздадым:

- Телеге-ей! Оо, Телеге-ей!..

Бул үн Алаймандыкы. Түпкүрдөн чыккан үн бир эсе аянычтуу, бир эсе тумчугуп бараткандай үзүл-кесил. Жүрөгүм оозума каптала түшүп, ордуман атып турдум! «Аны таш басып калган тура!» Оюма ушул келип, жана мен таш тартып жатканда үстү жагынан салаңдап турган урчук көз алдыма келди. Кең дүйнөм көз ачып-жумгуча тарып алаканымын отуна батып!.. Тигинде таш баскан Алайманга кошулуп, ушу тапта өзүм да таштын астында калгандай өпкө-боорум куушурулуп, демим кыстыгып барат. Мен ордуман жыгылып туруп, тиги кудуктун кырына жеткиче түрү суук көрүнүштөр көз алдыма шүдүндөп: бир эсе курган Алаймандын сөөгүн тытмалап чыңырып жатсам, бир эсе мени табаалаган катындардын

үнү кулагымы чуулдатып, ого бетер өпкө-бооруму куу-
шуруп барат...

– Ээленгени бузук болчу бу Чолок этектин катыны-
нын. Байкуш жесирди ташка бастырып эми кызыл чие-
дей балдарын багып алсын! Алымандын балдары тытып
жегей эле өлүксүздү?!

–Эми коюн семиртип жатсын төрдө!..

–Эрдүү катындын ээнбашы оңтапчубу?! Көрмөк бул
ушуну!

Бул кекээрлүү үндөр кулагымы чуулдатып, бет алдыман
жер көчүп баратканда Алымандын үнүн кайра уктум:

– Телеге-ей!.. Суу... О, Телегей!, суу айланайын! Суу!..

Анын үнү бу сапар жанагыдай тумчукпай, чын эле
мөлтүр муздак сууга чумкуп алгандай чыкты!

Ооба, суу чыгыптыр! Мен аны эми араң көрдүм.

ЫЗГАРДУУ КЫШ

Суу ай!.. Кудук суусуна ою кырыбыздан чардап оңуп
калдык. Канча күндөн бери жан көзгө көрүнүп кыйнал-
ганыбыз бир күнчө билинбей, бир күндө унутула түштү.
Кудук терең эмеспи. Сууну арканга байланган чака ме-
нен тартып алабыз.

Кудук жанынан кой сугарууга ылайыктап узата чөөт
жасадык. Жылуучулук болсо ага суу токтобой таштын
коңулдарынан тышка шар этип айланды кетирет беле,
азыр кырчылдаган суук бизге көмөк болду. Чөөткө
куюлган суунун өзүнөн түнкү аяз, көз тайгылган аштоо
жасап салыптыр. Тунук айнектен бүткөндөй жалтыраган
узата чөөттөн кудуктун каштай суусун шимирген калың
койдун капшыты чыгып... Койду көрүп өзүмүн да кап-
шытым чыгып суусунум кана түштү, анан эмне.

Бизге окшогон жаш аялметке бу жыртык боз үйүң
талаада отурганга тете. Маа эч нрссе эмес эле, береги

кызыл чиедей балдарым... Үстүндө үч кетмен топурагы жок кымындай немелер, чилдеде күбүргө түшкөн улактай титиреп отурушат. Аларды бир гана алаксытар -коломтодогу түтүн. Баягы төмөнкү кыштоодон ташып келген көңдү калап берсем, алар ошол коломто тегерегинде кужурашып... Курсагын чыбыр ала чыт кылган чүрпөлөрүм, от табын эш кылып түтүн жыттап отура беришет.

Жүк-жүк чий оруп келип, үй ичине тизе бою салдым. Керегенин аягынан үзүктүн этегине чейин каладым. Менин издегеним – балдарыма жылуулук. Колуман келсе бу жаман боз үйдү уя кылып таштоо. Бирок жедеп эскилиги жетип, тутуусу колго келбей калган боз үй суукту тосо албады. Аяз ышкырып балдарымын суукка байымы кетип барат.

Боору карарып өлүп кетет го бу калыбы менен турса?! Дабан Далбаевичке барайын. Бир айла кылар? Бая аласам да тие элек. Анын астына баруудан заарканып бүттүм эле, бирок, баягы министир айтып кеткендер эсимде. Мындан ары менин оозуман чыккандарын лам дедирбей орундап турууга берген убадасы да кулагымда. Жалаң отун, суу, үйдүн жабуусу түгүл дан жааты да кыйындап, көрүп катарга зар болуп отурабыз го бу күндө.

Ушинттим да, бара жүргөн деректирдин конторун карай жүрүп кеттим. Бу жолу мен чоң үмүт менен кирдим: «Эми ушул азыр айтканымын баарын аткарат!»

Бирок, деректирдин ордун бастым. Ал кечээтен бери жок экен. Аны күтө-күтө чарчадым. Керели кечке бая секретарь кызынын жанында туруп, кеч кирген соң кетпей конуп калдым. «Мынча келген соң биротоло бүтүрө кетейин».

Угушумда деректир бир жакка конокко кетиптир. Түнү менен келип калар. Андан бу сапар ырайым болоруна шек кылган жокмун. Ошенттим да, эртеси эрте барып контордун эшигин сактадым. Бая үйүр алган секретарь

кыздын жанында каккан казыктай болгон мен, өзүм менен тоодон кошо келген таттуу үмүтүмү эш кылып тура бердим. Эки көзүм эшиктен кирчү деректирде, кулагымда анын жакшы ооз жылуу сөзү: «Оо, байбиче... келип калыпсыз. Малыңыз, балдарыңыз аманбы?» Көзүмө Дабан Далбаевич жадырап, кулагыма анын үнү, тиги жылуу сөздү сансаат кайталап турат.

Күн түшкө таянганда каалга карч ачылып, тыштан башбаккан Дабан Далбаевичти көрдүм. Өзүм ойлогондон ал мени жадырай карап жайдары кабыл алган жок. Кадимки каадасынча көзүнүн чаарын чыгарып, сүзөнөк букача тооруп карады да, чайпала басып ары кабинети жакка өтүп кетти. Бүткөн боюм муздай түштү. Анткениме карабай артынан эрчий кирдим.

Иш аттуунун баарын бүтүрүп коюп, эми эмне кыларын ойлонуп отурган кейиптенген ал, үстөлүнө таш өбөктү салып булкуюп калыптыр. Бери карар түрү жок. Тажаганда үн каттым:

– Мен сизге келдим эле.

А тиги ушундан кийин гана чоочугандай олураң этип өйдө карап алды:

– Эмне?! – деди. Анын көзү жанагыдан бетер заар чачып, мени жутуп жиберчүдөй. А мен аны тиктеген калыбымда айтарымы айта бердим.

– Тоодо кыш катуу... Отун, суу катаал... эгин-тегин, – деп келаткан кебими тарс үзүп алды да, кебимин учугу менен өзүмү бетке салды:

– «Отун, суу» деп! Сага мен отун алып суу куюп бейинби эми?!

– Жоо, а кудукту болсо... – деп, суунун жайын айтканы келатсам сүйлөткөн жок:

– Бар ой... Барчы сен катын! Качан болсо ушунун тешиги бүтөлгөнүн көрбөйм! Арызы бүтпөйт! Барчы башты айлантпай!..

Ушинтип баягыдан бетер буркулдады да, түнөрүп отуруп алды. Муунум калчылдап кетти. Ордуман жылбай турдум. Үнүм чаңыра чыкса керек.

– Арызым бүтпөйт! Айтканың кана министирдин алдында! Бер аласамды! Бердир эмгек акымды! Эмне кордойсуң мынча! Эмне шылдың кыласың?! Адамдын коруна калгыр!

Ал менин чырылдап турганымы тоготор эмес. Эртеден берки арызыма да, ачуума да бир ооз бурк этип койду да, колун тетири шилтеп салды:

– Жеткен жеринде ал! Менин сендей оорум жок!

...Ага менин кебим эмес, ок өтөр эмес. Оң жооп ордуна ыза көрдүм да, ичиркенип тышка чыктым. Кыш чилдесинде мынча кайыкпаган курган жаным, тигинин ызгаарынан томугуп баратам.

Тышка чыксам, күн кечээңдеп чыкылдаган аяз бети-колду каарып туруптур. Быйылкы кыштын ызгаары ай! Улутунуп тоо жакты карадым. Мал жаткан кыштоо кайда, мен кайда?!. Неси болсо да тынбай бассам бир оокумда кирип барармын?

Күн тийген улуу тоолордун чокуларынан көзүмдү албай лакылдап жүрүп кеттим.

АЯЗ МЕНЕН АЛПУРУШУП...

Эки күндөн бери жол карап, олжолуу кайтчу жолоочуну күткөн үй-бүлөнүн ындыны өчтү. Кеберсип кирген мени көрүп, ызалуу үнүмү уккан алар оозунан алдыргандай бозорушту. Бу төргө көчүп келбегени менен мен жакага кеткени коюн быякка жайып келген Алайман эки күндөн бери жамаатташ жайып, жамаатташ түнөтүп, балдарды таштап кете албай мында экен.

Капа болуп келгеними көргөн ал мени жооткотоюм дедиби, мындагы тириликтин жайын айтып отурду:

– Кечээтен бери чилде күчүнө алды бейм! Сууктан таш жарылып. Демейде жазыла жатчу кой, түндө короонун чок ортосуна чогулуп.-Ал чорлуу манчаларын куудур-куудур ушалап, алаканын сар жалынга кайсай берип, сүйлөсө үнү каргылданып көзү шишимек тартып турат. Анын түн баласында уйку бетин көргөн түрү жок. А түгүл мен өз балдарымын көрүнүшүнөн да чочуп калдым. Коломто тегерегинде мага жабалактай караган алардын көзүн!.. Жыртык боз үйдүн тутууларынан ышкырган аязга томугуп, уйкусу качкан балдар таң аткыча от менен отурушуптур.

– Койду жалаң гана бу төрдүн оту кармап турат, – деди Алырман. – Бу күндө төмөнкү короодо болгондо койлорунун көбү козу салып жибермек экен. Мунуң акыл болуптур өлүксүз.

Алырман айткандай бу кой жаатынан санаам тынчыганы менен үшүгөн балдарымы көрүп жаным чыгат. Канча күн таш казып жатып сууга жеткенде, эми сууктун каршыгып турганын кара! Кыштан аман чыгарга кандай айла болот?

Бул төр кыштоолордун баарынан бийик келип, аяздын огунда экен. Биртике күн бүркөлсө бороон-чапкын көтөрүлүп, кардап кетип, Кочкордун кара тоолоруна жатпагап кар тетиги тескейде такай жатат.

Жана ошо жаан-чачындуу үчүн бу төрдүн чөбү чыктуу тура. Кышкы бороон-чапкындан корккон малчы буга чейин төмөнкү ыктоолордо болуп, бул төрдүн оту ошол бойдон калары эп экен.

Ушу тапта эки нерсе менин өпкө бооруму ооруму куушурат: Бири – береги кыштын ызгаары, экинчиси – бекер ооздордун мага жаадырган ушагынын ызгары. «Аа кургур! Бая Чолок этектин катыны темтеңдеп жүрүп, балдарын суукка тоңдуруп алыптыр!»

Муну оюма албайын десем балдарымын көрүнүшү эмне? Беттеринен түктөрү чыгып үрпөйүп отурган кебетелери... Акыр заманым айланып турат.

Кызыл чиедей бала, күү төкчү мал! Кантип гана кыштан чыкса болот? Жардам берчү деректирим тигинтип каарын төгүп. Айтор, ушул азыр ызгаар ичти-тышты каарып, сөөктөн өтүп барат.

Сууктан ышынып отура берейинби? Жок, жок... Анткен киши тоңуп өлөт. Тирүү калыш үчүн кыймыл аракет керек, кайрат! Мындайда энем байкуштун үнү кулагымда:

«Ыйлаба... ыйлаба, Сарым! Кайраттуу бол! – «Ушинткен анын алсыз арык манжалары али менин саамайымы сылап, эмгегимин үстүндө тургандай. Көкүрөгүн жыттап, боздоп жаткан менин көлдөгөн жашымды сүрткөн анын сабырдуу да мейримдүү үнү кайра эле кулагымдан кетпей: «Кайраттуу бол, Сарым! Кайратсыз киши – кишиби? Оо... азыр сенин... басар жолуң... узак! Баарына чыда!..» – Анын минтип демиге сүйлөгөнү, кеберсип, жарылып кеткен эрди, тунарган көзү мына азыр да бет алдыма келип, анын үнү мени бая секелек кезимдей кайрап, таптап турат!

Оо, курган апам! Ал көз жумгуча тилден да калган эмес: «Кайратсыз киши – кишиби...»

«Ырас го, тирүү туруп кыйындыкка майышабы? Тирүү киши тирүүдөй болот! Бир кышка чыдай албаганда...»

Чыйралдым да баш көтөрдүм. Баш көтөрсөм жана тышка чыгып койду караганы кеткен Алайман кайра келип коломто жээгинде балдардын катарында отуруптур. Анын эки көзү көңдүн сар жалынан өтүп тунжурайт. Аа, кургур бу да балдарынын айласын ойлоп отурган го, ушу тапта? Анын балдары ысып отурат дейсиңби бу күндө? Мен аны карап кесе сүйлөдүм:

– Алымман, ии дечи? – Ал мени карап калды.

– Там салабыз! – Ал жанагы калыбында мага тиктеп турду, укпай калдыбы деген көөмөйдө сөзүмү кайра кайталадым:

– Там салабыз дейм. – Ушул азыр коломто тегерегинде отурган менин балдарым менин сөзүмү сүрөп чурулдап кетишти:

– Там салабыз! Там салабыз!

– Ысык үйгө киребиз!

Мага караган Алымман дагы эле таңыркай сурады

– Кайда саласың тамды?

– Так ушул жерге.

– Өлүксүз! Деги дениң сообу сенин? – Ал ушундан кийин, мени бир топко унчукпай тиктеп тургандан кийин кайра минтти:

– Соо болсоң бу зооканын башына ак кар, көк музда кандай там саласың?

– Кадимки эле киши кирчү там – ысык-үй! – дедим мен ага түшүндүрө сүйлөп.

– Өлүксүз десе, мас болгонсуган! А ысык үйдүн керегеси кирпичтен көтөрүлүп, төбөсү карагай менен жабыларын билбейсиңби?..

– Билем. Кирпичтин да, карагайдын да кереги жок.

Ырасын айтсам менин бу уйкусурагандай сүйлөгөнүмө кыжыры келди бейм Алыммандын:

– Анда... Керегесин кар менен муздан көтөрүп, үстүн таш менен жабасың го?..

– Керегесин таштан көтөрүп, үстүн шилби менен жабам. – Бул айтканымы Алымман жактырбай колун тескери шилтеди:

– Жокту сүйлөбөчү! Ысык үй бу сенин таш корооң беле?..

Менин жаман жерим, бир нерсени ойлоп алсам уйкум качып, жүрөгүмү өйүп, ойлогонуму кылмайын оору

болум. Ошентип, балдарымы белиме таңып алып, ысык үйдү өзүм түптөмөк болдум. Бирок, бир кыйнар иш, бу жерде таш мол, топурак каат. Ары ойлодум, бери ойлодум. Акыры... ысык үйдүн керегесин жалаң таштан гана кынап, ичинен эптеп, талаадан артып келсем да топурак таап, шыбак салмак болдум. Менин колум билгени ушул

Жылыга таш короо кармап жүрүп, колум көнүгүп калыптыр. Мактанганым эмес, койгон таштарым бышкан кирпичтен бетер бири-бирине кыналып. Мага таш ташып берип турган балдарым. Төтөн улуурак кыздарым атайын каруу кылышты. Кагылайындарым! Алар убарасына, кыйналганына кайыл. Ысык үйгө азыр кирип алышкандай бити-битине батпай кубанып жүрүшөт.

– Сонун болот ээ тамыбыз?!

– Жылуу болот,

– Апа дейм, эми канча күндө киребиз ичине!

– Апа? А биз тамыбызга меш коёбузбу же от калайбызбы?

– Меш коёбуз айланайын, меш.

Балдарымын кужурап кубанганы мага эш, мага дем. Чарчаганым жок.

Жазылыгы жарым метр таш дубал мелтирөп көтөрүлүп баратат. Антпесе болобу, жука дубал урап калгыдай.

Бүтүп аткан ишиң ойдогудай болсо адам чарчайбы? Чарчамак түгүл улам иштин кызуусуна түшүп. Дубалдын бийигине колдун учу жетпей калган кезекте токтоттум. Эшиги короонун оозу жакты, терезеси батыш тарапты караган таш дубал текчейип алда немедей!

Эми үстүн жабууга шилби, шилби табылган күндө устун кайда? Карагай түгүл казыктай жыгач табылбаган Кочкор тоолорунда там салуунун өзү бир балаа го анда...

Кой артынан жүргөндө балта-чотум менен чыгып, үч күнү катар тоодон шилби чаптым да, жүк-жүк көтө-

рүп келип, таш дубалдын жанына үйдүм. Эми, устунду кантчимин?!

Бу тапта менин көзүмөн бир гана устун учуп, тар дүйнөдө устундан кымбат нерсе жоктой. Атаң көрү, Чүй багытында болсок эмне?

Балдарыман эрчите жүрчү болдум. Эрчиткеним – алар жайытта кой көздөп калып, мен шилби чаап көтөрүп төмөн үйгө ташый берем. Тигине, топшоюп кийинген тес-тиер эркегим, тээ төмөн кой жайып келатат. Ка-рааныңан кагылайын серейген! Мына, атайын малга тогонок болуп, мага жардамчы.

Өр талаша жайылган кой да, кой жайган уулум да күн кечээдеп калганда мага жете келишти. Тойгон кой тээ капталдагы караганды аралап бат жуушады. Күн бүгүн жылуу болгондонбу, балам да бышкан боорсоктой борсоюп тердеп алыштыр.

Ал мага жетер-жетпесте энтиге сүйлөдү:

– Апа дейм! жаначы ээ? Кой үркүп... Мен карышкыр экен деп коркуп кеттим. А карышкыр көрүнгөн жок!

Чапкан шилбими токтотуп, чотуму кармаган бойдон делдее калдым. «Кой жөн үркпөйт. Ит-куш көрдүбү?»

Өзүмчө ушинттим да, жуушаган койду карай жөнөдүм. Менин адатым, элче койду санабайм. Маа десе миң болсун, көзүмө үйүр алышкандан кийин өчүнөн гана чыгарам. Кайсы койдун толготорун, кайсы койдун желини жетип турганын да ошентип өчүнөн чыгарып. Санап жүргөндөн бул мага алда канча оңой. Оторумдагы жети жүз койдун өңү-түсү уктап жатсам да көз алдымда.

Карагандын арасынан жуушаган койду аралай бастым да, бат эле өчүнөн чыгардым. Үкү баш боз кысыр-калды жок. Койдун кайсы туштан үрккөнүн уулуман кайталап сурадым эле, ал тээ төмөнкү кайрылыш жыл-ганы көргөздү;

– Тээ тиги жерден, апа. Тээ кең казган жерчи, ээ? Так ошол жерден үрккөн.

Элендей түштүм да, уулум көргөзгөн жакты улай карадым. Көмүр чыккан коксулар төмөн. Тээ бозоргон узун кырдын берки капталында бир-бир тартып тилип эки-үч тилке жатат. Ошолор казынды. Ошонуп аркы бетинен таш көмүр чыккан. Неси болсо да жайытты бир чалып келсем, оюм ордуна келчүдөй эмес. Жуушаган койдун жанына уулум калды Чапкан шилбим ордунда. Өзүм төмөн кирип баратам. Көзүм ой-кырды, тоо-ташты тинтип...

Боордогу бозоргон ташты, темгил-темгил агарган чапты карайм. Ошолор да менин көзүмө оттоп турган кой көрүнүп. Жайытта жалгыз кой бөлүнүп калбасына көзүм жетсе да, көңүлүм тынбай, бу тегеректин коён жатагынан бери заматта артып чыккым бар. Бу тоодо не көп – койдун уурусу көп. Аңдып тургандай арбайып, алтыгана, караган кармап калабы. Же коргул кыпчып, коого өйдөлөнүп калабы. Мунун баары сенин өзүңөн. Айтор жайылган койдун гана эмес, жайытты кошо бакпасаң бир жаздым болгону – болгон. Тээ тилке-тилке казындылардан көзүм өтүп... Ай, ошонун тегерегинен бир кокус болдубу? Жана кой ошол арада жайылып келатканын өзүм да көрүп тургам. Уулумун айтымында үрккөн жер ошол. Казындынын кырында оттоп келаткан кой кулап кетип өйдөлөнүп калары ыктымал.

Учуп-күйүп жетип келдим да, береги башкы казындынын кырын кыдыра басып, түпкүрүнө үңүлө карадым. Терең казындынын карарган түпкүрүнөн бөлөк эч нерсе көрүнөр эмес. Бир чайкайнам көзүм тешилгенче карасам да ың-жың билинер эмес. Андан төмөнкү тилке казындыны карай декилдеп кирип бардым да, кырына эмгектей калып кадалана карадым. Мунун түбү тигиникиндей эмес экен, камгак ширеп калыптыр. Камгак гана түгүл... казындыдан да бирдемеге көзүм түштү. Ал коройгон темир экен. Дааналап атып көрдүм, темир эмес

чоюн, чоюн болгондо да жоондугу билектей түтүк чоюн тура. Бул кайдан? Ии кен казгандардан калган го? Учу тиги кычыкка тирелип калыптыр. Мен аны сууруп алууга ашыктым. Минтип ысык үйүмө көсөө таппай турганда.

Бирок тыштан туруп эңкейип сууруп алгыдай эмесмин. Анын учу тээ төмөн... Казындынын тиги башы тепкичтенип... Кебетеси кен казгандар ошентишкен го. Ошо тепкич менен мен да төмөн түштүм. Эки көзүм тигинде – тирелип турган темирде. Белчемен камгак кечип ошо тарапка бир эки шилтегенде мүдүрүлүп оңкомон кеттим. Жөн мүдүрүлгөн жокмун. Бутум бир жумшак немеге тийип... Мен эс-учуму жыйып артымы карагыча болгон жок, камгак астынан чоң бирдеме сойлоп жүргөндөй табыш чыгып, бүткөн боюм дүр этти! Боюму токтотуп карасам, ширеп калган камгак силкинип, алдыртан кум шыгырайт, койдун онтогону угулат. Көзүм жайнай түштү. Аяң-буяңга келбей тиги ширеген камгакты алып ыргытып карасам – кой! Кадимки эле мен издеген үкү баш боз кысыркалды. Төрт буту буулуп, ичи башынан аша көөп тыбырап жан талашып жатыптыр.

– Койдой бутун буулуп калган гана өлүк-тиригиң-ди!.. Бул кайсы кесептин колуна келди ботом?!

Буркан-шаркан түшүп бу койдун бутун бууп кеткен белгисиз кесеп менен урушуп да жатам, чие байланган бутту чечип да жатам. Анча келбегенде койдун ичи көөп өлүп кетмек экен.

Койду чечип тышка чыгардым. Кой гана эмес, жаналгы коройгон темирди да кошо чыгарып сүйрөй кеттим. Узундугу беш-алты кулач келген чоюн түтүк эки тамга катар устун болчудай. Карап туруп оңдой берди болду да! Жоголгон коюмду, издесем таппай турган жогумду, береги чоюнду тапканыма кудундап жөнөдүм.

Мына, шилби да бар, устун да бар – тамдын үстү даяр! Киши колун караймынбы, текчейген таш дубалымды бат

эле жаптым да, ичине казан меш койдум. Алоологон кой көндүн жалынына казан меш апылдатып ысып, там ичи мончо тимеле!

Кужураган чүрпөлөрүм, айтарга кеп таппай үй ичинде оюн салып жүрүшөт. Анан кантишет, түшүнө кирбегени өзүнө келип минтип... Кечээ эле боз үйдө беттеринен түгү чыгып, коломто жардап курушуп отурган эмелер азыр, карды ачына да, кийими жогуна да кайыл. От табына чердендеген алардын чечекейи-чеч, дүнүйөсү түгөл!

Бу тапта суук ташты жарат. Кышкы күндүн көзү береги Каракужурдун башынан бери шыкаалаганда ошо күн менен кошо чыгам да, коюмду тээ бийик беттеги жайытка алып кетем. Мына, калың коюм да, өзүм да өрүш алган күнгөй бетте жүрөбүз.

Кыш чилдеси кырчылдап каарыганы каарыган. Боз чаңгыл асмандагы мунарыктаган күн көзү мээлүүн табын улам бери кармап, малыма да, мага да өнтөлөгөн-сүйт. Күн-күн да! Тутушуп турган тула бой күн табына бир аз жазыла түшөт. Бизге күн табын ыраа көрбөй, боз чаңгыл асмандагы кубандаган булуттар улам күн көзүн калкалай калып удургуйт да, биртикеден кийин асман бетинде алай-дүлөй ааламат болуп, жерде бороон улуп, кар жаткан тескейде бурганак болот. Бул – кыш күндөрүнүн көнүмүшү го!.. Мындай бурганактар адамдын өпкө-боорун карартып, малды колдон талашат. Көз ачырбаган бурганакта малдан адашып калсаң ишиңдин бүткөнү. Бул тоолордогу ач карышкыр чаңытка аралаш чабыттап, бурганакта канды-булоон болот эмеспи! Жайдын кара нөшөрлүү түнү менен кыштын бурганактуу күнүнүн түйшүгү бир. Көчүк баспай койду чарк айланып турбасаң балаа басат. Тоонун мындай бурганагы кээде эки-үч күндөп, кээде күнү-түнүнө кетет. Мындай күндөрү уйкудан, уйку түгүл тамактан да калып коём. Антпеске айлаң канча.

Мына бүгүн да таңынан кубаңдаган күн кечке муңканып, кар аралаш бороон болду. Койду чарк айланып, кечке тизе бүкпөдүм. Күн кай маал экени билинбейт. Айлана иңир караңгы, кардуу бороон көз ачырар эмес. Таң атканы наар албай ачкалык ичими каарып, тыштан аяз каарып, калчылдап бутум жерге токтобой баратат. Бир жылынып алсам дегенде эки көзүм төрт, от кана?! Оттон да курсагым кабышып, ичте бирдеме болсо суукка деле моюн бергидей эмесмин.

Быйыл жергеде эгин жааты начар. Анан бизге окшогон жаш аялметте эмне! Кызыл чиедей он балам менен караганым карала каптын түбүндөгү бир чакадай талкан. А нан бетин көрбөгөнүбүз көп болду. Эртең менен өңүн бозортуп текши бир чөйчөктөн ууртайбыз да, кечке оңону менен каниет кылабыз. От табын гана эш кылган ачка балдарым, кечтин киришин, менин келишими күтүшүп тынчы кетишет көрүнөт. Койдун чурулдагына аралаш эшик талаша тышка чубурган алар кечке көргөн-билгенин түгөл айтып, мага арызга отурушат: «Апа, курсагыбыз ачып!.. Анан тигилер ыйлап!..»

О соолгон согуш! У Тигинтип кыңырылган ач баламын үнү кулагыма келгенде жанымы коёрго жер таппай калам. Мына азыр да өз ичим каарылып, кайылып баратканыман алар оюма келип: төтөн буту жаңы басканым... Анан эмчектегим. Ушул экөөнүн кан какшап ыйлаганы... Аларды сорото албай айласы кеткен улуурагымын жашка муунган үнү кулагыман кетпей койду: «Соорончу... Соороно кой?.. Апаң келет, апаң тигине! Алда кудай ай! Басылсаң боло?!»

Ыйлаган балдарымын, ыйлактаган кызымын үнү кулагыман кетпей турганда, төмөнтөн коюм дыр берди. Мен кыйкырып да, чуркап да барам. Үрккөн койдун эки четин араң имердим. Имергени курусун, карышкырдын улуганы жакынтан угулду. Айтпадымбы!..

Мени кара басканда, кечээ мылтыкты бир койчу сураганын кармата салып, өзүм союл менен чыкпадым беле жайытка, кечинде алып келип бере коём дегенинен. Ишенген жарагым – чокмор баш шилби союлум.

Карышкырдын жытын алган кой эмненин токтогону, аягынан имерсең тыягынан дыр берип; мен чырылдап кыйкырып да жүрөм, койду тосуп да жүрөм. Карышкыр кыйкырганымы тоготпой калды бейм. Улуганы улам жакындап келет. Үй ордундай жерге чогулуп камалышып турган кой дүр этип жарыла берип, өзүмдү жыга коюп... Бир оокумда койдун астынан тура калып жогору чуркадым. Койдон дарек жок! Тоо-таш да көрүнбөй асман, жердин арасында ак бороон болуп . туруптур. Койдон ажыраганымы билдим! Ачуу менен ыза кекиртектен алып муунтуп барат... «Оо, куда-ай! Кара көзүм-дү кашайттыңбы?!»

Бир чаңырып алдым да бет алды темтеңдеп барам. Асман, жерди чалмакей кылган ак бороондон кой түгүл өзүмдү тапкыдай эмесмин. Аңгыча бута атым жерден... кой... жо, кой эмес, будалактап жаткан бозоргон караан көрүндү. Кар ширеген кирпичимди укалап алдым да, жазбай тааныдым. Эгиздин энеси чоң ак кой. Аны карышкыр толорсуктап алыптыр. Жедеп деним өлүп калганбы, жанымды чымынча көрбөй аны карай атырылдым:

– Жуткуч өлүгүндү!.. Же койго кошуп сен мени жут, же... – Ушуну айтып үнүм туттукту. Кандай жеткенимди билбейм. Койду таштар түрү жок өлармандын. Толорсуктан аткыган экен, ары-бери булкуп жүрөт. Жанталашкан кой маарап, илгери жүткүнүп. Койдун толорсугуна аттиштей жармашкан капкара тумшукту, каракушту далдап туруп, шилби чочмор менен тартып-тартып жибердим. Тырак дей түшкөн карышкырдын оозунан кан атты. Эми билдим, ач карышкыр жанатан карышып

калган тура. Болбосо жалгыз койго жармашып турабы, Кой түгүл мени да жара тартып таштамак.

Эми араң эсими жыйдым. Бороон жанагыдан басаңча тартканы менен күн бүркөк. Бул арада үчөөбүз гана – толорсугун чайнаткан кой, сулаган карышкыр, анан өзүм. Бөлөк как эткен карга жок. Ушул азыр менин коркконум да, кубанганым да белгисиз. Коркоюн десем – береги мени коркуткан карышкыр алдымда сулап... Кубанайып десем – минтип короосу менен коюман ажырап отурам...

Бир аз дел боло түштүм да, бет алды кетип бараттым. Асман-жер чалмакей, али тоо-таш көрүнбөйт. Көңүлүм айнып, көз алдымда жаман көрүнүштөр. Бурганакка аралаш карышкыр кырып кеткеп калың койдон бөлөк эч нерсе көрөр эмесмин.

Ак бороон жүргөн тоонун ою-кыры көрүнбөй, атайын мага өчөшүп, менин көзүмү байлап жаткандай алды-артым борошо. Ооба, бүгүнкү борошо аныктап эле менин алдымы тороп, мени ыза кылып, көз жазгырып короолуу коюмду уурдаганы аз келгенсип, өзүмдү кошо упат кылып, үй бетин, балдарым кайра көргөзбөчүдөй улуйт да, улам көмөлөтө коёт. Кээде ташка мүдүрүлүп, кээде жерди жаза басып алам да, эт-бетимен кетип, анан төрт аяктап тура калам. Тура калып кайра жолумду улайм.

Кай тарапка баратканым маңгытсыз. Ошентсе да токтоп калбай жүрө бербесем, өзүм да тоңуп өлүп калчудаймын.

Алды-артымы көргөзбөй улам көмөлөтө койгон бурганак бура бастырбай кулак түбүмдө улуп, ызырынып турат: «Ыззз-ззуу уу!.. Ушунчаңда кайра тарт, ушунчаңда... упат кылам упат... Сөөгүң алынбай калат...»

Баамдасам капталда баратам. Кээде бутум токтобой калат да, бурганак мени төмөн учуруп отуруп, тээ бир коонун күрткүсүнө тыгып салчудай болот. Тайгаланып оңкомон кеттим да, бет алдыман барып бирдемеге күп этип, өпкө-боорум куушурула түштү. Эмне болгонун бил-

бейм, көз алдым түн болуп карарып, көңүлүм караңгылап кетти. Көзүмдү ачсам оозу-мурдуман кан. Жүрөгүм үзүлүп кетпегенин карасаң! Казандай арсак ташты кучактай жыгылыпмын. Жанталашып, турууга ашыктым. Бурганак так ушу жаткан ордуман тургузбачудай кар-борошо менен көмө коюп ышкырып турат. Ичим ысып-күйүп, таңдайым так катат да, мына кызык, суук бу болсо?.. Оозу-мурдумдун канын кар менен жуудум да, кардап эки-үч жолу аткып сугунуп алдым. Бар күчүмдү жыйнап өйдө болдум да, бурганакты жиреп кетип бараттым.

Бүркөк асман ого бетер түнөрүп, түн кирип бараткандай. Мен ансайын ашыгып, койдун дареги чыкмайын бир аз буйдалгым жок. Колу-бутум тоңуп тоголонуп калсам да боорум менен жылармын, акыры бул бурганактын астында кыймылсыз калбасмын, жаным чыгып кетмейин.

Канча кыр ашып, канча жер басканым белгисиз. Бир оокумда бурганактаган ак бороон басылып айлана сүт-төй чаңкая түштү. Ой-тоо, а түгүл асман да жалаң гана кардан бүткөндөй аппак. Жети түндө баратсаң да кар үстүнө түшкөн койдун кумалагы көрүнчүдөй.

Аңгыча тээ коктудан кар жамынып бапыйган калың алтыгананы көзүм чалды. Бир азга көз токтотуп карап турдум. Жок... алтыгана дейин десем... Кечке карыккан көзүмдү бардап-бардап алып, эңиштеп жетип барсам коюм! Короолуу коюм короосу менен чогуу буюгуп келип ушул жерге ыгып калган тура.

Сүйүнчүмөн өзүмү да унутуп койсом керек. Оозум ачылып коюмун тегерегинде айланкөчөк болуп... Койду бат эле өңүнөн чыгардым. Бирөө жок, бирөө гана. Болгондо да баягы... Ии, карбаластап жүрүп акылыман шашканымы эми анык билдим белем. Жанагы ач карышкыр кармаган чоң ак кой. Ал тигинден ары... Жоо тигинден ары эмес. Аныктап баамдасам, мен ошол арада айланып жүргөн түрүм бар.

Алыс эмес экемин. Аңгыча жалгыз койдун маараганы жанымдагыдай угулду. Бир кыр ашып, аксак койдун койго коштум да, өлгөн карышкырды сүйрөп алып үйдү карай бет алдым.

* * *

Күн көзү жок. Кай маал экенин болжоп болбойт. Койду айдап, карышкырды сүйрөп, тына-тына караңгы киргенде үйгө келдим. Жайыттан кайткан койдун чуусуна аралашкан балдарымын чурулдагы мени короонун жанынан тосту.

- Апам келатат!
- Апа-а!
- Апа-ке-е!
- Ээй... Апам ит сүйрөп келатат!

Үн алыша алдыман тоскон балдарым мен сүйрөп алган карышкырды көрүп селее түшүштү. Өзүмү тегеректеп алып кужураган алар айтарга кеп таппай чечекейи чеч. Кантишет. Кечке коломто тегеректеп көздөрүнөн кара учкан эмелер энесин көргөндө эркейт тура. Менин келишим менен үй толгондой, менин келишим менен баары болгондой, жарпы жазылып кагылайындарым!

Кой көңдүн табына кепенин ичи апылдап ысып, жаман мештин оозун ачып койсок кепе ичи жарык, Үй ичиндей менин көөнүм да ачык-жарык ушул азыр. Бүткөн боюман үшүк качып, балкып отурам. Көөнүм ачылбай, денем балкыбай анан! Бүгүнкү чаңытта чабыттаган ач карышкыр тигинтип солдоюп жатат босогомдо. Малым түгөл, балдарым тегиз кашымда. Кечке көргөн кордугум унутулуп минтип...

Мештин оозуна жаңы жетип, чоктон тартып курганайын дегенимде мага үйрүлүп турган тестиер кызым бакырып жиберди:

– Апа-а! Бутуң?!

Анын үнүнөн улам селт дей түшүп бутумду карай койсом, сол бутум тиземен ылдый кызыл жаян. Жарылып кеткен тизем килейип шишип чыгыптыр. Жана күндүз тайып кетип ташты кулачтай жыгылчуда жарылган тура. Кызуу менен байкабаптырмын.

Бир гана чокойдун ичине ысык суу киргендей былч эткенин сезгемин да, анча таназар алган эмесмин. Ашыга түшүп чокоюму сууруп алсам, балтырым канга жуулуп, бутумун манжаларына кан уюп калыптыр.

Балдарым жанагыдан жаман үрпөңдөп, жабылып калышты.

– Иий... Кап!

– Ооруп жатат ээ?!

Менин жарылган тизем аларды кошо ичиркентип турат бейм? Мотуракай көздөрүндө кыйналуу бар.

«Ата-а! Мынчалык кан акканын билсем буларга көрсөтпөс элем!» Ичимен ушинтип, байкоостон бутуму чечип жибергенге өкүндүм. Өкүндүм да тигилерди жайкап чочутпастын аракетин кылдым:

– Чочубагыла чүрпөлөрүм, чочубагыла! Ал бу жерди... Кичине таш тилип кеткен тура. Мындан эчтеке болбойт. Азыр эле жууп, таңып койсом айыгат. Отура койгула, отургулачы.

Бутумду жууп, тиземдин жарыгын таңып отурганда, тышка атчан табыш келип, балдар утурлагыча болбой, үйгө бири кирди. Ал баягы Алайман экен. Үстүндө күржүйгөй тон, бутунда чоң чокой, жонунда мылтыгы бар, аны үнүнөн тааныбасак анын Алайман экенин ким билсин. Жонундагы мылтыгы меники экен. Аны бу Алайманга короосу жамаатташ кечээги алган койчу берип жибериптир.

Алайман атайын менин абалымы билгени келиптир. Эртеден берки кардуу бороон анын санаасын тындырбай,

анын үстүнө бу мен жаатынан далай аңырттарды уга калыптыр, эки-үч күн ортосунда:

– Бая Телегейдин кою жаңы конушуна өрүш албай бозуп кетиптир.

– Аны издеп өзү да жок дейт го, эки күндөн бери.

– Жоо, коюнун жармын таап, жармы жок дейт.

– Жармын таппай эле бүт жок дейт.

– Баса, жыйырма чактысын карышкыр кырыптыр дедиби?

– Койчу? Кайдан?..

– Койбой этпей эле Көчөк-Булактын ичине кырыптыр.

– Ооба, ошентиптир! Түнү бою тоо кезип жүргөн ал таң ата Көчөк-Булактан койлорунун тарпын таапыр да, балдары менен чуркурап тарптын жанында отурат дейт.

– Атаны шоруң каткан Телегей ай ээ!. Анда шору каткан го?!-

Мен жаатынан сүйлөнгөн сөздөрдүн төгүн экенине көзү жеткен Алайман азыр таңыркап да, кубанып да отурат:

– Көк жалым! Коюңду карышкыр жарбай эле карышкырды сен жарган турбайсыңбы! – Алайман ушул азыр айтарга кеп таппай, бирде улагада жаткан карышкырды, бирде мени карап кудундайт.

Бир далайга кобурашып күлүп отуруп, анан аттанууга камынган Алайман туруп баратып минтти, оозундагы мага арналган «өлүксүзүн» ала сүйлөп:

– Кой, өлүксүз! Сени менен отура берсем таң атып кетет. Мал ээн. Балдар коркот. Анан бу күндө бөрүдөн да ууру күч алды. Уккандырсың, ошого сак бол өлүксүз!

Ар кайсы чабандан бирден-экиден кой жоголуп атат. Жоголгондо да түн эмес, чак түштө эле жайыттан жер жуткандай житип жатканына таңым бар. Бая күнү менин боз кысыркалдым да так ошондой болбодубу. Майда жандык түгүл айылдагылардын бирди-жарым торпок-

танасы, мойнунан байлап отурган жалгыз уюнан өйдө жоголо калып жатыптыр.

Өзгө кыштоолордон алыс турганиман бул ууру жаатынан болгон кепти азыр даана уктум. Алыман өзү да жайыттан эки коюн алдырып коюп жер чапчыйт.

– Тиктеп туруп эле алдырып койдум! – деп чырылдайт байкуш.

– Урунун дайнын билген бар бекен? – деп сураганима ал токтолгон жок.

– Элдин айтымына караганда ууру алыстан келбейт көрүнөт. А тиги согуштан качып жүргөн түгөнгүрлөр бар экен дешет!

– Капырай ээ! – деп сестее түштүм мен. Сестейгенде ушул азыр көз алдыма, күнү кечке өзүбүз кан күйгөн батышка аткарып жаткан калдайган калың эр-бүлө, тулкусуна кайрат жык толгон алардын кара сур тарткан иреңи, анан алардын кан күйгөн өрттү карай дүңгүрөп баратканы көрүндү.

«Капырап, алардын арасынан да жүрөгү жашыктары бар беле? Кыйын күндүн жүгүн көтөрүшө албас жалакайлары бар беле?» Өз үйүмөн аткарган эки бирдей бала – Васям менен Медер эсиме түшөт.

Аа кагылайындар! Алар болсо кайтпай калышты! А Дүйшөнаалымчы? Алардын кунун кууп, душманга кечпес кеги менен кетти. Андан качантан бери кат келбегенин эстегенде ич аңылдап, жүрөк опколжуйт. Алда кандай күндө экен?

«Ууру бар» деген аңырт угулгандан бери баштагыдан бетер тынчым кетип, койдун ара-тородо балдарыма көздөтчү элем, эми аны такыр койдум да өзүм жанынан чыпай калдым. Жазып-тайып илдирип жиберемби дейм. Чак түштө да жайылган койдун а четинен бу четине чарк айланып чуркап жүрөм.

КЫРСЫКТУУ ТҮН

Түн. Тоонун таш каарыган аязы. Кой көңдүн табы болбосо, колум менен көтөргөн таш кепенин калкасы болбосо мындай түндөрдө тоңуп өлчүдөйбүз. Жөжүрөгөн балдарым курсактарын чыт кылып меш тегеректеп; катка тиши өткөнү маңдайымда кесит окуп, атпай ааламдын ал-абалын айтып көзүмдү ачат. Кыздарыман кол арага жараганы: сокмо согуп, жамаачы-жаскоону карап, менин ооруму колдон, жеңилими жерден алууда.

Балдарым менен отурганда өзүмчө бир айыл кишидей болуп, курсак тоюп, а түгүл ээн тоодо жалгыз үй отурганым да унут боло түшөт. Бар коркунуч менден алыс каччудай балдарыма дем байлайм, малымды эш кылам.

Таңга маал гана кичине тук эткеним болбосо бу күндөрдө уйку жок. Күндүз тигинтип кой менен кетем да, түнкүсүн минтип жүн ийрип мээлей, байпак согом чыт курсактарыма. Антпесем кездеме кайда бу күндө? Аа, арман! Ичерге тамак, киерге кийим тартыш, баарын тиги батыштагы согуш соргон бу бир кыйын күндөр го! Бу каатчылык кандуу согуштун каабынан болуп жатканын чыт курсак чүрпөлөрүм да туюнат. Чуулгандуу уруштун алааматтуу күндөрү наристелеримин да кулагына жат болуп, эне сүтү оозунан арыла элек ушулардын да көкүрөгүнө көк жармадай тийди го. Оо, соолгон согуш! От тегерегиндеги алардын ойногон оюну да, сүйлөгөн сөзү да аскердеги атасынын, анан каза тапкан агаларынын айланасында. Түндө көргөн түштөрүн бири-биринен озо чаап айта кетишет:

– Апа, апа дейм... Мен түндөчү ээ, түш көрсөм атам...

– Ооба, мен да көргөм түштү. Түшүмдө Медер байкем, анан Вася байкем да келиптир. Мага жакшынакай көйнөк, анан шым алып келиптир!

– Ооба, мага мурун, мага алып келет атам көйнөктү!
Ушинтип көргөн түшүн, түшүндө көргөн көйнөгүн да азыр колдоруна кармап тургандай талашып-тартышып болгон чүрпөлөрүм, эми коломто жээгине чүкө өкчөшүп кирди.

– Атам эртең келер болсо, алчы түш!

Өкчөлгөн чүкөгө баары жабалактай калышат да, чүкө консо баары чуулап, куду атасы кирип келгендей, үйдү төбөсүнө көтөрөт. Конбой калса ооздоруна алдыргандай бозоро түшөт, балалыгың куру...

Анан кантипсин! Ата жытын сагынып, жедеп куса болгон балдарымы карап отурган өзүмүн да каңырыгым түтөйт.

О тагдыр! Жол караган биз бечараны түбөлүк бозорто көрбө!

Түндүн бир оокуму. Ойну да канып, сөзү да түгөнүп, үргүлөп бараткан чүрпөлөрүмү тегиз жаткырып уктатым да, өзүм бая сокмо менен алекмин. Жылаңач чүрпөлөрүмдү бир сыйра жылуулап алсам болду бу суукта. Малым түндөн түгөл чыкса, чүрпөлөрүм үшүбөсө менин эс алганым ошол, уйкуга кайылмын. Качантан бери кирпич катып уйку бойго тарап кеткенби, канчалык уктоого ниеттенсем да көзүм илинер эмес бүгүн. Мейли, түн бакырдыкы. Түнү менен канча иш бүтөт деги. Мына, уулумун шымып согуп бүттүм, эми кыздарымын көйнөк-кемселин жамап болуп, анан беркилеримин тешилген чокойлорун көктөйм. Тигине тамандык шири улагадагы чылапчында жибип турат.

Кароолонуп бараткан көңдү кагыштырып жатканымда короодон кой дыр берди. Дөбөтүм ичип-жеп жаагын баспай... Кычкыч да, сокмом да колуман ыргып, коломтону аттай жөнөдүм да керегенин башында октолуу турган отуз экинчимди ала чыктым. Мылтыкты тоо жаңырта басып жиберип, ач айкырыкты салдым.

– Аа-а-уу-уйт!..

Кыйкырыкка, мылтык үнүнө тоо жаңырып, короонун так түбүнөн аттап-буттап бирөө качты. Дөбөтүм арсылдап, артынан борбуйлап баратат. Мылтык үнү короодон алыс ыргытып, иттен куугунтук көргөн узун кара сөлөкөттү түн жутуп кетти.

Мен бу түнү сокмо согуп, үйдөгү тиричиликке кайра айланышканым жок. Эмчектегимди эмизип коюп, таңды таң аткыча короону айлана басып кыйкырып жүрдүм.

Тоодо ууру барына эми чындап көзүм жетип, эми аныктап ынанган соң, мындан арткы түн баласында бир тук этүү мындай турсун демейдегидей үй маанектеп от табына отуруу да капарыма келбейт. Белди бекем курчанып коюп, таш каарыган аяз менен эрмектешип, таңды-таң аткыча басып турмай адатым.

Бүгүн жайыттан кеч кайттым күндөгүдөн. Тойгон коюм менн соёлонуп, чоң күңгөйдүн башынан түшүп баратканымда тээ асканын алдындагы жепирейген кепем, жапырайган таш короом көрүндү. Күүгүмгө карарып бараткан таш короом да, кепем да кечке жол карап мени күтүп турган балдарыман бетер көзүмө ысык. Өз колуман көтөрүлгөн жансыз немелер да жолуму карап тургап өңдүү. Короонун оозунда, кепенин алдында эрбеңдеген балдарымын карааны. Күндүз болсо алардын быйтыңдатып мага кол булгаганы көрүнбөс беле, азыр тек гана эрбеңдеген карааны, чыңылдаган үндөрү угулат, кагылайындарымын! Кечке көргөн-билгенин айтып, менин мойну-койнума асылып калууга даяр турушат да.

– Апа, апа! – деди бир бута атым жерден мени тосо чуркаган эркегим энтиге. – Апа, бүгүн биздикине бир киши келип... Апаң тиги, апаң кайда деди. А сенин кой кайтарып жүргөнүңү билбейт экен. «Атаң кайда?» деди, атамдын аскерде экенин да билбейт экен. Анан сени күтүп отуруп жана эле кетти. Тууганыңар болом дейт, кечинде апаң келгенде кайра келем дейт. Анан ал

мылтыкты кармалап отуруп, майлап, татынакай кылып тазалап туруп кайра илип койду. Ал жакшы киши экен. Бизди эркелетип...

Үйгө мен жокто келген кайсы тууганыбыз экенин эсиме келтире албай келаттым. Үйдөгү берки эс тарткан балдарым да, беркинин айтканын жаңыртышты. Бирөө жанагы келген туугандын кийген киймин айтса, бирөө өңү-түсүн айтып. Ал тууганды балдарыман бирде бирөө мурун көрбөгөн экен. А түгүл мен өзүм көргөнүмү да кудай билет, көрсөм эле тааныбасам. «Муруту мындай, сакалы мына мындай» деп балдарымын сыпаттап айтууна караганда муруту кулагына жеткен, бакжайган кара сакалы бар, мурду оңколуу кара киши экен. Бутунда чоң өтүк, үстүндө эски боз ичиги бар де-шет.

Ал «тууган» балдар менен аябай эзилишсе керек, айтор балдарга аябай жагып калыптыр анын мамилеси. Ордунан туруп жаткан ал балдарга күлө карап минтиптир:

– Жана жолдо келатып, тээ мындан бир кыр ары тузак тартып койдум эле. Эмгиче бир топ кекилик түшүп калгандыр кудай буюрса! Эл орунга отургуча келип калам. Аңгыча апаң да келет.

Мен көрө элек тууганды сүйлөгөн балдарымдын ушул азыр сөзүндө да, көзүндө да ал тузакка түшүрүп келчү кекилик. Тобу менен түшкөн кооз чаар кекиликти колуна кармап, кирип келаткан киши күлө багып балдарымын көзүнөн кетпесе керек. Айланып эле ошонун кеби.

Баса, жанагы алдыман чуркап чыккан уулум айткандай келген киши менин мылтыгымды майлап ордуна коюп кетпестен, аны майлап туруп асынып, өз мылтыгын төргө илип кетиптир. «Кекиликтен башка бирдеме кө-рүнсө ата келермин. Апаңын мылтыгын да сынап көрөйүнчү!» Эртең менен кой артынан кетерде шашып жатып мылтыкты унутуп коюптурмун. Качан жайытка жеткенде эстеп тим болгом.

Бул белгисиз туугандын келишин балдардан бетер мен да чыдамсыз күттүм. Эл орунга отурду. Күүгүм кирди. Жанагы тууган жок. «Балким акотчу неме го, кийик-мийик көрсө ошонун кызуусуна түшүп, бир жакка ооп кеттиби?»

Анын кечиккенин асты өзүм да жамандыкка жорубай, ушинтип жакшы үмүт менен отурам.

Түндүн бир убагы. Кыбыр эткен жан жок. Түн кезип басып жүргөн бир мен. Кекилик алып келчү тууганды күтө-күтө отуруп балдарым да эчак уктаган. Шырт эткен табышка кулак түрүп басып турам.

Анда-мында тоо тарапты карап арс-арс үргөн дөбөтүм – Байкүрөң. Анын үргөнүнө бийик аскалар жаңырып... Кара талашкандыкыбы же алда неден коопсугандыкпы, аска тоолордун жаңырыгына кулак түрүп, демимди ичиме алам. Тоолорду жаңырыгы мени чочутпайт, кайра мага эш. Түн тыпчтыгын жамынган калкайган кара тоолор мал-жаным менен мени күзөтүп тургансыйт.

Туш тарабыман курчаган айры өркөч тоолордун караанын дем байлап, алда качан көз жумган атам маркум чоң тонун жамынып азыр да жанымда тургандай көөнүм жайлана түшөт.

Ооба, мен азыр ээн эмесмин. Айры өркөч тоолордун арасындамын!

Түн ортосунан ооп кетти го? Үйгө башбактым. Балдарым тегиз уйкуда. Балдарымын тынч уйкусун көрүп, өзүм уктагандай семирет түшөм. Анан эмне! Үйдө балдарым тынч уктап, тышта малым мамырап жуушап... Менин тынчыганым ошо!

Бир гана бешиктегим чукуранып, эмизейинчи, үшүп атабы? Бешикке артылып бала эмизген калыбымда көзүм илинип бараткан экен. Бирөө мени шилиден алып силкип ыргыткандай болду. Тышта кой үркүп, таш короо урадыбы? Дүр-дүр дей түштү. Жанагы. төрдө илинген чоо-

чун мылтыкты колумун башы менен илип алып, тышка кандай атып чыкканымды билбейм.

Тамагым айрылгыча тоолорду кабыштыра-кабыштыра кыйкырдым да, мылтыкты кармай бердим. Балаа болду! От албайт! Такыр от албайт! Күндүз келген белгисиз тууган, балдарым гана түгүл менин көзүмдү кошо байлаганын .эми билдим! Дөбөтүмүн арсылдагы тээ төмөнтө жүрөт. Береги беттен чыга түшкөн далбардай караан улам берилеп, таш короого жакындап келет.

«Атаңдып көрү-ү... Карап туруп береги каракчынын колунан бөдө өлүм болуп, малыман, балдарымаи ажыраймынбы?!»

Тула боюм калтырап кетти. Каруулашсам да бу каракчыны ала жатармын! Колумдагы атылбаган мылтыкка итиркейим келди да, андан батырак кутулмак болдум; «Менин түбүмө сен жеткиң келсе, сенин түбүңө мен жетейин!»

Ушинттим да, колумдагы мылтыкты таш короого чаап алып, короонун түбүндөгү алабаканды аларымда ташка чабылган мылтыктан кулак тундурган үн чыгып, түнкү тоо бир-бирине кабыша түшкөндөй дүңгүрөдү. Таш короого жакындай калган далбардай караан кайра качып, темтендеп тиги боорго жармашканын бир билем!

Ушул азыр бетиме жалын жармашып, көзүмө чок куюп жибергендей болду. Көзүмү басып сендиректей түштүм. Уктап жаткан балдарым жапырт туруп чурулдап басып жатып калышты:

- Апа-а!..
- Апакеба-ай!
- Эмне болдуң, апаке-е?!

Отко салган чучуктай чыркырап, өзүмө жармашкан балдарымы сооротуп, боюма кайрат байлап, үнүмө айбат чакырдым:

– Коркпогула!.. Коркпогула чүрпөлөрүм! Мен соомун! Эчтеке болбойт....

Ары-бери карагыча таң атты. Мени тегеректеп ыйлап отурган чүрпөлөрүм, тоодой болуп көрүнбөй калган көзүмө карап коркуп турушат. А өзүм көздөн ажыраганым түндө эле билгемин.

– Ыйлабагыла садагаларым! Сооронгулачы! Ырысыңар бар тура. Аман калдым. А бир башка бир көз жетет! Атасынын көрү!..

Көзгө жабыла түшкөн мылтыктын дарысы бетке сарыгып, эки көз тең тоодой шишик. Ачылбай калганда айлам кетти, бир баламы баягы Алымманга чуркаттым. Ага жамаатташ чабандардын үй-бүлөсү да угуп, дүргүп кирип келиштн. Жүрөгү үшүгөн курган эме коркуп кетти бейм, көрөрү менен бакырып басып калды:

– Караңгү-үн! Шоруң каткан өлүксүз!.. Эмие болгонсуң, кокуй?!

Алымманга кошулуп жашыган жокмун. Ага айтар сөзүм да баягы:

– Чочуба Алымман. Аман калдым акыры, балдардын ырысы бар тура! Атасынын көрү! Бир башка бир көз жетет! Тирүү туруп короодон кой алдыргыча... Биртике кырсык... эчтеке эмес! «Башка келген балаага – кулак, мурун шыралга!» А көрө сен эми балдарга, малга көз боло тур. А мен ооруканага барбасам... Булардын арасында Борукчу чал да бар экен, мага кошулуп бакылдап койдү: – Баса, сөз Телегейдикиго! «Ок жаңылды!» дегенде жаныбыз чыккан. Аман калдың, болду.

Мал-жанды буларга дайындадым да, өзүм тиги райондогу ооруканага кеттим. Сол карек такыр соолуп, оң көзүм бүл-бүл көөрөт. Бирок чыкыйымы зыркыраткан ооруну айтпа! Ооруканага кыйла жаткыдаймын. Бир жагынан көздүн жараты жанды жеп, бир жагынан тиги тоодо калган чиедей балдарымы, малымы бирпаска унута албай аткандай тынчым кетет.

Түнкүсүн жөөлүп чыгат экемин.

– Чүрпөлөрүм! Кагылайындарым... мал ээн...

Мына ушулар оозуман үзүл-кесил чыгып булдурап, жаным азар таппай, этим от болуп күйүп, алдастап жатканда, ары жагымдан чыккан кекерлүү үн мени чыккыйга чапты бейм:

– Ий, сенделген байкуш! Балдарың жаныңан артыкпы?! А кой совхоздуку! Телтеңдеп жүрүп табарың ушул болчу сенин, чала!..

Баягы түнү тоо жаңырткан мылтык үнүнө аралаш, дары чачыраган карегим агып бараткандан жаман зиркирей түштүм ушул азыр.

Зиркирей түштүм да эсими жыйнадым. Анткени, тиги мени чыккыйга чапкан кекерлүү үн мага тааныш. Болгондо да баягы... Башымы жаздыктан жулуп алдым да, үн чыккан жакты карадым. Жаңылбапмын, так өзү. Кадимки өз абысыным Саршакылдак, кадимки эле кайнагам Калпанын катыны!

Ал эмне менен ооруп, качан мында келгенин билбейм. Тиги капшытта жатыптыр. Кадимки жик-жик болуп кубарган жука эрди ары тишинин этине жабышып, куураган жалбырактар болуп, тыртыйган жапкак көзү мага уу чачып, келпегдеген оозу мени эликтеп туруптур. Каным ансайын кайнап, тула боюм жанагыдан жаман калтырап кетти да, керебетимен обдулуп, бел курчоомон жогор көтөрүлдүм.

– Сен... Саршакылдаксыңбы?! Эмнени оттоп турасың ыя?! «Балдарың жаныңан артыкпы» деп, балдарым жаныман артык! Каны-жанымды зарп кылып он бала таап отурам! «Мал совхоздуку» деп... Мал совхоздуку болсо, совхоз меники! Менин өмүр-жашым балдарым үчүн! Баккан малым үчүн! Мен саа окшогон жанбакты кески эмесмин, көрүнгөндүн колтугуна коргологон! Калайыктын кызматын кылам! Журтка жүзүм жарык! А сенчи?.. Сен кызың экөөң, чалың үчөөң журттан чыккан кески эмес белең ыя?! Эми, кекеткиче болдуңбу?!

Менин жаамы көргөн ал кайтып бет бага алган жок. Тилин соймоңдотуп сойлоп баратып башка чаптырган жыландай тып басылды.

ЧАТАК

Чапчаң бир ай дегенде ооруканадан чыктым. Жок, жаңы эле чыгып баратканда чатак башталды. Кийимимди кийип, аман айыктырган табыптарыма эчен кайталап алкышымы айтып, мына тышка чыга береримде тыштан мени издеген бирөөнүн үнү чыкты.

– Алиги, Телегей деген кете элекпи? Ии, ырас бол-бодубу!..

Мени издеген кишинин өзүнөн мурун үнү таап жаныма жетти. Убара болбой мени ордуман тапканга кубанган тиги киши:

– Ырас болбодубу! Кетип калсаң тоого барат элем, – деп кошумчалап койду. Тааный койдум. Бул «жаңы тууган». Биздин совхоздогулар мунун атын айтпай ошентишчү. Мына бу жашы кырктардан аттап кеткен, муруту айбалтанын сабындай кара кишини өткөн күздө контордон көргөм. «Тиги, Жумгалдан келиптир. Биздин совхозго мүчө болуп кирди...» дешкенин уккам анда тургандардын оозунан.

– Сени деректир чакырып жатат, – деди мени тиктеген жаңы тууган башка кепке келбей. Деректирдин чакырыгы жедеп жүрөгүмө тийгендиктенби, бүткөн боюм дүр дей түштү. Эмнеси болсо да алды менен тиги жаңы туугандан чакырыктын жайын билгим келдиби, турган ордумда оозума бу кирди:

– Эмнеге чакырды?

Бет алдымда турган жаңы тууган мени карап, эки алаканын жая жооп берди:

– Кайдан билдим... «чакыр» деди чакырып келдим.

Чакырыкчы жаңы тууганды эрчип конторго барсам деректир жок. Үйүнө бардым. Тээ төргө жайылган төшөк үстүндө кимимчен көлбөгөп Дабан Далбаевич уктап жатыптыр. Бул тапта анын коңуругу гана өкүм сүрүп, үйдү төбөсүнө көтөрөт.

Терезе пардаларын оңдоп, үй тирилигинде жүргөн кызыл чийкил катыны мени көзүнүн төбөсү менен карап ары бурулду. Биз тым-тым ойноп чайкайнам отурган соң, тигил аял эрин ойготууга батынды белем. Анын карысына кол тийгизип аяр тарткылады:

– Аай... ай, дейм... – Чымын коно калгандай мойнубашын кашып, бирдемени бүдөмүк булдуруктаган Дабан Далбаевич бери оодарылды. Оодарылганы менен көзүн ачпай уйкусурап... мас го?

Аялы «ай-айлап» дагы бир топко тарткылаган соң, Дабан Далбаевичтин канталаган көзүн көрдүк. Аязда калып кулак, мурдун үшүккө алдыргансып чалкасынан жаткан калбында башын-көзүн кош колдоп бир топко укалаган Дабан Далбаевич бир далайдан кийин бер жакты жипкире карады да, чыканактап башын көтөрдү. Мен оозунуп учурашкым келди да үнүмү акырын чыгарып:

– Аман турасызбы Дабан Далбаевич? – дедим. Бирок менин учурашканым өз оозуман чыкканы менен ага жетпей мурдумун астында калды. Ал алик алуунун ордуна мени жекире карап:

– Кайдан келдиң – деп бурк этти.

«Бу кайдан келгеними билбейби?» тигинин түш көргөнүсүгөн суроосуна таңкалган да, токтолгон да жокмун:

– Балнийсадан! – Ал менин жообуму кекээрдеп, ада тынча кереп-матай баштады:

– «Балнийсадан!» деп! Ал мал кайда, мал?!

– Мал тоодо!

Тообо! Бул деректир болгону малдын жайын үзүлүптүшүп сураганын укканым ушул.

– Мал тоодо болсо!.. – деди ал, менин таңылуу көзүмө жипкире карап турган соң. – Азыр жөнө да, жанагы жаңы тууганга өткөрүп бер!

Угуп турган кулагыма ишенбей, бир топко тилим буулуп, үнүм туттуга түштү. Ансыз да ай бою жатып, каныман, көзүмөн ажырап чыккан мага үйдүн ичи көрүнбөй, жер көчүп, көңүлүм караңгылап түшкөнсүдү. «Э кудай! Бул чын эле... Эмне үчүн? Эмнеге өткөрөм?! Бу мен мал багууга жараксыз болуп калдымбы?!»

Оюмда күбүрөдүм да, оозума муну алдым:

– Эмне үчүн?! Эмнеге өткөрөм койду?!

– «Эмнеге? Эмнеге!» – деген тиги өз сөзүм менен өзүмү кекете кетти. – Сен эмне тикиреңдейсиң ой катын?! Өткөр дегенден кийин өткөр койду! Сенин энчиңе басып берген мал эмес ал! Койду коюп жанагы жаман иттикиндей чубураган күчүктөрүңдү багып ал! Сокур сен эмес!..

Көпкөн эменин бу кеби сөөгүмөн өтүп, чучугума жетти. Тула боюмду калтырак басып, ачуум башыма чыкты. Канчалык сабыр кылайын десем да бир чарпышпай чыгып кете алар эмесмин:

– Оозуңа карап сүйлө! – дедим бир кадам илгери басып, – мен ит болуп күчүк тууган жокмун! Аялмын! Адам туудум! Чубурган балдарымы багышып бер дедимби сага! Сокурлугумду сен көрдүңбү бүгүн?! Көзүмдү олуп ыргыткан эмесмин! Ал да болсо баккан малым үчүн! Канча жылы ысыгына күйүп, суугуна тоңуп баккан малым үчүн! Он эки ай көтөрүп омурткам сыздаган балдарым үчүн кара башымы сайгам мен! Мен... адал эмгектин кулумун! Андан ары мени сен жаратсаң да!..

Теминип бет маңдайына барып тартынбай сүйлөгөн менин сөзүм аны отурган ордуна бүргөдөй секиртти. Менин сөзүмө ачуркана ыргып туруп, ок жеген аюудай чаңырды:

– Эмне-е?!

Бетимен аткып алчудай болуп атырылып келип, алка-жакадан алып эки силкип, тышты карай итергенде ирегеге шалак дей түштүм!

Башым жабык турган каалгага барып каңк этип, соо көзүмөн от чагылып, сокур көзүмүн чарасы быркырап кеткендей болду. Каалга күч менен шарап ачылып кетти да, өзүм тизе бою бийик босогого арта салынып калдым.

Тура калганымда мага чукул тургап Дабан Далбаевич жана жакадан алып булкту эле төшүмдөгү «Энелик даңк» чымжырынан үзүлүп, жакам бөлүнүп калды. Оозумдагы канды жерге түкүрүп, энтиге-энтиге сүйлөдүм:

– Ка-карап тур!.. Каррап тур!.. Көпкөн аррам! Акыры... өкмат!.. өкмат аман болсо!.. Же... сен... же мен!

Чынжырынан үзүлгөн «Энелик даңкымы» бөлүнгөн жакама кошуп, төшүмү бек бастым да, тиги районду карай булкуна жөнөдүм.

ЖОЛДО

Каалгага тийгенде башым жарылып, кашка тишим омкорулуп кетиптир, жана оозума толо түшкөн кан ошонуку тура. Жараатым жөнүндө Кочкордогу доктурдан күбөлүк алдым да, райондук чоңдорго кирейин деген оюм бошко чыкты. Бу убакта баары тышта өндүрүштө, контордо эч кимиси жок Анын үстүнө бир-эки курдай айтылган датым: «көрөбүз, текшеремиз» менен майнапсыз калган. Андай болушуна дагы эле ушул Дабан Далбаевич себепкер го дейм. Чынында бу тапта менин он арызымды анын бир ооз сөзү дымын чыгарбай коёр кубаты бар.

Өткөндүн баары ушул азыр ээк алдыман көрүнүп, айлам куруду. «Кайда барсаң Мамайдын көрү!» Кайда барсам – Дабан Далбаевичтин кебин кубаттаган айрым адамдар көз алдымда.

Койнундагы эр-бүлөнү алыска узатып, жайы-кышы жол карап бозоруп турган Кочкордун боз токол тамдарынын арасында мен да боз ала болуп телмирип турдум. О, турмуш! Шорумду качан арылтар экенсиң?!

Темселеп турдум да жана бир жолу арызданууга тобокел кылдым! Болгондо да тиги борборду карай жөнөгөнү турам.

Баса берерде мен, балдарымын, малымын уясындай тээ айры өркөч кара тоолорду бир тынымга карап турдум. Мен аларды бир ай бою көргөн жокмун! Кагылайын чүрпөлөрүм, куса болушкандыр!

...Тигине, таш кепедеги балдарым тегиз меш тегеректеп... Алардын жайнаган көзү ушул азыр жарылган башымы да, омкорулган тишими да, канжалаган оозуму да көрүп тургандай. Аа чүрпөлөрүм! Бу кебетем менен кирип барсам жүрөгүңөр түшөт го.

Ана, абалымды көрө койгон балдарым үрпөндөп тура калышты... Жабыла тура калышып, маа бу кордукту көргөзгөн Далбаевди чырылдап-чыркырап басып калышты. «Апабызды... сен биздин апабызды эмне урасың акмак?! Апа-а, апакебай! Эмне болдуң?! Жөнө, коркпо! Бизди карачы, бизди... Биз барбыз!»

Балдарымын үнү кулагыман кетпей, а түгүл Борукчу чал, Алайман баштаган бир тобу да каз катар бет алдыма келе калышып дем берип:

«...Ит! Иттин капканын кара! Кай жазыгың үчүн бу?! Жашыба, жөнө! Мында биз барбыз, эл бар, жөнө!» – Балдарымын үнүн, элдин үнүн дем байлап, тээ көл тарапты карап жүрүп кеттим. Кочкордон чыккан кумдак жол мени тээ күн чыгышты карай эрчитип жөнөдү. Кайда барсам мени бул жол адаштырбас?.. Бу күндө ары-бери өткөн машина да сээл. А машина көп болгондо, жанымда жарым тыйыным жок.

Семиз-Белден ары жээкте агарган булут уюп жатат. Ал тиги көлдүн... Баса береги тогошуп турган чагарак

мүйүз эки кочкор баштанып, бет маңдай буржуйган кызыл тоолордун ары бети көл. Менин адегенде барарым көл эмес, көлдүн бери кылаасындагы – Балыкчы. Балыкчыга жетсем, андан ары эптеп...

Жаман чокоюм бутумда шолкулдап, жыртык согончогуман кум аралаш топурак буркулдайт. Дордойто соккон боз жоолугум башымда. Колдойгон кара таар чапанымын туш-тарабынан аяз тешик табат. Төтөн сөгүлүп кеткен колтугуман ыркыраган кара шамал коолдоп, этими түктүйтүп, тула боюмун жылуусун качырып барат.

Жоо, бүгүнкү сыркаарды тоготчу мен белем?! Таш каарыган аязда таң аткыча бел чечпей басып турчу элем, эми ушул сыркаарда... Канча кылса, кандан ажырап ай бою балнийсада жаткандыкы го. Ушул алыма түнгө калсам, кандай күндүн ичинен чыгар экемин? Жок дегенде алтыгана жагып жылынууга ширенкем болсочу жанымда!..

Күн кечээңдеп барат. Жол мени бирде чоң суунун жээгинен, бирде жардын түбүнөн жетелеп алдыда. Кулаган-Акташтан өтүп кеттим. Кечээңдеген күн айлананы саргыч ыраңга боёп, тоо-таш өзүнөн алда канча чоң тарбайган көлөкө чакырды.

Мына кечки зыркаарга мен түгүл, береги бозоргон талаадагы кубарган шыбак, куураган алтыгана да ичиркенип бараткандай дирилдейт. Ооба, кечки зыркаар өпкөдөн өтүп барат. Учү-кыйрына көз жеткис бозоргон талаада жан көрүнбөйт. Жол гана... Чыгышты карай кере-кере кулач таштап, бир гана мени ээрчиткен ээн жол кашкаят.

Айлана кара күрөң тартып көз байланды. Мени эрчиткен кашка жол дале алдыда кулач уруп... Мына, жайдак талаадагы кашка жол, күүгүмдөгү жалгыз атчан жолоочудай үрүл-бүрүл бозоро түштү.

Мына, талааны көөдөй түн бооруна басты. Ыркыраган кара шамалды коштогон түнкү аяз күчөп, мен то-

мугуп барам. Жалган ай! Дале болсо от көзүмөн учуп... Жанымда ширеңке болгондо эмне?! Бир түп алтыгана жагып жылынсам да калыбыма келе түшөт белем?.. Үшүккө ачкалык жолдош болуп ачкалык алсыратып барат. Ичим каарылып, көзүм тунарып... Атаа, бир үзүм нан болуп өзөк жалгасам да моюн бербес белем суукка?! Канча кайрат кылсам да бутум басууга, оозум камтууга келбей бараткапсыйт.

Түн кирген соң, кай тушта баратканымы да болжой албай калдым. Жер төтөсү түгүл жол төтөсүн да жоготуп койгонсуйм. Күндүүдөн мени эрчитип келаткан кашка жолум да мени таштап алга караан үзүп кеткендей.

Бараткан жерим тегиз эмес, өңгүл-дөңгүл. Бирде ташка бутумду коюп алып көзүмөн от чагылса, бирде чийдин дүмүрүнө мүдүрүлүп оңкомон кетем. Темтеңдеп дарманым кетип, алсырап барам! Алсырап барам!.. Көңүлүм караңгылап, көзүмө алда немелер көрүнөт...

...Үркүн... жолдо кырылган эл... Үзүлүп бараткан энем байкуштун кеберсиген эрди кыбырап, алсыз кыңылдаганы:

– ...Сарым!.. Тентек сарым!.. ый... ыйлаба! Кайраттуу бол!..

Апам байкуштун арык манчалары маңдайыман сылап, алсыз үнү кулагыман кетпей, оюма алда немелер булдуруктап, оозума алда эмнелер келет:

– Оо, дүйнө! Ошо апам байкушча... бүгүн бу айдай талаада тоңуп өлөмбү?! Анда... балдарым!.. кызыл чиедей чүрпөлөрүм кандай күндө калчу?! Ушу тапта балдарымын үнү да кулагымда, жана мени көрүп жабалактап тура калган бойдон өздөрү да кошо келаткансыйт: «Апакебай! Жөнө, коркпо! – Мына бизди карачы! Бат, бат басалы!»

– Коркпойм, кагылайындарым, коркпойм! Силер барсыңар, эл бар! Мына басып баратам!

Ушинтип күбүрөдүм да тоңуп бараткан бутумду булкуна шилтедим:

– Жок! Өлбөйм мен! Чүрпөлөрүмү жетим калтырбайм!
Али боюмда кайратым, денимде каным жүрүп турат!

Жанатан жарылган башым менен жаралуу көзүмдүн оорусу жанымды чыгарып бараткан. Азыр ал билинбейт. Бир гана муундарымы муз алып калгандай, өз бутум өзүмөн баш тартып шилтенбей, көкүрөгүм алга жүткүнүп бүт тулкумду алга сүйрөйт. Байкуш көөдөн!

Ийнимен шылый чапкандай эки карым талып, уюган эки жоон саным бутуму шилтетпей, жилигим сынып бараткансып зыркырайт да биртике тыным келет. Биртике тынсам атайын эс алып жылый түшчүдөй болом. Ооба, көңүлүм ушуга оойт да ылымта издейм. Караңгы түндө кайдан табылмак андай ылымта?! Кур дегенде... качандыр эл бакалаган эски тамдын карааны көрүнө калар болсочу? Эски там деп коём! Эски там түгүл... Аңгыча... бута атым жерден үй ордундай боз чап... Жоо, боз чап эмес... Кичине коргондуу эски мүрзөгө кабылдым!.. Сүйүнүп кеттим! Киши түнкүсүн мүрзөдөн коркот го? А мен өлгөн энем тирилгендей сүйүнүп кеттим. Жедеп өлүп каларда айылга жеткендей сүйүндүм да жепирейген эски коргонду аттап түшсөм... Төрт, беш бейиттин бозоргон угу мага үрүл-бүрүл төмпөйөт. Не болсо, а болсун. Ушу бейиттер менен береги жепирейген коргонду маанектөөгө ниеттендим. Замандан бери бул ээн талааны сактап, мындагы арбактарды кайтарып турган эски дубал урап, жаан жеп жер менен жер болуп бараткан экен. Анын оозун издеп отурбай туш келди аттап түштүм да жепирейген коргондун бир бурчуна бүрүшүп отура калдым. Өзүмүн курган көңүлүм да бу кылганымы жактап маа өнтөлөп турат: «Ырас болбодубу! Ошент... Ошентип биртике отурсаң бүткөн боюң жылып оңуп каласың!!»

Ооба, маа бүгүн бир гана көңүлүм күйүгүп, көңүлүм өнтөлөп мээрин төгүп... Биртике жайланып коргондун бир бурчуна бүрүшө калган мен селт дей түштүм! Бирөө

шилимен булкуп, катуу унчуккандай болду: «Тур!.. Тур өйдө, өлө элегинде! Билбейсиңби бу жерден тоңуп өлөрүңдү?! Бул сенин үйүң эмес! – мүрзө! Мында өлүктөр жатат. А сенин атың – тирүү киши!»

Кулагыма ушу жаңырып көзүм алактай түштү. Ушул азыр боюмду эки нерсе бийлеп, маңдайымда эки нерсе тартышып турат. Анын бирөө боюмду балкытып маа өн-төлөгөн көңүлүм. Экинчиси – боюму чыйратып тигинтип жекирип турган кайратым!

Акыры кайрат жеңип, жумшак көңүлдү боюман желпий салды да жалгыз өзү калды. Бу тапта бейиттер менен аралашып бүрүшүп отурган мен атып турдум да кайратыма сүйөнүп, коргондон тышка атып чыктым: «Баса, бейитти кара тутуп бүрүшүп отургудай өлүп калдың беле?! Менин атым – тирүү киши! Тирүү киши жол азабынан коркпойт! Тирүүнүн жолу түгөнбөйт!!»

Өзүмчө ушинтип чамындым да белимдеги көтөрмөнү катуу тартап, капшыра курчандым. Бу да болсо үшүгөн, ач кишиге өбөк!

Эн талаа бойлоп кете бердим. Жолду бир кезде табармын.

Элсиз талаада алышып баратканыман да жырткыч чокоюмун азабы жанга батты. Согончогуман кирген миздүү таш таманымы тилип, жикиреңдетет да кээде тикенек (кебетеси алтыгана го?) кирип кетип карегимен кан алат.

Бүжүрөп отура калам да карама сокурча сыйпалап жатып, бутуман чокой талашкан миздүү ташты алып ыргытам. Карачы! Жадаганда талаанын ташы да мени шакаба кылып ызалагысы бар, азыр алып ыргытсам, кайра кирип айламы кетирет. А тикенектин колума урунганын чымчыган болом. Көбү бутумда калат. Этке кирген тикенек чак түштө толгон мышакат менен араң суурулат, анан бу түндө кайдан колго келсин.

Таш тилип, тикенек ширеген таман лукулдап, ачышып ууктуруп барат. Мен кара жаным камчыланып Жүрүп барам... Бирок мен бараткан ээн талаа, эрме чөл кара түндү оронуп алып жымжырт, өмүрү четин көрсөтөр эмес. Күндүзгүдөй эле учу-кыйры жок томсоруп жаткансыйт. Мен басып баратам. Басып баратам дегеним менен сөөм алга жылбай эле үй ордундай жерде айланып жүргөнсүйм... Антпесе... мен чын эле алга жылып бараткан болсом, бирдеме көрүнөт эле го?.. Бир аз токтой калып дел болуп турдум. Кайра тартсамбы?.. Эми кайра тартканда кайда кетип каларымы ким билсин? А көрө ушул бараткан жагыма...

Ошенттим. Бет алган жагыман айныбай кете бердим. «Үч күн жатса – көргө да үйүр алат» дешет кыргыздар. Анын сыңарындай мен береги карарып сулк жаткан түнгө да, бозоруп сулк жаткан талаага да көзүм үйүр алып, жалгыздыгымы сезбей калдым. Адеп түн кире баштаганда айланамы карап алаңдап төтөн бирдемеге мүдүрүлүп кетчүдөй аяк астымы карап сак жүрсөм, азыр антпей, арыштай басып, шар баратам. Арыштабаганда, бу түнкү тор талаага көзүм да, өзүм да үйүр алып...

Жанараак кирпичи батташып ачышкан жалгыз көзүм, азыр ээн – алдымы, эки бутумун башын карап кибиңдебей, тээ алыс-алыс тор талааны теше карайт. Тикенек ширеп, таш тилген таманым да лукулдатпай, а түгүл кайыккан денем ушул азыр суукту да тоотпой калгандай. Коркконумбу, кайраттанганымбы ким билсин, жанагыга караганда тимеле ат мингендей баратам.

«Бу бойдон тынбай Балыкчыга...» Ушул оюмду шилтеп бараткан сол бутум үзүп кетти. Ооба, таманым жерге тийбей, сол бутум менен кошо куладым. Көз ачып жумгуча аяк алдыман жер жарылып кеткендей болду.

Күп дей түшкөнүмдү бир билем, андан кийин эсучум жок. Эсим ооп канча жатканымы биле албайм, бир

оокумда көзүмдү ачсам жогорто көгөргөн асман. Толгон жылдыз...

Мен келаткан бозоргон ээн талаа жок. Кечинде мени эрчитип келатып адаштырып кеткен жолдой болуп, жадаганда ээн талаа да мени таштап кетиптир...

Астымда коргул таш. Жана кулаганда ушуга тийген экенмин го?! Белим кыбыратпай зыркырагыдай болсо, жаным көзүмө көрүнөт. Омкорулуп калганбы дейм! Азапай! Мынча неге алыстабай тооруп алдың мени! О, тагдыр! Жер үстүн басууну да ыраа көрбөдүңбү мага?! Ушул коодо... карга, кузгунга жем болсун дедиңби мени?! Акыры сөөгүм ушул... адам көрбөс коодо калмак экен го?!

Ооба, мени мында ажал айдап келген экен го?! Чүрпөлөрүмү көрбөй каламбы?! О, кагылайын чүрпөлөрүм, силерди...

Ушинтип өз керээзими өзүмө айтып өксөп жибергим келди. Бирок көзүмө жаш алган жокмун. Кызыл чиедей чүрпөлөрүм эсиме келип, көзүмө көрүнгөндө жанымды оозума тиштеп, таштын үстүнөн атып тургум келди.

Ооба, калган кайратымды белиме бек курчанып, ушул азыр менин үстүмөн үңүрөйүп аңдып турган ажал менен да, кадам бастырбай тооруп турган азап менен да таймашып көргүм келди.

Бирок козголоюн десем белим очорулуп... бел курчоомон төмөн түк өзүмкү эмес! Көкүрөк өргө айдаганы менен аягым былк этер түрү жок. Бычырап калгансыган сөөктөрүм, кыймылдасам бырын-чырын болчудай, зыркырагыдай болсо!..

Оору белим мени бек басып түк коё бергиси жок: «Коё тур, кичине!.. Кичине эс алсаң анан...» Белим былк эттирбей, таш каарыган суук ага кошулуп тоңдуруп барат. Тула боюм калтырагыдай болсо, өз боюм өзүмө чоочун! Өзүмө-өзүм ээ болбой, канымдын жылуусу качып, оозум муздап барат. Жанталашып, көктү, жылдызды карайм!

Атаң көрү! Ушинтип арам өлмөк белем?! Бара-бара көзүмөн чаар чымчык учуп, көзүмө асман бирде бозомтук тартса, бирде карарып жылдыз көрүнбөй баратат. Бел кырчоомон басып сыздаткан оору менен калтырак эми көөдөнүмө кслип, көөдөндү бек басып келатат.

Мен чыканактап, далымы жерге тийгизбей калчылдап... Далым эле жерге тийсе бүттү! Чайкайнамга калбай үзүлүп кетчүдөймүн. Бүгүн түндөн калбай үзүлөрүмө көзүм жетти.

Күндүүдөн, алды жагыман жылтылдап мени эрчитип бараткан үмүтүм, азыр тээ карарып бараткан асмандай күңүрттөнүп, көрүнбөй мен андан асман, жердей алыс калгансыйм...

Жанымды оозума тиштеп, жер таяндым. Көкүрөгүмдү көтөрдүм. Көз жумар алдымда балдарымды көрө албасам да, алардын үнүн уга албасам да атын бир сыйра атагым келди.

Ооба, алардын атын бир сыйра атап, жаныма чакыргым келди! Ошенттим, бар күчүмдү жыйнап үнүмүн бардыгынча балдарымы кыйкырып жаттым:

– Оу-у... Жарыктары-ым!

Көпкө кыйкырдым. Анан кантем! Ошентсем аларды бир сыйра көрүп, моокум кана сүйгөндөй, аларым мени тегеректеп келе калчудай кара талашам! Жан талашам!.. Көкүрөгүмү жыттап жаткандай эмчектегимин жыты келет.

– Оо, Күкүнү-үм!.. – Ушу тапта көзүмө эч нерсе... өзүм жаткан терең коо да, түнкү асман да көрүнбөй барат! Билбейм... эстен танып бараткандыкыбы?! Кулагыма кишинин кобуру угулгандай бүдөмүк... булдуруктаган бүдөмүк бирдеме...

Коонун кырында тарбайган караандар тургансыганы сезимимде бүдөмүк калды да жер таянган колум калтырай түшүп, тайып кетти. Чалкаман шалак дей түштүм...

Тула боюмун калтырагы күчөп, денем өзүмкү эмес, бирок жылууда сыяктанам. Кулагымда күрүлдөгөн табыш бар. Бирок ал эмне экенин айра албайм. Жерге жарык кириптир. Тумандаган менин эсиме да жарык киргенсиди. Жанагы күрүлдөгөн табыш дагы эле кулагымда... машинада баратыпырмын, даана билдим.

– Жылыдыңызбы? Эс алдыңызбы бир аз?

Көзүмү ачтым. Таң аппак атыптыр. Жанымдагы оңколуу кишинин бадырайган чоң көзү мени карап туруптур. Адегенде мага бу кишинин чоң көзү, бийик кабагы, үк-сөйгөн кашы көрүндү. Барчын тумшугу калбайган оозун карай салаңдап, узун чап жаагы шалбыраган бырышка толгон. Бырыштуу бетин баскан көгала сакалды бери болгондо бир ай бою кыра элек го?

Бет түспөлүнө караганда бу киши алтымыштан ары. Машинадагыныкыбы, мага анын бети-башы да калтырап бараткансыды. Көзүмдү гана ачып бу кишинин бет түспөлүн гана көргөнүм менен бу тапта боюмду да, оюмду да ээлеген калтырак мени тилге келтирбей койду,

Оозум да камтууга келбей, айтар сөзүм да коошпой... Терезеден карасам жер да калтырайт көзүмө... Даана көрдүм, жолсуз жайдак талаа эмес, жолдо... болгондо да түндө мен адашкан жолдо баратабыз. Жол кечээ мен жөө илээлеп келаткандагыдай уч-кыйры жок чубалжыбай, бат кыскарып, машинанын алдына зып-зып кире качат.

Кечээ кере-кере кулач таштап түн киргиче мени эрчиткен кашка жол бүгүн өзү бизди эрчип келаткандай. Чүмүрүккө түрүлгөн боз чарык жиптей дөңгөлөккө түрүлө түшүп, кайра артка жанып жатат. Кашка жол боюндагы мелмилдегени жайдак талаа артка чимирилип алда кайда калды да, машина кабышкан тоолордун арасына кирип келди.

Чүй багытына ооп баратканыбызды эми билдим. Капчыгай тура. Калтырагым басаңча тартып, жаным

кичине өзүмкү болоюн деди. Тонго оролгон калыбымда өйдө болуп баш көтөрүүгө даме кылганымда тиги киши оң колдон желөп, оңдоп отургузду да өзү мени карап оор улутунуп коюп кобурап баратты:

– Көрөр күнүң бар экен! Дагы бир аз жатканыңда такыр тоңуп калмаксың. А мен жаның барында кезигип калдым.

Бул кишинин айтымында түндө мен түшүп кеткен жолдон көп алыс эмес, кыян жеген коо экен. Ошо тушка токтоп машинасына май куюп жаткан ал менин үнүмдү улап келе калыптыр да коодон тартып алып, тоңуп бараткан тула боюму далайга жышып отуруп, качан гана этиме жан кирген соң өзүнүн чоң тоңуна ороп машинасына салып жүрө бериптир. Кайдан келип, кайда баратканымы кайдан билсин, иши кылып тирүү калганыма кубанып, өзү келаткан жагын карай келе бериптир. Эс-учуму жыйнап оозум камтууга келген соң бу жакшынакай кишини жан-алым калбай алкап, ал-жайымы айтканы келатканда ал менин сөзүмү тороп койду. Муунум бошоп баратканын көрдүбү, машинасын тым токтотту да жан чөнтөгүнөн кагазга оролгон муштумдун түрмөгүндөй бирдеме алып чыкты. Анысы бир гана кесим бөлкө экен. Өзү жейт го деп тургам, бирок искеп оозуна салбастан мага сунуп өнтөлөп койду:

– Ал... өзөгүңдү ойготуп албасаң кыйын болот.

Эрди кеберсип, эки жаагы шимилип турган каңшаарлуу кишинин өзү да ачка экенин көрүп турам. Бирок өзү ооз тийбестеп мага өнтөлөп минтет:

– Тартынба... тартынбай жеп ал. А мен Фрунзеден чыкканыма бүгүн үч күн болот. Үйдөн алган азыгыман ушу калды... Ушунун калганы да ырас болбодубу.... Эч-теке эмес, бүгүн үйгө...

– БЯ?..– деп жиберипмин, шашканыман-ырас эле сиз шаарга барасызбы? – Сүйүнгөнүмөн көзүм жайнай түштү.

Сүйүнгөндө да көктөн тилегеним жерден табылгандай болуп... Сүйүндүм да бу кишиден жанагыдай кымырынып-кысынбай үйүр ала түштүм. Колумдагы бир кесим бөлкөнү бир эки сугундум да Фрунзеге мен да баратканымды, арыз-арманымды бу кишинин алдына төктүм. Баарына баш ийкеп, баарын суз отуруп уккан кишинин үнү кимгедир ызырынып, эмнегедир ичиркенип чыкты:

– Согуш!.. Согуш! Баарын кылган согуш! Бу тапта журтка келген алааматтан кимдин боору бүтүн, башы эсен...

Уруш чыгаары менен бул киши да үч бирдей баласын – эки уул, бир кызын жөнөтүптүр. Алыскы Ленинграддагы врач кызы, Уралдагы мугалим уулунан «кеттик» деген гана кат алып, жүздөшпөй калыптыр. Аларга удаа колундагы шофер уулу жөнөп, анын ордуна рулга отурган чал күндөп-түздөп минтип жүрүптүр. Өзү Уралдык, аты – Макар экен. Кыргызча суудай сүйлөп, тиктеп туруп эле менин оюмду айттырбай билет.

Макардыкына түшкө жакын келдик. Өзүнөн бетер кемпири да кең пейил киши белем. Үстүбүзгө үйрүлүп, берерге тамагын таппай балпаңдап... Арызданчу жериме ушул эле күнү барууга даме кылганым менен дарманым жетпейт... Түндө үшүгөн бутум отко күйгөндөй ачышып, кол тийгизбей ыйлаактап кетсе болобу!

Бул абалымды көргөн Макар кемпири экөө үрпөңдөп калышты. Бутума дары жаап тышка чыгарбай бир аптага үйүнө багып турушту.

Ак ниет адам-ай! Өлгөнүңү тиргизип, өчкөнүңү тамызган жакшы адам-ай! Силер болбогондо мен эбак өлүп калган киши элем го! О, тагдыр! Эми мени ушул жакшы адамдардын арасынан ажырата көрбө?!

Талаада өлбөй тирүү калганыма өзүм минтип күдүңдөгөнүм менен тыякта калган балдарыман, малыман көөнүм тынбай койду. Кызыл чиедей балдарым... ээн калган

малым... Уктасам – түшүмөн, ойгонсом – өңүмөн кетпей жүрөгүмү өйүп. Канатым болсо кайра учуп жетким бар.

Ушу тапта эки ой мага тай-талаш: Бири – батырак арыздануу, экинчиси– Дабандын жактоочуларына жолугуп каламбы деген коркунуч.

Жедеп үшүгөн жүрөк кургур канетсин. Суу куйган эски чаначтай жедеп, көк чылгый болуп калганбы, Дабан жаатын ойлогондо зирилдеп, бу дүйнө бүт бойдон ошо Дабандын алаканында тургандай айлам куруйт. Кайра кулагыма үндөр жаңырып, эргий түшөм: «Коркпо, апа! Биз барбыз. Жөнө, жөнө эми!» «Кай жазыгың үчүн кордойт сени! Жашыба, баарын айт! Коркпо, эл бар, биз барбыз! Эл сендик. Акыйкаттан танба. Акыйкат жеңет!» Бул үндөр, мага ак ниеттеш элдики, бутагым – балдарымкы. Керт башым үчүн эмес, мен ошолор үчүн келдим. Алардын аманатын кайра алып кетмек белем. Кечикпей арызданууга ашыктым. Арызданганда да Жогорку Советтин өзүнө. Мага бул акылды Макар кошту. Андан орусча арыз жазып беришин сурадым эле, ал ооз эки даттанууну айтты. Мен да муну жөн көрдүм; ичтегини ооз эки айтканым оң.

Шаарга ушуну менен экинчи жолу келишим. А баягыда бир келип, капыстап Калпанын кызы Күкөнгө учурачуда толукшуган жай...

Бүгүн мына, кыш. Андагы бапыйган дарактар, жашыл баригин күбүп жылаңач. Жайкы күндөй жадырабай согуш жүгүн көтөргөн кышкы шаар сустайып, чыйрыгып тургансыйт. Бу чакта калаада кар тунуп, таш жол жууп таштагандай таптаза экен.

Мени эрчиткен таш жолдун эни бир оокумда мелтиреп жайыла түштү. Мен ушу тапта бөлөккө көңүл салбай эле көк жалтаң муздай мелтиреген кенен аянтты карай бериптирмин. Ушунча да кенен жол болот экен ээ? Бу жолдон айсыз караңгыда адашпас адам!

Маңдайымдагы көк зоодой үйдү көрдүм. Баарыдан таңкалтыган таштан бүгкөн үйдүн тулкусу болду. Кадимки мен көргөн үйлөрдүн дубалы таштан эмес кыштан көтөрүлүп, тышы шыбак менен тегизделчү эле. Мындай зоону тоодон көргөнүм болбосо... Ырасын айтсам, мунун ичинде адам болоруна да ынанбас элем, терезелерин көргөндө араң уюдум.

Босогосун аттай электе мени сүрдөө басты. Чакчарылып арызга отурганы келген мен, заматта кыныма кирип, ичимен бушайман болдум. Бул үйдөгү чоңдор түгүл, тиги Кочкордогу деректирим Далбаевдин үстүнө кирүү кыямат экенин эстегенде көзүмөн чаар чымчык айлапып, зырр дей түштүм.

Жогорку Советтин кабыл алуу бөлмөсүнө кирген бойдон босогодон ары өтпөй туруп калыптырмын. Төрдө отурган кара сур жигиттин ыманы ысык көрүнүп, анын жылуу-жумшак сөзү тула боюму жибитти. Адегенде бир аз мокоп, аптыга түшкөнүм болбосо бат үйүр алышып ал-абалымды төгүп кирдим мунун астына.

Мага мурунтан көргөн-билгендей мамиле кылып, ичи-койнума кирген бул кара сур жигит ар бир сөзүн «апа» деп баштап, өз баламдай ызаат кылып отурду да, председателге бүгүн өзүмдү ээрчитип кирмек болду:

– Апа, сиздсй адамдардын арыз-муңун угууга отурабыз, тартынбаңыз-. Ал кишиге да тартынбай өз оюңузду айтып бериңиз.

Адам өзүнөн өзү корунган азап тура! Жаман тонумду кийим илгичке өткөрүп жеңилдене түштүм. Эми иттин башындай эски чокоюм менен береги чоктой кызыл килемди кантип басчумун?! Менин корунуп турганымы көргөн аксаргыл аял, ачык асмандай көзүн күлүңдөтүп, мени эркелете карады да орусча, кыргызча аралаштыра сүйлөдү:

– Мамаша, чечпесе керек... ничего!..

Чокоюмду чечкенде жылаңаяк каларымы билди го, ошентти. Чокоюм түгүл тонуму чечкенде деле ичимде кайсы ырыстуу киймим бар. Э, мейли, өкмат өзү өткөрүп турганда кызыл килемди мен да басайын. Өкмат мендик болсо килем да меники. Мендей эле кишилер басар муну. Согончогуна кум менен топуракты оп тартып, жулугуна жайдак талаанын тикенин ширеткен талпагай чокоюм чоктой килемди майпаң басып баратты.

А береги мени колтугуна алган кара сур жигит баарын көрмөксөн. Председателдин эшигин ачтык.

Мени эле күтүп отургансыган жүзү жаркын ак жуумал киши төркү ордунан учуп турду да босогодон тосуп, сыпаа колтуктап, өз жанына отургузду.

– Ко-ош!.. Келиңиз келиңиз?..– деп мени алпечтей сүйлөгөн ак жуумал кишинин ачык күндөй жаркыраган жүзүнөн бетер көңүлү да жаркын белем? Бир аз сүйлөшкөндүн ортосунда менин ызалуу карып көңүлүмдү жубатып да, жибитип да салды.

Күндүүдөн мени уйпалап ээрчий жүргөн корунуу жок, боюман сүрдөө, оозуман аптыгуу чегинип, мен бул кишинин маңдайында чечеркеп отурам. Өмүрүмдө, өмүрүмдө түгүл түшүмдө көрбөгөн береги заңгырагап ак сарайдын өзү да, ичиндеги жасалга да мага демейкидей...

Өзүмдүн он баламдын ортосунда отургандай-жайдары, атамдын үйүндө отургандай – эргип, айтарга кеп таппай отурам.

Бул кишинин ушунча ынтаа менен угуп отурганына сүйлөп жаткан өзүм да таң калам. Менин оозуман чыкканын ката кетирбей көөлгүп отурат.

Дабан Далбаевичтен башка чоңду көрбөй, ошого да арызым өтпөгөн мен кургур азыр эмне болуп отурганымы билбейм.

Алка жакадан алып, көмөлөтө коюп, оозуман кан келтирген Дабан мына азыр да көз алдымда, анын ызырына

күмүлдөгөнү азыр да кулагымы сайгылап турат. Бул өңдүү көргөн кордугумду, жүрөгүмдү мыжыккан ызаны бир баштан төгүп отуруп, береги көөлгүгөн жакшынакай кишинин алдында эеркеп жашып кеттим:

– Кагылайын ай!.. Жамандасам жакшылык көрбөйүн! «Иттин күчүгүндөй чубурган балдарың!» – деп, баарыдан да ушунусу жүрөгүмү таарып кетти! Бу тапта кантип гана балдарым күчүк, өзүм канчык ордунда калчумун? Канатымын алдындагы чүрпөлөрүм он эмес жыйырма болсо, көп көрүнөр эмес маа!.. Он баланын энеси, ошончо малдын ээси элем! Кымындайыман эл арасында өстүм, мал арасында телчиктим. Анан эми кантип гана карап отуруп калар экемин?! Тигиден ары кан күйүп, эр-бүлө урушта жүрсө, мен балдарымын арасына корголоп жан багайынбы?! Жатып ичейинби?! Жок! Анте албайм го! Көөдөндө жаным турганда анте албайм!..

– Сабыр этиңиз, апа. Сиздин мээнетиңизди ташка чыгарууга эч кимдин акысы жок. Малыңыз өз колунузда болот. Сиз балдарыңыз, малыңыз менен сыймыктуусуз. Кеңеш бийлиги турганда сизди эч ким кемсинте албайт! Эмгегиниздин үзүрүн өзүңүз көрөсүз...

Муну айтып көөлгүгөн аксаргыл киши адепкисиндей мени эркелете карап, менин уйпаланган жүзүмү жаркытып, карып көөнүмү чалкытып жиберди. Ырас го, кеңеш бийлиги качан да болсо менин кебими сүйлөп, мени кордогон кишиден кегимди кууйт экен го! Адил замандан, адыл замандын адыл адамдарынан айланайын! Ушул азыр өрөпкүп, айтарга сөз, басарга жер таппай турам. Жүрөгү калган киши курусун! Дале болсо Дабан Далбаевичтин карамагына барарымы ойлогондо ичиркенип кетем. Ичиркенем да ушул Чүй ичинен кетпей койгум бар. А түгүл береги көөлгүгөн мээримдүү кишинин кашынан чыкпай отуруп алгым келет. Тышта сууктур бу тапта?!

А Кочкор ичиндеги суук таш каарып тургандыр каадасынча? А менин чүрпөлөрүм... Кагылайындарым-ай! Суукка боору карарып кетти бекен?! Муну ойлогондо жаным азар таппай, алыскы Кочкорго учуп жетким бар, учуп!..

– Апа! – деп мени өзүнө каратып алган кашымдагы киши мени жайкап санаамы тынчыта баштады. Ал менин балдарымы ойлоп бушайман болуп турганымы да, деректирдин ыдыгын эстеп ичиркенип турганымы да тунжурай түшкөн жүзүмөн окуп ала койгон белем? Ошентиптир.

КЫШТОГО ЖАЗ КЫЛТАЙДЫ

Көкүрөгүм толо ачуу ыза, көзүм толо жаш алып кирип, койнум толо кубаныч көтөрүп, маңдайым жарыла сүйүнүп чыктым. Коодой бийик үй алдындагы көк жалтаң аянт жанагыдан да кеңелип, жанагыдан да тазара түшкөндөй мелтиреп.

Күн чайттай экен. Маңдайымда жаркырап күлүп турган күндөн уялып жалгыз көзүмдү жуумп жибериптирмин. Анан кантейин! Далайдан бери мындай ачык тийген күндү көргөн эмесмин!

Ары-бери карагыча болгон жок, ээк алдыма жалтжулт эткен бир машина келип токтоду да, эшиги ачылды:

– Апа, түшүңүз. Кочкорго жеткирем.

Оозум ачылып, элее түштүм. Чын айтабы, же? Ичине түшмөк түгүл мындай машинаны көргөнүм... Жоо баягы жылы Калпа өлчүдө анын кызы Күкөн бир минип барганын көрүп, айыл-апабыз менен жарданып кетер-кеткиче сонуркабадык беле. Анан эми мен?.. Ушинтип маңөөдүр болуп турганымда жанагы мени жалгаган ак жумал кишинин айтканы эми араң эсиме келди. «Үйүңүзгө бүгүн жетесиз, балдарыңызды бүгүн көрөсүз!» – деген. Көрсө

ушу тура. Отура каларым менен машина шып жүрүп кетти.

Жол зымырап артты карай учуп, машина алга учуп. Жоо, ушул азыр мен өзүм учуп бараткансыйм, бүгүнкү көргөнүм өңүм экенине да көп ынана албай... бала түшүмдө зымырап тоо-таштан көп учат го, ошол балалык түштөй зымырап учуп баратам.

– Ана, өзүм кой жайчу тоолор алыстан-алыстан мунарыктап, жо-о алыстан эмес, алар да берилеп келип, мени карап, менин бүгүнкү кубанчыма кошо кубанып күлүмсүрөп тургансыйт. Алар да ачык күн көзүн мени менен бүгүн көрүп тургандай, муз чокулары күнгө чагылышып жалт-жулт. Керилген көөдөнү күнгө кактанып магдырап, демейде алай-дүлөй бурганак удургуп, ак бороон ойноп турчу адырлар да күн табына мемиреп, бейкут.

Тээ мелмилдеген талаа менен береги жол бойлоп, бизди карап турган момураган кыштактар биринен сала бири чимирилип артта калып жатат. Ушул азыр мени машина алып учпай эле, жайык жер алаканына салып алып учуп бараткан өңдөнөт. Айтор, бүгүн бүткүл тиричилик мага күлө карап сүйкүм! О, дүйнө! Ааламдагы адам үчүн дайым бүгүнкүдөй муңсуз, дайым бүгүнкүдөй сүйкүм болсоңчу?!

Кыялдай учкан машина Кочкор селосун аралап бергенин да билбей калыпмын. Тоо түбүндөгү биздин совхозго жетип келип токтой калды, да шофер мени карап күлүндөп койдү:

– Мына, апа, жеттик. Эми берегини балдарыңызга...

Ал мага бир ак таңгак кучактатты. Оюмда эчтеке жок ашыга түшүп өзүнөн сурапмын:

– Мунуң эмне, кагылайын? Кимки бу?

– Сиздики, апа, сиздин балдарга өкмөт тарабынан берилген белек-бечкек, – дейт. Колум даап алалбай койдум.

– Кой, айланайын! Өзүңкү го? Баягынын үстүнө белек алгыдай мен... Калган жакшылыгыңар да жетер мага... Өлкөңөр өссүн. Албайм муну! – Минтип көжөлгөнүмө болбой кучактатып салды:

– Балдарыңызга өкмөттүн бергени бу.

Ар кимдин тилегени жакшылыкко. Бул айылдагы мага ак тилектештер, колмо-колдоп тосуп алышты. Койнум толо сүйүнүч менен түшкөнүм аларды да эргитип салгандай:

– Ата-а, кайран эме!

– Ишке жарапсың-ой!

– Көпкөн арамдын айбын ырас ачыпсың.

– Ээ, «жер ээн болсо, доңуз дөбөгө чыгат» болуп береги калабалуу күн го андайларды кутурткан!

Айтор жеке мен эмес, баарыбыз мүдөөбүзгө жеткендсй күжүлдөп, сүйүнүчүбүз орток. Алар мага берерге тамагын, айтарга алкышын таппай алапташат. Мен карап калчумунбу. Койнумдагы кубанчым гана эмес, колумдагы жанагы белекти да алардын ортосуна койдум:

– Мына, айланайындар! Өкматтын мага бергени силерге бергени. Муну да тең бөлгүлө.

– О, кой, болбогон кепти.

– Балдарыңа бергенин биз алчу белек.

– Кимибизге жетет, кой.

Ага болбой жазып таштадым:

– Ой, жетпесе жетишинче алабыз. Менин балдарым силердики. Өкмат берген табарикти өз койнума катканда жарымакмынбы. Мен баарына силер менен ортокмун. Тиричилигимде силер менен кишимин, айланайындар. Асти силерден бөлүнгүлүк кылбасын. Мени курулай аябагыла.

Таңгакта балдарга берген: кийим-кечек, момпосуй, кант, печений да бар экен. Таттуусунан тегиз ооз тийген соң кийим-кечекти кайра ороп беришти:

– Быягына биз ыраазыбыз, балдарыңа кийинте гой.

– Эгиз улакка – айры шыбак деген ушул.
 – Өкматтан айланса болот, бала деген жерде үзүлүп түшөт анан.

– Ошону айтсаң, болбосо Телегейди балдары менен тебелетип өлтүргөн жүрбөйбү Дабанга окшогондор.

– Акыры өкмат аман болсун. Замандын калыстыгынан айланса болот!

Бар даамын оозума кармап, өнтөлөгөн жердештерим мени тоого жөө кетирбей унаа менен узаталы дешти эле, өзүм болгон жокмун, аларды убара кылып ат издетип отурбай, жөө жүрө бердим.

– Убара болбогулачы. Баса жүргөн жолум го. Эми чарчабай калайын.

Өрүгө басканда күйүгөт эмеспи киши, бүгүн деле быш этер эмесмин. Бу турган өзүмүн кыштоом түгүл Кочкор тоолорун түнү менен кыдырып чыксам да чым этер түрүм жок. Өр таянган сайын лакылдап, табына келген аттай кызып баратам. Көөдөнүмдөгү сүйүнүчүмүн илеби учуруп, ушул азыр жанагы машинадан да тез келаткан-сыйм. Атаа, жердин алыстап туруп алганын... Батырак жетип балдарыма... алардын чок ортосуна төксөм койнум толгон сүйүнүчүмдү!

Мына жөжүрөгөн чүрпөлөрүм отурган өз кепемдин босогосун аттагандан жымыя түштү, айланамдагы арылдаган шамал да жок... Ооба, өз үйүм эмей эмне?.. Бая, эселек чагымда энем байкуштун жылуу койнуна култ эткендей, береги айры өркөч кара тоолордун койнуна кирип келбедимби! Энем эмей эмне? Уктасам – ойготкон, ыйласам – соороткон, үшүсөм – жылыткан ушу кара тоолор, ушу кара тоолордун койну эмес беле. Ушул азыр энемин койну, энемин илеби эт жүрөгүмү элжиретип, кулагыма энем кургурдун каргылданган үнү келет: «Оо, байкушум! Аман келатасыңбы?»

Мындан бир жоон ай мурун бу кыштоодон чамына чыгып... Чамынбай калайын, кайсы алыма... Чала жан

чыгып, соо көзүмө селдеген жаш толтуруп, соолгон көзүмө сары суулаган кан толтуруп сенделип төмөн карай кетип баратканымда мен эне, ата ордуна кармаган береги айры өркөч кара тоолорум күңгүрөнүп, муңканып калган: «Алда, шордуум-ай! Качан арылар экен, сенин шоруң?!»

Азыр андагыдай каңырыгы түтөбөй, сүйүнчүлүү келаткан мага көңүлү тына түшкөндөй мемиреп, маңдайыман жыттап турат. Энемдин көкүрөгүн жыттагандай мен да үзүлүп түшүп жыттадым тоому... Бах! Айланайын тоомун жыты-ай!.. Бу сенин жытыңы тирүүмдө... Ушинтип тоомун жытына тирүүмдө... Ушинтип тоомун жытына эбеденим эзиллип улам ылдамдап барам өрүүдө.

Бу турган тоолордун дөөсүндөй алдыман бийик чоку көрүндү. Дөө жамынган чапандын бүктөөлөрүндөй чокунун этек жагында майда боз чыбырлар жыбырап, тээ туу чокудагы кабат кара борчуктун алды жагымда дөөнүн көөдөнүндөй керилген сары жон жатат. Менин кыштоом так ошол жерде.

Бир аз жүргөндөн кийин өзүмө белгилүү калдайган кара борчук, ошол кара борчуктун түбүнө балдар ойноп кеткен таштакан сымалданып, өзүм кармагап ташкоором, ташкороонун ары шилисинде текчейген таш кепем көрүндү. Ошол арада боз үй турат. Аа, кургур, бая Алайман көчүп келгенби же Борукчунукубу кимиси болсо да балдарым коркпой турган экен деп жүрөгүм ылдыйлай түштү. Кой тээ үстү жактагы күн тийген сары бетте жатат. Баарынан мурун иттер жыт алды белем, эки дөбөт жарыша үрүп, коктунун оозунан тосо чыкты.

Үйдөн чыга калышып, ит үргөн жакты караган балдар төмөн жарыша чуркап... Үйдөгү түгүл тээ кой жанында жүргөндөрү да тоо башынан ылдый аңкилдеп келатышат. Алардын өздөрүнөн мурун чыңылдаган үндөрү жетип мага:

– Апа-а!

– Апаке-е, келдиңби?

– Апаке-е...

Балдарым үйгө жеткирбей эле басып калышты. Алар чуркурап ыйлап да жүрүшөт, бети-башымы талаша-тартыша аймалап да жүрүшөт. Балдардан бетер Алайман да сүйүнгөнүнөн аптыгып, оозуна оңдуу кеп кирбейт:

– Де – деги... Ой... деги аман барсыңбы?! А өлүксүз... өлүксүз десе!.. Болду, болду эми!

Мал-баш текши аман экен. Алайман менин жогуму билгизбей, балдар да аны энесип, анча жүдөгөндөрү билдинбейт. Анын үстүнө эртели-кеч бая Борукчу келип, тоодогу башка чабандар да катташып, малга, балдарга жабыла көз болушуптур. Эл-журттан айланса болот. Ошондо да сагынышкан эне-баланын кумары оңой менен таркачубу. Чүрпөлөрүмдү мен жыттап кана албай, мага жармашкан алар да... Айтор, жытташсак – өзүбүздүн ку-марыбыз, сүйлөшсөк сөзүбүз канар эмес. Жедеп куша болгон алар коюн-кончуман чыкпай, мен жокто көргөн-билгенин жарыша сүйлөп, коркконун да, кубанганын да алдыма төгө беришти.

Кой кайтарып жүргөн эки балам бая күнчөрөк аз эле жерден карышкырдын оозунан калыптыр. Айтып отурса өз кулагыма өзүм ишенбей... Төтөн койдун карышкыр менен кадимкидей кармашканын көргөн да, уккан да эмесмин. Аны балдарым айтып, балдарым түгүл Алайман да өз көзү менен көрүптүр.

Чаңыттуу күндөрдүн бири экен. Балдарым кой кайтарууну кезектешип алышыптыр. Улуу кызым дайым үйдө эмчектеги баланы багып, боорун көтөрө электерине тогонок, а берки тестиерлери атайын тыштагы малга тээк болуп, койдун кезүүсүндө экен. Өзүнүн отору менен меникин дайым жамаатташ алып жүргөн Алайман тышынан көз болуп.

Мына, түш ооп кетти. Тойгон кой коктуунун таманына жуушай түштү. Бүгүнкү кезүүнүн ээси – эки бала береги күнгөй беттеги алачыктай кара таштын түбүндө ойноп отурушат. Оюндун акыры да, сөздүн аягы да булардын ай бою көрө элек апасына, алыста – согушта жүргөн атасына келип токтойт. Балдар эне-атасын көрүүгө зарыга, саргара тилек кылат.

Алар, козунун корголундай таштан кырк бирди терип алышат да Алыманды туурап төлгө тартышат:

– Апам аман келе турган болсо кырк бир оң жагына...

-Ооба... куюшкан көтөрүл дебейсиңби... Алыман апам ошентип тарткан.

Балдар минтип, төлгө тартардагы биринин таштап кеткен сөзүн бири толуктап, куду төлгөчүлөрдөй каада күтүп:

– Бисмилда! – дешкен алар тартылган ташка карап, кээде сүйүнүп, кээде сумсая түшөт.

– Берчи, мен бир жолу...

– Коё турчу. Мен азыр...– Минткен балдар биринен сала бири төлгө ташка асылып, ата-энесинин келерин айдан-ачык айтып берчи «олуяны» нечен курдай санап жатышып, кечтин кандай киргенин да байкабай калышты көрүнөт. Тойгон кой да ныксырап али ордуна козголо элек. Балдар оюнун да, төлгөсүн да уланта беришти.

Ушу тапта тээ коргулдун арасынан бир тик кулак көк ит жылып келатат. Ал жеден суур алып кандим болгон иттей, ушул азыр да суур аңдыгандай, алдыңкы гана эки бутун мышыкча шилтеп, боору менен сойлоп келатат. Суур болсо чээнде бу тапта. Жо, ошол арада коён барбы? Кой жуушап жатат. Бирок бир гана кой ошол жактан тикчийип көзүн албай туруп турат. Карап турган меренос ак кочкор экен. Жанагы сойлогои ит жуушаган койго бир бута атымдай калды. Карап турган кочкор жер тээп бышкырып, жуушаган кой да дырдыга түштү. Үркөн

койдон табыш алган эки бала да оюнду калтырып тура калышты. Алар үрккөн койду да, койго эшик-төрдөй калган итти да көрүштү:

– Ээй, тетиги итти-ой?!

– Кимин ити, ыя бул?

Минтип элее түшкөн балдар тигинин ит экенине шек кылышкан жок. Сойлгон ит бир оокумда шап тура калды да дырдыга түшкөн койдун эң четиндеги меренос кочкорго чап жабышты.

– Аа-ай!

– Аа-а-аа! – балдардын чыңылдаган үнүн «ит» того-тор түрү жок. А кочкор итти боюна жуутпай кез келди сүзгүлөп катуу кармашты.

Балдар чырылдап кыйкырышып, тиги «итти» таш менен ургулашып чукул кирип барышты.

Акыры, чыркырап ташка алып жүргөн балдардан жазгандыбы, же?.. Кочкорду коё берген «ит» куйругун кыпчып мындай чыга берди. Анын көзү чок болуп кетиптир. Анын көзүн көргөн балдар эми гана аптыга түштү.

Кочкорду коё бергени менен ыркырап балдарды тооруп... «Кутурган ит го бу?!» Балдар ушуну ойлоп аптыгып да, коркуп да калышты. «Кутурган итке каптырган киши жинди болуп кетет». Муну дайым уга жүргөн балдар, тигинин жара тартып кетери менен иши жок, каптырып – жинди болуп кетиштен чочуп...

– Чы-ык дейм!

– Чык! – Ушинтип чыңылдап жерден таш издеген балдар тигил «итти» бир аз чегинтти. Көк «ит» көп узабай чочоюп отура калып, көктү карап улуп жиберди. Балдардын тили эми байланды. Үнү тамагына кептелип чыкпай калды. Карышкыр тура тигил!

Кечээндеген күн көзү улам чаңыттап, улам бүркөлүп барат. Чочоюп отурган карышкыр үздүк-создуксуз улуп кокту каран тигинде. Бир аздан кийин кайра бери

жылып, балдар жакка өңүп келатты. Анын көзү барган са-йын балдардан өтүп чок болуп, капкара тумшугу бери жүткүнүп, карарган оозу ачылып.

Аптыгып үнү чыкпай калган балдар бирин-бири кучактай калды да чыркырап ыйлап жиберешти. Ана, балдарга тап берген карышкыр эшик-төрдөй жерде... Ушу тапта чырылдаган кыйкырыкты балдардын кулагы элес-булас угуп, андан аркысын билбейт.

– Аа-уу! Аа-уу!..

Бир аздан кийин балдар өздөрүнө жалынган Алаймандын үнүн угуп, энттиккен Алайманды өз маңдайынан көрүштү:

– Балакетиңди-и алайындар... Ботом аз жерден!.. Алыс кетип... сааттуу жаным!.. Кыйкырып келатам!.. Чуркап келатам... Не... жетейип... Чокунун башынан!.. Болду... Акыры...

Өзү кайтарган кой менен алыс кеткен Алайман өлө-тала жетип балдарды да, малды да ажыратып калып отурбайбы минтип. Кой үркүп төмөн кирип кетиптир. Ушундан кийин Алайман балдардын жанынан чыкпай, койдун кошуп жиберип чогуу жайып калыптыр.

Адеп мени көргөндө балдардан мурун Алаймандын ыйлаары да эп экен. Ал мен жокто баарын мойнуна алып кыйналганынан ыйлабаптыр. Мен жаатынан угулган жаманаттылар ал байкуштун күйүттүү жүрөгүн ого бетер мыжыгып, балдарга угузбай өзүнчө бышып, өзүнчө куурап жүрүштүр. Бирде ыйлап, бирде күлгөн Алайман экөөбүз таңды-таң аткыча уктаган жокпуз. Балдар уктап калганда ал укканын айтып үшкүрүп отурду:

«...Бая, Телегей байкуш ооруканадан өлүп калыптыр, Аны азыр балдарына айтпай... – деп бирөөлөр түкшү-мөлдөсө, да бирөөлөр:

– Жоо, Телегей ооруканадан эмес эле Чүй тарапка бараткан жеринен жыга чаап, киймин сыйрып кетиптир! – деп дагы бирөөлөрү:

– Телегейдин кайсы киймине кызыксын! Ой, анын акчасы бар экен жанында. Бая Чолок этектен катып жүргөн акчасы бар экен! Чолок этек экөөнүн ортосунда талаш оокаты бар тура. А Чолок этек да ошо акча талаш менен Телегейге өчөшүп, урушка баса берген тура!

– Баса, дейм да!.. Же чакырылбаса жөндөн-жөн туруп өзү кан күйгөн урушка баса берет деген эмне?!

– А көп акча бекен катып жүргөндөрү?

– Көп дейт го.

– Аны кайдан алды экен ботом?!

– Укканга караганда булар бая Чүйдө жүрчүдө, ошояктан бир бай орусту өлтүрүп, ошонун акчасын алып качкан имиш быякка!

– Капыра-ай, де?! Баса, андай-андай шайтаны болбосо...

– «Тек жүрсөң – ток жүрөсүң эмнеге жылуу ордуна козголсун!

– Баса, ошондой шойкому барынан...

– Шойкому болбосо кең Чүйдөн киши козголобу?

– Дело кагылайындар... – деп, угуп отургандарды уюту сүйлөдү, бая Калпанын Саршакылдагы. – Өзүңөр билесиңер, бу Чолок этек ошо телтеңдеген катыны экөөнүн баспаган тоосу, барбаган жери калдыбы. Түртпөгөн – эшиги, кирбеген – тешиги калдыбы? Көрсө арамдан табылган оокаттын изин жашыра албай жүргөн тура жанкескилер! Акыры, эри экөөнүн түбүнө тең ошол акча жетти да.

– Кан дсген кыйын да! Адамдын каны узатабы кишини.

– Баса, өгүнү, кыштоосунда болгон кырсыкты уктунар беле?

– Укпай анан, ботом! Ии?..

– Ошо түнү Телегейдин көзүн чыгара чапкан да илгери ошол өздөрү өлтүргөн орустун урук-туугандары дешет го?!

– Капыра-ай, де?..

– Качантан бери аны тооруп жүрүптүр дешет. А түгүл койчулар ажыратып калыштыр го, а болбогондо Телегейдин өзүн өлтүрүп, а түгүл балдарын да кырып, коюп короосу менен айдап кете бермек экен кек кууган немелер.

– Уккан кулакта жазык жок! – деп да бир катын улап кетти жаңыргып. – Ушунун баарын кылып жаткан ал кек кууган орустар да эмес, так эле Чолок этектин өзү дешет го?

– Ким айтат аны?

– Дале билгендер айтты. Чолок этек Телегейге өчөшкөн бойдон аскерге – урушка кетпей эле ушу тоолордо акмалап жүрүптүр да адегенде тигинтип кырсык кылыштыр. Акыры аңдып жүрүп катынын өлтүрүп тыныштыр!» – Менин артыман айтылган имиштер ушул.

Үйүмдөгү кан аккан кырсык мындай турсун, түшүмө кирбеген түкшүмөлдөрдү Алаймандын оозунан угуп жакамы кармандым, жүрөгүм опколжуп оозум ачылды:

– Маа балаа тилегендерге – ылайым баккан балаа бардыр ээ! Дагы эмнени жармаштырган турушат булар?!

Тирүү турган мени өлтүрүп, жөн өлтүрбөй өлүгүмө көө жаба салган жалаа кадимки Дабан-Далбаевдин дагы бир жолку кыянаттыгы экенине айттырбай көзүм жетти. «Даттанып кайда барбайын, кебимди калпка чыгарып, баягыдан жаман кордоого камынып калган экен го бу?! Акыры өкмөттүн көзү түз болсун!» Буларды ойлоп, буларды угуп, бушайман болгонум менен үйдөн көңүлүм тынып калды. Мунун үстүнө мал-башыман кырсык чыкса атым не болот эле?! Балдарым эсен, малым аман туруптур, – болду. Өзүм кетердеги биртике талкан небак түгөнүп, балдарды тиги байкуш Алайман өзүнүн каксогу менен алаксытып.

«Эгиз улакка – айры шыбак» деп анын көк ую тууп, балдардын боору агарып калыптыр.

«Бир-эки күнгө эс ал» деп мени себилеген Альйман балдарды ээрчитип алып койдо өзү жүрөт. Кичинекейиме чалмакей жедирип отурат элем, тыштан ит үрүп, тышта жүргөн чүрпөлөрүм дыр берип үйгө кирип келишти:

– Апа... кишилер!..

– Чоочун кишилер келатат!

Ордуман козголгуча болгон жок, тышка келгендер түрс-түрс аттан түшүп, кепеме кирип келишти. Көңүлүмдө Дабан Далбаевич эмеспи.

Жүрөгүм бир азга шу дей түшүп... анан бая менин арызымды адеп уккан Жогорку Советтеги кара сур жигит – Илияс көрүндү. Андан уялганымды же аны көрүп сүйүнгөнүмдү биле албайм, учурашууга да оңдуу жарабасам керек. Күйпөңдөп, калтаңдай түшүптүрмүн. Аны биле койгон Илияс, бая адеп жолуккандай жайдаңдап мени да, балдарды да алпечтеп эрежелете келди:

– Оо, мына, биздин апа!.. Иий, ананайындар, татынакай балдар тура.

Илияс өзү жалгыз келбептир, анын жанында башына тумак кийип алган аксаргыл кыз көзүн күлүндөтүп балдарымын арасында туруптур:

– Ой... милинкие мои!

Ушинтип жалбарган ал, балдардын колун куру койбой бирден момпосуй кармата салганын көрдүм. Момпосую бар балдарым, бир мени, бир тигил татынакай ак-саргыл кызды карап элейишет. Мен кантейин, тула боюман тер кетип, меймандарыма төрдөн орун көргөзгөн болдум:

– Ке... келгиле...

Бирок ошо замат кара чаар жыландын куйругун басып алгандай тула боюм дүр дей түштү. Булар менен кошо менин кепеме Дабам Далбаевич да кириптир. Азыр эле балбырап тердеген боюма бирөө шыралаң суу чачып

жибергендей ичиркендим. Балдарга момпосуй карматкан аксаргыл кыз муңайып, кабыргасы кайышат белем, башын чайкап өзүнчө жашып турган анын бир көзү менде, бир көзү балдарымда. Сүткө чалмакей чалып жедирип отурганым сулунун талканы эмес беле. Анын кебеги аркайып...

Кылгырган жашын кирпичине кармаган аксаргыл кыз мен жакка эңкее калды да, баланын ууртуна жабышкан кебекти сүртүп тызылдап жиберди:

– Байкушум-ай!.. Кантип гана тамагынан өтөт экен бул саман?!-Иши эмне, маңдайында сүйлөп турган кызды дүнүйө капар наристе таңыркап карайт да тамшанып коёт. Колуна бирден момпосуй алган балдарым да бир аздан кийин буларга үйүр алып, атайын шынарлай калышты. Шынарлабаганда кантишсин, булардай өкмөт кишилер түгүл менин чиедей балдарымды Калпага окшогон туугандарыбыз да маңдайынан сылап көргөн эмес. Капысынан үйүмө жумуштап кирип калган кээлер жылаңач-жырткы чүрпөлөрүмө жипкире карашчу да кайра чыккыча шашчу. Анан эми булар минтип, ата-энебизден бетер өнтөлөп...

Мен эмчектеги баланы көтөргөн калыбымда кайсалап калдым. Кайсалаганым – булардын алдына салар тазарак эчтеке таппай... Өзүңөр билесиңер, менде көз тайгылган көк-кызыл шырдак же шурудай кара көлдөлөң барбы, андай дүнүйө оокаттуу үйлөрдө эмеспи.

Кепедеги бар тасмия – тамтыгы кеткен бир-бир салым төшөнчүнүн башын кошкон төрдөгү өпөйгөн жүк сөрөй, анан шоонага илинбей калган эски шырдак. Үйдөгүнүн илбардуусу – береги шырдактын бөлүнгөн жерин бастыра салган кызыл уйдун талпагы.

Меймандарым менден мурун шашып калышты:

- Кана, отуруңуз, апа?
- Отургула, балдар...

Илияс сол жагымда, берки кыз оң жагымда. Эки колун чөнтөгүнө салып босогодо үн-сөзсүз чытыраган Далбаев ошо берки бурчтагы көмкөрүлүү сокуга коомай көчүк койду. Мага чукул отурган Илияс менен аксаргыл кыз, өздөрүнүн жанына балдарымы да кырката отургузуп, алардын ар кимисинин атын сурап алпечтеп:

– Атың ким сенин?

– Аттокур.

– Оо, апамын ат токур баласы тура. – Ушинтип атын айтканын көтөрө чалган Илияс, өңү эркек балага окшош торсойгон кара кызымды тизесине коюп эркелетип отурат.

Алардын алдына кезек менен барган чүрпөлөрүм аттарын да кезек менен айтып, бир-бирине кымындап коюшат. Булардын ар бир сөзү чүрпөлөрүмдү сүйүнтүп оюндагысын таап жатты. Алыстан атасынын аман келерин да, жакында согуштун басыларын да, анан булар татынакай кийинип алып мектепке барарын да койчу, баарын, баарын айтты. Жанатан бизге сөзү да, өзү да аралашпай отурган деректирди Илияс теше карады:

– Дабан Далбаевич! Көрдүңүзбү, Телегей апанын абалын?.. Кулак менен уксак жалган болот эле, азыр сиз да, биз да көзүбүз менен көрдүк. Демек, бул кишинин курулай арызданбаганына да өзүбүз күбөбүз!

– Бул кан күйгөн күндөрдө бел чечпей адал эмгек кылып жаткан ак ниет адамды... – Жигит буулуга түштү: – өкмөт алдында жооп бересиз!

Менин көзүм үчөөндө алмак-салмак. Булкуюп кара көк тарткан Дабан Далбаевичтин өңү азыр сурданып кетиптир.

– Бирок... бул аял өзү жалакор... – деп келатканда Илияз үзүп койду:

– Айтылбадыбы! «Жалаа» экенин көзүбүз да көрүп отурат!

Аны кийин далилдейсиз!»! Ага чейин береги кызыл чиедей балдар суукка тоңуп, ачкадан майып болбосун. Бүгүндөн калбай ун, талкан жеткиртиңиз! Анан үйүчү?! Үңкүр го бу?! – Бу тапта жербейген кепени төбөсү менен тирей тура калган Илияс, анын салаңдап түшүп кетчүдөй болгон үстүн көргөзө сүйлөдү:

-Буларды бүт басып калса эмне болот?! Тез аранын ичинде ысык үй салынып киргизилсин булар!

Илиястын салмактуу буйругуна Дабан дың дей алган жок. Жепирейген кепени, кепе түгүл балдарымды көр-мөксөн болуп, мени көзүнүн чокусу менен караган ал сурданган бойдон тышка чыкты. Илиястын бир айтканына макул болуп баш ийкей чыкты. Илияс менен береки татынакай аксаргыл кызды биротоло шынарлап алган балдар алардын жанынан чыккысы жок.

Балдарга да бир жолу жалбарып сүйүп чыккан аксаргыл кыз мына аттана береринде алар менен коштошуп турат:

– Ананайындарым! Кичинекейлерим! Биз дагы келебиз, кошкула жазга чейин!..

Анын ачык асмандай чаңкайган көзүнөн балдар куду жазгы көктөмдү көргөндөй кудундап, аны туурап быйтыңдата кол булгап турушат арттан.

Биз үйгө кирбей аларды көпкө карап турдук. Атчандардын карааны алыс узап тээ күнгөй бетте баратат. Бүгүн күн жылуу, айлана мемиреп... Жаз белгиси го мунун баары. Ооба, эми мындан ары жылыганы-жылыган. Кырчылдаган кардуу бороонду айдап, таш каарыган аязды тумшукка чаап, акыры биздин кыштоого да жаз кылтайды.

ШЕКТҮҮ СҮЙҮНҮЧ

Жаздын алгачкы жамгыры кечээ таңынан түндө түнү менен жаады. Бүгүн таңында гана күн көтөрүлүп, суу

болгон үзүктөй оор кара булуттар тоо-тоонун башына түрүлүп, асман чаңкайды.

Ай бою эне жытын балдарым кандай сагынса, мен да жазгы тоо жытын, тоо бетегесин оттогон малымын жытын ошончо сагынып калыпмын. Таң сүрө электе короону айлана басып жүрчү болдум. Тигине чыгыштан торгой чулдурап, жуушаган кой бышкырып бут чойду...

Мал койну, малдын илеби боор эгим менен тең го. Ным болгон чыбаштуу жүндүн жыты, жылуу кыктын кычкыл жытына аралашып кеңилжерди жарат. Эки босогого кайчылаштыра таңган керегени алып койду козгодум эле бирпаста бошой түшүп, короодо бууланган жылуу кык калды.

Тээ күн тийген адырларды карай кой шуулдап жайылды. Күн-түнү менен жаан жуткан жер жымыңдап сергилең. Жер түгүл мен да бүгүнкү жазгы таңдай жайнап көңүлүм куштар. Көөдөнүмдө лапылдаган кубанычтын илеби, тээ төмөнкү мейкин талаадан бери жылып келген жазгы күндүн табындай боюму балкытат. Көк кууган калың койдун жонунан да, көктөм жерден да көтөрүлгөн жылуу буу түрүлүп өр талаша көчүп барат. Дени жазылып кел-шал тердеп жаткан адырлардан бүлк-бүлк жел жортуп көк жыттанат.

Күн түшкө таяганда төмөнтөн бир атчан келатканын көрдүм. Өрүдө аты жүрбөй калган экен, ага болбой үстү-үстүнө теминип, атчан келатат дегени болбосо өзү жөөдөн жаман жан алакетке түшүп алган бейм. Жазгы үзүмчүлүктөгү арык аттын каруусу ошо да. Өрүдө эмес түз жерде да жем-чөптүн күчү менен соко тартпаса бу тапта.

Карап туруп атчанга ачуум келди. Капырай, мындан көрө жөө басса боло. Тыртаңдатып арык атты кыйнабай, бир заматта чыгып келбейт беле. Камчыга сүйөнгөн ат бир жагына ооп жыгылып калчудай бураңдап араң келет.

Атчанды бута атым жакындаганда тааныдым. Тааныганым – тааныган чочуп кеттим. Бул баягы менден кой алам дечү Жумгалдан келген жаңы тууган. Мени Далбаевге урдурган да ушу болгон кийинки жолу. Жоо, бул... Бул жакшылык менен жүрчү эмес эле?! Дагы эмне балаа болуп кетти экен?

Минтип бушайман болуп турганымда ырсыя күлгөн тигил мага жетпей жатып үн салды:

– О, сүйүнчү, байбиче! Сүйүнчү!..

Жаңы туугандын оозунан бу сөз чыкканына ынанбай оозум ачыла түштү да бир саамга үнсүз турдум. Аңгыча менин маңдайыма чукул жетип келген ал кайра да сүйүнчү сураганда гана үн каттым:

– Бо... болсун!.. Де – деги... айтчы, айланайын... жакшылыкпы?..

– Оо, жарыктык!.. – деди тиги менин сөзүмү жактырбай. – Ой, анан жамандыкка да сүйүнчү айтчы беле! Бериңиз сүйүнчүмдү!

Мен эмне дээрими билбей бир аз дел боло калган соң кайрып сурадым:

– Айтчы, айланайын! Эмнеси болсо да айтчы... Деле аянсам куда урсун, айтчы?!

– О, чалың келди аскерден! Чолок этегиң келди!..

– Оозуңа май, кагылайын!..-Ушинтип карбаластай калдым да колума эч нерсе уруна берген жок. Акыры башымдагы жүн жоолугумду жулуп алып тигинин колуна кармата койдум:

– Мына... мына кагылайын!.. Деле үйгө жеткиче ырым болсун, колуңу куру койбой кармайт турчу!..

Ушинтип эле алаңдап, оозума сөз, колума эчтеке кирбей калтаңдай берипмин. Сүйүнчү-ай! Сүйүнчү сенин илебиң кандай! Качантан басынган карып көңүлдү баягыдан бетер оболотуп алып учуп... Ушу тапта эмне кыларымды билбей, бирде жайыттагы койдун карай жө-

нөсөм, кайра береги сүйүнчүгө келген жаңы тууганды карай темтеңдеп... Акыры тиги минтти мага:

– Э, жарыктык! Чалыңызга барасызбы деги? Жүрбөйсүңбү эми эрте күндү кеч кылбай!..

Шашканымды, сүйүнгөнүмдү мындан бил, оболу чалым кайда келгенин, бул киши сүйүнчүгө кайдан аттанганын да сурабапмын. Жайыттагы тойгон койду төмөн үйдү карай бет алдырдым да сүйүнчүгө келген киши менен жөнөп калдым.

Үйгө келсем сүйүнгөн балдарым менден бетер айтарга кеп таппай мени жулмалап чуру-чуу;

– Апаке, апаке дейм!..

– Атам келиптир ээ, апаке?!

Минткен балдарым менин сөзүмө конок берер эмес. Алардын оюна койсоң, бу турган жакага менден мурун эле жөө чуркап кирип барчудай. Дүйшөнаалым жакага келиптир.

Бу кишинин ошо жакадан сүйүнчүгө аткарышкан тура.

Минерге аяк улоо жок, жөө-жалаңдап төмөн карай жүрүп калдым. Сүйүнчүгө келген киши атымы тыныктырып алып артыңардан барам деп калып калды. Мен бирөөнү көтөрүп тестиер эркегимди жетелеп декилдеп кирип баратам. Ушу тапта жөө баратканым жорго мингендей, деле аягым жерге тиер эмес, талаа көзүмөн учуп...

Бирде артта калып, бирде алдыма өтүп эдиреңдеп чуркап келаткан тестиер эркегим да кудуңдап, менден ар кайсыны суроосу тына элек. Кебинин көбү эле атасынын тегерегинде:

– Апа, дейм... Атамды ээрчитип келебиз-ээ?.. Ал атчан келеби, же...

Ага менин жообум да чукул:

– Атына биз ыраазы. Деле, көзүн аман көрсөк экен кудай?!

Ойдон күлүк эмне бар? Оозум муну айтканы менен ушул азыр оюма алда эмнелер келет да турат. «Сүйүнчү айттырганы го туура. Ошондо өзү... алты саны аман болсо каптип чыдап жатып алды экен жакага?.. Жөө басса да өзү жанагы киши менен караандаш келет эле го?.. Бу...

Минтип тынч албаган оюма да, көз алдыма да жакшылыктан жамандык жагы оодук келип менин үрөйүмү учуруп шүдүндөп туруп алды. Колу, буту мунжу болуп келген го?! Деги колунан ажыраса да эки буту бар бекен же?..

Кокус эки буту жок болсо да эки колу калса, трактирин айдап кетерге жарар беле? О, дүйнө, эки колу да, эки буту да жок томолонуп калса кандай күн болор экен?! Анткени согуштан ушинтип келгендерди көзү менен көргөндөр бар экен. Биринен бири угуп айтып жүрүшкөн.

«Эки кол, эки бут орду түбү менен жок, көөдөнү менен гана башы калган. Бечаранын көзү жайнап тили сайрап турат!» Мындай сөздөр эсте, тигиндей көзү жалдыраган мунжунун көрүнүшү көз алдыга келгенде курган жүрөк зырпылдап, сай сөөк сыздайт, арга канча! Жүрөгүм түпөйүл. Аны менен иши эмне, алды-артыма чыгып ойдологон тентегим атасын көрүүгө ашыгып... Аа: кагылайындарым, атаңардын андай абалын көрсөңөр не күндө калар экенсиңер?! Кантебиз! болору болгондур. Көтөрбөскө чара барбы!

Ушинтип мен санаам менен алпурушуп, койнума батпаган кубанчымды санаам жеңип, бушайман болуп келатканымда талаага да жетип калыптырмын. Тигине, совхоздун тамдары ээк алдыман көрүнүп, тамдар арасында бирин-серин кишилер.

Кимкине түштү экен? Аны жана шашып жатып сурабай да калыпшыз. Эмнеси болсо да жеттим го. Катындар карап турсунбу, да бирөө сүйүнчүлөп жакалар? Бирок

менин бул оюм текке чыкты. Адегенде көргөн бир, экөө сүйүнчүлөмөк түгүл мени карап коюп ары басып кетишти.

Коркконду көрсөң эми көр. Жана жолдон мени жандаган жаман ойлордун баары азыр бет алдыма дайын келип тургандай, а тигил мени көрүп унчукпай койгондор: «Аа байкуш! Азыр чалыңды көрүп сүйүнмөк түгүл эсиң чыгар!» деп жатышкандай заманам куурулду да көзүм кишилерден өтүп, илгерилеп баса бердим. Кызыл тунук менен жапкап чоң тамдын жанынан өтө бергенимде артыман унчуккан бир катындын үнүн угуп калдым да кайра бурулдум:

– Телеге-ей!.. Коё тур.

Тамдан чыгып мага жете келген ал мени менен учураша кетти.

Анын оозунан кеп чыккыча, жүрөгүм оозума капталып, шилекейим батташып, тилим оозума батпай делдее түштүм. Анан калса тиги катын да менин ичимдегини айттырбай билип тургандай аманчылыгымы да аяй сурап, өзү мага карап шыбырай сүйлөдү:

– Аман жаттыңбы, Телегей? Балдарың чоңоюп... Ии, чалыңын кабарын угуп келгенсиң го? А чалың... – деп муунала калганда араң турган мен чаңырып жибердим:

– Кагылайы-ын!.. Айтчы батырак! Бир балаа бар го?! Айтчы! Деги чалымын көзү тирүү барбы?!

Менден бетер тиги катындын өзүнүн да эси чыгып кетти көрүнөт. Селт этип мени бир аз тиктей калды да анан минтти:

– Апей, ботом! Сен эмне чаңырасың, чалың келип жатса?!

– Айланайын-ай! Деле үшүгөн жүрөк курусун! Тирүү эле көрсөм болду го, деги...

– Ой, обу жок десе! Ой тирүү эле, ботом! Өлгөн кишинин сага сүйүнчүлөп барчу беле?! – Ушундан кийин кайра үнүн басаңдаткан ал мага жакындай калып муну айтты:

– Бир кана жаман жери... – Катын минтип келатканда тула боюм калтырап, баламды боорума кыса берип унчугуптурмун:

– Ой, айланайын!.. Деле айтчы! Сүйүнгөндөн маңдай жарылбайт, корккондон жүрөк айрылбайт. Айтчы батырак?!

– Ботом, сен эмне болгонсуң деги?.. Биртике сабыр кыла турсаң боло, жарылып баратсаң да! Ой, Чолок этегиң аман дейм. Аман эле келген. Анан кечээтен бери баягы ойрон деректирдин капканына түшүп калды белем?.. Басса-турса ошону менен. Деги өзүң акырын барып байкачы... Эси ооп жатат деп жана бирөөдөн угуп калдым. Ушу тапта тиги...

Катындын мындан аркы кеби кулагыма да кирген жок. Алдастай басып тээ эл котолоп жаткан тамды карай жүрүп калдым. Дикилдеп мени бучкактаган тестиер уулум да ардемени сурабай, жанагы катынга жолуккандан кийин делдее түштү.

Тамдын жанына жетип барганымда жардап турган эл жарыла берип, мени үйгө коё беришти.

– Коё бергиле, Телегейди... Ары Чолок этектин үстүнө коё бергиле.

– Тилге келе элек го Чолок этек?

Тилге келбесе да катынына көргөзбөйсүңөрбү. Жардап тургандардын бул айткандары өпкө-бооруму куушуруп демим кысылып барат. Боорумдагы баламды кайра-кайра оңдогон болом.

Босогодон аттай бергенимде үй ичинен бир эки катындын жүргөнү элес булас боло калып, анан тиги капшытта сулкуяп жаткан боз шинелчен көрүндү. Көмкөрөсүнөн жаткан анын кулачы эки жакка жайылып, оозунан шилекей куюлуп көзү жумулуу. Өңү купкуу. Дүйшөнаалы экенин даана тааныдым да башына отура калып буркурап жибердим:

– О, куда-ай!.. О, куда! Бул эмне деген шумдугун, куда?! Дүйшөнаалы!.. Бизди ушинтип кууратмак белең Дүйшөнаалы?! – Ушу тапта уулум да мага үн кошуп чыңырып жатат:

– Атаке-е! Атакебай, эмне болдуң?!

Боорумдагы баламды тигиндей коё коюп, ары-бери оодарам. Колу-буту шалактап дым чыкпайт. Эчак үзүлүп кеткен түрү бар. Жер-сууну бузуп бакырып жаттым:

– Куда-ай! Оо, куда-ай!.. Көргөн кордугум аз беле куда! О, Дүйшөнаалы!.. Балдар менен кайсы талаага таштадың мени-и?! Кур дегенде көзүңдү бир көрүп калсам боло! Оо, арман! Оо, шордуу башым!.. Кара көзүм кашайчубу ушинтип?!

Ушинтип жер-сууну бузуп бакыра бердим, уулум да мени коштоп үнүн баса элек:

– Атакеба-ай!. Атаке-е!..

Дүйшөнаалы бул жерге кандай жеткенин, аны ким алып келгенин, ал түгүл ал мында тирүү келген-келбегенин да биле элекмин азыр. Эгер тирүү келсе эмне, катуу ооруп келип бирдеме... же мындан бирөө колдуу болдубу?..

Мына мындай ойлор башымда чалды-куйду. Көзүмө эч нерсе көрүнбөй алачакмактайт да жер качат. Айланамдагылардын кобуру угулат да кайра жымжырт боло калышат.

– Кой, Телегей!.. Койчу... Сабыр кылчы бир аз.

– Эс алып калар?

– Мындай тургулачы, жардабай! – Бул үндү улай карасам тыштан бир сары тончон көгала сакал чал жардап тургандарды жарып кирип келаткан экен. Ал түз өтүп Дүйшөнаалынын жанына келди да башын бийик жаздатып аны чалкасынан салып билегин кармады, анан колтугуна кол салды. Адегенде оң билегин, анан сол билегин кармалады:

– Кудай сактасын! Күрөө тамыры аман. Жата турсунчу, эс алып калар... Коркпо балам, сен коркпочу. Мунун... бу Чолок этектин өзүнөн да кетип калды. Кечээтен бери жанагы каапырдын коштоосунда болуп койдуду. Каны жок неме күнү-түнүнө ичсе, анан эмне болчу!.. А көрө доктурга киши кетти бекен? Ошо доктур жагын чамдагыла.

Ушундан көп узабай доктур да келди. Дары-дармегин берип тиешелүү кеңешин айтып ал да кетти. Түн да кирди. Самандай өңүбүз саргарып биз отурабыз Дүйшөнаалынын кашында. Ушу тапта Далбаев колума тийсе өлбөгөн жерде калган турам. А турмак үйүнө да эчен курдай издеп барып келдим, жок, дарексиз жок:

Айлам кеткенде Дүйшөнаалынын маңдайында заманам куурулуп отура бердим. Качан гана түн ортосунан оой берген маалда сулк жаткан Дүйшөнаалыма жан кирип, кыймылдай түштү. Андан көзүбүздү албай отурган биз жанагыдан бетер бакырып тигиге жармашып калдык:

– А кудай! Тирилди... Дүйшөкө!.. Ай, Дүйшөкө!..

– Атакеба-ай!.. Ата-а!..

Уулум экөөбүздүн үнүбүз аны чындап тирилтти белем. Ыкшалып-ыкшалып алып ордунан туруп келди да үшкүрүп жиберди. Башын мыкчылап алып үшкүрүгү таш жарат. Ыйлап-сыктап көрүшкөн биз, а түнү кирпичтүү көзүбүздү какпай таң атырдык. Дүйшөнаалы эс-учу жок жыгылган, азыркы биз баш маанек кылып отурган үй дүкөндүн кароолчусунун үйү экенин эми араң билдик.

ЧАГЫМ

Дүйшөнаалы Балыкчыдан түшкөн жүк тарткыч машина Кочкорго жеткенде түз эле райондогу тери-жүн төгүлчү пункттун короосуна кирди. Буюм салчу бөрсөйгөн баштыгын оң карысына илген Дүйшөнаалы, боз

шинелин кындыйта курчаган калыбында машинадан секирип түштү да, айланасын жалт-жалт карады. Киндик кан тамган жеринен ал өзүнө тааныш киши издеди го. Ошол учурда анын көзүнө береги каалгасы ачык турган пункттан Дабан Далбаевич, болгонда да өз совхозунун деректири Дабан көрүнө калса болобу. Дүйшөнаалы кубанып кетти. Кубанганда аны ошончо жакшы көргөндөн эмес, жөн эле эл-журттун, өз үй-бүлөсүнүн аманчылыгын угам деп кубана, аны карай ашыга басты.

Дабан Далбаевич ушу тушта ошо ичтеги бирөө менен кежилдешип турган экен. Дүйшөнаалы барып салам айтканда гана жалт карады:

– Ассалоому алейкум, Дабан Далбаевич!

– Оо... алейкум ас... – деп келатып токтогон Дабан Далбаевич Дүйшөнаалыны тааныбай тургандай, делдее түштү да аздан кийин гана өзөлөнүп учурашты:

– Оо, ой, сен, Чолок этек... сен Дүйшөнаалысыңбы ыя? Ой, бо-ой... Аман-эсен келдиңби ыя? Качан келип калдың?

Дүйшөнаалы азыр эле түшкөнүн айтып, андан элдин аманчылыгын сурап кадаланды:

– Деги, эл-журт аман жатабы, Дабан Далбаевич? Бая менин бала-бакырам, кемпирим... – деп келаткан Дүйшөнаалыга аржагын айттырган жок Дабан Далбаевич, барпалактап өзү сүйлөдү:

– Тегиз аманбы. Эл-журттан, өз үй-бүлөңөн кам санаба. Баары өзүң көргөндөй. Кемпириң болсо балдары менен тоодо малында. А биз минтип, – Далбаев бир аз токтоп, анан Дүйшөнаалынын алды-үстүнө түшүп жалпылдай баштады.

– Биз минтип, катын-бала менен чыркырашып жатабыз. Ээ, иши кылып, өзүңөр аман келип жатканыңар олжо бизге, жүгүбүз жеңилдей түшөт. Силер жок, көрдүк го көргүлүктү...

Баягы ыңгыраган Далбаев жок. Жедеп чарчап бүткөн эмедей шалдайып, демейдегидей бугжуйбай, жаагы-башы шылынып шапая түшүптүр. Бу тапта ал илбериңки да, кишиге жугумдуу да болуп, деле ичи-койнуна кирип турат.

Дабандын башынан бутуна чейин көз чаптырган Дүйшөнаалы ичинен ойлоп койду: «Ии, бул кыйын күндөр сени да ийиңе келтирген экен го. Сенин да бурулбаган мойнуңа сорпо төгүлгөн экен го!»

– Ырас болбодубу. Жүрчү деги, тамактанып алып анан...

Ашканага баштап кирген Далбаев беркинин кыйыктанганына караган жок, адегенде чоң стакандарга жайма-жайма арак куйдуруп кыстай кетти:

– Ал, алып жибер токтобой. Ээ таалайлуу азамат экенсиң!

– Дабан Далбаевич, мен ачкарын элем. Анын үстүнө... – деп келаткан Дүйшөнаалыны сүйлөткөн жок:

– Ээ, жолуң болгур экенсиң! Ал дегенде алып жиберсеңчи! Ээй, муну көргөн бар, көрбөгөн бар. Киндик кан тамган жериңе келип туз татып отурганыңа кудай десең боло. Ал!..

Мындан кийин Дүйшөнаалы да көп сураткан жок. «Айт-айтпаса төгүнбү! Бу деле сүйүп сунуп отурган соң» – ушинтти да колундагыны тартып жиберди, Дагы кайталанды. Дүйшөнаалынын көз алдынан жер-суу көчө түштү, көзү алачакмактап. Дабан Далбаевичтни сөзү жанагыдан көбөйүп, Дүйшөнаалынын аман келгенине жан-алы калбай...

– Ой, жолуң болгур... Ушул азыр сен эмес менин төбөм көккө жетип отурат. Эмнеге? Сенин келгениңе! Сенин келишиң менен менин бир топ жүгүм жеңилдей түшпөдүбү. Мына эми, механизация жагын тейлейсиң. Ой, жанагы жаңы үйрөнчүк жаш балдар менен коргүлүктү

көрдүк бейм-бу! Мына жазгы кош айдоо учурунда күнү түнү менен жанында жүрөсүң, туут маалында малды да кыдыра албайт экенсиң, аларга каралап жатып.

Ээ, айтпачы, Дүйшөкө. Акыры көргүлүктү гана көрдүк белем...

Өзүнө арыздана сүйлөп жалпактаган Дабан Далбаевичтин сөзүн Дүйшөнаалы баштан-аяк жүйөө көрүп отурду. Кепке толук уюп баратканын көргөн Далбаев да барган сайын ичи-койнуна кире сүйлөп, өз жүрөгүн өйүгөн жараны ачып, аны бул Дүйшөнаалынын жардамы менен дарылагысы келди:

– Акыры бу катынга күнүң түшпөсүн, Дүйшөкө! Көңүлүңө кетпесин, өзүңөн жашырып не кылайын, кийинки күндө бу сенин кемпириң да... – минтип келатып Дабан Далбаевич оозун бирөө баса койгондой токтой калды да, ордунан козголо берип, Дүйшөнаалыга муну айтты: – Жүрү, Дүйшөкө. Аны тиги биздин үй жакка барып жай отуруп анан... – Ал ордунан туруп тышка жол баштады. Дүйшөнаалы такаат кылган жок, анын артынан чыгып кошо жөнөдү. Бу тапта Дүйшөнаалынын көзү алачакмактап, буту чалыштап калса да акылы ордунда эле, бүгүн кандай да болбосун үйүнө жетип балдарын көргүсү келгенин айтты эле, Далбаев кагып таштады:

– Кой аа, болбогон кепти! Кан күйгөн казаттан келсең, үйүмө бир түнөтүп жибере албасам Дабан атым өчпөйбү. Айлап-жылдап чыдаган катын-балаң бир түнгө чыдай турар.

Согуштан кайткан Дүйшөнаалыга жан-дили менен сый көргөзгүсү келген Дабан Далбаевич жанагыдан бетер этеги элек, жеңи желек болду. Үйүнүн босогосун аттаары менен аялын шаштырды:

– Ой бол, бол казан ас! Эт, сал, бол! – Аялына казан асууну буюруп, тасторкон жайдырган соң тиги ашканадан үзүлгөн сөзүн улап кирди:

– Кийинки күндө бу сенин кемпириң Телегей да ушу жерде бир бузукулардын тилине кирип карарып алды маа калганда... Өзүң билесиң, башынан биздин ниетибиз жаман эмес эле го ыя? Кызматка өзүм келгенден тартып совхоздон жалгыз өзүңө ишенчү элем, анан бу өзүң кетип калган соң, ой көрдүм белем!

Же бул элдин ич арасын мурун билбесем, аз убактын ичинде элдин өйдө-төмөнүн билмек кыйын экен. Анын үстүнө мындай алаамат күндөргө туш болдук го, тынчылыкта, өзүңө окшогон кишилер менен иркектешип иштесе да билинеби, ошондо кыйналабы киши? Анан бу жаман катын, жаш баланын арасында иштөө дегениңдин өзү бир балаа экен го!.. Бу жоруктан көрө согушка жөнөтсө тебетейимди көккө ыргытып токтобой бара бермекмин. Районуң өзү жөнөтпөй койбодубу. «Саа окшогон ишмер кишилер тылда керек» дейби, «сени согушка жибергенде бизге ким иштеп берет» дейби, айтор суусатып гана жибербей койду...

– Аныңыз ырас го, Дабан Далбаевич, кыйын күндөр болбодубу.

Дүйшөнаалыны жана сүйлөтпөй муунады Далбаев:

– Кыйынчылыкты айтпа, Дүйшөнө. Башканы коюп Манасты айт дегендей, башканы коюп, озүңдүн Телегейиңдин кылганын эми өз алдыңа төккөн турам. – Дабан баштан аяк Телегейдин «жалаасын» «сүттөй ак» Далбаевди карап туруп каралагысы келгенин, мунун баары бирөөнүн тукуругу экенин, тукурукка кирген Телегейдин жеңил ойлуулугун, койчу, айтор булардын баарын өзү бир лектүгүнөн гана көтөрүп жүргөнүн бир аш бышым төктү да кебинин артын буга токтотту: – Анан чактап караласачы түгөнгөн катын. Акыры ишим ак... өзүң да келдиң минтип...

Бу тапта баарына макул болуп баш ийкеп, баарын оолжуп отуруп уккан Дүйшөнаалынын көңүлүнө дагы бирдеме салмак болду Дабан.

– Чынын айтайын, мен эри болсом, бир саат чыдамак эмесмин, бу катындын чырына. Кудайдын бир долусу экен го, пай-пай...

Кыскасы катынды, тый, Дүйшөкө. Жамандыктын кереги эмне. Эгер жамандык кааласам ушу бир катындык алым болот эле го... Койчу, кудай урганга теңелбейин деген сайын...

Дабандын айткандарына Дүйшөнаалы уюду. «Ырас эле, чындап тирешсе ушу Дабандын кантип Телегейге алы келбесин...» Өз ичинен муну ойлогон Дүйшөнаалы баарына баш ийкеп отуруп укту да, Телегейди койдурууга, Дабан Далбаевич менен элдештирүүгө убада берди:

– Волуптур, Дабан Далбаевич! Ал эми аял эмеспи ... анан ошо... Эми аны сиз да кечирип коёрсуз?

Эртеден бери кепти алыстан баштап, Дүйшөнаалыны өзүнө уютуп алган Дабан Телегейди тыйдырарына көзү жетти да, эми тыйдырып кана тим болбой ал «албуут» катындан өч алмак болду. «Коё тур, катын! Оозуңун азабын бир тарттырып талаада бир калтыра албасам...» Ал алдыртан Дүйшөнаалыны кыйды карап алды да, анын сөзүнө жооп кайтарууга өттү:

– Э-эй, Дүйшөкө, мен кечирбегенде эмне кылам... А көрө мен айтып берсем сен кечирбейсиң го катыныңдын кылыгын.

– Жоо, жоо... Дабан Далбаевич! Айтыңыз...

– Катын да, бала да баарыбыздын башыбызда бар, бирок... катын дегенге ишенүү кыйын го... Эркек көрүнсө эле-е көздөрү өтүп... сенин Телегейиң да...

Дүйшөнаалынын жүрөгү зыр дей түшүп, тула бою чымырады. Аракка алачакмактаган көзү ачылып, башынын айланганы билинбей калды. Манчалары калтырап, жүрөгү түрсүл какты.

– Ии, ии... – дегенден башка оозунан сөз чыкпай эс-мас.

– Ой, сөөгүм гана зыркырады бейм, угуп, көрүп туруп!..

Ушинтип коюп, бир саамга тунжурай түшкөн Дабан кайра баштады сөзүн: – Кап-каяктагы качкын-бозгундар менен байланышып, ниети бузулуп жүрүптүр, деген кепти укканда санаам чыдаган жок. А түгүл кепжараш менен Телегейди жарадар кылып таштаган болушуп ошол уюшкан шайкалар бир короо койду бел ашырып кетмек болуп жатышканда биздин кишилер алып калышпадыбы. Аны Телегейиң ушул күнгө чейин билбейт, азыр өзүңө айтып отурат Дабан досуң!.. – Качантан бери адамга ачыла элек сырын азыр гана айтып отурганына көтөрүлө түшкөнсүгөн Дабан каалга жакты да бир жолу жалт карап койду да кебин узатта берди: – «Ой, бу катын акылсыз, бака куйруксуз» дегендин калети жок го чиркин! Ошондон кийин Телегейдин өзүн ооруканага жеткирген биз, анын малын да, балдарын да тышынан кеземөлдөп калдык. Анын бирин өзү билбейт. Андай аке мен көздөтпөйт экемин, анча айыгышкан жанагы Телегейдин шайкалары балдарыңы майып кылып туруп малды айдап кете беришмек, муну бир гана түн билмек. Анан «Телегейдин коюн мен багыштым, балдарга мен каралаштым!» -идеп түштөн кийин жанагы Кубандын катыны жокту айтып жүрөт. Биз көздөбөсөк кызыл чиедей балдар менен Кубаныңын катынынан коркобу, анча аңдып калган каракчылар?! Эмесе Телегейди бузуп жүргөн так ошол катын! Тээ эл жуурап жаткан кезде эрин уруп кууп жиберип дайынсыз өлтүргөн канкор экен ал, анан ошо Телегейди да өзүнүн жолуна салды да!

Ал катып болбосо Телегей да анча арамдыкка баспайт беле? Кишинин шайтаны киши деген ырас го! Ботом, анысы а болсун кызыгы кийин чыгат!.. Кха-а! – Тамагын жасап оңдоно отурган Дабан жай сүйлөй берди: – Телегейдин бузук ишке кприп баратканын, бузук ишке өз керт

башы кирбей, совхоздук чарбага катуу зыян келтирген турганын толук билген соң аны жазалагым келди.

Аны жазалаганда түрмөгө каматмак белсм. Аман-соосунда койду өткөрүп алмак болдум. Өзү ооруканадан айыгып чыккыча күттүм. Качан ал ооруканадан чыгар күнү киши жиберип чакыртып алдым да «койду өткөр» десем мына ошол жерден беттен алып. Аны жана да айтпадымбы. «Баштагы бузукчулугуң да жетишет, мен түгүл Дүйшөнаалынын көзүнө да чөп салып жүрөсүң» дегенди ичимен айттым да үйдөн түртүп чыгарып койдум. Болду, калдым балаага. Аал, ошондон буркулдап тоого чыгып, барып, баягы качкын-бозгундарынын бирин таап алыштыр да аны менен дайынсыз жакка из жашырып жыргап жүрүп он чакты күндөн кийин келип отурбайбы! Ошо тушта сен түгүл кызыл чиедей балдарын эстен чыгарганын айтчы чиркиндин! Ай катын-ай, катын!

Башын чайкаган Дабан дале Дүйшөнаалынын өңү-түсүн байкап, дале анын тамырын тартып отурат. Адегенде тердеп чыккан Дүйшөнаалы азыр кан-сөлү качып, өңү бузулуп алган. Колу, башынын калтырагы жанагыдан күч алып, көзү – Дабандын оозунда болсо көңүлү – Телегейди кармап, бүткүл жаны – дени ууланып отурат.

Дабандын айтканына аргасыз уюп, анын айтканын ичинен кайталайт да жүрөгү ооруп, жүрөгү сыздап, кол башындай жүрөгүнө күч келтирет: «Атаңкерүү! Катын деген ушул экен да?!» Адегенде ал Дабандын оозунан сөз гана күтүп ашыктырып жатса, азыр андан эчтеке сурабай, оозу буулду да калды. Кептин ордуна анын көзү тас-торкондогу арактан өтүп, ошондон гана жуткусу келди.

– Ичеличи, Дабан Далбаевич!..

Дүйшөнаалыны ичти-тышты ууландырганына көзү жеткен Дабан Далбаевич андан арак аяган жок. Куя да берди, ага жан тартып, анын көңүлүн көтөрүп сүйлөй да берди:

– Катын курусун Дүйшөкө! Катын үчүн күйүкпө сен! Ал сенин башыңды аттап... Ушу курагында сен он кыз карытарсың...

– Шу... Уш-шу... ы-ыrrас-пы... ы-ыя!? – Дүйшөнаалы жерине жетти. Ал бир оокумда темтеңдеп турду да тышка жулунду:

– А-а-аттаң-ын... Азз... зырр... ал... ал... катт... тынн...ды!.. Жутт... тамм!.. Кко... коё... бберр!.. Коё бберр... деймм!! – Оозунан ак көбүк атып жулкунган Дүйшөнаалын тышка чыгарып жиберген Дабан эшигин илип алды да терезеден ал кеткен таратпы карап турду. Түз жерди жаза басып мүдүрүлүп кетип оңолуп өзүнө-өзү жулунуп да, оозуна кирген чыкканын тартпай бакырып, сөгүнүп да баратты. Аны азыр эле көргөндөр аңкайып оозун ачып, кадимки Дүйшөнаалы экенине ишене албай жатышты:

– Капырай, мынабу...

– Ой, бу баягы Чолок этекпи ыя?..

– Ал согушта эмеспи.

– Ошол эле го?

– Койчу?.. Кутуруп келген го анда?!..

Ырас эле береги жулкунган жаңы келген Дүйшөнаалы экенин, келгенде да жин тийгендей мас боло келгенин карап тургандар тай-талаш болуп атып араң таанышты,

* * *

Анда-мында гана балдарыңа жалбарып өөп койгону болбосо Дүйшөнаалы мага үн катпайт. Өзүнүн кечээтен бери орду жок иш кылганына өкүнүп келатканбы деген көөмөйдө болдум эле бирок андай эмес көрүнөт. Күндөптүндөп ичкен арак денесин ууктуруп, Далбаевдин чагымы жүрөгүн мыкчып бар күчүн ачуу үшкүрүктөн гана чыгарып келет азыр. Кантер экен дедим, мен да үн катпадым.

«Атаа, кудай гана ичиңе чок салгыр аа! Мунун карааны көзүмөн учуп, зар тилеп жүрсөм мунун бу кылганы эм-неси ботом?!» Тигинин тил катпай дулдуошун көтөрө алган жокмун да каадамча чамынып кирдим:

– Ботом, сен эмне мынча түнөрөсүн, ыя? Же, өзүңүн аман келгениңе кайгырып турасыңбы?! Сен тыякта согушсаң, мен жанымды оозума тиштеп так ушул жерде согуштум! Согуштан качкан көркоолор менен кармаштым! Сен достошкон айбан менен согуштум! Угабы кулагың?! Көрөбү көзүң менин абалымды! Же мени чындап тааныбай турасыңбы, бу кайдагы олойгон кемпир деп ыя?! Бери, мени карачы!

– Муну мен бармагым менен олуп алганым жок! Балдарды, малды багам деп... жана сенин кемпайың окшогон жанкести көркоолордон малды, балдарды сактайм деп... жарым жаныман ажырап отурам!

Тула боюм калчылдап, качантан берки ызама мууна сүйлөдүм. Так ошо Далбаевдин өзүнө айтылган сөзүмдү, айбыкпастан ага агытылган ачуумду буга да агытып жиберүүгө аргасыз болдум.

Жанатан анда-мында көзүнүн үстү менен карап коюп, үнсүз түнөрүп отурган Дүйшөнаалы ушул азыр селт эткендей болду. Аны селт эттирген менин кардыккан үнүм, кубара түшкөн өңүм болду көрүнөт. Ал ушул азыр мени жаңы гана көрүп отурган немедей карап, бул карашында жанатан берки түнөрүшү жоголуп... Мени кекетпей, кечирим сурап турган өңдөндү. Ооба, мага бир аз жадырай карап, кайра муңая түшкөн өңүн көрдүм да, муңая чыккан үнүн уктум:

– Кечир, Телегей!.. Мен жаңылсам кечирип кой?! Бузукунун тилине кирбейин эле дейсиң, ошондо да жүрөк кургуруң кыйын тура! Калппы, чынбы... угулган иштин чын-төгүнүнө жеткиче жүрөк кургуруң канап туруп алат экен! Баса, момунча мөмүрө-чөмүрө менен туруп сен экөөбүз кантип бири-бирибизге карасанайлы. Мунуң ак сөз...

Ал мага чукул отура маңдайыман сылап сөзүн улай берди:-Байкушум... Маңдайыңдын бырышын карачы! Мен кетерде чачың көмүрдөй, көзүң чолпондой жайнаган, бетиңен каның тамган жылдыздуу кызыл аял элең. Эми мына көмүрдөй чачыңы буурул бубак чалып, чолпондой көзүңдү түнкү чагылган алып! Оо, согуш! Мунун баары соолгон согуштун кандуу изи го дүйнө!..

БЕТТЕШКЕНДЕ

Бөлтүрүктөрүн үңкүрүнө таштап, тынбай чабыттаган бу тоолордогу ач карышкырлар көз көрүнө колдон талашчу болду. Чаңыттап турган күндөрдө чак түштөгү жайытта да бу жазгы тууган ач карышкырдын башынан берки ата каадасы. Таштын жапсарында жатып малдын караанынан көзү өтүп, мал жыттанса шилекейи түшүп, капилет олжону күтүп, көзүн чычаладай кызартып жатканы жаткан.

Жайыттан түгүл короодон да кой алдыргандар бар. Бая күнү бирөө чаңытта тобу менен бөлдүрүп ийип, туура жыйырма коюн кырдырып алса болот да.

Жаздын мындай түндөрүндө капарсыз жатып уйку-сун кандырган чанда эле киши болбосо, калктын көбү биздей. Тоолук малчы биз түгүл талаадагы дыйкан да бүкүлү жатып, бүкүлү турат. Дыйкан демекчи алар тигинден аркы кан күйгөн казаттан кайта элек. Кечээки Дүйшөнаалыны кошкондо жарааттуу келген бир эки-үч солдат, эр бүлөдөн кара тутканыбыз. Калганыбыз бая согуш адеп чыкканда эле оор түлүктү бүт моюнга көтөргөн катын, бала.

Ооба, кош башын кармап, күрөк көтөрүүгө жараган бала да бу тапта чилмиңдеп талаада, боорун көтөрө элек балдарын үйгө калтырып эне да талаада. Бүкүлү кыйшайып биртике тук эткен алар чала уйкулуу көзүн ушалап

турушат да, али үргүлөп жаткан үрүл-бүрүл талааны ойготуп жүрүшөт.

Канча күн, канча ай ок аралап, өрт кечип жүргөн Дүйшөнаалынын үй-бүлө, бала-бакырасы кандай көзүнөн учса, кенедейинен өзү мончок терин төккөн талаасы да, тор талааны жаңырткан трактири да ошондой көзүнөн учуп, ошондой куса кылган белем, үйгө эки түнөбөстөн шинелин колтуктап талаага жөнөдү.

Атасын бучкактаган эркек балам да кошо кетти; «Мен да атам менен барып трактор айдайм!»

Бул жаздын түйшүктүү күндөрүнө кайылмын, уй-кусуз түндөрүмө кайылмын. Жамгыр жаап жөө туман баскан капталдар кандай көктөп келатса, менин көөнүм да ошондой адеми көктөп, көкөлөп келаткансыйт. Көөнүм көтөрүлбөй анан! Кечээ эле акыр заманамды кууруп, өпкө-боорумду куушуруп кордой турган Дабан Далбаевичтин зомбулугунан суурулуп чыгып демденип турганда, жоону сүрүшкөн Дүйшөнаалым келип... .

Ооба, бу тапта биздин башыбызга каран түн салган жоо алды-артын карабай чегинип баратыптыр. Ылайым ошептип, жергебизде алардын жыты калбаса экен?! Уруштун дары жыттуу түтүнүнө ууккан жергебиз бат эле сергип, бат эле көктөсө экен?!

Ойлойм да өзүмчө күлүндөйм. Улгайып баратканымы унутуп коюп, балача тайраң уруп чуркагым келет, тоо жаңыртип, шаңшып ырдагым келет, Атаа, созолонгон үнүм болсо ырдар элем оу! Ырдаганга не жетсин мындайда!

Алыйман экөөбүз койду жамаатташ жайып, эриккенде заңкылдап бири-бирибизди кыйкырыша жүрчү элек. Кой көк куугандан бери үн жетпес жерге караан үзүп кетчү болдук. Мына ырдаса ошол ырдасын! Жаш кезекте анын ырдаганын көп байкаган эмес экемин, төтөн кийин күйөөсү Кубан жоголгону, согуш чыгып, балдарынан

ажыраганы мунун муңдуу үнү тоо термечү болду.

Көрө албай калып Кубаным,
Кусадар болуп турамын.
От кечип кеткен балдар жок,
Ошончо тарттым убайым.
Кан-кыян жүргөн күндөргө
Кайыкпай акпай чыдайын.

Тоо жаңырткан Алымандын мукамдуу да, муңдуу да үнүн мен укпай калган күнүм болчу эмес. Мал киндиктүү чалкайган тоолорду термеген анын үнү экөөбүзгө тең эш болчу. Кишибиз түгүл, биз жайып жүргөн калың койдун да кулагына сиңип, бул үндү алар да эрмек кылат бейм. Жамаатташ таштап коюп экөөбүз бир аз отура калганда, бизди туурап жуушай калган кой да быртылдата кепшеп, кулактарын делдейтип, көздөрүн сүзүп, тиги тоо термеген үнгө магдырап бараткансып көрүнчү.

Алыман көп ырдачу. Ал ырдаган сайын түгөнбөй, арытан оргуп чыгып тургансып... Чиркиндин уккулуктуусун айтпа! Бирде сай сөөгүңү сыздатып, көзүңө ысык жаш тегеретсе, бирде чыйралтып, демдентип салчу.

Анын үнүн укпай калганым мына эки күн болот. Ал коюн алыс жайып кеткенден эмес, аны бу жолу суракка чакыртып кеткен. Кандай сурак экенин ачык биле албадык, акыры бирөө менен беттештирет экен дейби, көргөн-билгенин сурайт экен дейби?..

Ким сурайт? Эмне тууралу сурайт? Анысы белгисиз. Алдакандайдын ичинен чыгам деп, Алыман байкуш өзү да апкаарып, мындагы балдары да үрпөндөшүп, жол карап...

Алымандын суракка кеткени тууралу мен азырынча анык эч нерсе укпаганым менен, маа жамаатташ чабандар ар кандай сүйлөп жүрүшөт. Бирөөлөрү: «Алымандын жоготкон койлору бар экен, ошону төлөткөнү жатыптыр»

дешсе, дагы бирөөлөрү: «Жоо, Алаймандын төлөй албасына көзү жеткен соң аны камаганы жатышыптыр...» дегенди да айтып жиберипти. Ошого катар дагы мындай деген аңырт угулду: «Ой, баягы жоголгон Кубандын жиги чыгып жатыптыр. Анан ошого Алайманды...» – деп келаткан бирөөнүн сөзүн жанында отурган берки жула качып өз билгенин сүйлөдү:

«Кубандын жиги чыкпай эле Кубан жакында өлүптүр. Ошонун өлүгүн таап келишиптир. Анын өлүмүнө так ушул Алаймандын өзү себепкер дешет. Ушу тапта Кубандын сөөгүн маңдайына коюп алып катыны – Алайманды сурап жатышыптыр. Кубан кургур Алайман колдуу болушу мындай болуптур... – деп сөзүн улады жанагы сөз ээси.

– Жаңылдым-жаздым кечирип кой, Алай!.. деп, салбыраган Кубан Алаймандыкына жети түндө келип курун мойнуна салган экен. Канча жылдан бери анын азабын тартып күйүп араң жүргөн Алайман аны ошо жерден баса калыптыр да мойнунда турган өз куру менен муунтуп өлтүрүп, түнү бою ташка корумдап салыптыр. Ага өз баласы айгак болуп айтып койгон соң бул иш башталып жаткан көрүнөт!..» – деп такылдап отурган катынды андан ары ооз ачтырбай беттен алдым да жер-жеберине жеттим:

– Кишинин артынан кайбат айтпасаң ачка өлөсүңбү ыя сен?!

Мени караган калыбында көзүн жүлжүйтө калып талымсыган тиги катын өңгөчүн тартып келатат:

– Апе-ей, ботом! Жадаганда укканымы дагы...

– Кой, кой! Сенин эмне угуп, эмне коёруң белгилүү! Бу турган талаага барып келгендин ортосунда токсон ушактын башын чатыпсың сен. Чүйгө барып келгендин ортосунда менин артыман «миң бир түндү» жаадырганыңды жумурай журт уккан! Жомогунду үйүнө барып

айт! Мында сенин жомогуңа талгак киши жок! – Ушинтип тиги катынды ооз ачырбай салдым.

Арадан күн өткөн жок, Алымандын сурагын өз кулагым менен угуп, өз көзүм менен көрдүм. Анткени, мени да чакырып талаадан киши келди. Биз кайткыча малды көздөп турууну мойнуна алган алиги киши шаштыра кетти:

– Бол... Бол, Телегей! Мында үй-жайыңдан, мал-башыңдан кам санаба. Сурак сени гана күтүп жатат. Алыман да сени күтүп...

Бул киши бизге ниети жакын неме эле, мен аялдаган жокмун, бара көрөрүмүн деген ойдо жүрүп кеттим.

Сурак жүрүп жаткан киребериште менин адеп көзүм чалганы Алыман болду, караңгы капшыт жактагы бирөөгө колун жазгап бакылдап жаткан экен, кирип барган мени да элес алган жок.

– Э, кагылайындар! Бул бүгүн кантип тааныбай калды мени? Деги мен акылыман эле ажырап калбасам, – деген анын сөзүн тиги төрдө отурган ак жуумал кыз бөлүп жиберди:

– Бир аз коё туруңузчу... Оо, келиңиз. Келиңиз, апа!

Мага өнтөлөгөн ак жуумал кыздын үнү да, өңү да жылуу учурады. Мен аны бүшүркөп бир саамга тургуча ууртунан жылмайды:

– Тааныбай турасызбы, апа? – Ал экинчи жолу ушинткенде дароо биле койдум да, өзүмүн мынча унутчаактыгыма уялып кеттим. Бул татынакай аксаргыл кыз, баягыда менин жепирейген таш кепемде отуруп, чиедей балдарымды эркелетип, менин көңүлүмү жубатпады беле, анан ошону унутамбы?! Бая Илияс аттуу кара сур жигитчи? Булар босогосун аттап кирген күндөн тартып, менин таш кепеме береке кирип, ачкан кардым тоюнбады беле.

Өзүмү өзүм күнөөлөдүм да, аксаргыл кыз менен калдастап, ашып-шашып учураштым.

– Тигил аялды тааныйсызбы, апа?

Кыздын суроосунан улам жалт карай салсам... бир... кан сөлү качкан, кубарган катын отурат. Аныгын айтсам, аны адегенде өң түспөлүнөн көпкө тааный албас белем, бирок көзүмө чалдыккан тикирейген көзүнөн дароо тааныдым. Күкөн! Кадимки Калпанын кызы – Күкөн! Капырай... баягынын бири жок, эки уурту шимилип, эки таноосу кыпчылып, маңдайынан чачы үрпөйгөн бир ач күзөндөй неме.

Адатыбызча ал экөөбүз бир азга тиктеше түштүк. Мен дале бир топко тиктейт белем, Күкөн өзү көзүн ала качты.

– Тааныйм!.. Тааныбаганда... Бул менин кайнагам – Калпанын кызы Күкөн! Азыр министрдин катыны го?!

Күкөн тикирейген көзүнөн мага уу чачып, жек көрө карады бу сапар.

– Айланайын ээй! – деп безилдеп жиберди Алайман. – Анан бул мени тааныбайм деп күйгүзүп жатпайбы!

– Бир аз коё туруңуз, – деп Алайманды кайра да токтотту сурап отурган кыз. – Сиз ушуларды айтып бериңизчи, Телегей апа? Бул аял ушул совхоздо болду беле? Силерди качантан бери тааныйт? Анан тиги Алайман апанын күйөөсү Кубанды таанычу беле жана аны менен кандай байланышы бар экенин билесизби?

Меп баштан-аяк шатырата айтып кирдим. Айткамда да коён жатагынан бери айттым.

...Кочкордон чыккан атактуу бай Калпа кеңеш чыкканда малын, дүнүйөсүн ала качып Жумгал тарапка мант бергенин, Жумгал тараптап куу көрөрү менен кайра бу Кочкорго кылт коюп из жашырганын, чоң кызматтагы күйөөсү камалып кетип, атасынын колуна келген Күкөн атасыныкында жөн турбай ушул эле Алаймандын бармактайында баш кошкон теңи -Кубанды азгырып жолго түшкөнүн...

Айтор, койчу, көргөн-билгеними терип-тепчип төктүм да койдум. Муну уккан соң сурап отурган аксаргыл кыз, капшытта отурган Күкөндү теше тиктеди:

– Буга кандай дейсиз?!

А Күкөн болсо жанагы эле кубарган калыбында үн-сөзсүз, эс талма болгондой. Анын чанагынан чыгып чакчайган көзү столдун кырын тиктеп ирмелбей калыптыр. Ал үстөлдүн кырынан бирдеме көрө койгондой, көрө койгон нерсеге өзү таңкалып же коркуп турган кебетеде каткан да калган. Ооба, ушул азыр анын кулагына мында отургандардын үнү да угулбагандай, өңү да көрүнбөгөндөй.

Алда качан дайынсыз жок болгон Кубан дал ушу тушта столдун кырынан тура калып, өзү усанган ак балтасын курчутуп отургандай...

БАШКА ТИЙГЕН БАЛТА

Кубандын адеп бул Күкөнгө баш кошкондогу шайыр мүнөзү калып, кийин түнөрүп ойчул болуп кетти. Таң аткандан там менен алышып, кара жанын карч урган Кубан күүгүмдө гана түнөгүнө баш катат да үшкүрүнүп отуруп жата кетет. Баштагыдай Күкөн менен тамашалашуу да, аны эркелетүү да жок. Кубандын үшкүрүгүн, түнөрүп баратышын адегенде анын чарчаганына шыйгарып жүргөн Күкөн кийин анын башка себебин сезгендей күйүп-бышып, шектене баштады.

– Кубан! Айтчы, сен эмне болуп жүрөсүң? Чарчадыңбы? Анда башка жакка кетелиби? Мындан жеңилирек жумуш табылар?

Күкөндүн сөзүнөн кийин да көпкө тунжурап, көпкө үнсүз отурган Кубан бир оокумдан кийин гана оор улутунуп алды.

– Ээ, Күкөн!.. Мен жумуштан чарчабаймын. Жумуштун жеңилин да издебеймин. Жумуш менин тиричили-

гим, жумуш менин кубанчым! Жумушсуз карап отурганда өзүмдү өлүп калгандай көрөм! Ушуга ынанасыңбы?

Бекерчилик бирөөлөр үчүн жыргалдыр. А бекер отурганда менин куураганым, тилегим каткан күн!.. Балта же кетмен кармабай кур кол калган күндөрүмдө куду аптапта суусуз калган дарактай солуй түшөм. Урунулбай туруп сапсары дат баскан шаймандай өзүмө өзүм куйкам курушат, өзүмчө туталанып жүдөп кетем.

– Анан эмне... жумуштан чарчабасаң? – деп, шынаарлап карысын таянган Күкөнгө бир топко карап калган Кубан терең улутунуп минтип койду:

– Ии, де... Ошентип, мен жумуштан чарчаган жокмун! Мени чарчаткан... – сөзүн үзгөн ал, андан аркысын айткан жок. Качантан бери өзүн түнөртүп, катыны Күкөндүн жүрөгүн өйүгөн кеп, чорт үзүлүп, көмөкөйүндө калды. Ал үзүлгөн кеп азыр анын өпкө-боорун куушуруп демин кыстыктырып турат: «Менин чарчаганым... адашкан жолум! Түз бараткан дангыр жолуман кокустан адаштым да, туюкка кептелип чыга албай турам! Кандайча адашып, кантип кептелгеними өзүм да билбей!..»

Улутунуп коюп көпкө отурган Кубандын ызалуу, кузалуу үнү чыкты бир кезде:

– Менин чарчаганым – балдарымы сагындым! Балдарымы! Алар менин түшүмөн кетпей...

Күкөндүн үнү чаңыра чыгып, бирөө бычак менен сайгандай секирди:

– Эмне-е?! Оо, шоруң каткыр десе! Башта эмне, балдарыңы көргөзбөй көзүңү таңып койдум беле мен?! Балдарың менен жаман катыныңан өзүң кутула жадап мага корголободуң беле?! Анан эми... бая: «киши арыгын сактасаң төбөң кандайт» деген ушу да! Сен мага кыр көрсөткүң келдиби ыя?! Басып эле көрсөң... Босогону аттай албайсың! Кылтаңды кыркып салам!.. Мени аттап кетип калчу киши сенсиңби ыя?!

Кубанды уруш-талаш менен да, коркутуу менен да калыбына келтире албай, жедеп амалы түгөнүп жүргөн Күкөн да кийин ичи бышып суз.

Эрди-катын ушинтип суушуп жүргөн күндөрдө кайдан-жайдан Калпа келип калды. Кайдан-жайдан болбой калсын, Кубан менен Күкөндүн кайда житип кетенин билбейбиз деп эл көзүнө актанганы менен, алардын кайсы коңулда түнөгөнүнөн өйдө билип туручу. Эми мына жаңы кыштакка келип Кубан акыга там салып жүргөнүнүн үстүнөн чыкты. Кыз-күйөөсүнө ал бир жумача туруп, бир жумадан кийин кыштактагылар менен да, берки Кубан салып жаткан тамдын ээси менен да коштошкон Калпа чак түштө Кочкор тарапка жүрүп кетти.

Күкөн атасы менен ыйлап-сыктап коштошуп, аны тээ алыс узата чыгып, бир эт бышым сүйлөштү. Кыз-күйөөсүнүн мамилесин, төтөн Кубандын ичкүптүүсүн толук окуп, өз ичинен купуя чечимге келген Калпа, азыр ошо жан уга элек чечиминин четин чыгарды кызына:

– Болору болду! Муну байласаң да сага эр болбойт. А көрө менин сенден сураарым уруш-талашыңды коюп, дагы акырын карай турчу кичине. Мен тээ төмөнкү Дыйкан азыкка барып силер бир жаңсыл болгуча... – Ушинткен Калпа изин Кочкорго салып, өзү ушул арада багып жатты.

Арадан бир аз күн өттү. Кийинки алган тамдын үстүн жаап бүткөн Кубан төмөнкү кыштактагылар менен алды-бердисин тынышып жүрдү. Жумуштарын бүтүрүп үйгө кеч кирген Кубан, касаптан алып келген этти казанга салдырып коюп, бүгүн кечте демейдегисиндей эле Күкөн экөө жалгыз. Бүгүн күндөгүдөй гана жалгыз эмес, экөө эки жакка бөлүнүп кетер күнү.

Кубан иштеп тапкан акчасын жыйнап келип Күкөндүн колуна карматып, күндөгүсүнчө түнөрбөй кабагы ачык. Бая былтыр өзү адашып кеткен жолун эми таап

алгандай, күндүр-түндүр жүрөгүн өйүп турган дарттан айыгып, жаңы баш көтөргөндөй көңүлү тыныңкы бейм.

Кубан түгүл биротоло кол үзүп калар Күкөндүн да күйүккөн түрү жок. Күйүкмөк түгүл Кубанды күндөгүсүнөн бөтөнчө астап, ага берерге тамагын таппай өнтөлөйт.

– Ичсең, Кукке, ысык ууртасаң жаш сорподон.

Күкөндүн азыркы кыяпатын көрүп отурган Кубан унчукпай ичинен тынды да, өзүнчө ойлоп койду:

«Аа, кургур. Колуңа акча тийгенге кубанып отура-сың го? Кетеримди айтканда кантер экенсиң?» Кубан эт бышып желгиче Күкөнгө шек алдырбады. Качан гана кол жуулуп жай отурган кезде Күкөндү жанына чукул отургузуп, аны менен жүйөөлөшүүгө кирди:

– Ии, Күкөн, эми экөөбүз, – деп да бир топко мууналып, Күкөндү карай калган ал бир саамдан кийин сөзүнүн аягын улады:

– Эми экөөбүз... баш кошконго мына бир топ болду. Мен сага баш кошкондо жаман ниетим жок эле. Сага ошончолук көңүлүм түшкөндөн бул иш болгонун тана албасмын. Бирок... бирок, бала деген чиркин кыйын тура! Балдарымы бозортуп таштаганымы эстегенде ичкеним аш болбойт. Балдарда, Алымманда, а түгүл сенде да жазык жок. Жазыктың баары мына менин өзүмдө!.. «Жаңылбас жаак, мүдүрүлбөс туяк болбос» дейт. Жаңыларын мен жаңылдым, сен кечир? Кечирип кой, Күкөн?.. Балдарымды, түбөлүккө бозортуп коюуга кубатым жетер эмес, Күкөн?!..

Кубан балдарды сүйлөп жатканда эки көзүн Күкөндөн алган жок. Кубандын жалооруган үнү да, бир аз жаш чайыган көзү да басса-турса Күкөндү ээрчип... Демейде араң жүргөн долу катындын ачуу айкырыгын күткөн Кубандын ушул азыр заманасы куурулуп турду. Бирок, балдарын эстеп куса болгон Кубан баарына кайыл, маа десе Күкөн тытып жесе да ал бүгүндөн калбай балдарына кетиши керек...

А Күкөн өзүнүн ит оорусун унуткандай момурайт бүгүн. Айкырмак түгүл үн катпай Кубандын кебин баш ийкеп укту. Укту да бир топко үнсүз отурду. Бир топтон кийин гана анын адаттан тышкары муңайым, жүйөөлүү үнү чыкты:

– Балдарыңды кыя албасың ырас. Аны сен эми ойлоп отурсаң, мен адеп сүйлөшкөндө эле билгемин. Бирок, өзүн артыман калбаганыңан... Кантейин... Куураган башым, дагы Куурамак! Түбөлүккө сени туткактап эмне кылайын. Балдарыңы багып ал. Мен да эптеп күнүмдү көрөрмүн!..

Кубан ушул азыр Күкөнгө бир жагы таңкалса, экинчи жагынан аны аяп да турду. Кадимки долу Күкөн жок, анын ордуна бөлөк бир муңайым ургаачыны отургузуп койгондой, укмуш!

Үй ичи тымый түшүп, улам кайра өчө түшкөн сөз тутанып, эрди-катын дагы далайга жүйөөлөштү, кепти каягынан баштабасын Күкөн жүйөөгө көндү.

Түндүн бир оокумунда гана алар төшөк тартып, кечке чарчаган Кубан бат эле коңурукка кетти. Ушул азыр,

– Ии, Күкөн, эми экөөбүз, – деп да биртопко мууналып, Күкөндү карай калган ал бир саамдан кийин сөзүнүн аягын улады:

Ушул азыр, жер-суу да, тоо-таш да, жанды жаныбар да текши үргүлөп уйкунун бешигинде.

Бир гана Күкөндөн уйку качып... Адегенде үшкүрүп улутунуп жатты эле, азыр ал экөөнү тең коюп тымтырс. Анын уктап же ойгоо жатканын өзүнөн бөлөк жан биле койбос бу түндө.

Ал демин ичине тартып, тышка кулак түрөт. Кээ-де жаздыктан башын аяр көтөрүп, терезе тарапка же каалга тарапка моюн созо калат. Ошентет да, кайра уктап жаткан Кубандын коңуругун тыңшайт. Кокус Кубанды ойготуп алам дедиби, төшөктөн акырын суу-

рулду. Кийинди да каалганы табыш чыгарбай ачып, мышыкча жылып тышка чыкты. Тышта коюу түн. Түн жамынган жер бети карарып сулк. Бу түнү береги Күкөндөн бөлөк кыбыраган жан билинбейт, баары уйку бешигинде. Жо, Күкөнгө жолдош бар бейм, ал береги өзү азыр чыккан там. Ал да Күкөндү туурап, айланага кулак түрүп, кимдир-бирөөнү күтүп жаткан кебетеленип калдаят.

Күкөн тамды айлана басып, караандан көзү өтөт, шырт табыш чыкса селт этип карайт. Анын көзүнө жер боорун бек басып жаткан түндөн бөлөк нерсе көрүнөр эмес, түн гана...

Капырай, келбей калышабы?..» Ичинен күбүрөгөн Күкөн тамды айлана басып, куду түнөргөн там менен сүйлөшүп тургансып, бир азга аялдаган соң кайра кирди да төшөктүн аягына соксоюп отурду. Караңгыга каалгыган там ичинде Кубандын гана коңуругу.

Күкөн жаңы кыйшайып, жаңы эле көзү илинип баратканда тыштан табыш угулгансыды, ал бүргөдөй секирип тышты карай октос берди.

Тышка чыга калган Күкөнгө шыбыр угулду;

– Үйдөбү?

– Уктадыбы же ойгообу?

– Уктаган. Күкөн үйгө башбактап май шамды жандырды. Май шамдын кароолонгон билиги үй ичине бүлбүл саргыч шооласын чачып үлбүрөдү.

Табыш алдыбы же уйкусурадыбы, Кубан ордунан оодарыла булдуруктай сүйлөдү:

– Э, ээ... Күкөн?.. Сен?.. – деп келаткан Кубанга оозундагы даяр жообун айтып, көз ачып-жумгуча төшөккө жетти Күкөн:

– Ии... мен тышка чыгып, – Күкөндүн жообун Кубан уктубу уктадыбы ким билсин, ары капталына онап тамшана уйкусырап:

– Оо-оф!., Ыххы-ы... – деп, мойну-башын кашыган ал бир заматта кайра уйкуга кетти. Кубандын ушул гана учурун күткөн Күкөн кайра чыгып, жанагы караандардын жанына жетти:

– Ойгоо бекен?

– Уктады.

– Анда... карма муну! – Ушинтти да, тигилердин бирөө Күкөндүн колуна курчуган балта карматты. – Калтаарычу болбо! Далдап чап!.. Көксөң сууй түшөт! А биз былк эттирбейбиз!

Бир эркек, бир катындын карааны үйгө жыла-жыла кирди. Тыштан шыбыры угулган түнкү караандардын тула бою, өңдөрү эми береги бүлбүл чырактын шооласына үрүл-бүрүл көрүндү.

Бери башбаккан далдайган денеге ачык эшик бүтөлүп, кара чапандуу, олбурлуу кишинин калдагай көлөкөсү тиги Кубан жаткан капшытты бүт басып калды. Капыстан кирген калдайган көлөкөдөн коркуп кеткендей чырактын кымындай саргыч жалыны да титиреп барып жапырыла түштү, жалын үлп этип учуп кете жаздап араң оңолду. Үлбүрөгөн чырактан тартып, уктап жаткан Кубанга чейин үй ичин бир чолуп өткөн тиги кишинин түшүрө кийген боз калпагынан көзү көрүнөр эмес.

Адегенде барбайган мурду, чокчо буурул сакалы, бузулган булуттай өңү көрүндү. Көлбөлөктөгөн кең жеңинин ичинде токмоктоп муштуму түйүлүп, азыр капыстан көрө койгон киши мунун кадимки Калпа экенин дароо тааныш кыйын.

Акыр кыямат болуп баратса камарап койбочудай калкамандай басып, шарият жолун магдырай сүйлөгөн бу чал азыр такыр башка. Аны ушул азыр береги маңдайындагы өз кызы Күкөн да тааный албай, андан көзүн албай тиктеп...

Калпа кызын карап чокчо буурул сакалын эчеди эле, кызы тиги Кубандын баш жагына айланып чыкты. Капарсыз уктап жаткан кишини капыстан баса калууга оңтойлонуп өзү беритен тооруп...

Жаңы гана чачын кырдырып салган Кубандын сөл-пүрөк келген даңгыл башы жаздыкта. Оңколуу мурун, кең таноонун алдындагы кара муруту керилип, оозу саал ачылып уктаганы үлүндөгөн чырактын жарыгына бүлбүл бозомтук көрүнөт. Бир кезде анын бийик кабагы көтөрүлө түшүп, бырыш баскан маңдайы жазыла, таноосу да жайыла калды. Күлмүң этип күлгөнү даана көрүндү да, өңүп турган Калпа кетенчиктеп жүрөгү оозуна кабылып. Кубандын өңүн кадала тиктеп турган Күкөн балтасын артына ката коюп, тирт этти. Үй ичи жанагысындай жымжырт. Арбайган чал ач күзөндөй катын экөө эки жерде дем чыгарбай каткан калыбында бир тынымга турушту. Алардын көз алдында тиги төшөктөн айкырып тура калчу Кубан... кандуу кармаш!..

Азыр жылмайып мыйыгынан күлгөн Кубан эртеден бери жатып эми тура калган күндө да булар тирүү кут-карбастын амалында. Бул экөөнүн алы кетип баратса тышта турган киши... Тышта кароолдо калган киши шып кирип келсе анда жарак бар. Азыр деле бир ок менен тып эттирип коймокко эмне! Бирок, түнкү ок үнү бу тегерекке шек алдырып коёбу?!

Ушинтип уйкудагы Кубандын капысынан күлгөнүнөн чочугандай, анын тура калышын күтүп сак тургандай береги чал менен катын эки капшытта кумсарып катып, каны ичине тартып...

Бирок Кубан ойгонуп күлбөй уйкуда жатып күлгөн. Эртеңки ак жолуна, өзү адашкан жолуна кайра түшкөнүнө кубанып күлгөн. Өмүр шериги – Алайманга жолукканына, каны-жаны бирге балдарына жолукканына күлгөн. Кубан өз үй-бүлөсүнүн арасына магдырап, алардын арасында чардап отурганына күлгөн.

Анын түшүндө күлгөнүн беркилер бир чай кайнамдан кийин гана билишти бейм.

Калпа курундагы кындан сууруп алган кош миздүү канжарын жалантып... Ошо тушта Кубандын шилисинде турган аяздай купкуу катындын колундагы ак балта көтөрүлө түшүп, көз ачып-жумгуча жаздыктагы жалаң башка шалк этти. Башка уңгусуна чейин орной түшкөн балтаны кайра тарта албай калган катын кайра октос бергиче ... Үй ичи көрдөй карара түштү. Жанатан бул шумдукту жылчыктан шыкаалап туруп азыр көзүн баса койгон наристеден бетер үлүңдөгөн май чырактын кымындай жалыны үлп учуп кетти да, көзгө сайса көрүнгүс караңгылыкта арбаң-тарбаң кыймылдар: коркурап туйлаган киши денеси... Кишинин ысык канынын жыты...

Арадан чай кайнам өткөн жок. Тышта кароолдо турган киши туйлап турган атына өлүк денени өңөрдү да, тоо тарапка соёлонду. Анын артынан аттанган Калпа сабалап, көз ачып-жумгуча эки караанды тең кара түн кымтып алып тим болду. Аларды узата караган Күкөн көпкө тура берген жок. Ал токтоно албай тамды эки-үч тегерснип жиберди да үйгө кирди Үйдө дагы эле жылуу кандын жыты... Уйпаланган төшөктү сыйпалап келаткан анып колуна канга чыланган жаздык урунду. Жаздыктын башында канга боёлгон Кубандын ак балтасы жатыптыр.

Азыр эле өзү кармап, өзү шилтеген балтаны жерден ала койгон Күкөн муну кайда ыргытарын билбей элеңдей калды. Анын көзүнө ак балтасын кармалап отурчу Кубан келе калып... Ооба, Кубандын колунан бул ак балтасы уктаганда эле түшпөсө... Кайрап, таптап-бүлөп алган балтасы жыгачка тие электе шаңгырап турчу.

Кийин ал балдарын эстеп ойлуу жүргөн күндөрүндө да аны колунан түшүрбөй үнсүз отурчу. Анын устарадай мизи менен оң колунун балык этин искеп, анда-мында улутунуп коюп, куду балтасы менен сырдашып, аны менен муңдашып отургандай болчу.

Кечинде эле бул ак балтасын айландыра кармап туруп, анан тыштагы өзүнүн шаймандары, көмүркөйү турган текчеге койгон. Мына эми, так ошо баласындай бапестеген ак балтасы өз башын жутуп...

Күкөн алды менен колундагы ак балтаны ээси – Кубандын артынан дайынсыз жоготуп, анан өзү жоголмок болду. Күкөн көпкө карап турган жок. Колундагы балта менен тамдын төркү бурчун жоон сандан казды да аны ошого сойлотуп, үстүнөн таш шыкап, топурак бастырып салды. Ушундан кийин тамдын ичин чарк айланган ал тамган кандан так калтырган жок. Качан гана күндүз келген тамдын ээсине ботодой боздогон Күкөн, дайынсыз жоголгон эрин издеп, буркан-шаркан түшкөн бойдон безип кетти.

Ошо күндөн, ушу күнгө ал өзү безип кеткен тамдын босогосун кайтып аттаган жок. Анда калган бирин-эки оокатын, төшөнчүсүн көржөрүн алууга да барган жок. Көржөрүн алууга кайдан кайрылсын. Куюгуп жүргөн Күкөнгө ойдо жок жерден оңдой берди болуп, бу шаардагы чон, кызматчы – жээниникине кабылды, андан баягы аялы өлгөн министр илип кетти. Ошентип, Күкөндүн багы кайра ачылып сала берди...

Баарын унутуп, сайраңдап жүргөндө капкачанкы изи сууган иштин жиги минтип калкып чыгаары Күкөндүн түшүнө да кирген эмес. Андан беркинин баарын ойлоп, баарын эсине салган Күкөндүн кулагынан дале болсо өлүп бараткан кишинин коркурагы кетпей, ошондогу жылуу кандын жыты мурдунда турду.

– «Кан кетирбейт» деген ушубу акыры?!» – Жанатан бери булардын баарын көз алдынан өткөрүп, кумсарган Күкөн ичинен ушуну гана улам кайталайт да кор-корр этип оодарылып кеткен Кубандын өлүгүнөн, анын али жылуу канынын жытынан алыс качып кетүүгө жанталашат. Минтип кулагы чуулдап турган аны тергөөчү кыздын үнү селт эттирди:

– Айтыңызчы, Кубанды эмне үчүн өлтүрдүңүз?!

– И... Ияя?! Ме... менби?! Мен өлтүрөмбү Кубанды?!

– Бир аз мукактана калып, көзүн жүлжүйткөн Күкөн кайра тиги тергөөчү кызды кекете сүйлөп долулана кетти: – Оозуңузга карап сүйлңүз! Жок жалаа жапканыңыз үчүн өзүңүз жооп берип каласыз! Же болбосо, менин өлтүргөнүмдү көргөн күбө-далилиңиз кана?! – Тергөөчүнүн маңдайында калчылдап турган Күкөндүн канчалык коркунучу болсо да катуу ынанымы бар. Кубан өлтүрүлүп жатканда бир караңгы түн, бир атасы Калпа жолдошу экөөнөн бөлөк кыбыр эткен жан болбогону анык. Шек санайын десе ал экөөнүн тең көзү өткөн. Анан бу?..

Күкөн тергөөчүнүн өзүн алкымдан алчудай тикирейип отурду. Күкөндүн бар мүнөзүн байкап, биртике амалын таразалаган тергөөчү кыз анын чалпоолугуна терикпеди. Ууртунан жылмайып жай унчукту:

– Күбө, далил табылбай калат деп тынчыңыз кетпесин. Баары тең табылат. Ал столдун астынан кагазга таңылган төш жары түрмөктү сууруп алып чече баштады. Ушу тапта жалаң Күкөн эмес отурган үчөөнүн тең көзү чечилип жаткан таңгактан өтүп, анын ичинен эмне чыгарын чыдамсыз да, таңыркай да күтүштү.

Таңгактан темирдин чеги көрүнүп, Күкөндүн өңү жаңагыдан бетер бузулуп кетти. Анын алтын шакектеги ак манчалары да калтырай түштү. Ооба, Күкөндү калтыраткан таңгак чечилип, стол үстүндө дат баскан балта турду.

– Мына, далил! – деди, тергөөчү кыз Күкөнгө балтаны көргөзүп. «Уктап жаткан Кубанга мени шилтеп өлтүргөн да Күкөн, тамдын түбүн казып каткан да Күкөн!» – деп турат балта.

Күкөн ушуну уккан калыбында стол үстүндөгү балтаны тиктеп каткан бойдон калды. Ушул азыр тергөөчү кыз сүйлөбөй эле, тиги стол үстүндөгү дат баскан балта өз датын отургандарга айтып жаткандай... Ооба, ырас эле

тиги дат баскан балтага ушул азыр тил бүтүп, баарын – көргөн-билгенинин баарын ортого төгүп тургандай... «Кубандын канына жуулуп, багым байланды! Мени жууган кан мени чиритип, сапсары датка айланды!»

Ушинтип каргылданган үн Күкөндүн кулагында жаңырып тургансыйт. Ал үн береги үстөлдүн үстүндө жаткан балтаныкы дейин десе Кубандыкындай угулат да баягы эле канга жуулган өлүм алдындагы кишинин коркураганы... жанталашканы... кишинин жылуу канынын жыты...

Ошондо Кубан кандай жанталашса, азыр Күкөн да андан бетер жанталашып, ичиндеги коркунучун, дүрбөлөңүн кымындай тышка чыгаргысы жок. Кулагындагы жаңырыктан, көзүндөгү кандуу көрүнүштөн буйтап кетүүгө далбас урат да, кайра эле тануу менен алек:

– Кайдагы жок жалаа!.. Балта-салтаңды билбейм!

Тергөөчү кыз муну менен айтышууну коюп, каалга тарапты карай калды эле, тыштан сакалын ак чалган кара чал кирди.

-Анда... ушул кишини билип жүрбөңүз?!

Күкөн менен бу кирген киши бир тынымга үн-сөзсүз тиктеше түштү. Булар бирин-бири тааный албай же бүшүркөп турушкандай кебетеде.

Күкөн тиги кишиден тикирейген көзүн ала качты да терезе тарапты караган болуп... Кирген киши Күкөндөн көзүн албай туруп сүйлөдү:

– Сен билбесең, мен билем, балам! Билгенде да жасемдебей билем! Кубанды издеп кетип артынан жоголгон Күкөн сен эмессиңби?! Төшөнчүң али меникинде, өзүң каткан балтаң мына!.. – деген чал столдун кырында турган даттуу балтаны көргөзгөндө анын манчасы да калтырап, ак чалган сакалы да титиреп турду.

Күкөн тилден калган эмедей үнсүз кубарды. Кубарган Күкөн менен дат баскан балтаны алмак-салмак караган

чалдын агала сакалы али титиреп, качандыр кабарсыз жоголгон кубарган катынды көргөнүнө дел болгондой ашык сүйлөгөн да жок. Андан берки укканы – кулагында чуулдап, көргөнү – көз алдынан тизилип.

Кыштактан окчун ээн тамдын ээси ушул кара сакал момун киши ошондо эмне болуп кеткенин билбей, эмкиден жаман дел боло түштү. Адамдын ийрин жандырбаган илбериңки уста – Кубан ойдо жок жерден катынын таштай качышы, катыны болсо буркан-шаркан түшүп анын артынан элирип кеткен бойдон ыңжыңсыз жоголушу муну бир чети таңыркатса, бир чети апкаарытып салды.

Бул ишти ал айылдагыларга айтып көрдү эле, алардын кээси өзүнө окшоп таңкалса, кээси мунун өзүнүн артынан ушак илештиришти:

– Мунун өзүндө бир балаа бар!

– Ошону айтсаң! Болбосо, жөндөн-жөн оокатын кылып жүргөн эрди-катын жин тийгенсип кууша кетип жоголчу беле?!

– Ай, ушу?.. – Минтип кылдан кыйкым тапкысы келген кээ бир ниети бузуктар бул кара сакал момунду канча аңдышканы менен башка шек чыгара алышпай комутта болушту. Анын үстүнө мунун кой оозунан чөп албаган адам экени айыл элине маалим.

Арадан бир топ жыл өттү. Жоголгон уста унут болуп калган кезде тиги карасакал пол салмак болуп, тамынын таманын казып жатты. Казып жатып көмүлгөн балтаны таап алды. Курч балтанын башын дат басып, сабы үбөлөнүп чирий түшүптүр.

Балта Кубандыкы экенин тааныган кара сакал бир топко имере кармап турду да, эмне себептен там түбүнө көмүлгөнүнө көзү жете бербей босогосуна жөлөп койдуду да, тим болду.

Босогодо жөлөнүү балтаны мында кирип-чыккандар да көрүп, бул балта Кубандыкы экенин да таанып жа-

тышты. Балта таанылып тим болчубу. Ал айыл ичине ушу күндөн тартып, кыйла күбүр-шыбыр дүрбөлөңдү алып келди. Балта тапкан там ээси кара сакалга алиги ниети бузуктар баягыдан бетер кеп илештирип, ага шектүү карашты:

– Ой, муну бая уста жоголгондо эле айтпадык беле?!

– Ошондо айтса көбү ынанбай... Мына эми өзүнөн өзү чыгып отурат! «Кыйык иш кырк жылдан кийин билинет...»

– Капырай! «Жооштон жоон чыгат» деген ушу го?.. Баса мунун анда мындай шумдук кыларына кимдин көзү жетиптир, кимдин түшүнө кириптир?! – деп таңыркай калгандарды беркилер кийип кетип ынандырып жатышты:

– О, жоош болбой калсын! Жоош деп!.. Бу тамын салдырганы качан! Ошондон ушуга тынч таштап коюп, анан быйыл иштин изи сууганда гана тактайлатам деп отурганын карабайсыңбы тамын?!

– Ал бечара устага акысын толук бербей сүйрөп жүрөт деп укканбыз. Анан анын акысын да жеп, оокат-тиричилигин да басып калып, эми канча жыл өткөн соң... карабайсыңбы түгөттү!

– Капырай десең!..

– Бу жанагы балтаны да көргөзбөс эле, бирок анын кеби бар... – минтип бир тынымга көзүн жүлжүйтө калды тиги билгич.

– Балтаны да көргөзбөс эле бирок...

Бул иш бат эле өмкөткө билинди да, үйүндө көмүлгөн балтасы менен тиги биздин кара сакал нечен күн суракта жүрдү. Капыстан кырсыкка чалынып балаага калган кара сакал калчылдап оозунан келмеси учат да, болгонун болгондой айтат:

– Эсеби... Кочкор тараптап келген Кубан деген уста... менин тамымда усанганы ырас... Анан анын... кайда кеткенин...

– Ошонун кайда кеткенин айтыңыз деп жатабыз? – дешти сурагандар.

– Кайда кеткенин бир билсе эле... ошо артынан кеткен аялы билмек... Анан ошо аялдын өзү жоголуп отурбайбы, болбосо...

Чалдан канча которуп сурашса да мындан өзгө эч нерсе айта албады. Бир гана билгени, бу өз үйүнөн канча жылы мурун кубалаша жоголгон эрди-катынды айсыз караңгыда көрсө да жасемдебей таанырын айтканда анда тергегендер чалды бошотуп жатып минтишти:

– Чакырганда токтоосуз келиңиз. Азыр бара бериңиз.

Мына, бу жолку чакырыкка Чүйдөн Кочкорго келген чал, качанкы жоголгон Кубандын катыны Күкөндү капыстан көрүп отурбайбы.

КЫЯНДАН КИЙИН

Бул күнү сурак кара күүгүмгө чейин болду. Күйөөсү Кубан береги Күкөн катын колдуу болгонун аныктап уккан Алайман байкуш аны жаңы өлгөндөй кошуп, тынып жатты:

– Оо, жараткан! Кишинин жанын киши аларбы?! Оо, кордук! Кубанымын жанын суурган жалаңкыч бет маңдайымда отурабы?! Коё бергилечи?! Коё бергилечи, кагылайын журт! Бу жалаңкыч мени да кошуп жутсун! Же... – жулунган Алайманды боздотуп кармап отурабыз. Үмүт үзүлбөү, көз көрбөсө. Кокустан тирүү көрүп каламбы деген таттуу үмүттө жүргөн эме, эми чындап көрбөй калганын билгенде чок болуп баратты.

Алайман эмне, Алайман түгүл карап турган журттун төбө чачы тик туруп! Кары дебей, жаш дебей береги купкуу катынга, куду тордо турган түрү суук жырткычты көргөндөй ичиркене тигилип. Тигилбей турган жорукпу? Катын эр өлтүргөн шумдукту ким угуптур мындан мурун?!

«Мындан кийин Дабан Далбаевичтин иши каралат» деген сөз угулуп, тергөө бир аз токтогондо мени кеңешке чакырган эки эркек обочо алып чыгышты. Анын бирөө баягы жаңы тууган. Бирөө дагы бир кодойгон узун сакал ширидей кара киши, ошо Дабандын жан-жөкөрлөрү.

– Өзүң эстүү ургачысың, Телегей, – деп кеп баштады жанагы кодоо кара киши. – Бо, азыр Дабандын сурагы болгон турат. Ушул сурактын ачкычы сенин колунда. Сен кандай тартсаң ошондой болот да коёт. «Жебеген жердин алдында» деген. Бо Дабан да бир аз колун малып алган экен, анын бетин өзүң ачып, мойнуна сорпо төктүң. А тууралуу өзүнөн кеткенин өзү билип сага жыгылыштуу. Эми бу жерден эч ким жок дегендей, сенден жашыраар сырыбыз да жок. Дале болсо өзүңө элчиликке келип отурабыз. Бо, казананын малын, дүнүйөсүн ким деген жебеген. Казана – казана да, эч кимге түгөнбөйт. Өзүңдүн малыңды – Дабан алган төөнү эки төө кылып өндүрүп берүү милдети бизге болсун жана Дабандын өзүн саа экинчи өйдө карагыс кылып алдыңа түшүрөлүк, ушул иштен кайтпайсыңбы?..

Муну сүйлөп жаткан кара сакал кодоо менин упчукпай турганыман үмүттөндү белем, жанагыдан бетер акидей асылып жабыша кетти. Чыйпыйган мурутун сылап, анын жанында отурган жаңы тууган да жаны-алы калбай аны коштоп:

– Ошо, Телегей, «алдыңа келсе атаңын кунун кеч» деген. Улуу башыбызды кичүү кылып алдыңа келип отурабыз. Бу кудай ургандын бир иттигин кечип, бир ачуунду бизге берип кой. Тирүү болсок сыйлашар, өлүү болсок ыйлашар ага-тууган турбайбызбы?.. Өзүңдөн алган жалгыз төөнүн жазасына, Дабандын өзүн торук кылып туруп желеси менен бээ байлатып берели, бо ишенип койчу!

Өйдө салып өкчөп, ылдый салып калчап бул экөө менин жанымда дагы далайга отура берет беле, сөздөрү-

нүн төркүнүн толук көрдүм да, андан ары узатпай белең жообумду айттым:

– Дабандын малы да, дүнүйөсү да өзүнө буюрсун. Мен анча дүнүйөдөн көзүм каткан киши эмесмин. Мен Дабанды коркутуп байып алайын дөбөйм, же ага төгүн жерден чуңкур казып ары түртүп жиберейин деген жаман ниеттен да алысмын. Өкмөт жолун, өкмөт мыйзамын Дабан баарыбыздан жакшы билет. Мен жалганчы болсом ал Кочкордун топурагын бастырбайт. Мен өз менчигимин кунун кууганым жок. Элдин – казананын малынын кунун кууп отурам. Дабандын бир эмес эки кабат жырткычтыгы өпкөдөн өтүп кеткенде бул иш болгону ак. Адепкиси – мен бечарага көргөзгөн зомбулугу болсо, андан ашып кеткен жырткычтыгы – бу өзүңөр айткан казананын малына кош чеңгелин салып куушуруп кириши. Мен мындай жырткычтыкка чыдай албайм.

Казананын малы силерге жат болгону менен... Баккан малым үчүн жарым жанымды бергенимди көрбөй турасыңарбы?! Дабан менин астыма түшпөсүн. Элдин алдына түшсүн! Мал элдик. Анан мен элдин атынан Дабандын кылмышын жапсам, мени элдин кусуру уруп кетер! Өкмөттүн кусуру уруп кетер!.. Койгула, андай куйтку оюңарды койнуңарга катып алгыла!

Берки экөө таш тиштегендей отуруп калышты.

Тергөө жүрүп жаткан үйдүн тегерегинен чоң-кичине кетпей жардап, туш-туштан шыкаалап, кеп тыңшагандар:

- Баары Дабандын мойнуна түшүп жатабы?
- Кыңк эте албай калды го!
- Ошентсин! Качанкыга эми ал,,

Мындай күбүр-шыбыр улам күч алып, жемекей зөөкүр Дабандын бети ачылып жатканына ар кимдин табасы канып, ташы тегеренип. Жана сурак алдында мага элчиликке келген Дабандын эки жан жөкөрү айткандай, бул

иштин бетин ачкан да, адеп бетине чыккан да тайманбай мойнуна коюп кеткен мен болдумбу.

А деп тергөөгө киргенде адатынча мында отургандарды матап, биз түгүл тигил тергөөчү кызды да тушарына теңебей, анын суроолоруна кекете жооп берип отурган Дабан бара-бара мокоп барып, азыр ысыктагы ылаңдаган кара текедей шылкыйып оозунан кеби түштү.

Аны шылкыйткан, аны алсыраткан адеп эле мойнуна тандырбай түшкөн кылмышы болсо, андан кийинкиси – ичтен-тыштан аны карай добулдай дабырап турган көптүн акаараты болду бейм.

Бартайган манчалары менен эки жоон санын мыкчып, башын төмөн салып отурган анын тордогу жырткычтыкындай каардуу көзүнөн заар уу бүркүлөт.

Адегенде анын тергөөнү теңсинбей лүкүйгөнү, мында катышкан райондук жетекчилерге таянганы болчу. Акыры алардан да кайыл карашты. А түгүл эл акырында бар кылмышын бетине баскан райкомдун секретары өзү туруп анын ишинин бүткөнүн айтты.

– Совхоздун директору Далбаев Дабан бүгүнтөн баштап кызматынан бошотулуп, иши сотко берилсин! – Муну уккандар дуу-дуу этип, акыйкат мыйзамды алкап жатышты.

- Ай баракелде!
- Бали, мыйзамдын калыстыгына!
- Ачылды бейм айыбы.
- Өкмөттүн укуругу уз-ун!
- Баса десең! Анын тузуна карасанаган оңчубу?

Табасы канган журт дуулдап тарап баратышты. Ушу тапта ордунан бир гана киши тура албай, эси ооп... Байкоостон баса калган сан кишинин союлу үстүнөн дабырап, баш көтөртпөй салгандай карайлай түшкөн Дабан, жаны ачна онтоду да ордунан тиштенип жатып зорго туруп, илең-салаң басты...

Тышта асман түнөрүп, тээ кара тоолордун башынан күн күркүрөп, чагылган чарт-чурт, жарк-журк. Так ошол чагылган жаркылдаган туштан асмандын капталы айрылып кеткенсип, нөшөр шаркырата төгүп жиберди. Бир чай кайнам өткөн жок, төштөрдөн долу кыян аңкилдеп, азыр эле бу турган там-ташты сыйпап кетчүдөй адамдын сезин алат.

Мен корголой калган үйдүн кемпири үрпөндөп ачык эшиктен башбагып, төштөн бери аңкилдеген кыянды карап, үрөйү учуп, келме келтирет:

– Илаи-ла-и-иллал-ла!

Кыяндын жакшылыгы барбы! Өткөн жылы да төшкө айдалган он чакты теше эгинди алып кеткен. Эми бу?!

Мына басылат, ана басылат менен отуруп түн да кирди. Күн басылмак түгүл улам катуулап арты ак жаанга айланды. Мына кырсык! Көнүп калчумунбу?! Айлам кеткенде баламды боорума басып, бу кемпирдикиие бир аз кыйшайдым.

Кыйшайган менен негедир санаам тынчыбай уйку качат... Түндүн кай маалы экенин билбейм, тикенекке жаткансып, жаным азар таппай туталанып турганда кемпирдин каалгасы калдырттап тыштан бирөө кирди:

– Э, Телегей, Телегей!

– Ыя?! – деп ашыга баламы боорума баскан бойдон ыргып турдум. Дүйшөнаалы экен:

– Бол жөнөйлү. Жаан басаңча тартты. Мен ат коштоп келдим, бол!

– Ат болсо мен кете берем да, саа эмне бар?

– Таң аткыча бир топ бар. Бала менен түндөп жүрө албассың. Жеткирип кайра тартам да. Алайман эртеңге калды. Иш бар экен. Мен болбой койдум:

– Жумуш маалында саа эмне бар, кой. Келгиче трактириң токтоп калар. Ат апкелсең болду, кете берем. Ушу турган тоого жалгыз жете албагыдай эмне...

Күн бир аз себелеп турат. Бозоргон асмандын тээ Чүй жак капталынан чагылган жарк этип, ошо тушта күндүн күркүрөгү алыстап үзүл-кесил. Жана кыян жүргөн коолордун түбүнөн суу шылдырап. Ошол кыян жүргөн коолор, коктудагы жолду ар кай жеринен чарт кесип кетиштир. Каксоодогу чаптар тайгак. Түнкү жолго жылкы жаныбардай барбы. Тайгактан улам мүдүрүлүп, оңолуп, шамдай кулагын түрө калып, бет алдын теше тиктеп, кыян жеген кууш коодон жеңил секирип өтүп баратты.

Ат минбеген жөө киши болгондо ушул түнкү тоонун кыян жеген жолунан эбак адашып, ээн чыбырларга чыгып кетмек.

Жана кечте шаркырата төккөн кара нөшөрдөн кийин катуу уйкуга кеткендей жер сулк. Жер түгүл асман да көзүн чылк жуумп, чүмкөнүп алыптыр. Ысык боорумда жылуу эмчек соргон бала да уктап, ушу тапта алдымдагы ат экөөбүз гана ойгоо түн кесип улам өрүгө жортуп барабыз. Үстүмдө майда жааны себелеген момураган нымкыл түн, астымда көл-шал киринип алган жер боору ат туягына чылпылдап...

Тоонун чагылгандуу түнү өр талашкан ичке жолду көз ирмемге жарк эттире салып, жол жээгинде жаан жууган жылтыр ташты да, кыян жеген коону да ачып-жуумп жалт ойнойт. Жеткенимче далай. Кыян жеген нечен коого кабылып, секиртмелүү нечен таштан өтмөк бар.

Ээ, өтө жүргөн бел, баса жүргөн жол, мунун баары кеп эмес. Атым карылуу, жолум шыдыр. Тоо башында конушума таң ата чыгып барам!..

ДООРАН МУРАТ УУЛУ

Дабан нөшөргө аралаш үйүнө кирди. Анын өзүнөн биртике мурун кирген аялы да сууга түшкөн чычкандай шөптүрөп терезенин түбүндө отуруптур. Үшкүрүнө түнө-

рүп кирген эри анын жаан жууган бетинен көз жашын көргөн эмес. Катын качан гана бетин басып улуп-уңшу-ганда билди.

– Оо, кудай! Ушинтип эл-журтка шылдың кылчу-сунбу?! Өлүгүндү көрөйү-үн Чолок этектин катыны!.. Акыры жакшылык көрбө! Бала-чакаң кырылып талаада калган өлүгүңө...Оо, шоруң каткыр! Ушу Чолок этектин сокур катынынан кормөк белең?! Боздогон катын береги үңкүйүп отурган эрин да каарый кетти.

Дабан улуган катынына баш көтөрүп бурк этти:

– Бас, жаагыңды! Журтта калган иттсй улубай!

Катын басылмак түгүл кайра күчөп буркан-шаркан түштү:

– Катыгү-үн!.. Журтта калбаганда эмне болдук ка-рангү-үн!..

Катындын улуганы көпкө басылган жок. Анын ордуна Дабандын өзүнүн жаагы басылды. Катындын улуганы буга кайра эш болуп, алсырап турган эмеге сүйөк болуп. Дабан ушул азыр, ырас эле журтта калгандай. Азыр кадимки өзүнүн дүнүйөгө чүмкөлгөн асемдүү үйүндө отурбай эле эл жок, күн жок күзгү ээн журтта калгандай, капшыты аңылдап, ичи ачышып, жүрөгү күйүп, ызасы кыстап ачуу жашы муунтуп алкымында. . Аялына кошулуп өзү да өңгүрөп жибере албай араң турат. Демейде Дабанды тегеректеп, Дабанга кол куушуруп турчу жан жөкөрлөрү кана?! Бирөө атын токуп, малын сугарып, бирөө отун жагып, күлүн чыгарып жүрчү кошоматчы-лары кана? Дабан чүчкүрсө чаркөпөлөк айланып турчу эле го алар.

Мунун баарын заматта ойлоп, күйбөгөн жери күл болгон анын кең ааламы өз алаканынын отуна чогулду...

Совхоздун жумушчулары, баш көтөрбөй өз кол алдында турчу жумушчулар ага каршы чыгып... Атаң кө-рү! Демейдегидей ага таламдаш райондук чоңдор болгондо

эмне?! Таламын талашмак түгүл талкалагандын бири райкомдун секретары болду го.

«Далбаев кызматынан бошотулсун!» – мына ушу чечим менен муну чыккыйга чапкан секретарь өзү болду бүгүн. Мындайын ким билиптир?! Демейде муну жылуу-жумшак кабыл алып, курбуларча мамиле кылчу секретарь бүгүн ага жүзүн үйрүп, жипкире, жек көрө карап! Эми кандай кылчу? Булардын үстүнөн жамандап областка чабайын десе, эмдиге алар да билди баарын!

Баарына кайыл, бая Фрунзедеги министр досучу?.. А болсо мунун баарын дың чыгарбай басмак... Ушул эсине кылт эткенде Дабандын жүрөгү туйлай түшүп, кайра ошо замат ындыны өчтү. Анысы да эбак министрликтен түшүп, партиядан чыгарылган. Анын өз катыны Күкөн да тигинтип, Дабандыкынан бетер бар айыбы эл алдында ачылып, качанкы өлгөн Кубандын кунун түрмөдөн төлөмөк болду. Балким өзү да ошо Күкөн менен барып отуруп калар?!

Кара жер куурулду. Дабан безгек болгондой титиреп, тула бою өрттөнүп, өпкө-жүрөгү кысылып, дем чыкпай барат.

Тышта жамгыр жаабай, Дабанга балаа-кырсык жаап жаткандай! Так төбөсүнөн күн күркүрөп, чагылган чарт-чарт атты эле башы жерге кире түштү. Бу кечки чагылган Дабанды чын эле далдап туруп, так төбөгө атып кеткендей болду.

Чарт-чурттан улам кулагы чуулдап, үй ичи караңгылай түштү. Терезени карады эле, тиги төштөн аңкилдеген кыян келатат. Кыян түз эле Дабандыкын көздөй сүзө качырып... Шумдугуң кур ээй! Ушул кыян мунун үй-жайы менен шыпырып кетпегей эле?!

Дабан терезеден көзүн алып кыяндан жалтанып кеткенсиди. Куду терезелерин капкара парда менен чүмкөп салгансып, үй ичи да капкараңгы, көңүлсүз. Үй да Дабандан бетер түнөрүп кабак салып.

Тамдын төбөсүн тиреп, көздүн жоосун алган кер- тим-кертим атлас, шайы жууркандуу керилген жүк кемирейип, чым кызыл тукаба жабылган күмүш кроват уйпаланып, тээ бурчтагы стол үстүн көркүнө чыгарган кооз идиш-аяк чачылып... Айтор бул үйгө жана жамгыр алдында кайдан-жайдан ууру кирип, ойронун чыгарып кеткендсй. Терезеден кыянды карап үрөйү учкан Дабан азыр береги аза күтүп түнөргөн үйүнүн ичинен өз каты- нын араң тапты. Анысы да терезенин түбүндө бүрүшкөн бойдоп бүктүшкөн.

Дабандын бүткөн бою дүр этип, жүрөгү шуу дей түштү. Бу өзү Дабандын үйү эмес! Бул баягы... Молдо Мураттын үйү го?! Анын жоголгону...

* * *

...1928-жылдын жазы. Күн түштөн жаңы эле оогон- до Молдо Мураттын төрт түлүк малы жайыттан келип, айыл үстү кеч бешимге чейин азан-казан. Молдо Мурат кулакка тартылды. Төрт түлүк малы, ак дөбөдөй үч ак үйү, толгон дүнүйөсү элдин энчине калды. Айыл үстү чуру-чуу. Молдо Мураттын катын-калачынын улуп-уң- шуганы, малдын чурулдаганы теребелди термеп.

Жылкы тосуп, ат кармагандарды, кой бөлүп, уй ай- дагандарды, кагаз, калем алып каттап тургандарды көр- мөксөн болгон бирөө гана белем мында. Ал береги башына селде, үстүнө кызыл кайкы чапан, белине түпөктөй ак кур чалган, бужугур кара сакал дүгдүйгөн кара киши.

Алп денелүү дүгдүйгөн кара киши барпайган ман- жасына теспе сыдырып, ары-бери басат. Анын оозунан келме түшпөй айланага сабырдуу карайт:

– Алла, ак!Мунуңа да тоббо! Берген да, алган да өзүңсүң! Мал бердиң, баш бердиң, акыры артын кайыр кылгайсың?!

Айыл үстүндөгү мынча алааматка, өз башына түшкөн тигинче кырсыкка кенедей кайышпай, солк этпей турган кабелтең кишиге таңыркай карагандар да бар, өздөрүнчө кобур-күбүр кылгандар да бар ошол арада:

– Молдо Мураттын кайраты кайрат экен го чиркин! Молдо Мурат бир оокумда үй тарапка үн салып уулун чакырды:

– Оо, Дооран! Уулум, келчи бери?! – Өзүнө түспөлдөш кара сур улан элеңдей басып, жанына келгиче болгон жок, атасы минтип буюрду:

– Апаңы бери чакырчы, бол!

Улан токтобой чоң үйгө кирип барганда так бүгүнкүдөй чачылган үйдү, аңтарылган асыл жууркан, калы килемдин ортосунда чачын жулуп улуп жаткан энесин көрдү.

Анын колу жүк астындагы чоң жагдандын туткасында карышып... Ошол жагданды жулкуп аларда жүк урап кетип, өзүн басып калган түрү бар.

Азыр береги үй ичи да ошол көрүнүшкө келип...

Күн тоо башына кылкылдаганда молдо Муратты бу чөлкөмдөн алып кетмек болду. Эл-журту менен коштошкон молдо Мурат аттанарда өзүн айдай турган милиционерден муну сурады:

– Эми мен элиме кайтар-кайтпасты бир кудайдын өзү билет?! Өзүң кыргыз экенсиң, мырзам... Тетиги менин бой тарткан жалгыз уулум, – деген молдо Мурат жанындагы уланды көргөздү. – Өзүңө эп болсо мени набакка чейин узатыша барсын... Мал, дүнүйө калды! Үй-жай калды! Анын баарына кайылмын, ушунумду жаныма алып барайын, көзүм тойсун?!.. – Эртеден бери чым этпей турган молдо Мурат азыр жалооруп муну айтканда тегеректеп турган журт да чуу этти:

– Баса, ырас го!

– Бала чиркин!

– Олда, бала ай!..

Тигинтип дуу-дуу дей түшкөндөрдү карап, баласын караан кылып жалооруп турган молдо Муратка милиционер да моюн толгогон жок:

– Болуптур, бара берсин.

Ошентип ата-бала чогуу аттанып, тургандардын бир даары тигилерди бир топ жерге узата барып кайтышты,

Айылдан узап элден бөлүнгөн үчөө биртопко үнсүз боло түшүп, бир оокумда сөз аралады:

– Алла ак! – деп күрсүйгөн денесин коптоп алган молдо Мурат, катар бастырган уулуна ардеменин жайын айтып келатты:

– Энелериңе өзүң тогонок болосуң уулум! (Молдо Мураттын үч үйүндө үч катыны калды) Катын эмеспи алар, жокко чыдабай кайышар, а сен бел алдырба! Журт ичинде кудай деп...

Ата-баланын сөзүнө аралашпай келаткан тиги четки боз атчан милиционер. Ал тээ кылкылдап батып бараткан күндөн көзүн албайт ат үстүндө термелип келатыштыр.

...Күн кылкылдаган тоо арты албырттап өрттөнүп барат. Күн өзү ыйлап алгандай кызарып, күн айланасында чабагандаган аркагай булуттар ошо тоо артындагы өрткө чалдыккандай албырттап барат.

Башында шуңшугуй көк шлеми, үстүндө шинели береги жапалдаш сары милиционер күндүн батышын таңкалгандай, же ошо жалбырттаган булуттар арасынан бирдеме көрүп тургандан көз айырбайт. Шлемдин маңдайындагы кочкул беш жылдызы батып бараткан күнгө чагылышып, күн менен кошо жалбырттап, алоолонуп, жылт-жулт учкун чагылышат.

Ал күндөн кантип көз айырсын. Так ошол күн бараткан тоо артында – Көкөмерендин боюнда айлы, ата-энеси, жаш алган жары бар. Бул өзү Көкөмерендик кедейдин уулу, комсомолец.

Органга жакында кирип, жан-дили менен кызмат аткарып жүргөн кези. Жалгыз уулунун эл аралап, өкмөттүн ишенимине өткөнүнө эне-атасы да жетине албай бу тапта...

Жыйырма бирге жаңы келген жаш жигит ушул да жаңы үйлөндү. Үйлөнөрүн үйлөндү, бирок бир ай толук көңүл сүйгөн жары менен моюндашып чер жаза элек. Жайчылык болсо эмне, мимтип күн-түндөп кулактар менен кармашып. Ал жаш жарын аябай сагынды. Эр-келеген жары күн-түн көз алдында. Али ойноо мүнөзү, бала мүнөзү кала элек бөйтөгөй аксаргыл келиндин көзү кылгырып, ал мындан бетер кусадар.

Күн батып бараткан Көкөмерен тоолорунан көзүн албай терең улутунган милиционер жигит жүрдү. Бута атым алдыдагы молдо Мурат баласы Дабанга дале бир-демелерди кобурап келатыптыр.

Төө араласа көрүнгүс калың чий арасындагы боз бейиттин тушуна келгенде молдо Мурат ат тизгинин жыя калды да, арттагы мылтыкчан милиционер жигитке бурула карады. Бурулган менен анын булкуйган бети менен, калың кабагынан жүлжүйгөн көзү көрүнгөн жок.

– Бо, мырзам!.. Береги боз күмбөз менин чоң атам!– деди камчысы менен жазгай жол үстүндөгү боз күмбөздү көргөзүп. – Өзүңдөн улуксат болсо, ушуга бир дуба кыла кетсем?.. Кайтамбы, жокпу? Ал кудайдын колундагы иш! – деген молдонун үнү каргылдана чыгып, боз күмбөзгө тигилген көзүн алып, кызарып батып кеткен күндү карады:

– Ана, намаз шамдан да ооп баратыптыр. Намаз да окуп алсам... Оо, тагдырдын жазуу ушул! О, дүйнө сапар кетерде келмемди оозуман түшүрбөйүн. Мендей атаң бардыр, мырзам?!

Муну айтканда милиционер жигит да баш ийкей берди. «Мендей атаң бардыр мырзам?!» Муну айтканда

молдо Мураттын өзү мууну да бошоп кетти белем, бет алдындагы боз күмбөз бир арытан, бир беритен көрүнүп, береги чийлүү булуң айланып калкылдай түштү.

Ва, чиркин! Ушул боз күмбөздүн маңдайына, ушул чийлүү булуңга эки өрөөндүн элин бүт намазга жыккан күнү кана молдо Мураттын?! Селдесин казандай кылып, дүкүйүп бута атым алдыда турган молдо Мурат кулак көтөрмөйүн артындагы калдайган калк дың этчү беле?!

«Ассалоому алейкум Рахматулла!..»

Молдо Мураттын заңгыраган үнү кимдин кулагына угулбаган бу чөлкөмдө. Анын казандай селдесинен, алп денесинен ким деген апкаарыбаган бул өрөөндө?

Мына эми! Эл түгүл өзү намазга жыгыларга зар болуп, береги жонунда мылтыгы бар эпейген балага жалооруйт. Дабан мурун түшө калып атасынын атын алды.

Ата-бала эрчише басып боз күмбөздүн алдына барды да, заңкайган күмбөз менен сүйлөшүп жаткансып, анын бет алдында биртопко турушту. Бироокумда гана экөө катар чөк түшүп, молдо Мурат кыраатын көтөрө куран окууга кирди:

– Аа-гу-зу-у билла-а...

Жалаң боз күмбөздөгү чоң атасы эмес, тээ качанкы кеткен жети атасынан бери багыштадыбы ким билсин, куран аш бышымда араң окулуп бүтүп, бата кылган соң, жай туруп калкамандай баскан молдо Мурат уулун эрчитип күмбөздүн ары түбүндөгү арыктан барып даарат алып, эми тээ эчак батып кеткен күндү карап намазга турду.

Бу тапта берки мылтыкчан милиционер жигит да ошо күн батып кеткен тараптан көзүн албай жанагы абалында тунжураган.

Айлана иңир караңгылап, жымжырт. Момураган жазгы кеч, уузга тойгон балтыр бешиктей магдырап барат. Күн батып кеткен. Көкөмерен тоосун тиктеген жигиттин

көз алдында тоо эмес айыл арасында жол карап турган аксаргыл ойноо, эрке колуктусунун кылгырган көзү... Мына бүгүн да жол карап кечке күткөн жары кыядагы кашка жолдон көзү тешилди. Иңир кирди. Андан бери түшчү караан түгүл кашкайган жол өзү да көздөн учту. Сылаң этип бери бурулган аксаргыл келин күн эбак батып кеткенин көрүп оор улутунду... Көз алдынан жарын көргөн жигит өзү да улутунуп жиберип башын көтөргүчө болгон жок, каракушуна шалк эткен оор салмак аттан алып түштү. Айлана көөдөй карара түшүп, жигит бар күчүн жыйнап булкунгуча болгон жок, үстүндө тоо басып тургандай былк эте албады. Оозу лып басыла калып, тумчугуп кеткен ал туйлай да албады. Акыркы жолу көзүн бир ачып, көөдөнүндө отурган молдо Муратты, кекиртегине урулуп бараткан кош миздүү шамшаарды көрдү...

Колун тизелеп бек басып турган Дооран ал жигиттин канга малынган кызыл жылдыздуу шлемун, тыбырап, коркурап жанталашкан денесин, чыгып кетчүдөй тостоюп барып аңтарылган көзүн күнү бүгүнкүгө чейин көз алдынан кетире элек.

Аны мууздаган молдо Мураттын күшүлдөй сүйлөгөнү али кулагында:

– Боз күмбөзгө курмандык бул! Өзүбүзгө садага!.. Бол уулум!

Ашыккан молдо Мурат башынан, Дооран аягынан көтөрүп, өлүктү чий арасындагы төбөсү түшкөн көргө сойлотушту.

– Мына, уулум! Башыңа келген балааны минтип алып ыргыт! Антпесең өз ажалың! Эми, түндөн калбай бул чөлкөмдөн жоголуп, түндөн калбай чектен өтпөсөм... Мен... мен Кашкар тарапка өтөм! Тирүү туруп колго түшпөйм! А сен, Дооран!.. Анжиян тарапка түшүп кет! Кудай жакшылыгын бергиче... экөөбүз жүздөшпөйлү! Айылга кайрылчу болбо! Журт жигинди билбесин!

Өзүнөн бөлүнө албай кылчактап турган уулун кандуу колу менен бери тартып бооруна кыскан молдо Мурат куркурата мойнунан жыттады:

– Экөөбүз ээрчишип жүрчү заман эмес Доораным! Менин Доораным...

* * *

Болгону ушул. Кан аккан боз күмбөздүн алдынан ата-бала эки тарапка бөлүнүп, иңир караңгыга житип кетип көздөн кайым болушту. Мына ошо түндөн тартып анын Дооран аты өчүп Дабан атка конду. Атасы айткандай ал Көкөмерен ашып, Анжиян тарапка түшүп кетти да, ошояктан ар кимге жалданып, мал багып, чөп чаап, анан кайдагы Далбаев Дабан деген ат менен окууга кирип, аны бүтүп кызматтан кызматка көтөрүлдү. Анан быякка...

Береги кабагына кар жаап, дугдуйган, сүзөнөк бука көздөнгөн буурул чач кара кишинин андагы шыпылдаган кара сур жигит Дооран экенин өзгө түгүл өз энеси көрсө да тааный албас. Дооран деген өз атын Мурат деген атасынын атын азыр өзү да унутуп калды.

Атасы молдо Мурат ошол кетиште чек арачылар менен атыша кетип атылганын кийин укту. Жайлоонун калың тулаңына түшкөн ийнедей житкен Дооран ошентип өзү түгүл аты-жөнү, ата-тегинен бери ың-жыңсыз жоголуп коюп, май үстүндө магдырап жүргөндө минтип бүгүн!..

Чолок этектин катыны болбогондо, бул ааламат кайда?! Дале болсо жыргап жүрө бермек.

Телегей дегениң чекеге чыккан чыйкан болду да акыры түпкө жетти! Баары бүттү!.. Баары өрттөндү!

Өңгүрөп, өксөп жиберген Дооран, чочугандай селт этип, тыштан бирдеме тыңшагандай кулак түрө калды. Тыштан... күйүккөн кишинин күшүлдөгөнү... ага катар күңүрт үнү угулду:

«–Мына... уулум!.. Башыңа келген балааны минтип алып ыргыт!.. Антпесең өз ажалың!..» – Бул даана угулду. Бул тааныш үн! Болгондо да... Ооба жаңылган жок.

Бул өзүнүн атасы Мурат молдонун үнү! Үн үзүл-кесил дагы далайга угулуп турду:

«–Бол.. Дооран! Мен бүгүн чектен өтөм! Сен да түндөн калбай...»

Мына, атасы молдо Мураттын үнүн уккан Доорандын көзү жайпай түштү! Ал салаңдаган башын жулкуп алып, өзүнчө күбүрөдү:

«–Туура!.. Атам туура айтат!.. Мен бу... Телегейди мууздабай көксөм суубас! Мууздайм! Кандай болбосун мууздайм да, өзүм түнү менен бир жакка мант берем!»

Көзү канталаган Дооран эңшерилген жүгүнүн алдындагы чоң сандыкты бери тартып, ичинен бирдеме алды да, кончуна сойлотту. Түнөргөн үйдөгү ачуу үшкүрүккө оронгон анын катыны баш көтөргөн да жок.

Жаан аралаш үйдөн чыккан Дооран Мурат уулу иңир караңгыга кирди да, тоону карай аяк таштады.

ТҮНКҮ КАРМАШ

Телегей боорундагы уктап келаткан баланы оңдоп, суу болгон чапанынын эки өңүрүн которуп кымтылангыча ат кошкуруп жалт берди. Баласы менен аттан ыргып кетерде анын колу ыйык жалга чап этти. Аттын төрт аягынан чыга калгансыган караңдаган эме суулуктап алганда аялдын жүрөгү бир болк этип, тула-бой дүр дей түштү. Телегейдин сол колу боорундагы баланы бек кысып, камчыдагы оң колу аттын жалына карышты. Теминип-кагынды, ат ордунда тегеренет. Чылбырды карысына ороп алган тиги неме кулачтап келип шилтеп калганын көрөрү менен жоон саны ысый түшкөнүн бир билди Телегей. Ошо калыбында кайра шилтеп келаткан

анын билегине Телегейдин оң колу чап дей түшкөнү. Анын билегин артка силкти. Анын колунан ыргыган бирдеме шыңгыр этип ташка тийди.

Жарагынан ажыраганын жөө өзү билди, бирок аны сыйпалап издөөгө чамасы келген жок. Өзүнө шилтенген жарактын жерге ыргыганын атчан билди, бирок жарак ээсинен кутулар эмес.

Дүгдүндөгөн караан карысына оролгон чылбыр менен кошо атты тегеретип, Телегейди өңүрүнөн толгой оодарып барат. Телегей салт болсо эмне! Бирме-бир кишиге алдыра койбос эле. Койнундагы бала кол байлоо. Бала тумчугуп бараткандай. Бироокумда бала колдон бошой түштү. Колдон октос берген баланын чыр дей түшкөнү жерден угулду.

Тигини алка-жакалаган бойдон баланын үнү менен кошо аттан секирген эне күржүндөгөн караан менен бой тиреше түштү. Баланын чыркыраганы – аяк алдыда. Эненин жанын чыгарганы бу: аттын аягына калбагай эле! Же мынабу жалаңкыч боорун чыгара баспагай эле!

Ушу тапта кош колдоп алкымдан аткыган күржүндөгөн эме Телегейди муунтуп артка сүрүп барат. Телегей кыйкырмак үнү чыкпай, кыйкылдап муунуп деми чыкпай, кулагында баланын үнү гана чыр-чыр. Аягы жерге токтоп-токтобой мына муунуп жыгылар алдында кайра да бет алдынан чыккан баланын чырылдагы силкип алды. Жанталаша колун сунган Телегейге тигил боюн жуутар эмес. Күржүндөп, тигинден-буга буйтап муну ташка чаап алчудай өжөрлөнөт.

Телегейдин эки колу өзүн жакалап, өз алкымына казыктай тирелип турган каракчынын кош билегинен алды да күч менен жулкту, анан бүт тулкусу менен булкунду эле алкым бошой түштү.

Аял эми тигини эңиштете сүрүп баратты. Баланын чыркырагы эми арттан угулуп жатты. Аял моюн бербей калды. Аялдын эки колу эми тигинин алка-жакасына

жеткенде күржүндөгөн эме шарт эңкейип жер сыйпалады. Ошо замат колуна илинген менен бет талаштыра коюп калды эле Телегейдин көзүнөн сар жалын чагыла түшүп, оңкосунан кетти.

Көчкү баскандай тумчугуп баратканын бир билди ал. Өлүм!.. Түрү суук өлүм ушубу?! Жан!.. Жан керек! Анын чаңырыгы чыкты: – Уу-аа!.. Убб-баа!

Түнкү тоо бир үн коштоп жаңырып, кайрадан жымжырт. Кирпик ирмемче өтпөй өз кыйкырыгына аралаш боюна сыйгыс күч менен булкунган Телегей тигинин колунан кайра да бошой түштү. Ыргып турган анын кулагы чуулдап, бет алды көрүнбөй, чааралакей болуп карайлап барат. Оозуна жылуу неме толо түшкөнүн бир билди, кандын даамы келди, кан жыттанды. Канды бет алды бүркүп жиберип, тигини карыдан апчыды, төшкө сүзгүлөдү. Тула-боюнда канбы, терби айтор сууга жыгылып чыккандай алма-чөлмө. Суу кечип алгандай чокоюнун ичи көлчүлдөйт.

Мунун буту жерге токтобой, жаңы кас турган баладай мууну калчылдап, эмеле таман алдынан чыккан баласынын үнү да угулбай, көкүрөгү жарыла күйүгүп, тамагы жабыша муунуп барат. Бирок али эси ооган жок. Тигинин карысынан колу кеткен жок. Көз ачып-жумгуча тигинден колу чыгып кетсе бир аз эле тизеси бүгүлдү дегиче жанчылып өлгөнү.

Жо... жок! Көөдөндө жаны турганда!..

Көкүрөгү жарыла күйүгүп, мууну калчылдап турган ал өзүнчө чыйрала түштү: – Жаным туруп ушундан жанчылып өлгүчө!.. – Карыдан аткып турган колу тигинин алка-жакасын карай тырмышып баратты. Каракчынын да акактап, демигип турганын даана көрдү: – Ата-аа сен!.. Сендей каракчынын неченин карыштырды эле ушу колум! – Минткен Телегей оң колу менен жер сыйпалап, чеңгелине таш урунгуча өзү үстөмөнүнөн кетти. Буга

асман-жер аңтарылып калгандай. Кулак тундурган тарса-күрс так кулак түбүнөн чыгып, түнкү тоо кабышып, жер аңтарылып кеткенсиди. Жана кечиндеги кыян кайра жүрүп, бу тегеректи ошо замат гүрр эттире шыпырып кеткенсиди...

* * *

Телегей бир оокумда элдир-селдир эсин жыйды. Үйдөй ташка басылып калгандай былк эте албады. Жаны өзүнүкү эмес. Шишик баскан көзү ачылбайт. Тула-бою сайгылашып, сөөгү сыздайт. Анын адеп укканы кардыккан үн болду. Түнү бою аязда калгандай кишинин кардыккан үнү:

– Көзүн... көзүн ачабы? Оо, кудай!.. – Бетмандайында Дүйшөнаалы экен. Катуу корккон анын үнү али дирилдейт.

– Мен эле ошондо... мен эле кошо чыкканда эмне!.. Өзү эле көжөлүп, мойпоп... Ээ, азаптуу байкушум ай! Жаның аз жерден калды. А берки кишилер болбогондо бүгүн сенин сөөгүң да тапмак эмеспиз.

«Берки кишилер болбогондо...» көп сөздүн ичинен Телегейдин кулагы ушуну чалды. Ошондо гана түндө көргөн коркунучтуу түшүн эстөөдөн заарканган кишидей жүрөгү шуу этти. Кайра баш-аламан, куугун-сүргүн кармаш. Ал өңү-түшүн айра албады: дале алка-жакалашып кармашып жатат. Колу карышып, буту титиреп токтобой, ысып-күйүп, кара тер кысып өлүп баратат. Күржүндөп жакасына жармашкан караан ары-бери булкуп жүрөт. Бул жанталашып, сыздаган сөөгү жанга батып, мунун көзүнө: бирде кыпкызыл жалын, кайра түнкү кара нөшөр, жаан арасынан баланын какшап ыйлаганы... Жакалашып, жанталашып турган Телегейдин анталап, мууналган үнү чыкты:

– Аа... аай!.. Ба... бала... аам... Баллаам!..

– Ай... ай, Телегей! Мына, мына балдар. Мына биз жаныңдабыз. Көзүңдү аччы? – Дүйшөнаалынын үнүн уктубу, же... беттеги шишикти жара тилгенсиген кызарган көз араң-араң ачылды.

Телегей шишиктен таанылбайт. Башы-көзү күпчөк болуп, чоло жери жок жарылган беттен шүйшүн кан жылжып, сары суулап көлкүлдөйт. Тегеректеп алган балдары анын үнүнөн көз айырбай үрпөйүшөт. Ушу тапта береги балдар береги жанчылган чала жан энеси менен кошо кордук көргөндөй кыйпалуу, ичи бышып сабыркоо бар өңдөрүндө. Мына береги бөрсөйгөн кара кызы алагай көзүнөн жашын төгүп, энесинин колун кармап отурат. Кыз кармаган кол шишиктен чыңалып, манчалары дирдийип жумулбайт. Узун-туурасынан бычак тилген алакандан кан менен гана сары суу жылжыйт.

Телегей тилге келе албай наар сыза албай жатты. Үч түнү катары менен жөөлүп чыкты. Аны жөөлүткөн: беталдынан чыга калган ажал, боюна сыйгыс кармаш, бала ыйы, мылтык үнү... Мына ушулардын арасынан чыга албай алпурушуп жатты. Түнкү тоо ичинде эси ооп өзү жыгылып баратканда бет алдынан аңтарылып кеткен асман, жердей тигил окуялар улам аңтарылып, өзү аралаша аласалып, жаны азар таппай жатты.

* * *

Телегей төртүнчү күнгө айланганда этинин ысыгы кайтып, эс-учун жыйды. Өзүн тегеректеп сабыркап отурган балдарын да, башында отурган Дүйшөнаалы менен Алыманды да, кирип-чыгып жүргөн айыл-апаны да а түгүл кашындагы ак кийген докторду да эми көрдү. Алардын кобурун укту:

– Мына, бүгүн абдан жакшы.

– Эти сууп, шишиги да бир аз...

Телегей ийнинен гана дем алат. Анын али ырп этерге каруусу жок. Тула-бою али өзүнүкү эмес. Этине. кол тийгизбейт. Кол-бутунун сөөгүн күкүм кылып чагып салгандай. Айланасындагылар менен али сүйлөшө албаса да ошо түнкү окуяны өз кулагы түгөл угуп жатты:

– Балдарынын ырысы бар тура байкуштун.

– Балдары дейт... бала түгүл өз ырысы тоодой экен.

– Аз-аз жерден калыптыр.

– Ие, ошо тоодон дезертир издеген кишилер карп-курп чыга түшпөгөндө...

– А так ошо кишилер жеткиче мент болбогону мунун багы да.

– Мунун эрдиги дебейсиңби, канча убакка жарактуу канкор менен таймашып турганы мунун көрүнөө эрдиги.

– Ал ырас. Балалуу аял түгүл атчан эркекти оңкосунан салмак анча камынып чыккан канкор.

– Кош миздүү канжар экен дедиби?

– Өзүм көрдүм, – деди тегерек буурул сакал кара киши.

– Аны ошо кармап келген кишилердин колунан өз көзүм менен көрдүм. Сабында бир топчудай тегигин басса жарк этип суурула түшкөн кош миздүү канжар экен. Тээ төңкөрүштөн мурда Кокондон чыккан экен. Сабындагы арабча жазуусун маа окутушту. Ээсинин колунан ыргыган канжар ошол айланада таштын арасынан табылыптыр.

Өзү эсинен тангандан кийинки окуяны Телегей бул отургандардын оозунан түгөл угуп жатты. Айтор ошо түнкү кандуу кармаш муну качантан берки кырсыктан куткаргандай. Телегейдин өзүн эле эмес ал түнкү кармаш бул совхоздун элин да бир жугуштуу оорудан айыккандай сергитти.

Куудуң-шуудуңу менен иши жок карапайым мээнеткеч кишилер сүйүнчүлүү бу тапта. Бир кепенин ичинен эрмендин түтүнүнө уугуп туруп, кең дүйнөгө чыга калгандай көөдөн кере дем алып, сергилең басышты кишилер.

БИЙИКТЕ

Күнгөйдүн куюлма ак шагылындай калың кой улам өр талашып отуруп, күн көтөрүлгөндө тээ булут көчкөн чалкакка чыгып барды. Төмөнкү конуштар сары журт болуп, тескей беттер сар сойгоктоп, жай толугу кыйгап өтүп бараткан эле. Бул бийик чалкактын мөңгүсү жаңы гана кеткендей аппак байчечекейи жайнап, каракөк тулаңы желге кулпунат. Ушу тапта тоо кийигинен өзгө жандык искей элек ууз ыраңды тоонун сыркаар жели гана жортуп турат.

Эртеден от кууп келаткан калың ак кой чоң казанга уюган жуураттай мынабу көк чалкакка ийрилип жуушай түштү. Бийиктин бетегесин кечкен Телегей саал демигип тура калды да табылгы таягына сүйөндү. Эки бетинин оту куду колундагы табылгысындай албырып, күрөө тамырлары көөп чыккан ал маңдайынан мончоктогон терди шыпырды. Көкүрөгү саал ачышып, күйүккөнү басыла элек. Өрүдөн батырак күйүкчү болду. Бул адегенде өөн учурады өзүнө. Өмүрү күйүгүү дегенди билчү эмес. Ушул тоолордун аскасына кийиктей жармашып, чокуларына түз жердей чыкчу. Ошондо да бир чым этип койчу эмес. Эми береги өрүдө көкүрөгү ачышып кетчү болду. Учкаяктай шамдагай ал саал ыкшоо тартканын сезет, дени оордогонсуйт. Эмне, бу, эттенип баратабы? Жо, анча деле этке бастырган жок. Жан менен кошо жаралып, кан менен кошо бүткөн тынымсыздык кала элек. Жүргөн-турганы ыкчам. Кеч жатып, эрте туруу адат. Үй толтура балдарын жабуулап, кымтып жүргөнсүп, эл оор уктагыча мал кыдырып, таң сүрө мал жайытын чалып турбаса тымчый албайт.

Бу чөлкөмдүн жайлоо, кыштоосунун ою-кыры, а түгүл кайсы ташынын түбүнө кандай чөп чыгары Теле-

гейге эзелтен дайын. Тоонун ар бир ташы менен сырдаш. Тетиги беттердин караган-бутасынан мурда тозот жазды.

Жаз баарына тоо ичи чукуранып, ой-кыр жаңы күлүшкөн наристедей балбырап турган маалда Телегей ушуларда. Тетиги аскадан шыкаалаган күн нуру күмүш көпүрө болуп турган күнгөй-тескей беттерге карап кобурап калат:

– Ии, касиетинден айланайын тоо-таш, көктөп келаткан экенсиң. Ошо тапта бу күнгөй-тескейдин өзү да мунун үнүн уккандай муну карап чукуранып алгансыйт:

– Көктөп келатам, Телегей...

– Көктөгөнүң жакшы. Өрүшүң бейкут, өзүң мал-жанга баарлуу болгойсуң быйыл да.

Куду өзүнүн көк кууган коюндай токтоо бербей тооташка жамырап жылда келген наристе жазды жылда ушинтип тозот бул.

Жер жаралгандан жер үстүн байыр алган жаз менен жай, күз менен кыш Телегей менен дайым бирге көчүп, конуп жүргөн кошуналарындай сырдакана. Өз үйүнүн эшиги менен төрүндөй бул тоону-малчыга, малчыны – тоого тааныштырып, ушу тоо менен малчынын ортосундагы тилмеч өңдөнөт.

Ал бет алдындагы коюн имере карады. Чоң казанга уюган жуураттай ыңкып жатат калың ак кой чалкакта. Бийиктин сыдырымына бою сергип, тери кургаган ал булут чөккөн тоолор башын серепчилейт. Анын оозунда сөз жок, көзү тоолордо. Ал китепти ичтен окугандай тоолорду барактап окуп жатты бийиктен. Эненин өзү күзгүдөн көрүнгөн тоолорго өңдөш: тоонун мөңгүлүү чокусу – анын буурул чачы, тоонун жыбыт-жылгасы анын бырыш чыйырлаган жүзү – тоо бетиндеги мунун изи. Тоо өз сүрөтүн буга тарткан. Бул өзүнүн бүт өмүр жолун тоого жазган. Тоо экөө – эриш-аркак. Бул ардайым тоого чыгып бараткандай эргип жүрөт.

Тээ ойдон көз мелжип, көк тиреп турган ак зоолор мына сунсаң кол тийчүдөй. Бийиктеги Телегей мынабу ак зоолор менен бой тирешип турат ушул азыр. Кылымдардын муз-мөңгүсүнө көлбөп, кырката моюн алышып жаткан арсак аскалар Телегейдин өз үйүнүн гана керегесиндей көзгө үйүр.

Телегей өзү турган бийиктен кап-кайда көз чаптырды. Алыстагы толкундай жылт-жулт күмүштөнгөн тоо кыркасы көз учуна араң-араң илинип, көгүлтүр мунарык алдында бүлбүлдөп жатат. Мунун баскан жолу да ошо тиги кыркаларындай бүлбүлдөп калган экен... Ошол бүлбүл мунарык алдынан серендеп келаткан өзүн көрдү. Ошол бүлбүл мунарык алдынан самсып келаткан элди көрдү. Алыстагы мунарык алдынан эрбеңдеп келаткан жандын баскан жолу... Бүлбүл мунарык алдынан самсып келаткан элдин тагдыры... Ошо күнү туман басып жатты беле, ошо тоону? Ыткыйган бир бороон-чапкындуу кара туман бар эле го.

...Ошо күнү самсыган кишилер келаткан тоолордун арасына кара күүгүм чөктү. Жогортон шамал болуп, бир аздан соң күн күркүрөп, чагылган чартылдап, нөшөр төктү. Борошодо буюккан арык-торуктай алсыз качкындар аркай жерге топ-топ болуп ийриле түштү. Нөшөргө далы тозуп, бири-бирине ыктай калган кишилердин арасында таягына салмагын салып араң турган Телегейдин атасы боюн токтото албай калчылдап жыгылып баратты. Жөлөп-таяган беркилер аны тегеректеп калышты. Бетин жаанга тозуп, карышкан оозун ача онтой дем алган оору сууга агып бараткандай алдастап энтиге унчукту:

– Аа...а бу... жаа... жаанбы!.. Бу... бу биз... биздин... жердин жааны эмес го?.. Бу... биздин... топурак... жыттанбайт... Биздин жер... биздин топурак... башка... эмеспи!.. – Ушуларды энтигип атып сүйлөгөн атасы андан ары тилге келе алган эмес.

Телегейге азыр да атасынын үнү үзүл-кесил күңгүрөйт: «Бу... биздин жаан эмес го? Биздин топурак

жыттанбайт!..» Алыстагы мунарыкка көз чаптырган сайын ушу. Мына ага аралаш кың-кың үн өзөөрө чыгат: «Жыттоочум!.. Кайраттуу бол, ыйлаба!..» мына ушуну оозанган бойдон энесинин көзү Телегейди тиктеп ирмелбестен армандуу тунарып калган...

Телегейдин алкымына ачуу бирдеме кептелип, көзү да тумандагансып кетти. Жутка калган чабырдай илкип келаткан кишилер... Өзөөрүп, үзүлүп бараткан эне-атасынын жанынан бая Итибай чалдын сөлөөтү көрүнүп, ийри таягын жерге түк-түк уруп, ачына өксүгөнү: «Оо, канга тойбос кара жер! Оо, жараткан! Бу бизди кандай каарыңа алдың?!..» Чалдын өксүгөнү кап-кайда жаңырыктап жоголду.

* * *

Телегей көөдөн кере дем алды да өзү, турган улуу тоо башынан асман-жерди айланта карады: Чокудан үйөрлөп көчкөн булутту өзү кечип турат. Куду кыркын маалындагы өзү кере кучактап жыйып жаткан аппак жүндөй мына булут кучактап, булут менен бирге бийик чоку башын сыдырып турат. Тереңде көк-кашка дайра аска чапчып гүү-шаа. Ушул дайра шарындай ээ-жаа бербей чамынган, токтоо бербей атырылган күч-кайрат Телегейдин денинде али мелт-калт тургандай. Ал мына өзү кечип турган өркөчтүү булутту минип алып, дүйнөнү чарк айланып жүргөндөй көңүлү эргийт. Көк мелжиген ушул тоолорду, уч-кыйырсыз даркан талааларды жердеп чалкып жаткан элди көрүп, элдин демине ошентет:

– Ушу суу-суу башы менен атпай ааламга шарын угузду ээ?! Ушу тоо-тоо башы менен биздин элдин атын чакырып, жер жүзүнө чокусун көргөздү ээ?! Ушуга шүгүр. Көрөр күнүбүз бар тура!

– Аның ырас, – деди Телегейдин өзөгүнөн чыккансыган бир үн аны кубаттап. – «Көрөр күнүбүз бардыр!..»

деген өткөндө кыргыз да эртеңинен үмүт үзбөй, тоо башынан көрүнчү күндү күтүп.

Жер жаралгандан тартып, чыккан күн да тоо-талаага бирдей тийип көргөн эмес. Адегенде тоолордун арасына ала-көлөкө калдайып, качан гана күн өйдөлөгөндө анын илеби тегиз тийген тиричиликке. Күн-күн башы менен тоолордун арасындагы көлөкөнү өзү бийик көтөрүлгөндө гана сүргөн.

Жаздын алгач кабарчысы – күндүн алгач күркүрөгү гана тоо-талаага тегиз угулуп, жаратылышты тегиз ойготот го. Ошол сыяктуу Октябрь дүбүртү, Ленин аты гана биздин тоолорду тегиз жаңыртып, уйкудагы бизди» элди тегиз ойготуп, башын азаттыкка чыгарды. Колуна азаттык туусун карматты. Ошол күндөрдүн шаңдуу, сүрдүү дүбүртү дайым кулакка жаңырып турат. Ал дүбүрт мына азыр да көңүл эргитип, бийикке көтөрүлгөн кызыл туудай толкутуп жиберет: **ЛЕНИН, ОКТЯБРЬ, КЕҢЕШ, МАЙРАМ, ШАЙЛОО...** Бул сөздөрдү биз жашыбызда уктук. Ушул сөздөрдүн өзү бизге майрам эле.

Совет бийлигин орнотуудагы кырчылдашкан тап күрөшүн, кандуу кыяндарды кечип өтүп, кийин согуш өртүн аралаган элибиз мына ушул майрамдуу доорубузду коргоп, ошону медегер тутпадыбы. Ленин берген керемет заманыбыздан кубат албадыбы. Майрамдуу замандын эли го биздин эл! **ЛЕНИН, ОКТЯБРЬ, КЕҢЕШ, МАЙРАМ, ШАЙЛОО...** Доор таңында ушул сөздөрдү адеп кулагыбыз угуп, ушул сөздөр менен тилибиз чыкты. Ошондо бизге ушул сөздөрдөн: майрамдын кызыл желеги, майрам күндүн шаңы, эргиген көңүлдөр, жаздын илеби келип турчу. Мына азыр да ошентет. Ал сезим биздин денеден кан менен кошо жүрүп калган.

Өткөндө биздин элдин сезими түрү суук сөздөргө уукпадыбы. Анын күбөсү – өзүңсүң, Телегей, – деп улады өзөктөн чыккан үн.

«Жоокерчилик, ачарчылык, каратумоо, үркүн...»
Бул сөздөр аларды ардайым муунтуп, үрөйүн учуруп келбедиби.

– Үрөйү учпаганда канетсин, – деди Телегей үн ка-
тып. – Эл тукумкурут болуп кетеринде таң атпадыбы.

– Ырас, таң атпаганда тукумкурут болуп кетмекпиз.
Кандуу тамгасын басып кетпедиби элдин жүрөгүнө ал
күн. Ошол канкүйүк күндөрдүн жыты алардын сөзүндө
калбадыбы: «Чоң атабыз жоокерчиликте каза тапты. Чоң
энебиз ачарчылыкта көз жумду. Өз энебиз каратумоого
кетти. Жалгыз агабыз үркүндө окко учту...» – Ошол кан-
дуу күндөрдүн тирүү күбөсү – ошондо туулган балдардын
аттары эмеспи: Үркүнчү, Жоочалыш... Өз тарыхындагы
өлүм менен өмүргө, кырсык менен кордукка күбө болгон
кыргыздар өз өмүр баянын өз аттарында айтып келиш-
педиби ошентип, аны өзүң жакшы билесиң.

Колуна азаттык туусун кармаган мына бүгүнкү кыргыз
да өзүнө коюлган аттар менен өз заманынын ураанын ча-
кырат: **КЕҢЕШБЕК, МАЙРАМБЕК, ШАЙЛООБЕК...** Бул
аттар биздин доордогу укуктун, азаттыктын урааны го!

– Калети жок кеп, – деди Телегей тигил үнгө өз үнүн
кошуп. – Азаттык, Укук деген сөз угулганда өзүмө канат
бүткөнсүйт. Тууган жерге жетпей жолдо көз жумган
энемдин бир кездеги аргасыз үнү угулат кулагыма: «...
учуп жетүүгө канатым болсочу?» Энем эле эмес, жамы
аргасыз, укуксуз элим ушинтип зарлабады беле, канаттуу
кушка көз артпады беле көктү карап...

– Ал ырас, – деди Телегейдин өзөгүнөн чыккан үн аны
коштоп. – **УКУК!** Ушуну укканда кээде көзүңө кереметтүү
ачкыч көрүнөт. «...ачкыч колуна тийип, кабат-кабат кап-
каны ачты», – минтип илгери жомоктордо айтышчу. Азыр
элимдин колунда ачкычы бар: жаратылыштын керемети-
нин, ааламдын сырынын, илимдин укмуш жаңылыгынын
ачкычы адамда, ал – **УКУК!** Гагарин «УКУК» деген укмуш

ачкыч менен түбөлүк бек турган асман дарбазасын ачты. Ал – жумушчу эле. УКУК!.. Адам акылынан туулуп, кайра адам акылына сыйбай, ай менен жердин арасында саякаттап, алыскы жылдыздарга кулачы жеткен кереметтүү илимдин укмуш ачкычын колуна алган биздин адамдар бу күндө кандай гана бийиктикке чыгышпады.

– Ошону айтсан, – эргиген Телегей тигил үндү улады. – «Төбөм көккө жетти!» дечү эле киши курсант болгондо. Көк түгүл менин көзүм бу күндө жер-ааламга жетти. Заманым жер жүзүн кыдыртып жүрбөйбү. «Атам көрбөгөн жерди көрдүм» дечү илгери кыргыз ээрдей бел ашса. Азыр мен атам түгүл элимдин кулагы укпаган жерди кыдырып, элди көрүп алар менен туз-даамдашып... Бу заман болбосо ал кайда эле мага. Өз алачыгым турган коктудан аркыны көрбөйт элем го өткөн заман болгондо. УКУК, ЗАМАН демекчи, ушу күндө «ИЛ-18» менен көктө баратканымда да оюма укугум келет дайым. Укугумун ошончо бийиктигин эстейм. Ушу укмуш заманымдын канатында сызып баратканымды билем. «Волга» менен жерде зымырасам: укугума эреркейм. Ойдон күлүк заманыма, укугума эркелейм, айланайын!

– Эркелериң ырас, Телегей, – жанагы үн кошула кетти. – Укугум бар! – ушу сөздүн өзүндө эмне деген керемет, кандай гана сыймык жатат! Элибиз азыр ушинтип сүйлөшөт: УКУГУМ БАР! Алар өткөндө минтип мүчкүрөшчү: «Арга барбы!?» Андагы аргасыз кыргыздын бүгүнкү күнүнө көз чаптыралычы, бүгүнкү үнүнө кулак түрөлүчү. Кыргыздын шаңдуу үнү угулат дүйнөгө! Кыргыз... башта сенин комузуң боз үйүңдөн чыкпай, үнүң тоолорундун арасында муунган. Бүгүн Манасыңды жер жүзү билет. Токтогулдун ыры, Кара молдонун ажайып күүлөрү дүйнөгө шаңшыды.

– Ажайып күү!.. – деди Телегей. Элимдин ажайып күүсү, ажайып өнөрү ушул заманга жетти ээ?! Капкайда

тербип, тоо-ташта кырылып бараткан элим ушу күндү көрдү ээ?!

Мунун көзүндө тээ капкайда бүлбүл мунарыктап жаткан тоолор, мунарык астынан самсып келаткан эл...

– Ошол элим ушул ээ?! Ошол элим кетпес бактыга тушукту. Ошол элимдин көзү ачылып дүйнөнү көрүп турат. Көзү туюк кеткен ата-бабабыз: «Ага сүйлөгөн карала кагаз мага сүйлөбөй эмне куруттуң?!» – деп зээни кейичү эле колундагы катты же китепти айланта кармап, ага тиши өтпөгөнүнө муңайып. Эми бүгүн..

– Ал чын, Телегей, – деди жанагы үн.– Анда тамга тааныган кыргыз ырымга табылбаса, азыр кат тааныбаган кыргызды табуу кыйын го. Анда өз тилинде өзү сүйлөй албаган кыргыз бүгүн улуу орус тилинин зор көпүрөсү менен даң салып, аалам эли менен сырдашып жатат. Мына бүгүнкү күнүңдүн керемети, Телегей!

Анан бул күндө өзүңдү шайлап жаткан шайлоону карачы. Биздин бүгүнкү шайлоо жана өзүң сүйлөп турган теңдиктин, укуктун имараты эмеспи. Мына ошол укмуш имаратта биздин адамдар адал эмгегин таразалап жатпайбы. Илгерки шайлоодо: баш айрылып, көз чыгып, эр өлүп, кан төгүлүп, кедей канын бай, манап кечип өтүп бийликке отурганын көрүп калдың эле го?

Ак таңдай чеченби, айкөл даанышманбы бу жер жаралгандан кыргыздын өткөн тарыхында кайсы гана кедей элдин атынан бийликке келген экен? Ал күндө кой артында жүргөн Телегей сендей аялдарды шайламак түгүл бай босогосун бастырыппы?! Мына сенин бу күндөгү кошкабат баатырдыгың, заман берген укугуң – Лениндин керемети, Октябрдын шарапаты эмей эмне?!

– Калети жок, – деди Телегей сөз улап. – Азаттык туусун колуна кармаган кыргыз эли түгүл, азаттык туусун чокусуна сайынган кыргыз тоосу да миң кылымдар көөдөндө жаткан сырын дүйнөгө бүгүн айтып, миң кы-

лымдар койнунда жаткан байлыгын дүйнөгө эми ачып көргөзүп жатканы ак кеп го. – Телегей тоолор башын айланта карап, булут жиреп турган денесин кошшоду, тээ тереңге көз чаптырды.

– Сан кылымдын койнун чапчыган азоо дайралар тилге келип, дүйнөгө шарын угузду, калкка жарыгын тийгизди.

– Жарык демекчи, айылыңды, шаарыңды карачы, Телегей! – деп эргий чыкты өзөктөгү үн. Жылдыз аккан айылың, жылдыз көлү чалкыган шаарың жатат тигине...

Эзелтен жайдак өскөн кыргыз дегеле шаар дегенди көрдү беле? Кийик менен кошо тиги тоодон – бу тоого үркүп жүргөн эл ойго байыр алып качан отурукташа алды эле? А шаар дегенди жомоктордон гана укчу эмес беле эл.

– Эми биздин борбор шаарыбыз, ошондо биз уккан жомоктогудай эле болуп калды го айланайын. – Телегейдин көзүндө Фрунзенин жаңы үйлөрү. – Мынабу чокусунан бүркүт кайкып, боорунан кийик ойногон ак, көк зоолор бүгүн ойго көчүп, миңдеген киши жашаган шаар болуп калгансыйт, Илгери боз үйүнүн керегесин гана жайганды билген кыргыз, бүгүн зор шаарын курушууга жарабадыбы. Менин улан-кыздарым ошол шаарды курушуп, ошол шаардын ээси болуп, бир боор эл менен бир эненин гана баласындай иштеп жүрүшпөйбү коюн-колтук алышып, кагылайындарым... – Телегейдин көзүнө: шаардын завод, фабрикаларындагы улан-кыздары, оку жайлардагы неберелери күлүңдөп турду ынак курбулары менен.

– Балекетиңди алайындарым! Кай улут болсун, кай тилде сүйлөбөсүн, баары мени «апа» дешет, өз энесиндей алпештешет. Өз эле ичимен чыккан балдарымдай эркелешет мага. Чынында аларды өз ичимен чыккан балдарымдай бура-тере көрө албайм. Кантип гана бура көрөсүң, өздөрү ичиңи элжиретип турса. Көп тилде сүйлөгөн балдарымын дили менде – мага ак. Менин ак

ниетим аларда. Баарын тепе-тең көрөрүм анык. Баарынын энеси эмесминби.

– Баарыңа эне экениң ырас, Телегей, – деди жанагы үн. – Тигине сенин балдарың жүргөн түнкү шаар! Сан жеткис жылдыз тагынып, жылдыздан көп кылымдар арасына сүзүп бараткан бир керемет кеме сыяктанат, акын айткандай... Ана, сенин балдарың ойгонуп, албан эмгегин баштаган таңкы шаар! Ак зоодон бүткөн өкмөт үйүнүн чокусунда Лениндин кереметүү элеси! Ал сенин балдарыңдын ыйык туусу! Ал сенин элиңдин, сенин балдарыңдын таалайынын ачкычы!

– Бак-таалайың кут болсун бир боо элим! Таалайыңдын туусун ыйык тут менин сүймөнчүгүм – ынтымактуу балдарым!..

Чокуда кой менен кошо жуушап жаткан булутту кечип турган Телегейдин үнү эргийт, көңүлү абалайт. Тээ ойдон көк тиреп, көз мелжип турган ак зоолор мына сунган кол тийчүдөй. Бийиктеги Телегей мынабу бетке урунчудай ак зоолор менен бой тирешип... Ал өзү турган бийиктен алда кайда көз чаптырат. Алыстагы толкундай жылт-жулт күмүштөнгөн тоо кыркасы көз учуна араң-араң илинип көгүлтүр мунарык алдында бүлбүлдөп жатат...

ПОВЕСТТЕР

АДЫЛБЕК

1

Нөшөрлүү акбоз булут арасында кара-көк тоолор жатат лөкүйүп. Түндөтөн бери көз ачырбай асман-жерди чалмакейлеп турган ак жаан жана күн бешимге оогондо гана сээлдеп, нөшөрлүү булут тиги ары бийиктеп этек түрдү.

Тээ күн батар туштагы аппак булут эрип бараткан болоттой көз чагылтып жаркырап, мына ошол булуттан жерге жамгыр эмес күмүш жаап жаткандай. ГАЗ-69 дал ошо «күмүш жаап» турган күнгөйдү карай декилдеп барат. «Нур жаап жатат!» Ушул сөз кулагына угулду Акбаевдин. Бул өзүнүн энесинин үнү болчу. Жамгырдан кийин тышка чыгып, алаканын мандайына серепчилеген кары ушинтип кобурап коёр эле. Ырас эле, нур эмей анан! Жазгы жамгырдын көрүнүшү да, өзү да бу жерге төгүлгөн касиеттүү нур го.

Жаңы төрөлгөн наристедей жаратылыш кирсиз: нөшөргө көл-шал киришип алган жашыл адырлар кулпунуп, мел-мел түздөр уч-кыйырсыз жашыл жибек жамынып суйкаят.

Акбаевдин көңүлү да кирсиз эле ушул азыр. Машинанын терезесинен: жаандан кийинки жашыл талаага,

тээтиги «күмүш жаап турган» күнгөйгө куштар боло карап келет. Кандайдыр бир обонду өзүнчө кыңылдап келатканын кулагы чалды шофердун.

Бул обон Ишенге тааныш. Тааныш болгондо да мурда эл оозунда ырдалып жүргөн деле обон эмес. Акбаевдин өзү гана сызылта созгонун ушу менен экинчи жолу угушу.

Обон шаңдуу да эмес, же анча... кандайдыр муңкана чыгып, буулугуп басылып, жүрөк мыкчыган бир кусалык угулат.

Акбаев адеп ушул обонду сызылтканда (баса, ошо күнү да дал ушу бүгүнкүдөй жамгыр төгүп ачылган. Кечке маал булар тиги Ак-Учук тараптан келатышкан) аны күтпөгөн Ишен бир селт этип, куду чоочун киши көргөндөй жанындагы Акбаевди тиктеп алган. Үнү гана түгүл мунун өңү да кусалуу экенин байкаган Ишен: айланасы майда бырышка толгон алагар көзүнүн кычыктары жашылданып, жазы маңдайына, «жайык ууртуна көлөкөлөгөн бир эңсөө, жүрөк ачыштырган кусалык жүргөн. Анын обону кадимки ырдын обонундай эмес, өксүктүү бирөөнүн улутунганындай эле. Жамгырга жуунган адыртүздү муңкана карап, муңкана созуп бараткан...

Булар азыр Күйгөн-Көпүрөнүн тушунда. Ишен көпүрөнүн нугуна кылчайып тим болду. Акбаевдин көңүлү алагды экенин байкаган бул үн дебеди. Болбосо ушул Күйгөн-Көпүрө баянын билгенинче сүйлөп бермек. Ал Акбаевдин өз өтүнүчү эле: «Ишен сен бул жерликсиң да. Мен болсом азырынча жаңымын. Жер-сууну мага баяндай жүр». Мына ушундан улам Ишен бул өрөөндөгү белгилүү кокту-колотту түгүл, тээтиги жол боюндагы төөдөй ташынан өйдө баяндай турган:

– Мынабу таш – мазар. Манас атабыз тээ кара тоонун жонунан ыргытып, ушу ойдо жаткан жылкыны кайрыган экен.

Ишендин баянына Акбаев өзү да үйүр алып, аны-муну озунуп сурай бербей турган.

Күйгөн-Көпүрөдөн өтө түшүп, Акбаевдин обону басылды. Ал туура жагын бурула карап калган экен. Колу рулдагы Ишен да ошол жакты караганча болгон жок Акбаев унчукту:

– Ишен, токточу, саал аялда. Тетигиге бурула кетели. Тормоз берип жаткан Ишен тетиги кашаттагы сугатчыны көрдү.

«Ушул жамгырга аралаш сугарып жүргөн кандай апенди бу?» – Ишен муну өзүнөн сурап, өзү ошо сугатчыдан көз айырган жок. Кечки күн чубагындагы жашыл деңиз бетинде көгөргөн бир жел кайык жүргөнсүйт.

Жолдон бурулуп эңкилдеген ГАЗ-69 эгинге бир заматта чукул кирип барды. Сугатчы чолок жең көк көйнөкчөн арык улан экен. Адегенде анын желкесин жапкан коюу чачы, кыржыйган далысы көрүндү. Жаналакетке түшүп кулак байлап жүрөт. Бала азыр эгин сугарбай эле кыян жеген кулактарды бекитип жүрүптүр. Жээкке токтогон машинанын үнүн угуп баш көтөргөн ал, кадимки сугатчылардай күрөгүнө сүйөнгөн жок. Куду союл кармагансып сабынан бошоң кармай калган ал тиги жээкте өзүн карап турган Акбаевге ашыга, аптыга салам айтып ийди:

- Салому алейки, байке!
- Аалейкума ассалам! – деди Акбаев.
- Оо, иш илгери болсун баатыр!

Салт боюнча «айтканың келсин» же «андай болсун» деш керек эле. Бала анте албады. Анын ордуна мылмайып уяң карады тиги кастарлап алик алып, мунун ал-жайын сурап турган кишини.

Акбаев да баланы бүшүркөп тургандай анын дене-боюна назар салды. «...Бая менин курагымдагы өспүрүм экен».

Ушинткен Акбаевдин өз бала чагы эсине түштү. Дал ушул бала курагында, ушул маалда, мына ушуга окшоп сугат сугарып жүргөн жерден кеткен...

* * *

...Жайдын толугу болчу. Чак түш. Магдырап каракөк тарткан тоолор жай ыраатына көлбөп, кыл чокулардагы мөңгүгө өңдөш чүштөдөй булут ошо чокулардын мойнунда уктап, төмөнкү жашыл керилер да ушул чак түштүн аптабына ныксырайт. Мелмилдеген кериде бүлкүлдөп закым гана жүрүп, ушул закымды туурап, кош канатын дирилдеткен торгой ободо безейт.

Үрмаралдын кериси. Тетиги закым ойногон көк кашатты Кемер дешет. Мына ошо Кемерде эрбеңдеген эки караан тынбайт эртеден. Алардын дени да закымга аралашып, ошо закым менен кошо ийрилип, чыйралып илмеңдейт.

Даркан талаа... Чыгаан сүрөтчүнүн зор полотносунда магдырап жаткан даркан талаа, ошонун тетиги четиндеги кош чекиттей бүлбүлдөгөн экөө – Адылбек менен Тоймат. Кечээ эртең менен бул экөөнү ушу Кемерге Осмон бригадир өзү ээрчитип келген да минтип буюрган:

– Ушундан тээ сайга чейин сугарасыңар. Үч соткеде бүтө аласыңарбы? Балдар шар жооп беришпеди. Бири-бирине суроолуу карап, анан тиги сайга чейин көз мелжип жаткан жашыл талаага, көз чаптырышты.

Бул экөөнүн баш терисин көргөн Осмон бригадир куду булар азыр айнып баса берчүдөй ашыга сүйлөп, өз суроосуна өзү жооп бере салды:

– Ой, муну эки соткеде деле бүтүп коёсуңар. Ушу да кеппи! Ой, жолуң болгурлар десе!.. Буларга жеме арта, чыйратып алган бригадир кайра буларды көтөрө чалып мактап салды:

– Ушу да кеппи. Мындай жерди биз силердей жигит кезде... күнүн-түнүнө эле көлкүтүп салчубуз, – деди эмнегедир алиги «соткесин» бу сапар таштап. – Силер эми азамат жигит болуп калбадыңарбы?

Жанагы «жигит» эле эмес, эми «азаматын» коштой чаап салган Осмон бригадир кантсе да буларды макул кылганын билди да эми булардын эртеңки азыгынын камын көрүп жатты:

– Тиги, айран, наныңар бүгүнкө жетер дейм? – Булар баш ийкери менен кайра жөнөөгө шашкан бригадир минтип кошту:

– А кудай буюрса, бир сонун жаркөп жасатып алып, эртең менен эрте өзүм чаап жетем, айланайындар!

Ушинтти да бригадир балдарга көзүн кысып, кымыңдап койду. Балдар макулдугун билдирип баш ийкешти. Баса, Тоймат убаданы бышыктап жатты:

– Осмон байке, анан...

Саал такала калган аны бригадир такыды:

– Ии, эмне? Эмне «анан?»

– Анан, – деди токтогон жеринен улаган Тоймат. Эмгек күнүбүзгө так болсун, ченесеңиз боло мынабу жерди?

– Хе-хе-хе! – Калп күлгөн Осмон бригадир эми жеме артты балага. – Ой, тапан, атаңдын көрүгө чайын! – (Тойматты айылда «тапан» дешчү.) – Ой, ушу силердин мээнетиңерди кантип жейин ыя? Бу жер тетиги калкос болгондон бери токсон тогуз ченелген эмеспи. Андай ынанбасаңар кошумча деле жазып берем табилиңерге, уктуңарбы? Бол, бол айланайын, чамдагыла!

Ушуну айткан бригадир көк чологун шодоңдотуп жүрүп кетти. Балдар баш-учун албай чамдады. Кээ сугатчыларга кырк кулактап таштап карап турушмак беле, биринен-бири өтө чаап, суу жетелеп, алакандай ала калтырбай чуркап жүрүштү. Булардын багына суу мол экен. Бурулган жагына кылкылдап тегиз богок байлаган эгин, тегиз көлкүй берди. Жумушка кызып алган балдар

көчүк баскысы жок. Ары толо аркыраган суу аларды шаштырса, ошо суунун өзүн булар шаштырат тыным албай чуркап, ала терип.

Күнү кечке ушу күү менен жүргөн экөө түндө да чырма этишкен жок. Осмон бригадирдин айтканы оюнда булардын: «үч соткеде бүтө алар бекенсиңер? Же эки соткеде эле бүтпөйсүңөрбү? Биз силердей кезде мындай жерди күнү-түнүндө эле бүтүп койчу элек».

«Ой, ээй, алар кыйын экен го бала чагында? А биз эми кем калабызбы ошолордон?»

Суу жетелеген экөөнүн оюнда мына ушул сөз эрегиштирип жаткан эле.

Суу ичкен Кемердин секиси мелмилдеп каракөк. Экөө бир жүргөндө чарчоону а түгүл курсагынын ачын да унутуп коюшат. Эки бала ушул айылда кенедейинен бир чоңойду, мектепке бирге барышты.

Ошентип, бул экөөнүн бүтүрүп жаткан иши эмес ойсанаасы бир: мына ушул жаздата, жайлата тапкан эмгек күнүн чогултса – ал жол каржы, ал расход болот. Мына ошо менен окууга жөнөп, окууга өтүп алышса эле болду. Расход деген сөз булардын көңүлүнө жат болуп, а түгүл ушул сөз булардын тынчын да ала турган болду. Анткени Өзүнчө сүйлөшүп, мына ушинтип расход камдап, анан окуп алышка далбас урганы далай болду. Ушул расход деген сөзгө аралаш «жетим өз киндигин өзү кесет» деген да бул экөөнүн кулагына жакын. Экөө тең эне-атаны эрте «жалмаган эрендерден» эмеспи. Шаарга окууга кеткен балдарды, кайра шаардан окуудан келген балдарды көргөн бул экөөнүн тең ичи ачышып, ошо балдарга көзү түшчү: «...ушу балдардай болуп окууга барар күнүбүз бар бекен? Деги шаарга барып окур күнүбүз бар бекен?»

Сырдашып бүтпөгөн бул экөө кээде балалык кыялынын канатында зырылдап жүрүшчү. Мына муну биринен бири өтө сүйлөп, каткырып калышчу:

– О, бая Акбайдын баласы келиптир, кадимки эле өкүмөт!

– О, берки Токбайдын баласын көрдүңөрбү? Ал андан бетер.

«Жакшы тилек – жарым ырыс» дешет эл. Карыдыр-жаштыр ошо жакшы үмүтүн канат кылып, ошо жакшылыкка далбас урат эмеспи.

Түнү бою эгинде суу менен жарышкан балдар таңды ошо суу үстүндө тосушту. Тээ Улуу-Тоонун башынан кылайып келаткан таңды көргөн Адылбек тээ эгиндин аягында жүргөн жолдошуна сүйүнчүлөп кыйкырып жиберди:

– Э-эй! Ээ-эй Шалпаң кула-ак»!.. Кулагы калдайган Тойматты курбулары ошентип ат коюп, ошентип тамашалашчу.

Таңкы талаадан чыккан Адылбектин үнү тиги Тойматтын кулагына шак этип, ал шарт башын көтөрдү. Бирөөнү чаап ийчүдөй күрөгүн кезей кармаган калыбында турган ал буга олоңдоп алды:

– Эмне дейм?! Оой, эмне көрдүң?

– Тигине-е. – Адылбек тоо тарапты жаңсады. – Сен көргөн жоксуңбу? Тоймат ошо тарапты аша-шаша карап калды. Демейде тээ кумайдан кийик көргөн киши ошентет го, аны жетип шыйрактан алчудай алактап калат го. Тоймат да азыр ошондой абалда эле. Кадимкидей алдастап турду ал. Кийикти кыр ашырбай көрүп калайын деп алактап берди:

– Кана-а?! Ой, кана-а? Кийикпи-и?

– Ха-ха-ха-а! – Адылбек каткырып ийди. – Шалпаң кулагым-аа! Кийик жүрчү беле ушерде? Тигине, таңды көрдүм.

Тойматтын чап жаактуу кубакай бети, калдагай кулагы да таңга бурулду. Улуу-Тоодон ак жээк тартып таң сүрүп келатыптыр. Балдар саал чыйрыкканын сезишти.

Улуу-Тоо башынан күндүн нуру чачырады. Жер жүзүнө жайнап келаткан күн нуруна көлбөгөн тоо-талаа ошо эртең мененки анын нуруна өңдөштү. Күндүн алгач ууз нурунан суу менен кошо шимирген береги эгин да кулагын делдейтип, күндүн өзүн жардана карады.

Күндү караган эки бала да үйдөгү төшөгүнөн жаңы турушкандан чирене бой керип, үстөккө-босток эстеп алышты. Ошо бой керип, эстеп турган тейде Тойматка кулачын таштады Адылбек.

– Ээ-ии... Шалпаң кулагым!! Шалпаң кулак да тек туруп берген жок. Экөө бой тиреше түшүп, күрөшө кетишти. Адылбек тигинин ичине кире калып чалды эле тигил башка амал ойлоп, аны жата калып чапмак болду. Экөө буйдалакташып калды. «Ит жыгылыш».

Булардын күрөшпөй калган күнү болбойт. «Жыгылган күрөшкө тойбойт» дегенди айтып бирин-бири ардыктырат, Неткен менен бири-бирине жемин жедире койчу да эмес. Тоймат шалпаң кулак, турна тарамыш келип, шамдагай болчу. А Адылбекте ык, каруу бар эле.

Уйкудан калып, түнү менен сууда жүргөн дене-бой саал кожоюп турганда күрөш анын барын айдап, ден жазыла түштү. Балдар тамак ичкиси келди. Кол чаначтын түбүндө бир аз айран, анан нан калган экен. Ары-бери шам-шум этип, кичине тыным алган экөө бүгүнкү бүтүрөр ишин болжоп жатышты:

– Тетиги туура арыкка, андан ары сайга чейин...

– Бүгүн бүтө алар бекенбиз ыя?

Кантсе да ушу бугүн бүтүшкө бел байлаган балдар, куду командирдин буйругун уккандай орундарынан шапа-шупа турушту.

Түш ооп кетти. Алиги туура арыктын үстүн кандыра сугарган балдар сууну эми анын алдына которушту. Уйкудан калганын, ачка болгонун эми сезишти булар. Жай саратаны ой-тоого боюн кере таштап, аптап. Балдардын

курсагы кабышып, өзөгү карарып баратат. Булар өздөрүн алаксытып, обон созуп, аны ышкырык коштоп... бирок ач курсак эч нерсеге багынбай дене-бойду шалдыратып турат. Кез-кезде күрөгүн таяна калышат да ышкырыгын шоок кылган экөө тең тээ алыста, закымдан ары бүл-бүлдөп жаткан Көк-Ташты карай калышат. Кыштактан келаткан бирөө барбы? Жок, эч ким көрүнбөйт. Осмон бригадирден дарек жок. Эртең менен эрте бир «жакшы жаркөп» жасатып келмек эмес беле? Анын убадасын эс-теген балдар шилекейин кылк жутту да кыштак тараптан көзүн алышпады.

Мына күн да кечээңдеп баратат. Жайылган суу да тээ сайга чыгарына аз калды. Булар нормасын аткарышат, бирок Осмон бригадирден дарек жок. Буларды биротоло унутуп койгон окшойт. Сугарган жерди көрсө боло?

Экөөнүн тең оюна аркы-берки түштү, экөөнүн тең жетимдиги...

Машташкандай күрөгүнө сүйөнгөн экөө тең, ойго жеңдирген экөө тең мына кылкылдап жайылган сууну тиктеп, ошо суудан, эгин арасынан бирдеме көрүп калып, ошону эми көз алдынан кетирбестей тунжурап турушкан эле.

Сайга чыгып калган сууга көз чаптырган Адылбек тигиге үн салды:

– Тойма-ат – (адатынча «шалпаң кулак» деп тамаша таштоого барган жок. Тамашалоого ал кана?!) – О-ой, Тоймат!

Күрөгүнө сүйөнгөн бойдон уктап кеткенсиген Тоймат эми баш көтөрдү. Ал тек гана башын көтөрүп, муну карады:

– Жү-үр! – деди Адылбек, өзү күрөгүн арыштата шилтеп, сууга көлкүгөн эгинди тизесинен кечип баратып унчукту:

– Жүр, кетебиз. Тигине, аягына чыкты суу. Жыгып таштайбыз!

«Жыгып таштайбыз!» – Адылбек ушуну ызырына сүйлөдү. Муну уккан Тоймат дың деген жок, күрөгүн таянып, балтырынан баткак кечип, бери арыктын кырына чыгып келатты.

– Жүр, – деди Адылбек жанагы үнү менен, – бригадирди кыштактан табабыз.

Күн кеч бешим. Ээрчише кыштакка кирген экөө Осмон бригадирди издөөдөн мурда батырак өзөк жалгоону эңсешти.

Адылбек кирген үйдө ээги тизесине тийген кемпир, тестиер арык кара кыз отуруптур. Кемпирдин кемселине оронуп уктап жаткан да бир секелектин маңдайына жабышкан самайы, боорсоктой бети көрүнөт.

Сандыктын түбүндө чий куурчагы менен алектенген алиги арык кара кыз там кырынан секирген улактай серең этип тура калды:

– Байке-ем! Адылбек байкем!

Кара кыздын үнүнөн улам ойгонуп кеткен кемпир (ал ырас эле үргүлөп отурса керек) баш көтөрүп, Адылбекти утурлап, кобурап койду:

– Ии, келдиңби? Адам, саа эмне болду? Күн-түн бою жоксуң?

Кеберсип жарылган эрдин жалап алган Адылбек күлүмсүрөгөн болду:

– Сугат бүтпөй эле...

– Ээ, сугатың менен сумуран кал! – Кемпир капааттана кетти.

– Мүлдө калкостукун сен жаңгыз бүтмөккө касам ичсең да, не болду!

Кемпирдин алдына көк койдун тытылган жүнү түтүн болуп, толуп турган эле. Мыйрыгый арык манжасы менен аны жумшак басып койгон кемпир ээги тизесине тийген калыбында ордуна очоролду. Балага тамак бермек эле, аны сезе койгон Адылбек озуна кетти:

– Эне, отура бер, мен өзүм эле... Айран барбы?

– Бар эмей, – деди кемпир, – акшак кошкон айран, жашкан нан... Баса, ай, ай кыз: – Ал берки кара кызга колун жазгады. – Түндөгүнү алып берчи, бери?

Мындан тиге улактай секирген кара кыз, майлыкка оролгон бирдемени ары жүк бурчунан сууруп алып, Адылбектин алдына коё салды. Муштумдай эт, кош кабырга экен.

– Кечээ тиги Карынбайдыкы түлөөсүнө чакырыптыр, – деген кемпир ушул эттин жайын айта отурду. – Баласын отургузган тура.

Адылбектин эки жанында отурушкан кемпир менен арык кара кыз муну жыл маалы көрбөгөндөй мындан көзүн алышпайт.

Кабырганы сыйра баштаган Адылбек береги өзүн тиктеп, шилекейин кылк жуткан карындашына көзү түштү да берки эттин жармын үзүп сунду:

– Жей кой. – Далысын куушурган кыз алмаксан болду. – Кемпирди карап адеп сактады. Кара кызды жемелеп койгусу келген кемпирдин оюна алда неме келди. Кайра өзү ичинен жашып, ичинен бул экөөнү тең аяды: «Бир тууганың менен куру! Муну ачка койгонсуп... Курган жетимдер!» Минткен кемпирдин ээги саал кемпиңдеп токтоду.

– Ал, ала кой, Жамбы, байкең берип атпайбы... Муну кошо ээрчите баргам, – деп кошумчалады кемпир. Оозу аны айтканы менен өзүнүн жаштуу көзүндөй ою да тумандап, жүрөгү ачышып турду кемпирдин: «Оо, курган жетимчелерим Силер да жетилер бекенсиңер?..» Булар үчүн жүрөгү канап отурган ушул кемпир Мандаштын кемпири – Күлкан. Булардын чоң атасы Стамбек, Стамбектен – Мандаш, Мандаштан Бает, Акбай. Акбай аялы экөө катар өлүп кетти, андан эки кыз, анан ушу Адылбек агасы Баеттин колунда калышпадыбы.

Бает өзү да бала-чакалуу, анын үстүнө Акбайдын жетимдери, карган энеси... Уул-келини өлөрүн өлдү го, жер үстүндө Күлкан кемпир куурады!.. Аны куураткан кийим да, тамак да эмес мынабу үч жетимдин...

Ушулардын айынан кемпир күндө чөгүп барат. Жылдап эмес, айлап, күндөп эрип бараткансыйт. Ке-чээгиден бүгүн кыйла карып, эңкейе түшкөндөй башы калчылдап, чел басып бараткан көзү үлүңдөп, үнү калтырайт:

«Адылбегим!.. Бу да эркек бала. Эркек батырак карууга кирет. Кетмен чапса да оокат кылар. Баарыдан береги экөөнө кыйын болду го. Оо, кыз байкуш! Эне-атасыз кыз байкуш кантер экен?!»

Күлкан кемпирди күнүнөн-түнүнө зарна кылып, жүрөгүн ачыштырган мына ушул санаа. Өлгөн Акбайдын улуу уулу ушул Бает да, анын боорукер аялы Татыке да өз балдарынан мурда ушул үчөөнүн үстүнө үйрүлүшөт: «Кокуй, булар өөнчүл...» минткен эрли-зайып ар дайым буларга гана өнтөлөп турганына карабай кемпир да тигинтип...

Жеринен тири карак, зээндүү Адылбек, ачуу-татууну эрте баамдап, карууга эрте кирди. Агасы Баеттин аяганына көнбөй, кол-арага эрте жарап, тигинтип, колхоздун жумушуна кадыресе дыйкандай аралашып кетти. Бул айылдагылар да аны көтөрө чалып чогууда сүйлөшчү болду:

– Ананайын Акбайдын баласы эр азамат болуптур, ой! Кадимки сокочулардан калышпай кош жыгылгыча айдоодо жүрдү.

– А эгиндин кара сугатын чоң сугатчылардан артык басат экен.

– А чөп чапканычы! Тешелеп чаппадыбы өткөн жайда. Анан жеткен илбериңки. Аман болсун айланайын! Атан өлсө – тайлак бар. Акбай өлбөй калды.

Муну кез-кез кулагы чалган Күлкан кемпирдин ичи тартынчу.

Адылбекке өзүнчө кобурап койчу:

– Анан калса үй бетин көрбөс болдуң го! Жаңгыз сен бүткөрсөң да чактасаң боло, соругуп жыгыласың.

Кемпир мына азыр да ошол тейде береги аптыга айран ичип аткан балага ичи ачына карап отура берди.

яКүн али эрте, тоо башына жаңы кылкылдап баратыштыр. Мына ушул мезгилде айылдагы бир кур балдар чогулуп, кыштак арасында логлой басышчу. Ыгы келсе кечки оюнга (ак чөлмөк, жоолук таштамай, кээде селкичекке) камынышып, үйлөрдөн аркан издеп калышчу.

Адылбек азыр ал оюндар жөнүндө ойлогон жок. Баланын көзү кыштак арасын тинтип Осмон бригадирди издеп жүрдү. Жер жуткандай жок ал. Дегеле аны бүгүн кыштак арасынан көргөн жан болбоптур. Баса, тиги бадачы чалдын айтымында Осмон бригадир кечээ кечинде тиги Күмүштакка кетип баратканын көргөн экен.

Адылбек делдейип басып баратат эле арттан бирөө чакырды:

– Адылбек! Оо, Адылбек!

Үндү дароо таанып, бурула бергенде тээ Үмөттүн тамынын артынан чыгып келаткан Тойматты көрдү. Ансыз да токтой калган буга:

– Токто-о! – деп үн салган Тоймат алыстан кашкайган тишин көргөздү. Анын айтарын Адылбек алыстан болжоду: «...ал түнкү оюнга камынган да. Балдарга айтып койгон го?»

Тоймат ошо тишин кашкайткан калыбында муну жыл маалы көрө электен бетер алыстан кол суна келди:

– О, кандай, дос?

– Ии?.. – Жаңы көрүшүп тургансыган мунун орду жок кыялын жактырбады Адылбек. Тээ бир көңүлү шагдан Тойматты суроолуу карады.

– Ой! – деди мунун оң колун кош колдоп силкилдетиپ турган Тоймат. – Сенин эмне кабагыңа кар жаап калган ыя? Деги сен тамак ичтиңби же баягы бойдон ачкасыңбы, айтчы?

– Чүш-ш, тарт! Коё берчи колду! – Адылбек жанагыдан бетер силкинип, далысын куушура тигинден колун жулуп алды.

– Ой! – Тоймат мунун көзүнө биртике таңыркай карап. – Ии, эмне ыя? Эмне болду саа? Текеңи сойдумбу сенин?! Ха-ха-ха-а! Бул өзү... Адылбек мунун күлкүсүнө кыжыры кайнады. Бетине сайылып жекирди:

– Эмне! Эмне ыржактайсың дайны жок!

– Опей! – Тойматтын күлкүдөн оозу жыйылган жок, муну менен текөөрлөшө түштү. – Күлдүрбөйсүңбү сен?! Сен эмне... ыя?

– Күлгөндөй эмне, менин бир жерим көрүнүп атабы?! Мунун тейин көргөн Тоймат күлкүсүн дароо токтотуп (Осмон бригадирди таппай ачууланып турганын байкай койду) Адылбекке иштин жөн-жайын айтмак болду.

– Эй, Адыке! Ии дечи. – Мунун «ии» дегенин күткөн жок, сөзүн улай берди. – Бүгүнчү ээ, бүгүн биздин кыштакка райондон киши келиптир. Алар машина менен келиптир, – деп кошумчалады Тоймат. Анан жетим балдарды каттап кээлерин алып кетиптир. Ошо каттагандын ичинде сен экөөбүз да бар экенбиз. Бая Кенжекулду ала кетишиптир. Кураманын Кенжекулун.

Муну уккан Адылбектин оозу ачылды. Чай кайнам гана мурда өзүнөн бөлүнгөн мынабу Тоймат-Шалпаң кулак ушунча жаңылыкты угуп иле коёру кимдин санаасына келиптир. Болгондо да булардын ой-пикириндеги, тилегиндеги жаңылык эмеспи бул. Көпкө делдейип турган Адылбек кайталап, тактап сурап, бу шалпаң кулак тамашалап турабы дегендей:

– Койчу ой? Чын айтчы? Ырас эле райондун өзүнөн келген кишилер бекен алар? Анан кайра районго кетишиптирби же?..

Адылбектин суроосун үзүп алып такылдай кетти Тоймат:

– Так райондун өзүнө топтоп жатышыптыр балдарды. Андан ары тиги эле Бурунзанын өзүнө алып кетет экен уктуңбу?

Угарын укту го Адылбек, негедир оозунан алдыргандай комулдай түштү. Ушу тушта кычаган сугат менен Осмон бригадир көрүнө саат болгонун эстеп туталана кетти:

– Кап! Бүгүн кыштакта болгондо, кошо кетмек экенбиз да! Эми эмне кылабыз ыя?

Айласы кетип тегерене түшкөн Адылбек мына бүгүн кыштактан жөнөп кеткендердин артынан чуркачудай тээ район тарапты умсуна карап, улутунуп ийди.

– Эй! Ии дечи? – Тоймат мунун колунан тартып кымтындап койду. – Менин тилимди аласыңбы?

– Ой, албаганда... – Адылбек анын эмне айтарын сурабай туруп шар кетти. Ансыз да ичи ачышып турган Адылбекке ушул азыр амал-айланын баары Тойматтын колунда тургандай эле.

– Биз бар эмеспи ээ, – деди Тоймат, – биз түнү менен районго баралы. Алигилерди ошондон табабыз. Алар балдарды ошо районго топтойт имиш.

Ошолор тиги Брунзага шар кетип калышпады бекен ыя? Түшкөндөрү машина болсо? – Ушуну Адылбек күлүмсүрөй сурады. Тиги машина менен кеткендердин багына бу суктанып да турган эле.

Кантип суктанбайт. Бул айылда арабадан өзгө эмне бар. Бу колхоздун ич-ара жумушу түгүл ошол райондун өзүнө тынбай катташкан ушул колхоздун эки арабасы эмеспи. Көктөн түшкөндөй анда-мында тиги чоң жолдон

көрүнө калган жүк тартчу машинаны карай жарыша чуркаган мына ушул Адылбектер эмеспи. Мына ошо машинаны айдаган киши тиринин укмушу, ал машинага түшкөн киши бу дүйнөдөгү бактылуудай туюлчу.

Кокусунан ошо машинага түшүп кеткен алиги Кенжекулдан бактылуу ким?

Ары айтып, бери айтып, акыры экөөнүн кеңеши районго жөнөп кетишке токтоду. Мындан райондун борборуна 15-20 чакырым. Унаа жок. Бирок эси-дарты райондо гана турган эмелер анда учуп жетүүгө да даяр.

– Ии, дебейсиңби? – Тоймат кайра да баягы «ии дедирмейин» кайталап анан акыл айтты: – Түнү менен биз Осмон бригадирди табалы. Күмүштактан келип калар. Окууга барат деген справка алалы.

Мунун акылын Адылбек үзүп кетти:

– Ой, ал справканы кайра келип деле алабыз го, а көрө батырак районго жетип, бизди алар-албасын билсекчи? Балким кошпой койсо?..

Адылбектин айтканы жүйөө эле. Кантсе да азыр районду карай жөө жөнөшкө мойну жар бербей турган Тоймат чоң кишилерче ойлонгон болуп, жерден алган сыңар тал куурайды чырт сындырып жатып, каадалуу компойду:

– Баарын коё туруп бүгүн алды-бердибизди бүтүрөлүчү. «Алды-бердибиз»... мунун сөзүнүн төркүнүн биле койду.

Адылбек «Сугаттын табилин айтат. Андан өзгө ушул экөөбүздө эмненин алды-бердиси?» Иши кылып кыштактан батыраак жөнөшкө ашыгып турган Адылбек кайра азгырды беркини:

– Ой, аны кайра келип да бүтүрөбүз. Ушул бойдон жоголуп кетмек белек.

Көчө ылдый келатышкан экөө тээ кампанын тушунан чыккан бакылдакты уга коюшту.

– Ой, бригадир го? – Ошо тарапка кулак түрө койгон Тоймат жогун тапкандай сүйүнүп кетип токтой калды. Саал кыркырап чыккан Осмон бригадирдин тааныш үнү Адылбектин кулагына да шак этти.

Кампаны карай жарыша баскан балдар кулагы уккан бакылдакка бир заматта аралаша түшүп, салам айтышты. Булардын саламына алик алган эч ким болгон жок. Осмон бригадир тиги кампачы менен кер-мур айтышып, те бая жазында өткөргөн моюнча-каамыттын эсебин айтып туруптур:

– Э, койчу, айланайын, сен да бир... – деген ал бет алдында жарыша салам айтып турган эки баланы эми көрө коюп, оозундагы сөзүн түшүрдү:

– Ой! – деп чочуду ал алик алардан мурда. – Силер кайдан ыя?

Булардын кайда жүрүп, кайдан келатканын эбак унутуп калгандай эле экөөнө алмак-салмак карап көзүн тостойткон бригадир. Чочуп ойгонуп кетип, бет алдындагы балдарды али тааный албай тургандай буларды бир тынымга бүшүркөгөн соң унчукту кайра:

– Ой! Ыя айланайындар! Силер тиги Кемерде эмес белеңер? Сугатта, – деп тактап койду. – Анан, а сууңар кана, сууңар?

– А сиз... – Минтип Тоймат бригадирге доомат койгону келатты эле Адылбек капыстан күлүп ийди.

– Күлөт да бу атаңдын көрүгө чайын! – Бригадир демите кетти. – Ой, сууңар кана дейм, сууңар?

– «Суубузду чөнтөгүбүзгө сала келди дейсизби? Калды Кемерде». Ушул жооп тилинин учунда ойноп турса да оозу барбады экөөнүн тең. Оң жооп айтты бригадирге:

– Сугарып бүттүк Осмон аке.

– Ыя? «бүттүк» дейби?

– Бүттүк, бүттүк, Осмон аке. Баягы сайга чыккыча көлкүттүк да жыгып таштадык сууну.

– Ай ким билет? Ала калтырып аңкылдаттыңар го? Текшерем эртең! Бригадир кончундагы гезиттен чарчылап айрып алып, колтойто махорка ороп жатып, мукур сөөмөйүн кезеди буларга:

– Өзүм текшерем! Кокус токумдай ала калтырсаңар кайра сугартам!

– Жүрүңүз, азыр текшериңиз! – Бригадирдин сөзүнөн улам ачуусу тумшугуна чыккан Тоймат кызандай кетти. – Унчукпай койсо андан ары!.. Биз соткесине ачка сугардык билсеңиз! Жаркөп жасатып барам дебедиңиз беле?!

Муну уккан Осмон бригадир саал тайсалдады. Кантсе да кечээги убадасын эстеп оңтойсузданды:

– Ой, атаңдын оозугачайын, – деди жалтайлаган ал «тапанды» кошкон жок. – Мен болсо... мени тиги Күмүштакта жумуш чыгып...

Бригадирдин жибий түшкөнүн көргөн балдар сөздү шаарга салды:

– Эми, иш өттү, Осмон аке, сугат болсо бүттү.

– Эми табилизди жаап, эмгек күнүбүздү?..

– Ие?! – Чочуп кетти Осмон бригадир. Алиги колтойто орогон махоркасын бир ууртуна кыскан калыбында сестейди.

– Ошо, – деди, Тоймат, – алды-бердизди тынышалы.

– Биз окууга барган жатабыз, справка бериңиздер.

– Ой! – деп көзүн тостойткон Осмон жанагыдан бетер таңкалып, жанагыдан бетер буларды тааныбай тургандай карады. Чын айтышабы деген кыялда экөөнү алмак-салмак карап бир оокумга турган соң кайра минтти:

– Ой! А силерди окушка ким жиберет экен ыя? Ысырапкени ким берет экен?!

Эки ортодо үн катышпай бир оокумга тым-тым боло түшкөн соң Осмон бригадир минтип кошумчалады:

– Окушта эмне, суутуп коюпсу силерге?! Эч кайда барбайсыңар!

Ушинтти да атын моюнга салып, ары бастыра берди. Аны менен жанатан кер-мур айтышып турган кампачы ары кампасына кирип кетип, эки бала ошо ордунда калды. Баса, жемин жедирбей гана Тоймат бак этти тигиндей узап кеткен бригадирдин артынан:

– Барабыз эле! Биздей балдардын бардыгы окуп жүрүшпөйбү?

– Өмүрдөн акыры сугатта жүрмөк белек! – деп кошумчалады Адылбек. А бригадир болсо булардын сөзүн укмаксанга салып кете берди...

* * *

Адылбек үйгө киргенде каш карайып, эл орунга отуруп калган эле. Бул жана сугаттан келгенде чоң энеси менен кичине карындашынан өзгө жок үй ичи сомсоюңку эмес беле. Эми үй ээлери эрли-зайып бала-чакасы менен чогулуп, от ойноп, казан кайнап, акар-чакар. Бает балдарын биринен сала бирин эркелетип, алардын кылыгына боору эзилип, балдардын кыткылыктаганы аны сүрөп, айтор үй күлкүгө толуп-ташып турган экен. Ушул тапта тыштан эл үрксө да туйчудай эмес Баеттики.

«Эл орунга отурганда...» Мына ушул учурду болжолдойт илгертен жүргүнчү. Ушул учурда айылга жете конууга ашыгат. Эл орунга отурганды маалдачу илгерки ууру. Күнү бою тынбаган түйшүктөн жаңы тыным алган мал ээсин, үй ээсин аңдып турушчу алар. Ошол сыңары ушул азыр Баеттикин аңдыган ууру болсо да, же тыштан келаткан мейман болсо да эч ким туйбай калмак. Атасын ортого алган балдар: «Карышкыр, кой» ойноп жатышкан. Өзгө түгүл Күлкан кемпир да тиги неберелеринин кызыгына батып, күлүп отурган. Каалга ачылганын да, тыштан кирип келип туруп калган Адылбекти да эч ким элес албас эле, бир гана тиги казан-аякта жүргөн Татыке аны утурлап

күлө баккан чырайын көргөздү: – Ии, келе гой! Ботом, эки күндөн бери эмне болду сага? Ээ, чуулдаган арамдар! – ал балдары жакка бурулду. – Басылгыла, байкеңерге орун бергилечи ой? Өт, өтө гой.

– А Кемерде силерден башка сугатчы жок бекен? – деди балдары менен ойнун токтоткон Бает, өзү да ордуна обдула берип, Адылбекке тигилди.

– Жок. – Үшүгөнсүп эки алаканын жышкан Адылбек турбай жатып минтти: Мен районго барайынчы? Азыр эле жөнөбөсөк...

Үй ичи тым-тым боло түштү. Балдардын чуусу басылды. Тиги Күлкан кемпир баш болуп муну суроолуу карап калышты. Тым-тырсты үй ээси бузду. Муну тиктеп турган калыбында Баеттин үнү чыкты:

– Ии, эмне болуп кетти? Жайчылыкпы айтору?

– Жай эле. – Адылбек саал мууналды. – Бүгүн райондон киши келген турбайбы? А тиги Кенжекулдарды машине менен алып кетиптир го? – Минткен ал бүгүнкү окуяны бу Баеттин өзүнөн сурап тургансыды.

– Ии... а, жанагы-ы, – деген Бает кептин төркүнүнө эми туянду го. – А жанагы теттомго бала алып жүргөндү айтасыңбы?

Алакан ушалап, балдардын катарына жаңы отурган Адылбекти да, али кулагына чоочун сөздү айтып турган Баетти да курчу кеткен көзү менен үлүңдөй караган Күлкан кемпир, тиши жок оозу ачылган тейде сурап калды:

– Ыя?.. Тетитом? Ал эмне өзү?

Энесинин суроосун укмаксан болду Бает. Анын ордуна Адылбектин айтканын жактырбай аны каптай кетти:

– Кой-аа, жарабаган кепти! Кайдагы бир кудай безерлердин сөзүнө... Ага бир багар-көрөрү жоктор барат тура! А сага эмне бар...

Баеттин үнү ачына чыкканын баамдап калды Адылбек. Азыр эле балдары менен кыраан-каткы болуп отур-

ган анын өңү сур тартып, кабагына бырыш толо түштү. А түгүл көзү да... «сен эмне бир багар көрөрү жок талаада калдың беле?!» деген ачуулуу кекээрди көрдү Адылбек агасынын көзүнөн.

Тиги казан-аяк жакта селейип туруп калган Татыке да адегенде бир шыпшынып алып, анан табактагы сүттү эңшерип алгандай чочуду:

– Э, карангүн! Ал эмне деген шумдугуң, уул?

Бу бир шойкомдуу кеп экенин Күлкан кемпир да эми туюна калды бейм, жана күндүз кулагы чалганды сурады:

– Таң эртең калаадан бир огой, бир орус келип, жетим-канага бала алып жүрөт дешкен, ошону айтып турасыңар белем? А тиги бая Кураманын жетимин көңкөсүнө сала кетти дештиби балдар?

Адылбек үн-сөзсүз жер чукуп отурду. Карыган эме муну укса капа болор деген көөмөйдө ага дайнын билдиргиси келбеген Бает мунун баарын өзүнөн мурда кемпир угуп алганын билген соң Адылбекти көрүнө жемелеп, сөздү ачыкка салды:

– Ии, мунуң да ошолор менен барам деп атпайбы! Ошо Кураманын жетиминин артынан жөнөйм деп отурбайбы!

Адылбекти жаман көзү менен карап, бир топко буулуп отурган Бает бир оокумда бурк этти:

– Муну мен бул үйдөн кууп аткансып!.. Орду жок ээлиге бергендин кереги эмне! Ошол калаада суутуп коюпшу саа! – Жанагы Осмон бригадирдин «суутуп коюптусун» кайталап алган Бает эми көрүнө наалыды. – Жашаялметпиз. Кызыл чиедей балдар мына. Өзүңөн башкасы алиге аяк бошотор, Төрүнөн көрү жуук энең отурат маминтип! Менин оорумду колдон алып, карууга кирди деген сенин баш териң бу болсо!..

Атасы менен Адылбекти тиктеп элейген балдар жанагы кыраан-каткы күлкүсүн тиги тыштан кирген Адылбек

байкесине алдырып ийгендей тым. Адеп кепке аралаша калган кемпир да, али селейип турган тиги Татыке да батынып үн ката алышпай сестейип калышты.

Баеттен көз кыйыгын албай анын жаны ачына айтканын жүйөө көрүп, ачуу дары ууртап алгансыган кычкыл өңүнө зээни кейиди Адылбектин. Зээни кейигенде кантмек? Кандай болбосун окууга баруу керек эле. Чымырканды да оюн чечкиндүү айтты:

– Окубасам болбойт.

Муну бир тынымга кадала тиктеп, анан булкуна колун шилтеди Бает:

– Окумактан... не кылсаң ал кыл! Маа демектен...

Зиркилдеген ал ачуусун кармап албай калды. Адылбек тилин албаганына ызаланды. – Окуйсуңбу, чокуйсуңбу, аның менен ишим жок! Андай экенсиң, тиги карындаштарыңы да ала кет! Мен жат экемин саа!..

Адылбек селт этти. Агасын тааныбай тургандай тиктеп калды:

«Капырай, бу Бает акесиби? Ата ордуна ата тутуп калган агасы ушубу же?.. Мунун оозунан ушу сөз чыгат деп ким ойлоптур. Ата-энеден жаш калган тиги эки карындашы Жамбы менен Бакен да Акбайдын атын айтпай мына ушул Баеттин кызыбыз дешчү эле го? Ал ошо булардын атасы Акбайдын көзү тирүүсүндө да ары отур, бери отуру жок, сеники-меники жок үй-бүлө карап туруп эми бөлүшмөк беле?! Эми жиктешмек беле мүшкүл?!»

Баеттин ачуусун уккан Күлкан кемпир болоктоп ыйлап ийди:

– Оо, куу өлүм! Ушуну угузмак белең?! Ушул экөөнө жик бөлүштүрмөк белең куу өлү-үм!!!

Ушу тапта эринин кычкыл өңүнө зааркана карап алган Татыке да ызылдап ичиркенип кетти:

– Ээ-ийй! Карангү-үн! Ушуну кантип айттың! Деги ушу кеп кантип гана оозуңа барды катыгү-үн!?

Ачуу менен оозунан чыгып кеткен оорсок кепке, бе-реги аялы менен тиги энесинин жүйөөлүү акааратына ууккан Бает колун шилтеди да тышка чыгып кетти.

Эсинен танып калгансыган Адылбек үн-сөзсүз коломто тиктеп отурат эле аңгыча тышта Тоймат чакырып атат дегенди укту.

– Муну азгырып жүргөн ошо күлапса-а! – Тышка кулак түргөн Татыке алкына кетти. – Бооруңа гана чечек чыккан өлүкканаңды көрөйүн ээ! Ай дээр-ажа, кой дээр кожосу жок күйдүргү!

Эркек балага айтылчу каргыштын бирин калтырбай төгүп жатты бул.

Алоолоп күйгөн от, барактап кайнап турган казан ошо өзүн кайнаткан отко капыстан эңтерилип калгандай үй ичин бырыксыткан бир чуулган түштү заматта.

Бир оокумда тыштан кирген Адылбек таңынан тиги районго жөнөрүн чоң энесине билдирди да өзү оозгу үйгө жата кетти.

«Урушуп алган үй-бүлөдөй» деп ушуну үчүн айтат да, Баеттин акар-чакар бүлөсү кечки тамагын тым-тым отуруп ичип, эрте жатты. Эрте жатышканы менен уйку алда кайда качып, ошо уйку ордуна түйшөлүү, улутунуу өкүм сүрүп турду караңгы үйдө.

* * *

– Агай, агай! – деди Ишен уктап жаткан кишини ойготконсуду. Ырас, Акбаев бу Ишендин үнүнөн улам терең оюнан ойгонду. Адылбек жана басып келген бойдон солк этпей, тетиги кулак байлап жүргөн уланды тиктеген калыбында арыктын кырында турган эле.

Күн батып баратыптыр. Тиги сугатчы эми күрөгүн ийнине салып, ары эгин арасындагы кичине таш дөбөнү карай чыгып бараткан экен. Ошо таш дөбөдө анын

кийми жаткансыйт. Бала эмеспи, буларга жетип келип учурашууга батына албады көрүнөт.

Чоңбу-кичинеби бу жумуштагы кишиден кыя өтпөй ал-жай сурашуу, бу Акбаевдин адаты экенин жакшы билген Ишен шашып калды:

– Агай тиги баланы мында чакырайынбы?

– Ии... – деген Акбаев жээк бойлой басты, – өзүбүз эле барабыз ага.

Көз кайкып, жайдын кечине чалкып жаткан өрөөн... Замандан бери мына ушул калыбында көптү көрүп, көптү кечире келген даанышмандай айкөл чалкаят, батышынан чыгышына жорткон желге серүүндөйт.

Өрөөндүн тоо-талаасына бир көз чаптырды Акбаев. Тоо-талаада калган изин көз алдынан өткөрдү. Ушу тоо-талаанын түгөнбөс жүргүнчүлөрүнүн бири экенин эстеди. Адам түгүл береги бүлкүлдөгөн жел да ушул тоо-талааны жортуп жүргөнү жүргөн.

Кишинин жолунун башталышы бар. Ар ким канча жол басканын, ошо жолунун башталган жеринен ченейт, мына ошондон улам баскан жолунда эмне көргөнүн эстейт эмеспи. Эскиргенди эске салып коёр сен келаткан жолуң, анан сен өнүп-өскөн ушул эле жер-суу, кишилер.

Адылбектин жолунун башталышы, анын адепки чакырымындагы бир деген белги өңдөндү мынабу сугатчы бала.

* * *

Бир тук эттиби, этпедиби Адылбек бала ыргып тура калды. Каалганын коолдогон ачыгынан көгүлтүр буурул жайдын таңы шыкаалап калыптыр. Бала тышка чыкканда, чоң энеси эбак намазга туруп калган экен. Даарат алган кара кумганын кармаган кемпир желбегей басып келаткан калыбында эрте турган уулуна саал жеме артты:

– Э, жата турсаң боло! Кузгун саардан...

Тээ Улуу-Тоонун башынан сүрүп келаткан таңды карап, керилип бой жазган бала оозун чоң ачып, эстеп атып сүйлөдү:

– Эрте-е... жөнөбөсөк болбойт.

Бала бети-колун чайкай салып, таар күрмөсүн кийип, анан тиги там боорундагы текче сымал чуңкурга үңүлдү. Андан тышы жыртылган эски география, бурчтары түйрүлгөн төрт дептер алып койнуна катты:

«Кокус, сабактан сурап калса...»

Адылбек камынгыча чоң энеси да кемегеде күйпөңдөп жүрдү. От тамызып, бир тутам куурай жаккан кемпир чоюн кашыкка бир чөйчөк сүт бышыра салды да уулун чакырды:

– Ке... кел муну жылуу ууртап ал. – Ушинткен кемпирдин бир колунда саптуу чоюн кашык, бир колунда жапкан нан бар эле.

Жаңы ойгонгон Адылбектин жүрөгүнө тамак баспай турган. Ошентсе да чоң энесинин көңүлүн кыйбай көчүк басты да сүттөн ууртап кирди. Адылбектин өңү-башынан көзүн албай маңдайында бүкчүйүп отурган кемпир ага өнтөлөй берди:

– Туурап алсаң боло, алдыгы тоочтон туурап ал. А ырайонуңа жеткиче качан. Өзөгүң карарбайбы.

Чоң энеси айткандай тооч туурамак түгүл жалаң сүттүн өзү да жүрөгүнө баспады. Өрөпкүйт бала.

– Жыттоочум! Жыттоочум менин!.. – Калтыраган колу менен саал өзүнө тарткан кемпир жанында отурган баланын мойнунан искеди:

– Анан, кокус окушуңа өтүп калсаң, бир кайрылып кабарыңды айтып кой, мээнетиңи алайын! А тиги Жамбың менен Бакениңден кам санаба. Көзүм тирүү турганда ал экөөнү ыйлатпайм. А бая кечинде...– кемпир тиги төркү там жакты карап, үнүн баса сүйлөдү. – Бает саа ачууланганынан ошентип атат. Аны санааңан чыгарып

кой. Менин көзүм тирүүсүндө ал эки кызды эч ким эшке түртө албайт...

Унчукпай турган Адылбек саал жашый түштү, бирок аны кемпирге сездирген жок.

– Макул эне, – Адылбек эки алаканы менен чоң энесинин эки жаагынан сүйөп, анын бырышка толгон маңдайынан жыттады. – Бат эле келем, өзүң мени ойлобо, макулбу?

Адылбектин колуна оозу бүйүрмө бөз баштык сунду кемпир:

– Мамыны кармап ал. Жол азык.

Күн тиги Улуу-Тоо башынан көрүнгөндө эки бала Үрмарал сайына кирип келишти. Экөө бири-бирине сүйөк-таяк эле.

Таң эртең мененки Үрмарал суусу жоон санга чаба берип, ак канат серпип, куду өзүнүн түбүндөгү таштай муздак болучу. Кошоктошуп бири-бирин сүйөп-таяган экөөнүн тең таманы муздай сыйгалак ташты этият басып, экөөнүн тең буту какшагандай болсо... Жилигинен өткөн муз чучугун тондуруп бараткандай. Тамандан тийген шыралаң төбөгө шак этип, каракуш какшайт.

Чилеңдеп суудан чыккан эки бала мынабу сайдын таштагында текиреңдеп баратты. Куду таманына тикенек киргендей жикиң-жикиң баскан алар али жылаңайлак.

Ээрчишкен экөө кыяга чыга берди.

Тээ сай башы аңырайган кокту. Ошондон ары бийикте булут көчкөн ак чокуга көзү урунган Адылбек кобурап койду:

– Беш-Көл...

– Кана, Беш-Көл? – Бул көргөндү Тоймат сурап калды. Тээ башынан булут көчкөн ак чокуну сөөмөйү менен көргөзгөн Адылбек Тойматка укканын сүйлөдү:

– Тээтиги жерде Беш-Көл бар. Үрмарал так ошо жерден чыгат. Үрмаралдын башында чөккөн төөдөй алтын жатат...

– Ошол чын бекен ыя? – Бу кепти сан мертебе укканына карабай кызыга сурады Тоймат.

– Чын эмегенде. – Адылбек беркини ынаандыра сүйлөдү. – Илгери мергенчилер көргөн экен. Алар калп айтмак беле. Ал да чанда кишиге көрүнөт имиш... Адылбек чоң энесинен уккан имишти улап койду. Муну угуп бараткан Тоймат кадимкидей кызыга кетсе болобу:

– Атаңкөрү! Ошо экөөбүзгө көрүнсө ээ?!

Кокус көрүнсө эле ошол чөккөн төөдөй алтынды бөлбөй-жарбай Тоймат ээлеп алчудай сурады Адылбек.

– Ии, эмне кылар элең көрүнсө?

– Анда мен, – Тоймат кымыңдап токтоосуз кетти. – Жармын өзүм алып, жармын жетим балдарга бөлүп берет элем. А сенчи? Сага көрүнсөчү? – минткен ал эми Адылбекти такыды.

Жыңайлак жолдо бараткан Адылбек дароо жооп бербей саалытты. Төөдөй алтынды Адылбек ээлеп алып унчукпай тургансып, Тоймат шаштырды:

– Э, болсоңчу эми, айтсаңчы! Кандай каражатка жумшайсың?

– Менби? – деди, Адылбек ууртунан жылмайды. – Мен аны дыйкандарга...

– Дыйкандарга? Кайсы дыйкандарга? – Тоймат беркинин сөзүн үздү.

– Ушул эле колхоздогуларга, – деди Адылбек. – Эгин айдагандарга, анан тиги бак өстүргөндөрчү ошолорго. Алар анда тоо-талаанын баарын токойго толтуруп иймек.

Муну айткан Адылбектин көзүнө тиги Талас токою көрүндү. Дарыяны бойлой жаткан чоң токой... Бул ажайып токойго өзүнчө суктанып, бир чети таңкала берчү: «Ким тикти экен ушунун баарын? Деги канча жыл болду экен? Манас атабыздын убагында эле бар экен го? Биз түгүл Манас атабыз да ушул токойду жактырып, ушул

өрөөндү жактырыптыр, Ушундай токой болсо ээ! Тоо-талаа бүт ушундай токой болсо!..»

Мына ушу өз кыялындагыны ачыкка салды Адылбек. Тоймат болсо аны жактырбай минтип койду:

– Ээй, сен жомоктогудай ойлойт экенсиң... Тойматтын оюнча тиги Үрмаралдын башында чөккөн төөдөй алтын да, аны кимдир бирөө таап аларды да кылдай төгүнү жок сыяктуу эле. Алтын барын ырастагандар – аны көргөн мергендер эле эмес, ошол суунун башына торко элек сымал майда тор коюп, алтын чайкап алышкандар да.

Үрмарал суусу. Үрмарал тоосу... Ушул суунун башында бир кезде үйүр-үйүр марал жүрчү экен. Мына ошондон улам бу кокту «Үйүрмарал» атыгып, кийин чукулуна салып «Үрмарал» делип кетиптир...

Элден дайым уга жүргөн болмуштарды мына бүгүнкү жаңылыктай бири-бирине сүйлөгөн Адылбек менен Тоймат жол кыскартышты.

Үрмарал менен райондун борборунун арасы кыйла. Булар жармаша барууга кылайып араба да көрүнбөдү. Жөө-жалаң экөө бу жолдо калганын койсо да балалыгын коё алышпай: алышып, күрөшө кетип, кайра тызылдап жарыша кетишип анан күйүгө токтоп жүрүп отурушту.

Экөө районго жеткенде чоң шашке болчу. Күндү караган Адылбек кубанып койду:

– Атчан кишиден бат келиппиз! – Маңдай терин жеңи менен шыпырган Тоймат баягыда Осмон бригадирдин көк чологуна жеткирбей койгонун айтып бажандап койду.

Райондогу мекемелердин четинен кирген экөө кечээ Кенжекулду машина менен алып кеткендерди издеп жүрүштү. Тигинден аркы Үрмаралдан алып келген Курама дегендин жетимин ким билсин. Эң болбогондо ошону алып кеткен кишилердин атын сурап калганда эмне?!

Оңтойсуз боло түшкөн эки бала көчөдө бир аз каңгып жүрүштү. Ары өткөн, бери өткөндүн баарынан сурай

беришке да батына алышпай, кантсе да мекемеден үмүт үзбөй, бир мекемеге баш багып катарынан тура калышты экөө.

Контордо маңдай-тескей отурушкан төрт киши бар экен. Анын экөө чакылдата чот кагып, экөө шыкырата эсеп-кысап толгон кагазды кароо менен алек экен. Бу эки балага бирде-биринин көңүл бөлгүдөй чамасы жоктой. Баса, берки четтеги толук кара киши гана чоттун ташын тартып бараткан өз манчасынын үстүнөн балдарды кыя карап коюп, ишин уланта берди.

Босогодо катар тура калган экөө жарыша салам айтышты эле тигилердин айрымдарынын эриндери гана бүлк эткени болбосо, эч кимиси ачык алик алышпады. Кодурандаган балдарды тоготпоонун белгисин билдиришти.

Экөө ага да анча ызаланган жок. Буларга издегенин гана тапса болгону. Экөөнүн үнү кайра да жарыша чыкты:

– Байке! Алиги, жетим балдарды... – деп келаткан Адылбектин оозунан жулуп алган Тоймат тигинден тыңсынып орусча сурады:

– Алиги, теттом кайда болду экен?

Берки четки толук кара киши кайра мунун өзүнөн сурады:

– Теттом? А ким эле?

– Андай аттуу киши жок мында! – деп бурк этти, төркү лөкүйгөн.

Балдар бирин-бири карап саал мыйыгынан күлдү да буларга теттом жайын түшүндүрмөк болушту:

– Теттом. Ал киши эмес, байке, – деп озунган Тойматты ооз ачырган жок мынабу кара:

– Бар! Бар нары, көп башты айлантпай! А теттомун киши болбосо эмне? Азезилби? Бар, айда! Андай азезил издесең көйкапка бар. Андан ары... «баласы атасына нетип үйрөтөт!» дегендей...

– Ха-ха-ха-а!

– Хе-хе-хе-е. – Отурган төртөө бири-бирин сүрөй дуу күлүштү.

Балдар же буларга кошулуп күлө албай, же ыйлай албай, бир кызарып, бир бозорду.

– Жашабай жатып маа үйрөткүсү бар ой!

Алиги кара киши ымшып турган Тойматты ушинтип кекетти да чотун кага берди.

Кирген бойдон босогодо каккан казыктай турган экөө, ызасынан шар чыгып кете алышпай шалдая түштү эле төркү лөкүйгөн унчукту:

– Барбайсыңарбы эми, барар жериңерге, эрте күндү кеч кылбай?!

Ушуну гана күткөнсүгөн экөө азыр тумшукка чаптырган кошоктолуу көк музоодой жетелешип, андан чыгышты да бет алды басып баратышты.

Эми кез келген мекемеге баш багууга батына алышпады булар.

Балдар чогулуп жаткан жер барбы? Кечээ кеткен Кенжекул, аны машинага салып кеткен кишилер көзгө чалынар бекен? Ушул үмүт менен көчөдөн-көчөгө кыдырып баратышты булар.

Күн түштөн ооп, аптап. Тиги булар келген Үрмаралдай эмес көчө үп болуп тургансыйт. Чарчап суй жыгылды балдар. Чаңкады, курсак ачты. Мектепти издеп баратышты. Балдарды чогултса эле ошол мектепке чогултар деген ойдо эле булар.

Бактын арасындагы чоң мектепке жакындаган балдардын алдынан шыңга бойлуу ак жуумал келин чыкты. Анын колтугунда кагаз папкасы бар экен. Издегенин сураштан жалкып калган балдар буга да оозу бата албас беле, акыры келин өзү буларды утурлай басып келди да экөөнүн башынан-аягына бүшүркөй карады. Адылбектин үстүндөгү таар күрмө-шым, адегенде агыш болгону менен

азыр өңү таанылбай калган эле. Күрмөнүн жеңи чыканакта, шымдын багалеге толорсукта узун бойлуу алагар көз Адылбекти береги келин бир жерден көргөндөй бүшүркөп туруп сурады:

– Кайдан келатасыңар?

– Көк-Таштан.

– Тиги, Үрмаралдан, – деп койду Тоймат.

– Эми кайда барасыңар?

– Теттом...

– Детдомго, – деп жана жарыша жооп берген балдарды алмак-салмак караган келин оңдоп койду:

– Аа, детдом дебейсиңерби?

Келин булардан ашык ооз сөз сураган жок. Түз эрчитип жүрүп отуруп, райондук милиция бөлүмүнө алып келди.

Мекеменин коридорунда бараткан бул үчөөнү арттан чыккан үн токтотту:

– Фатима! – Өз атын уккан келин артына кылчайып жылмайып алганын көрүштү аны ээрчиген эки бала.

Шырыктай узун бойлуу чап жаак милиционер экен келиндин атын атаган. Ал келин менен учурашып, анын жайын сурашты коё туруп берки экөөнүн жайын сурады:

– Ии, буларың ким Фатима? Кайдан таап алдың буларды?

– Мен таап алган жокмун, Газиз, балдар мени тапты, – күлө баккан келин балдардын жайын айтты.

– А биз кечээ Үрмаралда болгонбуз, – дебеспи, Газиз. – Ошо Көк-Таш колхозуна барганбыз. Андан апкелген бир бала мында.

Муну уккан экөөнүн өлгөн эне-атасы тирилгендей сүйүндү. Ырасын айтсак мында ээрчитип келген мынабу ак жуумал келин Фатима буларга – энесиндей, тиги Газиз атасындай ыманы ысык көрүндү.

Балдарга кошулду экөө. Булар тааныгандан Кенжекул экен. Ал да буларды көрө коюп, мылмыя күлүп жиберди.

Жоон топ баланын ичинде ушул экөөндөй 14-15 жашар уландары да, 6-7 жашар кымындайлары да жүрөт. Баса, буларга кошуларда өз таржымалын сүйлөп берген Адылбек айылда эки кичинекей карындашы барын айтып, эби келсе ошол экөөнү да ушул балдар үйүнө кабыл алууну суранды Газизден.

Балдар бул районго бир жума топтолуп бүткөн соң Фрунзеге жөнөйт экен. Адылбектин айтканы орундалмак болду. Газиз Адылбектин өзүн ээрчитип машинага отурду да кайра Үрмаралга жөнөдү.

Машина дегениңе түшкөнү ушу го Адылбектин. Кара жол зымырап артты карай учуп, мунун балалык көңүлү абалап, машинадан озот. Таң эртең менен жөө кеткен Адылбектин кайра машина менен келатканын чоң энеси, карындаштары, ал эмес айылдагылар да көрүшөт!.. Киши колун каратпай Жамбы менен Бакенин ала кетет шаарга.

Баеттин эшигинин алдына келип токтогон машина дал эшик алдында ойноп турган балдарды чочутуп ийди. Анын күркүрөгү кирген суудай сүрдүү эле бу балдарга. Мындан мурда эшик алдына чукул келип токтогон машинаны өмүрү көрбөгөн балдар тепсеп кетет деп коркушту го куду каптаган селдеп качкандай чый-чуй дей түшүп, тамдын артын карай чачырай беришти.

Газиз менен Адылбек үйгө киргенде бир гана Күлкан кемпир, анын колтугунда коргологон алты жашар Бакен бар экен. Тиши жок оозу жарым ачылган кемпир Газизди чоочуркай карап, эми мунуң ким дегенди Адылбектен сурап тургандай аны тиктеп калган эле.

– Бакен! Келе гой? Мына бу киши акең болот.

Чоң энесинин колтугунан Бакенди алган Адылбек Газизди төргө отургузуп, үй-бүлөгө тааныштырды. Үйдө балдар гана толук, а үй ээлери – Бает менен Татыке али талаада, колхоздун жумушунда экен.

Сөздү Адылбек баштап, Газиз ага кошумчалап туюндурду эле өткөн түнкү чырдын аягы ушуга алып келгенин туюнган кемпир адегенде эле болоктоп коё берди:

– Аа, айланайын балам! – Ал кайра Газизге арызга отурду. – Бу бала балалык кылып жатат. Адылбегим бала да. Анын өзүнүн али эне сүтү оозунан кете элек. Анан бу канеткенде ушу эки кызга бирдей тогонок болчу?! Андай окуйт экен мунун өзүн эле окутуп-чокутуп, киши катарына кошсоңор болбодубу кагылып кетейи-ин! – Кемпирдин үнү кардыгып, жашып отурду. – Анан... анан мабу... кенедей эмелерди тим жайына койгула кагылайын? Менин көзүм тирүү турганда буларды кор кыла койбосмун, кагылайын, – деп бая эртеңки сөзүн кайталаган кемпир минтип кошумчалап, Газизге жалооруп турду:

– Эпаада, менин көзүм жумулуп кетсе, анан ошондо апкетерсиңер. Аңгыча жылуу ордуна козгобогула буларды.

Газиз бу кемпирди бир, Адылбекти бир карады. А Адылбек аны туюнду, бирок өз оюн берген жок:

– Булар үчүн куураба энекебай! А көрө өз жаныңды кара. Өкмөт барында биз кор болбойбуз. Биз окуйлу, адам бололу. Анан сенин эмгегинен кутулалы, сени багалы. Буга ынан, энекебай?

Адылбек чоң энесинин мойнун кучактап, анын аппак саамайынан жыттап, бырышка толгон бети-башынан аймалады. Андан уруксат сурап, ак жол сурап турду:

– А көрө батаңды бер. Ак батаңды бер, энекебай?!

* * *

Акбаев менен Ишен тиги сугатчынын жанына барганда, ал бир өтүгүн колуна кармаган бойдон тура калды.

– Кие кой, – деди Акбаев аны жайкап. – Шашпай кийин, биз үйүңө жеткирип коёбуз.

Муну уккан бала абдан шашты. Чулгоосун чала ороп, будаланды.

Бул береги Ак-Жарлык чабандын уулу экен. Ата-энеси көп балалуу. Аларга бел болгон балдарынын туну ушул экен. Гектарлап эгин сугарып берүүгө чабандар да милдет алып, бир аптадан бери сугатта жүргөн мунун атасы кечээ гана малга чыгып кетип, ордуна ушул уулун калтырыптыр. Атасынан калган сугатты уулу мына жаңы бүтүп кетип баратканы.

Баланын жөн-жайын өз оозунан уккан Акбаев ээрчитип баратып сурады:

– Үйүңө чыгасыңбы же кыштакка кайрыласыңбы?

– Үйүбүз жайлоодо, тиги Сары-Ала-Сазда. Бүгүн чыгууга унаа жок, – деди бала. – Эртең киши каттаса ошолор менен...

Баланы жандай басып, далыга таптап эркелетти Акбаев:

– Жеткирип коёбуз, жигит.

Булар машинага түшкөндө күн тегиз батып, жайдын коңур кечи тоо-талаада момурап жатты.

Сары-Ала-Саз мындан кыйла алыс. Ошо алысына карабай Акбаев жайлоого жеткиче жолдогу сугаттын абалын анан суу жетпеген жерлерди көрүүгө тийиш. Андан жайлоодогу мал жайытын, малчы жайын биле келбесе болбойт.

ГАЗ-69 береги төштөгү кумдак каксоо жолго түшүп, өр талаша декилдеп баратты.

Акбаевдин түгөнбөс жолу... Баса, анын бир учу тээ тигинден ары Үрмаралда жатпайбы.

3

Мойнуна оролуп, бети-башынан аймалап, ак батасын сурап турган небересине жалбарды кемпир:

– Садага болоюн, садага! Каралдым менин!.. Кайда жүрсөң аман болуп, бет алган жагыңан бак айтса экен! Ата-бабаңын арбагы колдосун, айланайын! Мен куруюн...
– Кемпирдин ээги кемшендей түштү. – Ушу сени эле, анан тиги эки кызды аяганыман...

Ары-бери айтып кемпирди сөзгө келтиришкен менен тиги Жамбы булар менен кошо кетишке көнбөй койсо болобу кашайып.

Карга шыйрак арык кара кыз он эки жашар Жамбы чоң энесинин мойнуна чырмалып алып, тыз-быз этти:

– Барба-айм! Анын, бөлүнбөйм энекемен!

Мындан көрө берки алты жашар Бакен ыкка бат көндү. Беденин түбүндөгү бөдөнөдөй бөгүп отурган ал Адылбек байкесин ээрчий карап аны менен мына азыр жөнөшкө даяр. Ушу бөбөгүнө Адылбектин жаны – дени жакын деги. Быттыйтып койнуна алып жатып, ага кант, момпосуй алып келип берип... Ошондон улам Адылбекти ата ордуна тутуп калган Бакен да аны бура бастырбайт. Үйдө жокто анын жолун карап, кокус ал болбосо өзгөлөргө ыгын кошчу эмес, уктабай убара кылчу.

Эми мына ошо жаны бирге бөбөгүн кийинткен Адылбек, калган балдардын бетинен өөп, чоң энесинин аппак саамайың жыттап коштошуп жатты.

Бир жумада районго чогулган балдарды дүйшөмбү күнү андан алып жөнөштү.

Жүк ташуучу машинага шыкала отурган балдар куду түнөгүнө конгон таранчыдай чурулдап жүрүп отурушту. Балдардын майдалары ортодо, чоңдору тегерете мына ушул кичинелерге коргон болуп алышкан болчу.

Буларды алып бараткан бая Газиз кабинада, шофёрдун жанында. Ал маал-маал машинаны токтотуп, кайтарып жүргөн козуларын өңүнөн чыгаргансып, мынабу балдарды өңүнөн чыгарып, ондоп отургузуп, кыжы-кужусун басып тартипке чакырат:

– Чүш! Тартип сактагыла! Ээн талаада жүргөндей чуулдабагыла да. Эми силер кадимки окуучу болосуңар. Шаарга баратасыңар.

Балалык адат болчубу бир аз жүрө түшүп, баарын унутуп, кайра сөз талашып, чуулдап, укуша кетип, чукулдаша калгандарына сес айтты машинаны токтоткон Газиз бир оокумда:

– Минте берсеңер силерди... Коё тур! Мынабу Олуя-Атага таштап кетпесем! А Фрунзеге силерди алып барып уятка калгыча...

Ушундан улам балдардын чоңунан-кичинесине чейин саал селдейе түштү. Тып басылып, бирин-бири тим гана карап шүк жүрүштү.

Мына, Олуя-Атанын карааны көрүнүп калган. Адылбек кичинекей карындашын астына алып отурат. А тиги жөн отурбас балдардан коргонуу эле. Укуша түшүп кармаша кеткен эки бала жана тепсеп кете жаздабадыбы!.. Улам токтогон жерде суусун жуткуруп алат бөбөгүнө. Ал кадимки бөккөн бөдөнө көздөнүп агасынын алдында шүк.

Олуя-Атага жеткен балдар күндүн аптабы менен уюган чандан камыгып кетишти. Кичинелер ыйлай баштады. Машина ашкананын жанына токтоду. Ыйлаган кичинелерди кезеги менен көтөрүп соороткон Газиз эми алардын курсагын тойгузуунун камында.

Ошондон тынбай жол жүрүп, Кара-Балтага жеткенин бир билет булар. Фрунзеге чейин токтобой жүрө берсе да болмок, бирок тиги кичинелердин алын көргөн Газиз ушунда өргүтмөк болду:

– Камыгып кетишти балдар. Ушунда конуп албаса болбойт го?-Ушинтип кобураган ал шоферго кеңешип, өзү ири алды түшүп жатты.

Кечки тамагын ичишкен балдар Кара-Балтанын чет жагындагы көйкөлгөн бедеге келип жатышты. Бедени жарып аккан көк кашка өзөн бар экен. Айылдан чыкка-

ны тер басып камыккан балдардын дене-бою бир жазылды белем! Өзөнгө жарыша жетип, чумкуп кирип, бедеге ою-кырынан оонап ийишти.

– Бах!.. Таластын боюндай экен!

– Ой, суу да... суу да Таластын суусундай!..

Газиз балдарды карап, ууртунан жылмаят. Айылдан чыкпай жатып, айылын сагынып калышкан аларды ичинен аяп да турду:

– Ананайындар! Али эне сүтү ооздон кете элек. Али ысыкты көрө элек балдар, али шаар да көрүшө элек булар. Кантип көнөр экен шаарга? Ысыкты көтөрө алышар бекен?..

Даркан талаа. Учү-кыйры көрүнбөс Чүйдүн даркан талаасы кечке аптапта иштеп, эми гана тыным алган баба дыйкандай керилип, үргүлөй чыгышынан батышына мунарыктап жаткан эле.

Момураган жайкы кечке көшүлгөн талаа бир оокумда жылдыз толгон көгүлтүр асман жамынды. Бедеде кыркаар жатышкан балдардын көзү да сөзү да козу жамырагандай ушу жылдыз толгон асманга жамырап, бири-биринен озуна жылдыздарды таанып, аларды атап жатышты:

– Алты аркар тигине!

– Жетиген...

– Алтын Казыкты тапчы?

Жайкы асманга толгон жылдыз да мына ушу балдарды жымыңдай карап турушкан эле.

* * *

«Ак-Жар» колхозун аралаган ГАЗ-69 токтобой декилдеп баратты. Машинадагы үчөөнүн тең көзү кыштак тамдарында. Өзгөчө мынабу арткы орундукта келаткан алиги сугатчы бала, жүткүнө түшүп, айнекке жабыша

калып, качантан бери көрбөй жүрүп мына бүгүн көргөндөй кыштакка үзүлүп-түшө карайт. «Ата-а, теңтуш балдардан бирди-жарым көрүнүп калбаспы! Акбаевдин өзүнүн машинасы менен баратканын көрүп калбаспы алар! Бул окуяны эртең айтсам ишенбейт да алар эми...»

Рулдагы Ишен мыйыгынан күлүп барат. Ак-Жарда болгон бир окуяны эстеди ал. Көчөнүн оң тарабындагы кызыл тунуке менен жабылган чоң ак тамды көргөн са-йын ошону эстейт. «Ай, Асанбаев аксакал!..»

...Асанбаев аксакал бул районго кызматка жаңы келген жыл эле. Мына ошо тунукелүү тамга меймандап калышты. Мейман үйгө кадимкидей шырдак, жумшак төшөктөр, көлдөлөң салынган экен. Сылык-сыпаа үй ээси меймандардын тиги эле көчөдөн тосуп, үйгө жол баштап, балбыраган сала-баттуу байбиче босогодо күтүп туруптур;

– Келиңиздер, келгиле айланайындар, өткүлө.

Бирок мейман үйгө жапырт келишкен беш-алты кишинин бирде бири өтпөй, куду үйдөн коркунучтуу бирдеме көргөндөй тык токтошту. Мейманга бар тасмиясы жайылып турган үй ичин оңурандай карады Асанбаев аксакал, ушул үйдөн уурдап союлган малдын этин таап алган кишидей олуна кетти:

– Ким бул үйдүн ээси?! – Үй ээсин таанып турса да ошентти. Орто жашаган сыпаа киши сыпаа жылмайды:

– Мен болом, аксакал.

– Сен өзүң ким болуп иштейсиң?!

Асанбаевдин түрүн көргөн үй ээсинин да, алиги са-лабаттуу байбиченин да сеси качты. Эмне балаа болуп кеткенин баамдай алышпай үрөйү учуп кетти булардын. Биртике буула түшкөн мугалим жооп берди:

– Мугалим болуп иштейм, аксакал!

Асанбаев жанагыдан жаман атырылды.

– Мугалим дейт! Мугалимден кеткир! Сенин башыңа отурабызбы мугалим болсоң! – Асанбаевдин ачуусунун

төркүнүнө эми туюнду үй ээси, жүйөлүү кептен тартынбай жооп бермек болду:

– Тигиндей, төргө, шырдак, көлдөлөңдүн үстүнө отурсаңыз аксакал! Ата-бабабыздын сыйлуу оруну...

Мугалимдин сөзүн үзүп, аны чаап ийчүдөй чакчаңдап сөгүндү Асанбаев:

– Ой, сенин ата-бабаңдын сыйын өзүңө кошуп туруп!.. Үйрөтөм мен сага окшогонго ата-бабаңдын сыйын!

– Сөкпөңүз! – деди чыйрыга түшкөн мугалим. – Сөгүшүү сиз менен бизге жарашпайт. Сиз элге жетекчилик кылып, мен бала тарбиялап жаткан кишимин. Э мейман болбой ак коюңуз! Аны да мынабу активдериңиз сураганынан!..

Каяша угам деп ойлобогон Асанбаевдин үнү буулуп, өңү каракөк боло түштү. Бир оокумда барып жанындагыларга бурк этти:

– Чыгаргыла! Чыгаргыла мунун тиги сасыган кийизкуюсун!

Үй ээлеринин оюна койбой шырдак, көлдөлөңдү тышка алдырып чыккан Асанбаев, аны тээ айылдын үстүндөгү дөбөгө көтөртүп барып, бензин куюп өрттөтүп жиберген:

– Элдин баары көрүшсүн муну! Эмгиче маданияттуу жашаганды билишпей, үйлөрүнө шырдак, көлдөлөң салып!.. Оой! – деген ал ошо жанында тургандарга сөөмөйүн кезеп. – Айткыла колхозчулардын баарына! Ушу бүгүндөн баштап столго отурушсун! Бүгүндөн тартып жерге жалпак отурган кишини көрсөм барбы!.. Үйлөрүнөн шырдак, көлдөлөң көрсөм таарынышпасын. Кайдагы бир эскиликти...

Өрттөлгөн шырдак, көлдөлөңдүн ээси алиги салабаттуу байбиче Асанбаевди кай-каргап калган: «...көз майымы кетирип атып балама арнап жасаганымы отко салбадыбы оң таппагыр, акыры...»

Ошондон кийин Асанбаев келатат дегенде жасалгалуу үй ичин жылаңачтап жиберипчү болду аялдар: «...кокуй,

бая шырдак өрттөгөн чоң келатат дейт! Бол, батырак, көздөн далдаа...» – Ушинткен алар жоо тийгендей үркүшчү. Үй ичи жоо чапкандай бүлүнүп, азыр эле үйдү көркүнө чыгарып турган көк-кызыл шырдактар, көлдөлөң, төшөктөр түрүлүп, жыйылып шаша катылып...

Андайлардын канчасынын үстүнөн чыккан Ишен. Азыр мунун колу рулда, көзү тиги кыштак үстүндөгү шырдак өрттөлгөн дөбөдө, ууртунда ачуулуу мыскыл бар эле. «Асанбаев аксакалдын жоругу ай!» Анткенине жараша ошо жасалгалуу үйгө такыр кирбей койсо эмне! Каалаган жерине ак үй тиктирип, босогодон-төргө толтура салынган шырдактар менен тукаба төшөктөрдүн, көлдөлөңдөр менен аюу талпактардын үстүндө узунтуурасынан кетип, кошу-жубу менен таш-талкан куш жаздыктарды кесирлене кулачтап, көлгө түшкөндөй ою-кырынан чабак уруп көрбөдүбү ошо өзү жериген жасалгалуу үйлөрдө...

Түндө элди кыйнаган мастын жоругун эстегенден ичиркенди Ишен. Түндө көрүнгөнгө асылган мастын сөзүн, жосунун эртең менен бирөө күлө сүйлөп отургандай, мынабу кыштак эскерип турду буга.

Акбаев да «Ак-Жар» колхозунун ар бир үйүнө, короо-жайына назар салып баратты: колхозду жарып өткөн чоң көчө тээ тоону карай кулач уруп, чатырчалап жабылган ак тамдар көчө бойлоп, заңкаят. Ар кайсы тамдын жанынан эчки тал багжаят. Огороддорду курчай созуп, тиги ошо эчки талды малдан коруган ийри-буйру сокмо дубалдар илгертен калган төрткүлдүн ордундай өмбүл-дөмбүл бозоруп жатты. Тоо-талаада жай толукшуйт. Чылк жашыл кийип буластап жаткан кыштак көркүн тиги ийри дубалдар бузуп турду. Көк нооту пальтонун тышынан боз көтөрмөнүн үзүгүн курчанып алган кишидей көрүндү тиги ийри дубалдуу ак үйлөр бу Акбаевге.

«...Элдин турмушу жетиштүү, – деди Акбаев өзүнчө. – Бирок ошо жетиштүү турмуштун көркүн кетирип турган жетишпегендик али мына: айыл бак-дарактан али жарды, көчөлөр жайдак. Ушу көчө бойлоп, шыңга теректер кетпеспи тиги тоону карай. Огороддор эмне... – Акбаев тиги туташ чөп баскан огороддорду кыдыра карап баратты: – Мөмө-дарактан али чоочун. Мына ушул огороддордо алма, өрүк төгүлүп турса эмне!»

Дүйүм жемиши төгүлгөн жактар көз алдына тартылды – сары өзөн Чүй, кең Фергана... Бала чагында барды сары өзөнгө.

4

Таранчыдай чуркураган топ баланы бая Газиз алып келип, балдар үйүнө тапшырган ошо жыл, ошол ай мунун ээси-көөнүнөн кетер эмес. Бир-эки күнү булардын жанында каралап, кайра Таласка кетип бараткан эле Газиз. Кымындай карындашы Бакенди көтөрүп турган Адылбек ошо Газизди ээрчип буркурап ыйлаган:

– Байке, бизди ала кетиңиз. Эптеп ала кетиңиз Таласка? Антпесеңиз алиги хулиган балдар өлтүрүп коёт.

Минткен Адылбекти колтугуна кыскан Газиз аны эркелете жайкады:

– Эч кандай хулиган эч нерсе кыла албайт силерге. Мында мугалимдер, тарбиячылар карап турушат. Эмне коркосуң? Түк коркпо. Бир аз күндөн кийин үйүр алышасыңар, көнүп кетесиңер. – Анан да Газиз муну кошумчалады. – Атайы келип алып, эми кайра айылга барганда кандай? Уят болбойбу? Окууга өтпөй келиптир дебейби?

Адылбекти ушу сөз бир аз токтотту. Антпесе балдар үйүн көрөйүн деген көзү жок, андан ушул азыр жөө качууга даяр эле. Өздөрү качантан көксөп, издеп келген

балдар үйүн ошончо суук көргөзүп койгон мына азыр өзү айтып турган хулигандар эмеспи. Таноосу кыпчылган ачкүсөндөй сары бала менен дагы бир тиртегей кара булардын чекесине чыккан чыйкан болду. Мурдаа күнү келип кошулган буларды кадимки муштум менен тосуп алды ошол экөө «...жаңы келгендерди санактан өткөрөбүз!» деп шудундап, улам бир балага «өнөрүн» көргөзүп жүргөн экөөнө каш кайтарган эч ким болгон жок азырынча бу жаңы келгендерден. Аларга такаат берер чоңураак балдар түгүл жөжүрөгөн майдаларды жайына койбой ыйлатып, мына ошого кыбаасы кана каткырып жүрүштү. Ал экөө «өнөрүн» мындагы тарбиячылардын, көзөмөлчүлөрдүн көзү мындай боло калганда баштайт экен. Кичинекей Бакендин колундагы шакылдак оюнчугун жулуп алган киртигий кара (аны жолдо Адылбек сатып берген) ташка чаап салды. Бычырап калган оюнчугун чебеленип баса калган Бакен чыңырып ыйлады. Наристенин күйүтүнө кыбаасы канган киртигий кара анын бетине шилекейин чачырата күлкү аралаш бакырып тилдеди:

– Басыл! Басыл дейм, албарсты! Муунтуп өлтүрүп салам!

Адылбек токтоно алган жок, аны менен бой тиреше кетти:

– Тарт! Тийбе балага! Эмне сындырасың оюнчугун?!

– Ой-ээй! Момуну кара ой! Сындырганды азыр сага... – ушинткен киртигий кара: мойнун жыгжыйта, далысын түйө калып, куду тебүүгө даярданган короздой эки жеңин түрүнө коломочтонуп, ошо колунан мурда сөлпөйгөн үкү башын үстөкө-босток шилтеп калды буга. Адылбек чалкасынан кетип тура калды. Хулиган кайра сүзүп жыгарында ортого бая Тоймат түштү. Тоймат айылдагы балдардан карылуу да шамдагай эле. Хулиганды карыдан алып, бой тиреше кеткен ага атып жетип кол салды, бая таноосу кыпчылган ачкүсөндөй сары.

Мушташ катуу болоруна баштанган, не кылган менен айылдан жаңы келишкен экөө тиги машыккан эки хулигандан келтекти катуу жеп калат беле, аңгыча арытан көзөмөлчү жетип келип ажыратты:

– Дагы баягы дардаң качкырлар тура! Ата-а, ушул экөөнүкү өттү! Минте берсеңер мында токтотпойбуз, чыгарып иебиз! Укпайбы кулагыдар?! Канча эскертебиз ыя?!

А тигил экөөнүн аны сезер түрү жок. Балдар үйүнөн чыгарып ийсе кабагым-кашым дебей келген жагына баса берип, бая үйрөнгөн өнөкөтүнө түшүүгө даяр экенин кыял-жоругунан көргөзүп турушат. Шаардагы чөнтөкчүлөрдөн экен. Далайдын чөнтөгүн тиле качып, далай жолу колго түшүп, акыры буларды адам кылууга жасаган адамдардын аракети, үгүтү аркасында мында келип отурушканы ушул. А өздөрүнүн айтымында бу шаар боюнча хулигандардын атаманы имиш ушул экөө.

Эки чөнтөкчү ушуну айтып, балдардын сезин алып коюшкан эле. Айылдан келген балдар ансыз да ошол экөөнүн чатагынан алыс качып, аларга каяша айтышчу эмес. «Атаман» дешчү ал экөөнү. Мына ошого корстон болгон эки чөнтөкчү да өздөрүн кадимки канкор атамандай айбаттуу сезишип, мында балдарды коркутуп турганга көнүп калышкан.

«Келлең чымчыктыкындай ыргый элегинде!..» – Ушинткен алар балдардын колунан бир нерсесин шарт тартып алышка көңгөн. Мына, кечээ Адылбектер менен мушташып ажырашкан ошо коркунучтуу сөзүн айтып ызырынышты ал экөө:

– Аа, байкуш! Келлең чымчыктыкындай ыргыйт экен. Угуп кой, – деди көзүн ого бетер жүлжүйтө калган алиги тиртегей каранын өңү таш астынан башбактап турган жыландай заар көрүндү. – Угуп кой, эмки жумада келлең тетиги Аламүдүндүн сайынан табылат!..

Кечээтен бери Адылбектин кулагында мына ушул түрү суук сөз ышкырып турат. Аны айткан тиртегей кара хулиган да ары-бери өткөн сайын муну тооруй карап, эмки жуманын түнүн гана күтүп турганын билдирип ышкырып өтөт.

Анын жолдошу тиги таноосу кыпчылган ачкүсөндөй сарынын андан бетер каны ичине тартып, муну тооруп жүрөт.

Адылбектин көзүндө алдастап аккан Аламүдүн... (Булар жаңы келген күнү суунун боюна кырка туруп жуунушкан, өздөрү түгүл түшүп келген машинасын да мына ушу сууга «кириндирип» алган шофер) шарт кесилип, Аламүдүнгө ыргыган Адылбектин башы күркүрөп ак канат серпкен шарга кетти... Өзү көксөп келген балдар үйү да, кичинекей карындашы да калды... Баса Адылбекти жоготкон балдар сестейип, үрөйү учуп, күбүр-шыбыр:

«Башын кесип, сууга ыргытышыптыр, денеси Аламүдүндүн сайынан табылыптыр...»

Күнү-түнү менен Адылбектин кулагынан мына ушул кетпеди, анан тиги кичинекей карындашынын чыңыргы кетпеди: «Байке-ем! Байкем кана-а!» Ушинткен ал агасын издеп тыз-быз...

Адылбек түндө уктап жарыбады. Улам чочуп ойгонуп, улам түйшөлүп чыкты. Өзү менен жаны бирге бөбөгүн, анын жалгыз каларын эстеп, ыйлагысы келди. Кар астынан жаңы көрүнгөн сыңар тал байчечекейдей серейген кыз арык, чабал эле. Мындагылардан чочуркап үйүр алыша элек. Үйүр ала элегине да, кичинекейлигине да карабай аны кыздар менен жаткырып коюшту. Адеген түнү алар жаткан бөлмөнүн терезесине барып тыңшап далайга кетпеди Адылбек. Таң атпай алардын босогосуна барып турду. «Ойгондубу? Кокус кыздар уруп койгон жокпу?»

Бул агасынан бетер кичинекей арык кара кыз да араң түнөгөн белем чоочун кыздардын арасына, көзүн ачары

менен агасын эстеп, көзүн укалап тышты карай чуркады да босогодо турган Адылбектин мойнуна асыла түштү. Өзү көтөрүп ала койгон карындашынын бети-башынан, чачы-башынан аймалап, ага каадалуу чоң кишиче жалбарып жатты:

– Улагым, улагым менин! Садага кетейин каралдым!

Бакендин түнөгү эле башка а күндүз агасынан карыш бөлүнбөйт. Аны туткактап жүргөнү-жүргөн. Кечке буга гана каралап, муну гана ыйлатпай көңүлүн табуунун аракетинде жүргөн Адылбек тиги балдардын чырынан четтеп, а түгүл чоңурак балдардын оюнуна да аралаша албайт. Мындагы кай бир колу тынч тура албас тентек балдардан коргоп, канатына калкалап турганы-турган: «Кой, ыйлайт. Корот кичинекей эме». Мындагы субайсалтаң ойногон балдарга караганда куду жөжөлүү тоок сыяктанат Адылбек. Бөбөгүнө гана үйрүлүп, өзү ооз тие электе ага нанга май сүйкөп карматып, чай ичерде өз шыбагасына тийген бир-эки чагым кантты, үч-төрт мом-посуйбу өзү ооз тийбестен ага жымыра келип...

Өзүнө да бөбөгүнө да тиги айылдагы чоң энеси ошентчү эмес беле. Кемпирге шынарлап анын жанын аңтарып турчу эмес беле секелек. Эми ошо чоң эне ордуна да агасын кармап, агасынан карыш бөлүнсө куса болуп калчудай кошо басып, кошо туруп, агасынын көлөкөсү өңдөнөт бу. Адылбек да аны ошентип эркелетет «көлөкөм менин!»

* * *

Мында ар жерден келген, ар улуттун балдары үйүр алышып, кадимкидей үйсүнүп, бири-бирине жан тартып, жакынсып калышкан эле. Ынтымактуу балдарга алиги эки «атаман» да батына албай калган. Мына ушу тапта буларды ар кай жердеги балдар үйүнө бөлүштүрмөк бо-

лушту. Адегенде чоң-кичинеси аралаш чогулган аларды эми жашына, окуган классына карай бөлүп, шыгына карай тарбиялоо керек экен. Адегенде эң кенжелерди – алиги Бакендерди бөлүп алып жөнөштү. Мындан кетерде бөлүнбөй кыйнаган экөө: бири – Бакен, экинчиси – дал ошо курактуу татар баласы Илхам болду. Илхам да тиги Бакенге окшоп, агасы Равилдин жанынан чыкчу эмес. Эне-атадан буту жаңы басканда айрылган кымындай Илхам мына ушу агасы – Равилди ата-эне ордуна кармап калган экен. Бөбөктөрүн жетелеген ошо Равил менен Адылбек күнүгө сырдашчу. Адылбектин айылы, туугандары, чоң энеси жөнүндө дайым суктанып укчу Равил:

– Айлыңар сонун экен: тоо, токой, талаа, көпкөк дарыя... кандай укмуш жер! Туугандарың, а түгүл чоң энең да бар экен. Биздин да чоң энебиз болсочу!.. – Ушинтип улутунуп ийген Равил мына муну айтчу да тунжурап калчу. – Илхам экөөбүздүн эч кимибиз жок!..

Равил бу Адылбектерге окшоп, өзү чоңойгон айылды, андагы кишилерди кеп кылчу эмес. Балдардын кадимки ызы-чуулугу сөз талашынан окчун, Илхамды гана колтуктап отура берчү. Адылбектен бетер анын коруганы да, анын сак-сактап кайтарганы да ушул иниси – Илхам.

Ал ата-энесинен айрылган коркунучтуу түндү өксүй-өксүй сүйлөчү: «...Ошо түнү атам үйдө жок болгондо эмне! Ошо түнү атам демейкидей үйгө түнөбөй тышта болгондо... анда атам да, энем да тирүү калмак. Эл да ошентип айтышат. Өзүм да ошентип ойлойм. Эх, ошо түн!»

Равил менен Илхамдын атасы чекист, энеси мугалим экен. Өздөрү тиги түштүктүн бир районунда турушчу. Басмачылардын артынан сая кууп түшкөн атасы үй бетин чанда көрчү. Ай бою тышта жүрүп, ошо кечте гана үйүнө келген ал балдарын өөп-жыттап, мына ушуларды сагынганынан келе калганын, таңынан кайра аттанарын

айтып, тамактанып, жаңы гана жаздыкка баш койгон эле. Кичинекей Илхам койнунда болчу.

Аңгыча үстөкө-босток ок чуулдады тыштан. Ошо чуулдакка аралаш атып турду балдардын атасы. Муну ашыга айтып, тышка жүткүндү:

– Балдарды!.. бол! Балдарды жашыр! Балдарды сакта!

– Кудай-ай! – деп бакырып ийген эне эки баласын кучактаган бойдон караңгы бурчка тыгылды. Каалга качыр-кучур сынганын укту балдар. Капкара түн уюп турган бөлмөгө так ошо түндөн үзүлүп түшкөнсүгөн караандар дүп-дүп кирип келишти.

– Жырткычта-ар!– кара түндү жара чапкан энесинин үнү ачуу чаңырып басылды. Кара түн уюп турган үй асты-үстү аңтарылып кеткенсиди. Андан аркысын билишпейт. Балдар эсинен танып калган эле.

Равилдин айтымында атасы жеткен эр киши экен. Басмачылардын тобу менен кошо ошо түнү жалгыз кармашып, бир нечесин жарадар кылып, үчөөнү ала жатыптыр. Окуяны кыштак туюп, ыктыярдуу отрядга кабар жетип, акыры алар келип калган кезде булардын ата-энесинин экөө тең жансыз эле. Отряд бу кыштак элин ...ооба, кыштак элинин дагы кыйласы кырсыкка кабылат беле алар коргоп калышты. Ким билет алар келип калбаса ушул эки бала ошо ата-энеси менен кошо кетет беле!..

Эки баланы ошо айыл эли калкалап, алаксытып, колдон-колго алып жүрүштү. Катуу корккон балдар тилге келе албай самандай өңү саргайып, тула-бою калтырап турган эле, кичинекей Илхам көзүн ача албады, шаркырата эле кусуп жатты:

– Жүрөгү түшүп калган экен, – дешти кишилер. – Деги тирүү кала алар бекен? Ай ким билет? – деп кобурагандар болду. – Жүрөгү кабынан чыгып калган болсо, аман калары арсар.

Илхам ошо түнкү бойдон ата-энесинин жүзүн көрбөй калды. А бу Равил болсо көрдү. Ата-энесинин сөөгүн

үйдөн катар көтөрүп чыккан кишилер алардын жүзүн ачып, Равилди чакырышты:

– Коштош, кагылайын! Ата-энең менен коштошуп кал! Кеч, эне, сүт акынды кеч! – деп айт.

Равил антип айта албай койду. Күнү-түнү ыйлап атып көөп кеткен өпкөсү анын оозуна сөз киргизбей, тили бурулбай койбодубу! Үн тартып эле өңгүрөй берди бала. Ата-энесинин өңү сууда тургандай калкылдап турду мунун жашка толгон көзүнө энесинин ак жуумал өңү шишимик тартып, кирпичи сайлап армандуу жумулуп, уурту саал кыйгач ачылган бойдон калыптыр. Атасынын өңү таанылбайт, казандын кара көөсүндөй, жарылган баш, жарылган бет каткан, уюган кандан көрүнбөйт, Равил өпкө-өпкөсүнө батпай солуктай берди. Анын таман алдынан жер көчүп, ошо жер менен кошо ата-энесинин ачык жүзү калкылдап көчүп баратты. Бала жыгылып бараткан беле? Ким билет:

– Кокуй, карма, кармагыла! Бетине суу чачкылачы. Ушинткен үндү эшитип, бетине муздак суу чачылганын бир билет. Салт боюнча балдар ата-энесине топурак салуу керек эле, топурак да сала албай калышпадыбы! Эс-учун жоготуп алдан тайып турган эки баланы мүрзөгө алып барышкан жок кишилер: «Ансыз да кыйналып өлгөн байкуштар тынч жатышсын...». «Балдарынын жашына тумчукпасын бейиши болгурлар!».

Бир гана түндө эне-атанын экөөнөн тең айрылып калган эки жетимди кошунасы багып калды. Жүрөгү түшкөн кичинекей Илхам дагы далай күнү кусуп, колтугу эле согуп турган күндөрү болду. Мына эми араң-араң тирүү калды дегенде ата-энесин эстеп, ата-энесин чакырып, ботодой боздоду булар:

– Эне-е! Энеке-е, үйгө ке-ел!.. – Бу наристе агасы Равил менен кошунанын сооротконуна көнбөй тыбырап, тышка каччу болду:

– Үйгө... үйүмө кетем! Энеме кетем! Энеке-е!..

– Оо, кантейин! Оо, кандай айла кылайын! Оо, өлүк-тириктин ажырымын билбес эселегим аа. Кандай кылайын эми?! – ушинтип кошо боздогон кошуна, конкор басмачыны каргачу каңкакшап:

– Оо, убалы гана уктатпасын да-а! Убалы уктатпасын ушу наристенин. Оо, оң таппаган басмачы-ы! Бала-чакаң ушинтип калсын акыры!

Ошо боорукер кошуна аялдын үнү Равилдин кулагынан кетпейт.

– Аны биз эне тутуп калганбыз, эстесе эле ошол эстейт бизди. – Ушинтчү да улутунуп ийчү Равил. А Адылбектин түшүнө күнүгө кирчү чоң энеси бирде буга айран куюп, өнтөлөп маңдайында отурса, бирде мунун айрылган көйнөгүн жамап, кобурай кейичү: «...жалгыз көйнөгүн айрып алган тура! Өңү да азып калыптыр, балам куруп калган го?! Ой, баса, Бакениң кана ыя? А байкуш кайда жоголду?»

Адылбек чочуп ойгонду. Бөлмө караңгы, балдар тегиз уйкуда экен. Ансыз да айылды, чоң энесин сагынган баланын ичи уйгу-туйгу, ысып-күйүп, көзүнө жаш тегеренди. Азыр эле түшүндө көргөн чоң энеси мунун өңүнөн кетпей койду: кечээ жөнөтпөдүбү бөбөгүн, ошону чоң энеси билген белем? Түшкө бекеринен кирбейт дечү эле кемпир өзү да.

Кичинекейлерди бөлүп алып жөнөгөндө аларды узатып көчөгө чыга албай калышпадыбы Адылбектер. Узата алышпаганы: дайым ачык турчу дарбаза тигилер чыгар менен бекип калды да чоң балдар тарбиячылардан мындай буйрук угушту: «Эч кимиң узатып чыкпагыла. Өздөрү жөнөшөт. Алардын айтканынын да эби бар эле. Бул жерди үйсүп, мында үйүр алып калган наристелер мындагылардан бөлүнбөй убара кылат дешкен.

Бир уядан чыккан чүрпөлөрдөй он чакты майда бала тарбиячыны ээрчип жолдо. Адылбектер бек дарбазанын жылчыгынан шыкаалап, жардана калышты. Жылчыктан жарытылуу көрө албай калган баягы Равил короо ичинде ары-бери чуркап тынчы кетти:

– Адылбек! Жүрү, жүрү дейм, дубалга чыгабыз! Анын айтканын эп көргөн Адылбек дубалга тырмышып, андан ошо дубал түбүнө чукул тигилген бай түп жыгачка каргып чыгып алды. Жайдын аптабынан ыксырай көөлгүгөн дарактын калың кара-кочкул бариги баланы заматта жымырып алып бери ойго көргөзбөй калды. Бийиктеги бутакта отурган Адылбекке көчө алаканандай даана. Тигине, тарбиячыны ээрчип баратышкан майда балдар али узай элек, сыйда теректердин арасындагы аллеяда тизилген катарын бузбай, кужу-кужу үндөрү али ушу үй айланасынан кете элек.

Эрбеңдеген Бакен балдардын артында экен. Эки өрүм чачынын учу сербеңдеп далысын сылап, (анын чачын Адылбек өзү жууп, өзү өрүп берчү) секелек өз катарында шар жүрбөй кылчактап, эки көзү артта. Адылбек байкесин карап жатат го? Бир-эки мертебе мүдүрүлүп бетмандайынан кете жаздаганын даана көрдү бул. Көрдү да мууну калчылдап кетти. Алкымына ачуу жаш кептелди. Канча тиштенсе да токтоно албай койду. Шолоктоп ыйлап ийди:

– Ба... Бакен!.. Бакеним!.. Оо, серейген байкушум! Эми сен...

Улам алыстап бараткан майда балдар куду кара нөшөрдө калгандай көрүндү Адылбектин жаштуу көзүнө. Көлөкөлүү бак-шагы менен кошо калкылдап бараткан балдардын карааны тетиги бурулуш көчөдөн ары такыр көрүнбөй калды.

Адылбек соороно албай койду. Өз жашына өзү жуунуп, ууртуна салаалап кирген өз жашынын туздуу даа-

мын таткан ал шолоктоп эле отура берди. Курсагынын ачканын да, кечтин киргенин да эсине албай бөбөгүнүн кеткен жолун карап, мына ушул дарак башында түнгө чейин ыйлайт беле, аңгыча Равилдин үнү чыкты төмөнтөн:

– Адылбек! Оо, Адылбек!

Адылбек эми араң түйшөлдү, бирок дарактан шар түшүп кете албай койду. Ача бутакты тээп турган буту солдоюп, уктап, буту түгүл бетмаңдайындагы ичке бутакты кармаган колу да карышып калыптыр. Дарактын бутагына карышкан анын шадылуу ичке манжалары куду жүзүмдүн сөңгөгүнүн мурутундай оролгон калыбында турду.

Жөлөп-таяган балдардын жардамы менен жерге түшкөнүн бир билет Адылбек. Анан баягы Тоймат үстүнө үйрүлүп, кайра каадалуу кишиче аны жемелей кеткени угулду:

– Ой, ой Адыке, эмне?.. Сага эмне болду ыя? Эртеден бери деги издеп тапсамчы! Бу Равил көрүп калбаса түк таптырмак эмес экенсиң. Ой, жолуң болгур десе! Ыйлаган турбайсыңбы?! Бакен кетти деп ыйлаган турбайсыңбы! Андай балдардын баары кетпедиби. Мына Равилдин бөбөгү деле ошондой эмес беле. Кана, мунун ыйлаганы?!

Равилдин ыйлаганы кызарган көзүнөн көрүнүп турса да ошентип койду Тоймат. Равил болсо муну ошо кызарган көзү менен алдыртан карап гана улутунуп тим болду, тиги Тойматка окшоп сөз каткан жок.

– Бол, жуун, – деди Тоймат муну шаштырып. – Жуунуп, тамак ич эми. Балдардын баары кинодо, биз да батырак жетели, бол!

Адылбектин жүрөгүнө тамак баспады. Кинону да каалаган жок. Жуунду да биртике шам-шум этип, жатып алды. Баланын уйкусу келбей түндүн бир оокумунда түйшөлдү. Кай маал экенин билбейт, биртике көзү илинин кетсе: айылдагы чоң энесин көрүп, анын сөзүн угуп,

ойгонуп кетпедиби! Адылбек эмес, чоң энеси да кызды издеп жүрөт...

Майда балдарды кай жакка алып кетишкенин да ачык билбей калышты булар. Бирөөлөр Ак-Сууга алып кетишти десе, дагы бирөөлөр жо тиги Көл тарапка барат экен дешти. Кай бирлер аларды өтө алыс тарапка тиги эле Ош, Жалал-Абадга жеткирет экен деген кеп угултур.

Чоң энесинин тилин албаганына эми кейиди Адылбек: «...көзүм тирүү турганда муну ыйлатпайм, а көрө өзүң оку, муну жөн кой». Ушинтип какшап турганына көнбөй алып келип, акыры ушу болду ээ?! Муну укса кантер экен карыган эме?! Кымындай эменин менден бөлүнгөнүн укса... А тиги Бакенчи? Азыр ал кай жерде болду экен? Кантип отурат экен байкушум? Же уктап калды бекен? Ай ким билет? Ыйлап отурат го? Тамак ичпей, уктабай ыйлап отурат го азыр?» Адылбектин күн өчүнөн, түн түшүнөн кетпеди бөбөгү.

* * *

Жанарак, батып бараткан күнгө жарданып, өрттөй алоологон булуттар азыр кызгылт-күрөң тартып, күн табына али магдыраган асман да ошо булутка өңдөшүп, жерде кызгылт-күүгүм бар. Ошо жерди жайпаган кызгылт-күрөң күүгүмдү кечкен ГАЗ-69 өр талаша декилдеп келет. Бет алдыдан лепилдеген кечки айдарым бар. Машина ичинде сөз жок ушу кечки айдарым гана мындагы үчөөнүн жүзүн жалап-жуктап келет.

Деңиз жээгинен көчкөн булуттай тээтигиндеги агала тоону тиктеп келатты Акбаев. Көлтөр ошо. Мынабу баланы ошого жеткирип, андагы малчыларга жолугуу керек. Чабандардын абалы кандай экен? Алар азыр эмнеге муктаж экен? Малынын жайыты, өздөрүнүн ой-пикири, талабы? Акбаевдин оюна мына ушулар урунуп келатты.

Көз алдында чабандар, алардын эмгеги, турмуш-тиричилиги, бу күндөгү илим менен техниканын жетишкендиги, бу техника жетише элек кездеги дыйкан менен малчынын турмушу, техниканы үйрөнүүгө техниканы башкарууга далбас уруп жаткан баягы күндөр...

Уч-кыйры жок океандай чалкып жаткан жайдын кечи. Ушул кечке капкайдан чабак урган трактор үнү Акбаевдин оюн улап кеткенсиди.

Берки жолдоштору сыяктуу бу Акбаев да техниканы үйрөнүүгө башынан далалаттанып, бала чагынан дитин койгон эле. Өзгөчө ушу шофёрлукту эңсеп, ак эткенден так эткен күндөр... Кашкар-Кыштака. Ошондогу МТС...

5

Балдар үйүнөн бая кенжелерди бөлүп кеткенден бери бир гана жумадан кийин бу Адылбектерди да жөнөтүп, Ошко алып келишти. Бирок булар Оштогу балдар үйүнө байырлай алышпады. Чоңдорун иргеп, Кашкар-Кыштак МТСине жибершти. Мына ошол жерден окуп, өнөр-кесипке ээ болушат экен булар. Мында келген топ баланын ичинде Адылбек, Тоймат анан баягы Равил бар. Качанкыдан да бул үчөө бир жерге келгенине кубанып калышты. Эгиз козудай ээрчишкен балдар мында бирин-бири кара тутушат. Адеп тиги балдар үйүнө келишкенде баягы эки хулигандан жалкып калышкан эмелер азыр өздөрүнчө кайраттуу, күчтүү, бир гана муштумдай түйүлүп, бирдиктүү жүрүштү. Кокус бирөө кол салып, зомбулук көргөзө турган болсо, адеп бой тирешерге Тоймат даяр. Бою узун илбирстей шамдагай ал шап жакаланып, а берки экөө өрттөй дүрт этип, душмандын боюна жармашмак.

Аныгын айтсак, булар уруш деле күсөгөн эмес, а «жарактуу күнү жоо дал келген жок». Кашкар кыштак тынч экен. Булар келери менен жатаканага жайгашып,

тамак-аштан камсыз болушту. Баарыдан укмуш жаңылык үчөө үч адистикке үйрөнчүк болуп киришпедиби!

Адылбек слесарлыкка, Тоймат токарлыкка, Равил авто-ремонт мастерлигине. Устасынын жанында адеп барган ушул шакирттердин адепки күнкү кубанчын айта көрбө! Мурда өзү көрүп, кулагы укпаган жарак-жабдыкты булар өз колдору менен кармалап турушту. Мына ушул жарактар менен не бир укмуш тетиктерди жасоого болот экен. Булардын көзүнчө уста буроо жасаганын, буроого сай салганын көрүп турушуп оозун ачып калышты:

– Ээй, укмуш! Тимеле шумдук го ыя?!

– Зооттон чыгат дечү эле го?

– Зоот ушубу ыя?

Балдар муну көрүүдөн тажабай, айтып түгөтө алышпай таңкала беришти. Буроого сай салган, ар түрдүү тетик жасаган аспаптарды бирөө «болот» десе, экинчиси «алмаз» дешип, айтор ошол аспаптардын жөнүнчө эмес, сыйкыры бардай сөз козгой беришти.

Кеч кирип, жатаканасына келген балдардын көңүлү абалап көктө. Көздөрүндө: аспаптар, цехтер, машиналар. Мына ошолордун баарын балдар өздөрү гана тейлегенсип, аларды айтып түгөтө алышпайт.

Күндөр өтүп жатты. Балдар ишке көнүгүп, бул жердин шартына үйүр алышып, баары ойдогудай: жатакана, тамак, кийим а түгүл ар кечте кино да бекер көргөзүлөт буларга. «Киши көңүлү – гүл» деген анык экен го, өзгөчө жаштын көңүлүчү! Жазгы ыраңдай кулпунуп сала беришти бу балдар бир аз күндө.

Баары жайында эле. Адылбек менен Равилдин бир гана өксүгү – бөбөктөрүнүн жанында жогу. Аларды бая Фрунзеден бөлүп кеткени кабарсыз. А балким Фрунзеде турса кабар алышат беле, минтип быякка келип калышпадыбы! Кайда болду экен алар? Деги оорубай жүрүшөт бекен? Агаларын эстеп куса болушкандыр?

Равил менен Адылбек мына ушуну дайым сүйлөшөт. Булардын көз алдында дайыма ошо бөбөктөрү ыйлап гана турушкандай. Экөө бири-бирине түшүн айтышат:

– Түндө түшүмдө Бакен алдымда отуруптур. Чачы чыпка болуп, бети-башы кир экен, ыйлап отурду сооронбой...

А Равил болсо түшүн айтып алып, кадимкидей коркуп отурду:

– ...Анан, Илхамды апам көтөрүп алып, үйдөн кетип калды!.. – Эбак өлгөн энеси тирүү бөбөгүн көтөрүп кетип калганы жаман белги туюлду балага. Ошондон далайга түктөйүп коркуп, жүрөкзаада. Адылбек болсо жолдошунун көңүлүн улап, каадалуу кишиче ошо түштү жакшылыкка жоруйт:

– Эч нерсе эмес. Апаң Илхамга өмүр-жашын берет экен, арбагы менен өөп-жөлөп колдоп жүрөт экен.

Булардын маегин угуп калган баягы Тоймат тарактап күлөт:

– Оой, атааңдын көрү кемпирлер! Кемпир түш көрөт, кемпир түш жоруйт. Ой силер жигитсиңерби же?..

Тойматтын сөзүн уккан берки экөө ызалана кетишет да кайра чыйрала калышат. Дегинкиси Тоймат бул экөөндөй эмес. Даалдак. Буларчылап, сырдашып-мундашуудан алыс. Кабагы кылайып бүркөлбөй жадырап жүргөнү-жүргөн. Жатаканага келгенде жаагы басылбай ырдап, а тиги иш үстүндө да устанын тыйганына карабай боюн созуп, ышкырып жүрүш адаты. Ыры менен ышкырыгы биртике басыла калса эки оозунун бир оозу машинада. Машинаны гана үзүлүп-түшүп сүйлөп, ага шофёр болушту эңсегендей болсо оозунан көк түтүн бурайт. Тоймат эле эмес бу Адылбек менен Равил да ошо шофёр болсок дегенде ак эткенден, так этишет. Ушу МТСтеги шофёрдун кимде-кимисин сагалап, алардын темир-тезегин көтөрө чуркап аларга жагынып калышат. Ошентип жүрүп, алар-

дын жанына отуруп калган кези да болот булардын. Ак көңүлү кармаган кең пейил шофёрдун жанына отуруп, бир көчө жерге барыш булар үчүн кол жеткис бакыт. Машинаны өзү айдагандай элеп-желеп болуп айланасын караган бала ошо тапта жерде эмес тиги эле булуттун үстүндө учуп бараткандай абалачу, ичинен купуя тилек кылчу: «Атаңдын көрү! Шофёр болуп калсам ээ!..» Ошо тапта бу балага жер үстүндө ушу шофёрлуктан укмуш өнөр жоктой, мына ушу шофёрдон таалайлуу киши жоктой эле. Демин ичине батыра албай сүйүнчүнөн энтиге түшкөн баланын бир кыяпатын байкап койгон алиги ак көңүл шофёр андан сыр сурап кайра ага кеңешин айтчу:

– Ии, бу, шофёр болгуң келеби?

– Ии, ананчы! – Башын ийкеп, кымыңдап турган баланы эркелете караган шофёр ага мындай дейт:

– Шофёрлук качпайт, аны бат эле үйрөнүп аласың. А көрө мына ушу жаш кезде окуп калуу керек. Оо, бу окуудай кайда-а! Билимдүү болсоң бу машинаны айдамак түгүл мындай машинаны өзүң да жасай аласың. – Муну айткан шофёрду бала не бир таңыркай караган.

Мына ушул шофёр балдардын баарына айтчу ушул сөзүн. Өзү жеткире окуй албай өксүп калганын айтып, саал армандай кетчү:

– Кана албай калдым окууга. Силердей курагым болсо...

Жазында жерге сайылары менен бүчүр ачып, амал алып кеткен чырпыктан айырмасы не жаштын, эмнеге дитин койсо бат үйрөнүп, эмнеге бет алса бат бүтүрөр керемети бар эмеспи. Балдар бу Кашкар-Кыштакка келгени мурда кулагы угуп, көзү көрбөгөн кесиптерди: токарлык менен слесарлыкты, машина ремонттоону, машина айдоону да үйрөнүп калышкан. Эми алиги шофёрдун айткан акылына булар уюп, окуу-окуу деп дегдешти. Бирок булар МТСтин карамагында эмеспи.

Балдарды үйрөтүп жатышкан усталар, анан директор агай эмне дээр экен? Уруксат береби, же?

Балдардын жакшы тилегине, илгери үмүтүнө МТСтен эч ким каршы эмес экен. Булардын билим алышына жан-дилинен көмөкчү болду директор:

– Же айланайын, ошенткиле! Бу тапта бизге окуган киши дары эмеспи. Адис кадр көзгө сүртүүгө табылбайт турбайбы ушу күндө. Окугула айланайын.

Оштогу айыл-чарба техникумуна барышты балдар. Адылбек агрономия бөлүмүнө, а берки Тоймат менен Равил болсо механика бөлүмүнө киришти.

1939-жыл. Жай. Жергеде ошо жай толугундай толукшуп жаткан бейкут күндөр... Турмуш-тиричилик да ошо жай толугундай бейпил эмес беле.

Жыл тегеренди. Балдардын окуусу илгерилеп, курстан-курска өтүштү. Балдар түштүк жердеп, түштүк табыйгатына сиңишип кетти. Түштүктүн аптабына киринген алар бая адеп келгендей тердеп, жүдөбөй, азыр көлгө чабак уруп алгандай чыйрак, көңүлдөрү куунак. Сабактан кийин булар дайыма талаада иштешет. Башынан жумушка бышкан балдарга мына ушу да жагып калды. Дыйканчылыктын сыры, агрономия негиздери... мына ушуларды куду китептен окугандай талаа бетинен окуп, эмгек менен бышыкташчу күнүгө.

Улуу жагылган оттогу зор казандай барактап кайнаган эмгек. Улуу жагылган отко аш бышырып жүргөнсүгөн колу тынбас мээнеткеч кишилер... Өрүк жыгачындай кара-күрөң тарткан чымыр да кагелес кишилердин мүнөзү күн табындай жагымдуу, кабактары жарык, колунан кетмени түшпөс алар жер бетинен чүкөдөй чалма көрсө үбөлөп, упа кылып, жер багып жүрүшөт. Албан жерден, өзү бапестеген топурактан дем-кубат алып жүрүшөт. Күнгө бышкан топурактын жыты!.. Күнгө бышкан ысык топурактын ажайып жытын шимирип, күн аптабына

киринип, ошо жер менен кошо мээнетке бышып өмүр сүрүп келаткан дыйкандар!.. Алар адегенде бу балдарга не бир адамдан башкача жаралган тири укмуш көрүндү. Алардын түйшүгүнөн сүрдөп, чоочуркап жүрүштү булар. Сүрдөбөй турган, чоочуркабай турган кеппи. Өздөрү мындай жай толугунда тоонун көк кашка дайрасына чабак уруп сергишчү, ал эми мынабу дыйкандар кайнаган аптапка киришип, анан көк чай ичишет экен.

Адылбектер менен ымалага бат келишти ушул дыйкандар. Алпейим, кичипейил келишет экен өздөрү. Жер да мына ушулардын мүнөзүнө окшоп алпейим, жумшак, жоомарт көрүндү. Балдарды чайга чакырышчу дыйкандар:

– Оо, уулум, келиң, чай ичиң!

Оромолго түйүлгөн нанды жайып отурган дыйкандын жанына жаңы келген Адылбек атасынын маңдайындагы кичинекей кызды көрүп делдейе түштү. Бул бая Бакенин эстеген эле. Кайда жүрөт экен кымындай бөбөгү мунун? Мына ушул курлуу, жо, мындан саал кичирээк эле. Түспөлү окшош экен: бытыйган колу, буту. Мунун кийми гана башка. Куурчактыкындай кичинекей атлас көйнөгү, кымындай топусу, майда өргөн чачы куду төгүлүп бараткан кара шурудай кууш далысын жаап турат.

Атасына нан, чай алып чуркап келген кыздын үстү-башына сонуркай караган Адылбек кайра да карындашын эстеп кусалуу эле. «Тирүү болду бекен Бакеним? Кайда гана жүрөт экен деги ал?..» Ал дайым бөбөгүн эстеп кусадар. Ага окшогон кыздарды көрсө ушинте берет. Ал дайым Күлкан чоң энесин эстейт. Ошондой кемпир көрсө атайын жанына барып, учурашып, алы-жайын сурай берет. Сагынбадыбы!

Түштүк жергеси. Мөмө-жемишке, пахтага толгон даркан талаа. Анын учу-кыйрына караган кишинин көзү түгүл кыялы жетпечүдөй мелмилдеп, мунарыктап жа-

тат... Күнгө магдырап, мунарык жамынып жаткан ошол талаада жүрүшөт балдар. Жердин улуу дастанын жерден өзүнөн окуп, жердин өзүнөн үйрөнүп жүрүшөт алар.

Бала чакта көргөн окуянын, бала чакта уккан кептин өмүр бою эстен кетпей калар касиети бар эмеспи.

Төлөйкан, Отуз-Адыр... Жаш чагынын унутулгус күндөрү... Мөмө бышкан, пахта ачылган талаанын топурагын күлдөй майдалап, ага үрөн сээп, ага семирткич сээп... Баса, семирткич демекчи, тиги айылдан булар антип сээп көргөн эмес. Жем баштыкка асынып алышкан семирткичти кадимки үрөндөй сээп жүрүштү булар, ошо Төлөйкан талаасына, жерди азыктандырып, жерди бапестеп жүрүшчү. Жерге жаны-дили менен тер төгүп, жерге жан-дили менен сырдашып жүргөн кез ошо кез. Баланын адеп окуган кызык китебиндей өмүр бою эсинде калды ошол жылдар Адылбектин жердин сырын тарткан, жер сарамжалын үйрөнгөн күндөр. Чоң энесинин колунан бышкан нандай мына ошо жердин нанына, жемишине карк болгон күндөр... Куду чоң энесин эстегендей мына ошо мээнеткечтик менен сарамжалды, дыйканчылыкты үйрөткөн түштүк жергесин эстей берет. Көз учуна араң-араң илинип, алыстан мунарыктап жаткан Арстанбап... Күн аптабын шимирип, аптапка магдырап жаткан адыртүз. Үзүм-үзүм кебездей булут тээ мунарыкка аралаша бүлбүл көрүнгөн мөңгү башын сагалай үлбүрөп көшүйт. Ошо үлбүрөк булут арасынан буга бир ажайып элес көрүнөт. Алыстагы үлбүрөк булут арасынан муңая караган бир... Булутту тиктеп телмирген Адылбектин жүрөгү зыр этип, ачышып калат далайга. Анан бая бир сыздаган обон... Ооба, обон муңкана чыгып, буулугуп басылып, жүрөк мыкчыган бир кусалык аңкыйт!..

Окуу жайы... Күлүмкан!.. Бул экөө бирин-бири эстетет. Окуу жайы! Ушу сөз кулагына чалынса жан-жүрөгү жылый түшөт Адылбектин, көз алдына Күлүмкан келе

калат жоодурап. Түштүк жээктен кылайган кебездей булут да үлбүрөп, негедир Күлүмканды эске салып коёт.

Бүбүканды адеп көргөн күнү бүгүнкүдөй көзүндө. Күлүмкан!.. Ал Оштогу окуу жайына булардан бир ай кийин келген. Балдар окуу жайына үйүр алышып, сабактарды өздөштүрүп, бири-бирине сырдакана болуп калган кез эле. Баса, Октябрь майрамына карата концерт даярдап жатышкан. Анын жетекчиси ушул Адылбек болучу. Ыр-күүгө башынан шыктуу Адылбекти бул ишке жолдоштору тандап, мугалимдер колдогон болучу.

Залга даярдап аткан булардын концертин эшик-терезеден жардана карап, кууса да кетпей сагалап турганы-турган эле мындагы балдардын. Күндө ушул залдан жаңырчу ыр-күү, күндө залды сагалачу балдар... Ушулардын арасында бүгүн бир чоочун кыз бар эле. Теңтуш кыздарды шынарлаган ал да мындагы ыр-күүгө кулак төшөп, ыр-күүгө ынтызар эле.

Төрдөгү уландардын тобу бир гана комузчунун колун тиктеп тымтырс. Жеңин чыканагына чейин түрүп алган кагелес тору улан «Маш ботойду» безелентип жатты. Ал өз маңдайындагы топ шакиртинге күүнүн кайруусун жай көргөзүүнү унутуп, кызып кетти белем, куду эл алдында концерт берип жаткандай кол ойного таскак уруп баратты.

– Ап-бали-и!– Ушул үн комузчуну бери каратты. Анын көзүнө тиги ачык эшиктен жарданган жаштар урунду адегенде. Ошо жаштардын арасында... Адылбек адашып башка үйгө башбагып алгандай саал апкаарый калды. Көзү карагаттай, мурду кырдач, суйкайган сулуу кыз муну суктана телмире да карап туруптур. Кыз ушу күүнү кубаттап сүрөгөндөй же күүгө үн кошуп ийгендей жайдары эле. Ооба, уурту жайыла наристе жылмайган кыз. Куду шибердеги шүүдүрүмдөй мөлтүрөп, маңдайы жаркырап, жайнаган көзү Адылбекке төгүлүп туруптур.

Күнгө чагылган күзгүнү карагандай көзү уялып кеткен-сиди Адылбектин. Кыз да көзүн ала качканын байкап калды бул.

Таскактап бараткан ат мүдүрүлүп кеткендей туюлду тиги тыңшап тургандарга. Күү мүдүрүлдү. Колунан бирдеме түшүрүп ийгенсип Адылбек кайсалап калды. Бет маңдайындагы чертмекчи шакирттерине аны-муну айткан болду, бирок анын аяк-башы жок эмне айтканы белгисиз бойдон калды. Тула-бою ысып, жүрөгү дикилдей кеткенин сизди өзү.

* * *

Ушундан бери Адылбек алагды. Кайда жүрсө көңүлү уйпаланып, бир аялуу буюмун жоготкондой кайсактайт. Сөздү улам кайталап сурап, а сураганын өзү укпай ой-санаасында башка дүрбөлөң.

Ошко келгени көңүлү өсүп, көңүлү гана түгүл булчуңдары чыңалып, дене-бою өсүп, керилип сала берген Адылбек эми күйпөйүп аза түштү. Жаагы шимилип, бетинин чүкөсү чыгып, өңү шапайды. Аз убакта мынча өзгөрө калганына мугалимдер да айраң. Сабакты өтө ынтаа менен укчу эле бул, эми кандайдыр алагды болуп жүргөнүн байкашты мугалимдер. Аны жеке чакырып алып, абалын сурап көрүштү:

– Эмне, бу сенин бир жериң ооруп жүрөбү, ыя?

Башын чайкап, таңдайын «шак» эттирген Адылбек ууртунан жылмайды.

Адылбектен уйку качты. Ар түн түйшөлүп, улам бир капталына ала салган анын ой-санаасы кошо удургул тынчтык бербей кызды издеп, ага жетип-жетпей алдас уруп, биртике көзү илинет да эртең менен уйпаланып, жүдөп турат. Көзүн ача электе баягы ой башында, баягы кыз көз алдында. Өзгө кыздардай ал да ушул окуу-жа-

йынын жатаканасында болсо Адылбек ошо жатакананы сагаламак. Бирок ал өз үйүндө жатып окучу. Анын атасы мында жаңы келген кызматкер экен.

Көзүн укалап тура калган Адылбек тышта бирөө чакыргансып, ашыга чыгат да кокус көчүп кетип калбасын деп, тээ төрдөгү айылдан көзү өткөн күүгүмдөгү жолоочуча тетигиндеги окуу жайына элеңдей карайт.

Шаша жуунуп, ары-бери шам-шум эткен ал учуп жөнөйт ошоякка. Бүгүн ага эртелеп жолугушка, жолукканда сөзсүз бир кепке алууга бел байлайт. Кантип кезигип, кайдан баштаса экен кепти?

Күн сайын суз тартып, күн сайын сөзгө сараң тартып бараткан Адылбек эми мына өзүнөн өзгө жан билбес сырын жан-жүрөгүнө басып шаша жөнөйт. «Бүгүн! Кандай гана болбосун ушу бүгүн!..» Ушинтип чымырканат ал, күнүгө мына ушинтип чымырканат. Жүрөгү алаптайт. Окуу жайынын ичи-тышын тинтип көзү алактайт. Топтогон улан-кыздын ичинен мунун издегени... деги ал көрүнөр бекен? Бир эле көрүнө калар бекен?!

Андайда атайы өчөшкөнсүп, ал көзүнө чалынбай коёт бир оокумга. Ошо тапта мунун көңүлү уйпаланып, бир аялуу буюмун азыр түшүрүп койгондой көңүлү алагды. Чөнтөгүнөн буюм жоготкон киши ошо чөнтөгүн гана улам аңтарып, кайсалай бериштен тажабайт го, бу да ошо ичти-тышты тинте карап тынымсыз алактай берет.

Бир оокумда кыздардын арасынан жарк дей түшөт алиги. Түнөргөн жаандуу асмандан күн жарк эткендей мунун уйпаланган алагды көңүлү жарк дей түшөт! Алдастай калат бу. Дени ысып, тула-бою чымырап, тердеп, колу-буту калтырай түшкөнүн сезбейт өзү. Алабармандап бирдемелерди ашыга сүйлөйт курбуларына. Үнү дирилдеп чыгат!..

Мына ушундан кийин гана көңүл жайында. Ушундан кийин гана көңүлгө күн тийип, көңүл майрамдай шаңдуу.

Бирок... баягы чымыркануудан бою чегинип, кызга жолугууну эстегенде не бир аброю бийик, улуу кишилердин үстүнө капыстан кирип алчудай апкаарыйт. Кандай амал ойлобосун, нечен алакеттен өтпөсүн кызга ээн кезигиштин жолу кыйын. Ал дайым өзү менен бирге окуган кыздардын арасында, Адылбектин күнүнөн-түнүнө тынч албас кыялы гана издеп табат, кыялы гана кызга жолугат. Минтип көзү гана кызды издеп табат. Көзү гана ага чагыла түшөт... деги ушуну кыз сезер бекен?

* * *

Кыш түштү. 1940-жылдын кышы. Ушул кышта Адылбекти механизаторлордун мектебине жибершти:

– Акбаев! Сени тандадык, дагы бир отличник барат. Анда силер трактористтерди окутасыңар. Сен конституциядан сабак бересиң.

Ак-Буура дарыясынын ары өйүзүндөгү механизаторлордун кечки мектебине барды бул кечке жуук.

Мугалимдердин бөлмөсүндө мектептин завучу менен жаңы эле маек кура баштаганда каалга акырын ачылды да (Адылбек ошо каалгага далысын салып, завучка бет маңдай отурган) кыздын назик үнү угулду:

– Уруксат бекен, агай?

Адылбек артына кылчая караган калыбында селт дей түштү, жүрөгү дикилдеп кетти. Алиги кыз! Кыздын көзү буга жалт этип, анан берки завучка өттү.

– Кел, келе гой! – деди завуч, ага орун көргөздү. – Ии, кызым... – деди завуч биртике тынып сүйлөдү. – Демек, сен кыргыз тилинен бересиң? Жакшы, жакшы-ы!

Сабак өтүүнүн жайын, жол-жобосун туюндуруп жатты завуч буларга:

– Ошондо-ой, окутар сабагыңарды ошентип жакшы билесиңер? Сууроолорго такалбайсыңар? Анан бу, баары-

нан класста өзүңөрдү кармай билгиле. Убактыны, сабак өтөр убактыны туура, так пайдаланууга аракеттенгиле. Сабакты бүтүп салып, убактыңар бош калса болбойт. Же, убактыңар жетпей калуудан сак болгула. Биз, мугалимдер, кезек менен сабагыңарга кирип турабыз. Окуучулардын көбү силерден улуу кишилер. Алардан сүрдөбөгүлө. Кыскасы өзүңөрдү кармай билгиле, сабак убактысында.

Завуч өзүнүн акыл-насаатын тажрыйба менен бекемдеди да минтип кошумчалады:

– Азыр кыш. Күн кыска. Түнгө каласыңар. Сен жигит эмессиңби, – деди завуч Адылбекти карап, – Бу кызым жалгыз калып коркпосун. Күйүшө жүр. Бүгүндөн баштап сен жооп бересиң бу кыз үчүн!

Муну айткан завуч Адылбекке көзүн кысып, күлүп койду. Ага жооп кылып, ууртунан жылмайган Адылбектин көз кыйыгы тиги кызда эле. Астыңкы эрдин жумшак сыдырган күрүчтөй тиштеринин учу кылайып, аппак, ичке манчаларын укалап отурган кыз өйдө карабай уялыңкы эшитти ушу сөздү. Кыздын ошо жылдыздуу уяң жүзүнөн татынакай жылмаюуну көзү чалган Адылбектин жүрөгү дикилдеп кетти каадасынча.

Завуч айткандай мына ошо күнү кечки мектептен бирге чыгып, бирге келатышты экөө. Ортодо сөз жок, ортодо адам өткүс тоо тургандай... Адылбек канча кайрат кылса да алиги күнү-түнү тандаган, күнүнөн-түнүнөн жаттаган-сөздөн бирди суна албай койду азыр кызга. Мунун деми кысылып, аба жетпей тургандай же сууга чөгүп бараткандай энтиге түшөт өзүнөн-өзү. Дирилдей чыгат деми, тула-бою саал титирегенсийт.

Кыштын тутам күнү эбак тиги Керме-Тоого жашынып, кычыраган ызгаар бар мынабу кар жамынган талаада. Булар Ак-Бууранын жээгине келип калышкан. Дарыяны көк муз каптап, орто жерин күбүр алыптыр. Кыштын ушул мезгилинде кишилер көпүрө издебей муздун үстү

менен өтө беришчү. Бир гана суу кузгундаган күбүрдөн аярдоо керек.

Кашаттан бери көк жылгаяк музга жалгыз аяк жол түшүп, ошо жол тиги кузгундаган күбүрдөгөнү өткөөлгө такалат. Кашаттан ошо жол ээрчише музга түшкөн музду аяр басып, тайгаланып кетүүден сак. Айрыкча береги кыз тула-боюн жыйрып, тизеси бүгүлө, куду шамалдын огундагы чырпыктай солкулдай басып бараткан эле. Кыздын тайгаланып кетчүдөй тейин көргөн Адылбек аны шап колтуктай калды! Бул капыстан, заматта болду. Кызды колтуктоо түгүл качантан бери жакындай албай апкаарыганы кана?! Демейде минтсе кыз өзү да силкинип, жанына жуутпайт беле. Бул тайгакта эч каршылык кылган жок. Кайра бу Адылбектин колун өз колтугуна кыса койгонун кыз өзү да туйбай калды. Адылбектин дени ымыр-чымыр болуп, тула-бою заматта ысып чыкты. Ошо кечте Адылбек басарга жер таппады. Кызды үйүнө жеткирип, өзү жатаканасына келаткан ал жолдон кайра тартты да мындан кыйла жердеги кыздын үйүнүн жанынан оо, далайга ары-бери басты, үйгө гана көзүн салып аны кадалана карай берди. Анан дарыя жээгине кетти.

Күбүрдөн суу шоокум салып, көк жалтаң муз каптап жаткан дарыяны, азыр эле экөө баскан тайгак өткөөлдү күүгүм астынан теше карай берди. Ары кашаттан музга түшкөн жалгыз аяк жолдон дарек жок, күбүрдөгү талдан салган өткөөл саал бүдүрөйт. Кыздын буту баскан өткөөл!.. Үрүл-бүрүл күүгүм астынан көз талыта карап турду ошо ак бубак жамынган өткөөлдү.

Дарыя жээгинен далайда кайтты Адылбек. Жатаканага кирип барган анын өңү жаркып, көзү күлүндөп турган эле. Аны көрө койгон баягы Тоймат ордуна атып туруп, адатынча бир дар этип ага кучак жайды:

– Оо, кайран мугалим! О, кут болсун! Эми сен агай болдуң да?!

– Айтканың келсин, шалпаң кулагым!

Адылбек күндөгүдөй кыртыштабай, тамашага шар аралашып, айтарга кеп таппай чечеркейт. Өзү окуткан, өзүнөн улуу трактористтерди, алиги жакшы завучту, анан... айтор биринен сала бирин төгүп жатты эле Тоймат аны токтотуп, кызыга сурады:

– Коё турчу. «Башканы коюп Манасты айт!» дегендей, башканы коюп, маянаңды айтчы? Деги канча жалыйна алат экенсиң ыя? Мына ошону айтчы мага?

* * *

Түндүн бир оокуму. Кыш күчүнө алып түн суук калың жамынган балдар кызык уйкуда. Бу маалда көзү умачтай ачык бир гана Адылбек. Алаптап ысып жаткан бир эле ушул экен. Көөдөнүн ачып салган ал бая бир жайдын үп болгон аптап түнүндөгүдөй чабалактайт. Ал эле эмес, кыз өз үйүнүн жанынан муну менен кол кысышып коштошподубу.

«Анда, кошуңуз. Ыбрахмат!» Кыздын үнү мунун кулагынан кетпей койду. Мунун шадылуу алаканында турган анын жумшак, ичке манчалары... кебездей манчалар саал муздай түшүптүр. Ошол манчаларды бул эми кыялында коё бербей кысып, анын үнүн кулагынан кетирбей жүрөгү элжиреген калыбында Адылбек мемиреп, көшүп баратты.

Бир эле тук этип ойгонгон бул терезеден баш баккан таңды көрдү. Аязын агыткан ак карлуу кыштын таңы кашкайып тунук. Адылбектин көңүлү да мына ушул таңдай кашкайып чайттай эле. Көк кашка дайрага азыр чабак уруп алгандай дене-бой сергек. Демейде, иңирден жатса да канбай жүдөтүп турчу уйку куду суусун кангандай каныптыр ушу бүгүн.

Баса, так ушул таңдай кашкайып баягыл кыз – Күлүмкан турат бет маңдайында.

Күлүмкан... Окуу-жайы... Кечки мектеп...

Күлүмканды эң башына коюп, санап өтү буларды. Жүрөккө даба көңүл ырындай жагымдуу сөздөр ушулар.

Таңдын атышы, кайра кечтин кириши күндө чыдамсыз күтүлөт. Муз каптаган дайра, ага түшчү сокмо жол, талдан салган өткөөл... Мына ушулар Адылбектин көзүнө, көңүлүнө ынак жай!.. Кечки мектепке баратканда ушундан күтөт кызды колтуктап өткөрүп кетет. Келатканда ушундан күтөт кызды колтуктап өткөрүп келет. Бири-бирине жалын чачкан көздөр, бири-бирине жалын чачкан дене-бой... Бирин-бири кыса колтукташып муз үстүнөн өтүп баратышкан экөөнүн жүрөгү элжиреп бою балкып, экөө менен кошо кең дүйнө балкып, кыш чилдеси жай толугундай толукшуп жатты. Ак мамык жамынган тоо-талаа бейкут магдырап көшүп барат.

Оо, Оштун ошо керемет кышы! Ошо кышты кайтып көрбөй калбадыбы Адылбек. Экөөнүн кол жеткис бактысынын кышы эмес беле ошо кыш!..

* * *

Мойноктун алдынан жол эки айрылды. Машина оңго бурулду. Бу оң жактагы каксоодо атайын салынган жол жок, быякка катташкандар өзүлөрү жол чыгарын алышкан экен. Эки дөңгөлөктүн изи такырайып, ар кайсы жери оюлган жолдо машина өңкүлдөп, ичиндегилерди экчеп баратты. Ошо эки дөңгөлөк ортосундагы кулундун жалындай сеңселген тилке машина алдын сойлоп кире качууда.

Айланада жайдын кечи магдырайт. Бетегеге жаңы түшө баштаган шүүдүрүмдүн жагымдуу илебине аралаш эрмендин кермек жыты келет. Жер улам өрүлөөдө. Машина өр таянып декилдеп, кеч күүгүмгө үргүлөп бараткан чалкактар улам жакындап, тиги мөңгүлүү чо-

кулар ээк алдыда тургансыйт. Жанатан үйдө отуруп эми тышка чыккансыган Адылбектин көңүлү көтөрүңкү, ал тоо таянып магдырап жаткан жайдын кечин кумарлана карап баратты.

Бирөөнүн сөзүнө алаксып калгансыган анын ою кайра Күлүмканга келди.

6

Оштун керемет кышы... Өмүрүндө ошо кыштагыдай бактылуу болуп көрдү бекен Адылбек?..

Күмүш жамынган шаар, күмүш жамынган Керме-Тоо... Күндө бул экөө колтукташып, каткырып өтчү көкжалтаң сай. Өмүрүнчө мунун кулагында калган кыз күлкүсү! Өмүрүнчө угулуп турат анын үнү:

Ай!.. Аа-ай, тайгаландым!.. Хи-хи-хи-хи!»

Муз үстүндө жигитке ыктап, жигиттин колтугуна кире калган шыңкылдаган кыз. Ай нурундагы анын күлкүсү ошо ай жарыгындай тиги көкжалтаңга чагылышып, анан Адылбектин жүрөгүнө жарк дей түшүп жатпады беле. Кумар таркабас түндө. Ошо кышкы түндөрдө бөлүнүшө албай кыйналышчу экөө.

Дүйнө балкып турчу эле ошол кыштын түндөрүндө. Экөө үн-сөзсүз ушул кышкы түндү тиктеп калышчу. Ай жарыгында жылдызга толгон кышкы асман көгүлтүр бозомтук тартып, аппак жерди шаңкая карап, а тиги чыгыштан-батышка кербен тарткан ак тоолор ай жарыгында сөөлөттөнүп... Тоо-талаа аппак, асман-жер аппак... кең дүйнөнүн өзү да ошо түнү ак сүттөн бүткөндөй чалкып жаткан булардын көзүнө... Бу кең дүйнө экөө үчүн гана ушунча бейпил жаралгандай, бу дүйнөдө экөөнөн бактылуу жоктой көрүнүп, анан бул экөөнүн жаны – дени да ушу дүйнөгө окшоп сүттөй эле ошо түнү.

Ушу кең дүйнөнү кумарлана карашты булар, анан

бирин-бири телмире тиктештен кумары таркабады. Ай жарыгында балбылдаган Күлүмкандын көзү Адылбектин карегинде жанып турду. Бири-бирине гана айтылар, бири-бирине гана айтып түгөтө алгыс сырлар тетиги ачык асмандын жылдызындай жымыңдап төгүлүп турбады беле көздөрдөн.

Мына окуу бүтөрүнө жыл... жо, жарым жылча убак калган эле. Окуу бүтөрү менен экөө кол кармашып алып!.. Муну эстеген сайын экөөнүн жүрөгү элеп-желеп. Муну минут сайын эстей эле беришет.

Ооба, жатса-турса ушул ой алып-учуп, жер-жээкке, урук-тууганга бул экөөнүн бактысын сүйүнчүлөйт. Муну уккандар бул экөөнөн бетер чечекейи чеч. Ушуну эстеген сайын Адылбектин көз алдында айылы, ага-тууганы, өзгөчө чоң энеси!.. Кучактап алып Күлүмкандын бети-башынан аймалаган кемпир сүйүнчүнөн бышактап ыйлап, айтарга сөз таппайт: «Оо, садага, Адылбегим! Адылбегимин теңи!.. Оо, кудай! Айланайын, мунуңа шүгүр! Жетимчем минтип...»

Курган кемпирдин сүйүнчүн көз алдына түгөл келтире берген Адылбек өзүнчө күбүрөйт: «Кантер экен? Сүйүнчүнөн эмне гана болор экен байкуш чоң энем?!» Ушинтет бала, айылдагы бөбөктөрүн – агасы Баеттин балдарын, өзгөчө баягы өзүнөн адашып калган Бакенин эстегенде мына ушул сүйүнүчкө аралаш жүрөгү ачышып кетет.

Баса, Адылбек Ошко келгени түштүктөгү балдар үйүнүн кыйласын кыдырып чыкты. Карындашынан дарек жок. Ар ким ар кандай айтат. Бирөө ошо Чүй ичинде десе, экинчилер Ысык-Көл тарапта дешти. Үчүнчүсү тигилердин айтканын такыр эле төгүндөп салды: «Андай болсо, бу Кыргызстанда жок. Аларды башка республикага алып кетсе керек. СССР боюнча балдар үйү көп эмеспи».

Мына ушул уккандарынын баарын Күлүмканга сүйлөдү Адылбек. Муну муңайып уккан Күлүмкандын санаасына коркунуч кылт этти:

«А балким соо эместир ал?! Кичинекей эме жаздым болуп калган го ыя?!»

Бирок бул жаман оюнан шек берген жок Адылбекке. Аны жайкап жакшы тилек айтты:

– Эч нерсе эмес, санаркаба ага. Балдар үйү көп эмеспи ырас эле бирөөндө жүргөндүр, аман-эсен эле, – деп ишендире сүйлөгөн Күлүмкан. Мына ошо жоголгон кызды азыр өзү таап келгендей, анын келечегинин камын да көрүп койду минтип: – Эмгиче чоңоюп калгандыр? Класстан-класска көчүп татынакай кыз болгондур? Ал табылат. Аны өз колубузга алып тарбиялайбыз, окутабыз.

Муну уккан Адылбек ушу сөздү кайра да уккусу келди. «Аны өз колубузга алабыз...» Кыздын сөзү мунун жүрөгүн баягыдан бетер элжиретти. Кызга бул ичинен жалбарып жатты:

«...Күлүмканым! Ал мендик! Ал өзүн мага арнаган! Күлүмканым!..»

Ошо жылкы жайды күтүп, чыдамы кетти Адылбектин. Келер жайды эстеген сайын өрөпкүп, өзүнчө жымың этти Күлүмкан.

Эки жыл тогошкон кош өтүп, жаз чыгып, толукшуган жай келген эле ошо жылы. Дал ушундай жай толугу...

Акбаев жай толугуна чалкып жаткан тоо-талаадан көзүн албай оюн улай берди.

... Ошо жай. Бирок демейкидей болбоду ээ ошо жай. «Эртең менен күн кызарып чыкса – элинди жоо чапкандай күйүн!» – дейт эл, күндүн чыгышына карай анын ороюн болжойт. Таңынан канталап чыгып кечке бороончапкын болчу күндөй ошо жай жамы калктын үрөйүн учурду. Батыштан өрт ороно каптабадыбы 1941-жылдын коогалуу жайы. Эл өрткө кабылды. Эр азамат өрт аралап, кан кечти...

Миң-сан ооздон күнүгө айтылып келаткан сөз бу Ак-баевдин көңүлүнө жат ар дайым. Куттуу элдин эрдиги менен кайратынын, өксүгү менен мүдөөсүнүн бир керемет күүсүнө окшойт ошо согуш сөзү. Тээ тереңден күңгүрөнүп барып, анан тышка шаңдуу атып чыгар күү... Ал күн сайын миң-сан ооздон айтылат, күн сайын миң-сан кулак угат. Анда эскирүү жок, аны кишилер жан-жүрөгүнөн сүйлөйт, аны кишилер жан жүрөгү шүйшүнүп угат. Күңгүрөгөн күүнүн кайруусундай үн айбаттуу. «... Өрт оронгон 1941-жылдын коогалуу жайы! Күлүмкандан бөлүндү ошо жайда!..

Алиги муңканган обон Ишенге кайра угулду. Аны Ишен эле түгүл мынабу кара күүгүмдөгү жайкы талаа да тыңшап, лепилдеген керимсел менен аккан обон талаага көлкүп-чалкып жайылып жатты.

* * *

...Жушка. Июнь түнү. Солдаттар чыдамсыз күткөн түн мына. От болуп күйүп турат күнү кечке. Так ошо алоологон оттун ичинде тургандай жаны азар таппайт бу жердин ысыгына көнбөгөн адам. Адам гана түгүл мынабу жер-жер башы менен керсары тартып, жердин түгү куду отко түшкөндөй күйүп кеткен. Жер түгүл асмандын өзү да куду отко какшып бараткан казандай акчаңгыл. Ооба, асман да чаңкап тургандай эле ошо тапта, ошо жайда.

Адылбектер Оштон чыккандан ар кай жерге токтоп, улам жаңы топко кошулуп жол улап отурушуп мында келгени эки айдын жүзү болду. Машыгып жатышат. Өмүрүндө мындай мээ кайнаткан ысыкты көрбөгөндөргө кыйын болду. Алар кеч киргиче солуп калышат. Так төбөдөн чаңкайган күн жылсачы бир! Чызылдатып сызгырып гана турат. Күнү кечке машыгууда жүргөн солдаттардын эси-көөнү кечтин киришинде. Кеч киргей

эле, салкындагай эле. Тил оозго батпай чаңкаган солдат, какшып-чаңкаган асман-жер.

Мына, кеч да кирип, солдаттар серүүндөп, бой-аягын жыйгыча түн да жыла келди. Жанатан үп болуп турган талаага үлбүрөгөн ысык жел ойноду. Аптапка каарылган солдаттар уйкуда, аптапка камыккан талаа көшүп сулк. Отко аша какшыган казандай бая күндүзгү бозчаңгыл асмандын өзү тигине. Ошо оттон чыгарып койгон казан ичиндей кара көк тартып көмкөрүлүп жатат үстүдө. Жылдыз эбак толгон. Чочуп ойгонуп кеткен Адылбек кайра уктай албай койду. Жылдыз толгон асмандан көз айырбай жатат. Азыр түшүндө Күлүмканы менен жүрүштүр. Бая муз каптап жаткан Ак-Буура Күлүмканы өйүздө келаткан экен. Алиги өткөөлдөн колун сунат. Адылбек ага ашыга жетип кол сунса эмненин жетсин! Бул ордуна бут шилтей албай, же колу сунулбай... айтор ошо кыйналып атып ойгонду, ичи коңулдап калды... Жөнөөрүндө ага жолуга албай калбадыбы. Түнү бою анын үйүн айланып жүрбөдүбү. Таңды-таң аткыча нөшөр төгүп, Адылбек ушул кара нөшөр алдында күттү аны. Өчөшө төккөн кара нөшөрдү түнү менен эш тутту бул. Ай-жылдызы көрүнбөс кара түндөн көзү өттү. Түн астында, нөшөр астында эрип бараткансыган тетиги Күлүмкандын үйүнөн көзү өттү. Үй ээлери бир жакка кеткендей жымжырт. Бая Адылбектин көзүнө ысык кош терезеден гана мунун көңүлүн улап тургансыган жарык оо түндүн бир оокумуна муну тиктеп гана тура берди. Бир оокумда ошо кош терезенин да уйкусу келгендей көзүн чылк жуумп алды. Жарык жок, дабыш жок береги жаан астындагы чакан там үстүндөгү түндү оронуп, үнсүз керең дүмүрөйүп койду.

Адылбек тура берди. Жаан өтмө катарына өттү. Күтүүдөн асты тажаган жок. Мына чыгат, ана чыгат деп

кетирбей жатты мунун үмүтү. «Дагы чыдай тур. Дагы чыдай тур!».

Түн ортосунан эбак ооп кеткен эле. Жаан басылар эмес. Адылбектин көзү талыды. Каракушу лукулдатып, кулагы зыңылдады. Адегенде өтмө катарынан өткөн жаандын суусу муну адегенде жылытып, куду үстүнөн кайнаган суу куйгандай буулантып ийген. Эми чыйрыгып титиреп баратты. Жедеп сабыры кеткенде бутунун башы менен баскан бул алиги жарыгы өчкөн кош терезеге барды. Кыйлага апкаарып турган мунун деми дирилдеди. Колу калтырады. Акыры ошо калтыраган колу менен терезени аяр гана чертти. Буга жооп кайтарып кыз атасынын үнү чыкты үйдөн:

– Бул ким ой? Кимсиң сен? – Адылбек жымжырт демин ичине алды. Үн чыгарууга да, терезени кайра чертүүгө да батынбады.

– Бу ким болуп кетти ыя? – ушинткен кыз атасынын туруп келатканын туйду Адылбек. Ошо замат бу кош терезени буйтап, ары тамды айлана качты да кетти.

* * *

Адылбек жатаканасына келгенде жаан арасынан агарган таң кылайып калган эле. Чечинип жата кеткен Адылбек оо далайга калчылдады, далайга уктай албады. Мурунку күндөрүн ойлоду. Күлүмканга жазган катты эстеди. Жо, ал катты...

Так түш болчу. Кыздын атасы да түшкү тамакка келген экен. Тамактанып отурган киши тыштан кирген балага назар салгыча болгон жок, колундагы кагазды буга энтиге сунуп:

– Ушуну сизге бирөө...Ушинтип аптыга сүйлөп, кайра ашыга чыгып бараткан анын шырыктай узун бою мунун көзүнө чалынды.

Үйдөн бирөө кубалап келаткансыган бала аптыга көчөгө чыкты да бет алды безип жөнөдү. Жарты баракка

жазып жанагы кишиге кармата салган сөздү өзү үздүк-создуксуз кайталап баратты:

«...Аксакал! Мен ата-энем жок жетиммин. Бала кылып алыңыз? Күлүмкан экөөбүздү...»

Адылбектин мына ушул өз каты өз жолун тосорун билсе го!..

Ушунун эртеси эле окуу жайынан жолуккан Күлүмкандын кабагы бүркөө, муңканып калыптыр. Азыр эле чайттай турган жайкы асмандай Күлүмкандын ак маңдайы кана?! Анын өзгө кыздарда жок жаркын мүнөзүн, өзгө кыздардыкына окшобогон жагым күлкүсүн издеди Адылбек. Көңүлүнө дүрбөлөң түштү. Кооганы өзү баштаганын дароо билди.

– Атам капа болду, – деди Күлүмкан. – Апам ыйлап жатат! «Биз сен деп, сени караан тутуп отурсак кылаарың ушу беле?! Кайдагы бир...» – деп токтогон кыздын жаш кылгырган көзү Адылбектин көзүнө чагылды. Анын сөзүнүн арты көмөкөйүндө калды. Бирөө ашыгып ката салган буюмдун чети чыгып калгандай анын энесинин ачуу сөзүнүн чети да Адылбекке кылтыйып көрүнүп калды. «Кайдагы бир жетим менен!» Чети чыгып турган ушу кеп Күлүмкандын оозуна барбады. Анын ордуна минтип улап койду:

– Коё турбай шашат экенсиң!.. – деди апам. Күлүмкандын үнү угулуп турду Адылбекке. Анын муңайым үнү анын жаш кылгырган көзү муну жароокер караган ошондо.

Адылбектер ушунун эртеси согуш комиссариатына чогулду. Чакырылгандардын үй-бүлөсү аларды тегеректеп, кете элек баласына ак тилегин арнаган ата-эне бар мында. Солдат болгон жарына ыгып, көз жашын кылгырта андан карыш бөлүнгүсү келбеген жаш келин бар ошол арада, Атасын бучкактаган тестиер бала жүрөт тигине. Жан бирге үй-бүлө! Эр-бүлө ушу бүгүн алардан

бөлүнүп казат жолуна аттанганы отурат. Ар биринин көңүлү алагды, ар кимиси не бир асыл нерсесин унутуп калышкандай ичтери коңулдайт. Ушул эл арасында үй-бүлөсүз үчөө – Тоймат, Равил, Адылбек. Ушу тапта булар да өздөрү туулуп-өскөн айылды, эл-жерди, күйөр-бышарды, тааныштарды эстеди. Адылбек адеп эле чоң энесин, анан бая кичинекей Бакинин эстеди. «Менин жөнөп атканымды билди бекен алар?» Равилдин көз алдына адеп келгени бая бөбөгү Илхам болду. «Кур дегенде Илхамды бир көрүп кетсемчи!» Ал мына ушул өксүгүн ачыкка салып улутунуп да койду. Анан бая айылдагы кемпирди эстеди. Ата-энесин басмачы өлтүрүп кетчүдө буларды багып калган кемпирчи? Ошо кемпир биерде болгондо ыйлап-сыктап Равилдин жанында жүрмөк, эне болуп калбады беле!..

Эне-атасы катар өлтүрүлгөн коркунучтуу түн. Ошо түнкү басмачылар кирпик ирмемде көз алдынан чубурган окуя Равилдин жүрөгүн канатып, кайра канын кайнатты. «Жыландар! Кайра баш көтөрүп келатабы?!» Мындай-андайды оюна албас бая Тоймат Шалпаң кулак да ушу тапта Таласты эстеп койду. Айылдагы кишилерди, кыйыр туугандарды, Осмон бригадирди, кампачыны көз алдынан өткөрдү.

Адылбек негедир туталанып, бир персесин жоготкондой алагды ошондо. Кишилерди тынбай кыдыра караган анын көзү бирөөнү издеп жүрдү. Ана, тыштан агылган кишилер аскерге жөнөчүлөрдү тегеректеп, улам көбөйүп барат. Күлүмкан гана көрүнбөй Адылбектин ичи коңулдап ээнсирейт. Ошо гана келбеди!..

* * *

Мында келгени Күлүмкандан эки кат алды Адылбек. Адепки катта жөнөрүндө буга жолуга албай калган

себеби, баягы энесинин каршылыгы экенин баяндаган экен. Ошо күнү Күлүмканды бура бастырбай коюптур. Өзөгү өрттөнгөн кыз ошондон баш көтөрбөй бир нече күнү төшөктө жатып, жаңы өйдө болуптур. Айтор, өзүнүн мындан аркы тагдырынын чие байланып турганын билдирген үшкүрүгү жүрүптүр катта.

Экинчи катты өткөн жумада алды. Адылбектин колундагы конверт титиреп турган эле. Азыр чуркап келип токтогонсуган мунун деми көөдөнүнө батпай өпкөсү көөп, таноосу дирилдеп турганы өзүнө билинген эмес. «Өзү! Өз колу!» – деп ийди бул, каттын ар тамгасына кадала карады, ар бир тамга каттан азыр чыга каччудай бир түрдүү кызганч менен умсуна окуп, ар сөзүн улам кайталап жатты:

«Көңүлүм ачылбайт. Бук болом. Түндө түшүмдө Ак-Бууранын боюнда жүрүшпүз. «Каныбекти» кайра окуп жатам. Мен сени өмүрүм өткүчө так ошо Каныбектин Анарханындай күтөм!»

Каттын тамгалары улам чоңоюп, сууга түшкөндөй калкылдап, улам жакындап келип, анан бири-бирине кошулуп көлк этти.

Адылбек кусалуу. Ал мына ушул ысыкка сызгырылгандай, жүрөк мыжыккан кусага сызгырылат. Анткен сайын кумары таркабай улам күчөп кусалана берет, улам күчөп ошону гана эстей берет.

Мына азыр да түн үп болуп турат. Жанараак бүлкүлдөп жүргөн жел басылып айлана дымып калды. Күндүзгү ысыктан какшыган керсары талаа да ушу тапта түнгө каалгып сулк. Бир гана түн күзөткөн саратан чырылдап ошо гана түн терметет. Бир гана Адылбек кирпич ирмембей жылдыз толгон түштүк асманын тиктеп ой терметет.

Жол бойлоп сызылып келаткан Акбаевдин обону куду жорткон жел тына түшкөндөй тынып калды.

УАЗдын балбылдаган кош көзүнүн жарыгы тулаң

жазданган кара түндү көзөп, өр талашат. Жайлоого жетүүгө али кыйла бар экенин баамдаган Акбаев күн эрте экенин көрүп жол жүрө берген кишидей алиги өзүнүн өткөн таржымалын улап кирди.

7

...Кушкадан кетишти булар. Брянск. 63-армиянын 132-артилерия полкуна кошулушту. Курск дугадагы салгылашуу... Орел... Новосель... Хомутовка... Адылбектин карегинде: согуш күнү, согуш сааты, согуш кырсыгы, өрт кечкен, кан кечкен күндөрү, өрттөнгөн шаар, өрттөнгөн кыштак... Кызыл-кочкул өрттүн бир канаты асман чапчып, асманга жармашып бараткан ошондо.

Булар машинада баратышкан. Мына үстүдөн самолёт үнүнө аралаш бомба күркүрөп, жер өрттөнүп, жер асты-үстү аңтарылып бараткансыды. Машинадан чар-тарапка ыргыган солдаттар чар-тарапка чачырай качышканын бир билет, айтор... күркүрөк менен кошо бүркүлүп кеткен булардын далайы курман болушту. Кыйлада араң эсин жыйган Адылбек тирүү калган тобуна кошулду. Кан майдан! Адылбек канча жолу ажалдын оозуна кирип барып, канча жолу ажалдан аман калды... Мына, Адылбектин кош карегинде ошо майдан, ошо майданда өзү менен бирге жүргөн чакмак сызык калың дептер... Мындан отуз жыл мурунку майдан го майдан, анын жүрөккө салган тагы өчмөк кайда. Ошондо да өткөн убак, учкан мезгил эстегинин көбүн көөнөртүп-эскиртип жиберер күчү бар эмеспи. Андагы окуянын көбү эстен көөнөрүп барат. Бири дапдаана кашкайып турса, экинчиси бозомтук тартып мунарыктап барат. Баарын даана айтып берер бир гана мунун ошондогу чакмак сызык калың дептери. Ушу дептерге көбүн чие коюп жүргөн. Мына ошону күнү бүгүн да көзүнө чалына калса окуй

берет. Аны менен сырдашып, куду окопто бирге жаткан жоокер жолдошу менен сүйлөшкөнсүп калат. Мына, барактары түлөп бараткан калың дептерге түшкөн ар бир сөз буга жат.

«25-июль, 1943-жыл. Белоруссия. Давидовка кыштагы. Айгышкан салгылашуу. Чабуулга чыкканбыз. Аңгыча маңдайыбыздан ок жаап, биз чачырай берип жерге жармаштык. Жер боорунан жанталашып окоп казып, жер бооруна башыбызды калкалап, шашып жаттык... Жанымдагы кичине күрөгүм жок экенин эми билдим, тигинде калыптыр. Мына акыр заман башка келгенди көрсөң! Чөнтөгүмдөгү калай кашыгым менен жер чукулап, жаналакетке түшүп жаттым: «Ыйык жер, ыйык жер эне сактайгөр!» Ушинткен саатта көзүмөн чоң энем, кичинекей Бакен, Күлүмканым кетпей койдуду. Күлүмканым! Ал баягы каттагы сөзүн айтып турат: «Күтөмүн сени. Өмүрүм өткүчө күтөм!..»

Мен кандайдыр чыйрала түштүм, эрдемсий түштүм. «Күкөнүм! Күкөнүм! Мен сен үчүн...» – деп жибердим, андан аркысы өзүмө угулган жок, андан ары өзүм да, мен баш калкалаган жер да көрүнүп-көрүнбөйт».

«27-июль. Ушу күнү бир аз тыныгуу. Баягы Тоймат менен Равилди эстедим. Экөө тең башка бөлүктө. Комбаттан уруксат сурап мен тигилерге жолугуп келмек болдум (алар хозчаста болчу). Бизден эки гана чакырымча алыс хозчастка жетип бардым. Мени беритен көрө калышкан алар куду атасын көргөндөй, жарыша тура калышып, талаша кучактап калышты. Кучакташкан бойдон өбүшө бериппиз. Куду тиги Оштогу окуу жайындагыдай, бая жатаканабызда тай-кунандай тебишип ойноочу күн бир заматка кайтып келе калды ошо тапта.

Айылды, окуу жайын, мугалимдерди, кыздарды эстеп аларды сүйлөштүк. Бугубуз бир чыгып, черибиз тарады дейсиң!..

Жанындагы азыгын ортого жайып, алар мени меймандашты. Мен суусадым. Мында суу жок, суу тээ тигиндеги талаа кухнясында экен. Берки экөөнө айтпай турдум да ошо кухняны карай жөнөдүм.

Салып-уруп талаа кухнясына жетип бардым. Кухня жанында эки ат ылаалап, кухня көлөкөсүндө бир аял, бир эркек картошка тазалап отурушкан экен. Саламдашуудан мурда алар мени жарыша карашты.

...Аял сузуп бере салган чөмүчтөгү суу чайпалып, ошо сууда күн да кошо чайпалып турду... Каным катып турган. Ошо күн чайпалган калай чөмүчтөгү сууну шыңгытып жатканымы бир билем.

Асман күр-шар дей түштү! Чөмүч колуман ыргып, тиги жакка – Тоймат, Равилди карай чуркадым. Равилдин мага айкырганын уктум:

– Адылбе-ек! Жа-ат! Жатып ка-ал! Жетпейсиң бизге-е!

Ансыз да мүдүрүлүп, оңкомон кеттим. Дүйнө көрдөй карарып дым...

Бир оокумда көзүмдү ачтым. Асман-жер чалмакей болуп калгандай. Күн көзүн көрө албай койдум. Белчемен төмөн баскан топурактан зорго суурулуп турсам, жанагыдан бетер каным катып барат. Көзүмө азыр эле өзүм жуткан суу көрүндү. Азыр суу ичкен жерге денемди зорго сүйрөп жетсем, талаа кухнясы бырын-чырын. Жанагы ылаалаган эки тору ат өлүп жатат. Алиги картошка тазалап отурган аял-эркек жок, оңурайган коо, чоң дөбө топурак калыптыр.

Калай чөмүчтөгү суу менен күн кайра көзүмө чайпалып турду, асман мунарыктап, ошо мунарык асмандан күн тунара карап турду, жана менин колуман ыргып кетип чөмүчтөн төгүлгөн суунун ордун...

Ал жерден бурулдум да бар кубатымды жыйып ылдамдадым. Берки эки жолдошума келатам. Бирок алардын ордунда жан жок!.. Түбү менен омкорулган дарак

каршы-терши сулап, аңтарылган жер аңыраят... Үзүлүп-үзүлүп, тигинде-мында жаткан колу-бутту көрдүм. Мына, Тойматтын колу, бир буту тигине!.. Бул Равилдин колу жеңи менен!..

Эсим оой түштү. Экөөнүн колун боорума басып турам. Мына, бир аз эле мурда бири-бирибизди сыга кучакташып турган колдор!.. Азыр эле тигинден чуркап келаткан мени коргоп кыйкырган Равилдин үнү азыр кулагымда. Адылбе-ек, жатып ка-ал! Жетпейсиң бизге!»

Өпкө-боорум куушурулуп, ичим куушурулуп, ичим куйкаланып барат. Равил көзүмдө!.. Согуш кабарын угуп биз Оштогу комиссариатка келип жөнөгөнү тургандагы анын бир башкача кумсарган өңү, ачуулуу канталаган көзү көрүнөт. Токтоно албай аркы-терки басып, улам сурап чыдамы кетип турганы:

«Качан жөнөтөт экен ыя? Тезирээк жөнөп кетсек болот эле мындан. – Анан ошого аралаш анын ызырынганы: «Басмачылар! Булар баягы канкор басмачылар да. Алар кайра да баш көтөргөн тура! Алар... алар мени ата-энемден айырган! Алар менен эми... Алардан мен эми ата-энемдин канын кууйм! Алар биздин бактыбызды тартып алалбайт. Кашык каным калгыча салгылашам! Жо, алар эч качан...»

Ал ошол жерде сереге чыгып, жалындап сүйлөбөдү беле:

– Жолдошто-ор! Мына, согуш! Гитлерчилер согуш чыгарды. Канкор гитлерчилер булар өткөн замандан кылымдар бою бизди жанчып келген канкорлордун, бай-манаптын, кор-башы, басмачылардын заманын кайра орноткону жатышат, Канкор басмачылар. Алар менин коммунист ата-энемди кордоп өлтүрүшкөн! Мен алардан ата-энемдин кунун куумакмын. Анда мен ошентип ант бергем, эми гитлердик баскынчылар менен кашык каным калгыча салгылашам! Балда-ар! – деди ал бизге

кайрылып.-Бизди чоңойткон үйдү, бизге билим берген мектебизди. Ата Мекенибизди коргоого аттаналы!

– Бактыбызды коргойлу!

– Душманды талкалайлы! – Согуш комиссариаты уудуу, биздин үндөр аны коштоп кетти. Сүйлөгөн Равилдин муштуму түйүлүү болчу ошондо. Жанымдагы Тойматтын да шырыктай боюнан жогору көтөрүлүп турган тарамыштуу муштумун көргөм. Мына ошо муштумдар гитлерчилерге кекенген бойдон...

Боорума кысылган экөөнүн колу канга жуулуп, мен ошо колдорду бетиме бастым, бетиме басып өксөп турдум: «Тойматы-ым! Равили-им!» Асман-жер аңтарыла беги. Жер көчүп, өзүм болсо муунуп бараткансыйм. Жаагым карышып, экөөнүн колун бооруна кыскан колум карышып калганын кыйлада барып билдим.

Кара күүгүм. Келдим. Мен бирөөнү көзүм менен издеп алактап турдум да ашыга сурадым солдаттардан:

– Командир кайда, командир? – дегенимче комбат да маңдайымда турганын көрүп, ага таазим эттим, энтиге шаша сүйлөп жаттым:

– Жолдош командир, менин ата-энем жок, менин чоң энем, карындаштарым бар, туугандарым да. Мына бүгүн менин эң жакын эки жолдошумду фашисттер өлтүрдү! Эмне кылам?! Мен эмне кылам эми?!

Өз оюмду орусча чала сүйлөп, чала баяндап жаттым. Менин каным кайнап, жанымды коёрго жер таппай турганымды командир билди. Билди да мени жайкап жатты:

– Акбаев, сабыр керек. Сабыр эт. Кана жайыраак айтчы? Ал ушинтти да мени өз жанына отургузду. Сөзүмдүн башынан түшүп, орусча кайра чала сүйлөй баштадым:

– Менин атам жок, энем жок. Анан эң жакын жолдошторумду немецтик фашисттер өлтүрүп кетти бүгүн. Мен кантип эми. Мен гитлерчилерден өч алышым керек!

Мен кантип өч алам! Жолдош командир, мен өч алайын!
Жолдош командир, мени алдыңкы катарга жөнөтүңүз!

Командир жанагысындай эле мени менен жай маектешип, бу тапта биз баарыбыз чабуулда жүргөнүбүздү, баарыбыз ошо алдыңкылардай эле душманга сокку уруп жатканыбызды баян этти. Мен «ездовый» элем.

– Макул, бул өтүнүчүңдү мен эске алайын, – деди сөзүнүн акырында командир – Мүмкүнчүлүк болору менен өтүнүчүң орундалат.

Командир кеңешине уюдум. Алдыңкы чабуулга өтүүнү, душманга өз колуман ок жаадырууну чыдамсыз күттүм».

...Калың дептердин түлөй түшкөн беттери баракталып жатты мунун көз алдында. Күндөр, айлар, жылдар.. Көк сыя менен жазылганды кызыл менен чектеп кеткенсиген айрым числор, окуялар көрүндү».

«16-ноябрь, 1943-жыл. Мына, кан күйгөн ушул жылдын жайы, күзү өтүп кышына кирип келдик. (Согуштун туу белине чыккансыйбыз. Эмне деген күндөрдөн өтпөдүк!). Мына, Днепр алдында турабыз.

Майданга артисттер келиптир деген кабар биздин көңүлдөргө чагылгандай жарк-журк этти. Келгенде да кыргыз артисттеринин тобу!.. Ушул күнү көңүлүм чайттай! Согуш басылып, өзүм айылда жүргөндөй элөп-желөп болом. Кыргызымдын күүсү! Кыргызымдын кубулжуган обону!.. Сүйүнгөнүмдөн алаптап, айтарга кеп таппай, өпкөм көбөт!.. Сүйүнгөндөн да, бая Күкөнүмө жолукчудай, аны дайым күтүп тургандай жүрөгүм тайдай туйлайт. Кыргызымдын обонунан Күкөнүм көрүнөт. Тигине, анын кусалуу жаш кылгырган көзү...

Полк чогулган бул концертте мен солдаттардын арт жагында элем. Муса «Сагындымды» шаңшып жатты. Анын үнүнөн тоонун таңкы жели, тоонун кашка суусу келип жатты. Мен тоодо жүргөнсүйм. Көңүлүм абалайт.

Анан мынабу полк менин көзүмө куду көлдө тургандай калкылдай түшүп, мелт этти. Эрдим титиреп, өпкөм-өпкөмө батпайт. Карыман алган бир солдат куду мени ойготуп жаткандай булкулдатты:

– Эй! Что! Что с тобой а?

Ага жооп иретинде жылмайдым. Көлдөгөн жашымы шинелдин жеңи менен жыргап арчыдым. Тоонун жели. Тоонун суусу. «Сагынам» (муну өзүм ырдап жаткансыйм) бул өзүмүн сагынычым эмеспи! Эл-жер көз алдыда. Көк мөлтүр асман челип, кашкайган таң алдымда шаңкайып, жылдыздуу коңур түн алдында сөөлөттөнүп жаткан ак мөңгү тоолорум! Көк кашка дайра, ошо дайранын жашыл көрпө жакасындай токойчу. Токой шоокуму, дайранын шары угулат ырдан. Сакалы жайкалган чал, балбыраган эне, балдыр тил наристе, кара көз селки көрүнөт... Баарына жалбарам, баарын боорума кысып өпкүм келет ушул азыр, өпкүм келет кумарым таркабай!..

«Оо, эл-жер! Оо, касиетиңен айланайын!..» – дейм да ырчыны көрүүгө далбас уруп, бутумун башы менен тура калам, бутума урунган дүмүргө чыга калам. Алдыдагы жарданган калың солдаттан артылып көрө албадым. А кыргыз обону улам көкөлөп, улам көлкүп балкып баратты Днепр боюнда.

Концерт аяктады. Артисттерге алкыш айткан полк тарап, бирин-экибиз артисттерди сагалап калдык.

Мына, алар менен эми ээн эркин көрүштүк. Биздин кучактап өпкөн Муса куду өз атабыз өңдөндү. Ал бизге акыл-насаатын айтып:

– Эл жериңер аман айланайындар. Элиңер силердин гана аманчылыгыңарды тилейт. Манас атаңардын арбагы колдосун! Душманды талкалап, кууп чыгып, жериңерге жеңиш менен баргыла!

Эл-жердин, тоо-таштын деми мына!.. Согуш чыкканы көрө элек. жердин топурагын баскандай денем жайылып,

ага-тууган менен учурашкандай көңүлүм көтөрүлүп, асти Мусалардан карыш бөлүнгүм жок».

«17-ноябрь, 1943-жыл. ...Кар бурганактап турат. Көңүлүм алай-дүлөй, көңүлүмө да кар жаап, ичим коңулдайт. Мусалар кетип калышпадыбы! Кечээ мында көчө келишкен бүткүл кыргыз бүгүн кайра көчүп кетишкендей капшытым аңылдап, ичим ачышты. Ушу бүгүн ата-энемен, карындаштарыман, чоң энемен, а түгүл бая Күлүмканыман кошо айрылып калгандай өзөгүм өрттөнүп, ачуу жаш алкымыма кептелди. Канчалык өзүмдү кармап берип акыры токтоно албай калдым. Карагайдын дүмүрүнө бүк түшө калып буркурадым.

– Что? Что это такой? Что с тобой? – Мени кучактап турган Воронин кечээги сөзүн кайталап жатты. Воронин экөөбүз дайым бир жүрүп, бир турчубуз. Мунун кой-ай дегенине болбой көпкө шолоктодум.

Оо, бир оокумда кадимки эне-атасын ээрчип ыйлаган наристедей өпкө-өпкөмө батпай солуктап соорондум. Ичим ачылып, ичиме толгон кусам бөксөрүп, өзүм жеңилдеп калыптырмын»,

«27-сентябрь, 1943-жыл. Командир Бондарев мени пашылыш чакырды да кыскача билдирди:

– Акбаев, өтүнүчүң орундалат! Бүгүндөн баштап, алдыңкы чалгындоо ротасына өтөсүң. Командири-гвардиянын лейтенанты Николаев. Өзүңдүн жердешиң.

Көз алдыма бийик кабак лейтенант келе калды. Мурдаа күнү таанышканбыз. «Кандай тууган! – Ушинтип күлүмсүрөгөн ал ийниме сол колун коюп, оң колун мага сунуп туруптур:

– Атым Павел.

– Мен Адылбекмин, – дедим, – Адылбек Акбаев. Менин кай жерден экеними сураган ал «жердеш турбайбызбы» деп кубанып кетти да өзүнүн ал-жайын айтты:

– Колхоздо тракторист болчумун. Анан Чоң-Чүй каналында иштеп жатканыбызда согуш чыгып кетпедиби?

Николаев адегенде жөө аскерлердин окуу жайына келип кирип, анан гвардиянын аба – десанттык чалгынчылардын взводунун командирлигине дайындалыптыр. Ал Курск дугада партиянын катарына өткөн.

Николаев баштаган чалгынчылардын эрдиги жоокерлердин арасында аңыз болуп калган. Сентябрь айынын орто чени эле. Буйрук алган лейтенант Николаев өзүнүн чалгынчылары менен душман ээлеп турган дарыянын аркы өйүзүнө түн жамынып өтүштү. Бизге ок жаадырып турган пулеметту үстүнөн басып, андагы үч гитлерчини полктун штабына түнү менен алып келишти... Сула дарыясын колго алган дивизия душманды сүрүп отуруп, мына сентябрь аяктап калганда Киевдин түндүк жагынан Днепрге чыгып келишти.

Зор Днепр көз алдыбызда чалкып жатат. Дарыя өтө сүрдүү. Чарчап-чаалыкканыбызга, жан – денибиздеги жаратка кайылбыз. Улам илгерилеп, улам душманды сүрүп баратканыбызга бел байлайбыз. Өз дайрабызды душман өзүбүз өтө алгыс чеп кылып кармап турбайбы! Ушуну ойлогондо кан кайнайт. Касиеттүү дайра боюнан гитлерчилерди токтотпой сүрүп чыгууга даярбыз.

...Гвардиянын лейтенанты Николаевди штабга чакырды.

– Сиздин мыкты тажрыйбаңыз бар, – деди полктун командири Якушенко. – Мына ошондуктан десанттын биринчи бөлүгүн Днепрдин оң жээгине алып өтүү сизге тапшырылат.

Бул тапшырманын аткарылышы биздин полктун, а түгүл дивизиянын ийгиликтүү чабуулуна жол ачат. Силердин оң жээкке өтүүдөгү максат: душмандын ок аткан түйүнүн жоготуу, плацдармды ээлөө, биздин негизги күчтү Днепрден өткөрүп алгыча аны колдон чыгарбай кармап туруу.

...Десантты алып өтчү жер тик белгиленди. Душмандын ок аткан түйүндөрүнүн картасы аныкталды. Ийнежибине чейин так, түгөл ойлонуп бүткөн соң гвардиянын лейтенанты Николаев полктун командиринин колун кармап коштошту.

– Аркы өйүздөн аман көрүшөлү!

...Мына, түнкү саат эки. Николаев баштаган биз, чалгындоо тобу, кайык менен Днепрге түштүк. Кайыктардан дабыш чыгарбай жээктен бөлүндүк. Кезек-кезек ракета атылып, дарыя жарык боло калып жатты, Ракета жарыгынан чочулап бараттык. Ракета жарыгын карай калганыбызда асманда күздүн оор кара булуту көрүнөт. Суу бетинде боз буу, жөө туман. Калактан дабыш чыгарбай, аяр шилтеп, дабышсыз сүзүп барабыз.

Кырсык? Дарыянын орто жерине барган кезде душман туюп калды. Ошо замат жүздөгөн ракета суу үстүндө жылдыз болуп жайнай түштү. Дарыя күндүзгүдөй жарык. Миңдеген ок түн тынчтыгын тытып ийди. Үстүнө жаап турган ок менен ракетадан дарыя барактап кайнап, фонтан болуп атылып турду. Ажал оту!.. Артиллерия менен минометтон бүркүлгөн жалын бет алдыбызда дубал болуп... ошо өрттөн бүткөн күрөң-кочкул дубал бизди чапчыйт, а биз жаналекетке түшүп кайыкка жата калып калак шилтейбиз. Бет алдыбыздан оп тарткан ажал! Бул ажал бизди суудан чыгарбайбы?! Ата-а. Тиги жээкке жармашсак ээ?! Анан салгылашсак!.. Ар кимибизде ушул ой, ар бирибиздин бет алдыбызда – ажал!

Октон бүткөн жамгыр биз жээкке жакындаганда күчөдү, күркүрөгөн кызыл-күрөң жалын улам жакындап каптап келатты. Баягыдан бетер мынабу зор дайраны кайната бүркүп жатты. Күздүн кара-кочкул асманы да чайпалып тургандай эле.

Аңгыча берки өйүздөн биздин артиллерия айбаттуу күркүрөп, тигил ажалга бетме-бет чыкты. Ажалдын

жолун тосту. Биздин десанттын бет алдындагы кызыл-күрөң жалын-чеп кулап түшкөндөй жалп этти. Жээкке али жете элекпиз. Азыр жалп эткен кызыл-күрөң дубалдын ордуна эми кал-кайган капкара дубал туруп калды. Капкара дубал!.. Ошол жээк экенин болжодук. Бар күчүбүздү жумшап, калак менен суу шилеп, кайык айдап баратабыз. Канча ылдамдасак да жээк улам арылап бараткансыйт. Ар бир секунд биз үчүн сутка болуп узарып... Мына акыры жээкке жакын калдык. Бир аз гана метр өтсөк жээкке жармашабыз. Жүрөк үмүттүү дүкүлдөйт. Дал ушул тапта үстүбүздөн чар-р дей түшүп, кайыгыбыз бултаң этти. Кайык тумшугун снаряддын жарыгы чарт бөлүп кеткени көрүнө калды. Кайык калтылдап аңтарылып баратканын бир билем. Николаевдин чукул буйругу угулду:

– Ыргыгыла! Сүзүп чыккыла! Куралды колдон чыгарбагыла!

Днепрге ашыга, жарыша секирдик. Таштай муздак дайрага ашыга чумкуп чабак урдук. Үстүбүздөгү суу болгон кийим, моюндагы автомат. гранат, ок-жарак денени суунун түбүн карай тартып, улам чөгүп, колу-бутум карышып, колу-бутум кыймылдан калып барат, чөгүп барам!.. Мына, азыр... азыр бүтөт!.. Денемди бутум төмөн тартып, башым сууга кирип барат!.. Аңгыча, денемди төмөн тартып бараткан бутум жерге тийгендей болду. Ошо бутума тийген жерден бутум тайгаланып кетчүдөй шаша-буша жер таканчыктап, анан сууну шар-шар жиреп, шашыла жээкти карай кулачтап барам, Жолдошторум да биринен-бири озо жээкке жармашты:

– Болгула! Тез-тез! Менин артыман! – Ушинткен Николаев автоматтын кезей кармаган калыбында тиги гитлерчилердин коргонуу чегин карай шукшурулду, биз анын артынан...

Траншей!.. Бизге ажал огун чачып турган так ушул. Биздин рота куду жалын чачкан ажыдаардын оозуна киргендей ушул траншейге атылып кирдик. Гитлерчилердин ушундагы уюгу менен бетме-бет былчылдашып кан төгүлдү. Мына, канга, терге жуунуп жатып, акыры ушу ок чачкан траншейди алдык. Бизге, Николаевдин ротасына берилген биринчи тапшырма аткарылды. Биздин полкко жол ачылды, Таң сүрүлүп келаткан. Зор Днепр чалкып, үстүнөн дивизияны өткөрүп жатты. Чабуулга туруштук бере албады душман, артына чегинип баратты.

...Календардай баракталып жатты согуштун күнү менен түнү, өксүгү менен жеңиши. Согуштун дабышы – бомба күркүрөп, жер аңтарылып, снаряддын ачуу ышкырыгы мээге тийип, ок мөндүрдөй жаап... Адамдардын үнү – катаал буйруктар, мөндүрдөй жааган окту жамынып, снаряддын ачуу чаңырыгын бет алып, «ураалап» чуркаган боз шинелчен солдат...»

Барактары уйпаланып, саргара түшкөн калың дептер бет алдыда баракталып, Адылбек качантан берки ынак жолдошу менен сүйлөшүп бараткандай. Бул дептер экөө ажырашпай кайда гана болбоду. Түштүктүн мээ кайнаткан аптабы, майданга машыгып жаткан күндөр... Курск алдындагы, Сталинграддагы кандуу майдан... Адылбек жан бирге жолдошторунан айрылган күн. Тоймат, Равил!.. Ошол экөөнүн үзүлгөн колу-бутун азыр да бооруна кысып тургандай жүрөгү зыр этип сайгылашты. Кандуу топуракка жуурулуп калган кол-бут Адылбектин бооруна кысылган бойдон ошо күнү кечке жүрөт беле?.. Аңгыча бая Воронин... Адылбек ошо күнкү күйүтүн жолдошу Воронинге да толук айтып бере албады, бир гана ушу дептерге ачуу жашы менен кошо төктү... А кийин өзү жарадар болуп кансырап жатчуда ушуну жанынан сыйпалап тапты... Күлкан чоң энеси же бая кичинекей Бакени түшүнө кирсе да ушуга эки

ооз сүйлөчү. А Күлүмканычы?.. Күлүмканын эстеп куша болгондо да ушуга ымандай сырын айтып, ушуга ысык жашы тамды.

Согуштун күнү менен түнү, согуштун өксүгү менен жеңиши, баракталып жатты. Ушу дептердин арасында бүктөлүү жүрчү газета көз алдына келди. Качанкы түшкөн сүрөттөй ысык көрүндү бул. Адылбекке азыр да команда берип, алга чакырып тургандай «В ПЕРЕД К ПОБЕДЕ!» Ошо күнкү (17-июль, 1944-жыл) макаланын аттары көзгө тааныш, көңүлгө жат. «Наш рубеж неприступен». «От Советского информбюро». «Награждение бойцов и командиров нашей части». Ушундан төмөнкү жоокерлердин аты-жөнү көз алдыга бадырайды. Алардын арасында Адылбектин өз аты да... Баса, ал жөнүндөгү макала газетанын ошол күнкү санына чыккан. «Наводчик Акбаев» деген темада.

Ошо күнкү майдан талаасы... Ошо күнкү жоокер жолдоштор... Алар бирин-бири куттуктап, бирине-бири кучак жайып, өбүшүп жатышкан.

Ошо күнкү СССР Жогорку Советинин Президиумунун Указы бардык бөлүктөрдө, полкто, дивизияда окулуп жатты. Днепрден өтүүдөгү эрдиги үчүн гвардиянын лейтенанты Николаевге Советтер Союзунун Баатыры деген наам берилди. Мына, баатыр жердешим! Днепрден өтөр алдында жолугуп маектешкенбиз, бир туугандарча. Чынын айтсам, өзүм баатыр болгондой сүйүндүм. Ойноо бала кезимдей алап-желеп болом. Ушу согуш талаасын жаңырта кыйкырып чуркагым келет! Анын эрдиги тууган жерибизге да угулгандыр. Ар нерсе оюма түшөт. Тууган жер көз алдыга келет. Кубанчым көөдөнүмө батпайт!..

«17-октябрь, 1944-жыл. Бүгүнкү кеч башкача. Ызгаар жок, демейки жаан-чачын жок. Кадимки биздин жердин коңур күзү момурап жатты. Чыгыштан батышка кыркаар тоолор тургансыйт... Асман да куду биздин жердин ас-

маны. Тытылган булут арасынан жылдыздар шыкаалап, тытылган булутту жиреп ай баратат.

Күкөнүм!.. Мына, сен экөөбүздүн айыбыз, асманыбыз. Ар күнү кечке экөөбүздү ушул ай, асман гана көрчү. Экөөбүздүн жан билбес сырыбызды ушул ай, асман гана билчү.

Азыр ушул асман да, ай да, тиги ала булут да сени көрүп тургандыр. А сени ушул азыр мен гана көрө албай турбаймбы. Өзүңдү көрбөгөнүм качан деги. Тигине, биздин айыбыз, асманыбыз. Сен кадимкидей карап турат бекенсин; айды, Күкөнүм! Сени күтүп түн күзөткөнүм. Ошол түн... Так ушундай эле ошол түндөр! Мына сага арнаган ырым:

...Жайдын таңы маңкайганда чыгыштан,
Күкөнүм да мени узатып чыгышкан.
Карагаттай карегине тигилип,
Кумар канбай сыр чечишип турушкан.
Салкын төрүм жытасам дейм гүлүңдү,
Мен сагындым жылдыз күлгөн түнүңдү.
Белес ашып, Күкөнүмдү колтуктап,
Жүргөнүмдөй жаш жүрөгүм сүйүңдү.

Ай нуруна магдыраган көшүлүп,
Жашыл тулаң Караколдун түнүчү.
Шыңгыр-шыңгыр кыз күлкүсүн туураган,
Каштай тунук булагындын үнүчү!..

Жатсам-турсам жашыл килем жаздаган,
Өрөөнүңдөн айланайын бешигим.
Жыпар желиң беттен сылап ойготкон,
Эмгеги күч энем элең өзүмүн!..

Күкөнүм, сени да, жашыл өрөөндү да сагындым. Сени, өрөөндү көрбөгөнүм качан. Жүзүңдү көрбөй, үнүңдү ук-

пай, жытыңды искебей... Кат жок өзүңдөн. Эмне болдуң? Кантип жүрөт экенсиң?..

Сени күтүп түн күзөткөнүм эстен кетпейт.

Ошо түнкү асман да так ушундай ала-булуттуу эле. Көлдүн толкунун кечкен кайыктай жарты ай ала булутту ашыга кечип бараткан. Кашаттын алдындагы жыты аңкыган жалбызда ооналактап тынчым кетет. Сени күтөм. Сен келчү тараптан көз албай түндү теше тиктейм. Сабырым түгөнөт. Шырп дабыш чыкса денем дирт этип, жүрөгүм дикилдеп... Мына, акыры кашаттан түшүп келаткан сенин карааның көзүмө чалынды! Кара түндө ак көйнөгүң ошо кашат кырына тура калган түйдөк булуттай апакай экен. Жаны – деним дирт этип, жүрөгүм дикилдеп кетти. Эртеден будуң-чаң түшүп туталанган көңүл жарк этти. Бирок мунун бирин да тышыма чыгарбай бугуп жаттым. Сен кечигип келдиң бүгүн! Мага жетер-жетпестей шыбырап унчуктуң:

– Күтүп калдыңбы? – Мен үн дебедим. Сен жаныма сыңар тизелеп карууман тарттың. – Ай, ай! Уктап кеттиңби? – Дагы унчукпадым, Мурчуюп жаттым. Ал сага таарынганым, сага эркегеним болчу. Сен да мага ошентип таарынчу эмес белең. А сени дагы ошентсе дедим, сенин үнүңдү уга бергим келди. А сен менин кыялымды жакшы көрөсүң, Ичимдегини айттырбай өзүң гана билет эмессиңби, өзүң гана!

Мойнума билегиңди артып, кыткылыктап күлдүң. Ажайып күлкүңө аралаша ажайып жытың келди. Эңги – деңги боло түшүп боорума кыстым өзүңдү, аймалап жаттым, оозуңдан, көзүңдөн, жүзүңдөн...

Түндүн кай маалы экенин биле албайм, же таң сүрүп келатты беле? Биз оонаган жалбыз жыты сенин адеми жытыңа аралашып, мени эңги – деңги мас кылып, түн койнунда мен магдырап, көшүп, а сен менин көкүрөгүмө башыңы катып жаткансың. Уйкудагы наристеникиндей

бир адеми тынооң менин жаны – денимди барган сайын балкытып, өзүм да ушу бейкут түнгө көлкүп-сиңип бараткансыгам. Менин көкүрөгүмү кумарлана жыттап, менин денеме сен да биротоло сиңип бараткансыган элең ошо түнү. Чачыңды бетиме басып, чачыңды гана жыттап жаттым. Ошондо экөөбүз тең көшүп, экөөбүз тең уйку-соонун арасында белек?.. Анан, балача бир чукуранып, көкүрөгүмөн башыңы көтөрдүң:

– Ай-ий!.. Таң сүрүп калган го?! – Куланөөк тарткан Керме-Тоо башы али көшүп, жер-суу али үрүл-бүрүл болчу. Сен шаша туруп, шаша жөнөмөк болдуң. Мен кучагыман чыгарбай, үздүгө аймалап, кумарлана жыттап унчуктум:

– Күкөнүм, коё турчу? Биртике коё турчу? Эртең кечикпесең? Эртең да ушу жерден ээ?

– Макул, эртең... – Ушинткен сенин үнүң саал каргылдана түшкөнүн сездим. Эмнеге анттиң экен!..»

«7 – декабрь, 1944-жыл. Харьков. Госпитал. Бутумдан жаралангам. Мында келгениме кыйла болду. Жарааттын кыйнаган күндөрү өтүп, эми жаным өзүмкү.

Адеп мында келген күндөр. Кирпик ирмей албай алдастап, күндө да, түндө да көзүмө өрт менен гана кан көрүнүп, биз бая Днепрден өтүп бараткандагы сууга жааган ок, ракета, суу бетин дубал болуп тозуп турган кызыл-күрөң өрт. Мына ушундан башка көзүмө көрүнбөй, өзүм ошо өрт арасынан алдастап, баса ошо өрт арасынан элес-булас жарк эте калып жок болот Күкөнүм! Кийин эс-учуму жыйганда Күкөнүм көз алдыман кетпей, анан чоң энем, Бакеним...

Мына, балдак таянып жүрөм. Госпитал үйүмдөй. Мындагы докторлор, өзгөчө сестралар мени менен ынак. Өзгөчө Зина. Ай чырайлуу кара көз кыз Зинанын кырдач мурду, бөйтөйгөн оозу, жадыраган ак маңдайынан өйдө Күлүмканыма окшош. Өзгөчө уургун жыйып

күлүмсүрөгөнүчү. Ушу госпиталга келгенден, адеп эс-учуму жыйган күндөн тартып, аны көрбөй тура албас болдум. Аны адеп көргөнүмдө ал мага дары алып келген экен. Дарыга кол сунуудан мурун аны тиктеп талып калыпмын. Куду Күлүмканымды көргөндөй жаны – деним дирт дей түшүп, жүрөгүм дикилдей кетти. Демим дирилдей чыкты. Колум саал калтырап турганын көрдүм. Ал мени бир жалт карап алып, аркы ооруларга кетти. Аны ээрчий карап отура берипмин. Өзүмөн-өзүм туталанып, айылдан эч бир кат-кабар албаганыма санаркап отурат элем, көңүлүм жарк дей түштү, куду жайкы жамгырдан кийинки күндөй!..

Бүркөө көңүлүмө күн тийгизди Зина. Мени жөө тумандай каптай калган санаркоо, туталануу, жел айдагандай жоголду. Зинаны гана көрүп тургум келет. Анын көзү менен маңдайы, күлгөнүчү! Күлүмканымды көрүп тургансыйм. Мен анын сүрөтүн тарта баштадым. Бир нече жолу тартып, кайра өзүмө жакпай өчүрүп, кайра тарта бердим. Деги кичинемен сүрөткө жакын жайым бар. Айылда экенде ар кимди тарта коюп, көбүнчө жолдош-жоролорумду тамашалап тарта салып, алар менен алышып-күрөшүп, тытыша кеткен күндөр эсте. Кереге газета чыгаруу жагын мугалимдер көбүнчө мага тапшырчу. Ушундан соң ал кереге газетанын түшпөс хандай редактору да, макала жазган автору да, аны кооздогон сүрөтчүсү да өзүм боло жүрүп...

Мына, Зинанын сүрөтү. Тартып бүтүп, тушума илип койсом, адеп муну тааный койгон аксаргыл сестра:

– Ах, это Зина! – деп алып чуркаган бойдон кетти да бүт госпиталды дүргүттү. Менин палатама сестралар, а түгүл балдакчан солдаттар да толуп кетти. Дегеле бир укмушту көрө койгонсуп, сүрөттү жардана карап жатышканына ыңгайсыз абалда калдым. «Кап! Көргөзбөй эле койбой!» Өзүмчө ушинттим.

Бир оокумда Зинанын өзүн көрдүм босогодон. Куду баланын тушоосун кестирчүдөй эки колунан алып декилдеткен жолдоштору аны палатага учкун алды чуркатып жетип келишти. Сүрөтүн карап, көзү бакырайып оозу жарым ачылган Зина эми өзүн тегеректеген уу-дуудан кысылып, уялыңкы, жүзү тамылжый түшкөнүн көрдүм. Көрүп тура бергим келет, Күлүмканымын эле өзү.

«Биздин художник». Госпиталдагылар мени ушинтип атайын шылдындап жатышкандай ызалана калып, анан көнүп кеттим. Эми алардын тамашасына көңүлүм эргийт.

Зинадан көз айырбай Күлүмканымды эстеп, Күлүмканды көзүмөн кетирбей анын сүрөтүн тартып жүрөм. Мени биртике эле уйку аралабаса (түшүмдө деле аны менен жүрчүмүн) күнү-түнүнө көзүмдө турган аны тарта бердим.

Мына, Күлүмканым кроватымын башында. Ууртунан жылмайган ал өзүмдү гана кыя карайт алдыртан. Аны тиктей берүү мага ыракат.

Кан тамчыдай кулагыңда сыргагың,
Кара алчадай каректеги сырларың.
Көз алдыма секунд сайын сермелет,
Кыя карап ууртуңду жыйганың!..

Күкөн! Мен комуз гана чертип, ага үн кошконум болбосо өзүм качан ыр чыгарчу элем? А сени тиктеп турсам бирди-жарым ыр түрмөгү көңүлүмдө удургуйт. Сенин өзүң түгүл кийимиң да, баягы түнкү ак жибек көйнөгүңчү!.. А күндүз мектептен менин көзүм сенин жашыл жоолугуңду издечү! Көктөм түстөнгөн жоолугуң кыздардын арасынан кылак көрүнө калса... Мен өзүмдү коёрго жер таппай!..

Госпиталга келгениме кыйла күн, күн түгүл кыйла жылдар өтүп кеткендей зарыгам, сени гана эш тутам, сени гана санааман чыгара албай кусалана берем.

Күн артынан күндөр өтсө зыпа-зып,
Саат чотун кага берди чыка-чык.
Тиктей берсем тилсиз гана жүзүңө
Тунук мончок тамчылады тыпа-тып...

Көрүшпөсөк унутту деп санаба,
Куса болдум, түшкө кирчи садага!
Даба канча жолукпасак жүзүмдө,
Дары тамыз илебинден жарага!»

23-май, 1945-жыл. Түнкү саат үч. Түнү бою кирпич кага албай койдум. Демейде уйку качса, кулак чуулдап, баш зыңылдап ооруп чыгат го. Бүгүн катуу уктап жаңы ойгонгондой көңүлүм чайттай, жүрөгүм элеп-желеп.

Эртең госпиталдан чыгып, айылга жөнөйм. Бу түнү менден уйку качып, кыялым жер кезип жүрөт... Тууган жерге жетип барып тоо-ташты кыдырып, эл-жерге эреркеп, ага-иниге учурашам. Көз алдымда – Күлкан чоң энем отурат мага жалбарып. Бакеним кайда экен? Деги ал табылды бекен? Кана дейм өзүмө суроо берип. Адегенде кайда барсам? Күлүмкангабы же? Деги ал кайда болду экен? Баягы бойдон Оштобу же? А балким эмгиче күйөөгө?..

Тандын атышын чыдамсыз күттүм.

8

7-июнь, 1945-жыл. Мына, Талас. Госпиталдан чыкканы жарым ай дегенде тууган жердин топурагын бастым. Райондун борборунда турам. Биз тиги Көк-Таштан окуу издеп келчүдөгү заңгыраган бийик үйлөр бир жакка көчүп кеткендей окшош боз тамдар гана жепирейип, бакжайган дарак арасынан шыкаалайт. Боз тамдар өз айылымдын адамдарындай өтө жупуну

да ысык көрүндү көзүмө. Али таш төшөлө элек чаңдак көчөсүндө арыштай басып, айланама кадала карап барам. Үстү-башы жупуну, өңү азыңкы кишилер да мени тоорула карашат.

– Аскерден келаткан бала экен.

– Кайсы айылдан болду экен?

– Бактылуу тура бечара, уруштан аман келаткан.

Бул үндөрдү арабанын калдырагы басып кетти. Бет маңдайыман чыга түшкөн арабанын кош аты текирең-таскак менен келаткан экен. Узун шапалагын үстөкө-босток шилтеген арабакеч тикесинен туруп алыпыр. Ал ушу тапта өрт чыккандай шашып баратса да тушма-туш келе калганда мага көз чаптыра кетти. Ушу буркулдаган ачуулуу кишинин өңүн буурул сакал, мурут басып, жапалдаш тулкусу да араба үстүндө калтырап-титиреп баратканын көзүм чалды. Аны дароо таанып мен салам айткыча калдыраган араба өтө берди. Ошо менден өтө берип, кылчая карап калган ал ашыга божусун тартып, чалкалай түшүп: – Трр-рр! Ой! О, айланайын?! Сен!.. Ой, сен Акбайдын баласысыңбы?! – деп алып, кайра тактады. – Ой, сен Адылбексиң го?!

Ушу тапта мен анын жанына барып калган элем. Бул кадимки Осмон бригадир! Мен да кубанып кеттим, аптыга салам айттым:

– Осоке-е! Салоом алейкум, Осмон аке!

Божуну ырдыбанга жаза-буза чала койгон Осмон бригадир арабадан бери каргыды. Экөөбүз кучакташып көрүштүк. Осмон бригадирдин көгала сакал баскан бети мойнуму жыттап, өгө болгон чорлуу манжасы эки жаагымды сылап жатты, – Оо, айланайын! О, айланып кетейин! Мына азамат болуп!.. Мына бактылуу турбайсыңбы! Уруштан аман келип... Ырас болбодубу!

Минткен ал эми мени кучагынан чыгарып, быяктын жайын айтууга өттү:

– А Бает да келген ырайонго. Баяртең чогуу келген-биз. Ал бенсия туурасында тиги оенкомго кеткен. Аны эми ошерден табасың, – деди да кайта минтип буюрду мага. – Баса, түш арабага, мен өзүм сүйүнчүлөйм ага. Өзү да сенден камыр санаа эле.

Биздин араба тиги военкоматка жеткиче айыл-апанын аманчылыгын сурап бараттым Осмон бригадирден:

– Ии, Осмон аке, жатасыңар? Деги ага-тууган эсенби?

– Ээ, баарыбыз жалпы-жайык, өзүң көргөндөй, – деп келаткан ал – эми, баягы, э... – деп, ыктыта токтоп, анан ашыга шапалак жазгап, аттарды айдап калды. – Айт, чү-ү!

Жүрөгүм кооптуу дүпүлдөй түштү. Неси болсо бир суук кабардын илеби келди. Ой-санаамын баары бая кичинекей Бакениме кетти. «Эми бая э...» – деп токтогону эми бая эң кичине карындашың жаздым болуп калыптыр, калганы аман-эсен! деп салгандай угулуп, тула-боюм дүр дей түшүп, ырдыбан кармаган колум калтырап турганын байкадым. «Кенедей болгон байкушум!» Ичимен ушинткеним угулду өзүмө. Аларды бая бизден бөлүп алып баратканы көрүндү көзүмө. Короонун кырына, андан кара жыгачка жармашып карап отурганым, балдардын эң артында кибиреп бараткан ал улам кылчактап караганы... Мага ушул азыр Осмон бригадирдин арабасы да араба бараткан жол да көрүнгөн жок, а түгүл арабанын калдырагы да угулбай, ошо Осмон бригадирдин өзүнүн сүйлөп бараткан сөзүн да укпай калыпмын.

– Эми сен ошент, – деген ал арабасын токтотуп түшүп жатыптыр. Военкоматтын жанына келип калганыбызды көрдү. Мен кошо түшмөк болдум эле Осмон көзүн жүлжүйтө күлдү. – Сен түшпө. Былк этпей отура тур. Мен Баетке сүйүнчүлөп, мында жетелел келем. – Ушинткен ал жанталаңдап шаша басып кетти. Анын тилин алып мен калдым. Военко-маттын айланасын көзүмөн өткөргүчө

болгон жок, тиги там далдаасынан кишилердин үнү бак-бак этти. Аңгыча, менин жаныман азыр кеткен Осмон бригадир менен Бает акем талашы бардай туткакташа чыкты. Бает акем жылаңбаш, тебетейин Осмонго жулдурган ал такып сурайт:

– Ойэ кана? Кайда деги?

Осмондун жана «былк этпе» деген буйругун унутуп, мен арабадан секире чуркадым Бает акеми карай. Кучакташкан экөөбүз оо, чай кайнам көрүштүк.

– Айланайын! Айланайын каралдым!.. – Үнү каргылданган анын сууланган, сакал баскан бети-башы менин бетими аймалап жатты.

– Болду, болду эми! Аман көрдүм акыры... Өлгөндөн калган байкушум!

Бает акемин өңү да, тула бою да баягыдай эмес. Өзү карсылдап кайраттуу, мүнөзү да катаалырак эле эми минтип жашык болуп алыптыр. Далысы керилген барскандай чымыр киши эми шүйүп, далысы эңиштеп, кадимки чымыр денеси да шалбырап бошой түшкөндөй. Көзүнүн айланасынан өйдө сакал баскан, мойну-башына бырыш толуп, жаагы шимилип, бетинин сөөгү чыгып турат. Алагай көзү да негедир жалтандап, ыйламсырагансыйт. Муну көрүп менин да негедир зээним кейиди.. «Ээй, оңбогон согуштун заары!» – дедим ичимен.

Экөөбүз атчан тоого чыгып келебиз. Бает акемки Каман-Сууда. Колхоздун жылкычысы экен. Согуш жайын билгиси келген анын суроосу улам бутактап узарып, жол кыскарып келет. Мен болсо айыл-апа, үй-бүлө жайын эбак эле сурап билгем. Чоң энем да кыбырап жүргөн көрүнөт, Кичинекей Бакенден али кабар жок экен. Сөз арасында тым-тым боло калабыз. Бает акем ат жалына эңкейе теминип, камчылана берет да анан ошо ат жалынан бир нерсе көрө койгондой көз ирмебей тиктеп келет.

Мына, биз улам өр талашып барабыз. Тигине тоо

этегиндеги биздин кымындай кыштак. Ошондон ары мел-мел талаанын ары чети мунарык түшүп закымдап жатат. Бая Тоймат экөөбүз сугатта жүрчү Кемер ошо... Мына, карагөк адырлар, биз ышкын уулап, ышкын, көбүргөн көтөрүп жүрчү бийик беттер... Биз кой жайчу шагылдуу күңгөйлөр... Кат-кат уюп калган күрөң борчуктар көзүмө чоң энем түспөлдөнөт. Анын ак чачын, бетине толгон бырыштарын түгөл көрүп тургансыйм тоо бетинен... Мектептен келатсам да, жумуштан келатсам да ал мени тышта эле карап отурчу эле мыйрыгый алаканын маңдайына серепчилеп. Менин карааныман көз айырбай отурган аны алда кайдан көрчүмүн. Булут чулганып жаткан ак чач тоолор куду чоң энем!.. Мени жолуман утурлап, мени ээрчий карап, мага ар дайым өнтөлөп турган анын каргыл үнү угулат:

«Оо, кагылайын карааныңдан!» – Үйдөн баяртең эле кеткен мени бир айлык жолдон эми келгендей, берерге тамагын таппай шашып, өзүнчө кобурап жүрчү. «Өзөрүп калдың го? Ичегиңе кан жүгүрүп кетпедиби! Баса, берки Тоймат жетимиң кайда? Аны да ала келбей... Тоюп албайт беле курган жетим!..»

Ооба, чоң энем мына ушул азыр да Тойматты сурап тургансыды. «Тоймат жетимиң кайда?» Мына ушул кулагыман кетпей, өзөгүм карармак гана түгүл өрттөнүп да кетти...»

Көзүң бир аа менен маңда-айы-ың,
Кө-өңүлдө эле тура-ат а-ар дайым.
Сагын-дым аа се-ен-и а-артыкча-а,
Са-ананд-ан аа чыгып ка-алба-айы-ын!

Мөңгүлүү тоо тараптан жорткон жел ыр алып келди. Ачылып кеткен эшиктен чыккансыган ыр шаңк этип, Адылбек оюнан ойгонду. Үр тиги күңгөй беттеги мөңгү алдынан чыккандай. Так ошо күңгөй бетте жымыңдаган

топ жылдыз бар. Адылбекке адеп ушул ыр менен согуш кусасы, солдат жубайы – жаш келиндин кусасы... жумуш үстүндө тор талаага ырын төккөн, ырына кошуп кусасын төккөн жаш келин көрүндү. Ыр улана берди Күңгөй беттеги топ жылдыз улам жакындап маңдайда.

– Мына, жеттик Сары-Ала-Сазга, – деген Ишен шофёр арттагы сугатчы балага кайрылды. – Эй, жигит үйүңдү тааныйсыңбы? – Бала болсо караңгы машинанын ичинен сөөмөйүн сунуп, ошо тиги жарыкты көргөздү:

– Биздики тетиги. Ырдаган биздин приёмник. «Ырдаган биздин приёмник!» Баланын сөзүн өзүнчө, өз ичинен кайталады Акбаев, өзүнчө эргип койду. «Тоонун башы. Электр жарыгы. Радио, газ оту. Мына, бүгүнкү чабандын турмуш шарты».

Балага жүзүн буруп, негедир минтип сурады Акбаев:

– Тезек терип жагасыңарбы? – Муну сураган Акбаевге делдейе карап гана унчукпай калды бала, тамашалап атабы деди. А чынында бу бала тезек жакканды көрө элек. Бала эс тартканы көргөнү газ. Баланын көз алдында аппак печка, көгүлтүр жалын гана.

...Ушул азыр Акбаевдин көзүнө нөшөр көрүнүп, ошо нөшөр алдындагы үтүрөйгөн боз үйдөн бирөөнүн сөгүнгөнү угулду:

«Оо, атаңдын башы-ы! Атаңдын гана оозуга...»

Акбаев өзүнчө бырс күлүп ийгенде жанындагы Ишен шофёр да, берки сугатчы бала да өздөрүнчө элеңдей калышты. Акбаевдин капыстан күлгөнүнөн ыңгайсызданышты, бирок анын эмнеге күлгөнүн батынып сурай алышпады...

Кең чалкактагы оторго жетип келген булардын машинасы ак чатырга чукул келип тык этип токтоду. Ыр жанагыдан даана, жанагыдан да кубулжуп ушул чабандын оторунда чоң концерт болуп жаткандай шаң бар эле,

Акбаев бу Сары-Ала-Саздагы чабандарды түгөл кыдырып, ар биринин ал-абалын билип, ушул жумадагы жаңылыгын сурап, муктажын угуп, кайра тартканда таң сүрүп калган эле. Таңга аралаш шыбыргактап ак жаан келди. Жаанга аралаш, таңга аралаш Акбаевдин кулагын жанагы сөгүнгөн үн угулду кайра да:

«Оо, атаңдын башы-ы! Атаңдын оозуга... Маа бир көң тартып келгенсип!..»

1947-жылдын жазы. Чаткал. Жайлоонун көз ачырбас жаанчыл күндөрү. Акбаев Чаткалдын жазын адеп көрүшү. Ай бою куралган ак жаан мал-жанды курутуп турган. Кой онду жайыла албай коктуга ийрилип, күнү-түнүнө түндүгү тартылган үйлөр жаандуу боз буурул асман алдында шөптүрөп турган. Нөшөрлүү боз-буурул асманга бетин тосо караган Адылбек кай маал экенин болжой албады. Колундагы саатын гана карап, бешке он беш минут калганын көргөндө гана таң атканын билди. Адылбек түнү бою Чаткалды кыдырып келет. Туман баскан адыр-белести кесип келет. Атчан болчу. Өз атынын мойнунан өзгө эч нерсе көрүнбөчүдөй. Кыйгач төккөн ак жаан, боз туманга аралашып, асман-жер чалмакей.

Жаан алдындагы үтүрөйгөн боз үйдү бет алдынан көрө койгон Адылбек буга чукул келип токтоду. Жаанга жонун тоскон топ кой жуушабай бири-бирине ыгып, азыр бир жакка үркүп кетчүдөй. Үтүрөйгөн үйдөн бери баш баккан жан жок. Киши түгүл мындайда абалап тосо чыкчу сак кулак ит да ушул жаандан ышынып бир коңулда жаткандай.

Баса, шоңшоюп артынан көтөрүлгөн түндүк жабуу алдынан түтүн уюп, үйдөн ыкшыган жөтөл чыкты аңгыча.

Жетөлдү улап тыштан үн катты Акбаев: – Үйдө ким ба-ар? – Эч жооп болгон жок, жооп ордуна жанагы жөтөл басылбады. Акбаев кайра үн катты: – Оо, үй-дө ким ба-ар?

Мына ушундан кийин ачуулуу үн угулду үйдөн:

– Оо, атаңдын башы ба-ар! – Бул жанагы жөтөлгөн үн экенин тааныды Акбаев. Ачуулуу үн өзүнчө сөгүнүп басылды. – Ким ба-ар! деп, маа бир көң тартып келгенсиген атаңдын көрүгө урайын. Желпичи ой! А үйлөгөнүңдү тоотпойт бу, желпи! – Акбаев кирип барганда ушинтип жаткан экен алиги сөгүнгөн киши, тиги коломтого боортоктоп от үйлөгөн аялына.

– Ассалоому алейкум! – Акбаевдин саламына алик алууга чамасы келбей калды үй ээсинин. Ал түтүндөн ачышкан көзүн кош колдоп укалаган калыбында башын көтөрдү эле, анын көөлөнгөн бети, уйпаланган сакалы эле көрүндү буга. Кызарып жаш аккан көзү менен аял да жүз бурду коломтону таянган калыбында. Экөөнүн үстүндө тең таар чепкен экен. Тышта кокту-колоттуу чүмкөгөн жаандуу тумандан бетер үйдө түтүн да көз ачырбайт. Ары капшытта үйүлгөн терилердин астынан кичинекей балдар көрүндү. Коломтодогу кароолонгон суу тезектен түтүн баргыйт. Түтүндөн ачышып, кызарып түйрүлгөн көзүн кыбыңдаткан үй ээси бу капыстан кирип келген Акбаевди чочуркай карап калды. Ыкшыган жөтөлүн азыркы сөгүнгөнүнө кошуп кармай калгансып, оозун алаканы менен бек басып турду үй ээси. Түтөгөн коломтодо бет маңдай отурган эрди-катын унчукпады, мейманга сыпайгерчилик көргөзүүгө да чамасы келбеди. Түтүнгө ачышкан көзүнөн жаш агызып, оозу-мурдун алаканы менен басып турган кара сакалдын бери жагына барып жүйүртө басты Акбаев, өзү сөз баштады түтөгөн коломтону карап:

– От күйбөй аткан экен, тезек суу да.

Муну айтып жанында отурган ушу колхоздун активдеринен болсо дароо чарпыша кетмек жаны кашайып турган үй ээси. Качантан жыйнаган ачуусун күү төгүп, анан «мынабу коюнду азыр өткөрүп ал» деп ордунан булкуна туруп, үйүнүн эшигин каңтара ыргытып, тышка жулкуна чыкмак. Заарын бетине алган бу кара сакал чабан ошо активдин ай-кой дегенин укпай ушундан дароо эле кыштакка көчүп кетүүгө камынмак. Азырынча чоочун кишини тиктеген эрди-катын бир саамга тилден калгандай.

Бу бейтааныш кишиге карай насыя сөгүнүп алган эринен улам ыңгайсыздана түшүп, коломтодогу быкшыган тезекти оңдоп калап кирди аял. Эркек болсо азыр кусуп ийчүдөй алаканы менен оозун баскан калыбында күрк-күрк жөтөлдү. Бир оокумда карсолонгон тезек коңулунан күүгүм-саргыч жалын соймоңдоду, жөө тумандай самсыган түтүн саал көтөрүлдү. От араң тутанып, аны менен аял кошо тутангандай унчукту:

– Түк кургадады ушу бир кап тезек. Күндүн түбү түшүп калгансып, бир көз ачырсачы анан калса! Сүттү чийки ичип калдык! – деди да колуна кычкач алган эрин тыйды, куду кармаак баласын тыйгансып. – Ой тийбе! Тим коё турчу, бай болгур!? Өлүп-талып араң тутантса...

1947-жылдын жазы. Тоонун жазы. Анда газ түгүл бир калам тезек таппай ушинтип апта бою кара нөшөрдө калчу малчылар. Акбаевдин партиялык иште адеп шилтеген кадамы ошо жаз болчу. Чаткал райкомунун агитация-пропаганда бөлүмүндө жаңы гана иштей баштап, ошо жазгы кара нөшөрдө малчыларды кыдырып жүргөн.

Баса, адегенде мугалимдикке дайындалчуда ушу малчылар менен иркектешип, бел ашып кетпедиби. Мунун багына ошо күнү Үрүстөм көчүп келатыптыр Чаткалга. Үрүстөмдүн бир саан ую, бир ноопазы, анан эки эшеги, бир арык аты бар экен.

– Бу көчүү-конууда унаа жетсе ээр-токум жетпейт. Энди өз бала эмессиңби. Ташкуланы эптеп токуюн, сен мин, маалимсиң! – деди Үрүстөм бажаңдап. – А биз алачыкты уй менен ноопазга жүктөп өзүбүз бала-чака менен тиги эки эшекке оолашабыз.

– Атты өзүңөр мингиле, – деп Адылбек канчалык көжөлсө Үрүстөм болбоду. Ташкуланы шапа-шупа өзү токуй салып Адылбектин алдына тартты:

– Мына, молдоке, энди көч баштай бер.

Козулары торолгон койду эркеч баштап, алдыда чуулдап, барак куйрук көк дөбөт менен ала канчык көч жандап жортуп келет. Жана айтылган уй менен ноопазга алачыкты, бир-бир салым төшөнчү, казан-аякты артып, эки эшекке аялы экөө минген Үрүстөм экиден төрт баланы алды артына жармаштырып, бу Адылбек да калган эки баланы өңөрүп-учкаштырып алган эле.

Көч бу жол бойлото көк кууган койдун аяны менен баратты. Таңынан чаңкайган асманда түш оой булут аркайып, аба сыркаар тартып, жаандын илеби келди. Асманга бетин тоскон Үрүстөмдүн уурту ырсайып, сакалы сербейди, ошо асман менен сүйлөшүп тургансып кобурай кетти ал:

– Оо-уу, эми Кара-Буураны ашып алгыча коё тургай эле жаабай.

Аңгыча аркайган булут куралып, заматта алай-дүлөй асмандан чагылган ойноп, те ошо Кара-Буура тараптан гүр-шар! гүлдүр-шалдыр этти. Түнөргөн булуту үйөрлөгөн асмандан жерди карай көчкү жүрүп келаткансыды. Шатырата төккөн нөшөр алдында кой чуркурап, өр талашып, жаан өтмө-катарынан өткөн көч токтобой келатты.

– Ата-а жарыктык! Күндүн ачуусу чыкпай... Ээ, бу дабанда дайым ушу. Кара-Буурадан ачык-жарык өткөн күнүбүз дегеле болгон эмес. Ээ, касиетиңден айланайын! Бу бизге бүгүн ашуу бербейт окшоп калды.

– Ушинтип добул алдында кобураган Үрүстөм тиги эшекке учкашып-чиркешкен балдарды калкалап жүргөнү. – Ии, тебетайыңарды түшүргүлө, кулагыңарды добул урат. – Тооктун канаты алдында коргологон жөжөлөрдөй балдар чыңылдап, ата-энесине жамынып, балдар түгүл бу Акбаев да жалаң боз шинелдин жакасын көтөрүп, пилоткасын бир кулагына басып, добулдан корунду.

Булар ошо күнү Кара-Буураны тирей барып конуп, кара баскан дабанды эртең менен ашты. Чаткал... Учу-кыйры көрүнбөс даркан өрөөндүн кокту-колоту аппак экен. Чүштөдөй жука шейшеп жамынгансыган кең өрөөн алгачкы жаш кар алдында керилип жатат. Өрөөндө каа жайылган мал, каа күдүрөйгөн айыл көзгө чалынбады. Карга өңдөш булуту тытылып бараткан көгала асман алдында жымжырт гана сулк жатат Чаткал. «Чаткалга барасыңбы?» ушинткен бирөөнүн үнү угулду буга. Ушул үнгө катар жашы токтолгон кишинин мээрим өңү көрүндү. Бир көзүндө чечи бар, каңшарлуу чаар кишинин өңү жайдары экен. Мынабу бою шырыктай боз шинелчен солдаттын али балалык өңүнө көз токтотуп караган киши күлүңдөп койдү:

– Колуктуң барбы? – Адылбек саал унчукпай гана уяң жылмайды. Тиги кишини карабай столду караган калыбында күңк этти:

– Жок. – Экөө бир азга тым-тым боло түштү. Анан тиги киши-Алжанов өзү сөз улады:

– Али жашсың. Согушуп келгениң ырас. Бирок эми... турмуштагы күрөшүү мына эми башталат. Жыйырманчы жылдарда Совет бийлиги жаңы курулуп жатканда биз ушу сенден да жаш болчубуз. Эми аны өзүңөр угуп жүрөсүңөр. Эң башкы нерсе – сен коммунистсиң! Коммунист!.. Жаш муундарга коммунисттин духун сиңир, коммунисттин максатын туюндур. Кайсы гана майданга

кирсен да өзүңдүн коммунист экениңди унутпа! Мен коммунистмин, мен жеңемин деп кир.

Акбаев а күнү облонодон түшкө жакын чыкты. Ал ушу тапта куду бая адеп согушка кирип бараткандай эле. 1943-жыл. 18-сентябрь күнү Адылбек партиянын катарына өтүп, Ата Журт үчүн ант берип майданга кирип бараткандай дене-бою баштагыдан чыйралып, облононун башчысы Алжановдун сөзүнө көңүлү эргип, акылы тунуп чыккан.

10

Айгыр-Жалга Адылбек күн батарда жетти. Тулаңы күртүлдөгөн адырлардын ою-кырында эки-үчтөн оттоп чыккан бодо малдай жалпак тамдар бирин-серин. Удур-будур тектир саздар али эрип кете элек кыламык астында чылпылдайт. Ушу кыламыктуу сазды кечкен Адылбек тээ-тигинде ат тушап жаткан баланын жанына барды. Атына чидер салып турган бала өз жанына келаткан кишини утурлап салам берди:

– Ассалоому алейкум, аке!

– Алейкума ассалам, жигит! – Алик алган Акбаев мынабу баланын атынан мурда бу кыштактын атын, анан мындагы мектептин кайсы жерде экенин сурады.

– Аа, мектеппи? Мектеп тетиги. – Бала тиги дөңдөгү жалпак тамдын түтүнү тарапты сөөмөйү менен көргөздү да минтип кошумчалады:

– Дөөлөттүн тамынын жанында. – Адылбек бу баланын атын эми сурады, анын мойтойгон бетине тигиле карап:

– Ии, жакшы! Сенин атың ким эле, жигит?

– Нурмат! – деди бала токтолбой.

– Нурмат, сен мени эми ошо мектепке ээрчитип барчы айланайын?

Бала дароо макул болуп ээрчиди. Адылбек жолдо баладан аркы-беркини сурап баратты:

– Сен окуйсуңбу, Нурмат?

– Окуйм, аке! Быйыл төртүнчү сыныптамын! – Бала шар кетти, анан Акбаевге карап минтти. – Бирок азыр мектепте эч ким жок да, аке. Окуган балдар бая шашкеде тараганбыз.

– А мугалимдердин үйү ушул айылдабы? – деди Акбаев.

– Ушул айылда, бирок алар бүгүн оу төмөн... жорого кетишкен. Алар дүйшөмбүгө чейин келбейт чагымда. Бизге үч күндүк тапшырма берип кетишкен.

Нурмат баланы ээрчиткен Акбаев тиги дөңдөгү мектептин алдына барганда күн чылк батып калган. Балык жондотуп жаап, үстүн ылай менен шыбаган тамды актап коюшкан экен. Кош терезеси чыгышты карап, ошо кош терезенин үстүндө Маркстин портрети. Ошо портретке көз токтото калган Акбаевге мектептин адресин баян этти Нурмат:

– Карл Маркс атындагы жети жылдык мектеп.

Ушул көк дөбөгө коюп кеткен жер чегиндей текчейген мектепти айлана басты Адылбек. Жапырайган дубал ээнсиреп, жалпак каалгасында кулпу турат. Дөбөдөн төмөн жылга-жылгада карарып булак жатат. Ошо булак бойлогон эчки тал, жийде-бурак жылгадан чубашкан балдардай бу дөңдөгү мектепти карайт.

Күүгүм кирди. Адылбекти ээрчиген Нурмат да кетпей жүргөн эле мектеп айланасында аны-муну баян этип.

– Нурмат, – деди Акбаев анын колунан кармап. – Алиги сен айткан Дөөлөттүкү кайсы эми? – Бала ушу тапта башка нерсеге алагдыбы айтор, кайра мунун өзүнөн сурады:

– Кайсы Дөөлөттүкү?

– Мектеп Дөөлөттүн үйүнүн жанында дебедиң беле?

– Аа! – деген бала эми эстеди жана өзү айтканын. – Шаана энемкиби? Дөөлөттүн энесиникиби? Ал-тигине. – Мектептин үстү жагындагы моруна түтүн булаган жепирекей тамды көргөздү бала.

– Жүрү, ошондо баралы? – деди Адылбек. Бала лам дебей ээрчиди. Билгенин оозу тынбай сүйлөп да баратты.

– А Дөөлөт аке согушта өлүп калган. – Муну уккан Адылбек саал селт дей түшүп кайра сурады:

– Балдары барбы Шаана эненин?

– Жок, – деп бала чорт жооп берди.

– Анан ким менен турат?

– Шаана энем өзү эле.

Нурматты ээрчиткен Адылбек тиги жалпак тамдын жанына барды. Жетери менен өзүнө сырдакана кыңыраган каалганы акырын көтөрүп ачкан Нурмат Адылбекке жол берди:

– Кириңиз, аке? – Ушинтип айтып, өзү шып кирген бала босогодон ары бир кадам алдыга аттады да бу Адылбекке сөөмөйүн көтөрүп унчукпа деген белги берди. Баланын минтери эп экен. Тиги төрдө жайнамазда кемпир чөк түшүп олтуруптур. Колу боорунда, ээги тизесине тиер-тийбес бүрүшүп отурган анын улам башы шылк дей калып, улам эрди гана кыбырайт. Кемпирдин күнүнөн-түнүнө эрмеги, түгөнбөс тирилиги намаз. Күн менен түндү саатың менен болжоп көргөн эмес, аны колу тынбас тирилиги менен өлчөйт. «Кечке ушуну араң тытышмын», Жанындагы додо жүндү чеңгелдеген ал комсунуп калат. «Күндүн кыскарганы ушу да». Кыскарган күн менен узарган түндүн ченин алган кемпир мына ушундан кийин гана жатууга камынат. Жок баса, жатуудан мурда куптан намазын окуп алып, анан барып, тиги бөлтөйгөн жүгүнө кол сунуп, асты-үстү жыйылган төшөнчүсүн жыра тартат. Кадимкидей жыйылган жүктүн алдына ала кийиз, шырдак, анан барып жууркан-төшөк жыйылат

эмеспи. А бу кемпирдин жүгү тескерисинче. Адегенде алды жагына бөлбүрөгөн жуурканы менен эки төшөгүн жыйып туруп, эң үстүнө ала кийизди бастырып салат. Кемпир жүктү такмазалап отурбай ушинтип колунун оңуна карата гана жыйып коёт.

Мына ошол жыйылган төшөнчүсү тарапты карап отурат ал намазын окуп. Бу намазын да оң келгендей окуй берет. Эрте дебейт, кеч да дебейт. Оюна келе калса окуй бермей. Мына азыркысы намаз шам бекен? Же намаз куптанбы? Аны өзү да айра албайт, ошондо да ниет кылса эле болду, тиги жайдан ушунун кайырын тийгизсе болду.

Жай намазда отурган кемпирдин бар турпатын карап турган Адылбек аны өзүнүн Күлкүн чоң энесине окшотту. Чоң энеси да ушинтип дем чыгарбай, дал ушинтип үлүлдөй иймейип отуруп окучу.

– Үйдө шырт эткен дабыш жок эле. Намазын окуп бүткөн экен. Чекеси жерге тийгиче жер таянып атып өйдө болгон кемпир эми бери бурулду да күүгүм аралаш үйүндө турган эки караанды көрдү.

– Амансызбы, эне? – Ушул үндү улай карады, шырыктай кишинин боюн көрдү кемпир. Аманчылык сураган андан кайра сурады:

– Бя? Сен кайсы бала элең? Акбаев үчүн берки Нурмат жооп берди.

– Чоң эне, бул акем, мейман!

– Бя? Бейман дейсиңби? – Минткен кемпирдин үнү сүйүнчүлүү саал энтиге чыкты. Карбаластаган ал жан чөнтөгүн оодарып ширеңке тапты, табарын тапты го күйгүзө албады. Калтыраган колу чага албай чийи сынып кетти.

– Келе, чоң эне, мага бериңизчи? – Адылбектин сунулган колу кемпирдин колундагы ширеңкеге жетти. Бир чагылып шыр дей түшкөн күңүрт кымындай

жалын мунун жүзүн кемпирге көргөздү. Узун бойлуу кара сур жигиттин алагар көзүн, чап жаагын, анан боз шинелинин жакасын чалкалай карады. Чынар теректин башын карагансыган кемпир, анан минтип кобурап койду:

– Ии, айланайын, аскер турбайсыңбы? – Буга Адылбек башын ийкеди, кемпирдин карысынан сүйөп отургузмак болду эле кемпир кайра сурады:

– Уруштан келдиңби? Менин Дөөлөтүмүн жанынан келдиңби? – Адылбек жооп бергиче кемпир өзү кобурай берди. – Дөөлөтүм ошо урушта жүрбөйбү. А да саа окшоп келет да бир күнү...

Муну уккан Адылбек үн дей алган жок. Муну угуп турган тиги Нурмат бала үрүл-бүрүл жарык шоолалаган кемпирдин күлдөй бозоргон өңүнө, кайра Адылбекке алма-терме карады.

– Аа, кемпай жаным!.. – Минткен кемпир бирдеме унутканына кейиди. Өзүнчө кейиди да Нурматка минтти. – Ой, балам, сен Турдаалынын баласысыңбы? Ии, суу сузуп берчи маа, тыштан суу сузуп келчи?

Нурмат дароо түшүндү. Казандын үстүндөгү кара аякты ала чуркады тышка. «Чоң энем аскердин башынан суу айлантып чачканы жатат».

* * *

Нурмат бала эбак үйүнө кетип калган. Кемпир менен Адылбек түндүн бир оокумуна дейре сүйлөшүп отурушту. Жоолуктун бетиндей гана майлыкөө тасмалына кемпир бар даамын койду: кошкон майын, каттамасын, эзилген курутун кара аягына толтуруп, «иче гой, жей кой» деген кемпир өнтөлөп, маңдайындагы Адылбектен көзүн албайт. Мунун өңүнө, тула боюна бүшүркөй кадала карап отурат. Мунун боз тумагын тиктеп, шинелинин өңүрүн, жеңин кармалап, кобурап отурду:

– Дөөлөтүмүн чапаны, тумагы да дал ушундай болчу. Ушундан улам Адылбек сурап калды:

– Дөөлөт аскерде кезинде келип кетти беле, эне?

– А ошо тиги Ташкен тарапта ат ойнотуп жатышканда бир келип кетпедиби! Оо, ошондо көргөнүмдө!.. Аскерге али ойноо бойдон кеткен балам керилген жигит болуп калган экен! Көзүм тойгон. Ээ, ошондо көзүмө көр топурак тыгылсачы! Ошондо... дал ошо тапта Дөөлөтүнүн астында неге жан бербедим экен?! – Минткен кемпирдин оозу саал ачыла түшүп, анан кайра бек кымтылып, ээги титиреп кетти. Кыйлага ушинтип отурган соң үшкүрүп сөз улады ал:

– Дагы бир аз эле аялдаганда эмне. Дагы бир-эки күн тура турсаң боло каралдым? Мен ушинттим эле бети-башыман-аймалаган Дөөлөтүм, мени эркелетип, мага эррекеп, мени алаксыта кетти. «Келем, апа! Бат эле келип калам!..» дебеди беле? Кана, келсе?! Ал кеткени канча ай, канча жыл болду. Көзүм илинсе эле түшүмө кирет. Ошо так ушу сеникиндей эле боз чапаны, боз тумагы. Мен көргөн сайын шашып жүрөт. «Келем апа, бат эле келип калам» дейт дагы эле. Балам тирүү. Ал бир жерде эле жүрөт. Акыры келип калат да бир күнү.

– Келип калат, – деп коштоду Адылбек, – Дөөлөт келет.

11

Дөөлөттүн энесиникике аскер келиптир деген сөз бу Айгыр-Жал кыштагына ошол эле күнү, кечте тарады.

– Ошо Дөөлөттүн жанынан келиптир.

– А Дөөлөт окко учпады беле?

– Э, ал Дөөлөттү өз колу менен коюп келген экен да!..

Муну айткан бу кыштактын кишилери таң атпай ушу Дөөлөттүн энесиникине чубап калышты. Адеп

көргөндөр бу аскерден келген балага учурашып гана жөн-жай сурашып чыгышкан эле. Эми бу кемпир куду өзүнүн Дөөлөтү согуштан келгендей маңдайы жарыла сүйүнүп, үйүнө той түшүрүп отурганын көрүштү! Карындагы майын жарып, каптагы курутун төгүп, боорсок бышырып, анан ошо Дөөлөтүнүн тоюна арнап жүргөн куйругу казандай кызыл коюн союп, айылды чакырды. Кемпирдин үйүнө бул айылдын бүт түтүнү түрүлө келип жатышты.

– Байкуш кемпирдин көңүлүн көтөрүп, тойчулугунан ооз тийип чыгалы.

– Ал ошо Дөөлөтүнүн жолдошу тура, – дегендер той жеп тарап баратышып кобурай кетишти:

– Кантсе да ыймандуу жигит көрүнөт. Атайы бу кемпирди издеп келген экен, энди бала-бото болуп калса эле... Айыл-апанын тилеги да, кемпирдин таттуу үмүтү да ушул эле. А Адылбектин көз алдында өзүнүн Күлкан чоң энеси. Тиги кемпирдин баскан-турган кыймыл-аракетинен ошо өйдө чоң энесине окшойт.

Жер үстүндө тирүү басып турган кемпирдин бүтпөс ой-санаасы уулу Дөөлөт эле. Эми мына, ушу өз уулуна окшогон аскер баланы медресе тутуп, ушуга дем байлады. «Энди көргө башым кирер чагымда ушу сен бир кара-жоро болор бекенсиң? Минтип калган мен карыпты сооротор бекенсиң?»-Өзүнчө ушинткен кемпир, үн дебей туруп, мунун үстүндөгү аскер киймин ошол эле күнү чечтирип салды да Дөөлөтүм келет деп катып жүргөн анын бүйүрмө кара тонун, кара керпе тебетейин, кара чийбаркыт күрмө, шымын Адылбекке карматты:

– Кий, кийип алчы. Дөөлөтүмүн кышкы кийми эле. Кемпир муну менен токтогон жок, уулунун качантан бери катылган хром өтүгүн да сууруп чыкты сандыгынан.

– Бу ошо өзү кетеринде бир эле кийип, майлаган бойдон. Чулгоосу ичинде бекен? Ии, кийе кой.

Ошо тапта үйдө экөө гана. Кирген-чыккан жан жок, экөө гана бири-бирине өнтөлөп, эне-балалык сезимге мээрип турушкан эле. Эненин өтүнүчүн аткарып, ары-бери кийине салган Адылбекти көз айырбай тиктеп турган кемпирдин алдыңкы көгөргөн эрди былкылдаганын көрдү. Үнү калтыраганын укту. «Дөөлөтүм! Дөөлөтүм кагылайын!..»

Нурмат бала айткандай мектеп үч-төрт күнү бек турат беле, алиги бозо уулап кеткен мугалимдер келгиче балдар мектепке баш бакпайт – беле, а бу Адылбек келгендин эртеси балдар чогулду. Алар бири-бирин чакырып, шашып, энтелеп жүрүштү:

– Жүрү, жаңы агай келди.

– Жаңы агай окутат бизди эми!

«Жаңы агай келди!» деген кепке балдар дүргүүрүн дүргүдү го, бирок окууга тоң моюндары кайра ошол эле күнү жылт койду. Чынында бу сабактан жаа бою качкан кээ бир балдарга алиги бозо уулап кеткен эле мугалимдери жайлуу болчу. Аларды мектепке келдиң-койдуң деген, окудуң-окубадың деген, киши жок эле. Эртең менен чуркурап бир жетип келген балдар бир-эки саатча мугалимдерди күтүп, анан сабак болбосуна көзү жеткенде бактан учкан таранчыдай дүр этип тарап кетишчү. Ушуга кынык алып алган балдарга мектеп мектептей эмес, оюнга чогулуп келип кайра куушуп кетчү көк дөбөдөй эле. Мына эми Адылбек келген адепки күндөн окуу расписаниеси кайра түзүлүп, окуучулардын эрежеси, окуучулардын сабакка катышуусу, жетишүү жагы так көзөмөлдөнүп, мектептин ички-тышкы тартип-тазалыгы колго алынып баары жаңырды. Кыйладан бери адам колу тийбей шыбагы көчүп, дубалдарынын төбөсүнөн кыймачийме жарака кетип, кирдеп, ыш басып турган үйдүн ичи-тышына жаңы шыбак салып, жаркырата актап, сырдап киргендей бир адеми көрүндү мектеп. Жаңырып,

тазарган үйүн улам карай берүүдөн тажабайт го үй ээси, ошол сыяктуу бу мектептен качып жүргөн балдар эми мектептин айланасында, сабактан качкан балдар эми сабакка ынтаалуу. Ай бою китеп бетин ачпаган, дептер бетине тамга жазбаган балдар эми үйдөн да каадаланып окучу болушту. Берилген тапшырмалар аткарылмайын оюнга ээликкен бала жок. Ата-эненин ыраазылыгы көбөйдү:

- Ушу жаңы маалим келгени бир ажап болду да!
- Ошону айтсаң, балдар оюндан бошочу эмес эле.
- Ой, аларды мектепке баргыза албай тажачу эмес белек!

– А барса, кайра ошо замат жылт койчу. Мына эми мектептен түк чыкпай калышты го.

12

Ноосуна толтура суу келген тегирмендей күүлөндү мектеп иши. Ыр-хор кружогу уюшулуп, өздүк-көркөм чыгармачылык жанданып, ыр-күүгө шыктуу окуучулар мектепти шаңга бөлөдү. Оюн-зооктон кабары жок бу Ай-гыр-Жал кыштагынын кишилери эми кечкисин мектеп жакка кулак түрүп турушчу болду:

- Бүгүн балдардын оюн-зоогу болор бекен?
- Ананайын, Турдаалынын баласынын үнү тимеле.
- Бечара десең, булбул экен ой!
- Эми ошону артистке өткөрүп ийсе болор эле.
- А берки Түнтөйдүн баласынын черткен күүлөрүчү!

Демейде мектепти карай кадам таштабаган кишилер эми ушинтип, балдардын ыр-күүсүн аңыз кылып, мектепте болчу таң-тамашаны дегдеп турушчу болду. Дөңдөгү кичинекей мектептин дем алыш күнкү кечтери ыр-күүнүн кечи, оюн-зооктун кечи. Ушу таптагы ыр-күүгө чалкыган мектеп мектеп эмес Адылбектин өзүндөй шайыр мугалим көрүнүп,

а Адылбектин өзү ушу мектептин өзүндөй шаңдуу көрүндү айылга.

А Адылбектин эс-көөнүндө баягы согушка кетердеги күндөр... Оштогу айыл чарба окуу жайы, мына ошондогу ыр-хор кружогу, комузчу балдардын тобу, залдын төрүндө кол ойнотуп комуз чертип жаткан Адылбектин көзү Күлүмканга чагылыша түшкөн күнчү!..

Чаткалга келгенден бери Күлүмканды көп ойлочу болду. Айылдагы кыз-келинден анын өзүн, анык мүнөзүн издейт. Кур дегенде анын өңүн, анын мүнөзүн... ооба, айылдагы кыз-келинден анын өңүн, мүнөзүн издейт. Кур дегенде ошонун үнүндөй үн угулар болсочу?!

Күйүтгөн, карылыктан күндөн-күнгө шүйүп, эрип бараткан кемпир ушу тапта кадимкидей жандана түштү. Оюн-зоок болордо Адылбектин өзүнө жетелетип эл алды келген кемпир ошо элдин алды жагына отуруп алат да балдардын ыр-күүсүнө ыракаттанат. Дөөлөтүмүн оюн-зоогу деп атайт аны кемпир. Адылбекти Дөөлөтүм дейт. Дөөлөтүмдүн мектеби, Дөөлөтүмдүн балдары деп келет кемпир. Анын бу сөзү айыл-апага белгилүү.

Кемпирдин айтканын жүйөлүү көрүшөт. Анын көңүлүн, улап сурашат:

– Дөөлөтүң келе элекпи мектебинен? – Ага кемпир да атайын жетине албай таттуу үмүттү айта кетет:

– Эми ушу Дөөлөтүмдүн бир келинчек киргизгенин көрсөм болот эле?..

– Киргизет, жакында киргизет, – деп сүйлөй кетишет. – А тойду чоң бересиңби, эне?

– Аа, балакетиңди алайындар! Ушу Дөөлөтүмөн аянып мен көрүмө ала жатамбы!?

Ушиинткен кемпир бүгүн-эртең үйүнө кирчү келинди чыдамсыз күттү. Адылбек болсо окуу-тарбия иши менен алагды. Мектептин окуучулары гана эмес мугалимдери да бул келгени эрежени бекем тутуп, бая ээн басып,

жоро уулап келмейди унутушту. Үйүнө келген куттуу мейманды ызааттагандай ызаатташты Акбаевди. Куттуу мейманынан ыйбаа кылып өз үйүнөн өзү тартип сактаган кишидей сылык-сыпаа. Баягыда мектепке жетип кайра тарагыча шашкан балдар эми өтүлчү сабакты күсөп, суроого жарыша кол көтөрүп, биринен-бири озо жооп берүүгө умтулушчу болду. Өзгөчө тарых менен география айрым балдар үчүн кызыктуу сабак керемет жомок өңдөнүп калды. Эртең тарых сабагы дегенде балдар не бир укмуш окуялуу кино көрчүдөй дегдейт да турат. Кең маңдайын кашкайтып, дайым ууртунан жылмайган Акбаев класска баш бакканда балдар дүр этип туруп, куду ошо тарыхтагы окуянын арасынан келаткан адамды көргөндөй болушат. Ана, алиги Нурмат бала «Бородинодогу салгылашууну» куду китептен окугандай айтып жатат.

1812-жылдын 26-августунда Бородинодо мурда болуп көрбөгөн салгылашуунун башталгандыгын, ал тургай Наполеондун ким экендигин да айтып турду.

Өткөн сабакты бышыктоодон улам Акбаевдин көзүнө Наполеон гана эмес Гитлер да турду. Гитлердик фашизмдин баскынчылыгы, фашисттерге таланып, тонолуп жаткан Европа... Кечээ өзү кечип келген согуштун өрттүү сели кара кочкулданып каптап келатканы мына азыр да үрөй учуруп көз алдыда... Акбаевдин кең маңдайына көлөкө түштү. Жаак тарамыштары түйүлө диртилдеп, өңү сурдана калганын көрүп турушту балдар. Балдар анын мынча жүзүн үйрүп, сурданганын билишчү эмес, өзгөчө бүгүнкүдөй өткөн сабакты бышыктоодо, мына азыркыдай шатырата берген жоопту укканда мугалим өзгөчө жадырап окуучуларынын үнүнө эргип турганы билинчү, балдардын жакшы окуп келгенине ыраазылыгын өңүнөн көргөзчү. Мугалимдин кабагына түшкөн көлөкө ушул азыр класска да түшүп турган эле. Күн түшкө таяп калганына карабай класс күүгүмдөп, суук болчу. Бүркөө асмандан жаандын

илеби келет. Акбаев терезеден мына ошо бүркөө асманды карап гана тунжурап турган эле. Мунун кабагы капыстан бүркөлгөнүн эми билгендей болушту кээ балдар. «Кызыл жүгүрүгү кармаган го агайдын? Күн бүркөлүп калбадыбы...» Муну ойлогон балдар өзүнчө, мугалим өзүнчө эле ушу азыр. Бышыктоо жүрүп жатты. Кол көтөргөн балага кыска суроо берилет, бала токтобой сүйлөп, мугалим дагы эле тиги терезеден аркы бүркөө асмандан көз айырбай тунжурайт. Жаандуу оор кара булут жер бетин карай улам үйөрлөп келип бир оокумда асман гүр-шар этти асмандан көчкү жүрүп кеткендей, оо кара булут дарт этип айрылып кеткендей болду. Шаркырата жамгыр төктү. Тоонун кыянындай ылай аралаш жаан жууган терезелерди балдар жарыша карап калышты, Чагылган «чарт-чурт» дей түшүп, кулак тунуп, тыш жак терезеден бир заматка жарык көрүндү. Терезени караган балдарын да, мугалимдин да адеп көзүнө чалынганы тиги Деөлөттүн энесинин тамы. Там да ушу чагылгандан жалтангандай жепирейе түшүп анан тиги оргуп келаткан селге кеткендей жок болду. Класс ичи жанагыдан түнөрүп, тиги асман-жерди чалмакей кылган жаандуу кочкул булут үйөрлөп терезеден кирип келаткандай кишини ичиркентет. Не бир алааматтан үрөйү учкансыды Акбаевдин, сурдангандан-сурданып, жаак тарамыштары түйүлүп, маңдайынын бырышы улам калыңдап, ошо тиги терезеден аркы кочкул булуттан көз айрыган жок. Алай-дүлөй түшүп, гүр-шар, жарк-журк эткен асмандан согушту көрүп, согуш алааматын аралап кетти.

Мына ушул мугалиминин көзүндөгү согушту класс-тагы балдар да чогуу көрүп тургандай сестейишти. Алар агайынын мынча сурданганын кең маңдайынын мынча бүркөлгөнүн, аларга көзү мынча сустая тунжураганын көрүшкөн эмес. Ушул азыр балдар батынып суроо да сурай алышпады.

Чаткалдын алгачкы жазы Адылбектин көз алдында, Чаткалдагы адепки күн күркүрөк кулагында. Адылбек анда балдарды китептен эле эмес жаратылыштан да окутуп жаткан. Окуучулардын жаратылышка байкоо жүргүзүүсүн колго алган. Бул ишти ал төмөнкү класстын окуучуларынан баштабадыбы ошондо. Ар бир окуучуга байкоо жүргүзүү дептерин түздүрдү.

Мына байкоо жүргүзүү күндөлүгүнөн улам Акбаев окуучулардын кыйласынын парасат-зээндүүлүгүн, жаратылышты сүйүүсүн, анан айрымдарынын шыгын да баамдады. Жума сайын ар бир күндөлүктү карап чыккан мугалимге окуучулардын колу да, мүнөзү да жат болуп калды.

Мына, Адылбек Чаткалга жазында келип, күзүн, кышын өткөрдү. Кайра май келди. А өрөөндүн терең кары али жатты каш кайтарбай.

Чаткал ушу. Күн мезгили келген менен жыл мезгили келбей, өзгөчө кар оор түшкөн жылдары жаз көрүнбөй, жай толугуна чейин сундагып туруп алат. Найза бойлогус кары бар, узун кышы бар бул өрөөндү адеп көргөн Адылбек жазды күтүп зарыкты. Ой-тоонун кары эле эресе кулпунган турат адыр-белес. Ошо адыр-белестин ыраңы менен кошо жайнап, балдар чыкмак экскурсияга. Жашыл беттерге жабыла чуркап байчечекей терген балдар көрүнөт мунун көзүнө, жамыраган козудай гүлдүү бетке жамыраган балдардын чуулдагы угулат кулагына...

Бүгүн күнгө ишемби. Кечинде мектепте оюн-зоок болмок. Сабактан тараган балдар бир аздан кийин кайра келишип оюн даярдашмак. Балдарды күтүп мектепте жүргөн Адылбек терезеден почточуну көрдү. Газета, журнал бу Чаткалга дайым кечигип келчү. Аба ырайы

бузулуп калганда самолёт учпай, арадан күн гана эмес апта өтүп, дайым зарыктыра берчү жаңылык. Почточу келатканда бу кыштак кишилери баягы согуш жылдарынан бетер дүргүй түшөт. Аны алыстан көргөн балдар кыйкырып тозо чуркап, тирилигинде жүргөн айыл кишилери аны утурлай басышат. Ушул айыл кишилеринин бириндей почточуну утурлаган Адылбекке өзгө күндөн ушу күн унутулбай калбадыбы!..

Киши күнүмдүк тирилигинде, өмүр бою көптү көрөт, көптү угат. Анын баарынан иргелип отуруп көкөйдөн кетпей калаары экөө гана: анын бири – жүрөгүн талпынтып, жан – денине кубат болор жакшы кабар, экинчиси – анын жүрөгүн үшүтүп, канын уулантар, сезимин уулантар жаман кабар. Кишинин тиричилигинде көзүнөн кетпей калары да ошо коркунуч менен кубаныч. Мына ошол саатты, ошол күндү киши өмүрүнчө эскере берет, көөнөртпөй эстей берүүдөн жадабайт. Жакшылык, жамандыктын кабарчысы кат менен телеграмма сыяктуу бу айыл элине. Кат го кат, а телеграмма десе үрөйү учат кишилердин. Аны кулакка суук угузган согуш күндөрү болду го. А согуштан мурда телеграмма дегениңди ким билиптир бу айыл элинен. Демейде айылдан тышта, аскерде же окууда жүргөн бала-бакырасынан келген жайынча катты ошо кат тааныган балдарга ашыга ала чуркашып, алардын аманчылыгын угуп көңүлү карк болчу ата-эненин. Куттуу мейман куткөндөй алар ар дайым кат-кабар күтүшчү тыштагылардан.

Эми бу чаткалдыктар күткөн катты Адылбек да күтөт дечи, бирок эч кимден жок. Баса, бая күздө бир жолу Баэт агасынан келген. Адресин башка бирөөгө жаздырып, ичине чалдын өзүнүн колуна тартылган чойроңдогон ариптери толгон эки баракты эмдиге катып жүрөт. Баэт бу инисинин аманчылыгын сурап, анан кийин өз балдарынын эсенчилигин айткан экен. Кудай аман коюп

кыштан чыкса, жаркырап жай келип, дабандын мөңгүсү эрип жол берсе өзү да ага чейин балдарды таратып барып каларын айтып дароо жооп жазган. Андан кийин да канча сапар кат жазды бирок жооп келбеди.

Кат келбегенинен Адылбек жүрөксүйт. Жүрөксүгөнү эле бая Бакени: «Ай, ошо байкуштун дайны чыкпай калды?..» Ушинтип жатса-турса ойлой берет. Күлүмканы да эсинен кетпейт. Өзү согушка жөнөп, ал Ошто калган баягы кара нөшерлүү түн көзүнөн кетпейт. Ош айланасында иштейт деген киши көрсө кыя өтпөй кыз атасынын аты-жөнүн атап сураганы-сураган. Бирок андай аттуу кишинин дайнын биле албады. Антсе да үмүт ээрчитет күн сайын. Бүгүн болбосо эртең Күлүмкандан кат келчүдөй, почточу келген сайын анын капчыгындагы катты дайым өз колу менен аңтарып чыгат.

Адылбек ушу сапар да адегенде анын капчыгындагы каттарды бирден санап кайра салды, анан бир колтук газета, журнал алып, мугалимдер комнатасына кирди. «Кызыл Кыргызстандын» бир нече санына көз жүгүрттү. Чүй өрөөнүндө кош айдоо өнөктүгү эбак аяктап, а түштүктө пахтанын өнүмү сонун экенин окуду да өзүнчө күбүрөдү. «А бу Чаткалда кыш али».

«Ленинчил жашты» карады Адылбек. Негедир «Ленинчил жашты» баштан-аяк ар бир макаласын кызыга окууга башынан адат кылган. Бул газетага өзү да анда-мында жазып, бирин-эки макаласын жарыялаган. Биринчи бетти бүтүп, экинчи бетке келген Акбаевдин көзү бакырая түштү. Ал капыстан чочуп кеткендей эле. Анын көзү ирмелбей бакырайып, газе-таны теше тиктеп, чекеси нымшый түштү. Колундагы газета калтырап турганын өзү да көргөн да, билген да жок. Ири тамгалар менен жазылган үч сөздү азыр көз алдынан качырып ийчүдөй улам окуй берди. Ар бир тамгасына кадалана тиктеди. «Акбаева алдыңкы окуучу». Ушул үч сөздүн алдындагы макаланы канча сыйра

окуп ийгенин ким билсин, андан баягы өзүнүн жоголуп кеткен Бакенин таап, анын атын көрүп турган өз көзүнө өзү ишенбей, а түгүл ушул окуянын түш эмес өңү экенине да ишене бербей турду.

Бакени аман-эсен окуп жүрүптүр. Окуганда да бардык сабактарынан «5», а түгүл пианинодо да эң мыкты ойноп, угуучулардан алкыш алат экен.

Согушка чейин да, согуштан кийин да тынбай издөө салып, ың-жыңын таппай жүргөн Адылбекке бул бир керемет түштөй эле. Дайым жүрөгүнүн башында түйүлүп турчу бир боору мына! Бакени тирүү тура. Кээде өзү ойлогондой же башка кишилер айткандай башка жакка которулуп, же башка республикага да өтүп кетпептир. Ушу Фрунзеде эле Крупская атындагы балдар үйүндө экен.

«Бакеним! Садага болоюн каралдым! Чын эле тирүүсүңбү сен?!» Өзүнчө ушинте берди Адылбек, ушул гана сөзүн улам кайталай берди.

Ал газетаны кармаган бойдон айланасына жалт-жалт карады, кимдир бирөөлөрдү издеп жатты. Ким көрүнсө муну сүйүнчүлөмөк эле. Бирок ушул азыр мектеп жанынан эч кимди көрө албаган соң үйгө чуркады. Дөөлөттүн энесинин үйүн көздөй чуркап бараткан агайын көрүп калышты тээ жогортон чогулуп келаткан балдар.

Терезенин түбүндө жүн тытып, күн чубактап отурган кемпирге аптыга сүйлөп, ашыга сүйүнчүлөй кирди Адылбек: – Энеке! Энекебай, сүйүнчү!

Ар адамдын күткөнү сүйүнчү. О, тирүүнүн ыйык тилеги! Алдына толгон булуттай жүндү арык манжасы менен таяна калган кемпир андан бетер аптыгып, оозуна кирген бу болду:

– Ыя? Сүйүнчү?.. Ыя айланайын! – Дөөлөтүмбү? Дөөлөтүм келдиби?! Кемпирдин оозунда, оюнда мындан өзгө жок эле. Адылбек андан бетер алдастап, андан бетер жүрөгү сыздап кетти кемпирдин суроосуна. Ошо сыздап

кетти да кемпирди балача кучактап, көкүрөгүнөн балача жыттап, бир оокумда муну айтты:

– Энеке! Бакеним... Менин баягы Бакеним тирүү экен!

14

Чаткалдын кары кетип, ой-кыр кулпунду.

Балдар каникулга тарагандан бир апта өтпөй Адылбек самолёт менен Фрунзеге жөнөдү. Ушул күндү күтүп чыдамы кеткен эле мунун. Бакени бая газетага чыккандан бери ага өзү бир нече жолу кат жазып, өзү издеп барарын айткан. Анан карындашынан да кат келди. Тизген мончоктой кооз көрүндү анын тамгалары. А түгүл сүрөтүн да салыштыр. Чачын татынакай тегиздеткен монтойгон аппак Бакени агасын карап, күлүп турат.

* * *

Күн чайыттай эле. Самолёт тоолор башын жай сыдырып барат. Ана, тоонун кокту-колоту жыбыт-жылгасы. Төмөн карай колун сунса сыдырчудай жакындан көрүнгөн бел-белестердин кайсы экенин айра алган жок Адылбек. Тоо боорун салып бараткан бир түйдөк булут өңдөнгөн самолёт жай гана жылып бараткансыганы менен көпчүлүк жолду саатына сызганын Адылбектин билегиндеги сааттын жебеси көргөздү.

Самолёт конгон мейкин талаада закым дирилдеп, аптап экен. Самолёттон тышка чыккандарды чоң жагылган от табындай аптап урду. Жүргүнчүлөрдүн көзүнө адеп урунган теректер да ушу саратандын аптабына магдырап, тымтырс гана көшүп турган эле. Тээ алды жакта боз мунарык жамынган шаар да аптапка чөмүлө каалгыйт.

Балдар жайкысын эс алган лагерь шаардын тоо тарабындагы калың алма багынын ичинде экен. Адылбек тиги бак ичиндеги ак чатырларга жетпей жатып карындашын адеп жолуккан кыздардан:

– Акбаева Бакенди билесиңерби? – деп сурайт.

– Аа, Бакенкабы?

– Акабаева? Музыкантпы? – Ушинтип жарыша унчуккан кыздар ичкериге жарыша чуркашты, кыйкырып да баратышты:

– Баке-енка-а!..

Кыздардын сүрөөсүндө алактап келаткан тараз бойлуу ак-саргыл кыз бет алдыдан агасын көрөр замат учуп жетип, анын мойнуна асылды. Карындашын так көтөрүп ала койгон Адылбек анын бети-башын аймалап, чачынан жыттап, жалына берди:

– Каралдым менин! Кичинекейим!.. – Мындан ашык сөз Адылбектин оозуна кирбеди. Көз жашы бекен, же?.. Айтор бир нерсе алкымына кептелип, үнү туттугуп жатты. Карындашы андан бетер ыйы-күлкүсү аралаш:

– Байке-е! Келет деп эле жүргөм! Келет дегем! Көрөм дегем акыры! – Ушинтип агасынын мойнуна бек чырмалып алган кыз ыйлап да, күлүп да, тынбай сүйлөп да жатты. – Бил-гем! Согуштан келериңди билгем. Сени сагынып... Сен да, а тиги айылдагы чоң энем да түшүмө кирчү. Анан тиги...

Азыр алыстан чуркап келип токтогонсуган кыз кубанчын көөдөнүнө батыра албай энтигип турат, көзүндөгү чолок жашы менен күлүп турат. Бак түбүндөгү скамейкага олтурушту. Кичинекей арык Бакендин бети эле мотурайып, толмоч тартканы болбосо бою али тараз. Муну азыр тиги теңтуштарына катар койгондо 8-класстын окуучусу дей албайсың.

Эки бир тууган ушу тапта көрүшкөнүнө ынана албай турушкандай кучакташкан калыбында бири-биринен

көз айырбайт. Өзгөчө Бакен өңүмбү же түшүмбү деген абалда. Өзү азыр айтып тургандай түштү көп көрчү эмес беле, агасын көп көрчү эмес беле түшүндө. Мына азыр да ошо көп түштүн бири болуп калабы деп чочулаган-сыйт кыз бала. Мына ушинтип туруп эле ойгонуп кетсе агасы жок!.. Канча бир түшүндө оозунан алдыргандай комсунган эле ал.

Баягы 1938-жылы ушул шаардан агасынан бөлүнчүдөн беркини азыр не бир айтып түгөтө алсын Бакен. Агасынан тирүүлөй бөлүнгөн кыз тамак да ичпей, коз жашын көл кылып, күнү-түн не сооронбой боздоп гана отурган:

– Байкеме барам, байкеме жибергиле-ечи-и!?

Соортокондорго болбостон ыйлай эле берген. – Оо, байке-е! Мени алып кет! – Азыр, азыр барабыз байкеңе. Мына мен алып барам. – Ушинтип муну алдап-соолаган акжуумал келин, бу тер менен жашка жуунуп жүдөп турган кызды киринтип, чачын тарап, өрүп алдына алып отурду да жайма-жай сөзгө алды. – Мына, татынакай сулуу кыз турбайсыңбы! Мына эми экөөбүз бирге болобуз. Мен сенин эжекең болом. Байкеңе алып барам, кайда эле байкең? – Маңдайынан сылап турган акжуумал келинге үйүр тартты бул, тигиле карап, ошо эжекесине окшош бирдемелерди издеди анын өңүнөн. Баарыдан мунун көзү... Мунун көзүнөн-көзүн айырбады кыз. Анын саал жүлжүйө күлүп койгону куду эле өзүнүн Жамбы эжеке-синдей экен. Бирок мунун аты Гуля эле.

– Менин атым Гуля, Гуля эжеке деп жүр макулбу? Башын элпек ийкеген Бакен, мындан кийин ушул Гуля эжекеден карыш бөлүнбөй калды. Кайда баратса анын караанынан көз айырбай, а түнкүсүн да ой-санаасы ошол эжекени ээрчий кетет. Адегенде аны тике караштан корунган кыз, эми агасы Адылбекке кат жаздырууга батынды. Баса, аны да ошо Гуля эжеси айта салбадыбы:

– Кана, Бакентай, эми сенин байкеңе кат жазабыз. Анын турган жерин айтчы мага? Кайда эле?

Шаарда дегенден өзгө айта албады бул. Кай шарга, кай мекемеге, же кайсы окуу жайына жазат муну билбеди эжеси.

Анан саал ойлоно калып, айылын сурады:

– Айтчы, Бакентай! Кай жерденсиңер? Буга кичине кыз иргилтпей жооп берди:

– Кемер... Биздин үй тиги Кемерде!

– Кемер? Кайда ал Кемер деген жер? Кайсы район? Кыз ага онду жооп айта албады. Кыздын билгени эле бул. Агасы Адылбек ошо Кемер деген жерде дайым эгин сугарып жүрчү экен. Мындан айласы кеткен Гуля эже ушул арадагы кыргыздардан да сурап көрдү. Бирок Кемер деген айыл кайда экенин билгендер бу арадан учурабады.

Кичинекей Бакенин көңүлүн кыйбаган Гуля туш-тарапка сурак салыштан кат жазыштан чарчаган жок. Бирок Адылбектин дайынын биле алышпады. Ангыча согуш чыгып, эр-бүлө түп көтөрө согушка аттанды. Эс тартып калган Бакен да сизди агасынын согушка кеткенин.

* * *

Машина Ак-Белге чыга бергенде тээ тоо башынан тамылжый түшкөн жээк көрүндү. Чыгар күндүн кабары. Белде дирилдеген жел бар. Тээ мөңгүдөн соккон булактай дир-дир соккон жайдын жели мынабу Ак-Белде ыкшалып жаткан кара-көк эспарцетке көлдүн иримиңдей көлкүп-толкуп, ошо жашыл толкун арасынан бөдөнө бытпылыктайт.

Деңиздин толкуну жирегенсиген машина калың эспарцетти жирей келип, туу жонго токтоду. Машинадан

тышка суурулган Акбаев куду жаңы уктап ойгонгонсуп, не бир ыракаттана эстеп, куду деңизде чабак ургандай абага кулач кере дене-боюн жазды.

Акбаевден кийин машинадан түшкөн Ишен антип боюн жазып, керилип-чоюлган жок. Мынабу жайдын таңына да, ушу таң менен кошо ойгонуп келаткан тооталаага да анча назар салбагандай, анын кулагында бир гана бөдөнөнүн бытпылдыгы.

Бөдөнө тоорушка калганда бул Ишен астындагы ашын унутат. Азыр да тиги бытпылдык чыккан тарапка дабышын уурдай басып бараткан Ишенди көзү чалган Акбаев беритен үн салды:

– Ише-ен! Оо, Ише-ен! – Минтти да ага сөөмөйүн кезеп тыйды. Ишендин бөдөнө кармап капаска багып жүргөнүн көрүп калган Акбаев анын бул «өнөрүн» жактырбай башын чайкаган да минткен эле:

– Кай жазыгы үчүн минтесиң? А өзүңдү капаска салса кантер элең?

Адылбек капастагы бөдөнөнү аяп, дароо аны коё берүүнү өтүнгөн. Ишен муну күткөн эмес, анын ордуна мактоо угам деп ойлогон. Анын үйүнөн бөдөнөнүн үнүн угуп, бөдөнө көргөндөр эч качан минтип жемелечү эмес, кайра муну далыга кагып, көтөрө чалып ташташчу:

– Азаматсың Ишен! Бөдөнө кармоого калганда кыргыйдай элесиң!

Акбаевден ушу мактоону угам деген. Кооз чаар бөдөнөнү кызыга карап, анын сайраганын маашырлана тыңшайт деп ойлогон. Бу сапар ою тескери чыккан Ишен өзүнүн жарабас «өнөрүнө» жазыктуу жылмайып «мындан кийин бөдөнө кармабайм!» деп убада берип салган эле. Ал убаданы унута калыштар. Азыр бытпылдыкты укканда куду бөдөнөнүн корозундай көзү канталап кеткен муну Акбаевдин үнү токтотподубу. Атасынын тыйганын уккан тентек баладай кыйпаңдай калган ал тиги эспарцет толкуп жаткан жонду кайкыта карап, өзүнчө ыңтайсыз.

Булар турган Ак-Белдин асты жагындагы мына уштуура сеңирди эл Боз-Бешик атарын Ишен бала жакшы билет. Жаз алды менен жеңил кийип кулпуна калып, жайга жетпей кубарып чөбү учуп кеткен Бозбешик ошо жайынан кышына кубарып гана чаңы уюлгуп жатчу.

Боз-Бешикке башынан бодо мал байырлап көргөн эмес, майда-жандык гана кыртышка жармаша калып, бирдеме искеп күнүн көрчү. Ишен өзү да ушуларга кой жайып көргөн. Жерге жабыша чыккан сейрек бетегеси куусаң тартып учуп кетип, кымындай ным да, түк да токтотпос адыр-белге жайылган кой-эчки да аялдай албай шуулдап кетчү да койчуман бала артынан жетпей ыйлактачу. Буларда жандуудан ушу жердин өзүнө түстөш бозоргон чегирткелер күнү-түнүнө чырылдап, ичке боз кескелдириктер тызылдачу. Өзгө жерге учуп жете албай калгансып, мына ушу какшыган куу белди жердеген канаттуудай чакчыгай бет алдыңан ышкырып ийип жылт койчу. Жайынан кышына какшып гана жаткан Боз-Бешикти алыстан карасаң ошо тиги мөңгү тиреген кызыл чокудан чорт үзүлүп, төргө туурасынан коюп койгонсуган бешикке окшогон боз сеңир.

Баса, ушу Боз-Бешикке адеп трактор чыгарып эгин айдайт экен дегенди уккан бу жогорку зонанын айрым кишилери чындап эле чочушкан.

- Кокуй, Боз-Бешикти айдайт экен дейби?!
- Ии, ага арпа айдайт экен?
- Арпа? Ботом, аны эмне менен сугарат экен? Же ошо Боз-Бешикке дайым жаан жаадырып турат бекен?
- О, бир жактан суу алып чыгат го?
- Боз-Бешик түгүл тиги тор-талаага жетпей жатат суу!..

Мына ушинткен кишилердин арасында болчу Ишен да ошондо. Анан ошо жылы жазында райондун жетекчилери демилге көтөрүп, райондун бүткүл кызматкерлери, мек-

тептин мугалимдери баш болуп, ишембиликке чыгышты, тиги тереңдеги Чаттын суусунан алыш бурушту.

Бурган-Алыш. Тиги чоң коктунун Чат деген аты калып, ошо күндөн Бурган-Алыш аталды. А түгүл мына ушул Боз-Бешик айтылбай Бурган-Алыш дешчү болду бул өрөөндүн эли.

15

Тоо желеине тармалдана буластап, толкуп жаткан эспарцет Акбаевдин тизесинен өтө чабат. Ушу жашыл толкунду узун-туурасынан кечкен Акбаев мунун өсүмүн, сууну кандай ичкенин карап жүрдү.

Дал ушул жашыл толкундай шаттык бир леп этип, мунун көңүлүндө. Ушул жашыл жондон туруп, көз учунда керилип жаткан өрөөнгө көз чаптырды. Дал ушу жай толугундай магдырап жатат көк жайык өрөөн... Өрөөн көк деңиз өңдөнөт. Ошол көк деңиздин жашыл аралыгындагы каз-өрдөктүн калың жумурткасындай апакай тамдар жыбырайт ойдо. Возтирей келип токтогон ак тамдар бул өрөөндүн көкүрөгүндөгү совхоздун эң түптөгү Кур-Көңдөй участкасы. Кур-Көңдөй бу аяздуу асман алдынан, тоо этегинен конуш алган кыштак. Бу кыштактын эгин-чөбү деңиз деңгелинен эки миң метр бийикте өсөт. Кышы өзгөчө ызгаар, жайы каңдак келип, ным сактабас жериндеги эгин-чөптүн өнүмү башынан начар. Чанда гана жылдарда болбосо арпасын ар качан үшүк алат. Канетсе да бу Кур-Көңдөйгө ным сактоо айласын таап, арпаны суукка алдырбай орууга аракет керек.

Бул чөлкөмдөгү жер кыртышынын нымын жана тоңун байкоого алды Адылбек. Бу жерлик карылардын айтымында жердин тоңу метрге жетет. Ал эми күн кеч жылып, жаан май, июнь айларында гана сейрек жаайт да жери ным сактай албай бат кургайт. Тигине Ак-Бел.

Тээ ошо Ак-Белге келип такалган мелтилдеген боз атам замандан соко тиши тие элек, атам замандан бетине суу жайылып көрө элек. Тоо тирей жаткан дөөнүн көөдөнүндөй Ак-Бел кеберсип, анын этеги уч-кыйырсыз боздо дирилдеген закым ойнойт жайынан-кышына... «Жер какшып суусап жатат!.. – Минткен Акбаев ушу тапта өзү чаңкап тургансыды. Кеберсип турган өз эрдин жаап, өзүнчө кобурады. – Жерди жашартуу керек! А жерди жашартар суу, анан эмгек. Бул өрөөндүн суулары сай-сайлап бош агып жатат».

* * *

Бурган-Алыштан төмөн түшкөн ГАЗ-69 тетиги мел-милдеген боздо закымдай дирилдеп келатты. Кыртыштан араң кылтыйган бетеге сейрек, куусаң, кырт эткен таш көрүнбөйт, соконун тиши, арыктын изи жок мейкин эле.

Демейде алды жагын тирмие тиктеп, жолдон көзүн албай жүрчү Ишен бала ушул азыр машина айдабай эле ээн талаада ат тизгинин бош коё берип, эркин бараткандай чар тарабына жай көз чаптырат.

Акбаев болсо адат болгон ою менен алек. Жолдо ойлоо, жолдо ишти пландоо, ойду бышыруу, көргөнүн, укканын көңүлгө түйүү, ошо көңүлгө түйгөндү ойдо талкулоо, аны ишке ашыруу... Эртең эмне бүтүрүү керек? Бүрсүгүнү эмне иш баштоо керек?

«Жер... байлык ушу жерде. Адам ырыскысы дагы ушу жерде. Малды түмөндөткөн да ушул жер. Мал жайыты – күр жайлоолор, дан күрөп алар даркан талаалар бул өрөөндө азыр тарыраак экен. Андыктан жерди урунууга сарамжал керек. Ар бир саржан жерди сарамжалдуулук менен бакканда гана андан маңдай тер кайтат, ошондуктан...» – Ушинтти Акбаев өз ичинен, такыба кишинин оозунан түшпөс келмесиндей бул көңүлүндө ардактады.

Кайда барса ал жердин сырын куду түндүгүндө жүрдү. Акыры бу жер сарамжалын ар дайым оюн азыр да кайталады. Кыргыз жеринин түштүгүндө жүрдү, кыл табыптай билүүгө көндү.

Мына, бул өрөөндө кышкысын кар жаабайт. Жер кыртышын тыткан кара бороон кышы бою, жазы бою боздойт да турат. Жер ным албай какшыйт. Береги суу жетпеген адырлар түгүл, суу жайылган айдоолорду бат кургатат жазгы кара шамал. Жер нымга каат. Анан ошо ным сактабас жерге тоңдурма салышпайт, коңтормо айдашпайт бул өрөөндүн эли. Анын баары куру убара, талаага гана кеткен эмгек деп коюшат.

Жазгы кара шамал тоңдурманы бат кургатып, а коңтормонун нымы түгүл топурагын учурат асманга.

– Деги тоңдурма салып көрдүңөр беле? Коңтормо айдадыңар беле?

Ушинтип сураган Акбаевге дегеле токтолбой жооп бергендер четтен:

– Көргөнбүз, аксакал! Оо, бая согуштан мурда ушу көкүрөк зонасына бир агроном келип, тоңдурма салдырган, коңтормо айдаткан. Анан ошо коңтормонун өзү кургап кетип, сепкен арпабыз чыкпай калган.

Муну укту Акбаев, оюнун талкуусуна салды уккандарын: «Атам замандан бул өрөөндү жердеген элге сырдакана – эрте түшөр кышы, катаал жазы. Ар дайым эгин-чөптөн тукулжурап келгени жер шарты, аба-ырайы айтып турат...» – Ушинтти Акбаев, ушинтти да эми мынабу көкүрөк зонасынын адыр-түзү менен бет маңдай маектешип турду.

Көз алдына кайра баягы түштүк жергеси келди, Чаткал, Ала-Бука, Базар-Коргон... Акбаевдин жаштык курагы, эмгек жолунун башталышы, партиялык жетекчиликте аны ыйык сапарга аткарган түштүк жергеси, дыйканчылыктын сырын үйрөтүп, көзүн ачкан түштүктүн даркан

талаалары. Адамдын жерге мамилеси, жерди сарамжалдуу урунуу, эл менен мамиле, элди эмгекке уюштуруу... Көңүлгө жат обондой мунун баары сезимде эле.

Чаткал. Согуштан кийин эмгек жолун баштаган өрөөн. Мектеп турмушу. Балдарчы!.. Өзүн ээрчиген окуучу балдардын сүйкүм үнүчү... Өзүнөн калчу эмес балдар. Аларды ээрчитип ою-кырын, адыр-түзүн кыдыруудан тажачу эмес өзү да. Балдар жаратылышты аралап, жаратылыш менен сырлашып жүрүшчү. Жаздын алгач күн күркүрөгү, жаздын алгачкы жамгыры, алгачкы күркүрөк алдында алгачкы жамгырга кириген балдар жылгалардан эдиреңдеген жазгы суудай адырдан төмөн жарыша эдиреңдеп келатышчу. Балдар анда китептен окуганын бул өрөөндүн тоо-талаасынан, сай-сайдан туйлап түшкөн көк кашка өзөндөрүнөн көрүп, сезиминде бышыктап жүрүшкөн... Чаткал. Жаздын кебине сөөлөттөнүп жаткан даркан өрөөн... Ошо даркан өрөөндүн күрөө тамырындай көк кашка дайрасы тигине, дайрасына өңдөш көк мөлтүр асманы ана. Чаткалдын жазгы таңы менен жазгы кечин, жайкы таңы менен жайкы кечин Акбаев дайым бийиктен көрүүнү жактырчу.

Айрыкча, мынабу бопбоз адыр-түздү көргөндө бу өзү да чаңкап кетет да ошо Чаткалдын кокту-колотунан, сай-сайынан мөңкүгөн кашка суулары, күңгөй-тескейинен туйлап түшкөн ошо кашка суулардын тиги чалкыган көк-ирим дайрага жарыша келип куйганы көрүнөт.

Бул согуштан адеп келген жылдары Чаткалдын адыр-белесинде жүрсө да, кокту-колотунда жүрсө да ою-кырынын тулаңына оонап, тулаңын үздүгө жыттачу, кайра тура калып, эселек балача оюн салып чуркачу. Куду алыс жакта жүрүп үйүнө эми келген баладай кубанчы койнуна батпай, энтиге, ээлиге жүгүрчү эле атырылып. Бул анын бүткүл ички сыры болчу. Өз бактысына ыраазы болгону, мынабу керемет Ата конушуна курсант болгону эле...

Аскерден адеп келчү жайда тиги Таластын жайлоосунда да ушинтип тулаңына оонап, дал ушинтип атырыла чуркап чер жазган, мына ушул Ата конушту коргоп кан төккөнүн эстеп сыймыктанган. Ата конуштун бир укум жери үчүн кырчын өмүрлөр кыйылбадыбы! Бир ууч топурак үчүн кан төгүлбөдүбү! Бир ууч топурак!.. Ушул сөздөн улам Акбаевдин каны дүр дей түштү.

Бир ууч топурак... Адам ушуну, бир ууч топуракты ыйык тутат. Адам башына өтө кыйын иш түшкөндө ушу бир ууч топуракты оозанат. «Баламдан бир ууч топурак буюрса!..» «Ага туугандан бир ууч топурак буюрса!..» «Тууган жердин бир ууч топурагы буюрса!» Киши өлүм алдында турса ушинтет, тууган жерден четте жүрсө да ушундай тилек этет. Тууган жердин бир ууч топурагынын ыйыктыгын көңүлүнө тутат. Мына ушул себептен бекен, согушта да бир ууч топуракты жыттай жыгылып, куду эне көкүрөгүн жыттагандай дем байлады жоокерлер.

Жазгы айдоодон бир ууч гана топурак алып жыттап көрчү? Анан ошону уучтаган бойдон бир аз туруп турчу? Таштагың келбейт колундагы топуракты... Ошо бир ууч гана топурак жаны – дениңе жагымдуу туюлат.

Таң каласың! Эмнеликтен топурак жагымдуу? Өзүңөн ушинтип сурап, өзүңө ошо замат жооп бересиң. Тиричилигиң жерде, жер менен, топурак менен жаны – дениң бирге. Ошондой. Кылымдардын түпкүрүнөн берки киши тиричилиги жерде. Ал ыңаалап жерге келип, кайра жерге кетет...

Бу касиеттүү жер жөнүндө ойлой берүүдөн тажабайт Акбаев.

Россиянын чер токойлуу жергеси, кара топурактуу мейкиндери. Согуштун жашы төгүлүп, согуштун каны сиңген жерге... гитлерчилер жырткычтык этип, бул жерди басып кирип, элин кырып, шаарларын, кыштактарын өрттөп, мал-жанын талаганы аз келгенсип, куттуу же-

рин тытып-тоноп кирбедиби! Гитлерчилердин ач көздүгү ашынды. Талап-тоноп жатышкан өзгө байлыкка тойбой биздин жердин топурагына да сугу түштү.

Душман алдында миллиондоп айдалып бараткан мал, эшелондоп тартылып жаткан дан. Дал ошо дан жайкалган талаанын кара топурагы кошо казылып, душман жерин карай ташылып жатты. Ошентти, гитлерчилер Полтаванын кара топурагын да казып, ташып кетип жатышпадыбы ошондо! Оо, биздин ыйык топурагыбыз! Жер жаралганы жер көктөтүп, дан бышырып эл багып жаткан асыл кара топурагыбыз да ал күндөрү Ата конушунан айрылып, жерден азып баратпадыбы ошондо...

Бизге тирилик берген эне сүтүнө тете ыйык эмес беле биздин топурак! Мына ошол үчүн аны көз карегиндей сактоо ар бирибиздин ыйык милдетибиз эле.

«Душманга туулган жердин топурагын таптатпайлы!» – Мына ушул сөздү оозанып, ажалга бет алганбыз бир кезде.

Жер баяны, жер тагдыры... Адам турмушундай, адам өмүрүндөй албан жердин тагдыры... Адамдай дем алып, адамдай жашап жатат жер. Куду адамдын кубанчынды жердин кубанчы, адамдын кайгысындай жердин кайгысы. Акбаевдин көзүнө ошо согуш күндөрүндөгү жаралуу жер көрүндү.

* * *

Кырка тарткан улуу тоонун чокулары күмүштөнүп, алп көөдөнү бозомтук мунарлап, көк мөлтүр асман алдында, күн алдында сөөлөттөнүп жатат. Улуу тоо күмүш коргон болуп, а тиги тоо арасындагы өрөөн чалкыган деңиз өңдөнөт. Тоо-талаа канча күн, канча түн бою кара жамгырга кирингендей аба тунук. Адатынча таңынан өрөөндө бараткан Акбаев ушу тапта куду көк деңиздин жээгинде бараткандай сергилец, тоо-талаанын ажайып илеби бой сергитип, көңүл эргитет. Тоо-талаа эгин-чөп-

кө ныксырап жатат. Ушул өрөөндү илгертен көрө-биле жүргөн киши ушу тапта карап турса өз көзүнө ынангыс...

Бул ошо байыркы өрөөн экенин тетиги булут жиреген чокулардан, берки куюлма шагылдардан, күнгө төшүн тоскон жар таштардан улам боолгобосо... Өрөөн ушу тапта тиги сары өзөн Чүйгө да окшоп кетет. Кадимки дарактан жайдак жылаңач кыштактар жок, үстү чатыр көрбөгөн боз тамдар жок, кыштактары мөмөлүү дарак жамынып, тоо-талаасы эгин-чөпкө ныксырайт. Бул күмүш коргон улуу тоолор курчаган өрөөн не бир карагайлары көк челиген чоң токой арасындагы көк мейкин шалбаадай кереметтенип турат.

Анан, чыгыш жээк бир оокумга тамылжый калды. Ал көрүнөр күндүн кабары эле.

ЗАРЫЛБҮБҮ

Эски мектептин жанына чогулган кишилер бая илгертен берки ашынасын көргөндөй жылмая кобурап турушту.

Үстү чатыр көрбөгөн боз токол там булардын көзүнө ысык. Бир убакта салынган тамдардан бу тапта өзү эле калган эски мектептин жебирейип бараткан дубалдарын жаан жеп, балык жондоп жабылган үстү жукарган... Көп күндү кечкен карыяны кепке алгансыган береги кишилер ушу мектеп туурасында билгенин чок ортого төгүп киришти. Үстөккө-босток отун салынган очоктой сөз ээ-жаа бербей, сөз алоолоп кетти заматта:

– Ушу мектепти салчуда... – деп келаткан тигини берки жирей сурады:

– деги ушу мектеп салынганы канча жыл болду ыя?

– Баягы, калкостошчуда...

– «Калкос» дейби?! О, бу салынганда, тегеле калкостон кабар жок болчу.

– Кайран мектеп!.. Анда ушул өрөөндө керегеси бийик там көтөрүлсө эле айыл-апа ага таңыркай карап, кыйкыра сүйлөшчү: «О, ботом тимеле мектеп салгансың го?!»

– Анан бу мактеп ошондо биздин көзгө ак чокудай эле көрүнчү!

– Оу, кайран Нурак! Бу мактепти салышта Нурактын эмгеги күч! Чамынып элди үгүттөп: «Ой, биздин көзүбүздү ушул мактеп ачат! Мактеп салалы!» Ушинтип жүрүп түтүнгө кыш куйдуруп, керегесин көтөртүп... Ой, анан не таба алалы, үстүнө жабдууга казыктык жыгачты.

– Баса, ошондо... – деп туурадан тие кеткен кишиге сөз бербеди кызып калган берки.

– Сөздү үзбөчү ой сен?! ...Карасай ажынын тамын буздурбадыбы ошондо. Кыштоосун кымкуут кылып, бир күндө буздуруп, бир күндө быякка ташытпадыбы! Журтунда ит улуп калган.

– «Ит» дейт ажынын катын-калачы улуп, Нуракты кармап калган.

– Баса Нурак ошо Карасай ажынын малайы эмес беле?

– Ажынын отунун алган малайы болчу. Ошо күнү Нурактын чартылдаганы азыр да кулагымда: «Бай-кулактын күнү бүткөн! Бу биздин заман!»

– Атаң көрү десең!..

– Оу, кайран Нурак! Өрт эле болуп турган кези анда!..

– Айтпа! Астында ошо ажынын жоргосу... Ошо тиги белден чаң чыкса – кишилердин сези каччу: «Жачейке келатат! Нурак!»

– Оо, анда «Нурак келатат!» дегенде ыйлаган бала соорончу. Жолдун чаңына жеткирбей жорго менен арылдаткан анын жүрүшү бай-манаптын үрөйүн учуруп, бая топто чартылдаган бий-болушту кынына кийирчү, эр неме!

– Ой, ал көрүнбөйт го бүгүн?

– Ноокас дейт го.

– Баса, мындайда ири алды келчү эле.

Ырас, Нурак жыйындан калып көргөн эмес. Жыйын сайын сөздөн да калып көргөн эмес. Жыйында ири алды сөз алган аны көргөн айрымдар алдыртан кер какшык агыта салышчу: «А, Нукамбы! Ал өзү ачат да, өзү жабат бу чогулушту!»

Өткөн жолку мектеп чогулушунда эл алды болуп сөз алган Нурак тиги эле капкачанкы балалык күнүн, малай кезин, анан төңкөрүшкө аралаш азаттык, теңдик алган таптагы алоологон жаштык чагын айда-а кызый сүйлөп, а сөзүнүн чындыгына Телегейди күбө тарткан: «Мына, Телегей типтирүү турат го! А ошондо Телегей деле...»

Бажактап алган Нурактын көзү бир оокумда өз кызы Зарылга чалынып, ошондо араң басаңча тарткан. Аны кишилер сезген, өзү сезген.

Абышка жалгыз кызын эркелетип, а түгүл кемпири экөө тең кызына баш ийип коюшчу. Үйдөгү оокат-тириликтен тартып, тыштагы ишке чейин Зарылды кийлигиштирип: «ал андай эмес мындай» деген бүтүмдү кызы чыгарса ошого жетине албай калышчу кемпир-чал: «Садага кетейин Зарылым айтты. Мейли ошол айткандай болсун».

Нурак кемпири экөөнүн сырын билгендер анда киргенде, саламдан мурда Зарылды сурачу: «Зарылтай кайда?» «Зарылтай чоңоюп атабы?»

Чөп чабык маалында Зарылга нечен курдай чөп байланып, Нурак нечен курдай козусун союп, коюн союп чалгычыларга той түшүргөн. Бүгүн казан толтура эт салып, чөп байлаган эркектерге талатса, эртеси аялдардан бир боо көк беде келчү: «Зарылтай тайына салсын!» Кап толтура боорсок жасап, да бир козусун же улагын союп аялдардын батасын алса, ошолордо арабалап, чийнелеп чөп тарткан уландар да куру калбай: «Зарылдын улагына, Зарылдын музоосуна, козусуна...» аталган бир гана тесте сеңселген чөп улам келип турчу. Ага ата-эне тажачу эмес. Нурактыкына үстөкө-босток казан астыра бериш айылдагыларга да көнүмүш сыяктуу эле. Бир эле Зарыл өзү кашын үйрүп чырындай кетчү: «Кызык экен ушулар! Биздеги мал аттуунун баарына беришти го? Эми өзүм жеймби чөптү?!»

– Балакетинди алайын! – Ушинтип эне кызына өзөлөнүп аны жайкачу. – Аа эмне капалык. Кудай ушу жакшылыкка жеткирди болду! Зарылып жүрүп сени көрүп... Биз сенден түгөнбөйбүз. Ушу сенин жакшылыгыңан түгөнбөйбүз. Чал экөөбүзгө эмне... жыйган-тергенибиз сен үчүн. Сен эле аман болсоң – биздин байлыгыбыз, тирилигибиз ошо!»

Атасы Нурак Зарылы үчүн отко-чокко түшкөн учуру көп болду. А энеси Нуракка караганда сабырдуу, айыл-апага алпейим эле.

Айыл-апа демекчи, булар ушу Зарылдын айынан мындан качып, Ат-Башы, Нарында жүрүштү: «Ушу жашка келгени балабыз токтобой, анан ушунун айынан, ушуну көрүп чынбы-төгүнбү?..» деген сөздү сүйлөштү барган жерине. Ошондо да ууру кылып качып жүргөнсүгөн экөөнүн жүрөгү түпөйүл. Негедир эрли-зайып кулак түрүшөт. Айыл-апанын кабарын ар кимден, өткөн-баргандан сурашат. Кандайдыр бу өздөрүн түкшүмөлдөп өздөрүн издеп кирип келчү бирөө бардай...

Нурак оргу-баргы эле. Бетине келгенин сүйлөп, кээде жакшы көргөндөрүнө да бакылдап коё берер жайы бар. Үйдө отуруп аялы тыят аны:

– Тек-жай жүрсөңчү, чал? Сенин кыялыңды билген бар, билбеген бар, бирөө болбосо бирөө...

Минткен аялына оңурандай кетет ал:

– Ии?! Бирөөгө не кылган экем мен?!

– Ии, дегинкисин айтам да... – Ушинткен аялы жүрөгүнө уюган дартты бери чыгарбайт.

Нурак өз курбуларын эле демитпей кээде ушундагы уландарды да өмгөктөтө кетчү. Алардын жүрүм-туруму жакпай калган учурда оюн-чынынан аларды жаза-буза чаап бакылдап жибермейи бар. Бирок андай учурдун баары зымпыйып өтпөйт. Нурактын мүнөзүн билген улан-кыздын көбү мыйыгынан гана күлүп коюшат, тамашаны көтөрөт. Кээсинин көзү бузула калган учуру да болот, андайлар менен тамашасын чарт үзөт чал: «Э, кеп көтөрбөс кырс тура өзү!»

Деги анан мындай жерде Зарыл атасын саксактап турчу, сырын билбес бирөөгө урунуп алабы деп коопсуп, өзүнчө ыңтайсызданып турчу атасынан көзүн албай. Адатынча ээ-жаа бербей бакылдап кеткен атасы кээде

тигинтип кызына уруна түшкөн көзүнөн улам өзүнүн аша чаап кеткенин баамдап, анан не дээрин билбей кызына жалына кетчү:

– Дадагаң кетейин! Дадагаң! Койдум, койдум... – Чалдын кечирим сураганы ушул, өз ээликмесин сезе койгону ушул. Мындайда Нурак Зарылга атадай эмес куду тентектик кылган баладай жасакер.

Кызынын кылайган тиешеси жок нерсеге да аны кийлигиштирбесе ыраазы эмес эне-ата: «Зарылтайга айталычы, ага оң келер бекен?» Мындай учурдун көбүндө кыз да туйтуң этип: «Менин ишим эмне? Өзүңөр бүтүрө бербейсиңерби!» – дегенди айтчу. Ушунда да эне-атанын оозунда жаяптоо, кызына жалтактоо бар эле: «Дадагаң кетейин, сарым! Өзүбүз эмне... Сен турганда өзүбүз куруйлу! Ушу ак-көктүн, тапкан-ташыгандын ээси өзүңсүң, сарым!»

Кичинесинде муну эне-атасы ошо «сарыма» кошуп, «дарым» дешчү. «Дарым!.. Бизди айыктырган дарыбыз го-о! Атасы экөөбүздүн жүрөк оорубуздан айыктырган дарыбыз ушу го-о!..» – Ушинтип өзөлөнгөн энени наристенин көзү тиктеп турчу анда. Ал «дары» деген эмне экенине, өзү кандайча «дары» боло калганына айран эле.

Мунун ымыркай чагынан, күлүшкөн күнүнөн тартып, көзгө көрүнгөн кызыл-тазыл буга гана энчиленип, буюм-тайым буга гана арналып жасалып, дүкөндөн да ушуга гана арналып сатылып алынып, үйдөгү чыны-чөйчөктөн, туш-кийиз, килемге чейин Зарылга гана энчиленип, тыштагы мал аттуунун баары: козу-улак, да бир уй, бир бээ да, ал эле түгүл айдалган огород да кызга арналат: «Зарылдын арпасы, буудайы, картөшкөсү...» Өзгөнү айтып не, тыштагы барак көк дөбөт да эмдиге күчүк аты өчпөй, өзүнө энчилүү аты айтылбай «Зарылдын күчүгү» болуп жүрөт.

...Бу Зарылбүбү кайда гана барып, кандай жерден орун алып, кандай окуу бүтөр экен? Кандай кызмат иштер экен? Эне-аталык кыял-ою эми ушунда. Кайда бир

укмуш жакшылыкты, кайда бир керемет бактыны ушу кызына ыйгарып, кызына жорушат эне-ата: «Зарылтай баланчадай окууну бүтүп, төлөнчөдөй кызматта болсо... Анан биз жөнөп жатсак самолёт менен Зарылтайга! Аппак жибекке чулганган Зарылтай колтугу толо китеп көтөрүп алдыбыздан чыкса тегеренейин!»

«...Же, кундуз кийген Зарылтай көк «Волгада» зымырап кышында үйгө келип түшсө лөк күйөөсү менен... Ошондо, ошо күнү эмне гана болуп кетер экенбиз?! Айыл-апага дүң болуп: «Нурактын кыз-күйөөсүн көрөбүз» – деп келип жаткандар... Ой, ошондо бир көлдөтүп той берсек!.. Анан Зарылыбыз эркек балалуу болсо, – дегенди улап ойлойт энеси, – Зарылтайымын наристесин өзүм багып, анын эжигей жытына элжиресем!.. Ээ, берешен кудай! Бергей элең, биз байкуштун тилегин бир кабыл кылгай элең?! Чың эткен баланын айынан чал өкөөбүздүн көрбөгөнүбүз...» Мына ушу жерге келгенде каңырыгы түтөп кетет, көзүнө ачуу жаш тегерене түшүп, алкымына ачуу ыза кептелип мууна солуктап токтойт. Байкоостон кайнак даам ууртап алгандай өзөгү өрттөнөт. Ушинтип алып өзү коркуп кетет. Ушуну унутууга, ушул беймаза абалдан качып кутулууга далбас урат. Бирок андан кутулмак түгүл кайра ошо бир күйгүлтүк, коркунучтуу сезим ташкындап, өзүн-өзү токтото албай калат. Буулугуп бир нерсе ичин жарып кетчүдөй уугуп тургансыйт, ал ичинен чыкса эс ала түшчүдөй, ичиндегисин азыр жарыялап, буркурап жибергиси келип, бирок ошондон өлүмдөй коркуп токтойт...

Кыз энеси негедир кейикчел болуп кетти. Кылдан кыйкым таппай ыйлак болуп кетти. Адегенде энесинин көзүнүн гана кызарып шишип калганын көргөн кыз селт этип, анан ашыга сураган:

– Апа! Апаке! Эмне? Эмне болуп кетти? Көзүң эмне, көзүң? – Үшкүрө чекесин укалаган эне кызын эркелете унчукчу:

– Тегеренейин! Көзүм эмне болсун, баягы шакыйым кармап... – Зарыл энесинин маңдайына лып отура калып, башын кучактачу:

– Келе бери?.. Бери бол, мен ушалап берейин? Кайдагы шакыйды азыр оозуна сала бергенине эне бир чети күлкүсү келсе, бир чети кыздын ишенчектигине, боорукерлигине ыраазы болуп, Зарылдын колун жазданчу:

– Ошентчи! Ушалай гой! – Андай учурда эненин арманы басаңча болбой кайра күчөп, ичинен солуктачу. «Аа, колундан!.. Сенин колундан!.. Кокус бир шайтан азгырып, буга чейин уга электи кулагың чалса, менден да жат болорсуң ээ?.. Шордуу башым! Сага жат гана түгүл шүмшүк болормун ээ?! Кайдагы бир азезил мастан көрөрсүң ээ мени?!» – Ушуну ойлоп башын ушалатып жаткан, ушундай күндөрдүн биринде эне ээ-жаа бербей буркурап ийди. Өзүн токтото албай, көкүрөгүнө толуп-ташып турган бук, музду жарган жазгы суудай ташкындап тоскоол бербей жатты. Зарыл баягыдан бетер селейип, апасынын башын кучактаган бойдон чый-пыйы чыкты: «Апа! Апаке дейм?!» Жанын койбой тырмалаган кызга эне бу сапар да жооп таап, тайсалдап койду. Болгондо да Зарылдын өзүнө сала-сал кеп таштады:

– Аа, балам! Ыйлабаганда кантейин! Сен кетсең... Мендин күнүм не болчу?! – Сөздүн кай багытта баратканын Зарыл айттырбай билди: Энеси кыздын окууга кетерин, күйөөгө кетерин айтып жатат.

Зарыл энесинин башын кучактаган бойдон анын жаштуу көзүн, жаш жууган бетин аймалап, жалынып жатты: «Апа-кем!.. Мен эч жакка кетпейм! Сени таштап мен эч жакка кетпейм. Ыйлаба, ыйлабачы эми?!»

Жароокер кыздын кыялы энени сооротот. Кыз кыялы анын ичин мына бүгүнкү буктан саал бөксөртөт. Жүрөк өйүгөн дарты дары ичкендей саал басыла түшөт. Анан, күн өтөбү, апта өтөбү, анан бая көнүмүш оору кайра жү-

рөк өйүп чыгып, ууктуруп турат. Эне көбүнчө үйдө кызы жокто, аны ойлоп санаага баткандай кармайт.

...Анын бет алдында бир коркунучтуу тунарып бараткан көз келе калып, ошого, тунарган көзгө аралаш окуя өз жүрөгүн титиретет. Баланын ыңаалаганы... Жо, эси ооп, каны качып бараткан бир келиндин көзү чанагынан чыгып жанталашканы мына:

«Апа! Апа!.. Апаке!?» Кээде тимден-тим туруп ушул үн кулагына жаңырып тула бою дүр этип... Баса, ошол үн ушу өзүнүн Зарылынын үнүнө окшоп кетет. Зарылдын үнү эле эмес өңү да: мурду, көзү, ээги, а түгүл күлгөнү... Зарыл жыл сайын эмес, ай сайын, күн сайын ошого окшоп бараткансыйт.

Зарыл кээде жумуштан келгенде... баса, ал өзүнүн класс-таштары менен талаа жумушунда, жазы – сакманда, күзү – эгин жыйноодо, жайы – чөптө, талаага каткырык толтуруп, каткырык күүсү менен чарчоону унутуп, иштеген жаштар чарчаганын качан үйгө кайтканда, босогону аттаганда бир билишчү.

Талаада күн менен топурактын, жашаң чөп менен кызыл дандын жытын ала келген кыз качан үйгө баш бакканда энесине эркелей карап үшкүрүп ийчү:

– Ө-өг-үш! Чарчадым!

Мындайда эне селт деп, өзү менен кошо жүрөгү селт этип, үнү чоочуй чыгат:

– Ок! Үшкүрбөчү балам!

– Хи-хи-хи!-кыз шыңк этип апасынын мойнуна асылат.-Ии? эмне болот экен? Эмне болот үшкүрсө? Чарча-самчы? Кызынын бетинен аймалап, чачынан жыттаган эне өзөлөнө кетет:

– Чарчаганыңан айланайын! Кой үшкүрбө. Чарчасан да үшкүрбөчү?

* * *

Эненин жүрөгүн селт эттирген башка үшкүрүк. Анын кулагына ушул Зарыл өзү төрөлөр күнкү ошо толготкон жаш эненин үшкүрүгү угулду. Дал, ушундай эле анын үшкүрүгү да... Капырай, ээ!..

Баса, ал үшкүрүк менен бул үшкүрүктүн айырмасы – ал арманы менен өксүгү ичине бараткан үшкүрүк эле, бул үшкүрүк-ойноо, жайдары үшкүрүк. Анын көзүндө – кайда бир кусалык, оюн-күлкүгө, жаштык кумарына канбай калган кусалык – тунарган карегинде чөгүп бараткан беле?! Мунун көзүндө – өзү жаккан оттун жалынындай ойноок жалын кызгылт учкун чачат. Же чагылышкан күн нурундай бир... өзү кайраган чалгынын изине чагылышкан күндөй бир жарк эткен учкун...

Бул чарчоо дегенди кайра ошондон ары талаага таштап, көзүнө, жүзүнө талаа желинин эпкинин, денине алдастап аккан өзөн шарын ала кирген эле. Кыздын чарчадым дегени анчейин гана энеге эркелегени. Кашын үйрүп үшкүрүп койгону – назданганы. Аны эне да, өзү да билет.

...Ыя? Же ошо «чарчадым» дегенге эне өзү үйрөтүп алды бекен? Талаада жумуш бүтүргөн мындай турсун, чырак жарыгында, столдо жалгыз отуруп сабагын жазып, же китебин окуп отурган кызынын жанынан өтүп баратып, шыпшына кейий кетчү эне:

– Балакетиңди гана алайын ий-а! Көзү карыгып кетти го!-Кээде мектебинен жаңы келген аны да утурлап жалбарчу.-Тегеренип гана кетейин ий-аа! Эрди кеберсип, көзүнүн көк тарамышы чыгып турабы? Ботом, өзөрүп калган го балам тимеле.

Мына ушундан уламбы, кыз да бу сөзгө улам үйүр алып, эненин ушу сөзүнө атайын ыгып алды белем, аде-

генде «чарчадың» дегенди өөн сезип жүрсө, бара-бара ошо «чарчадың» дегенди укпаса коңултактап, энесинин оозунан ошо «чарчадың» чыкпаса ага туйтундап таарына калчу болду кыз. Анда кызынын чарчаганы энеге сүйкүмдүү, эненин өзөлөнгөнү кызга жагымдуу эле го? Эмичи?.. Эми ушу кыздын сүйлөгөнү, баскан-турганы, дем алганынан өйдө дал ошо өз үйүнөн, өз колунан көз жумган келинге окшоп бараткан сайын бул эненин жүрөгү опколжуйт. Өзүнүн ушу коркунучун ичинен бирөөгө чыгара албай бук. Абысын-ажынга ишенип болобу. Бирөө болбосо оозу бош бирөөнүн оозунан мунун өз сөзү чыгып кетсе...

Кемпир жедеп чыдамы кеткенде чалына башынан айтып, бир бугун чыгаргысы келди эле ага да даабады. Кыялы чорт немедең кагуу жеп калар жагын ойлоп, артын кайтарды.

* * *

Зарылбүбүнүн төрөлүшү... аны жерден өзү алып, ымыркайды өз кызыл этине каткан күнү... Анан кайтып эле муну төрөгөн жаш келиндин өңү мунун көзүнөн кетпес болду. Көкүрөктөгү сары зил улам ууктуруп барат. Аны басар дары табылбай зил көөдөндө ачып, кекиртекти кыйып бараткансыйт...

Э, дүйнө! Нурактын үйүнө асмандан кут түшүргөн-сүгөн күнүң кана?! Бу эрли-зайыпты ошондо сүйүнүчкө чалкыткан күнүң эми ушинтип сары ооруга айланмак беле?! Адам билбес, кишиге айтылбас сары ооруга айланып кетмекпи ушинтип?!

Булардын үйүнө ошо мугалим келбегенде...

Кана, анда жай өтүп бараткан эле. Тоонун чөбү эбак жыйылып, кыйгас орок маалы эле. Мугалимдер жайлоо кыдырып, мектепке быйыл барчу балдарды чогултуп жүрдү. Бу балдарга мектепке баруу, класска отуруп

окуучу болуу кубанычы укмуш го! Алар жай бою китеп – дептерин чогултуп портфелине тыкыйтып салып, окуу башталар күндү, окуучу болор күндү дегдеген наристелер эми мынабу мектепке алып кетер мугалимдерди көргөндө саал сүрдөп, апкаарый түштү. Кантсе да эне койнунан, ата колтугунан чыга элек балдар өздөрүн ыңгайсыз сизди. Кай бир кыйыктанган балдарына жалбарган энелердин үнүн угуп жүрөгү ачышты бу Нурактын зайыбынын, ичинен өксөдү:

«Аа, арман! Өмүр бою баланын үнүнө зар болуп өтмөк белем?! Тигил катындарча мен да бойтоңдотуп бала узатсам эмне мактепке!.. Өз эле балам эмес, неберелеримди окушка жиберер кезде минтип!..»

Ушуну ичинен айтып сыздаган зайып, айылга келген бирин-эки мугалимди да, чогултуп жүргөн балдарды да көчө жаккы терезесинен көрүп турду. Ушу күнү ал үйүнө казан аспады, от жакпады. Тиги караңгы бурчта түйүлүп жатты. Кирген-чыкканга да, абышкасына да бери карабай эски жүрөк оорусу кармап калганын айтты. Аны уккан абышка да тынчын албады: «Ушинтип бир аз жатат, анан эс алып калат». – Муну айтып бакылдап тышка кеткен Нурактын үнүнө ичинен жооп кайтарды, ичинен сызды зайып: «Кургурум аа!.. «эс алат» дейт, бу менин жүрөгүм өмүр бою ооруп өтөрүн неге туйбадың экен?!»

Ушунун кийинки күнү мектептин завучун ээрчип бир бей-тааныш кыз келди мында. Жаркырап күлө баккан кыз сылык учурашып, сыпаа көчүк басты тигиндейрек. Нурак үйдө жок эле. Антсе да бу, үйдүн аялынын жылуу чырайын көрүштү келген завуч менен кыз. Аял ашыга туруп, казан-аяк жагына барды да буларга даам ооз тийгизүүгө камынды, бейтааныш кызга алдыртан көз чаптыра кетти. Кыз сыңар тизелеп тыпыйып отурат. Анын үстү-башы да тараз боюна жарашыктуу экен: ба-

шында асман түстүү бир барча жибек үлбүрөп, жүндөн жука токулган мала-кызыл кофта кыздын саал албырыңкы жүзүнө өңдөшөт. Анын али ууздай өңү өзгөчө бактылуу жадырайт. Жаан күнкү карагаттай кареги ойноок күлүңдөп, ууртунда, албырган эрдинде тубаса күлкү жүрөт. Ак маңдай алдындагы кыйгач кашына, татынакай кырдач мурдуна сүйкүм көз таштаган бул аял бу бейтааныш кызды кыргыз кызына окшоштурбады, өзбек кызы го деп боолголоду. Анан текчеден ширеңке алып, колуна чайнек кармай бергенде завуч үн катты:

– Калыйпа жеңе, биз чайга күтпөйбүз.

– Ии, ботом? – Бул ошо калыбында завучту карап калды.

– Ошо!.. Жумуштарыбыз бар.

– Ээ, жумушуңар тура турар, бир чыны чай ичкиче.

– Жоо жеңе, ыракмат! – деп завуч жана ашыкты эле бул ансайын көжөлүп, меймандостугун тартты:

– Ие, ботом, сен ичпесең бу кызым... Кой, антпегиле!

– Кызыңыз менен жай ичесиз чайды, тил алып коюңуз, жеңе? Нурак акем да жок экен,

– У, чал жок болсо мен бармын. Бир чыны чайга менин да бийлигим өтөт!

– Аныңыз ырас. – Завуч аны коштоп кетти. – Дал ошо керек бизге.

Тигилердин жөн-жай келбей жумуштап келгенин бул эми туюнду.

«Ээ баягыга келишкен да». Өзүнчө ушинтти да тиги татынакай кызга кайра да тигиле карады: «Бу кыз артист го сыягы? Ошо баягыга... Ошого эле келишкен экен»...

«Баягы» мунун өзүнө эле эмес айыл-апанын баарына дайын. Ал өзүнүн кыз кезиндеги кемери менен шөкүлөсү болчу. Анын кабарын билген улан-кыз сурай беришчү асылып. Алар көбүнесе өздөрү оюн даярдап коёрдо, кээде сүрөткө түшөрдө шөкүлө, кемерди кадыр-көңүл салып су-

рашчу. Сураганда атын айтпай тергеп «баягыны» дешчү. Айтор бул алардын ийрин жандырчу эмес, берип атып:

– Деги анан үзүп-жулка көрбөгүлө, балакетиңи алайындар? – деп эскертчү. Азыр ошо өз божомолуна уюган Калыйпа колундагы ширеңкесин шылдыр эттире чайкап алып тышка жөнөмөк болду да беркилерге тамаша сүйлөдү:

– Чайга күтпөсөңөр, ошо күсөп келгениңер да берилбейт эмесе!.

– Ха-ха-ха-а! – Завуч каткырып жиберди. – Аа, Калыйпа жеңемин оюн билдим, баягыны сурап келди деген тура? Ал эмес, шөкүлө эмес сураганыбыз, ошо шөкүлөңүздү киер кыз ээрчитип келдим минтип!.. – Завуч тиги кызды колу менен көргөздү буга. Калыйпа өз оюнан дале жанган жок:

– Ии, мен деле билип турам ошону.

– Билсеңиз ошо жакшы! – деди завуч эми сөздү түзүнө салды. – Бул кыз мына биздин мектепке мугалим болуп келбедиби. Өзүңүз көрүп турасыз, бой. Ары ойлоп, бери ойлоп өзүңүздөрдү ылайык таптык. Турак алып иштеп турушуна силердикинен оңу жок.

Завучтун сөзүн уккан Калыйпа алиги кызды карап, өзү болсо ширеңке кармаган калыбында элейип турду. Анын азыр «макул» же «аный» дээри белгисиз эле.

– Ботом, деги чай коёюнчу?..

Завуч менен мейман кыз бу сапар Калыйпаны токтото алышкан жок.

Тышта бир аз кармала кайра кирген Калыйпанын кабагы жаркып, кыздын жанына отурду:

– Ии, балам, деги өзүң кай элдин кызы болосуң?

Кыз өзү суроого саал буйдалды эле, аны башка тилге которо салгансыган завуч Калыйпанын суроосун дароо оңдой койду:

– Кай жерденсиң дейт?

– И... – Кыздын назик, ичке үнү адеп чыгышы ушу үйгө киргени.

– Мен Токтогулдан болом, Токтогул районунан...

– Ии, Кетмен-Төбөдөн дебейсиңби. – Тактай сурады Калыйпа. – А Кетмен-Төбөнүн кай жериненсиң кагылайын?

– Толуктан, апа.

Калыйпанын көзү жүлжүйө түшүп, кызды баягыдан да бүшүркөдү:

– Ыя-а?.. Э, ботом, бу сен өзүмдүн сиңдимсиң го? Бу тапта мынабу экөөнүн оозуна гана карап тим отурган завучка мынабу кеп жага бербей калды бейм, сүрөп кетти:

– Аа, мына, мына-а! Өз сиңдиңизди ээрчитип келген турбаймбы!

* * *

«Жер тамырынан – эл тамыры көп». Калети жок кеп тура. Минтип Калыйпа сиңди таап, жаңы мугалим кыз ойдо жок жерден эжелүү болду. Баарыдан Нурак менен Калыйпанын үйү толуп, өздөрүнүн да жарпы жазылып калды. Булар эже-сиңдидей эмес, эне-баладай ысык, Мугалим кыз «эже» дебей «апа» дечү. Ал мектептен кечигип келген күндөрү казандагы бышкан аш чыгарылбай, эрли-зайып отура албай, улам тышка чыгып, аны күтүп жүрүшчү. Кыз кокус кичине кечиксе эле анын себепин атасына билдирчү. А сабактан тышкаркы убакта бура басса суранып басчу: «Апа, мен китепканага баратам». Муну уккан Калыйпанын ичи элжиреп, жетине албай калчу: «Ботом, тиги Бөтөштүн өз кызы тоотпойт энесин. Бу жеткен ыймандуу тура бечара! Өзү ырыска шерик, акжаркын, адамга жароокер, бак-таалай кетпес башынан». Өзүнчө минтип алган Калыйпанын кызга болгон ыраазылыгына аралаш өксүгү кылайчу сөзүнүн четинен: «Ээ, бир таалайлуу азамат тушугар ээ буга?» Калыйпанын айласы эле болсо колунан чыгаргысы жок

эле муну. А тагдыр анын оюна келбеген, анын эркинен тышкары иш кылды...

* * *

Майрамдын күнү менен түнү. Майрам шаңына жер дүңгүрөп, майрам шаңына эл эргип, эл дуулдап, ар үйдүн төрүн той-тамаша ээлеп, ар үйдө оюн-күлкү толуп-ташып жаткан...

Ошо түнү кыз үйгө түнөгөн жок. Мугалимдердин үлпөтү өзүнчө эле. Адатынча бу Нурак менен Калыйпа алагды болуп, кызды далайга күтүштү. Акыры бу себепти майрамга тогоп, мугалимдердин үлпөтүнө тогоп тим болушту. «Малимдеринен бөлүнө алган эмес да. Отуруп калышкан да».

Кыз эртеси да үйгө келбеди, анын эртеси да... Эми ал кызды, болгондо да мугалим кызды ошо мугалимдердин арасынан издеп жүрүштү оңтойсуз көргөн Нурак зайыбы экөө эми аны майрам өткөндө келер деп турушту. Бирок кыз ордуна алиги завуч келди. Кызуу экен. Сүзө качырып үйгө кирип, одоно, чолок сөзү менен тарс чапты:

– Силер!.. Силер эми!.. Алиги мугалим кызды күтпө-гүлө!

– Э, ботом?! – деп Калыйпа тура калгыча берки кайра чарылдай кетти.

– Ботом-сотому жок эле аны өзүбүз... – деп ыктыткан тигини шаштырды Калыйпа. – Ой, айтчы деги айланайын?!

– Айтып-айтпай... айтсам-айтпасам да аны биз өзүбүз алдык!

– Бу эмне деген кеп айланайын?! Ой, өзүң алганың кандай?!

– Оп-о-ой! Жарыктык оой! – деп териге кетти тиги көзүн ачпай жатып, – та... такыр сөзгө түшүнбөйт турбайсызбы?! Аны биз... аны биз албадыкпы! Келин кылып!..

Калыйпанын укканы ушу болду. Бет маңдайында илгери-кийин болуп, илгери-кийин сүйлөгөн берегинин сөзүн бир эсе тамашага жоруду. Акыры ишенген соң эмне дээрин билбей, эмне кылаарын билбей эңги – деңги болду да калды: «Бу, чын эле ия?.. Чын эле ушинтмек беле?! Ашкан ыймандуу, жеткен эстүү кыз эмес беле?! Ушу бизди таштап заматта!..» Зайыбынын дел боло түшкөнүн көргөн Нурак бакылдады:

– Эк, кудаа урган! Эсталма болуп калабы бу?! А, ошо бойго жеткен кыз өмүрү сенин төрүңдө отурмакпы?!

Калыйпа ошондо да чалына жооп кайтарып, күйүгө кетти:

– Ботом, аны мен төрүмөн чыгарбайм деп атамбы? Ии, бу ушунча бала-бото болуп калган соң бир ооз айтып кетсе эмне жаман чиркин?!

Минткен Калыйпанын ичи ачышат, үй аңылдайт. Анын тиги столдогу китеп – дептерин улам которуп кармалай берчү эле анысын да бир мугалим келин келип алып кетти. Кеткен боюнча өзү да кайрылып баш бакпай койду. Уялып калган экен, деген ойдогу Калыйпа эми ага өзү барып, барганда да эне болуп, жол-жобосу менен барып көрүүгө камынды эле бирөөнү жиберип, Калыйпаны келбесин дептир.

Калыйпа эми чындап кайгырды: «Уялбай-этпей эле көөнү калган тура бизден?! Эмнеден жаздык экен, караңгун?! Баарыдан да журтка жаман атты болдук ээ?! «Баягы каапырлар какчаңдап бир чычкандай кызды батырбай! Ээ, ошондоюнан...» деген өзөк кеп дагы жармашты ээ биз байкушка!?»

Кыздын кеткенинен да мына ушу күйүтү кыйын болду. Баса, ушундан айга айланган жок, кыздын кейиштүү окуясы угулду:

– Бая Асылкандын күйөөсү аракеч тура! Күндө уруш дейт үйүндө.

– Ал ырас, ошо баткакка оонап жаткан жеринен түндө түн ортосунда таап, эки мугалим менен араң көтөрүп жеткириптир да таң аткыча булганган кийимин жууп чыгыптыр Асылкан.

– А мурдаа күнү кечинде дүкөндүн алдына жыгылып калганынан Асылкан өзү окуткан балдары көтөрүп бараткан.

Күндө ушул. Түнү бою мас эри менен алпурушкан Асылкан тынччылыктан адашты, уйкуну унутту, убагында тамак ичпей калды. Өтүлчү сабак даярдалбай, конспекти түзүлбөй, коллективге жер карап, окуучулардан уялды. Түнүндө мас агайын көтөрүп жеткирген окуучулар тиги сабыры суз эжейин аяй карап турушчу.

Асылкан күн сайын күйшүйүп баратты. Адеп көргөн өзгө адам эмес мынабу эне ордуна кармаган Калыйпа тааныбай калчудай аны.

Жай таңындай кашкайган маңдай кеч күздүн жаандуу күнүндөй бүркөө, жаан жууган карагаттай баягы сурмалуу күлүң көз муңдуу сустайып, ак маңдайды да, бышкан жүзүмдөй мөлтүрөгөн өңдү да куду кеч күздүн тоңголок талаасындай туташ кара сепкил, бырыш басты. Айтор күндөн-күнгө суудан калган дарактай солуп бараткан Асылкан эл көзүнөн четтеп турчу болду. Ал өзүн эле эмес, аракеч күйөөсүн да эл көзүнөн ала качып турчу. Арак үстүнөн алдап-соолап, аны эркелете сүйлөп, батырак алып кетишке аракеттенчу. Бирок Асылкандын мындай далбасы талаага чыгып, андай жерде өзү кайра кагуу жеп, башы жерге кирип, үйдөн өзү таяк жеген күндөрү көп болот. Аны жашырат. Баарын ичине сактап уугуп барат!..

* * *

Аракеч күйөө кызматтан сүрүлдү. Ал коллективден бөлүндү. Ошо тапта Асылкандын айы-күнүнө жетип

калган эле. Ал толгоо тартып карайлап баратты. Төрөт үйү райондо. Бул үйдө өзүнөн бөлөк жан жок. Аракеч күйөө дайынсыз тентип кеткен.

Мына, Асылкандын көзүнөн чаар чымын учуп, карайлап барат.

Керең түн. Эл уйкуда. Бая сыр билги келиндерден да жок, Ал жанталашты! Ал шаша чуркады. Түндү аралай темтеңдеп, беткелди аяк шилтеди.

Кайда баратканын өзү да билбеди. Бу тапта түн эмес чак түш болсо да анын көзүнө эчтеке көрүнбөс эле. Кулагына да эч нерсе угулбай... Кыштак аралап баратты беле?.. Бир оокумда бир үйгө урунду. Түндү оор жамынып уктаган үйдөн табыш чыкпайт. Каалга какты эле, үйдөн уйкулуу кишинин үнү угулду буга:

– Ой!.. Бу ким ыя?.. – Нурактын үнүн тааныды бу. Эми билди кайда келгенин. Быякка барам деп ойлогон эмес. Сокур сезим мында жетелеп келгенине баамы да жете албай турду. Бир гана жер көчүп, көзүнөн чаар чымын учуп, жыгылганы барат. Каалганын туткасын бек кармап, ошо каалгага сүйөнүп турду. Кайра каалга каккан жок. Нурактын үнү кайра чыккан жок, бир гана эшик ачылганын билет. Анан... маңдайында Калыйпа турганын элес-булас... андан ары көзүнө эч нерсе көрүнө албады. Кыпкызыл өрткө түшүп кеткендей өзү чабалактап... үй ичи бирде кыпкызыл жалын көрүнсө, кайра көөдөй кара-ра түшүп алачакмактап, Асылкан жөөлүп, бир нерседен, алда-кимден качып, жанталашып жатты. Анан оозуна алган акыркы сөздөрү бу Калыйпанын кулагында: «Ай-ланайын! Айланайындар!.. Кармагыла!.. Кармагылачы?! Тигине, тигине келатат! Жыгылат, кармагыла!.. Ана... колундагысын алгыла! Чабат!..»

Жанталашкан Асылкандын аяк-башында шаштысы кеткен эрли-зайып анын кимден качып, кимден коркуп атканын дароо билишти. Нурак колуна камчы алып, каалганы тарс чаап, тышка бак-бак этип опузалады:

– Кет ой! Кет ушунчаңда! Ташта колундагыны!

– Ана, кетти айланайын, кетти! – деп бери баскан Нурак өзүнчө кобурап кейиди.-Ата-а бечара ай-э! Алиги аракеч ит жедеп эле жүрөгүн түшүрүп салган тура!

Ушу тапта Асылкандын башын жөлөп отурган Калыйпанын көзү чанагынан чыкты, аптыга, ашыга унчукту:

– БЯ... ыя айланайын! Э, чал!..

Нурак бу зайыбынын үнү менен кошо жетип, Асылканды туура кучактай калды. Терге чыланган анын дени муздап баратыптыр. Өңүнөн кан-сөл качып, таноосу кыпчылып...

Ошо тапта аяк алдынан баланын ыңаалаганы угулду. Дени муздап бараткан Асылкан көзүн бир ачып алды, баланын үнү чыккан жакка мойну бурулду. Эненин алсыз үнү үзүлүп-үзүлүп чыкты:

– А... аа... Ап... па!.. Уш... уну?..

Ал кайтып тилге келген жок. Калыйпанын алдастап жалынганын уккан жок. Келме келтирген Нурак ашыга башын сүйөп турганын туйган жок. Асылкандын акыркы уккан үнү мынабу өз ичинен чыккан ымыркайдын ыңаалаганы эле! Асылкан баласынын ыңаалаганына кулак төшөп мемиреп кеткендей эле. Анын бүтпөс ой-санаасы да, мынабу өзү көз жуумп бараткан жарык дүйнөгө калтырганы да ошол ыңаалак ымыркайынын ыңаалаганы эле... Үзүлүп бараткан эненин оюна, анын оозуна ушул гана ушуну дайындоо гана келди: «Ап-а... ушуну?..»

* * *

Калыйпа өзүнөн-өзү туруп элеңдеп чочуп кетет кээде. Кайдан-жайдан ушул үн жаңырат. Анан ошону өзгөлөр да угуп койгонсуп өзүнчө коопсуйт. Төтөн Зарылы үйдө маңдайында отурганда аны жалт карап өзүнчө бушайман. Кайра өзүн жемелеп, ичинен келме келтирет:

– «Илаил-ла-иллала!.. Капырай мен карап туруп жинди болуп баратамбы?! Бул абалын өзгө түгүл чалына да оозунан... жо, былтыр бир сапар наалый сүйлөп келатса, чалы адатынча бакылдап салган муну жемеге алып: «Эк, кудаа урган! Бакшы кемпирдей болуп жок-бар нерсе көзүнө керүнө берет! Бас! Жарабаган кепти...»

Ана, ошондой бери не болсо ичинде...

Дениндеги оору качан, эмнеден жабышканын кээде адам өзү билип, аны өзү сүйлөй кетет го, Калыйпа да бу дарты эмнеден болгонун өзү билет, бирок анын атын айтып, бирөөгө даттанууга даабайт. Даабаса да көкүрөгүнөн бир нерсе кетпей каргыштай өйкөп гана турат.

– Ата-а, ошо сааттуу жээн келбегенде!.. Бу азабың арылбаган чал кайдагы жээнин таба койбогондо бу балаа жок эле!» – Мына ушу гана. Өзүнө-өзү ушуну жүз бир эки айтып, чалын ичинен жемелей берет.

Киши кээде өз башына келген кырсыкты андан-мындан: көрүп, атүгүл өлүмдү да жок-барга тогоп, өкүнө берет эмеспи. Калыйпа ошонун бири. Айласы кеткенде, ичи бышып баратканда баарын чалынан көрүп өзүнчө бууракандап иет. Деги анан качантан кабарсыз кеткен жээни буларды ушунча сарсанаага, убайымга сала коёрун булардын өзү эмес ошо жээндин өзү билип коюптурбу!..

* * *

Нурактын тиги Чүй ичиндеги карындашы согуш учурунда өлүп, андан калган жалгыз баласы ошояктагы жетим балдар үйүнө өтүп кеткенин адегенде Калыйпа укпады беле. Анда Нурак согушта. Аны укканда мына ушу Калыйпанын өзү да сөөгү какшап нечен күн ыйлап жүргөн:

– Аа, арман! Мында болгондо баланы өзүм эле багып албайт белем!

Согуш басылды. Нурак келди. Акыры арадан он-чакты жыл өтүп жээн табылды. Ал интернаттан тарбияланып, мектеп бүтүрүп, эми жогорку окуу жайында экен. Бет түспөлү энесине окшош аксаргыл уланды Нурак дароо тааныды. Учурашып жөн-жай суроодон мурда кучактап басып жыгылган бакылдаган жээрде сакал кишини бүшүркөй карады улан. Мунун бети-башын жаш аралаш сакалы менен жышып, шолоктоп да, жалынып да жатты: «Садагаң!., Садагаң гана кетейин! Өлгөндөн калган...» – Ушинткен ал бир оокумда гана уланды кучагынан бошотуп, маңдайында дале бүшүркөй карап элейип турган аны тиктеп каргылданды:

– Мени тааныбай турасыңбы? Ыя айланайын, мен таякең эмесминби!

Таякесин бул кымындайдында көргөнү элес-булас эсине келди:

– Сиз, таякем... Нурак таякемсизби? – Нурак кайра кучактап, аймалап калды:

– Балакетиңди эле алайын сенин!..

* * *

– О, бая Нурак жетим жээнин таап келиптир! – дешип айыл-апа доңшуп, жакшы санаалаштар сүйүнүп калышкан аларга кошулуп:

– Ырас болбодубу байкуштарга!

– Эми, бала-бото болуп калгай эле?

– Кантип жатсынсын бу таякесин? Нурактан өзгө тууганы жоктур?

– Ай, ким билет? – деп күмөнсүгөндөр да болгон айылда. – Бу эрекек балаң опурталдуу болчу эле. Эркек балаң оңой менен боюн берчү эмес эле таякеге?..»

Айыл-апанын мындай күпүрүн Нурак да уга жүрдү, бирок зайыбы экөө тең ага кулак каккан жок. Кайра күчөп, өзүнчө бакылдап таштады каадасынча:

– Мен элдин жээнин сураган жокмун! Жээним мени жатыркап баратса, аны өз кылып бергиле деп да сурабайм ошол элден!

Жээни ырас эле окуудан келген сайын Нуракты гана байырлап таяке, таажеңесин ата-эне тутту. Булардын да эбедени эзилип, жээндүү түгүл балалуу болгондой жыр-гап калышты. Мына ушундан кийин айылдагылар да тигини «Нурактын жээни» дешпей, «Нурактын баласы» дей турган болушту.

Айылда келин алып, кыз берип жаткандарды көрүп, булар да жакшы үмүт этип, уулунун келин алып келчү күнүн күтүп жүрүштү: «Көрүнгөн тоонун ыраагы жок! Куда кааласа биздин уулубуз да келин жетелеп кирип келет бир күнү!» – Муну эрли-зайып көөмөйүндө айтып күдүңдөшүп, кээде ачыкка жарыялап жетине албай жүргөн алар эми келин-уулдун оокат-тирлигин камдашып, туш кийиз сайып, жууркан-төшөгүн, стол-кроватынан өйдө дайындап, тойго сойчу малынан өйдө атап коюшкан эле.

Карап туруп ойго келбес иш болду. Бая адеп бул жээн табылчудагы айылдагылардын түкшүмөлү туура чыгып, жээн өз туугандарын таап кетпеспи! «Жээн эл болбойт, желке тон болбойт!» дегенди бу Нурак менен Калыйпа түгүл бүт айыл-дагылар оозуна алышып, ошо жөн билбес жээнге наалат айтышып, таякесин аяп калышты:

«Байкуштарды күлгө чапкандай кылбадыбы! Ой, өгөйү куруп кана кетеин!»

А жээн болсо бул ишти бир кыян-кескилигинен эмес, жооштугунан кылды. Бала жер карамарак, мурда айткандын тилине кирме, оомарак эле. Ошо окуусун бүтүп, райондогу бир чоң колхозго зоотехник болуп барган балага ага-тууган табылып, күн өңүнөн, түн түшүнөн кетпеди анын: «Кара чечекей ага-тууганың болобуз, балам. Сени жоготконубузга канча болду эле, мына эми ишибиз ак

экен!.. Таякелериңде жүрүпсүң... Канча айтканы менен таякенин аты таяке. Кайнап каның кошулуп кеткенде, акы сага тууган дебейт! Биз мына, өз намысыбызды ойлоп келип турабыз!»

Буга окшогон быжыңдаган кептин ар кылы нечен ирет айтылган соң бала уюду да тууганын ээрчиди...

Бул окуяны адегенде бир коркунучтуу түштөй туйган Нурак менен Калыйпа али ынана алышпай турушуп, бала биротоло кете бергенде гана бүк түшүп калышты...

* * *

Ушундан бир топ жыл өттү. Андагы күйүт менен өксүк унут болуп, ошол азаптуу жээндин өзү да унутулуп, булардын Зарылбүбүсү бой тартып калган эле. Көөдөндү тос каптап тоңгон качантан берки баланын зары жазгы муздай эрип кеткен эле. Жазгы кызгалдактай Зарылбүбүсү булардын көңүлүн жашартып, булардын үйү да, көңүлү да ошо жаз-баары болуп турганда...

Нурактыкына мейман келди шаардан. Мейман аялын, эки баласын ээрчите келиптир. Адеп аларды көргөндө «келгиле» деп гана ооз булк эттиргени болбосо, эрли-зайып экөө тең сустайып, а түгүл жүзүн үйрүп коюшту.

Очор-бачар болуп токтолуп калган балыгыр сары киши да, анын ак куба сулуу аялы да булар менен «таяке, таа-жеңе!» деп учурашты. Буларга өзгөчө сонуркай караган Зарылбүбү гана бул үйдөн. Демейде мейманга үзүлүп түшкөн эне-ата жок бүгүн?.. Ата-энесинин тимден-тим тулу түшүп, мынабу сонун кишилерге сыртын салып, отурушуна таңкалды. Бир сапар энесине шыбырап, булардын жайын сурамак болду эле ал көзүн бузуп, «тим отур!» деп белги берди.

Чай ууртап отурган ак куба сулуу аял Зарылбүбүдөн киргени көзүн алган жок. Жаңы гана көзүн ачып, от

ээрчиген баладай ал кыздын ар кыймылын ээрчий карап, кайра Калыйпага алдыртан көз кырын таштап отурду. (Бойго жеткен кызга жандын баары назар салат. Өзгөчө аялдар кызды сыноого калганда укмуш эмеспи... тигил аялдын көп караганын Зарылбүбү да, Калыйпа да ошого жорушту).

Үйдөгүлөр тым-тым ойноп чай ичилди. Дагы далайга кеп түшкөн жок ортого. Тиги төрдөгү балыгыр сары киши гана ууртундагы жылмаюусун жогото албай, нечен оозун таптап кайра токтоп жатты. Анын ушу таптагы көрүнүшү: тентектигинен бир ишти бүлдүрүп салып, эми атасына бет бага албай турган балага окшош эле. Ары толгонду, бери толгонду кыйла машакаттан өтү ал оозундагысын айткыча. Оо, бир оокумда «таяке!».. – деп жалтаң унчуккан тиги жээн бар күнөөнү мойнуна алып, ошо өткөн-кеткенге кечирим суроого келгенин эки ооз гана айтып тим болду.

– Кечтим! – деди, Нурак бир тынымдан кийин. – Сен үчүн кечпесем да мынабу бала-чакаң үчүн кечтим.

– Өңгө үчүн болбосо да... – деген Калыйпанын үнү азыр ыйлап сооронгондой эле. – Жээн келин үчүн да кечпейбизби ботом!.. Ушинткен Калыйпа мындан улай бүтпөс таарынчын чубап кирет беле Нурак сөздү чолок үзүп, өзү ордуна козголду:

– Бүттү, кетти баары... эми мындан ары кол үзбө! Болду ой!.. – деп Калыйпанын үнүн басты. – Жарыкта малга бата кылалы.

Таякесинин жээнине ич күптүүсү, качантан бери жанбас таарынычы ушуну менен жанды. Кеп кайталанып айтылган жок. Кеп жаңыртууга бирде-биринин бети чыдабай тургандай. Баса, айткандан жээн бир ооз гана актануу өңдүү кебин күбө тартты:

– Тиги Тогуз-Торого эки жолу барып ордуңардан таппай калбадымбы? Кайда экениңерди билишпейт экен?

Бу кепке не Нурак, не Калыйпа жооп кайтарган жок. Ошо тапта ал экөө тең ишке алагды сыяктанып, бирөө отту күчтөп казан менен алек, бири союлган койдун этин бузуп, кепке буямасы келбегендей. Негедир экөө тең Зарылбүбүсүн кыя карап алышты, анысын өздөрү гана билишти. А түгүл Нурак, жээнинин бу кебин такыр эле укпай калгансып, башка сөз сүйлөп жиберди:

– Зарылтай, мынабу ичеги-карынды ары ала кой.

* * *

Жээн мында, биринчиден, таякеси менен учурашып, өткөн ишке кечирим сураганы, экинчиден, үй-бүлөсү менен тааныштырганы келген. Ал таякесиникинде үч күн туруп калды. А берки Нурак менен Калыйпанын ич күптүсү, ичтеги бугу ошол эле түнү тарап, буларга адепкисиндей жалбарып, балдарын алпечтеп калышты. Таяке-жээн али үй-бүлөлүк кепти таштап, тыштын сөзүн сүйлөштү, илим, өнөр жаатынан кеп салышты. А жээн келин менен Калыйпа эзилише сырдашып, а жээн келин не бир жароокер, ичине таруудай неме сактабас, ачык-айрым ургаачы экен. Илбериңкилигин айт! Келери менен чечинип ийип, казан-аякка аралашып, ал ичинде болгонун бу таажеңесине төгүп, кымындай кезинен бу күнгө чейин көргөнүн деги калтырбай айтып жатты.

Баса, кишинин ичи-койнуна кирген ал чү дегенде эле булардын канча бала көргөнүн сурап ийбеспи:

– Деги канча бала көрдүңөр, таажеңе? – Анын сууроосун лып илип алган Калыйпа да такалган жок:

– Туугандан тутунганым ушу кыз, кагылайын! Таякең экөөбүз карганча зарыгып... акыры зарыбыз кудайга өттүбү, ушунубузду кечээ көрдүк.

Жээн келин ушу кептен кийин да бу Калыйпаны кандайдыр алдыртан күмөнсүй карап, тиги кирип-чы-

гып жүргөн Зарылды негедир бүшүркөй тиктеп жатты. Калыйпа кезектүү суроосун таштады тиги келинге:

– Өзүң канча бир туугансың, кагылайын? Төркүндөрүң кайда – Суратпай айтканы турган таржымалын жээн келин үшкүрүк менен баштады:

– Өг-үүш!.. Бир эркек, эки кыз элек. Эркегибиз согуштан кайтпады!.. Өзүмөн эки жаш улуу эжем (улуулугу деле жоктой тең өскөнбүз. Бир жатып, бир туруп жаныбыз бирге эле) ал ошо мугалимдер институтун бүтүрүп, Тогуз-Торого мугалим болуп кеткен. Аты – Асылкан...

Ушундан аркы кеп Калыйпанын кулагына угулбай жаңырыктап, деми кысылып баратты, аны өзү эле сезди. Тамагын жасап, шилекейин бир күрмөп алды, маңдайындагы жээн келинге сыр бербөөгө аракеттенди.

Дал ушул тапта тиги сүйлөп отурган жээн келиндин көзүнө жаш толо түшүп, жашын мелт эттире ирмеп алып чөнтөгүнөн алган көк жибек жүз аарчысы менен жаштуу көзүн басып калбаганда бу маңдайындагы Калыйпанын абалын: бузулуп кеткен иреңин да, кандайдыр коркуп кеткенсиген көзүн да, деми кысыла түшкөнүн да сезип коёр беле?.. Өз жашы менен алек болуп калган анын жашыган үнүн кыйлада барып укту Калыйпа:

– Мугалим болул иштеп жүрүп, ошо Тогуз-Тородон... Болгондо да төрөттөн кез жумганын кийин угуп отурбаймы-ы!.. Ата-энебиз мурда өлүп калып мен да... А ата-энем болгондо!.. Асылкандын көзүн көрүп, жок дегенде өз колу менен... Ал кайра шолоктоп кирди. Калыйпа эмне кыларын билбей нес. Үйдө эркектер жок болчу. Булардын балдары тышта ойноп жүргөн. Үйгө кирип-чыккан Зарылбүбү гана мынабу өзүнөн-өзү басылбай шолоктогон аялды бир, өз энесин бир карап таң. Капырай, демейде ар кимге аначы болуп, ар кимдин көңүлүн алып чуркап жүрчү элпек энеси Калыйпа кана бүгүн? Же тигил аялдын ыйлаганын ылайык көрүп турабы? Энесинин нес болуп

турганын да, кубара калган өңүн да кыз бала байкап койду, анан өзүнчө жоруду: «Апам кошо кейип турат, боорукер эмеспи байкуш!»

Оо кыйладан кийин гана Калыйпанын үнү зорго чыкты муунагып:

– Кой, эми... айланайын эми... – дегенге гана араң жарады. Тигиге кайрат айтканы да, тигини соороткону да ошо болду. А тиги солуктаган аял ошо ый аралаш өксүгүн, арманын айтып жатты:

– Шо-шоруң каткыр-дын көзүн эле... бир көрүп... оозунан бир ооз сөзүн угуп калсам эмне!.. О, балаң менен!.. Байкуштун ажалына бүткөн балаа экен го ал бир!.. Анан, кур дегенде... ошо перзентин көрүп калсам эмне?! Куурагырдын ичинен чыккан ийри жылан эле го!.. А желмогуз болсо да... ал мага... Анын тирүү калганын... анын тирүү чоңойгонун көрүп эле калсамчы!

Таманынан дүркүрөгөн бирдеме Калыйпанын төбөсүнө чыкты ушу тапта. Ал колунун калтырап турганын өзү көргөн жок. Анын жүрөгү зырпылдап сайгылашып, ачышып, деми кысылгандан-кысылып баратты, Тиги маңдайында сүйлөгөн аялдын үнү отко күйгөн керосиндин жытындай думуктуруп жатты Калыйпаны.

– Кур дегенде ошо перзентин эле көрсөм эмне?! Эжемин ордуна демөөр этип кара тутпайт белем!.. – дегенди кайтарып айтты. Ушул кеп Калыйпанын кулагынан түк кетпей койду.

* * *

Калыйпанын санаасына мына ушундан тартып бүлүк түштү. Анын абалкы сергек мүнөзү күндөн-күнгө көөнөрүп бараткансыйт. Туз көтөрүп жүргөндөй үшкүрүк басып, жашык болуп кетти. Мына эки жыл ичинде бети бырыштан көрүнбөй, көзү тунарып, денинен эт качып

шүйүп калды. Кемпири эле түгүл Нурактын өзү да күүдөн тайып бараткандай, эки ийни эңиштеп, шилиси кержейип, сакал-чач куудай боло түштү. Эчтемени капарына албай карсылдап гана жүрчү абышка асанкайгы болуп, кээде жок-барга кейип, жукарып баратты.

Нурак менен Калыйпанын жукарып кеткенин айылдагылар алардын карылыгына тогошту: «Бу карылыгың билинбей келет экен го! Ушул экөө быйыл эле эңкейди».

Бирок өздөрүнө гана маалым күйүт буларды билинбей эритип бараткандай. Алиги жээн чоңойгон соң бая өз тууганын таап алып, баса берчү күн кайтып, башка түшчүдөй: «Алиги таежеси Зарылбүбүнү тааныйт да эртедир-кечтир колуна алат!.. Курган кемпир-чал каларбыз ээ журтта?!» – Бу санаа жүрөктө зил болуп...

Китеп – дептерин колтуктап үйдөн чыккан Зарылын ээрчий караган кемпир-чал бирин-бири тиктеп телмире түшөт. Мына ошо телмирген тушта экөөнүн ою тигил арманды жарыша айтат да турат:

«...дагы каларбыз эл журтта?!» – өзгөчө мына быйыл мектеп бүтөт дегенден бери, Зарыл шаарга окууга барат дегенден бери Калыйпанын көзүнөн жаш кетпес болду.

А демейде бу кемпир-чал кызыбыз окуйт дегенде уйкусу келчү эмес. Зарыл тээ 5-класстан окуп жүргөндө эле бу Нурак күүлөнүп сала берчү чогууга: «Зарылтайымды түз эле Маскөөнүн өзүнөн окутсамбы дейм, балам зээндүү!»

Бул эми ооздон түштү. Бая жээн келип кеткени эне-атасынын шайы ооп, деми сууй түшкөнүн бу Зарылбүбү өзү да билип, өз ичинде мына ошо жээнди, аялы экөөнү жек көрүп калды.

Мына эми онду бүтүштү. Болгондо да Зарылбүбү Алтын медаль менен бүтүп койбодубу! Бүт колхоз, бүт мектепке дүң болду.

Бүгүрүүчүлөрдүн баасы угулуп, аттестаттары тапшырылып жаткан күндүн салтанаты!.. Ар бир эне-ата

улан-кызы жаңы төрөлүп жаткандай жүрөктөрү элеп-желеп. Окуучулар бирден чакырылып, алар алдыга бирден чыгып, шаңдуу музыка алдында аттестаттарын алып жатышкан.

– Нуракова Зарылбүбү!.. – деген салабаттуу үнгө аралаш Нурак карыя өзү тура калбаспы тебетейин колуна кармап:

– Мына, мен! – Ошо замат эл дуу күлүп, Нурактын кулагына эч нерсе угулбай, көзү алачакмактап, бети чымырап кетти. Ошого аралаш шатырата кол чабылды. Кол чабуу далайга басылбай турду. Уялганынан дел болуп турган Нурак күлкүгө аралаш кол чабууга таңкалды, кайра ыза болду. «Мени шылдың кылып жатышкан тура!»

– Атаңын оозуга урайындар! – Чал бакылдап коё берди. – А Нурак мен эмей ким экен ыя?! Менмин Нурак! Кызым – Зарылтай! Ие, чаба бергиле колуңарды!

Ууртунан жылмайган мектеп директорунун колунда аттестат, жанында Зарылбүбү турган.

– Аксакал, – деди ал аттестаттын бетин Нуракка жая көргөзүп, жанындагы Зарылбүбүнүн самайынан сылап. – Нурак аксакал, сөз угунуз? Мына Зарылыңыздын жетилүү аттестаты. Кызыңыз мектепти бүт «5» деген баалар менен, ошондой эле алтын медаль менен бүттү! Зарылбүбүдөй кыз өстүргөнүңүз үчүн сизге жана Калыйпа апага биздин мектеп, мугалимдер коллективи алкыш жарыялайт!

Бут «5ке» толгон аттестат чалдын колунда куду желге тийген жалбырактай делбиреп турду. Нурак көзүнө жаш алды. Үнү да, сакалы да дирилдеп муну айтты:

– Оо, айланайын! Алкышты кемпир экөөбүз силерге айтабыз! Зарылымды адам кылганыңар үчүн мына силерге айтабыз алкышты! Мен эсим киргенден тартып, төңкөрүштүн ураанын чакырып, совет өкматына кызмат кылдым! Ал үчүн каны-жанымды аябай ар дайым алдыда

жүрүшкө адат алдым! Мына, кызым да өзүмү тартыптыр!
Мына эми мээнетим жанды! Мындан ары да каруум –
казык, башым – токмок болгуча...

Дүркүрөгөн кол чабууну ураалаган үндөр коштоп,
мектеп зоодой жаңырып турду.

* * *

Жогорку окуу жайына өтүүнүн улам кыйындап барат-
канын уккан улан-кыз жүрөксүп, алардын эне-атасынын
ой-санаасын бөлгөн да ошо окуу жайы кийин. Экзамен-
деринен жардам бере албасына көздөрү жетип турса да
алар менен чиркешип, шаарга кошо жөнөп, тааныш-
тан-тааныш издеп, окуу жайларынын эшигин сагаллоо
парс. «Камбыл эне-ата мурунтан озунат экен» деген кеп
да эл аралап, уулу же кызы онду бүтөрдөн жыл мурун
мугалимдерди табууга далбас ургандар четтен. Алардын
көбүнүн оозунда бу кеп:

– Таанышың болбосо, балам окууга өтөт деп ойлобо!

– Ошо балаң сайрап турса да кулаткысы келсе кула-
тып салат экен бейтааныш мугалим!

– Капырай-ээ!.. – деген Телегей апа ошондо таңыркап
да таарына сүйлөгөн. – Бу биз таш короо кармайбыз деп
тоодон таш кулатчу элек. Анан эгешкендер душманын
жыкса «кулатты!» дечү эле. Эми бу жазыксыз баланы
окушунан өткөрбөй салып, «кулаттым!» деп мактанганы
не шумдук?!

– Айтор өз орду менен айтылбаса бу «кулатуу» деген-
ниц зили түбү түрү суук сөз го! Андай эле бала сабагын
чала билген болсо, «өтө албай калды» деп койсо ката
кетиреби?! Же ошо баланын өзү «куладым» дебей, «өтө
албай калдым» десе жаңылабы?! «Тоо кулагандай болду!»
деп сүйлөйт кыргыздар, а кулаган тоо кайра тоо болуп
жаралбасы белгилүү.

Бир эле сабактын сынагынан өтпөй калса, андан ары кулап кетпес адам... Бу турмушка жаңы эле кадам шилтеген улан-кыз өмүрүндө нечен сыноодон өтпөй калар, нечен сыноодон өтөр, анан ошо биротоло эле ары кулап кетпес. А кулагандын жүзүн ары кылсын!..

Далай эне-атанын жүрөгүнүн үшүн алган бул «кулатуу» Нуракты да коопсуз жүргөн: «Зарылым чоң окууга кире албай калса кандай болор экен?.. Бая Нурактын кызы баланчадай чоң окуу бүтүрүп, түкүнчөдөй илимпоз болуптур!» дегенди угууга башынан куштар мунун кийинчерек жүрөгү түпөйүл эле. Ошондо да эл көзүнө бакылдап сыр берчү эмес. «Атасынын көрү! Үй-жайымы сатсам да Зарылтайымды окутпай тынбайм!»

Мына эми Зарылы да бүттү. Бүткөндө да элге дүң болуп тигинтип алтын медаль менен бүтүп койду. Нурактын үйү баягыдан бетер тойлуу. Нурак баягыдан бетер бапыраңдап, улуу-кичүүнүн баарына тамаша айтып асылкеч. Мына эми Зарылы каалаган окуусуна соогат-саламсыз өтүп окуй берет. Ушуга жетине албай кызынын кубанчына, жер-сууга батпай бапыраңдаган чал-кемпирдин жүрөгүндө ары жылбас түпөйүлү да бар! Ал баягы...

Баса, Нурактыкына тойго келген Калыйпанын айрым абысындары да өз салты менен шаңшып, ооздору менен кызын куттуктап той жеп кеткени менен ойлору Зарылдын зээндүүлүгүн күнүлөп, үйүндө өз кыздарын жемелеп, кулагын тындырбай жатышты. «Ушу Нурактын кызынча окуй албаган соң!.. Ээ, сексейип эмне чокой жырттың экенсиң он жылы!?»

А чынында жакшы эле бүтүшүп, акыры бул жемени угуп отурушкан кыздар энелерине какшап атышып да уюта алышпады. Алтын медаль бүт класска берилбесин, бир эле сабактан «5ке» жетпесе өксүүрүн айтышса, андан ашып түштү тилдеп турган кыз энеси:

«Ии, килас бүт жетпесе сен жет! Жаның жокпу ошо

Нурактын кызынча окуй албай?! Нурактын кызы мына эртең барып, экисаминсиз окушун бүтүп, анан чоюлуп бир чоң болуп калат. А сен отур селпейип, ошо Нурактын жаман кызынын астында кетмен чаап!».

Айтор каалаган окуу жайына шар өткөрчү Зарылбү-бүнүн алтын медалы ошо той аралаш кай бир күнүчүл эненин ичин ачыштырып кычаш сүйлөтүп жатты...

* * *

Жанатан тиги эски мектептин жанында узун сабакка түшө калган чалдар эми гана бержакты карап, бирин-бири шаштыра кетти:

– Ой, эл чогулуп калган го?

Ушуну жарыша айтып, жанынан бери басышкан чалдарды ээрчий караган эски мектеп абалкы ордунда жепирейет... Бул өрөөндүн бороону менен жааны жырткан боз дубалы тетиги тоо этегиндеги кыян жеген боз дөмбүлгө окшоп, түбүнөн өткөн миң-сан жолоочуну узата карайт.

Ак зоодой жаңы мектеп демейдегиден шандуу. Мектеп алдында: мында чакырылган эл, мындан жаңы бүткөн окуучулар. Энесинин алдына келишип, анын ак батасын сурап тургансыган улан-кыз мына: булардын алоолонгон жүрөк жалыны коштоп, ушул мектепке киргизип, а эне өзүнүн ак пейилин, ысык мээримин ушул мектепке баласы менен кошо жеткирип, а жазгы тараган бала күзгө чейин ушул ак мектебин, ак калпак агайын, ак жака эжейин, коңгуроо үнүн сагынып...

Мында бүгүн келген ата да, эне да уул-кызынын бой тартканын бүгүн эле көрүп турушкандай аларды сонуркай, элжирей карашат; ата-эненин аржагынан ак зоодой мектеп да дал ушу ата-энеге окшоп жаркырай карап турду, күндө партасында отуруп сабак алчу, күндө ушул аянтын күлкү-шаттыкка толтурчу ыманы

ысык перзенттерин: күнү кечээ күрмөсүн кыйшык топчуланып, китеп баштыгын сөлпөйтө кармаган наристе мына, көкүлүн кыйгач тараган, далысы кере кулач, көзү жанган улан!.. Ошондо саамайында көпөлөктөй лентасы бар, өзү да гүлгө конгон көпөлөктөй серейген секелек тигине: кундуз чачы соорусуна төгүлгөн, жүзү толгон айдай балкып, көзү жоодураган перизат!.. Күлүң көздө кубаныч, кусалык аралаш: алоологон жүрөктөрдү дикилдеткен кубаныч – мына мектеп бүтүшү; анын бир учундагы кусалык – булар ушул мектебин, балалыгын, ойноо мүнөзүн, мына ушу мектебине калтырып, узак сапарга чыгып баратканы...

Ооба, улан-кыз ушу тапта улуу деңиздин жээгинде тургандай. Азыр алар жел кайык менен ушу тиги уч-кыйырсыз деңиз бетине чыкчудай... Ачык деңизде баратканжел кайыкка толкун да, мемиреген күн да, жаан-чачын да, бороон-чапкын да кездешер! Булар ошонун баарына туруштук бере алышар бекен?! Тээ көз учу араң-араң жетер көк жээкке аман чыга алышар бекен?..

Бул өзү жүрөк титиретер татаал сапар го!..

* * *

Бүгүн бүтүрүүчүлөрдүн салтанаттуу тою. Улан-кыз да, эне-ата да бул күндү кыйладан күтүшкөн. Баласынын атын эркелете атаган эне-ата тээ жыл башынан эле ушул күндү өзүнчө бир урмат менен көңүлүнө түйүп койгон: «куда кааласа, быйыл балам онду бүтсө, анан жадырап-жайнап тоюн өткөрсөк, анан шаарына окушуна...» Ушул тилек ар бир атанын, ар бир эненин оозунан канча ирет кайталанбады. Муну оозанган сайын алардын жүзү жаркып, жүрөгү элеп-желеп эле...

Эми, булар быйыл эле ушитип отурушкан жок, тээ 30-40-жылдардын бери мектеп тоюн көрүп анын сал-

танатын өткөрүп келатышкан эне-аталар, чоң ата, чоң энелер. Булардын баарынын балдары ушу мектептен окушту, неберелерин ушул мектепке өздөрү жетелеп келишти. А түгүл өздөрүнүн көбүнүн көзүн ачкан тетиги эски мектеп эмеспи!

Эски мектеп... жаңы мектеп... ар бир салтанаттуу күндөрүнө күбө булар, балдарынын ар күнкү кубанычына, мүчүлүшүнө күбө эне-ата. Окуу башталган күндөр, окуу аяктаган күндөр!.. Эне-ата бая көчүү-конуусун да мына ушул күндөргө болжочу. «Балдар окуштан тараганда чыгабыз жайлоого», «балдар окушка киргенде түшөбүз жайлоодон». Болду, андан ары айы, числосун айтыштын кажаты жок.

«Балдар окуудан тараганда!..» бул кеп кадимки «майрамда!» дегендей шаңдуу айтылып, ага «балдардын тоюнда!» дегенди коштоп, өздөрүнчө эргий сүйлөшчү. Төтөн байге алган балдардын ата-энеси жерге батпай жүрүшчү. Баласына сыйга тийген китеп менен мактоо кагазды жылуу колтугуна кысып алган эне баягыдан бетер айтарга кеп таппай чечекейи-чеч: «Балакетиңи алайын! Ударник тура!..»

А бая, илгери, балдар тараган күнүндө энелер казан-казан жуурат уютуп, эжигей кайнатып, кыпкызыл эркеч чаначтарга кымыз бууп, карындан май жарылып, каптан курут төгүлүп, мына ушул мектептин көк шалбаасына кең досторкондор жайылып, о, анан таң-тамаша, оюн-зоок менен өтчү бу мектеп тою – балдар тою!

Эми мына бүгүнкү бүтүрүүчүлөрдүн тою жаңыча шааниси бар бир чоң салтанат. Мектептин ичи-тышы куду майрам күнкүдөй жасалган. Кыз-уландар мектеп босогосунда мейман күтүп, ата-энелерди ызат менен тосуп турушат. Меймандар тигине: ушул заман үчүн, ушул коом үчүн башын тик сайган, ушул колхозду, ушул совхозду өздөрү курушуп, өздөрү коргогон чоң ата,

чоң энелер. Иши – өрнөк, айтканы – эм болор нарктуу карылар, отурса – үйдүн куту алар.

Бул куттуу карылар мынабу улан-кызга жакшы жүрүм-турум, таалим-тарбия айтып, узак өмүр, эмгек жолунда бак-таалай каалашмак.

Кыркаар тартып калдая басып келаткан алардын жүздөрү күлөбагыш, көңүлдөрү көтөрүңкү. Өздөрүн тосуп турган улан-кызга эркелете үн катып, куттук айтышат:

– О, тоюңар куттуу болсун!

– Окушуңардын убайын көргүлө эми ананайындар!

– Ба-али! Алган билимиңер кут болсун, азаматаар!

Карыялар берите утурлап турган мугалимдерге да озунна, кыраат менен салам айтып, жабыла куттук айтып келатышты:

– Ассалоому алейко-ом!

– О, молдокелер, той кут болсун!

Мугалимдер да карыяларга ызаат көргөзүп, колмоколдоп калышты:

– Оу, келиңиздер! Өтүңүздөр?

– Ассалоому алейкум, Нурак аке!

– Мына-а! Нурак акем келди, эми баштайбыз!

Нурак жумшак гана муңайым алик алды. Демейкидей болсо мугалимдерге саламды өзү озунуп айтып, бакылдап топ жарып жибермек. Азыр өз мүнөзүн өзү үйгө таштап келгендей, бу мугалимдердин көзүнө баягы Нурактын ордунда башка бирөөдөй көрүндү. Тумоолоп калгандай эрди кеберсип, көзү киртийип, сабыры суз, кемпири да жанында экен.

Ушу тапта арытан келаткан Телегейди мугалимдер утурлай басып, үндөр жарыша жаалап калды:

– Оо-уу! Телегей апа! Жол бергиле Телегей апама!

– Аа-ийй! Мына, Телегей апам да келди!

Энесин көргөнсүгөн сүйүнчүлүү үндөр... маңдай-тескей жардап турушкан улан-кыздын көздөрү жамырады Телегейге.

– Балакетиңи алайындарым! Окушуңарды бүттү-нөр?.. – Мандайындагы улан-кызга эбедени эзиле, алардын ар бирин өөп-жыттап, ар бирине жалбарып жатты Телегей. Кыздар андан бетер, куду алыс сапардан келаткан энесин тоскондой, ага эркелеп, аны курчап алышты. Ушундан соң Телегей жыйынга келген карыялардын ар бири менен учурашып, ал-жай сурашып жатты. Ал ушу тапта жайлоодон жаңы түшүп, жакадагылар менен көрүшүп жаткандай эле:

– О, Борош, кандай? – Бет алдындагы жүлжүк көз сары чалдын жайын сурап, ал жооп бере электе өзү мактап койду аны:

– О, кайран эме! Кадимкидейсиң го? Бул айылга келбегеним качан... Андан бери бая Нурак эле... Баса, Нурак кайда жүрөт? Ботом, анын үнү чыкпайт бүгүн? – Алдыга өтүп кеткен Нурак Телегейдин үнүн улап кайтып келатты эле ага да өзү озунду беритен:

– О, Нурак, саа эмне болгон ботом? Орозо кармагансып кеберсий түшүпсүң деги?.. – Нурак күлөбагып сүйлөдү:

– Ээ, Телегей! Бу карылы-ык!.. Карылык каршы келди!

– Э, кой ары! «Жаман кой шишегинде карыйт» дейт. Сексенге келбей атып карылыкты оозанчубу эркек!

* * *

Чогулуш адаттагыдай жасалгалуу клубда же чоң залда эмес бүгүн бак ичинде. «Ушу бакка эле олтуралычы, балдар?» деген эле Телегей.

Улан-кызы шаарга жөнөгөнү турган эне-ата ошо балдарынан бетер өрөпкүйт, балдарынын ордуна өздөрү экзамен берчүдөй жүрөксүйт: «Кантер экен деги?.. Өтүп кетсе го?..» Мына ушуга улай кубануу бар жүрөктөрдө: «Окушка өтүп калса, бая баланчанын баласындай болуп,

эл көзүнө көрүнүп, эл оозуна илингиси бардыр?..» Анан саал-коңулдуктоо да шынарлай калат эне-ата көңүлүн: «Тышка чыгып көрбөгөн эме кантер экен? Жыл маалы көрүнбөй коёт го өтсө?..»

Мына ушул ойдо мугалимдердин оозун карашат жыйындагы эне-ата. Айтор кимиси кайсы окууга барары мугалимдер менен кеңешилип бүткөн, аны эне-атанын кээси билип, кээси билбей жүргөнү да бар. Аны чогуучаран отуруп мына бүгүн ачыкка салышат экен. Ал эле эмес, булардын өзүн жибербей агай-эжейлерден кошо барчулары да дайындалды деген кеп бар. Кошо барган мугалим буларды жатаканага кийрип, окуу жайы менен тааныштырып, анан күнүгө сабактарды бышыктап, консультация өтүп, буларды экзаменге даярдайт имиш.

Жөнөө камын көрүшүп, документтерин такташып, бир аптадан бери тиги райондун борборунда жүрүшкөн Зарылбүбүлөр кечинде келишкен. Бирок алардын оозунан да эне-ата эч нерсе угуша элек азырынча.

Чогулуш тартиби демейкиден башкачарак. Баятан эне-ата ойлогондой балдардын кимиси кайсы окууга барарын да жарыялап жиберген жок. Демейки: окуу-тарбия баяны, ата-энелердин милдети, мугалимдердин эмгеги, окуучулардын сабакка жетишүүсү жөнүндөгү узун доклад да болбоду бүгүн. Али бири-бирине куттук айтып, бири-бирине тамаша айтып, шаттуу уу-дуу, сүйүнчүлүк күлкү. Мектеп баягы күлкү-шаңга чалкыл турат:

– Жолдоштор!.. Азыркы сөз... – деген мектеп директорунун үнү куду суунун шарына чумугандай уу-дууга чумуй түшүп, кайра чыкты. – Азыркы сөз 10-класстын эң мыкты бүтүрүүчүсү Нуракова Зарылбүбүгө...

Кол чабуу дүрт от алып, уу-дуу жанагыдан күчөп, ордунан лып турган кызды куду көлдүн ак жал толкуну шарп жаба бергендей элдин ажайып толкунуна алдас уруп, аптыга, энтиге үн чыгарды:

– Ме... мени... тапкан... эрезеге жеткирген эне ата-ма... – Ушул сөзгө аралаш Калыйпанын көзүнө жаш толо түшүп, эрди кемшеңдеди. Аны олуй караган Нурак чыканагы менен кемпирин бөйрөккө ыкып, «жөн отур» деген белги берди. Бири-бирине алагды боло калган эне-ата кызынын сүйлөгөнүн үзүп угушту ушул азыр:

– ...Билим-тарбия берип өстүргөн мектебиме, агай-ларыма, эжелериме жүрөгүмдөн алкыш айтып, аларга ар дайым милдеттүү экенимди унутпаймын!.. – Кагазга жазып алганын окуп аткандай же мугалимдин алдында сабагын жатка айткандай кыздын шыңгыр үнүндө сүрдөө бар. Кыз азыр бу салтанаттуу жыйналышта эмес классындагы партасынан тургандай элпек туруп, адеп эле агайына карап сүйлөдү. Анын ак-саргыл жүзү тамылжып, эрини албырып, күлүң көзү элге уяң карайт. Боюна кыналган аппак формасы жанараак түшкөн жаш кардай кирсиз. Төшүндөгү комсомолдук значок бир кетим гана чоктой албырат. Аппак, ичке манчаларында саал калтырак бар. Кечээ өздөрүнө акыркы берилген коңгуроодой шыңгыраган үнү саал дирилдейт. Мунун өзү да, үнүнүн ыргагы да чогулушта сүйлөгөндөй эмес, өз классында доскага чыгып, окуган сабагынан агайына жооп берип жаткандай эле:

– Биз өкмөт менен партиябызга, билим-тарбия берип өстүргөн мектебибизге, агайларыбызга... Жоо, – деп алды сөзүн кайталап ийгенин биле койгон ал оңдоп сүйлөдү:–Өкмөтүбүз менен партиябыздын бизге көргөн камкордугун, эне-атабыздын эмгегин, мектебибиздин ак кызматын ак эмгегибиз жана кажыбас кайратыбыз менен актап алабыз деп убада беребиз. Эми... ал убадабызды кандайча орундайбыз, ошону айта кетсек...

Зарыл бир аз токтоп, мугалимдерин, анан маңдайында отурган классташтарын кыдырата карап алды.

– Ии, ии, айтагой айланайын? – Оо, ананайын! Ии, айтагой?

– Оо, бу Нукамын кызы!..

Эне-аталардын уу-дуусу кайра көтөрүлүп, кызды сүрөгөн үндөр куду арчага жармашкан жалындай бак ичинде дуулдап, алоолоп турду. Зарыл курбуларын дагы бир сыдырып карады. Күлкүгө толгон ойноок көздөр жарыша ымкылып, токтолбой айт деген белгини жапырт беришти. Зарылдын көзү эми тиги элдин чок ортосунда отурган Телегейге токтоду: суйдаң ак чачтын алдындагы чыйырлуу кең маңдай, өмүрүнчө күлөбаккан жылдыздуу жүз, жылмаюу кетпеген мээримдүү уурт Зарылбүбүнү алпечтегендей.

– Ии? Айтагой, алдыңа кетейин!-Эненин мээрим үнү кызды эркелетип, эргитип ийди.

– Биз мектебибизди бүтүп, эне-атабыздын колтугунан чыгып... – деген кызга көздөрү жабалактап турган эне-атанын азыр үндөрү да жарыша жамырады:

– Ап баракелде!

– Оо, ананып кетейин! Ии?.. – минтип бажактаган ата-лардын үнүн энелердин муңайым жалынычы сүрөп кетти:

– Аа, балакетиңи алайын десең!

– Анысы ырас, эми биздин колтугубуздан чыкканы-чыккан булардын! Эми булар бизден...

– Алдыңа кетейин! – дегенди кайталады Телегейдин үнү да. Эненин жылдыздуу жүзү дале төгүлүп туруптур сүйлөгөн кызга.

– Мына, он жетиге чыктык, – кыз сөзүн улады. – Эмне бүтүрдүк он жетиге чыккыча? Ушул жашында биздин адамдар укмуштай эрдик көргөзүшкөн, зор иштерди бүткөрүшкөн. Мына ушул биздин эле жашыбызда Павел Корчагин революция үчүн күрөшкөн, а жаш гвардиячылар Мекен үчүн жанын беришкен, Александр Матросов, Чолпонбай Түлөбердиевдер фашисттердин амбразурасын денеси менен тосуп, биздин армиянын чабуулуна жол

ачкан, жеңишке жол ачкан! А баягы 1905-жылдагы баррикаданын окуясычы... ошондо революция үчүн жанын берген жаш баатырларчы!..

Ушул азыр жанагы уу-дуу басылып, кишилер демин ичине алып жымжырт боло калышкан эле. Бир оокумда гана Нурактын үнүн эки-үч үн коштоду:

– Оо, ал кандуу күндөрдү көргөзбөсүн!

– Калк башына күн түшкөндө ким деген башын каткан!

– Ажалыңын өзүнө түптүз барып, кан кечип жүрбөдүкпү!

– Өлүмдөн биз да коркпойбуз! – деди кыздын үнү тиги-лердин үнүнө жооп кылып.-Мейли өлүмгө барчу кыйынчылык болсо да мейли акыры элге пайдабыз тийсе, эл кубанар иш бүтүрсөк, эл, ата-энебиз биздин бүтүргөн ишибизди, биздин атыбызды айтып кубанса – биз алардын эмгегин актай баштаганыбыз ошо.

– Ок! Эмне дейт?! Өлүмү менен өрттөнсүн! – Чаң этип чо-чуп кетти Калыйпа.

– Ок! Чунак кыз... – Калыйпаны коштой чочуган дагы бир кемпир Зарылдын оозунан чыкканды кайталап койду.– «Өлүмгө барсак мейли» дейби?..

– Бала да... Жүрөгү майлуу да азыр булар...

– Көпкөк чырпык кезиңерде андан алыс кылсын кокуй!

– Ошону айтсаң, өлүмдү биздей кары-картаңга берсин. Ортого түшкөн ушул кыжы-кужуну директордун колунан шыңгыр дей түшкөн коңгуроо басты:

– Тынчтаныңыздар, сүйлөп бүтсүн, – деди директор буларга. Али сөзүн аяктай элек Зарыл ууртунан гана жылмайып, чочуган энелерден көзүн албайт.

Ал эми тээ 30-жылдардагы Түндүк муз океанын багынткан баатырлардан тартып, мына биздин күндөрдөгү кылымдарды карытып жаткан ач талааларды, күйүп

жаткан чөлдөрдү багынткан жаш адамдардын ошо жер жашарткан эмгегин, жайынча гана эмгек эмес аларын не бир жүрөк титиреткен эрдигин баян этти.

Өзгөчө папанинчилер аталганда качанкы даңазалуу обондун кайрыгын уккансыган карыялар жана бир дуулдап алышты:

- Оо, папанинчилерди айтабы!
- Оу, Алар Түндүк Уюлга барчуда...
- Ана, эрдик деп ошолордукун айт!

Бирин-бири демеген ак толкундай удаама-удаа күжүлдөк кыздын үнүн жана бир жайпап өттү. Кыз эми ошо өзүн сүрөгөн толкундар арасында ою-кырынан жеңил да эркин чабак уруп бараткансыды. Анын үнүнөн жанагы сүрдөө жоголуп, азыр өзү ырдап тургандай шыңгырап, эргип чыкты. Ал өзүн жабыла караган мугалимдеринин жылуу чырайын көрүп турат. Кыздын сөзүн баш ийкей кубатташып, анын жаңылбай, адегендегидей мукактанып сүрдөбөй так, ачык сүйлөп жатканына ыраазы мугалимдер.

– Агайларыбыз айткандай, биздин жолубуз айкын, келечегибиз кең! – деди кыз. – Мына, биздин коомду курууда, биздин коомду коргоодо алгачкы комсомолдордун – биздин чоң ата, чоң энелерибиздин, ата-энелерибиздин иши, күрөшү, жеңиши, өмүрү биз үчүн дайым өрнөк. Алар күч-кубатын, өмүр-жашын ушул улуу курулуштан аяган жок. Алар башын сайып коюшуп, мына бүгүнкү биздин бактыбызды – биз жашап жаткан керемет коомду куруп беришти, аны коргоп келишти. Эми мындан ары булардын ишин улантыш – биздин ыйык милдет. Окуп да, иштеп да жаштык жалыныбызды эли-биздин жыргал турмушуна, Ата Мекендин гүлдөшүнө арнайбыз!

Мына, Телегей чоң энебиз... – деп алды кыз, элдин чок ортосундагы Телегейди жадырай карап. – Ушу Телегей чоң энебиздей болуп, өз бактыбызды да, элге сиңирер жакшылыкты да эмгектен издейбиз. Чоң энебиз чоң бак-

тысын, зор сыймыгын ошо өзүнүн кажыбас кайратынан, эмгегинен гана тапканын эл билет. Ошентип биз Телегей чоң энебиздин жолун жолдогубуз келет.

– Ии, ии! Оо, бали!

– Ой, айланайын бу мыкты кеп го!

Кайра да кызды сүрөп дуулдаган үндөрдү кол чабуу коштоп кетти.

– Биз... биз 10-классты бүтүргөндөрдүн бир тобу... – деген Зарыл курбуларынын атын атаганда ата-энелеринин дуулдагы бастай түштү. Алар өз балдарынын атына, сүйлөгөн кызга кулак түрүп, бак ичи жымырай калды. – Өз оюбузду айтып, райондук комсомол комитетине, райондук эл агартуу бөлүмүнө бардык. Алар биздин максатыбызды чын жүрөктөн кубатташты. Биз, мына ушул бүтүрүүчүлөрдүн тобу, өзүбүзчө чабандык бригадага уюшуп, Телегей чоң энебиздин ишин сыймыктануу менен улантабыз!

Буумага чалкыган суу октос бергендей шар-шар этти азыр бир аз дымырай калган эл.

– Аа, балли-и!

– Оо, айланып кетейиндер!

Ушул азыр Нурак кемпири экөө эле үн-сөзсүз дел болду да калды. Элге кошулуп кызынын сөзүн сүрөп кыйкыра алган жок Нурак, кемпирин таңыркай тиктеди, чалынан көзүн албай кемпири да эс-мас эле. Экөө тең муну уккан кулагына ишенбей тургандай. Экөөнүн тең таңкалганы анан капыстан сүйүнгөнү өңүнө чыга түштү:

«Бя! Ушу чынбы? Зарылтай чын айттыбы? Зарылтай бизди таштап кетпейби?» Кемпирдин жашылданган көзү чалын тиктеп ушинтти.

«Зарылтай бизди кыйбайт. Зарылтай бизден кетпейт!» дегенди ишенимдүү айтты чалдын көзү.

Жанагыдан да жылдызы жайнап, бешенеси жаркыган Телегейдин жүзү нурланып, албырып алыптыр. Ал

ордунан элпек туруп, бери карай ыкчамдай басты. Зарылбүбүнү кучактап, бетинен сүйдү:

– Алдыңа кетейин! Ылайым тилегиңе жет! Мээнетиг жазгы жамгырдай элге сиңсин! Мээнетиг элге сиңсе – бактың ошо... – Ушинтти да колундагы табылгы таягын кызга карматты: – Мына бу тоонун табылгысы. Ысык-суукка тоо табылгысындай бекем бол! Ушул табылгы таяк экөөбүздүн аягыбыз тийбеген бу тоонун адыр-белеси, ашуу-төрү жок. Табылгы таягым экөөбүз бүгүн жайлоо, кыштоого гана эмес заманга сырдаш болдук. Бизди заман алпечтеди, Ленин доору бизди терге чыгарды моминтип. Ата-бабаңдан келаткан таягыңды ардакта, маңдай-териңе таян!

Качантан бери оору шайын кетирип салгандай өңү өчүп, үлдүрөп турган Нурак эми бир дарынын эми конуп жаны сеп алгандай жүзү жаркыды. Үлдүрөп өчөрүндө тутанып кеткен оттой алоолоп, тутанып кетти. Өчөөр отту бирөө тутантат го, муну тутантып ийген береги өзүнүн Зарылы менен тиги Телегей экенин мында отурдандар көрдү. Эл алды ордунан турган ал аяң-буяңга келбей көөдөндөгү ымандай сырын, акыл-насаатын төгүп жатты адатынча:

– Ошентип, биздин баштан өткөн жомок силерге сабак болор айланайындар! Ээ, биз кечкен күндөр...

– Оо кайран Нукам.

– Ээ, баса, кадимки Нукам мына!

Нуракты жоготуп коюп эми көрө койгонсуган айыл кишилери аны ак пейлинен сүрөп жатышты. А Нурак болсо адатынча бул отурган улуу-кичүү менен оюн-чынынан бажактап айтышкан жок. Сөзүн жыйынтыктады:

– Ошентип биздин жаштык курак алоологон не бир жалындуу мезгилге туш келген... А силер айланайындар, минтип жыргалчылык, бейкутчулукта окуп, өсүп жатасыңар. Биз кечкен кандуу согушту силер кечпегиле. Биз

көргөн ачарчылыкты силер көрбөгүлө. Бу күндө элдин керегине жарап, эл жакшы көргөн уул-кыз болсоңор – таалайыңар ошо! Анан айтарым, мына ушу силердин бактылуу күнүңөр үчүн башын сайган, өмүрүн кыйган баатыр аталарыңарды эстен чыгара көрбөгүлө!

– Баса, оо, кайран эмелер десең!.. – Ушинтип үн каткан жүлжүк көз сары чалды коштой кетти Нурак:

– Э, Борош, ошону айтсаң! Сен айтсаң ыя, жалган беле же?! Эп, мыштыйган атаңдын көрү! Сүйлөсөң боло бир, адамдын ак жүрөгү элең го жаткан!..

– Эп, баатыр ай! Аны айтып отурса бүтпөс жомок эмеспи. А баягы курган Акжаканы өлтүрчүдө дал ошондой кылып мени кошо мойсоп коё жаздашпадыбы оңбогурлар!..

Акжаканын өлүгүн аптадан кийин күл дөбөнүн астынан таап алганда такбереги Зарылбүбүдөй... – деп көзү жайнаган кызды көргөздү.

– Өңү-түсү да, жашы да дал ушу Зарылдай карындашы дудук болуп калбадыбы! Жалгыз, уул, жалгыз кыз эле бечаралар... Жалгыз бир тууганынын күл астынан табылган денесин көрүп ошо бир бакырганы мына азыр да кулагымда. Бир эле бакырып чалкасынан кетти да эртеси көзүн ачты, көзүн ачты да бир боорунун сөөгүнө жулунуп жатты. Бирок тили буулуп калыптыр...

Айлар, жылдар өттү. Кыздын көз жашы кургабады. Тили буулган айдай кыз агасынын өлүгү көмүлгөн күлдү жашы менен жууруп отуруп, өзү да солуп бүттү, турмуш күтпөй өмүрүнчө жалгыз калды...

Ана, силер ананайындар, силерден бактылуу ким бар деги?! Окуйм десең окуу жайдын эшиги ачык, иштейм десең ана...

Тээ төңкөрүшкө чейинки өткөн замандын жаштарынын тагдырын мындай коёлу, кечээ биздин доордун, мына ушу жаңы заман адеп келгендеги кырчылдашкан

тап күрөштөр эле тигинтип не бир кырчындарды кыйып кетти.

Ушул өрөөндө мен байларга там согуп жүрдүм. Кыштоосуна бийик короо, өздөрүнө – ысык үй... Жазы-жайы менен баткакка сордурган каным, аккан терим – бир гана козу, улак, андан ашпайт. Көрдүңөрбү? – деп сөөмөйүн чочойтту чал, – ала жаздан, жай бою төккөн теримин акысы ошо. Ал бүгүнкү силердин түш жарымдык гана маянаңар, мындайынча... Эми ананайындар, силер бу тапта баарына жеттиңер. Кийим бүтүн, курсак токту быякка коёлу (а биз силердей куракта ошону гана тилечүбүз). Кийимдин бүтөлүшү, курсактын тогу биз үчүн... андан ашкан таалай жоктой эле. Баса бир гана тонду же чапанды бир айыл эл кыдыртып кийчү күндөрдү кечээ өткөрдүк. Чочун айылга же куда-сөөгүбүзгө барарда тырайке чапаны бар тууганыбыздын жанын алчубуз. Анда «баланчанын чапанын сурай кой!» деген сөз бу таптагы «баланчанын машинесин сурай кой» дегендей кеп? Эми бу күндө ар кимиңиздердин машинаңер деле бар, киши көзүн карабайсыздар.

Баса, сөз чапандан чыкты ээ? Эне-атанын өзүнө жетпеген чапан балдарга кайдан анда... Мына силердей болгуча, бут өтүк көрбөй кара туурук. Ошо кийимдин жогунан го, мен бир ушу силердей кезимдеги кыялымды эстеп эмгиче бетим чымырайт!..

Сар камсуп көйнөктү энем жаңы тигип берди. Андагы камсуп азыр чыкпай да калдыбы, айтор жанагы чабандын чүмкөмө плащындай колдойгон бирдеме. Ич кийим ошондон болор эле. «Камсуптан көйнөк-ыштан кийиптир» деп кудай салбасын, аны бир дүң кыла сүйлөчү эле.

Мен ошо камсуп көйнөгүмдү элге көрсөткүм келип «тышымдагы таар чапанды жалаң этке кийип шымданып, анын сыртынан алиги камсуп көйнөктү кийдим.

Энем маркум көйнөктү кең тиккен экен. Алдымда кызыл кашка өгүзүм, калкамандап тоого бараткам, жөн баратпай жолдо делебем козголуп, зоңкулдап ырдап баратсам керек. Алдыдагы тумшуктан чукул чыга түшкөн киши мени карап элейип калды. Бет маңдайыма келип, тулабоюма көз токтотту. Айткан саламына аликтин ордуна:

– Ой, сен шишип кеткенсиңби ыя?! – дебеспи! Ошондо араң билдим, өзүм да күлүп ийдим эле тиги киши мени жемелеп кирди:

– Эк, көпкөнүң менен куру! Коркуп кеткенимчи! Ботом, чапанын ичинен кийип алган тура бу түгөт. – Камсуп көйнөккө батпай чатырап турган тулкумду карап делдейе түшкөн ал көйнөктүн жеңинен чыгып турган чапандын жеңин көрө койгон экен.

Ана, биздин жаштык... Кездеме дегениңди көрүп жатарга зар күндөр. Анан кантем, ызуулабаганда! Жыйырмага чыкканда араң мойнума камсуп көйнөк илген экемин көрсө. А силер бу күндө жибек менен шайыны чанып жатасыңар, айланайындар!..

-Хаха-ха-ха! Ие, мыштыйган атаңдын көрүгө... – деп бакылдап жиберди күлкү аралаш тиги Нурак. – Ошо кишинин ордунда мен болсом так ошо камсуп көйнөгүңдү башыңа каптап алып сабамакмын!

– Хе-хе-хе! Аны... – деп жатты өзү да күлкүгө аралашкан Борош, жаштардын ээликкен каткырыгына, кайнаган уу-дууга түшүрүп ийген өз сөзүнүн бир учун кармап албай.

– Аа... а сенин... а, сен антериң бышык болчу. Оу, кудай андайда сенин колуңа түшүргүлүк кылбасын! Байманаптын үрөйүн учуруп, бий-болушту байбичесинин колтугуна корголотуп турган чагыңда колуңа түшсөм анда... мен түгүл атаңды да аямак эмессиң ой! Ошо атаңдын башын да көйнөгүн каптап сабарың бышык болчу! Хи-хи!

Бороштун тамашасы кычыгына тийген Нурак өзүнө катар отурган аны желкеден аткып, каадасынча жул-кулдатып калды:

– Ие, мыштыйган атаңдын көрүгө... сары мышык! сени!..

Ушу тапта буурул мурутун улам жанып отурган сыпаа карыя да ошо тапта өзүнө тес тийген күндөрдү кыраат менен бир таштап коюуга оозун таптап, улам кеп кезегин күтүп, оңтойлуу учур издеп отурган.

Ал бая аштыгын каткан байларды, алардан алган эгинди жерге чачып эл баккан жаштык күнүн, мына береги улан-кыздай кырчын кезиндеги кырчылдашкан күндөрдү да бир толуктап кетмек эле Убакыт чукулдап баратканын көрүп туруп сөз чоюуга батынбады.

– Ээ, ал күндөр өттү го... – деген ал Телегейге карады. – Бу улан-кыз эми Телегей чоң энесинин жолун улары ырас болсо, анын эки ооз сөзүн да укканы оң го, жалаң эле чалдар сүйлөй бербей.

Өзүнө келген сөз кезегине баш ийкеген Телегей азиз көзүн саал кыса, ууртундагы жакшынакай жылмаюусу менен улан-кызга күлөбакты:

– Алдыңа кетейиндерим! Айта берсе биздин жомок түгөнөбү... Улан-кыз бир ооздон чур этти:

– Айтыңыз, апа, айта бериңиз?

– Канча сүйлөсөңүз уга беребиз, чоң эне!

– Ии, чоң эне? – Ага чукул отурган Зарыл жароокер эркелеп, анын мойнуна асылды. – Чоң энем баарын айтат азыр!

– Алдыңа кетейиним!..

Эненин үнүн коштогон кыздардын шыңгыр күлкүсү калкып, жылаажын үнү эргип турду. Улан-кыз Телегейге кызыга, сонуркай да, суктана да карап отурушту. Эненин каргылдана калган үнүнөн алда кайда калган мындан жетимиш жылча илгерки калабалуу күндөр көрүндү бир оокумда.

...Мунарыктап жаткан тоолор... Байыртан ушу тоолор менен кошо бүткөнсүгөн боз үйлөр бар кокту-колотто. Мына ушул боз үйлөрдү капыстан жоо чаап, кишилер кырылып, чуру-чуу түшүп малы таланып...

Кыз-улан куду кино карагандай демдерин ичине алып тымтырс. Алардын кулагында эненин үнү, көзүндө тиги кандуу окуя.

Ана, Телегейге жармаша отурган Зарылдын кирсиз кабагына, мөлтүр жүзүнө көлөкө түшүп, эки кашынын ортосу улам түйүлө калып, ушу тапта сөөгү сыздап, жаны кыйналып тургандай энени кейий карап отурду. Улан-кыздын чай кайнам мурдагы ээликкен ойноок кыймылы бастыгып, жазгы кыяндай ээ-жаа бербес күлкүсү мына азыр басылган нөшөрдөй жым. Уландардын чырымтал кыр жапкан уурттарынан жылмаюу жоголуп, кыздардын көздөрүнө жаш кылгырды. Алардын көз алдында: ач бел, куу жол... түрү суук ачарчылык, түрү суук кыргын... ит тыткан өлүк дене... көз жумган энесинин көкүрөгүн тытмалап, чыр-чыр эткен секелек...

Телегейдин карысына жабышып отурган Зарыл эчкирип ийди. Анын катарындагы эки кыз да алаканы менен беттерин басып бышактаса ийиндери солкулдайт. А тиги Нурак аларды күлкү аралаш сооротту:

– Хы-ых-ых-хы!.. Тигини! Энелери өлгөнсүгөн чунактар! Болду эми... Кой эми, Телегей, сен да эми буларды бышактатып... Эми буларга бир өрнөк болор кебиңди айтсаң? Анан калса, качан болсо ата-энең өлгөнүн армандайсың да турасың. Ие, баарыбыздын эне-атабыз өлгөн! Аны кой, а көрө буларга өрнөк болор кеп керек. Булар сенден ошону күтөт. – Алыстан оор жүк көтөрүп келип тынгандай үшкүрүп жиберди Телегей:

– Аа, Нурак, сен кайсыны гана айтасың! Сүйлөсөң өрнөк болор кеп сенде аз беле?! Ак дилибиз, адал мээ-нетибиз буларга өрнөк болсо болсун, асты биз тарткан

азаптын четин ушуларга көргөзбөсүн! Бу баш, көз жашка жуунуп, көкүрөк дартка муунду го!..

Кан менен жаштан сел жүргөн күнү ыңаалап жерге түшүпүз. Кадимки балача май менен оозанбай, көз жаш менен оозанып... А секелек чак, оюнга тойбос наристе чак айыл аралап каткырып чуркабай, кырылган элдин өлүгүн аралап, тирүү арбактай сербейип, ачарчылык аралап, сенектей катып, кулакка эчтеке угулбай, көзгө эчтеке көрүнбөй дел элек! Жоо, кулакка угулчу. Ошондо кулакка угулганы-өзөөрө чыккан өлүм кошогу – эмки силердин ырдай кулакка жат болуп... Көзгө ачарчылык гана көрүнчү. Жергени каптап кеберсиген ачарчылык... Биз аны тиктеп, ал бизди тиктеп кубарып гана турчу.

Баса, ошондогу өзүмдү азыр өзүм көрсөм эсим чыгар эле. Ырас, айланайындар! Кээде ошондогу өзүм мына азыр өз көзүмө элес-булас келе калса... Силерге калп, мага чын жүрөгүм болк этет, тула боюм дүр дей түшөт: уурту ырсыйып, бетинин сөөгү чыгып, көзү чарасына чөгүп, чачы туткуч болуп чекесин бырыш баскан ачмыйган жанды, селекти кызга да, кемпирге да окшото албайт эле адам. Шыраалжын куурайдай гана ичке шыйрагы азыр кырс этип сынып кетчүдөй, чийдей билектеринин сөөгү тарамышка араң илинип, муундар уркуюп, жиликтин башы көрүнүп, дал-далынан бөлүнгөн мата көйнөк ийинге илинбей, такым кызаңдап, чычырканактагы тытылган эски чүпөрөктөй кубарган бирдеме...

Мына ушуну көз алдыңарга келтиргилечи кагылайындар! Менин секелек чагым, менин гана эмес, бүт мен курактуунун көбүнүн наристе чагы, кыз курагы ошо болбодубу!

Бу Борош менен Нурак айткандай бизди ал күндөр ошентип катыктырбадыбы! Ошо өрттө калып, селге кетип жүрүп...

Телегейдин үшкүрүгү басылып, үнү адепкидей муңканбай, чамына, улам эргий чыгып жатты:

– Өзүм шордуу жетим кезде, бая шордуу Итибай чалдын үнү кулагымда турчу эле: «Оо, таалайсызга таң атпайт!» Андай болгон жок. Мен таалайсыз эмес экемин! Мага таң атып, күн чыкты! Киши бир жакшылык болгон күнүн эсине сактайт эмеспи «баланча күнү, төлөнчө айда» деп, дайым эсинен чыгарбайт.

Ал менин адеп маңдайым жарыла сүйүнгөн күнүм-Ленин атын уккан күнүм!

«Өлгөндөн калган эл жерге кайтып жатыптыр, жергеге Ленин теңчилик алып келипир!..» Ошо күн ушу го «Жаз келди!» дегендей угулду кулагыма. Малы жутка калып, кырчылдаган кыш чеңгелинде калгандарга кандай угулат «Жаз келди!» деген сөз. ЛЕНИН, БОШТОНДУК деген сөздөр мүлдө журтка ошондой угулганын билип эле турдум.

Жазгы күн көзүн көргөндөй, жаз алдындагы күндүн күр-күрөгүн угуп, төккөн нөшөрүнө киригендей арып-азган элдин жүзү толо күлкү, жүрөгү толо сүйүнүч эле ошондо! Бирин-бири кучактап, сүйүнүчүн көөдөнүнө батыра албай ыйлап жүргөн эл: «Кудай, ушу күндү чын көргөздүңбү? Кудай мунуңа тоббо! Эмне гана күндө калат элек?! Тукум курут болуп бараттык эле, кудай!» Элдин сөзүнө калети жок. Ленин таңы атпаганда тукум курут болуп кетет элек, айланайындар! Ушу керемет таңдын, ажайып күндүн деми менен эл болдук айланайындар! Деле анан башыбыз азат болору түшүбүзгө кириппи. Адеп өз колубузга тез тийчүдө барбы!.. Качанкы көөдөндө каткан чер чыгып, абалап, учуп жүрбөдүкпү күлсөк күлкүгө тойбой, кылсак жумушка тойбой...

Эненин күйүтүнө аралашып солуктап ыйлап жатышкан кыздардын жашы кургады. Булуттан чыккан күн көзүн караган шибердеги шүүдүрүмдөй кыздардын

нымдуу кирпиги, ойноок кареги эненин жүзүнө, көзүнө чагылышып туру... Эненин секелек чагы, баарынан айрылып, айдай талаада калган күнү, анан ар кимдин ирегесинде... Андай күндү, андай жетимди көргөн жок го, өнү түгүл түшүндө көргөн жок булар. Бир заманда калк жакыр болгонун, ач-жылаңач кишилер, үй-жайсыз көчөдө калган балдар болгонун булар окуу китептеринен гана билишет.

Зарылдын көзүнө Гаврош көрүндү.

Чоң шаардагы баррикада... Түтүнгө чулганган көчөлөр. Өлгөн кишилердин арасында үстү-башы самтыраган бала жүрөт. Анын колундагы корзинкасы, түйүлгөн кичинекей муштуму, а түгүл жаагын баспай чыңылдап ырдаганынан өйдө угулуп турат... Окуу китептеги сөздөр жат кыздын көңүлүндө:

«...Жүз жыл мурун Париж көчөлөрүндө үй-жайсыз балдар толтура эле. Куду токойго толгон чымчыктай жык толгон жетим балдар...»

Гаврош тууралуу аңгемени ушу тапта Телегей айтып тургандай угулду:

«...А жылдары эмне көп, жетим көп. Менин көзүмө ушу жер үстү жетимге толуп кеткендей эле...»

Ошентти, улан-кыздын көзүнө ошо кан күйгөн, эл кырылган күндөгү Телегей – Гаврош болуп көрүнүп жатты... Үй-жайсыз көчөдө калган кымындай Гаврош Француз революциясына катышты, баррикада курушуп душманга ок атышты, баррикададагыларга ок ташып, ырдап жүрдү...

А Телегей кандуу үркүн күндөрү... Жетим кыздын үркүндөн кийинки жылдары тигине... Зарылдын көз алдына эми Чеховдун Ванькасы келе калды. Ачка жетим бала кирпиктүү көзүн ирмебей түнү бою кожоюндун баласын терметип турат... Чачы туткуч болуп, уйкулуну көзүн чылпак баскан бечара баланы үйлөсө учуп кетки-

дей. Чачынан аткыган кожоюндун катыны аны сүйрөп тепкилеп жатат. Ваньканын чыр-чыр үнүнөн, кичинекей Телегейдин буркурап боздогонунан кишинин сай-сөөгү какшайт. А баягы таежесинен кордук көргөн Телегей Итибай чалды издеп канкакшайт: «...Өлүмгө жетпеген чоң атам-аа!»

Ал эми кайдан-жайдан сыя таап алган Ванька болсо чоң атасына кат жазып отурат. Ал ушул кордуктан куткарып алууну суранып чоң атасына жалынат: «... Айланайын чоң атаке! Мени ушу кордуктан куткарып ала көр?! Мени келип алып кете көр, чоң атаке!?»

Итибай чал тирүү болсо, ошо таежесиникинде жүргөндө Телегей кат тааныса тиги Ванька балага окшоп кат жазар беле: «...чоң атаке, мени ушул азаптан куткарсаң?! Ушу таежемкинен алып кетсең чоң атаке, анын балдары мени уруп!..» Улан-кыз ушу тапта эненин өмүр жолун оозунан гана укпай, көзү менен да көрүп жатышты. Үй-жайсыз ач-жылаңач Гавроштун өлүмүн көзү менен көрүштү. Телегей кечкен кандуу күндөрдү, жетим кыз-Телегей көргөн кордукту тиги шордуу жетим Ваньканын дени-жаны менен сезишти.

Телегей өзү айтып тургандай жер үстү жетимге толгон өткөн заман ушу отурган улан-кыздын жүрөгүн канатып, көңүлүн ачыштырды.

Телегейдин жүзүнө жабалактаган жаш көздөр, кечки уяң жылдыздардай жымындап турду. Эненин бырышка толгон кең маңдайы ушул азыр күлкү-шаттыкка толгон. Жүзү тескейдин табылгысындай албырып, эзели жылаюу кетпес уурту улан-кызды алпечтейт.

Эне күндүн чагылышына отурган экен, маңдайынан чыбырчыктаган тер да, аппак чач да бири-биринен айрып алгыс жылтырайт.

АҢГЕМЕЛЕР

ЧООЧУН КИШИ

Жайдын аптабы. Шаардын четиндеги чоң бак. Күндө жалгыз келем да кыбыр эткен жан жок бир кычыкка кирип, кечке көргөн-баканым-китеп. Ээндеп экзаменге даярданам.

Мына, кеч кирди. Өзүм чарчап, өзөгүм үзө тартканда ордуму калтырып үйдү карай... жо, бактын ичиндеги ашканага бурулдум. Бейкут бактан бетер ашкана да ээн экен. Ээн дегеним, такыр жан жок эмес, шаардын ашканаларындай омур-томур жок. Ак кийинген сатуучу, анан тетиги бурчта жалгыз киши. Кишинин үстү-башы жүдөө. Эшикте күн ысып турса, көөнөргөн көрпө тумагы менен эски каракүл жака пальтосун баса кийип, өңү азыңкы, керсары. Ач калгандай эрди кеберсип, уйкудан калгандай көзү китирейип жалгыз отурган киши ээк алдындагы жалгыз кружка пивону телмире тиктеп калыптыр.

Тыштан бирөөнүн табышын тыңшагандай ал өзү тымып, ирмелбестен кружканы тиктеген көзү тунуп, үстүндөгү боржоктогон көбүгү эбак тараган пивосу да өзүнө окшоп, бозоруп тымып калыптыр. Бери четке отуруп алдымдагы тамакты жей бердим, эки көзүм тиги кишиде. Ал былк этпей каткан да калган. Ичип, жеп болуп туруп баратканымда гана табыш алып, чочуп ой-

гонгонсуган киши мени ормоң карап, бүшүркөгөндөй, бирдеме айтарга оозун таптагандай көрүндү.

Таанышпы деп ойлодум. Анын жабыккан жүзү, жашылданган көзү мени ээрчий карады. Жок, көргөн эмесмин. Чоочун киши. Жолум менен кете бердим да көп көргөн кишилердин бириндей аны анча таназар кылбадым. Эси-дартым экзаменде.

Экзаменге айланып жүрүп, арадан эки-үч күн өткөн соң үйүр алган багыма келатам. Адатымча жалгызмын. Эндеп бая Тураттан атайын качып чыккам. Ал келсе бажылдап сабак окутпайт. Оо, мындан канча жыл мурун кыштактагы балдардын чүкөсүн кагып алганын айтып бүтө албай, айласы кеткенде кишини жулмалап күрөш менен тажатып суй жыгат да «же иттен жок, же ит байлаган жиптен жок» кечинде шалпайып кайтабыз. Анын саатынан калган жолдошторуман да эндеп качып жүргөнүм ошо.

Мына, эки-үч күндөн бери мен көрө элек бак. Ушу эки-үч күн ичинде теремел түгөл өзгөрүп кеткендей көзүмө. Дарактар дүпүйүп, бак ичинин тулаңы да алда канча узарып тушарга чыккандай. Аптап. Аптапка магдыраган дарактар күндөгүдөн багжайып бараандуу. Тулаңы да көйкөлүп.

Бактын түпкүрүндөгү көлөкөлүү бейкут ордума келдим да тулаңга эркимче оонап, китеп окууга кирдим. Баш көтөрбөй көпкө окусам керек, китебим бетимде боортоктогон бойдон аптапка талыкшып, үргүлөп кетипмин. Шилимен кармаган колдон чочуп ойгондум да көзүмү ача элек жатып кыжырым кайнады: «Бая кудай аткан Турат да! Кап! Кутулбайт экемин го мындан!» Итиркейим келип, башымы жулуп алып атып турдум. Бетмаңдайымда чоочун киши. Уйкулуну көзүмү ушалап сестейе карадым. Чоочун... Жо, бая күнкү ашканадан көргөн киши. Экөөбүз үнсүз тиктеше түштүк. Анын

көзү куду бирөөдөн чоочуркап, ыйлай албай, күлө албай турган баланыкындай аянычтуу кийпиңдейт. Кеберсиген эрди, шимилген жаагы, үстү-башы да ошо бая күнкү...

Ушул аптапта кийим которуп, жеңилденмек түгүл оболу ошондогу киймин чечип уктай электей. Та-ноосунан деми бир аз титирей чыгып, тартылып бүтүп бараткан тамекинин түбүн кармаган колунда калтырак бар. Мен ага батынып кеп ката албай көпкө тура бердим. Озунуп кеп каткыдай же курбум эмес (Мен анда жыйрмага жаңы аяк баскам, тиги киши бери болгондо кырктын ичинде го). Анын үстүнө чочун. Айтор оозубуздагы сөздү аңдоосуздан алдырып ийгендей аптыгып турганда чоочун кишинин чочугандай үнү чыкты:

– Окуп атасыңбы? – Мен да башымы ийкеп үн чыгардым:

– Ии, – Өзү сүйлөбөсө сөз ушул жерге буулуп каларын билдиби кобурай кетти:

– Оо, далай болду менин жаныңа келгениме. Ойгонор деп отура бердим. Анан кечирип кой... – Анын көзү адеп-кисиндей күнөөлүү кибиңдеп, кеберсиген уурту ырсайды.

– Ойтотсом чочуп кеттиң көрүнөт. Минтип уктабай жүр, сыз өтөт.

Ал тамекисинин түбүн таштап таманы менен басып өчүрдү да өз сөзүн өзү улады:

– Сени жана келатканда эле көргөм. Ошо тапта мен да шаардан чыгып артыңан жүрүп отурдум. Сен кылчайган жоксуң, мен да унчукпадым. Анан алиги ашканага келип бирдеме ичкен соң, изиңи кууп артыңан келдим. Келмек деле эмесмин, эриккенимен эрмектешейин деп... Бая күнү да шашып кеткендей болдуң?..

Ал менин окуу жайымы, экзаменими түгөл сурап келип, акырында менин тула боюма көз токтотуп алып анан:

– Ата-энең барбы? – деп койду. Бар дегениме ал баш ийкеп өзүнөн-өзү кубанып калды:

– Ата-а, ырысың тоодой тура! Ата-энедей болобу айланайын! Кур дегенде менин апам байкуш болгондо да бу күндө калбайт белем?

Тиги чоочун кишинин муну айтканына таң калдым. Өзү ушунча улгайган киши атаны эстеп, энени эңсеп оозунан көк түтүн бураганына таң калбай турган жорукпу. Оор улутунуп алып кезитке махорка ороп кирген анын керсары өңүндө ырас эле жетим баланын кусалыгы бардай. Махорканы үстүгө-үстүгө соргон анын жамажайынан, кош таноосунан коюу көк түтүн оргуп, бир топко көзүн жүлжүйтүп телмире түшкөн соң кардыккан үнү чыкты, качантан курсагына шыкалган түрмөк-түрмөк бугунун учу көрүндү...

– ...Мен так ушу сендей чагымда согушка жөнөдүм. Ботодой боздоп апам байкуш жалгыз калды! «О, кагылайын каралдым!.. Көзүңдү көрөр бекемин, көзүңдү?!» Баргандан келгенге апамдын ушул үнү кулагымдан кеткен жок. Эки жолу жеңил жарадар болуп кайра кирип, үчүнчү жолу туткунга түштүм. Кордук көрүп турганымда апамдын үнү, апамдын ыйы: «О, кагылайын каралдым, алда кандай күндө калдың?!» Кыйноого калт этпеген жүрөктү бул үн титиретип турду. Туткундан качып чыктым. Түнүндө Украина кыштагын аралап келатып бир дыйкандыкына баш калкаладым. Куугун түнү менен кыштактын тымтыракайын чыгарды. Чалдын айласы болбогондо мени ошол эле түнү таап кескилеп кетет беле дейм. Жан тапкыс жер төлөсүнө жашырып, жанга шек алдырбай багып турду. Бой тарткан ак саргыл кызы күндө мага тамак түшүрүп, тамак менен кошо көз отун түшүрүп... Лев Толстойдун «Кавказ туткунун» билесиң го, ошондогу кыздын так өзү. Аты-Люса. Кептин кыскасы, анын көз оту мени туткундап алды да ага мен үйлө-

нүп калдым. Атасы мага ата болуп, куду өзүнүн тентек наристесиндей эркелетчү:

– Жетимчем! Жетимчем! Менин! Мына, сен аталуусуң, мен балалуумун. Карган атаңды таштап кете көрбө!? – Ушинткен чал мени караан кылчу, дем кылчу. Кашынан карыш жылдыргысы жок Люса экөөбүздү эки колтугунда бөпөлөп отурчу. Адамдын асылы эле! Ал менин өңү-түшүмөн апам кетпей, мен жөнөрдөгү апамын боздогону!.. – Минтип тым-тырс боло түшкөн анын киртийген көзүнөн кылгырган жашты көрдүм. «Каралдым, кандай күндө калдың?!» – Мына апам! Апам азыр да айланып, мени таппай жүргөнсүйт...

– Анан апаңыз... – деп келаттым эле артын айттырбай өз сөзүн өзү алды.

– Согуш басылды. Ата болуп асыраган кайнатамдын коколой башын калтырып апама келаттым. Люса жанымда. Апамы көрөрүмү эстегенде жанымды коёрго жер таппай, элеп-желеп болом. Апамын өңү-түсүн, кыял-жоругун Люсага айтып түгөтө албайм. Мен түгүл апамы көрсөм дегенде анын да чыдамы кетип, эми эле көрүүгө куштар. Апама кантип учурашып, кантип жүгүнүштөн өйдө үйрөтүп бүттүм ага.

Кеч бешимде жетелешип алып райондон жөө чыккан экөөбүз түн ортосунда айылга кирип бардык. Мага тааныш кокту-колот үргүлөп, мен торолгон үркөрдөй кыштак ботоюп уйкуда экен.

Апам маанектеген жепирекей тамга жеттик. Куду наристе кезимде талаадан апамы карай чуркап келгендей энтелеген калыбымда эшикти шарт тартып аларымда килиттеги темир шарак этти, каалга ачылган жок. Каалгадагы муздак кишенге колум урунду. Көрүп турган көзүмө, кармап турган колума ишенбей деним дүр этти! Кишен!.. Бул кадимки эле өзүбүздүн эски кишен! Мен кете электе колго алынбай тээ короонун бир бурчунда

жатчу. Эми биздин үйдү ушу кайтарып, апамын ордуна ушу мени күтүп туруптур! Тула боюм так ушу кишендей муздай түштү!

Апамын күйүтүнөн куруп калмакмын. Люса сүйөп, билгизген жок. Акыры мен бозоруп түңүлгөнүмү көргөн ал бир күнү мындай деди:

– Издеп келген апабыз жок... Эми атама баралы. Ал экөөбүзгө тең ата. Күүдөн тайган чалдын кашында болсок?..

Чынын айтсам, Люсанын айтканынан чыкпай жөнөөгө камынып жатканымды уккан айылдагы туугандарым так түйүлүп кетсе болобу:

– Ой, деги дениң сообу сенин?!

– Катынды ээрчип кеткенди кайдан уктуң эле сен?!

– Ата-а бу каралаары жок кенедей жетим болсоң да не болду! Курсакка кеткен бала да кайра элин табат!

– Бөгөн бирөө укпасын! Коку-уй, журтка шерменде болобуз жан укчу болбосун! А катынды ээрчип капкайда тентип кетериң анык болсо өз колубуз менен эле өлтүрүп коёбуз!

Минткен туугандарым мени да намыстандырып коюшту.

А ошо тапта бала туткан менден да, кара туткан жалгыз кызынан да бөлүнүп, коколой башы калган Люсанын атасынын сагынычтуу каты күн ара келип зээнди кейитет:

«...Каралдыларым! Экөөң түн-түшүмдөн, күн-өңүмдөн кетпедиңер. Куса болуп куруп барам. Келбесеңер анда...» Бирок Люса мени кыя албай атасын кат менен алаксытып жүрө берди. Менин да туугандарым өзүмө жакын көрүнүп, алардын айтканын эстеп ичимен арыма келем: «Катынды ээрчип капкайда тентийт деген эмне, эл-журт турганда!»

Ошентип эл-журттун ичинде иштеп калдым. Люса айылдык мектепте орус тилинен мугалим болуп жакшы кепке илинип, колхоздо мыкты иштеп, өзүм көзгө кө-

рүнүп, ары-бери карагыча арадан жылдар өтүп, биз эки балалуу болуп... Айтор өмүрүбүздүн көктөмүн жаңы гана көргөнүбүздө бир каргаша болду да-а! Бир каргаша!.. – Ал тамекисин шыпкай сорду да түтүндөн бир азга өңү корунбөй, үнү чыкпай турган соң улутунуп минтти:

– Ойдо жокто үйүм өрттөнүп кетпедиби! Бала-чакам...

– Эмне болуп?!-Мен селт этип башымы көтөрө калдым. А тиги киши адепки калыбында муңайым сүйлөй берди: – Эмне болсун, кадимкидей эле керосин куйдум да жалп эттире өрттөп ийдим.

Мен жанагыдан жаман сестейип, бу кишиден ого бетер чоочуркап корко карап, далайга оозума кеп кирбей тилим буула түшүптүр. «Капырай! Өз үйүн өзү өрттөгөн бу бир... Оюмун учуна чыкпай жатып кайра сурадым:

– Ой!.. Өз үйүңүздү өзүңүзбү?! Бала-чакаңыз...

– Өзүм деп айтпадымбы! – Менин коркуп, таңкала бергениме тиги киши бу сапар тырчый түштү көрүнөт: – Өзүм өрттөдүм. Бүтүндү бүлдүрүүдөн оңой эмне бар. Канча машакат менен бүтүрүп алган үйүмдү бир заматта өрттөдүм да койдум. Үйүм... татынакай үйүм! Алмончоктой балдарым! Баарынан ажырап коколой башым калды. Төтөн кичинемин жаны бирге эмес беле?!

Бу киши көзүмө бир эсе коркунучтуу, бир эсе аянычтуу. Көзүн жүлжүйтө калып тамекисин шыпкай соргон кер сары киши бир азга түтүнгө чулгана түшкөндө керсари өңү да, кеберсиген эрди да кибиңдеген көзү да жоголо калып кайра көрүнөт, үнү каргылдана кайра чыгат:

– Балаанын баары башкарма болгон күнүмөн башталды. Аттигиниң! Эл башкарганды коюп тиешелүү ишимди бүтүрүп, анан балдарымдын кашында тынч отурсам эмне?! Анда бул балаа кайда! Аныгын айтсам, анын баарын кылган туугандарым!

«Бул айылда сенден тыңы жок. Курулай кыйыктана бербесеңчи айыл-апанын оозуна илинип турганыңда!» –

Ушинтип жаалап туруп алышты. Ары ойлоп, бери ойлоп макул болдум; «Эл каалап турса курулай качканым бол-бос».

Башкармалыкты колума алып, ишке кирдим. Иш менен кошо аракка кирдим. Колдон-колго тийбей, чакырыкта конокто, күндө да, түндө да коноктомун. Таңында кетип, түнүндө келип, кээде түнөбөй да калып жүрдүм. Адегенде кеч келгеними да, ичкеними да ишке шылтап, болбой сыйлаган туугандарга шылтайм. Анын баарына Люса ынанып эле жүргөн. Акырында ал менин жаныман коркуп, мени кайтарып калды. Кээде кай убакта келгеним белгисиз үй жанында ат үстүндө таң атырам. Кээде аттан жыгылам. Кээде капкайдагы эле бир бойдок аялдардыкына түнөп калам...

Мунун баарын аракка шылтап, Люса да кечирип мени жылуу-жумшак сөзү менен, жарокер мамилеси менен соолуктуруп жүрдү:

– Аярдачы жаным! Кыйналып калып жүрөсүң. Арак табылат, жан табылбайт. Жаныңы сактачы? – Жатып калган жеримен издеп жүрүп таап келген ал ушуну гана айтчу.

Кийин аны мен такыр издегес болдум. Башкалардын көзүнчө боктоп-сактап сабап кууп чыгам. Ал буркурап жолуна түшөт. Арактан алган ачуумун үстүнө дос, тууганым да угут салып ачытып туруп көбүртүп коё беришет:

– Катындын иши эмне экен?! Эр өзү табат, өзү чачат. Катын саксаңдап кууп жүрөрбү эрин!

– Атаңкөрү, ошону айтсаң! Бизди тескемек түгүл катындарыбыздын башын жара чапсаң каш кайтарбайт ушу күнгө. Атаңкөрү, биздин катындардай болобу! Сабасаң ыйлайт, корс этсең бышактап басылат... Кары-жаштын баары сени мусап кылабыз, а тиги түгөт тайманбай сени алка жакадан алган жүрөт ой!

Ууккан денем ого бетер уугат. Үйүм, Люса көзүмө суук көрүнөт да жетип эле кепке келбей карсылдатып

жатып калам. Корккон балдарым чыркырап энесине жармашып... Кээде уктап атып бакырып, элирип, кээде мени көрсө чыңырып бетин баса калышат. Жүрөгү түшкөн тура. Менден корккон балдарымын көзү ай! Баштан мен соо кезде коюн-кончуман чыкпай мага эркелеген каралдыларымын көзү ай! Өрт ичинде бакырган балдарымын көзү!

Өрт!.. Үй-жайым өрттөндү! Үй-жайым менен кошо бактылуу күнүмдү кошо өрттөсөм керек?! Күн чыгат да батат, бирок ал күндөрүмүн бирине окшобойт.

– Баса... – дегенимде тиги киши менин эмне дээримди билгендей сүйлөй берди. Сөзүмө конок берген да жок, мени караган да жок.

– Өлөрчө мас болуп келген күндөрүмүн бири болсо керек. Баш багарым менен балдарым бакырып адатынча энесине жармашты:

– Апа-а! Коркобуз! Атаман коркобуз! – Күндө боло жүргөн бул окуя бүгүн мага серт учурады. Ууккан каным ого бетер уугуп кетти. «Булар менден коркушат тура! Мен чоочун киши экемин го! Өз бүлөм өзүмү чоочун көрсө мына!» – дедим да оозгу үйдөн колума келе түшкөн керосинди дүрт эттире жыйылган отунга чачып, шырт эттире ширенке чактым. Үйгө жамай жыйылган кургак отундун жалыны көз ачып-жумгуча чатырга жармашты да кара кочкул жалын үйдү басып жатып калды. Үй ичинен чыр-чыр эткен бала-чакамын үнүн бир уккам, андан аркысын билбейм. Кайда кеткенин, кайда түнөгөнүмү да билбейм. Кай убак экенин да билбейм, уйку-соонун арасында солуктап ыйлай сүйлөгөн үндү уктым:

– У-ушинтмек белең?! Үй-жайдан, менден чындап кечтиңби?! Деги... балдарыңды кантип кыйдың экен чиркин?! Мен сен деп байкуш атаман кечпедим беле! А сен эми... Болуптур, мындан ары мени да, балдарыңды да көрбөйсүң!

Бул үн Люсанын үнү, майдайыман сылаган анын колу. Көзүмү ачайын десем кулагым чуулдап, башым жарылып зыңылдагыдай болсо... Денемди жер тартып бараткандай, боюмду жерден көтөрө алар эмесмин. Акыры үйдө жатканыма күмөн кылган жокмун да адатымча түштөн кийин турарымы оң көрүп, Люсаны корс этип кагып салдым:

– Тарт ой! Тарт дейм колунду! Башым сынып атса!.. Жыл бою жатсам да жата берчүдөймүн, асти көзүмдү ачкым жок. Бир гана жаман жери жамбашыман жер өтүп, белим, далым ачышып чыдатпай баратат. Көп жаткандыгы го. Мамыкта болсом да ушинтем. Люсанын тургузшун же жолдоштордун ойготушун күтүп дагы далайга манчыркап жата турдум. Мындай учурда жолдошторум асты-үстүмө түшүп атып ойготуп кетишчү:

«Ой-боой, аксакал! Өйдө болуңуз эми. Баш жазбасак болбойт».-Кулагыма жат бу кепти күтүп атып тажадым. Өчөшкөнсүп көзүмү да ачпай. Деле үйдө ким бар болду экен? Мына кызык! Көзүмдү ача койсом үй эмес эле талаада жатам. Айдай талаада...

Көзү-башымды ушалап алдым да түндөтөн бери болгонду чалды-куйду эсиме түшүрүп жаттым... Балдарым менден корккону... Анан... анан үйүмө өрт койгонум!.. Жүрөгүм кабынан чыга каччудай түкүлдөп, ордуман мүдүрүлүп-жыгылып тура чуркадым. Адегенде анчейин гана түшүмөн чочугандай бол-дум. Мас болгондо ошондой түштөрдү көрө берчүмүн.

Түш эле болуп калса кана!.. Чуркап жеткен мага өзүм курган тамдын коройгон мору, аңырайган эшик, терезеси, айланасында котолоп жүргөн туугандарым көрүндү. Кочкул түтүн дагы эле басыла элек экен. Калган-катканы дале күйүп жатыптыр.

«Өрттөнүп бүткөндө келдик, болбосо өчүрүп калмакпыз!» – дешти туугандарым. Мен өрттөнгөн тамды коюп,

өрттө калган үй-бүлөмү сурадым эле туугандарым такыр көрбөптүр.

Түндө өрттүн ичинде калганын эми даана эстеп жүрөгүм оозума капталды да күйүп аткан тамды карай бой таштап темтеңдей бердим эле туугандарым кармап калышты:

– Болоору болду! Өрттөнүп да бүттү. Эми анын астынан эчтеке таппайсың. – Муну укканда береги өрттөнгөн үйдүн кара кочкул жалыны бүт ичиме түшүп кеткендей куйкаланып, жанымды коёрго жер таппай баратам. Жердин мага тарыганы ай! Жарака табылса түшүп да кетер элем, бирок мага жарака табылган жок. Баары жок! Бир эле түндө... Үйүм да жок, балдарым да аялым да жок. Шалдыраган өзүм гана, аракка дос көңүлүм, көөдөндө кыбыраган жаным гана калды. Башканын баарынан ажырадым, ишим-колуман, элим-жаныман кетти. Айтпадымбы, мага имерчиктеген бир гана баягы арак. Табылган жерден жутуп алам да арсыз арманымды мен аракка айтып, арак мени сендиректете сүйрөп келип бир жерге жыгылабыз. Эртең менен анын уусу... баш жарган, сөөк сыздаткан тири укмуштуу уусу гана калып өзү жок.

Үй-жайыман ажырап бул абалда канча күн, канча түн жүргөнүмдү билбейм. Бир кезде менден туугандарым чоочуркап, мен баягы «жан күйөр туугандарым» кайда кеткенин таппай калдым. Алардын ордуна бир чоочун кишилер келгендей, же мен өзүм бир капкайдагы чоочун кишилердин арасына келгендей куду кой арасындагы жат эчкидей жатыркай түштүм. Алар менден жатыркап, мени кодулашып калды. Ооба, адегенде мени бая карыш жылдырбай намысты оозанып чыйралган туугандарымды издедим. Алар жок.

«Башы-көзүбүз өзүңсүң» – деп өнтөлөп турчу туугандарымдын оозунан эми: «Башы айланып, жинди болуп калган тура! Эми мунун тирүүсүнөн өлүүсү! Кайда кетсе

айда кетсин, көздөн далда жоголсо болот эле!» – деген ызгаарды угуп, алардын кыял-жоругунан да ызгаар көрүп, ыза көрүп кордолуп баратканымда быякка баса бердим. – Тамекисин шыпкай соруп, түтүнгө аралаш оор улутунуп алган киши, бир оокумда барып жай кобурай берди:

– Анан ушу шаардагы бир мекемеге өткөн күздө келип, кызматка орноштум да иштеп жүрөм. Иш жаман эмес. Коллектив да жакшы. Бир гана өзүм... Коллективге аралашып кете албай-али чоочунмун. Аралашсам эле таржымалымы сурашат го деп коопсунам да, таржымалымы айтуудан тайсалдайм.

Антсе да күндүз кызмат убагында жыргап калам. Өзүм сүйлөбөсөм да сүйлөшкөндөрдүн сөзүн угуп жыргап калам. Мени жыргатар – алардын үй-бүлөсүнүн жоругу, балдарынын кыялы. Иштен эс ала калганда кээ бир эне-ата балдарынын кыял-жоругун айтса тимеле... магдырап, куду өзүмүн эки тентегимин ортосунда отургандай болом.

Үй-бүлөдөй, баладай жыргал кайда-а баатыр! Сен да үй-бүлөлүү болгондо билесиң.

Кеч кирет. Кызмат аяктайт. Кызматтан тараган менин жолдошторум жыргал дүйнөсүнө кайра кирип барышат. Мени илээлеп жалгыз гана муздак бөлмө томсоруп тосуп алат. Анда табыш жок, менде үн жок. Кечки көлөкөдөй сүйрөлө башбаккан калыбымда уйпаланган кроватима боюмду шалак таштайм. Шуу үшкүрүп алам. Кечке мени күтүп томсоргон бөлмөм менен да, бош турган кроватим менен да учурашканым ошол. Мага таарынгансып экөөнөн тең үн чыкпайт. Дымым чыкпай мен да далайга жатам.

Көз алдымда-балдарым, көңүлүмдө – Люсам! Санаам менен байып, кыялымда алар менен аралашып... Балдарым – коюн-кончумда, балдарым үстүмө оюн салып... Люсам маңдайыман сылап... Ана, Люсанын үнү: «Чар-

чадың го кечке? Эмне ичесиң?» Ыя? Ушинтип башымды көтөрө салыпмын. О, курган жаным! Ким болсун! Өзүмөн бөлөк ким болсун, Бөлмө гана каадасынча томсоро карап туруптур. Люсам... балдарым... деги алар тирүү бар бекен? Бар болсо кайда экен? Люсанын атасына миңсан ирет кат жаздым. Жок, жооп жок. Чал болсо да бир жооп келмек, чал да көз жумса керек. Өрттөн кообум бар! Ишенесиңби, баатыр? Алиги өрттөнгөн үйүмөн кообум бар! Алар ошо өрттө калган!..

Минткен чоочун кишинин колу калтырап, колу түгүл эрди-башы кошо титиреп кетти да үнү каргылдана чыкты:

– Анда... анда баягы мен уйку-соонун арасында айдай талаада жаткандагы ый аралаш үнчү?.. Люсанын үнүчү?..

«...У-ушинтмек белең?! Үй-жайдан, менден кечтинби?! Деги... деги балдарыңы кантип кыйдың чиркин?! Мен сен деп байкуш атаман кечпедим беле! А сен эми... Болуптур, мындан ары мени да, балдарыңы да көрбөйсүң!» – Мына... курган жаным! Башымды бир көтөрүп, көзүмдү бир ачып калсам эмне?! Балдарымы да, Люсаны да көрүп калат элем го!.. – Чоочун киши ушинтип күрсүндү да бир тынымдан кийин колун кайра кайдигер шилтеп койду:

– Жоо, кайдан... ал тимеле бир... мастын кулагына кээде ар нерсе угулуп, түшүнө ар нерсе кире берет, ошонун бири да... болбосо, андан бери...-Ушинтип койду да көпкө дымып туруп анан үн катты: – Ээ, баатыр! Баарына чоочун болуп турган чагым. Үй-бүлөмөн чоочун, эл-журтуман чоочун, а түгүл мүрзөдөн бөлөккө жан киргизген береги кереметтүү жазга да жалгыз мен чоочун сыяктанам! Карабайсыңбы, жанды-жаныбар, ал эле эмес жер да жер башы менен тегиз түлөп, жазгы киймин кийди. Жалгыз эле мен... жалгыз эле мен минтип капкачанкы чомдой кышкы киймим менен... Бу

кышкы чомду мага алиги башкармалыкка кошуп туруп туугандарым бастырган. Башкармалыгын өздөрү алды, а берки куру намысы менен чому али минтип үстүмдөн басып думуктуруп...

Чоочун киши эски пальтосунун эскилиги жетип турган каракүл жакасын ээги менен көргөздү да улутунуп алды:

– Мына баатыр! Так ушундай болуп мен да жырытылып баратам! Дүйнөдө жалгыздыгыңан тозок жок экен. Жалгыздык мени түгөтүп барат. Айттым го, алиги томсоргон бөлмө. Кеч кирсе таң атпайт. А таң атты болду, ишке аралашып, дууга аралашып жыргап калам. Майрамдарда да ошо. Топтон чоочуркап жатыркап турам. Баягы өз таржымалымы кокус ооздон чыгарып жиберемби деп элден жазганып, четтеп жүрөм. Кантсе да кыйын экен. Ыгын таап бирөө менен сырдаша албай, арманымды бир айта албай бук болуп жүргөм. А тиги бирге иштегендерге айтууга болбойт да. Алар «Бузулган киши» дешип...

Менин бугумду угушса мени тааныбаган, так ушу сендей... так ушу сен керек болчусуң. Мына эми качантан берки жыйылган бугум чыгып... – Чоочун киши оор жүгүн жерге коё койгондой жеңилип, көзү тириле түштү. – Мындан ары жолугуп туралы, ээ баатыр? Кишиге эрмек керек экен, эрмек...

Минтип кара талашкан киши мени карап жалооруп турду. «Эрмек керек экен...» Аттиң! Кечээ гана өз эрмегинен өзү качып, өз жыргалын өзү оорсуган киши бүгүн минтип эрмек, кара-жоро издеп... Жаны чыгып бараткан кишинин көрүнүшү көз алдыма келип, үнү кулагыма угулду ушул азыр: «Кетпесең, коё турсаң кичине...» Ооба, жаны чыгып бараткан киши ушинтип кара талашканын көргөм.

Карап туруп зээним кейиди. Күндө жолугуп, эрмектешип турмак болдум. Айткандай эки-үч күнгө чейин

аны ошолордон таап жүрдүм. Мени көргөндө атасын көргөндөй сүйүнүл, алыстан ыржайып калчу:

– Ии, ке... келдиңби? – Анан далайга эрмектешип, чер жазчубуз.

Кийинки жумада аны ордунан таппай калдым. Бир жерге уктап калдыбы деп чоң бакты чарчагыча кыдырдым. Жок. Канча күнү кыдырдым дарек жок. Курган киши иштеген жерин да айткан эмес. Жаткан жерин да билбейм. Шаарда кантип табасың, кимден сурайсың... Айылда болсо бир жөн.

Окууму бүтүп ошол айда мен да кеттим.

Ана, андан бери он алты жыл өттү. Анда туулган ымыркай азыр он алтыга чыккан улан болду. Тиги киши тирүү болсо да алтымышка таяп улгайгандыр.

А менин көзүмө баягы эле калыбында. Баягы кийим, баягы өңү. Дагы эле Люсасын, балдарын таппай кусалуу, элден чоочун ызалуу жүргөнсүйт. Бугун айтууга үйүр алышкан мени таппай дагы эле бак арасын түрө кыдырып мени издеп жүргөнсүйт.

«Түгөнгөн бала, кайда кетти?..» – Тимден-тим турсам да анын ушинткен муңайым үнү угула калып, өзү жок. Же ал бу күндө...

Тирүү болсоң кайдасың?.. Жолуңан адашып, таалайыңы жоготкон чоочун киши?! Албан турмуш! Адамды адамга, атаны балага чоочун киши кыла көрбө?

КӨЧКҮ

I

Кар тунган тоо арасы кулак-мурун кескендей жымжырт.
Коктулар мелт-калт, адыр-белестер аппак, жумуру.

Тик чоку ак шамдай созолонуп, анын боорунан кеткен көчкөдөй будуң-чаң түшкөн буурул булут бар: а балким көчкүдүр?..

«...А балким булут эмес көчкүдүр?» – өзүнчө ушинти-ти ошо тушту тиктеп турган Акбаев. Тоодон каа жан, каа мал көзгө чалынбайт. Мал-жан түгүл канаттуунун үнү кана?! Айтор, тирилик, тири-жандыктын баары бир жакка жер ооп кетип калгансыйт бул чөлкөмдөн. Тири жандык түгүл тоо көркү – жапалак арча, караган-бута кана? Жандуу-жансыз жамы баары улуу түшкөн карды оор жамынып алп уйкуда, кыймыл жок: кыймылдуудан бир гана тетиги буурул булут жоболоңдуу удургуйт.

Демейде келе жүргөн тоого эмес, адашып түндүк уюлга түшүп калгансыган үчөөндө үн сөз жок: тунжурап сулк жаткан тоонун дүлөй жымжырттыгынан сестейип турушту: бирок буга жооп да жок, тири жан да жок, көзгө чалынары мына – тунган кар, будуң-чаң удургуган булут!

– Оо, Баа... – деп барып басылды Шамырат: бул үнүнүн барынча кыйкырмак эле өздөрү издеп келишкен Батыйдын атын атап, Акбаев аны карыдан алып силкип токтотту:

– ... Кыйкырба! Билбейсинби көчкү жүрүп кетерин?!

Шамырат тып басылып, оозу ачылган бойдон ыңгайсыз күлүмсүрөгөн болду. Мындайда катуу табыштан, дегеле үндөн көчкү жүрүп кетерин билет го Шамырат, ошондо да чыдамы кетип...

– Ана! Ана тигинде!.. – аңгыча Акбаев колу менен көргөздү күңгөй бетти: буурул булут удургуп көккө түрүлүп, мына ошонун алдынан өчкөн өрттүн ордундай капкара жылга көрүндү. – Ана. көчкү! – Акбаев кайра айтты. – Көчкү кеткен тура!

Ошол жерди төтө караган Шамырат колун кайдыгер шилтеди:

– Э, мейли.

– Неге «мейли?»

– Анткени, ал жерде мал-жан жок да, ээн күңгөйдөн көчкөн экен.

Ушу тапта туурадан иттин үргөнү кар тунган жым-жырттыкка жаңырык таштады да үчөө туурага селт-селт карашты: капталдан чыга калган карала ит буларды карап үрүп да, карга чумуй секирип да келет. Карала иттин изине салган эки жөө көрүндү; белчесинен кар жиреген алар экөө тең колундагы таягын арыштата шилтеп, анан да артынан сүйрөй келаткан жүгү бардай көкүрөктөрү алга жүткүнөт: узунду-кыскалы экөөнүн тең баштарында жоолук...

Өздөрүнө жакын кирип келгиче бүшүркөштү тигил экөөнө Акбаев да, Шамырат да өздөрүнчө: «бирөө го Батый, а берки узуну кайсы чабандын аялы болду экен?»

Аңгыча тигил экөө бет маңдай келип да калышты: анын бирөө чымырынан келген чарчы бойлуу кадимки Батый: Батыйдын демейки кызыл тору жүзү жок, карарып үшүккө алдырган бет туурулуп, карга карыккан көз жаш чайып кыпкызыл, башында думбалай байлаган боз жүн жоолук, үстүндөгү ичигинин эки өңүрүн өйдө кайрып, чылбыр менен бек курчанып алыптыр. Батыйдын жанындагы далысы эңиш, узун жото, үстүнө бая чабандардын чолок тонун кийген, башында кара жоолугу бар... а жоолугу го жоолук, мынабунун бетиндеги сакал-муруту эмне?.. Мына шумдук! Аялга сакал-мурут чыкчубу?!

Бир заматка беркилер ушинтип ойлой калгыча так ошо сакалчан «аял» салам айтып ийбеспи!

– Ассалоому алейкум!

Беркилер алик алыштан мурда анын түсүнө тигиле карашты да Акбаев ал сакалчан «аялды» эми тааный коюп, алыша кетти:

– О, сен Коомансыңбы?

– Об-ба... аксакал, ме... мен...

Коомандын карылдап бүткөн үнү угулду: карыккан көзү кызарып. түйрүлүп, андан аккан жаштын өзү бе-

тинде ак мончок болуп тоңуп, оозун басып калган сакал-мурутуна да муз тоңгон экен.

Ушул азыр бир шумдук көргөндөй ага көзүн тостойто тиктеп калган Шамырат бышкырып ийбеспи:

– Хи-хи-хи!

Акбаев аны карыдан аткыды: «...басыл!»

Аңгыча анын жанынан Батыйдын үнү аптыга, кардыга чыкты, анан өзү бери булар жакка жүткүнө жашыды:

– ...Аай, айланайында-ар! Акыры келдиңерби?! А биз ушинтип... биз кыйын алда калдык го-о!.. Айланайын аксакал!.. Айланайында-ар! Койдун көбү кырылып... өзүбүз минтип... эми кандай айла-а?!.

– Батый, Батый! – деди өзүнүн карысына сүйөнө шоктоп ыйлап турган аялды сооротуп. – Коюңуз эми! Акыры өзүңөр барсыңарбы? Акыры балдарыңар аманбы деги?!

Батый баягыдан бетер жашка мууна буулдады:

– Аمانы курусун! Көрүп турбайсыңарбы, араң дегенде... Акбаев ага:

– Батый, Батый, Эс токтотчу?!

– Эс... эс токтоткону курусун! Эсибиз болсо ушул алда калат белек! Ушул абалда минтип... Эрди-катын экөөбүз ушинтип талаада... калмак белек!.. – ушинтип буркураган аялдан чочуду Акбаев: «бул өзү, ыя?! Бу балдарынан да... мунун балдарын да көчкү алып кеттиби ыя?! Балаа болгон го!..»

– Батый, кана, кана эми эсиңизди жыйыңызчы, – Акбаев али аны сооротуп турду. – Айтыңызчы, деги балдарыңыз аманбы?

Карыккан көзүнүн жашын жоолугунун учу менен сүрткөн Батый үшкүрө солуктап сүйлөдү:

– Балдар аман эле: балдар да өзүбүз да эптеп аман калдык го, малыбызды көчкүгө алдырып ийбедикпи!..

– Э, болду, – деди Акбаев жайкай кетти тигини... – Балдарыңар, өзүңөр аман калсаңар болду! Башыңар эле

аман калса болду, мал го эч нерсе эмес, мына Кооманың да аман экен го...

Акбаевдин жылуу сөзүнө аралаш, жүзүнө саал жылмаюу жөргөлөгөн Батый жанында турган кара жоолукчан эрин карап, күлө сүйлөдү:

– ...Ушу Кооман курусун! «Этиң түгүл табагыңы таап ал», дегендей. мал түгүл тигинтип башындагы тебетейинен да ажырап, маминтип эри өлгөн катынча кара жоолук салынып калбадыбы!..

– ...Ии, «тебетейинен ажырап...» – Акбаев Батыйдын айтканын күлө бага кайталады, бирок бу сөздөн негедир күмөнсүй чочуду: «...бу не кеп?.. эркек киши тимден тим жоолук салынып калчубу?»

Ошо замат Акбаевдин эсине эркекти ардантар кеп келди: «Башында тебетейиң барбы?! бу не кеп?.. эркек киши салтта жок жерде зайыптын ишин кылганда, не эркектин намысын булгаар жосунуна ачынганда айтылчу кеп го: а Кооман көз көрүнө жоолук салынып, а жоолук салынганына өзгө түгүл мынабу өз аялы Батый тигинтип күлүп отурушу кандай кеп ыя?..» ушинтип, Акбаев мынабу Коомандын көрүнүшүнө күмөндөр карап турганда Батый аны дароо туюп эрине кара жоолук салып кеткен кырсыкты күйүгө баян этти.

II

Апта бою көз ачырбай, апта бою бурганактаган кар тоого тунду. Демейде жайынан-кышына жайытта жүрчү кой короодон чыкпай, кый туруп калды. Тээ жазгы үзүмчүлүккө сары майдай сактап отурган азыноолак чөптү чачып берип отуруп, мына бир гана чөмөлөдөйү араң мына...

– Ээ, кудай! – деди күндүн ороюн көрүп үрөйү учкан Батый. – эми эмне кылчубуз?! Кой төлдөөрүнө он чакты эле күн калбады беле: чөпсүз тууган койдун күнү не бол-

мок, жаш төлдүн айласы кантмек э кудай?! – аялынын минтип чебеленгенин угуп, Коомандын да аргасы түгөнүп турду: кар тунган тоону айланта караган ал бир оокумда тээ күңгөй беттен бая бир жоготкон малынын караанын көрө койгонсуду, анан өзүнчө калдастап, аялын шаштырып калды:

– Батый! Бол, койду чыгаралы!

– Э, ботом, чыгарганда... – сөзүнүн артын үзгөн Батый тигинткен Кооманды суроолу карады эле Кооман болсо аны бери жетелеп. сөөмөйү менен тээ– тиги бетти көргөздү.

– Ана, тетиги күңгөйдү көрдүңбү?

– Көрүп турам, – деди, Батый.

– Ана, көрсөң ошо тиги, – минткен Кооман кожогой сөөмөйү менен көчкөн булуттун астын сайып көргөзүп. – Бая Ышкындуу-Беттин кары түндө көчкөн тура!

Тик беттин карарган тилкесин Батыш эми даана лап көрдү.

– Ошо бетке чыгарсак дейсиңби?

– Чыгарсак дебей эле мына азыр чыгарабыз! – Кооман кесе айтты. Башка арга жок, антпесек койдон кол жууп калабыз.

– Кар терең, – деди, Батый, – кой өтө албас бекен күңгөйгө?

– Өткөрөмүн! – Кооман кесе сүйлөдү. – Өткөрөмүн, алдына атчан түшөмүн да жиретем карды: (бул демейки карда деле ошентип чубуртчу эле койду) алиги алы саал чабырларын гана бөлүп, мында алып калуу керек, а калганын, кар жиретип жеткирем.

Кооман айтканындай койду аттын изи менен чубатып, кары көчкөн бетке чыгып баратты.

– Кырр-оой! Кырр-оой!

Алдыдадан ушул үндү угуп, жедеп ушул үнгө ээрчип көнгөн калың кой карга чумуй секирип, тобу менен жол талаша күргүштөдү!..

Кой баласы ушу, алдынан баштаганды көргөндө кү-
күктөгөн дайрага да чогуусу менен чуркурай кирет.

– Кырр-оой, кырр-оой!.. – үнүн оозунан аяз ала качып
бубак баскан сакал-муруту жапкан оозунан боз буу үн ме-
нен кошо бургуган Коомандын көзү тээ бийик бетте эле.

Ошо күңгөйдө жал болуп турган кереге таштын үстүнө
чыгарат койду. Ана, кере жайган ак шейшептей тиги
беттеги карарган тилке Коомандын көзүнөн учууда...

Кыштын тутам күнү ушул экен: Кооман короодон
коюн чыгарып жатканда аппак аска башынан жаңы
шыкаалаган күн эми мына заматта чак түшкө таяп, бо-
зоргон асманда жапыс тунарат. Карды жирей, чуркурай
тырмыша берип, тиги кара тилкеге чыгып барган калың
кой тоңголок бетке эт-бетинен кетип жармашты. Кар
алдынан баш көтөрүп-көтөрө албай кылайган жерге жи-
тиңки бетеге, шыбакты муз каптап тоңгон экен: ошо тоң
бетегени кычырата оттогон кой жаныбар жаналакетте.

– Оолда, жаныбарларым ай!.. – өзүнчө кобурады Коо-
ман. – Жайыттын отунан көзү ката калган да! Мына,
силердин шыбагаңарга мынабу Ышкындуу-Беттин кары
көчүп кеткен экен түндө...

Ушинтип, өзүнчө кобурап, өзүнчө күдүндөгөн Кооман
өзү да калдаңдап аттан түшүп атынын ооздугун чыгарды:
ооздугу чыгарылган ат тиги кой баласынча бет келди
жармаша калбады жерге, кадимки жылкы баласынын
салтында тээп оттоп кирди тоңду...

Кой гүү төгөөрүнө мына, ончакты гана күн калганын,
ошондо булардын канчасы эгиздээрин да көңүлүндө са-
нап, былтыркы эгиз тууган койлорду өңүнөн чыгарып,
жайытта жамбаштаган калыбында бозчаңгыл асманды
карады Кооман. Аяздуу чаңгыл асмандын тээ тоого тий-
ген чекесинен тунарган күндүн жарымы ошо тоо артына
жашынаарына мына-мына жакын калыптыр.

– Оо, жарыктык кыштын тутам күнү! – деди Кооман

өзүнчө комутта калып, тиги бозчаңгыл асман жээгинен ары кылкылдап бараткан тунарыңкы күндү жылчыя карап, – «токту тойбос, чөмүч кургабас ай» дечү эле карылар ушул айды: ушул ай бекен, же мурункусубу? – Бул саал бүдөмүктөдү, эскиче күн эсебин, ай атын биле алчу эмес: анан тиги энесинен уккан сөз маанисин ошо укканынча кайталады: – токту тойбосу ырас да: кой эми кызуу оттогондо тигинтип күн батып баратат... А чөмүч кургабасы да ырас – мына, эртең мененки жармабызды жаңы ичкендей курсак бөксөрө элек: үйдө жарма куйган чөмүч кургай элеги да бышык... хе-хе! – минткен Кооман эми аттанып, коюн имермек болду: – эрте жарыкта короого айдап жетип албасам...

III

Кар тунган тоого кара күүгүм жөө тумандай жылып келатты.

Эртеден бери мында чабырга короонун бир бурчуна чөп чачып берип, анан короонун тоңун тегиз күрөп чыгарып, түпкө үйүлгөн кургак кыкты тегиз чачып кой жатаар жерин кургактап бүткөн Батый да мына жылып келип калган кара күүгүмдү өзү турган короодон көрдү.

Короого күтпөгөн бирөө кирип келгендей адеп селт этип башын көтөрүп үнү чыкты:

– Ээ, ботом! Күүгүм кирген тура! Ээ, ботом... – өзүнүн ушул үнүн кайталап, колундагы жалкындуу жыгач күрөгүн таяна саал энтиге тээ бийик бетти карады. – Кооман кана? Кой кана, ботом?!

Ана, күндүүдөн кере жайылган ак шейшептей шаңкайып жаткан карлуу бет азыр көгүш-буурул тартып, бүдөмүктөп, а тиги кары көчкөн Ышкындуу-Бет бүдүр ала киргилденин, ал туштан мал-жандын карааны көздөн учат... Бу маалда кайра короого кирмек эмес беле кой?!

Короого кирмек түгүл тиги беттен бери түшүп келаткан койдун карааны көрүнбөдү эмгиче!

– ...Э, ботом, эми эмне болчу?! – Батый алдастап калды.

Үйүнө кирип, оттон улуу жагып, балдарын очок тегеректеткен ал ичигин кийип, белин бек курчанды:

– Коомандын өзөгү карарды го, – минтти да жапкан нандан экини бүктөп коюнга катып, не бар не жок деген ойдо бир боо ширенкени ички чөнтөгүнө катып, тышка ашыга чыкты.

Таң эртең менен кой кеткен чыйырга салган бул колундагы ыргай таягын арыштата шилтеп, өр талаша чыгып баратты: чубап келаткан кой көрүнөбү? Кой айдаган Кооман көрүнөбү?

Жок! Бирде-бири көрүнбөй көздөн мал-жандын карааны учат... Ал эле түгүл Ышкындуу-Беттин өзү да көрүнбөй киргил-буурул туман басып калгандай: мындан бир эле көзгө чалынганы тетиги – күүгүмдөгү буурул аттын жалындай болуп күүгүм буурул беттин төмөнүрөөгүндөгү кереге таш... Эртең менен койдун да так ошол кереге ташты карай чубаткан Кооман: эми Батый да эртең мененки чубаган калың койдун туягынан куду бороз салгандай тилинген аппак коочо жол менен өр таянып баратты.

Буурул-күүгүм улам киргилдене каптаган бийик бетти көз ирмебей тиктеп баратты бул: «Ээ кудай! Кой кана? Кооман кана?» – ушинтип дембе – дем сурай берди өзүнөн-өзү.

Буга жооп кылып: буурул күүгүм уюган көгүлтүр кар гана, ушул көгүлтүр карды оор жамынган бийик бет гана дүлөй жатты кулак-мурун кескендей... Ана, өрүдө бая кереге таш гана улам берилеп келаткандай көрүнөт...

Арыштата шилтеген таягына чирене, өргө жүткүнгөн аял күйүккөнүн да, мынабу кечки аязды аяз билбей алка-шалка терге түшкөнүн да туйбады; кар бетиндеги

буурул-күүгүмдөн издегени – кой менен Кооман жок!
Кыбыр эткен жан жок, не караан, не табыш жок!

Калкайган кереге таш бет алдында. Батый таягына сүйөнгөн калыбында тура калды; өрүгө чыгып келген аттай күшүлдөп энтигип турду; тыным алып демин баскан соң тегерегин айланта карап, кайра да табыш тыңшады: жок, ың-жың жок! Аялдын жүрөгү опколжуду:

«...э, кудай бул эмне шумдук?! Бир балаа го бу?! Көчкүнүн жолуна келген го Кооман шордуу?! Кой-мою менен көчкү алып кеткен го айланайын?! Антпесе... андай балаа болбосо бир табыш чыгат эле го айланайын?! – ушинткен аялдын жүрөгү түрсүл какты: эсинде, көзүндө – Кооман гана, кой гана? – Дегеле неси болсо да, – деп токтой калган аял өзүнчө муну ойлоп тапты: – дегеле үн салып көрөйүнчү, табыш берип калгысы бардыр?..

– ...Оо-уу!.. Коома-ан! Оо-уу!..

Көз ирмемге болгон жок, бир шумдуктуу табыш чыкты ушул күнгө улай «гүү-шаа» эткен!..

Ары бийиктен акбуурул «сел» шуулдап келатканын көзү чалган Батый кереге таштын алдын карай ойт берди.

Касаба таштын алдына заматта бүрүшө калган аял ошо касабанын эки жанынан куду кирген дарыядай түрмөктөлө оргуштаган ак-чамбыл көчкүнү көрдү.

– Ку...ку...кудда-ай!..

Аялдын жанталашкан чаңырыгы так ошо ак чамбыл көчкүгө аралаша аласалды. Тоо үстүндөгү кар көчкү эмес, ушу тоонун өзү тоо башы менен олутунан бир булкунуп, оодарылып «Гүрр!.. Шуу!» этип токтогондой болду...

Аска түбүнө бүрүшө түшкөн аял бет алдында тирелип турган ак касабаны көрдү! Таш түбүнө таш болуп катып калган аял бир оокумда эс-учун жыйды да өз кыйкырыгынан көчкү жүргөнүн баамдады: ошо эс-учун жыйып келатып минтти: «...деги мен тирүүмүнбү?! Көчкү астында калдымбы? же...»

Ташка желөнгөн аял бутунан-башына чейин, ичек кардынан бери калтырап чыкканын билди: «...үшүгөнүмбү?! Тоңуп баратамбы?! – ушинткен анын эсине эми баарыдан мурда от келди. – От... бир жылынып алар от болсо!..»

Ал тоңгон колу менен ич чөнтөгүн аңтарды жүргөн экен, жүргөн экен баягы бир боо ширеңке... А жүргөндө эмне жакмак! Аял жан жагын кайсалай-темселей карады.

Кереге таштын ала-телек түбүнөн караган-шилби көрүндү буга! Батыйдын тоңуп бараткан колу дароо ошого жармашты.

«Кыrsa-кырса» сынган караган-шилбиге бат эле кучак толук чыкты. Кереге таштын түбүнө шилбини калап, койнундагы нан орой келген гезиттен тиги шилбинин арасына ичеги кылып тамызды.

Гезити кароолонто чыккан сары жалын шилбиге жармашып, бир оокумда нымкыл түтүн бүрккөн саргыч-күрөң алоо көрүндү шилби коңулунан.

Аска түбүндөгү жалгыз аял кожоюп үшүк алган колун жалынга кайсады. Оттун табы мунун денине эле эмес, көңүлүнө да жарыгын тийгизип жылытып ийгенсиди

– Э, кудай! – аялдын кардыккан үнү өзүнө калтырап угулду. – Ырас шилби болгонун карабайсыңбы!..

Көгүш түтүн арасынан кызыл учкун жабалактаткан саргыч-күрөң жалын кереге таштын бодур бетин жалап-жуктап, улам үстүнө ташталган шилбини аймап күч алып барат. От түбүнөн чок да көрүндү мына.

Тоңуп бараткан дене-бою жазылган Батый эми от башынан турду: турду да ошо бойдон жол улап, өргө чыгып кетмек болду:

«...кой, урушта туруш жок! Мен ушу кереге таштын түбүнө түнөмөк белем, курган Коомандын күнү не болду?! Кой кантти экен?»

Аял аз эле мурдагы жаны кулагынын учуна чыккан коркунучун эми мынабу от жээгине калтырып, ордуна

турду да: мынабу кар тунган тоону, бүт тириликти үс-түртөн ныгыра баскан аяздуу түндү, а түгүл аз эле мурда «гүү-шаа» жүргөн көчкүнү кошуп унутуп кайра да өргө жөнөмөк болду: «Кооманды да, койду да түнү менен таппасам, ушу түнү менен кайра үйгө кирип барбасам ээн калган балдарымын күнү не болчу. Эс тарта элек эмелер коркконунан элирип кетсе не болчу?!»

Эң улуусу – жетиден сегизге караган, кичүүсү жаңы баскан төрт баласы да көзүнөн кетпеген Батый ушул азыр ушул кереге таштын түбүндө кымындай токтой алгыдай эмес.

Жаккан оту али балбылдап күйүп турган таш түбүнөн бери жүткүнүп эки-үч кадам шилтедиби жокпу кайра да ышкырган кардуу бороон бет маңдайынан уруп буркулдайт.

Бая бул жерге жетердеги боз-чаңгыл асман көрүнбөй, көгүлтүр кар тунган тоо бети көрүнбөй, жадаганда кар үстүнөн куду бая кар үстүндөгү жөө тумандай калкып келаткан буурул-күүгүмдүн өзү да мындан төмөн ооп кеткендей асман-жерди чалмакейлеген кардуу бороон гана аязын камчыланып улуп-уңшуйт...

– ...Эми эмне... эми кандай кылчумун?! – Батый энтигип токтоду. – Бу ыя... бу бастырбайт го мени!.. Олдаа, Кооманым ай! Курган гана байкушум ай! Эми кандай кылчумун!..

Бет алдынан улам көмөлөтө койгон бурганак муну бастырбай койду.

Карыш жыла албай койгон аял кайра ордуна келди аргасыздан. Жанагы алоологон жалын өчүп, азыноолак шилбинин гана ийри бутактары кароолонуп, ошо кароолонгон бутактар алдында додолонгон чок калыптыр. Ташка жөлөнө жүйүртө баскан аял алаканын чокко кайсап, ошо чокко кайсаган алаканын жаагына басты да куду тиши катуу ооруган жанча бетин жыйыра кабак чытып алды.

«...эми эмне күн болчу?! Кооман кантти? Тирүүбү деги?!».

Аял жүйүртө баскан калыбында эки алаканы жаагында, шилбинин чогуна гана көз ирмебей тиктеген ал куду ошо чок арасынан бирдеме көрүп, аны менен сүйлөшүп тургандай эле. «Эми ушул жерде отурамбы түнү бою? Ушу жерден атырамбы таңды, э кудай!..»

«...Ушу жерде отурасың! Ушу жерден атырасың таңды!» – ушинтип буйрук бергенсиди бирөө ичинен...

Бироокумда бороондун улуп-уңшуганы саал басаңча тартты.

Кар тунган тоо кырынан түнөргөн бороондуу асмандын кырка этеги агыш-кызгылт тартканын көргөн Батый эркек төрөгөндөй сүйүндү:

– Оо, кудай! Мына, таң сүрдү! – анан ак тилегин айтты. – Жакшылык алып келгей эле таң?! Кырсыгыңан сактай гөр кудай!..

Ары-бери карагыча таң да аппак атты. Таңды тосо удургуй тытылган буурул булут адеп ышкын түпкө салган ак койдун терсиндей саргайып анан күнгө жайылган манаттай кызарып чыкты.

Кечке бороон-чапкын болоорун кызарган күндүн тейинен көрсө да көрмөксөн Батый белин бек курчанып жатып бая койнундагы жапкан нандын жарымын үзүп чайнап, өзөк жалгады: калганын колтугуна кысып, ичинен күбүрөдү: «...Кооман кургур да бир чайнап албаса...»

Ушундан чай кайнам өткөн жок, ыргай таягын арыштата шилтеп кереге таштын колтугунан жогору суурулуп калган Батый капыстан чыккан «гүү– шаа» табыштын эпкининен көмөлөнүп кетип, томолонуп тура калды.

Боз буурул сел өркөчтөнүп оргуп келаткан экен. Кар тунган тоо башы менен аңтарылып кетип, «гүрр» этип көчүп келаткандай бир шумдук алаамат көрүндү! Шуул-

дап оргуй аккан мөңгүгө аралаш ири боз таштар тобу менен төмөн карай күдүрөңдөп баратат. Нес болгондой көз ирмем селее калган Батый өңү-түшү экенин билбей ою будуң-чаң түшүп, бир чаңырып ийди:

– ...Ай-ай! Ай-аай! Коома-ан!..

Капыстан көчкү жүрүп кеткенин көрдү Батый: көчкү койлорду алып баратканын көрдү: аңтарыла аласалган карга аралаш күдүрөңдөгөн «боз таштар» – койлор эле!.. Кирген дарыянын шарына кеткендей топ койдун арасынан сорок-сорок көрүнө калып Кооман да... Оо, шумдук! Оо, шумдуктуу дүйнө! «Мен эмне көрдүм?!

Бир бакырып нес болгон Батый өзү да көчкүгө кеткендей көзү караңгылай түшүп, таман астынан жер көчүп, ак тоо аласалып кеткенсиди.

– ...Коо-ма-ан!.. Ко-ой! – ушинтип күбүрөп, өзүнөн же үн чыкпай, же буту шилтенбей, куду коркунучтуу түштөй бул көрүнүштөн карап туруп тула бою шал боло калгансыды. Өңү же түшү экенин өзү да бир заматта кайра албай, дел боло түшүп анан эсин жыйды: бет алдындагы касаба карды көрдү. Азыркы эле коркунучтуу «гүү-шаа» табышы да жок көчкүнүн, ошо көчкүгө кетип бараткан күдүрөңдөгөн койлор да жок, көчкү арасынан бир гана булаң дей түшкөн Кооман да жок, жымжырт... Кайдан-жайдан чыга калган сыйкырчы заматта күндү жайлап, бу чөлкөмгө улам алаамат салып, каарын тигип тургандай эле.

Мына, али эси эңгиреген аялдын көз алдында кар тунган тоо гана, ошо тоо боорунда суйдаң боз туман гана каалгып, андан бери кереге таш гана, бет маңдайында касаба кар гана...

Заматта тил-оозу буулуп, селейген аялга кайра тил бүтүп, сыздап ийди:

– Куда-ай! О, куда-ай! Балдарымы... көрбөй калдымбы?!

Ал азыр ачык жер үстүндө эмес ашуудагы муз жаракасына түшүп кеткендей эле: арты – аска, алды – найза бойлобос кар – касаба...

Көчкү Кооманды алды, койду алды! Заматта баары жок, баарынан айрылган Батый эми өзү да кошо жоголчудай алдастады:

– ...Балдарым!.. Балдарыма!..

Мунун көзүнө ушул азыр балдарынан өзгө эчтеке көрүнгөн жок. Мынабы касабаса дароо көмүлүп калаары да, же азыр көчкү жүрүп кетери түк туюлбай, же аны туюп турса да эси-учун өзү таба албай так ошо касабаны карай жанталаша тырмыша берди: бирде белчесинен күрткүгө кирип, кайра суурулуп ташка урунуп, кош колдоп ошо ташка жармашкан аял бир оокумда жонго чыга түштү.

– ...Өлдүм-талдым менен араң...

Касабадан тирүү чыкканына көзү жеттиби, катуу күйүккөн Батый энтиге күбүрөдү. Эки алаканы ташка айрылып, тизеси ташка жарылганын да элес албады: айланасын гана алактай карай берди:

– Коомандан кабар жок! Койдон дайын жок!..

Эми араң эсине келди, эси менен кошо оозуна мына ушул келди. Биртике демин басып-баспай алды жакка жүткүндү: күрткүгө белчесинен чумуй тырмыша жиреди алды жагына. Канча кадам жылды, аны аңдай албады, бирок анын көзүнө күрткүдөн чыгып калган койдун шыйрактары, кээсинин узун куйруктары көрүнө калды. Ал эле түгүл кой эле түгүл! Э, шумдук!..

Демиккен Батыйдын жүрөгү көөдөндөн чыга каччудай тарсылдап оозуна каптала калды: анын көзүнө өтүк... куду тиги койлордун шыйрагына окшоп күрткүдөн чыгып соройгон кирза өтүктүн башы мына!

Батый кардан карыккан көзүн ашыга укалап алды да кадала тиктеди кардан чыккан колжогой өтүктү:

– Кооман!.. Кооман!!!

Ушинткенин бир билет, бирок үнү чыктыбы чыкпадыбы аны өзү билалбай... кээ бир түштө кишинин кыйкырган үнү чыкпай, шилтесе буту баса албай калат го, дал ошол абалда эле азыр Батый. Ошол абалында өтүккө жармашып тартты эле өтүк суурулуп колуна келип, анын ичиндеги кийиз байпагы калды бутта:

– Кооманым! Кооман!.. Ай, айрылдымбы сенден, кокуй!..

Ушинтип, өзүнөн өзү күйүгө сурады: ошо калыбында күйүүгө алдастап, анын берки бутундагы өтүккө асылып, чирене тартты: бул буттун өтүгү кийиз байпагы менен кошо суурулуп колуна келди Батыйдын. Эринин чор баскан согончогу ашыга кармалап ийди аял: бут жылуу эле.

– Куаай! О, кудай, айланайын! Жаны... бар го! Кудай!!!

Аптыккан аял эми карды кош колдоп шилеп жатты. Жаналакетке түшүп шилеген мунун көзүнө бироокумда эринин тулкусу көрүндү.

Башын карай аңтарыла түрүлгөн тону мына!.. Ошо тонду бери булка сыйырып алган Батый аптыга-энтиге кыйкырды:

– Коома-ан! Коо-ма-ан! Айланайын! Бар... бар– сыңбы-ы?!

Коомандын иреңинде кан-сөл жок купкуу эле. Адеп аялынын үнү анын кулагына алыстан чыңылдап, анан бара-бара жакындан... Аял болсо али жаналакетке түшүп жатты. Тонун чечип, эки колунан тарткылап, эки карысына асылып, далысынан кошпоп, башын өйдө көтөрдү:

– Кооман! Кооман, көзүңдү аччы айланайын, Кооман!

Жээкке ыргытылган балыктай адегенде оозун ача алсыз гана дем тарткан Кооман оо, бироокумда барып жылтыраган көзүн ачты. Аны көргөн Батый ого бетер алдастай калды: аялдын көз алдында: ажал-азап да,

коркунуч менен кубаныч да, күйүт менен үмүт да аралаша аласалып турган эле...

– Айланайын! Кудай айланайын!.. – деди кайра да куду шырғалаң сууга чөгүп баратып чыккандай энтиккен аял эринин эми гана араң ачкан көзүнө тигилип.

Батый Кооманды балача кучактап турду. Алсыз дем алып, алсыз үшкүргөн күйөөсүнүн көзүндөгү чолок жашты көрдү; аялдын өзүнүн карыккан көзүн да жаш чайып турган эле...

САЯКАТ

Бул айылдын чалдары базарга ат тезегин кургатпай катташат. Соода– сатыгын кылып, керек-жарагын алып... Кээде балдарын да чукул коштоп ээрчите барышат. Шаардан издегенин таап келген алар ооздорун көптүрө сүйлөп, бу кезде шаардан эмне издесең табыларын, буюм-тайымдын арзанчылыгын айтып түгөтө албай калышат.

Бул айылдын чалдарынан андайга коошу жок жалгыз Түмөн, Түмөндүн жашы жетимишке жеткиче соода сатыгын өзү кылып көргөн эместир. Базарга баруудан эринеби, жө базар кыдырып жүрүүгө табити тартпайбы, айтор ким билсин?

Теңге-тыйынын берет да катташкандан керек-жарагын алдырып алып бейкут отура берчү. Түмөндүн киши менен да көп сүйлөшө коймою жок. Анын жылдан-жылга момурап жоош карып баратканын көргөн айылдагылардын кээлери жактырса, кээлери таңкала турган:

– Капырай, Түмөндүн ичи кантип жарылып кетпейт ыя?

– Чунак киши десең! Кай убакта көрсөң уктап бараткансып отурганы отурган.

– Өзү унчукпаганы менен кара жумушка камбылын айт!

– Төтөн жазы, күзү анын карап отурганын көрбөйсүң.

– Күүдөн тайгандай эмес ой! Эр азаматтын эки-үчөөнүн ишин өзү жалгыз бүтүрөт.

– Кубат бар да.

– Өткөн жаздагы кой кыркында көрдүк го Түмөндү. Жаш уландар чабалактап турганда ал өз ыктыяры менен келип кыркынга тикесинен тик турду го! Жалакай жаштарды арына келтирди минтип: «Ушу заманда жумуш кылып чарчадык деп!.. Койду кармап эле турганың болбосо машине өзү кыркып жатпайбы! Биз илгери жаман жуушаң менен күнүнө кырк, элүүдөн кыркчу элек!..» – дейт ой!

– Баары жакшы, түгөнгөн кишинин тунттүгү жаман.

– Түмөн бөтөн эл түгүл өз үй-бүлөсү менен сүйлөшөрүнө күмөнүм бар...

– Жанагы жалгыз баласы китеп окуп жанынан чыкпайт.

– Ооба, анысы да балдардай оюнга үзүлүп түшпөй, качан көрсөң Түмөндүн кашында.

– Кантет, карыганда көргөн жалгызын шоок кылат да. Баладан көзү каткан кары. Анысы окушка кетсе эки көзү мектеп тараптан өтүп үйгө кирбейт экен.

– Деле, эрикпегенине таңым бар Түмөндүн. Биз бир күнү үйдө отура калсак буулугабыз.

Минтип тышынан сүйлөп тим болушпай курбулары көзүнө айтышкан оюн-чынынан:

– Түмөн, бу ичиң кандай жарылбайт ыя сенин?.. Же калктын чогуусуна аралашпайсың, же эл барган базарга барбайсың. Көзү туюк өтмөк болдуң го?!

Карганча бирөө менен келжеңдешип көрбөгөн Түмөн каадасынча бу жолу да не ызаланбай, не ачуу кылбай бет алдында турган чалга мыйыгынан күлүп минткен:

– Ээ, дүмүр карам! Жаның жай таппай чабагандап жүргөн сенин кабарыңда жокту мен үйдө отуруп угуп, көрүп турсам кантесиң? Дүйнөнүн төрт бурчу көз алдымда, ушаа ынанасыңбы?.. А сен, канча чабагандаганың менен өз тамыңдын төрт бурчунан ары эч нерсе көрө элексиң.

Тигинткен Түмөндү андан ары келекелөөгө кубаты жетпей берки чал сестее калган:

– Капырай де!..

Түмөн тигинтип эле тим болбой айтканын далилдеп берчү:

– Ынан дүмүрүм!.. Сен айткандай ат тезегин кургатпай базарлап келип тургандан көзүм ачылбасын билем. Ал кыларга эчтеке жок бекерликтен чыккан иш. Карыган чакта жанымы жашартып, көзүмү умачтай ачкан ынагым бар билер бекенсиң? Ынагым гезит, китеп, гезит менен мен түбөлүккө таттуулаштым. Алар маа түк калп айтпайт. Алар менин улук маалимим, көптү көргөн насиятчым. Дүйнөнүн чар тарабындагы окуя өзүм аралап жүргөндөй бет алдымда. Белегим окуп берет, мен угам. А силер, балдарыңарга китеп окутуп укканды да биле элексиңер. Кээлериңерге балдарыңардын окуган окуусунан, алып берген отуну өйдө. Көбүңөр эптеп эле мектепти будалап бүтүрүп алып, батыраак чоң кызматчы кылгыңар бар. А менин үч уктасам түшүмө кирбейт чоңдук дегениң! Турмушка бышыкса чоңойгону ошо. Мына, «көп жашаган билбейт, көптү көргөн билет» деген айныксыз келди го бу күндө. Жетимиш жашаган сен экөөбүздөн тестиер Белектердин билгени көп экенин төгүн дечи?!

Минткен Түмөн чалга тиги бет алдындагы курбусу адепкисиндей чыкчырылбай бат эле жыгылып оозунан мыскылы түшкөн.

Ушинтип өзүн өмгөктөгөн курбуларын кепке жыгып, орду жок базарга чапкылашты оюна албаган Түмөн эки, үч күндөн бери шаарга барууга камынып калыптыр.

- Түмөн базарга барат дейби?
- Капырай! Ал түшүнөн чочуган го!
- Карган чакта бир көрөйүн деген го базарды.
- Эмне сатат экен?
- Анысын уккан жокпуз.

Эл айтканы ырас экен. Түмөн түз эле Фрунзеге кетти. Кеткенде да каникулга тараган уулу Белекти ээрчитип салт кетти. «Каникул убагында уулум экөөбүз саякаттайбыз!»

Баарыдан Белектин сүйүнгөнүчү! Каникул күндөрүндө минтип саякатка алып чыккан атасына кандай алкыш айтарын билбей жүрөгү элеп-желеп. Асфальт жолдогу машина көзгө илешпей зымыраса баланын учкул кыялы да андан тез зымырап учуп...

Кубанчы койнуна батпай күдүндөгөн Белек, жолдо көргөндөрүн ката кетирбей атасынан кадалана сурайт.

Бала Орто-Токой көлүн көрө элек болчу. Аны кызыктырган ушу болду.

Аяк-башына көз жетпеген көл тоо арасында чалкыйт. Кыштын иши кыш да. Тоңо түшкөн көлдүн үстү жагы үйөрлөп үйдөй аппак толкундардын кыймылсыз жатканын кара. Баласы түгүл бу күнгө чейин айылдан карыш чыга элек Түмөн чалдын өзү да Орто-Токой көлүн жаңы көрүп турат го.

Демейде сөзгө сараң чал тиги көлдү карап өзүнчө сүйлөп келатты.

– Ана, Белек, Орто-Токой көлү тиги тура. Экөөбүз гезит, китептен далай окудук го мунун баянын. Пай-пай, замандан бери адам жүрөгү болкулдап агынынан адамдын азат бою дүркүрөгөн сууну эми адам өзү тигинтип ноктолоп... «Агыны катуу сууңан сакта!» Ушинтип заруулап турчу адам анын тизгинин колуна алганын!.. Ой, бали! Элим сенин ишиңе! Сенин күчүңө!.. Кечээ эле какшыган адырлардын арасына көл токтотуп! Бул бир жомок го?!

Көз менен караганда учуна чыга албачудай узак жол машинага тутам го чиркин!

Түмөн чал уулу Белек экөө түшкөн машина заматтын ортосунда кабышкан капчыгайдын койнуна култ этти. Кабышкан аска үстүртөн салаңдап, аска боорунан паровоз күпүлдөп, сан вагонун жетелеп барат.

Адам колунан бүткөн жаңы аскаларды кара. Алар тээ бийиктен куюлган шагылды тозуп, жолоочуну кырсыктан сактаган зор таш дубалдар. О, курган эл! Бир заманда так ушул капчыгай ичинде үйүр-үйүр жылкысы, короо-короо кою менен ташка басылып калганы төгүн беле!

Эми мына, адам колунан жаралган аска жаратылыштын кырсыгынын жолун бөгөп, тиги кара тоолор менен бой тирешет. Ана, алеки заматта капчыгайдан суурулган машина сары өзөн Чүйдү бойлоп, аяк-башына көз жетпеген бак-шактуу кыштактарды, кооз шаарларды аралап баратты.

Түмөн чал менен Белек көксөгөн Фрунзеге бешимде келип түштү. Саякаттап жүргөн ата-балага баары кызык, баары сонун! Шаардын кооз көчөлөрүнүн, көп кабаттуу көркөм үйлөрүнүн койнуна кирген алар өздөрүн унутуп койгондой...

Кыштын туман күнү толукшуган жай күнүндөй узарып кеткен бейм. Төтөн жаңы жылдын бүгүнкү күнү жаз баарындай мемиреп, жаркырап-жайнап турат. Чарчоону унутуп күүгүмгө чейин кыдырган ата-бала азырынча шаардын бир бурчун да көргөндөй болгон жок.

Алыстан келген жолоочулар демейдегидей болсо, саякаттап шаар көрүүнү эстен чыгарып, тамыр-тааныш издеп темтеңдебес беле: «Кокуй, баланчанын түкүнчөсүн издеп таап конбосок!..» Мурун аралап көрбөгөн шаардан чал менен бала чоочуркаган жок. Шаар алардын өз үйүнүн эшиги менен төрүндөй ысык көрүнүп, сыйлуу

койнун ачты. Ата-бала сурай-сурай баарын кыйналбай таап жатышты.

Акыры заңгыраган мейманкананын жаркыраган бир бөлмөсүнөн орун алган Түмөн менен Белектин көңүлү чалкып айтарга кеп таппайт:

– Мына, Белегим! – дейт сүйүнгөндөн маңдайы жарылчудай жадыраган чал бул мейманкананын жасалгасын мактоого сөз таппай: – Жомоктогу алтын сарай!.. Бул биздин – өз үйүбүз, өлөң төшөгүбүз! Эми саякатты саякаттай өткөрөлү Белегим! Биздин айылдан бу шаарга келген чалдар: «Шаарга бардык!» дешип опурула сүйлөшөт. Бирок шаардын ыраатын көргөнү байкалбайт алардын.

«Баланчаныкына кондук да эртеси базарга чыктык!» дегенден башканы уга албадым алардын оозунан. «Картөшкөнүн кили баланча, чий баркыттын метрин төлөнчөдөн алдык!» дешип жетине албай барышат. Алардын бардык көргөн сонуну ошол. Өздөрү го өздөрү, ээрчите келген балдарына шаар көргөзсө боло түгөнгүрлөр! Алардын оюна койсо балдарынын көздөрүн да өздөрүнө окшотуп таңып алып, жалаң чий баркыттын метри менен картөшкөнүн баасын жаттатуу...

Алардын кылыгы курусун! А биз аларды туурабайбыз Белегим! Атайын маданияттын очогуна келген соң эрикпей жүрүп, сенин каникулун бүткүчө баарын кыдырсак, баарын көрсөк саякаттоо деп ошону айтпайбы!

Атасынын айтканын Белек да жан-алы калбай кубаттап турду. Анын көз алдында азыр адеп эле опера жана драма театрлары... алардын сахнасынан көрүнчү укмуштуу оюндар... Андан чыкканда калк китепканасынын обологон жаңы имараты, анын окуу залдарындагы миллиондогон окуу китептер... Анан шаардагы музейлердин баарын көрүшөт.

А түгүл тээ тоонун этегине барып калган көп кабаттуу бийик үйлөрдү – жаңы шаарды аралашат. Айтор шаар-

дын айтып бүткүс сонундарын өз көздөрү менен көрүп бүтүшмөк ушул каникулда...

Азыр Белектин бар кубанчынан артыгы – китепкана. Ал айылдын китепканаларынан табылбаган көркөм адабияттарды ушу зор китепканадан сөзсүз табат. Аларды атасы экөө талыкпастан окуп кумардан канышат. Көп барактуу томдордой көркөм шаардын сан кабаттуу үйлөрү, ал үйлөрдө жашаган түркүн кесиптеги кишилери да кичинекей Белектин көз алдынан кетпей дегдей берди, дегдей берди!

Бу каникул күндөрүндөгү саякат жөнүндө атасы экөөнүн кеби кангыдай эмес.

Саякат, саякат!.. Эртеңки саякатты ойлогондо уйку келбейт!..

ЖУБАЙЛАР

– Жетим жетилиптир! Анан калса, адамда жок өнөрдү үйрөнүп алганын кара, капырай-э! Уул да уул! Ата баласы! Ыраматылык Чылакем... – деп, оңдонуп отурган сары тончон чал, оо илгери көзү өткөн анын атасынан кеп козгой кетти:

– Бо, биздин Кочкор боорунда ырысын жерден тилеген баба дыйкан экөө болсо, ошонун бири так ушунун атасы – Чылабай дээр элем. Мал эрчип, тоо кезип кеткен бир айыл элди илгери жалгыз Чылабай бакчу дан менен. Өгүздөрүнө кошкон буурусун менен тешелеп жер айдап, күзүндө дөбөлөп кызыл сапырып.

Жарыктык Чылакең! Өзү тестиер чагынан сексен жашагыча туктун түбүндө жатып... нан жыттанып өттү го. Бизге адеп «кулак» байлаганды үйрөткөн да ошол Чылакең болду. Тиги жетим ошол Чылакеңин көрбөй жүрүп көргөн жалгызы. Мен билгенден мунусунун колу-

на алты-жети жашарында эле күрөк карматты да муну айтты: «Мына балам, бай – малын, дүнүйөсүн калтырат баласына. А менде мал да, дүнүйө да жок. Болсо да аларды калтырганды көңүлүм түтпөйт. Ал экөө тең опосуз. Мал жутка кетет, дүнүйө түгөнөт, түгөнбөс гүлазык мына ушу – күрөк. Сен күрөктү колуңан чыгарба! Ырыскаңы жерден тиле. Күрөк менен жер сени кор кылбайт.

– Мына, ата баласы экен, – деди алиги сары тончон чал, – эми, өнөр минди, кетпес ырыска кирди бала! Ушинтип жетимдин өнөрүнө жетине албай, мындан элүү жылы мурун муну айткан сары тончон чал да эбак көз жумган. Колуна адеп күрөк карматкан атасынын мүрзөсү да жер менен жексен болду. Бирок, ал уулунун колуна күрөктү азыр карматып тургандай мына бүгүн да атанын сөзү тирүү. Эзелтен эл айткандай, элүү жылда эл жаңырды. Эл түгүл албан жер жаңырды!..

Төлөгөндүн адеп трактор айдап жүргөн жылдарын мен эс-эс билем. Кар жатпас кара Кочкордун жазы келбей, мал-жандын жилигин үзүп, мал-жан түгүл, жердин кыртышын сыйрып кубартып, жылаңачтап жиберет го кээде. Жазды күткөн жан-жаныбар, жазды күткөн тооталаа... Кубарган арыктын кырынан чычкан кулак көктү көрсөк ойноо балдар үйгө жеткиче, бут үзүлгүчө чуркап, кыйкыра сүйүнчүлөй кирчүбүз: «Эне! Жаз!.. Энеке, көк... көк чыгып калыптыр!..»

Кийинки жылдары көктөн мурун көрүнчү жаздын жарчысы ушу Төлөгөндүн трактору болду бизге. Кайдан-жайдан угулган «тр-тр-тр-тр!» деген үн: «Жаз! Жаз! Жаз! Жаз!» дегендей биздин наристе сезимди кытыгылап жиберчү. Болду, ошону угар замат үй-үйдөн тыз коюп чыккан жылаңайлак, жылаңбаш тентектер трактордун үнүн улап ошо тээ тор талаага тызылдап барчубуз.

Ара талаадагы тракторго жете барып, ээрчий чуркайбыз. Беш гана тиштүү соко сүйрөгөн чакан «Фордзон»

маркасындагы трактордун арсак болот тиштүү арткы дөңгөлөктөрү не бир укмуш сүрдүү, анын үстүндөгү Төлөгөн не деген алп көрүнчү эмес беле. Андан көз айырбай, жандай салып, ээрчий чуркап алаар элек. Төлөгөндүн бизди карап кыйкырганы, үзүл-кесил угулуп, колун жазгаганы көрүнөт. Ал бизди тепселип калбасын деп чочуп, ары болгула деп атса керек. Биз ансайын эңтеңдейбиз...

Бир оокумда Төлөгөн токтойт, трактор да демин басып тыныгат. Ошо тапта жанына чукул барып калган биз анын арсак тиш тарбагай дөңгөлөгүнө, ысып кеткен чоюндарына аярлай кол тийгизип кайра качабыз. Трактор жандуудай. Жер жарган үнүн, жер аңтарган соколору айтор... Баса, Төлөгөн бизди кезек менен жанына отургузуп, бороздун аяк-башына чыккандагыдай сүйүнүчтү көрө элекмин. Айдоонун аягынан башына чыгып келүү дегендин өзү... дүйнө жүзүн тегеренип чыккандан артык көрүнчү эле бизге чындыгында. Жедеп өзөк карарып, кечинде жер-суу таанылбай калганда үйгө жете келгенибизде энелерибизге айтып гана түгөтө алсакчы: «Эне! Мен... мен бүгүн тракторго түшүп!.. Төлөгөн байкем жанына отургузуп... Анан... анан тээ Чолпонбайдын коосуна чейин, андан тээтиги Сеңирге чейин...»

Атаңкөрү! Ошо жылдары тракторду ээрчий чуркап, Төлөгөндүн жанына отуруп кудундаган бир кур балдардан кимибиз гана эңсебедик тракторист болушту, кимибиз гана жалынбадык ага:

– Байке! Тракторист байке! Биз да тракторист болобузбу?

– Үйрөтүп койсоң, байке, бизге айдаганды?! Ошондогу биздин кыялыбызга кубанып, биздин кебибизге корстон болгон Төлөгөн күлүп койчу бизге:

– Атаңкөрүлөр! Ынтаа койсоңор эле үйрөнөсүңөр. Кеп ынтаада.

Кочкор өрөөнүнө техниканын тетигин адеп алып келгендердин бири мына ушул Төлөгөн. Баса, өзү түгүл анын

жарычы. Аялзатынан адеп трактор айдагандардын бири да Төлөгөндүн жары – Тумар болду го, Трактор окуусун адегенде Төлөгөн өзү бүтүп, анан өзү үйрөтүп алганын айтышчу эле анда.

* * *

...1928-жылдын жазы. Томолой жетим Төлөгөн трактордун окуусуна кеткенин эч ким элес алган эмес экен.

Жаздын бир күнүндө эле айылда мындай аңырт жүрдү:

– Оо, бая Чылакеңин жетими келиптир дейби?

– Ии, ии баса, кайда жүрүптүр, ботом?

– «Трактир» деген окушта жүрүптүр, анан ошону бүтүп, күркүрөгөн жандуу темирди жетелей келиптир.

Муну укканда оозун ачып, бирпаска делдее калышты. Анан деги бу айтылган кептин кандай-андайына акылы жете албай турушту:

– Капырай, анда ал бир...

– Анан ал жандуу темирде кырк өгүздүн күчү бар дешет.

– Кудай өзүң сактай көр! Бир өзү кырк өгүз болуп ошонун үстүнө суу ордуна май ичсе, бул Кочкор боорунун майын бүт сорор! – Адеп муну айтып келген беркилерге түшүндүрүп жатты жаналакетке түшүп.

– Ой, ал темир! Өгүз эмес, май менен от алып май менен жүргөн гана темир.

– Ошонун өзү жыйырма теше жер айдап салат дешет күнү-түнү тынбай жүрсө.

Кочкор ичине трактордун адеп келгендигин мындай тайталашка салган момун адамдардын ушу кептерин кийин биз чоңойгондо уктук. Анда ушу кепке кулак түрүп айран калган адамдар, кийин өздөрүнүн мөшкөөлүгүнө өздөрү күлүп жүрүштү. Төлөгөндүн өзү түгүл, анын аялы

– Тумардын трактор айдаганы деле анча таңыркаткан жок кийин аларды.

Тумар демекчи, ал өзү да шайдоттой болгон, дегеле жандан жалтанбаган өткүр да, кээде бетке чабар кыялы да бар, оюн-тамаша дегениңе учуп кирип кетчү ургаачы эле. Анын бул кыялын адегенде жактырап, жактырбай: «Ээ, бир төө тайраң тура!» дегендер кийин сырын билгенде бат үйүр алышчу да: «бала кыял, ырас келин» деп калышчу. Анан деги бул канча айткан менен мээнеткеч кишини ким жаман көрөт?! Кимге болсун анын ыманы ысык, маңдайын жылдыздуу көрсөтө турган, ак эмгеги го. Эмгектен кереметтүү, эмгектен ыйык эмне бар.

Күйөөсү – Төлөгөн менен теңтайлашып жүрүп, техникага тилмеч болуп алган Тумар кийин айылдагы уландар гана түгүл нечен кыздарды да ушул кесипке дегдетип артынан ээрчитип алды. Адегенде тракторго чиркеген сеялкага гана конуп, анан барып трактордун өзүнө чыгып, Төлөгөндүн карысына жармаша жүргөн Тумарды өгөйлөп кеп кылбай койгон эмес айыл-апа:

– Ботом, бу дегеле эринен карыш бөлүнбөс эме го!

– Жаш да.

– Ой, анча эркелигинен эмес, ал трактор айдаганды үйрөнүп жүрүптүр го?

– О, койчу, аял кантип?..

– Кантпей эле, болсо болор. Деги ошо келиндин тилинен да, колунан да келчү неме.

Айыл адамдары анын трактор айдаганын, айдаганда да ошо Төлөгөндүн өзүнөн тизгин талашып жүргөнүн көрүштү. Алар трактор дегениңдин өзү район боюнча бири-экин беш манжа менен санарлык эле. Тракторист дегениң көзгө басарга дары болчу.

Мына ушул эрли-зайыптын ортосундагы жалгыз трактордун өзү көп учурда талашта калуучу эле: «Төлөгөндүн трактору түндө Кара-Булуңду бүтүп, Кош-Алышка жөнө-

гөн экен, жолдон Ак-Кудук алып кетиптир». Колхоздор арасындагы мелдеш-талаш.

Тумар жеңе да ошо тапта трактордо чакыя отуруп, шадылуу манжалары баранкага жабышып, тээ алды жакты гана теше караган калыбында нечен гектар жерди айдап салчу.

Ошо тапта кандайдыр алардын тракторуна учетчик боло калган мени алар кадимкидей калыстыкка тартышчу. Мен чынында учетчик деле эмес, алардын тракторуна суу ташып берчүмүн. Ошо кызматка мени Тумар жеңе өзү «көтөргөн».

– Бала, сен бүгүндөн тартып тракторго учетчик болосуң!

– Тракторго учетчик... – Бул кызматтагы эмне аткаарын ошо замат толук биле албасам да лам дебей баш ийкедим. Ал өзү дайындап турган кызматты эки ооз сөз менен гана туюндурду.

– Бала, сенин колуң жакшы эмеспи. Төлөгөн экөөбүз айдаган жерди күнүнкүсүн күнүн дептерге каттап, тиги доскеге жазып турасың. Анан ката кетирчү болсоң таарынба, бала!

Башкы буйрук ошону менен бүттү. Буга кошумча дагы бир кызмат такты. Чынында менин аткаарар кызматым дал ушул кийинкиси экен:

– Анан экинчи кызматың – тракторго суу ташып берип турасың! Соко кармагандан көрө ал жакшы да, – деп кошумчалады. Кыйыктанган жокмун. Ал түгүл ичимен кымындап да койдум: «Ырас эле тракторго учетчик дегениңдин өзү!» Теңтуш балдарга кырдангым келди. А тракторго суу ташып бериштин өзө деле оңой олжо эмес болчу ошондо: «Тээ, Кош-Алыштагы Шаршеналынын баласы Төлөгөндүн тракторуна суу куюп берип жүрүп эле трактор айдаганды үйрөнүп алыштыр дейт ой!» – дешчү.

Зили-түбү ошол Шаршеналынын баласына окшоп, тракторчу болуп кетсем да ажеп эмес деген үмүтүм койнума батпай, эдиреңдеген бойдон үйгө жете келип сүйүнчүлөдүм:

– Эне! Мен... мен тракторго кеттим!

– Ие, балам, анан сокоңчу! Сокоңу таштадыңбы? – Минткен энеме баарын туюндуруп бердим. Не бир зардебим козголуп куду ырдап ийчүдөй болуп турганымы көргөн энем да көңүл улап:

– Ие, мейли, ошо... өнөр үйрөнүп кеткиң бардыр, – деди.

Ошентип Тумар менен Төлөгөндүн карамагында иштеп калдым. Алардын өнөрүн үйрөнүүдөн да кызыгы: мага алардын күндөлүк иши, алардын не бир кызык мүнөзү эле. Күнүнө айдалган жердин эсебин тактап калышчу. Мындай учурларда ал экөө эрли-зайып экенин да унутуп коюшкандай куду эле жарышка чыккан эки колхоздун элиндей сезилип кетчү. Эркектик намысы кыстаган Төлөгөн кээде озунуп унчукчу:

– Муну кара! Атаа ушу Тумардан калгыча!..

Кийин Төлөгөн согушка жөнөп кетчүдө күнүнөн-түнүнө трактордон түшпөй калды Тумар. Уч-кыйырсыз мел-мел талаада үнүн улаган кишиге трактор карааны алда кайдан чалынчу. Ара талаадагы жазгы закымды жирей кечип бараткан трактор, ошо трактор үстүндө дирилдеп бир үзүм гана жалын жүргөнсүчү. Кышындай жалын даркан талаада дирилдеп, күнүнөн-түнүнө трактор үнү басылбай... – Тигине, баягы Тумар! – дешчү эл.

– Аял эмес эле, болот экен, бечара! Төлөгөндүн жогун билдирген жок.

Тумар трактор айдап жүргөндө шаңшып ырдап да жүрчү эле. Ошондогу кыз-келиндин ырындай эле, анын ыры да мына ошо калабалуу согуш жөнүндө, согушка кеткен Төлөгөндөр жөнүндө болчу. Көөдөнүнө толгон

кусалыгы менен эңсөөсү өзүнүн тракторунун кернейинен үздүк-создуксуз атылган шакекче көгүш түтүндөй тышка оргуп атылып, мел-мел талаада чабак урчу.

– Оо, андагы Тумар жеңелердин көөдөн толгон кусалыгын!.. Алар ошо кусасын бекем тиштей жүрүп Төлөгөндөрдүн ордун басып, аларды жоктотпой, даркан талааны данга толтуруп, Тумарлардын сокусу менен айдалган кара күрөң талаалар арадан ай өткөрүп кулпунуп, куду Тумарлар кийчү жашыл жибек өңдөнүп буластай түшчү.

Жергеге жеңиш көтөрүп Төлөгөндөр келди. Касиеттүү бабалардай аларды алыстан карап, алыстан күткөн биздин даркан талаалар, залкар тоолор, баштагыдан абалап, баштагыдан магдырай түштү. Талаа, тоо байлыкка толуп, жыл өткөн сайын баралына келип жашарып баратты.

КАНАТТУУ ЖИГИТ

Өнөр, бакыт жөнүндөгү өткөндөгү адамдардын түшүнүгү түштөй, анчейин көргөн түштөй гана бүдөмүк бүлбүлдөп, өнөрлүү, бактылуу болуу жөнүндөгү алардын таттуу тилеги кыйкырса үн, сунса кол жеткис күлүк кыялдай элес-булас, жарк-журк этип жеткирчү эмес. «Өнөр, бакыт» деп кылымдар бою таңдайы так катып өткөн ата-бабанын таттуу үмүтүнө алардын күлүк кыялы, тунук оюнан жаралган «Учуучу килем» өңдүү жомоктор айгак экени айдан ачык го.

Албетте өткөн ата-баба «Учуучу килемди», «Сыйкырдуу күзгүнү», «Жер тыңшарды» күлүк кыялынан, тунук оюнан өздөрү жаратып, өздөрү айтып, өздөрү угуп: «атаганат болсо?!» – деп тамшанышкан да санаасы жетсе ал жеткен эмес. Бирок бир доордогу өздөрүнүн урпактарынын колунан бул иш акыры келерине ынанышкан да өздөрү ошо учуучу килемге түшкөндөй канагат кылышкан.

Бул жомоктор кылымдарды кыдырып келатса да, булар жөнүндө сан кайталанып ой жүгүртүлсө да бүгүнкү жаңылык сыяктуу кулакка жакын. Анткени бул жомоктор бүгүнкү күндө гана чындыкка айланып, кылымдар бою караан көргөзбөй келген күлүк кыялга адам бүгүн гана кууп жетип анын канатында зуулдап, а түгүл кыялдын өзүнөн озо чаап баратпайбы! Эмне тилесе, эмнени эңсесе биздин күндө, биздин коомдо ага жетери айныксыз го. Ана, күнү кечээ эле энесинин көкүрөгүн тыңшап ойноп, ден соолукка дитин койгон эселек – бүгүн врач. Үйдөгү бөбөктөрүнө арип тарттырып, тескеп эжейин туураган секелек – бүгүн мугалим. А тиги кагаздан модель жасап учуруп, асмандагы модель менен өзүнүн наристе кыялын кошо учурган тентек бүгүн – учкуч! Ооба, кечээ эле кагаз моделин өз үйүнүн жанынан көкөлөтүп кубанган наристеге бүгүн биздин зор Мекендин түпсүз кең асманы анын өз үйүнүн чамгарагындай тааныш да жакын. Анткени ага учкул канатты да, корккус жүрөктү да, кетилгис эркти да биздин коом, биздин өлкө берди.

Ыраакы Чыгыштагы биздин күжүрмөн чек арачылардын органы болгон бир газетадан тааныш өңдү, тааныш сүрөттү көрдүм. «Ырас эле тааныш өңбү, же?..» минтип ойлогонумча ал сүрөттүн жанындагы бадырайган жазууну көзүм чалды: «Тянь-Шандын канаттуу уулу». Ырас, жаңылган эмес экемин. Тааныш. Тааныш болгондо мага анын сүрөтү гана, иши гана. А өзүн көз-мө-көз көрө элекмин.

Мындан сегиз жыл мурда ушул газетага ушул эле кийими менен учар алдында түшкөнүн көргөм, аты-жөнүн окугам:

«Учууга камынган лейтенант О. Дыйканов өзүнүн истребителине отуруп жатат. Бүгүн Дыйкановдун алдында өтө бийик учуу милдети бар. Ал бул ишке даяр. Жаш

лейтенант бөлүккө жакында гана келсе да реактивдүү истребителде күндөп-түндөп машыгып, учуу ишин эң сонун өздөштүрдү». – Мына ушундайча баяндын үстүндөгү кыргыз уулун кадалана карагам.

Ошондогу эле калбаат тулку, кайраттуу жүз... Жоо, ошондогу эмес, учкучтун жүзү андан да сабырдуу, сүрдүү. Кабак баягыдан да бийик тартып, калыңдап, ойлуу көз тереңди, алысты карап... Балким ушул азыр ал, туулуп өскөн жергеси алыскы – Кыргызстанды көз алдына келтирер. Бөпөлөгөн эне, атасын эскерер. Же өзүн таптаган түпсүз тунук асманда анын тунук ою зымырар...

Айтор береги айбаттуу азамат бийик асканын башында шаңшып, түптүз асманды карай күркүрөөгө обдулган тоонун кыраан бүркүтүндөй сүрдүү да шаңдуу! Баса, бул азаматтын бүгүнкү сыймыктуу ишин сүйлөөдөн мурун анын буга чейинки баскан жолуна көз чаптырсак, бала чагынан бир аз кабар алсак ашык болбос.

Айтмакчы, биздин күндүн канаттуу саякатчысы да күжүрмөн кабарчысы да басма сөз го, газета го. Газета болбосо бул алыстагы кыргыз учкучунун ич жылыткан ийгиликтери бизге жеткиче узак убактар өтөр эле.

Учкуч Дыйканов... Эстей отурсам бул атты мен бүгүн эле эмес, бала күндөн билет экенмин.

1946-жыл. Андагы он үч жашар Омор Дыйкановдун окуудагы ийгилигин баяндаган «Кыргызстан пионери» газетасынын бир саны күнү бүгүнкүдөй эсимде. Окуунун отличниги он үч жашар Омордун наристе тилеги жөнүндө «Кыргызстан пионери» газетасы кыска баян эткен. Эски барактагы өчүп бараткан жазууну окугандай унутулуп бараткандай эстей-эстей таап алдым. Деги бул окуя, анан мынабу колумда турган сүрөт мага бир көркөм чыгарманын ичке өзөгүндөй, бул учкуч жакшы чыгармадагы сүйүктүү каармандай мени кызыктырып, көзүмөн кетпей туруп алды.

Он үч жашынан бери өзүмө сүрөтү менен иши менен сүйлөшүп келаткан азаматты көрүүгө куштар болдум. Аны менен оозмо-ооз сүйлөшүүнү эңседим. Бирок кантип? Ал Ыраакы Чыгышта.

Акыры издегенди адам таппай коёбу. Мен анын жек-жаатын издей, сурай жүрүп, анын ата-энесин ушу Фрунзеден таптым да алар аркылуу уулунун отпуссага келер учурун күтүп жүрдүм.

Омор отпуссага өткөн күздө келди. Көп жыл бою эсимде, көзүмдө жүргөн каарманым менен коңур күздүн жылуу күндөрүнүн биринде көрүштүм.

Көптөн көрө элек жашыл шаарын жаңы көргөнгө кубанычтуубу кандай? Анын өңү мага өзүм көрүп жүргөн сүрөттөрдөн жаш да жайдары көрүндү. Бүгүнкү булутсуз асмандай жүзү да көзү да жаркырап, так ошо чайыттай асманды карагандай жайнап ачык карайт экен адамды. Күлгүн кара сур жүзү көлкүгөн сабырдуулукка, жаркыраган шатыкка толтура. Келишимдүү шыңга да чың боюнда шайдооттук, шамдагайлык бар. Сүйлөөрүндө күлмүң эткен оттуу көзүнөн, кайраттын, эрдиктин учкуну жарк этип, кайра балача жадырайт, Анын карашында кай бир жаңы жолуккан адамдыкындай жатыркоо да, чоочуркоо да жок, демейки кезиге жүргөн тааныштардай жакынсуу бар экенин байкадым да ага батыраак батындым. Менин оюмду сезген Омор күлө сүйлөп, чечиле кетти. Ал бала чагынан берки көргөн-билгенине суу кошкон жок. Кемчилигин жашырбады, асты көтөрүлгөн жок. А түгүл өз жетишкенин айтууга келгенде атайын кысылып, кыйналып өзү бир ыңгайсыз абалда калып турган сыпаа-уяндыгын сездим.

Бирок мен да аны аяр чегип, баарын толук угууга дилгирлене бердим. Кесиби жөнүндө өзү сүйлөп, кээ бир билгенин эне, атасы кошумчалап отуруп, аздыр-көптүр айтып бергени бу болду:

...1944-жылдын кышы. Согуш аязы менен кыштын аязын чогуу көтөргөн жерге чыйрыгып турган. Каардуу чилде шаарды каарып, суук кабар кулакты каарып. мунун баарына бой бербей кары-жаш кайратында, жапырт аракетте.

Ана таңынан мектебине келаткан 10-11 жашар үч баланын, ажырагыс үч достун да сөзү кандуу согуш жөнүндө, андагы жоокерлер жөнүндө. Эрдик көргөзгөн учкучтар жөнүндө. Бул үчөөнүн тилеги да эрдик көргөзүү, учкуч болуу. Үчөөнүн бирөө – ушул Омор. Берки экөө бул шаардагы учкучтардын балдары – Борис менен Слава.

Бирасын айтканда, Омордун учууга талпынган адепки наристе сезимин ойготкон да мына ушул балдар. Анан жайдары мүнөз учкучтар болду го. Алар айрылгыс үч досту кээде өздөрү менен чогуу ала барып, четке коюп коюшчу. Көнүп турган самолётту кызыга караган балдар, качан ал көтөрүлүп жана асман мелжип кетмейин ошол арада жүрө берүүчү.

Жылдыздаган самолётту көз талыта карган Омор өзүнүн күлүк, ширин кыялын да ошол самолёттун артынан зымыратчу. Учкан самолёт анын өңү түшүнөн кетчү эмес. Бирок самолётко түшүү, учуу бала үчүн тиги самолёт көкөлөп кеткен бийиктей көз жетчү эмес. Омор тиги алыста согушта жүргөн атасын да эстечү. Атасы мында экенде анын аткарган кызматын да аны айткан сөздөрүн да эстечү. Омордун атасы– Жумабек кайраттуу чекист эле. Коммунисттик партиянын мүчөсү болучу. Атасынын баскан-турганы да сүйлөгөн сөзү да уулунун жүрөгүнө жат.

1930-жылдардагы биздин өлкөнүн ички-тышкы душмандары менен-кулактар менен басмачылар менен жан аябай салгылашкан Жумабек бул уулунун кулагына, сезимине эрдик, патриоттук түшүнүктү сиңирген: «Тууган элдин эрки үчүн курман болуу – бакыт. Биз эл, жер менен бактылуубуз, уулум. Бактыны коргоодон

түк баш тартпа!» Согуш жылдарында Омордун кулагына ар дайым атасынын үнү угулуп, өңү көрүнүп, жаркын элеси тартылып турар эле. Бул мотурайган кара бала атасынын кесибин абдан сүйүп, атасынча курал асынып, атасынча басууну, атасынча сүйлөөнү адат кылчу. Атасынча эл коргогон жоокер болууну күсөчү. Азыр анын өңү-түшүнөн самолёт кетпей, учуу, жоокер-учкуч болуу анын наристе сезимине уялап, тынчын алууда.

Жергебизге жеңиш келди. Жеңиш алып, Оморлордун аталары келди. Ата Журтун сагынган жоокерлер. Ата Журтун күткөн бейкут күн келди. Жаркырап чыгып, магдырап баткан ар күн биздин жергени так өзүндөй толукшутуп, өзүндөй магдыратып жатты. Бейкут күндөр, согуш ызгаарынан арылган бейкут жерге ак эмгекти, маңдай терди сүрөп, даңазалып жатты.

Жерге тынчыгандан бери жети жыл өтүп, андагы ойноо бала Омор эми бой тарткан улан болду.

1952-жылдын жайы. Фрунзедеги № 6-мектепти жакшы бүтүргөн Омор эми бая наристе кезинен берки таттуу тилегинин гана изине түштү. Ошол эле жылы ал Фрунзедеги авиомектепке адеп киргендеги кубанчын айтууга кээде өзү да кеп таппай калат. 1955-жыл. Туулуп өскөн шаарындагы учкучтар мектебин ийгиликтүү бүткөн улан алыска канат күүлөдү. Омор Ыраакы Чыгыштагы Уссури крайына кызматка жиберилди.

Кыргыз Ала-Тоосунан келген уланга алыскы чытырман токойлуу жер койнун ачты. Чексиз деңиз жээгинин катаал кышына, мээлүүн коңур күзүнө үйүр алышып күжүрмөн кызматын өтөп жатты. Ыраакы Чыгыштын түпсүз асманы ага өз тоосунун өз шаарынын асмандай жакын да ысык көрүнүп учкуч Омор ушул асманда күндө ойноп, ушул асманда мекендеп жүрдү. Оморго өз кызматы күндө кайталанчу көнүмүш да, күндө жүрөк дегдеткен кызык да. Кызыгы – күнү кечээ гана наристе

балалык кыялынын канатында дегдеп, учкуч болууну эңсеген Омор бүгүн адамдын акылынан, илим менен техникадан ширелген өнөр канатында.

Ана, учкул тилек кыргыз уулу Омор чагылгандан тез СУ-7 истребителинде. Укмуштуу учкул канатты да, ченде жок кубаттуу алп жүрөктү да ал өзү башкарат. Ооба, учкул канат анын өзүнүн эки колу өңдөнөт, кубаттуу, сүрдүү мотор анын өз жүрөгү сыяктанат да учкуч азыр асманда эмес жерде жүргөндөй ашыкпай да апкаарыбай, ынанымдуу да сабырдуу.

Учу-кыйры жок, түбү жок асман океанында ал шердене чабак урат. Омор башкарган СУ-7 чагылгандай атылып, бирпаста жерден алыс кетип, күндү карай зымырап, жылдыз менен сүйлөшүп бараткансыйт. Үндөн тез зымыраган ага жел жете албай, кыялдан озуп, жер да, булут да караан үзүп алда кайда калды. Истребителди чукул буруп типтике төмөн шукшурулган Омор көз ачып-жумгуча алыс калган булутту көзөп, бороончапкынды жарып жерди көрдү. Ооба, ал жерди көрдү. Дөбөлөр чөкчөйүп, өзөндөр кан тамырдай салаалап, ана жолдор, кыштактар бал челектей жыбырап көз алдыда чимирик атат.

Ана, жерге жапжакын калганда кайра асманды карай типтике атылып чыккан учкучтун истребителинен бурт эткен бир нерсе бөлүнүп, өзү кайра ошо замат көз жеткис бийикте жүрдү. Бирпаста татаал маневр жасап асмандан жерге, жерден асманга чагылгандай чуу эткен Омор адепки жолу тапшырманы так аткарганын кайра жерге түшкөндө жолдошторунан укту.

Канаттуу азамат күн сайын чыңала, күн сайын сынала берди. Асман, жер арасында чагылгандай ойногон учкуч көзгө илешпес кароолду дал атып, тапшырманы так аткарып сүймөнчүлүккө ээ боло берди. Ийгиликке, эрдикке чек жок. Омор мойнуна алган, Омор аткарып

жаткан тапшырмалар татаал да таңкаларлык, кыйын да кызык.

Мына бүгүн да жаңы жооптуу тапшырма. Өз кашына чакырып алган командир Оморго салабаттуу да сүрдүү көрүндү. – Иш мындай, – деп баштады командир. – Биздин учкучтардын алдында өтө жооптуу ишти аткаруу милдети турат. Иштин кыйындыгына карабастан күн сайын, аба ырайынын ар кандай шарттарында учууга туура келет. Кыскасы күндүн ороюна карап отурбайбыз. – Учкуч аткарчу ишти, тапшырманы баштан аяк айтып бүткөн командир акырында минтип кошумчалады: – Мындай ишти биз даярдыгы мыкты, коммунист учкучка гана дайындайбыз. Буга кандай дейсиз? – Мындай ишенимдүү иштен ким деген баш тартат. Омор иш башталчу убакты сурады да учууга камынды. Кыйын сапарга чыгар учкучту анын жолдоштору гана эмес аба ырайы кошо сынап жатты. Көк кайда экени көрүнбөй, асман, жер чалмакей болуп лапылдата кар жаап турган. Омордун истребители артынан сары жалын атып, бурганактаган карды, бороон-чапкынды жиреп жөнөдү. Кар, бурганакты жиреп, булуттун үстүнө чыга түшкөн учкуч учуу скоросту жайлап баратканын көрө койду, бирок шашкан жок, апкаарыбады, чукулунан буруп истребителди кырынан сала койгон ал ошо замат ылдамдаганын билди.

Кайра жерди карай шукшурулган учкучка жер көрүнөр эмес «конуу өтө кыйын! Жерде бурганак!» деген кабар келди. Мындай учурда кандай айлакерлик кандай билгичтик керек экени ар кимдин оюна тез келе койбойт эмеспи. Азыр бир эле минут, бир эле кирпич ирмем зор мааниге ээ. Омор башкарган истребитель чагылгандан тез, үндөн ылдам шуулдап барат. Жер көрүнбөйт. А кокус жерге тиерине аз калгандыр! Көз ачып-жумгуча бетонго барып бир тиер да бырын-чырын болор?! Бирок учкучтун акыл-эси өзүнүн истребителинен тез иштеди. Ал жерди,

өзү түшүүчү аэродромду акыркы метрине чейин өзүнүн сергек сезими менен так ченеп алды. Ана, истребителдин дөңгөлөгү жерде чимирилди. Тапшырма так аткарылды.

Истребителди сыноо, учкуч өзүн-өзү сыноо муну менен бүтө калган жок. Асман, жерди ушул чагылгандан тез канаттын күүсү менен ченеп алыска учуу болду. Омор үн жеткис алыска зуулдап баратты. Ана, алды жакта биздин зор өлкө, чагылгандан тез учкул какаттын астында биздин зор өлкө зымырап... Өзү менен кыялы зымырап. Ага азыр эле өзү учуп чыккан Ыраакы Чыгыштан тиги түндүк муз Океанына чейинки зор өлкөнүн үнү угулуп, деми келет. Ага бул Омор өзү ымыркай кезде ушул Түндүк муз океакына жетип биздин тууну сайган пананинчилердин алп карааны кадимкидей көрүнүп, кечээ эле жер шарын айланып чыккан кесиптеши Гагарин менен классташ, парталаш досу – Андриан Николаевдин жер шарына айткан айбаттуу, сүйкүмдүү саламы угулат. Ооба, канаттуу кыргыз уулу Омор, күжүрмөн тапшырмасын аткарып жатып, өзүнүн эл, жерине, эл, жери тапкан баатыр жердештерине, кесиптеш досторуна сыймыктанат. Анткени ал жолдоштордун изине түшүп жер шарын айланар күн же айды карап сызар күн биздин Оморго алыс эме! Анткени ага учкул канат берген алп мекен, бир тууган партия! Күнү кечээ эле мектеп босогосун жаңы аттап, өзүнүн наристе кыялынын канатында жүргөн бала бүгүн өнөрдүн, илимдин кубаттуу канатында. Кечээ катардагы курсант-бүгүн сыналган коммунист, сыналган учкуч, капитан.

Учкуч Омор Дыйканов, Ыраакы Чыгыштан батышка чейинки зор өлкөсүнүн, өзү туулган карт Тянь-Шанынын асманы дайым ачык турушуна жан-дили менен кызмат кылгандыгы үчүн жакында ал «Кызыл Жылдыз» ордени менен сыйланды. Сапарың куттуу болсун кыргыздын канаттуу уулу!

АКЫЛ-ЭСТИН ДАРЫГЕРИ

Алашалбырт. Кектөм кечи кыштак үстүндө далайга момурап турду да эртеден чуу салып жүрүп, мына азыр гана үйлөрүнө тараган балдар менен кошо Жашынып көрүнбөй калды.

Жаратылыш мемирей түшүп, бир оокумда жанды-жаныбарлардын тынч уйкусун күзөткөн коңур түн үргүлөп жатты. Ушу тапта аптыга чыккан аялдын үнү коңур түнгө бир тийип, уйкудагы кыштак кулак түрдү:

– Бала жоголду-у! О, балам жок, журт! Таң аткандан барбаган жерим калбай!..-Бул үн кыштактын бирде башынан, бирде аягынан чыгып эл ойготуп жүрдү. Ушу бала жоготкон аялдын жанында бир капааттанган эркектин үнү бар. Алар менен дагы бир кыздын чый-пыйы чыкканы угулат. Күнү-түнү менен ой-тоону чарк айланган ушул үй-бүлө он жашар Калматайын жоготту. Бала эч кимдикинде жок, бирге ойногон балдардын бирде-бири көрбөптүр. Четтеш колхоздогу тууган-туушкандын баарын түгөл кыдырып, суу-суунун боюн артышты, жок. Ана, таң атып келет үй-бүлө али аяк баспай баланы гана издеп жүрүшөт.

Бала башка жакка кетпептир сууга да акпаптыр. Аны бир буйгаттагы дарактын түбүнөн эси ооп жаткан жеринен табышты. Балада тил да, кыймыл да жок сулк. Эмне болуп кеткенине көзү жетпей элеңдеген эне-атанын баягыдан бетер үрөйү учту. «Э кудай! Бу кандай шумдук?! Деги бала тирүүбү, жараткан?!» Баланын жаны бар экен. Анда-мында гана желкесин тартып тирт этип, күнү-түнүнө тилсиз жаткан баланын оорусун адегенде «аруу» деп, андан соң, «талаадан бирдеме даарыган» деп болжошту да ошондон бакшы-бүбүгө көргөзүп, күнү-түнү менен молдого окута баштады.

Балага адегенде тамак оозантып турушту эле эми аны да токтотушту:

– Илешкени бар, тамак болбойт.

Ушуну айткан молдо баланы таңып алып чыркыратып сабап окуду. Таяк жеген ачка баланын чыңырыгы ата-энеси гана түгүл ушул айылдагылардын сай-сөөгүн сыздатты. Бирок молдонун «окуусунан» үмүт эткен аларда арга жок эле. Бир гана бая тестиер кыз баланын үстүнө түнгө калып жатты: «Урбагылачы?! Урбасаңар» Анын тоготчу молдобу, кызды силкип ыргытып, үй ичинде күпүлдөп чамгарак атып жатты. «Жети кабат чырмап алган жанды оору! Жанды оорудан жан калат. Иншаалла! Ана четинен кача баштады!..» Эси кеткен эне-ата тигинин алдында чимирик атып жатты:

– Айланайын молдоке! Тапкан-ташыганыбыз тартуу, башыбыз да...

Молдонун азабына бала далайга туруштук берди. Бирок улам алдан тайып баратты. Күндөр өтүп, ай айланды. Молдо белен жообун айтып дагы эле эне-атаны ишендирип:

– Дарттын ашынып калган убагы, арбашып атат. Күчү кайтканда көрбөсө... – дейт. Башы каткан эне-ата ага да макул, молдо докторго керегезүүнү алардын оюнан чыгарып таштады. «Жанды ооруну доктор көрсө күчөп кетет». Ай бою оору менен алышкан эне-атанын алы кетип, бала андан бетер, араң эле колтугу согуп калды.

Эси кеткен эне-атаны кайра баштан кырсык чырмады. Алар мына кечээтен бери өз босогосунда буркурап отурушат. Алар баягынын үстүнө алиги кызын жоготушту. Түндөтөн бери андан дарек жок. Чал-кемпир жер чапчып, мунун уга калгандардын кээлери кызды элирип кетти деп жоруй коюшту. Там-таштын түбү, бак-шактын арасын карап тинтип жүрүштү. жедеп табылбаган соң муну, баарын тиги кемпир-чалдын шоруна жоруп тим болушту:

– Тукум кууган оору го булардыкы?! Тиги баласына окшоп бир кычыкка жыгылып, ошо менен көзү жумулду бекен??

Кыз үйүнөн түндө туруп кетиптир. Аны эч ким билбей калыптыр.

Жашыл дарак чүмкөнгөн шаардын мелтиреген тротуары... да шашыла баскан бир улгайган аял бар. Адеп көзгө урунган анын тоо мөңгүсүндөй аппак чачы, кабат-кабат турмуш чыйыры чиймелеген ойлуу жүзү салабаттуу да жылдыздуу. Бул аялдын негедир кеңүлү бөлүнүп, ашыгып бараткан түрү бар. Тагынбай колуна кармап алган боолуу саатты улам карап алып, көчөдөн-көчөгө өтүп ылдамдай басат. Дал ушул тушта анын бет алдынан чыга түшкөн кызыл көйнөк кыз сөз сурай калды:

– Бу шаарда балдардын ооруканасы кайда экенин билесизби? Мына ушинткен кызыл көйнөк кыздын чарчап, кыйналган өңүн, дагы жүрөгүн өйүгөн бирдемеси бар экенин дароо анын өңүнөн көрө койду да шаша утурлап калды:

– Билем, балам, билем, жүрү мени менен.

Кыз сүйүнүп кетип аны ээрчип алды. Булар көчөдөн-көчөгө өтүп дагы бир топ жол басышты. Бир оокумда туташ бийик үйлөрдүн маңдайына келген бул экөөнүн көзүнө мындай жазуу чалынды: «Фрунзе шаардык милиция бөлүмү». Балдар ооруканасын издеп келаткан кыз кулундай селт этип, жанындагы улгайган аялды карады. Ошо тушта арытан чыгып келаткан зыңкыйган милиционерди утурлай баскан бул аял андан адегенде кечирим сурап, анан колундагы саатты көргөзө сүйлөдү:

– Көчөдөн берегини таап алдым. Аялдын алтын сааты экен. Ошол арада бир топ майда балдар ойноп жатышкан. Ушулар балалык кылып үйүнөн алып чыкпасын деп сура-сам, эч кимисиники эмес экен. Бет-маңдайда азык-түлүк магзини бар эле, ошого келгендердин жанынан түшүп

калдыбы деген ойдо магазинге кирип да жарыя салдым. Саат жоготкон киши андан да табылбады.

Ошентип ээси чыкпаган саатты алып мында силерге келатсам, береги кызым жолукту. Эми ушул сааттын ээсин табышып берүүгө бир жардамдашсаңар экен. Ээси ушул саат үчүн канчалык капа болду. Мына бул бармак басым буюм үчүн анын канчалык нерви кетти! Эми силер биз болуп ээсине тапшырбасак ушуну үчүн адамдын ден соолугу кетет. Өзүңүз билесиз бу нерв деген ден соолук. А ден соолуктан асыл эмне бар? Ээси муну жоготкон экен, ал нервин (аз да болсо) жоготсо ким табат? Ал оңойлук менен табылбай турган нерсе. – Ушуну айтып өңү кычкыл тартып ушу тапта өзү бир нерсе жоготкондой туталанып турган бу аял бир оокумда жаандан кийинки күндөй жарк дей түштү:

– Кокус, ушунун ээси бүгүн эле табылып, колуна карматсак кандай гана кубанар эле! Так ошол кубануунун өзү канчалык ден соолук экенин билесиз го?

Милициянын старшинасы али үнсүз турду. Ал береги бет алдындагы жүзү жайнаган ак чач аялды ушу тапта таанып тургандай карап, кайра эле анын алаканындагы алтын саатка көз токтотот. Старшина бул ишке таңыркаган жок. Азыр бет алдында күндөй жарк этип адам көңүлүн жаздай жадыратып турган береги улгайган аялга эмне айтарын биле албай турду: «Адам аттуунун баарынын сезими ушундай тунук болуп, көңүлдөрү так ушул аялдын көңүлүндөй чаңкайып турса эмне?! Анда адам кыянаттык дегенди эбак унутуп, айрымдардын уурулугу, тартипсиздиги биздин түшкө да кирбес эле.» Старшина ушуну ичинен ойлоду да ары кирип кетип бир заматта өзү менен иштеген эки кызматкерди ээрчитип чыкты. Ал өз көзү менен көрүп кубанган ишке тигилерди да күбө тарткысы келди. Жолдошторун күбө коюп, өзү алтын саатты өткөрүп

алып жаткан старшина энесиндей улгайган аялдын колун кубана кысты:

– Ыракмат! Сиздин кирсиз ниетиңизге ыракмат. Сиз бу табылга менен анын ээсин гана сүйүнтпөй, бизди да кубанттыңыз. Адамдар арасындагы айрым бир бузулуп бараткан ниеттерди дарылап айыктырууга даба болосуз. Аты-жөнүңүздү... – деп келаткан старшинанын сөзүн белүп чебелектеди бул:

– Кокуй, андай дей көрбөңүз! Ашыра мактоо менин ажалдай душманым! Ушу сааттын ээси азыр табылган күндө да мен жөнүндө ага айтуунун кымындай кажаты жок. Ушул жоголгон саат ээсин тапса мен мүдөөмө жеткеним ошол. Мага уруксат этсеңиздер кайтайын. Мындан да шашылыш, мындан да зарыл жумуштар күтүп турат.

Милициянын кызматкери менен ашыга коштошкон ушул улгайган аял жанында турган кызыл көйнөк кызды коштоп, ашыга жөнөдү:

– Жүрү, балам, жүрө гой. Сени да кечиктирип койдум көрүнөт.

Кызыл кейнөк кыз тепилдеп ээрчип да баратты, баары-жогун айтып да баратты. Кыздын тиги эле Кеминден келгенин, өзүнөн кичүү бир тууганына «аты жок оору» жабышканын баштан-аяк уккан кары баланы бир нече айдан бери молдого окутуп жатканын билгенде секирип кетти. Жаны кыйналды, ошол эле замат баланы кыйноодон куткарууга далбас урду.

«Жанды ооруга зыяны тийчү доктордон» жаа бою качкан молдо менен эне-атасынан береги жаш кыз да түнү менен качып чыгыштыр. мынабу тепкедей кыздын чыйрак жүзүнөн турмуштун чыныгы күрөшүн көрдү. Жаркыраган жаңы менен чирип бараткан эскинин, алсыз дин менен алп илимдин ортосундагы айыгышкан күрөштү көрдү ушул азыр, Мына минтип жарыкты карай качкан кызга эбедени ззилген улгайган аял аны бооруна

басып жалбарып турду. Анан ошол эле күнү Кеминди карай кыйналып жаткан балага жөнөдү.

* * *

Дарексиз жоголгон кызды ээрчитип, араңжан баланын үстүнө кирип барган кары табып, эси кеткен эне-ата үчүн асмандан түшкөндөй болду. Ай бою тилсиз жаткан бала улгайган эне-атаны күүдөн тайдырып салыптыр. Андан да мына-бу кызынын көрүнө жоголушу тимеле буларды... Бала кыялы, бала кубанчы кимдин гана эбеденин эзип, эт жүрөгүн созбогон. Бала азабы кимдин гана сөөгүн сыздатпаган. Ушул азыр баласы менен кошо кыйналып турган эне-атанын кайгы-кубанычына орток болду, мынабу алардын кызын ээрчитип келген улгайган аял. Мунун доктор экенин, кыз мына ушул докторду издеп «жоголуп кеткенин» ата-эне эмес айыл-апа тегиз угушту. Доктор мында келип жатышкан адамдар менен мурунтан аралаша жүргөндөй, башынан эне-баладай маектешти.

Бул чыныгы табып аял мына ушу жашка келгени канча бир эненин күйүтүн, көз жашын бөлүшпөдү. Оору балдар менен кошо ооруп, кошо азаптанып жатып, нечен наристелерди, нечен бир ууздай улан, кызды калыбына келтирди. Бул жөнүндө анын оозу айтпады иши айтып жатты. Адамдардын ага болгон урмат-сыйы аны ого бетер күчүнө-күч кошуп, демдентип отурду.

Анын өмүр жолу... Адамдардын өмүрү, адамдардын таалайы үчүн ал өз жанын унутуп, баарынан кечип коюп иштеген жылдар. Мына ушу тапта да эс-учун жыя албай жаткан оору баланын үстүндө турган кезде дайым өз денинен чыккан чүрпөлөрүн ойлойт. Өз денинен чыккан чүрпөлөрүнүн кыйналып жаткан учуру, андагы өзүнүн кырчын кези, балдарына чарк-көпөлөк айланып турган күнү...

Ошол жылы... 1922-жыл эмес беле. Киевдеги медицина институтун жаңы гана бүтүрүп турмуш путёвкасын жаңы гана колуна алган жаш врачтын үлүшүнө кабат кыйынчылыктар, кабат түйүшүктөр тийбеди беле.

Жаш Совет өлкөсү тынчтык чарба курулушуна өтүүгө жаңы гана баш койду. Бирок ал жылдарда граждандык согуштун жеңиши оңойлук менен келбегени баарына маалым го. Согуштан жарадар болгон өлкө, бүлүнгөн чарба, чарбаны калыбына келтирүүдө журт башына түшкөн кыйынчылык, анан коллективизация мезгили, кулактар менен болгон айыгышкан күрөштөр, ошо таптагы коммунисттердин, комсомолецтердин бел чечпеген күндөрү...

Андагы жаш комсомолка-мына ушул улгайган аялдын үлүшүнө күрөш күндөрүнүн сабагы туура келди. Алар өздөрүнүн жаш өлкөсү үчүн, эмгекчи үчүн жанды оозго тиштеп коюп, окко көөден тосуп, кылыч мизинде жүрүп иштешпедиби. Так ошо жылдары анын үч баласы катарынан кызылчадан чарчап калды. Кыйын күндөрдүн кабат түйшүгүн көтөргөн жаш врач ошо тапта балдарын ажалдан арачалоого үлгүрө албай калды да тиштенип иштей берди. Жүрөк мыжыккан баланын күйүтү!.. Жаш эненин жүрөгүнүн айыкпас тагын басып кетти го ошол! Мына ошол күндөн тартып, ошол чүрпөлөрүнүн кунун өмүр бою мына минтип оорудан кууйт. Балага жармашкан оору менен кашык каны калгыча кармашып келет. Оору бала бар деген кеп анын күн тынчынан, түн уйкусунан ажыратат. Ал ооруга каршы чабуулга аттанат да чарчоону, эс алууну унутат. Адамды ажал-заптан куткарууга калганда жанын таштап жиберүү анын дени-каны менен бирге бүткөн касиети. Кочкул жалында калган адамды куткаруу үчүн сүрдүү өрткө сүңгүп кирген адамды көз алдыга келтирсек, бул улгайган табып так ошол абалда. Бул аял жайын ооруларды дарылабай, нервинен ооруган адамдарды, айрым учурларда акыл-эси-

не, кыял-жоругуна бүлүк түшкөн адамдарды дарылоого далбас уруп, аларды калыбына келтирүүгө бар кубатын, билимин жумшап...

Татаал сапардагы дарыгердин жолу кадам шилтеген жерде эле даңгырап турган жок, нечен туюкка кептелген күндөрү көп болду. Оңойбу, акыл-эске, адамдын акыл-эсине даба болуш, ооп бараткан акыл-эсти оңуна салып, кыял-жорукту түзөш не деген гана кол жеткис иш. Мүнөздү, акыл-эсти оңуна салышка жалаң гана талыкпай иштөө жетишпес, ага не бир жан терметкен мээримдүүлүк, айкөл, мүнөз, адам үчүн ар кандай азап-тозокко башын байлаган кайраткер болгондо гана оңуна көчмөк. Бул аял дал ушундай адам. Ал эл менен маектешип, ооруларды карап, айылдарды кыдырып жүргөнү – жүргөн. Бул аял оозундагы сөзүнөн да, жагымдуу мүнөзүнөн да мээрим төгүп, айлап, жылдап төшөктө жаткан оорулардын көңүлүн жубатып... Мына ушул мүнөздү, ушул ишти көрүп туруп оору гана эмес дени соонун көңүлү оболойт. Ата-а адамдардын бир-бирине мамилеси дайым ушундай болсо, дайым өмүр майрам күндөгүдөй шат болор эле. Көңүлдүн куунактыгындай бакыт кайда!

* * *

Мына кереметтүү жаз. Жер жашарган мезгил. Жашыл кийинип майрамга чыккан табигат, майрамга чыккан эл.

Маңдайы жаркыраган аял демейкисиндей ашыга келатты бак арасында. Жаз майрамы. Ал адеп балдарды куттуктамак. Анын коюн-колтугу балдарга берер белекке толо. Анын балдарына арнар сүттөй ниети, жаз илебиндей жагымдуу илеби, мээрими бар.

Ана, заңгыраган үч кабат үйдүн босогосунан аттаган адам оорукананы эсинен чыгарат да тээ көл кылаасында жүргөндөй ажайып илеп, көңүл чалкыткан сулуулук

дүйнөсүнүн кучагында термелет. Жумушчунун колунан, биздин адамдардын ак дилинен көтөрүлгөн бул жай сыркоо балдардын айыгуучу гана жайы эмес, алардын эрикпей эмгек этип, көңүлү чалкып эс алуучу жайы. Бул үй да жоомарт табигатка андагы адамдарда көлдөй чалкып көңүлдөргө мээрим гана төгүп турганы.

Майрамдай жайнаган бөлмөгө баш баккан ак чач аял өзүн күткөн, эртеден күткөн, эртеден өзүн сагынган наристелердин кучагында, курчоосунда калды:

- Василиса энем!
- Василиса энекем келди-и!
- Майрамыңыз кут болсун, энеке!
- Майрамыңыз куттуу!!

Тыштагы жашыл дарактын бутагына толуп алып жазды тосо чурулдаган чымчыктардай балдар береги табып эненин этең-жеңине оролуп, куду эне жытын сагынгандай анын колу-башынан жыттагылап жатышты. Бул балдардын ар бирин өз атынан атап, ар бирин алпечтеген эне да аларга мээрин төгө жалбарып жатты:

– Гулинка! Болотчик!.. Калманчик!.. – Эне мына ушул эркелетүүсүнө аралаш колундагы кооз оюнчуктарын ар кимисине карматып, сумкасына толо конфетти аларга бөлүштүрүп:

– Менин тиричилигим, менин келечегим, менин кубанчым ушулар! Күндө бир маал өз колуман даам татышса атайын топук этишет кагылайындарым, бала да! – Ушинткен ал колунан конфет талаган балдардын кыялына кубанып, жадырап турду.

Деги анын жадыраган өңүнөн, жакшынакай күлкүсүнөн, мүнөзүнөн сыркоо гана эмес дени соо адам да даба алгандай. Анын колунан оюнчук-самолёт, анын колунан конфет алып ага эркелеп, ага эзеркеп турган монтойгон кара тору бала чынында эле келечекте конструктор-учкуч болор, ушул биздин көк-чаңкай асманда жүрүп, ушул

энесин эстээр... Бул тээ алыс калган бала чагын, анда талма-эпилепсия болуп ооруганын, молдо окуганын эстеп күлкүсү келер. Ооба, өзүнүн бала чагындагы жараксыз ырым-жырымдан эбак арылып илимдин, техниканын бийиктигинде жүргөнүнө кубанар. Мына, бир ай эле мурун эс-учунан танып жаткан кара тору баланын колунда «самолёт», оюнда – бийиктик!

Ана, жергебизде жаз майрамы. Адам көктөмү – балдарды көктөтүп, балдардын акыл-сезимин оболотуп, майрам күндөрдүн салтанатын көркүнө чыгарган энелерге даңк!

ЖОЛ

Андан бери ашык-кеми жок кырк жыл өтүптүр. Жылдын ушу маалы, а түгүл так ушул ай боло турган. Асынган китеп баштыгым жанымды сабап, таңынан мектепке чуркап бараткам. Кыштактын баш жагынан кишилердин бак-бак сүйлөшкөнү даана угулду:

— О, бу... качан жол жүргөн турасың?

— Куда кааласа, ушу бүгүн аттансамбы деп...

Жол жүргөн турган менин таятам. Ал өзүнүн Чүйдөгү жек-жаатына барам деп камынганына мына үч дем алыш болду. Атын жемдеп, жабуулап, үстүнө чымын кондурбай... Башта тиги тоодогу кудуктан мен минип барып сугарып келчүмүн. Жолго камынгандан бери жолотпой койду «Кой! Өрүдө демиктирип саласың». Ушинтип жаай бастырып өзү сугарып келет да жем илет, анан чөпкө коёт. Мурда күнү төрт бутуна тең орус така урдурду.

Каа күн, каа түн таятамы такаланган атынын жанынан көрөм. Чөптө турган аттын куйрук-жалын тарап, соорусун сылап өзүнчө кобурап жүргөнүн угам:

— Жол алыс... Ак кар, көк муз. Дабан ашып, таш басабыз. Атсыз ага жетүү кайда-а! «Ат, аттан кийин жат» дейт.

Таятамын бу сөзүнөн кийин ал жүрөр жол да, ал бара турган Чүй да адам түгүл кыял жеткис тири шумдуктай, жомоктогу «барса келбестей» туюлат. Чүйгө жол жүргөнү турган таятам да өзүнчө бир албан адам сыяктанат. Баса Чүйгө таятамын адеп жол жүрүшү эмес. Мындан мурун да нечен курдай жөнөгөнүн көргөм. Деле барган сайын ушундай нечен машакаттан өтүп, анан аттанмай. Ал кайтып келгенде айыл-апа тегеректеп алып учурашчу:

— Оо, аман-эсенсиңби?

— Аتكөлүк аман келдиңби?

Учурашкан айыл-апага таятам алып келген олжобуйласын көргөзөрдөн мурун, жолдун-белдин жайын сүйлөп, не бир секиртме таш, тайгак кыяны көз алдыга келтирип, туу белдеги муз жаракаларын - жүгү менен төө түшсө жиксиз, короосу менен кой түшсө дайынсыз кетчү түпсүз жаракаларды айтканда угуп отургандар ичиркене баш чайкап, таятаман мурун жол баскан, дабан ашкан карылар көзүн сүзө кобурачу:

— «Жол азабы - көр азабы» деген ошо-ол балдар! Атам замандан бери ошол ач бел, куу жолдо сандаган мал-жандын сөөгү шагырабадыбы. Дегеле жолго илгертен жанга өлчөп - ат минип, жакага өлчөп тон кийген азамат аттанчу.

Дабан ашып, таш басып келген таятамы тегеректегендер базарлык жечүбүз. Жай, күз болсо бирден алма кармап айыл аралай чуркачубуз. Шыбагабызга тийген бирден алманы арабыздагы аша чычкылуу балдар эле алары менен кемирип жибербесе, көпчүлүгүбүз аны жыттап коюп койнубузга катып алчубуз.

Биздин жерге чыкпаган кызыл алманын жыты эмне, өзү эмне! Кантип жейсиң деги! Капкаяктан келген

жалгыз алма канча күн бою коюнга жашынып, колдо ойноп... куру кол калган балдарга көргөзүп көзүн кычыштырып... Балдар биз түгүл чоңдордун шыбагасына тийген алманы да бүтүн эч ким жей койчу эмес. Бир алманы жети, сегизге бир тилимден ооз тийип, ошого каниет кылышчу.

Өзүм баса элек жолдун алыстыгын, өзүм аша элек белдин бийиктигин таятамын айтканынан көп туюна албасам да койнумдагы кызыл алмадан улам боолголойм: «Чын эле, алма ошо алыстыгынан бышат да. Чүй ысык дешет. Анда тээ асманда, күнгө жакын го?..» Минтем да кайра өзүмөн сурайм: «Чүйдүн өңү кандай болду экен ыя?.. Кызылбы же жашылбы?»

Мына азыр тызылдап баратканымда ушулар эсеме кылт этти. Бир топ күндөн кийин аты ыргайдай, өзү торгойдой болуп, артынчагы менен айылга түшчү таятам, анын жол азабын сүйлөп отурганы... колго тийчү бирден алма... кыштак аралай чуу салып чуркаган биз...

Ушуларды көз алдыма келтирип тызылдап бараткан калыбымда таятамын тамынын тушуна барганда, жана үнүн уккан кишилерди көрдүм. Жайдакталган такалуу тору атты тегеректеп эки-үчөө сүйлөшүп туруптур:

— Эми, канча күндө кайтып калар экенсиң?

— Э, эми... саатынан сактап, жол кырсыгы жок болсо, он күндүн ары-берисинде келип калармын.

Бирок таятам бу жолу кечикти. Кеткени айга айланды. Үй-бүлөсү сар-санаа. Айыл-апа да күндө сурап... Базарлыкка бирден алма алчу биз да анын жолун карайбыз. Бир күнү кеч курун тоо тараптан таякчан жөө келатканын көрдүк. Таятамын минтип келерин ким билиптир. Аны айылга кире бергенде араң тааныдык. Башы калжайып, сакалы сербейген ал жөө. Алма түгүл астындагы аты кана!?. Аты белде өлүп, артынчагы белде калып, өлдүм-талдым дегенде өзү араң тигинтип...

Ушундан кийин таятам бел ашып жол жүрүүдөн калды. «Ат, аттан кийин - жат!» деди да жай чарбачылыгын кылды.

* * *

Мына бүгүн да жолдобуз. Машташкандай так ошол таятам жанымда. Бу күндө жол жүрүүнүн өзү бир жыргал - сейил куруу го. Төтөн жайкы жол жүрүүнү айтпачы! Чар тарабың толукшуп, табигат магдырап, жер, суу көз тойгус сулуулукка көлбөп...

Кыйры жок көгүлтүр тасманы сыдырып отуруп, заматта учуна чыга калчудай алдыңдагы күлүк зымырылып, бирде кыштак араласа, бирде жашыл талаада кайкып... Өнөр жайлуу шаар менен кыштакты, данга бай көз кайкыган талаа менен малга бай мөңгү көөдөн тоону туташтырган жол барган сайын көгүлтүр болот түстөнүп бекем. Үстүндөгү миң-сан жолоочуну калт эттирбей алга умтулат.

Жол жээгиндеги көйкөлгөн эгин, кара көк тарткан беде, саздуу жердин жашаң камышы күбүгөн көк шайыдай буластап толкуйт. Жай ырааты... Жайдын мээримине көлбөгөн жан-жаныбар.

Тээ алды жактан жайылып келаткан суудай жаркыраган жол машинанын алдына зып-зып кире качып, анан артка зымырайт. Таятам от ээрчиген балача артка зымыраган жолду ээрчий карайт да кайра алды жакта күнгө чагылышкан жолго көзүн жүлжүйтө калып жылмаят.

Ана, дүпүйгөн бактуу колхоз кыштактары. Машина зымырап, көз ачып-жумгуча бир кыштакты басып өтүп, улам көз кайкыган жашыл талаага чыга түшүп, кайра шаарга окшогон кооз кыштактарды аралайт. Бу күндөгү кыштактар шаарга окшооруна жолоочунун талашы жоктур. Жакында эле көргөн эски кыштактар бир жак-

ка журт которуп, анын ордуна чакан шаарчалар түшө калгансыйт.

Аз эле жылдар мурун бу сары өзен Чүйдү бойлогон жолоочу багы сейрек, ар кай жердеги үркөрдөй майда кыштактарды көрчү. Кыштак тамдарын кобул-кобул жаан жеп, терезелери бүтүйүп, үстүнөн чириген камышы салаңдап турчу. Черепица менен жабылган тамдар өтө эле сейрек учурачу. Андай тамдар же мектеп, же колхоздун контору, же дагы ошондой мекеме болор эле. Андагы черепицалуу сейрек үйлөрдү так эле ушул жол менен өткөн жолоочулар көпкө карап калчу.

Жол боюндагы камышы салбыраган тамдарды издесең таппайсың. Алардын ордуна - кооз үйлөрдү, заңкайган кинотеатрдын, клубдун, мектептин имараттарын көрөсүң. Кечээги үркөрдөй кичине кыштактар, бүгүн туташып, керилген дан киндиктүү талаага калдая канат жайып.

Жол бойлогон кыштактардын да, райондун борборлорунун да кабат-кабат заңгыраган үйлөрү эмне, күзгүдөй жолу эмне!

Карачы, демейде жазгысын баткак, жайы, күзү кишини көмгөн буртулдук топуракка толгон айтылуу Токмоктун көчөлөрүн. Көгүлтүр асфальт. Айсыз караңгыда ийне жоготсоң табылчудай жаркырак асфальт. Жол бойлогон чынар теректердин түбүндө жолоочуну ээрчип булак ырдайт.

Шаарларды, кыштактары тепчип чыга түшкөн жол кайра, мелтилдеген жашыл талаада. Ана, көз кайкыган талаада алга зыпылдаган суналган караан - поезд. Зуулдаган поезддин жолун ары-бери аттап, көкөлөгөн кубаттуу электр линиялары.

Ана, бир заматта керилген талааны да, кат-кат боз чыбырларды да артка чимирип таштаган машина алды жактагы кабышкан улуу тоолордун койнуна култ дей түштү.

Ал бирде бийиктен куюлган шагылды этектеп, алды жактагы сууну жээктесе, бирде балта менен чорт чаап таштагансыган тумшуктарды тепчип, сайдагы кызгылт тарткан киргин сууга бийиктен карайт.

Үнсүз шыпшынып, анда-мында баш чайкаган таятам, бу жолдон өмүр бою сан-саат өтсө да күнү бүгүн көрүп тургандай: күпүлдөгөн сууга да, салаңдаган аскага да, а түгүл турат бекен деген эмече жыбырт-жылгадагы караган-бутага да кадаланат:

— Пай! Пай!.. Адам ай! Заман ай? Атың улук, атыңдай ишиң улук! Мына... биз кечээ салт атчан өтө албаган капчыгай ичинен эми минтип машине зуулдап, кийик тайгаланчу аска бетинен тигинтип бир калааны сүйрөп «кара бука» күпүлдөп... Эми береги таш дубалды карасаң! Жоо эмненин...- деп өз сөзүнө өзү какай түшкөн таятам оозунан чыгып кеткенин кайра алды:

— «Дубал» деп коём дагы, өзүм согуп алгансып. Эмненин дубалы. «Манаста» айтылчу чоң сепил да мындай эместир. Муну адам эле көтөрдү дегени болбосо... аска го?! Тээ көз мелжиген бийиктен уччу кырсыкты бөгөп калган тура! Бали, адам сага! Оу, кайран жан! Ал замандан бул заманды көрдүк эми... «Ашуусу бийик-тооңон сакта, агымы катуу- сууңан сакта!» деп далай жолу самандай өң саргарып ушуларда... Антпеске арга бар беле?! Агыны катуу суу да, ашуусу бийик тоо да тилсиз жоо эле анда... —Минткен чал жогортон асман мелжиген аскага көз чаптырып жүрүп отурду.

Анын көз алдынан ушу тапта мындан жетимиш жыл артта калган өмүрү: тигил шагылдарды этектеп кой ээрчип бараткан күндөрү кыядан көч чубап, жалама беттерден таш кулап, секиртме таштар жолдон жүк ооп, төмөн карай тарбаңдап жүктүү төөнүн учканы... так эле ошол жалама асканын алды жагынан кышкысын көчкү көчүп, жайкысын кыян жүрүп, куюлган шагылды кү-

рүлдөтө келип, асты жактан чубаган короо-короо койду, өрүш-өрүш жылкыны, үйүрү менен малды, айылы менен элди дымын чыгарбай басып калган күндөр...

«Баланчаны көчкү алчууда... Түкүнчө сууга акчудагы...» Күн санатын колу менен эсептеп, жыл санатын жазып кала албаган көзү туюк эл, эстен чыккыс каргашалуу күндү, каргашалуу жылды белги кармап, жыл сүрүп, так ошол көчкү алган жолду, сел жүргөн кыяны ичиркене эскергеничи!..

А түгүл, көчмөн журттун көбүнүн метрикасын бел менен жол берип, алардын аттарын да бел менен жол өзү койгону төгүнбү!

Ооба, Жолочу, Ашуубай, Жолдубай, Дабанбай өңдүү журттагы миң-сан аты уйкаштар жарык дүйнөгө белден, жолдон келгенин, алардын адепки «ың-аа» деген үнү жол боюнан чыгып, эне сүтүн адеп ат жалынан оозанганын аттары айтып турат. Андагы жолдун кыйкырса - үн, сунса - кол жеткис алыстыгына да ушул аттар күбө. Жүктүү көчпү, же жол жүргөн салт атчанбы жолго нечен ара конуп, аты ыргайдай, өзү торгойдой болгон соң араң барар жерине жеткени жалган беле...

Капчыгай койнун тепчип, зуулдап учкан «Волганын» ичинде чайпалган таятам дагы эле көз мелжиген зоону, күркүрөгөн сууну анан кайра эле тиги адам колунан жаралган көгүш-кызгылт аскаларды таңыркай карайт. Кээде жол түзөп бараткан алп машиналарды жандап өтө беребиз. Балача ага дагы кадала караган чал мулмуң этип күлүп коёт да өзүнчө кобурай кетет:

— Илгери, Суусамыр жолун казчуда ушу болсо эмне!.. ...Суусамыр жолу... Биздин доордо, биздин күндө казылган Суусамыр жолу эмес. Падыша өкмөтүнүн убагындагы Суусамыр жолу ый менен муңдун... Ооба, төгүлгөн кандын, аккан жаштын жолу... Чабылган айыл... таланган мал... арыгынан басалбай соруруп кырылган элдин

жолу... Кочкор тоолорун кесип, Суусамыр ашып түшчү жол. Калк канын картыктай соргон падыша төрөлөрүнүн жолу... Таятам басып өткөн ый, муңдун, азап, кайгынын жолу анын сөзүнөн улам менин көз алдыман да өтөт.

...Күр жайлоо. Кара-көк адырлар. Адырларды кыйгап казылып бараткан араба жолу. Чоң-кичине дебей самсып жол казып жатышкан тоолук кыргыздар. Каруусуз элди камчынын астына алып баш көтөртпөй турган падышалык төбөлдөр. Кокту-колот, жыбыт-жылгада бириндеген малчы кыргыздардын үйлөрү. Тээ төмөнкү түзөңдөн асман чапчып, атырылып келе жаткан окшош кара аргымактар... Аларды ээрчип зымырылган тырашманке.

Тырашманке жолдон бурулуп, аргымактар ала качты.

— Кайсы жылдары?..—деп кызыга-кызыга сурап калганымча болгон жок, таятам колун шилтеп салды:

— Бери болгондо мындан жетимиш жыл мурун. - Ушинтти да өзүнүн көргөн жол азабын, тарткан кордук-ызасын көз алдыга төгө салды.

Бийикте жылаңач бел. Тереңден чыгып келаткан жол. Таш казып жүргүп турган эл. Жолдон окчун кокту-колотко тигилген үйлөр... Сай жээктеп, сууларга малынып, кырдан түшүп, коктуларга житип, бир оокумда апай беттен көрүнүп, чубаган боз аркандай ийреңдеп келаткан жол бу турган Кочкор тоолорун басып, Суусамырдын башынан түшмөк. Жарытымсыз акы сөрөйгө жалданып, өкүм зордук менен жол казып келаткан чыгым да калк мойнунда. Жол казууда союшуна чейинки чыгым да калк мойнунда. Жол казууда калтыраган кары да, карууга кире элек бала да бар. Анан, калтек менен алышып, таш оодара албай жаткан арык кара бала чыр дей түштү да бутун кучактап отура калды. Бутунун бармагын таш жанчып кетиптир. Кирпиктен аткан бозоргон жаш чор бутка, жанчылган бармакка тып-тып тамды. Так ошо тушта жолчулар дүргүй түштү:

- Кудай сакта! Төрө келатат!
- Аттары үрккөн белем?!
- Үстүндөгүлөр мас го?

Тээ ойдогу жолдон чаң уюп, чаңдан илгери асман чапчып атырылып келаткан окшош кара аргымактар, аларды ээрчиген тырашманке дирилдеп... Бирдемеден үрккөндөй жолдон жалт берген аргымактар жол жээгинде түтүн булаткан жалпак боз үйдү жыга коюп, тепсеп кетти. Тепсендиде калып кыйраган үй, күл аралаш карарган түтүн астынан көрүнгөн жок. Кетменин, күрөгүн ыргыткан кишилер кыйраган үйдү карай чуркашты. Жанагы ташка бутун жанчыткан арык бала да бир бакырып алып төмөн карай кишилер менен кошо кулады.

Жабалактаган кишилер, кыйраган үйдүн астынан үч, төрт жашар эки эркек баланын денесин, сынган бешиктеги мээси чыккан наристени, бешик жанынан чала жан аялды сууруп алышты. Аксаган арык кара бала бакырган бойдон жансыз бөбөктөрүн басып жыгылды:

- Куда-ай! О, куда-аай! Канте-ем?!

Брас эле эми кантет?! Азыркы кыйраган үй да, жансыз бөбөктөр да, чала жан эне да ушул арык кара баланыкы болчу. Үй мындан бир ай мурун тиги өрдөштөгү айылдан бөлүнүп келип, бу жол жээгине ушу жолчуларга тамак жасап берүүгө тигилген.

Көз ачып-жумганча болгон бул кырсыктан бир аз мурун үйдөн түтүн булап, чоң казанда сүт кайнап, от балбылдап, удаа төрөлгөн үч, төрт жашар эки эркек бала коломто жээгинде ойноп отурушкан. Жаңы көз жарган наристе бешикте мемиреп, эне чыгдан тарапта камыр жайып жаткан. Үй ичинде, жай тиричилигинде кыбыраган байкуштардын эмне болуп кеткенин биле албай калышты. Карч-карч дей түшүп үй кулап, оттогу казан эңтерилип от жээгиндеги эки баланы кайнаган сүт көөмп кетти. Эне бир чаңырып бешикти алгыча болгон

жок. Бешик-мешиги менен аттардын буту тыгып, дөңгөлөктөр былчыйтты да кетти. А тиги үрккөн аргымактар алдыңкы кыя жолдо атырылып, мас төрөлөр жол үстүндө оолжуп, жолчуларга кол кесеп, барк-барк этип баратты. Ана, мындан жетимиш жыл мурунку жол... Ый менен мундун, төгүлгөн кандын, аккан жаштын жолу.

Андагы азаптуу жолду чабышып ыйлаган, түнөөчүясы төрөлөрдүн таман астында кыйраган бечара арык кара бала - так ушу таятам.

Ал, машина астынан артты карай зымырап, тээ алда кайда кулач уруп калып жаткан жолду карайт.

Жол... Ташыркаган ат мүргүп жүрө албай, ачка болгон жолоочу карышып, барар жер көздөн учуп, күндүк жол - жыл, айлык жол - азап болуп, учсуз санаадай узарып, адамды заруулаткан жол. Адамга жеткирбей, адамдын аты-тонун тартып алып, алдыга караан үзгөн жол бүгүн минтип адамын өзүн эрчип жүрөт. Жолду ээрчиткен адам не бир, кийик өтө элек зоолорду түздөдү, не бир канаттуу аша элек туюктарды ачты. Кечээ эле Кочкор тараптан Чүй аша албай самандай өңү саргарып, ай бою ат баккан таятам мына. Жол жүрөм деп камынган да жок. Басып келип машинага отурду да аш бышымда сары өзөн Чүйдү капчыгайы менен басып, азыр көл жээгинде турат.

Заманында ээрдей белди аша албаган таятамды бүгүн айтпа! Өткөн жайда тигил эле Боомду тепчип зуулдап, кадимки Каркырага күнүн барып, анда мал жайлатып жаткан кудалары менен учурашып, мейман болуп кайтты. Тигинден аркы Аксай, Арпаңа өзү машина менен көчүп мал жайлатып жүрөт. Ушул эле Фрунзе менен Ошту туташтырган төтө жолду басып тешкен тоону көрүп, төбөсү көккө жетип калды.

– Капырай!.. Ош, Жалал-Абад, Анжиян, аркага тоо тешип түз өтөт деген эмне! Заман ай! Адам ай! Илгери, Кызыр баскан, Кызыр өткөн жер жол болуп, Кызыр түнө-

гөн жерге шаар түшөт дечүбүз. Эми бүгүн адам өткөн жер жол болуп, адам колу тийген жер шаар болуп, абад болуп баратат. Байкасам адам өзү Кызыр белем?!—Ушинтип зуулдаган машина менен кошо таятамдын кары көңүлү канат жайып, адам баскан, адам колунан жаралган жолго сыйына, сакал жайкап, баш ийкеп келатты.

Күнү бүгүн бул жолдор менен мелт-калт элдин ырыскысы, элдин кийим, тамагы ташылат. Ооба, Аксай, Арпа тараптан миңдеген тонна эт, тоо-тоо болуп жүн, Ысык-Көлдүн күнгөй-тескейинен чети оюлгус дан, жер-жемиш, Ош, Жалал-Абад тараптан пахта, Сары өзөн Чүйдүн дүйнө дүңгүрөткөн кызылчасы, ушул жолдорду басып өтөт.

Бир кезде көз жаштан сел жүрүп, кан агып, ачарчылык, азап жамынган жол... бүгүн берекеге карк болуп, токчулукту көтөрүп журт арасында тынбай агылган жол. Кирпик ирмемде кылымды аттап зымыраган адам жолу, албан заман жолу!

ЭЛЕТ КЫЗЫ

Элет кызы жүргүнчүлөрдүн арт жагында түштү. Түшөрүн түштү да оозун ачып дел боло калды. Ырас, ал баарына - чар тараптан түшүп, туш-тарапка жөнөп жаткан кыжы-кыйма калкка да, аянтка тизилген санат жеткис машинага да, таштан уюткан жумуру түркүктүү кооз автовокзалга да таңыркай карап дел боло калды.

Анан кантсин, бала болуп башына жүн чыкканы чоң шаар дегениңди азыр көрүп отурат. Көргөнүнө курсант болгон кыздын уурту жыйылып, жүзү жымың этти. Анын али наристе болпойгон жүзү жымың этти да тегерек көздөрү кичирип, күлүндөй түштү. Ошол эле замат, аны бирөө ыргыта койгондой оңкосунан кетип баратып жер таянып оңолду. Кыз дагы өзүнүн ылдамдыгынан калды го, болбосо тумшугу менен жер саймак.

Жер таянып туруп жатып арытан эркектин баркылдаган үнүн укту:

– Көз жокпу сенде! Жолго турасыңбы?! - Муну айткан, ийнине чоң таңылчак көтөргөн олбурлуу киши экен. Андан да жыгылган кызды эликтей карап, бер жакта бараткан аялдын чыңкылдаганы жүлүнгө тиет:

– Оо, эңирейген байкуш десе!.. Элет кызы тура! Үстү-башын кара!.. – Селт дей түшкөн кыз адегенде эле тигил аялдын үстү-башын анан өңү-түсүн карады. Ой, укмуш ай! Аны караган элет кызынын бети чымырап кетти. Тиги чыңкылдаган аялдын эки ийниндеги арчындамасы болбосо анын бел курчоосунан жогору жылаңач. Юбка сыяктанган көгала немеси юбка эмес эле кол чатырдай далдайып, аялдын боюна коошпойт. Кыз адегенде анын киймин көрүп уялса, эми анын өңүн көрүп коркуп кетти. Түйгөн чачы тайдын чычаңындай сороюп чокусунда, ныл койгон кирпич, каштын ортосундагы көз дегениң да киши корккудай. Оозу чөкөтөөндүн тумшугундай татарып, алынбаган тырмактары арбайып...

Элет кызы ушул аял көрбөй эле, жомоктогу түрү суук жез кемпирди көргөндөй бүткөн бою дүр этти да андан көзүн ала качты. Ушу тапта бир көк «Волга» лып токтоп, жанагы жүк көтөргөн кишини анан тиги түрү суук аялды отургузуп жөнөп кетти. Терезеден баш чыгарган түрү суук аял жөн кетпей элет кызын эликтей карап... Кыздын кулагынан ал аялдын чыңкылдаган үнү көпкө кетпей туруп алды: «Элет кызы тура! Үстү-башын!»

Бул үндү кулагына кармаган кыз өз киймине да бир сыйра көз чаптырды. Үстүндө апасы тиккен штапель көйнөгү, бутунда атасы ултарып берген өтүк, колунда чемодан.

Элет кызы шаар аралады. Ал бирде айланасына таңыркай карайт, бирде туталанып өзүнчө жүдөп барат. Таңыркаганы- жашыл бакка бөлөнгөн шаар, көк зоодой

заңгыраган көркөм үйлөр, жаркыраган көчөлөр, кыйма-чийме зыпылдаган кооз машиналар. Эми уйпалап аны жүдөткөн - өз денесинен аккан кара тер. Тер мынча көп агарбы! Айылда жүргөндө чым этпеген кыз азыр тимеле боругуп барат. Өзү эмес колундагы бет аарчы терге чыланып, штапель көйнөгү сыгып алма болду. Боруккан кыз бу тапта туталанып ичи уйгу-туйгу.

Мына күн кечтеп барат. Издеген окуу жайын али таба албай, издеген окуу жайы түгүл, шаардын кай тарабына келип, кай тарабына баратканын билбей башы маң.

Кыз көпкө маң болуп тура берген жок, эл менен кошо агып кете берди. Оозундагы жалгыз сөздү нечен кайталап сурай берди:

– Экинчи техникалык окуу жайы кайда болот?..

Бул суроого кээлер баш чайкап өтүп, кээлер: «баланча көчө менен түкүнчөдөй барсаң...» – деп жол төтөсүн айтышат.

Үйлөрдүн боорун карап, көчөдөн-көчөгө түшкөн кыз таппай суй жыгылды. Кайда бет бурса көкөлөгөн үйлөр, мелтиреген асфальт, көк мелжиген теректердин күмүш бариктери бийиктен шуудурап, жашыл шаарды жашартып кулпункан тоонун мөлтүр булагы... Чарчаган кыз тунук сууну көрүп токтоно албады. Отура калды да бети-колун жууду. Сергей түштү. Береги өтүп бараткан аялдан:

– Экинчи техникалык окуу жайын... – деп келатканда, оозундагысын бүт айттырбай арттан бирөө унчукту:

– Экинчи техникалык окуу жайыбы? Мен да ошого барам. – Жалт карай салса өзү теңдүү кыз келатыптыр. Анын бою узун, тептегерек көгүш көздүү ак жуумал кыз экен. Бет маңдай келген бою шырыктай ак жуумал кыз береги элет кызына көңүл коё тиктеди да анан кол сунул тааныша кетти:

– Менин атым Света, а сеникичи?

– Меники Аня – деди элет кызы токтолбой. Чынында анын аты Алма эле.

– Абдан жакшы!.. – деди Света Алманы колтуктай басып. – Абдан жакшы, Аня! Жолдош болобуз. Бирге окуйбуз. Мен да жаңы кирдим окууга. А сен документтериңди өткөрдүңбү же?..

Алма орус тилинен начар эле. Светанын сүйлөгөнүнүн теңине түшүнсө, теңи бүдөмүк калып... Бирок «документ» дегенден улам, аны өткөрө элегин айттырбай билип, башын чайкады.

Эки кыз троллейбус менен окуу жайга жете келишти. Жок жерден Светага жолугуп калганына Алманын да чечекейи чеч, эртеден берки убарасы заматта унут боло калды. Документтерин иреттеп колуна кармата салган Света аны директордун кабыл алуу бөлмөсүнө баштап кирди да минтти:

– Бар, кире бер, уялба. Ушул окууга ынтызар экениңди билдирип, чыныңды айт, уялба! Биз деле сенчилеп...

Канча кайрат кылганына болбой Алманын жүрөгү опколжуп, айтаар кеби алкымына кептелип, колу калтырап турат. Көйнөгүнүн жеңиндеги бырыштарды колу менен сыдырып сылай берди. Жана бетин жууганда сергий түшкөн неме азыр көл-шал терге бастырып... Жанындагы Света канча сүрөсө да шарт кирип барууга батына албайт беле, бу жолу аны чыйраткан тиги өзү катар кыздардын кирип-чыгып жатканы болду. Тиги кыздар береги кире албай турган элет кызынча уйпаланбай, жайнап кирип, жадырап чыгып жатышат. Акыры тобокел деди белем, Алма да директордун эшигин ачты. Эшик ачаар менен ал буурул чач кишини көрдү.

Алма аяк баскан жерине токтой калды эле а тиги буурул чач киши озуна унчугуп утурлап калды:

– Келе гой, садага, келе гой! - Аны минтип алпечтей сүйлөгөнү бул элет кызына өз колу менен өнөр эшигин

ача салгандай болуп, бул бөлмөнүн ичи жаркып кенелип, Алманын өз үйүндөй тааныш, жылуу көрүндү. Кыздан сүрдөө качып, түз басып барды да документтерин сунду.

Буурул чач кишинин сөзү гана түгүл өзү да жумшак, мүнөзү да жибектей белем. Ал өз колундагы документтерге көз чаптырып отуруп, кыздын ал жайын, ата, энесин, үй-турмушун баарын сурап баарынан кабар алды да акыры анын арызынын башына кол коюп, окууга алынганын айтты. Сүрдөп, калтаарып араң кирген кыз, азыр койну толо кубаныч көгөрүп, маңдайы жарыла сүйүнүп сыртка чыкты. Света күтүп туруптур. Шап колдон алган ал кучагын жайып:

– Өттүңбү? Куттуктаймын, Аничка! – Ушинтип жадыраган Света элеттик кызды ого бетер эргитип салды.

Келер менен жайланышмак түгүл окууга кирер-кирбесине күмөндөр келген кыз, жуунуп, тазаланып эртеси эле жатаканадан орун алды. Качантан куштар кылган калаада да, андагы окуу да биздин кызга кыйкырса - үн, сунса - кол жеткистей эле. Эми кара, баары оңунан чыгып, баары ойдогудай болгонун. Буйдалбай окууга кирип, жаркыраган жатакана алып, а түгүл кийим, тамагынан бери камсыз блслуп отурбайбы Света сыяктуу сонун жолдоштор таап!..

Баарынан да өз атасындай алпечтеген буурул чач директорчу! Атасы эмей эмне. Кыз жатса-турса ал кишинин бүркөлбөс жаркыраган кабагы, жибектей жумшак мүнөзү көз алдында, алпечтеген мээримдүү үнү кулагында. Кантип ысык көрүнбөсүн ал агай! Элеттик кызга өнөр эшигин ачкан ошол агай болду го. Анан бул жолдошу Света жетектеп!..

Быякка чыгарда Алманын атасы кызынын окууга өтпөсүнө чындап ынанган да анын кайра келерин айткан: «Балам ай! Акыры тил албадың! Убара болуп кайра

келесиң да!» Ушинткен атасы, айылдагы окууга өтпөй келген далай улан-кызды мисал кыла сүйлөгөн. Энеси андан бетер тызылдап...

Баары жайына келип, баарынан санаасы тынганына карабай, Алма адегенде чүнчүп жүрдү. Чүнчүгөнү - сабактардын баары орусча. Сабактардын өзү түгүл аттарын так айта алгыдай эмес. Мисалы, обществоведение, общая технология, спецтехнология...

Элет кызынын чүнчүй түшкөнүн байкаган булардын тарбиячы мугалими сабактан тышкары дайым өзү жардам берип сүрөөгө алды. Калган убактын бүт бойдон баягы - Света менен өткөрүп, жатса-турса жаны бирге. Адегенде эки сөздүн башын кошо албай элейген элет кызы эми атайын сүйлөшүүгө жарап... Анын сезимин ойготкон биринчиден, Света сыяктуу жолдоштору болсо, экинчиден, анын көзүн ачкан практикалык сабак болду. Бүгүн окуп өткөн сабакты эртең эле цехтерден кыдырып көрүп, иштеп көрүп көзү канды.

Ырасын айтсак, окуган окуусу да, - иштээр иши да кызга чоочун эмес экен. Мына биринчи цехте - өз атасы баккан койдун жибек жүнүн жууп, экинчисинен сыгып, үчүнчүсүнөн боёп, төртүнчүсүнөн кургатып, бешинчисинен аралаштырып, алтынчысынан аппагынан көз уялган жүн таралып, анан ийрүүгө, андан кийин чыйратууга, эң акырында токууга түшүп жатат. Мунун баары биздин кызга кыйын түгүл эң кызык! Ал ушул турмуш, эмгек кайнаган цехтен чыккысы жок. Цехтетиги татаал машиналарды башкарган чеберлердин колунан көзү өтүп күндүр-түндүр ошолордун жанына жүргүсү бар. Кантип эле кызыкпайт! Бул албан өнөрдү кантип үйрөнбөй чыдайт элет кызы. Тоодо өсүп мал арасында чоңойгон кыз тиги өздөрү баккан кой жүнүнөн мынча керемет кездемелер токуп алса, не деген укмуш!

Бул керемет, бул кызыктуу иш элет кызынын уктаса түшүнөн, ойгонсо өңүнөн кетпей, бул албан комбинат, татаал машиналар кызды бир эсе сүрдөтсө кайра ошо замат сүйүнтүп жиберет.

Сүрдөткөнү - татаал техниканын тетиги, сүйүнткөнү - өзүнүн келечеги. Келечекте өзү да береги машиналарды башкарып отуарын эстегенде Алманын жүрөгү элеп-желеп. О, кереметтүү келечек күлө карай көр, биздин элет кызына!

«Бир көргөнүн жасемдебейт. Укканын унутпайт! - деп мактаташат бул кызды мугалимдери. Айткандай ал практикалык сабактардан бүт «беш» менен окуп, мугалимдерин да, классташтарын да кубантты. Ким кубанбайт. Кечээ күнү келген Тянь-Шандык чабандын кызы бүгүн техниканын тетигин билип, бактысын, келечегин шаар ичинен издеп, комбинат койнуна тапса.

Бир иштеп, бир окуган шаардык комсомолка курбулары аны жерге тийгизбей алпечтеп: «Биздин Аничка!» – деп келишет. Алма ийгиликтерин капарга албас карапайым, жолдошторуна жугумдуу да сыйлуу. Мактануудан чоочун өскөн жупуну кыздын али уяңдыгы кала элек.

– Аничка, сен уялба! Уялыш жарабайт... Кел сүйлөшөбүз... Ушинткен курбусу Света аны ой-боюна койбой, аны менен моюндаша отуруп өз өмүр баянын айтып кирет:

– Мен ушу шаарда туулгамын. Атам заводдо –слесарь, электросварщик, энем фабрикада – тигүүчү. Атам иштеген завод да, энем иштеген фабрика да мага өз үйүмдөй сүйкүм. Атамды ээрчип жүрүп көргөн зор завод, энем менен жүрүп кыдырган чоң фабрика кандай гана сонун! Сени да ээрчитип барып көргөзөм. Эмгек кайнаган зор заводдун дабышы укмуш, тимеле жер солкулдап... О,

анда иштеген атамчы! Зор денесине калдайган комбинизон кийип, алагай көзүнө чоң көз айнек тартынган ал киши күүлдөгөн чоң заводдун кожоюнундай көрүнөт. Ооба, ал өзү да ошентип келет.

...Согуштан жарадар болуп кайткан атам күндөп, түндөп ушул заводдун курулушунда иштеди. Согуштан жарым жан кайтып, баш-учун албай ишке кирген атамдан бетер, ал кан күйгөн күндөрдө апам да түн уйкусунан, күн тынымынан кетип, фабрикасында сан миң даана кийим тигип жатты. Анткен апамын азыр мээнетти кайтты. Бүгүн өзүнүн фабрикасынын ардактуу адамы – депутат.

Өткөн каардуу күндөрдүн кыйынчылыгын көөдөн менен тоскон атам да ошол балбан көөдөнүнө балбылдаган орден такты. Ал өз ишине сыймыктана, эл сыйына ыраазы боло сүйлөйт: «Кыйын күндөрдө бул заводду өзүбүз курдук! Бүгүн өзүбүз кожоюнбуз!» - Баса, атамын ал айтканы ырас да Аничка!..

Мына өзүбүздү эле алалычы... Техникалык окуу жай... жаңы курулуп, ишин жаңы баштап жаткан комволдук комбинат... Биз бүгүн ушул комбинаттын ички техникасын үйрөнө баштадык.

Ооба, биз бул жаңы комбинаттын техникасын үйрөнүп, ишин баштаган пионербиз! Ал эми, да бир он чакты жыл өткөндөн кийин комбинаттын ээси - өзүбүз! Кандай сыймык!..

Света ушуну айтканда кулун-тайдай ойноо кыздар каткырып айкалыша калды. Айкалышкан кыздардын татынакай эриндери бирин-бири аймалап жатты!

– Светка!..

– Аничка!.. Ах, биз кандай бактылуубуз!..

АК БОРООН АРАСЫНДА

Тянь-Шань кышы күчүндө. Ак бороон улуп, түн көзгө сайса көрүнгүс. Ак-сай... жайкысын түмөндөгөн малга толгон айтылуу Ак-Сай бу тапта ээн. Буралган тулаңы да, боорунда түмөндөгөн малдын туягы да жок мелт-калт мөңгү тунган Ак-Сайды таш каарыган аяз, ызылдаган кардуу бороон ээлеп калыптыр.

Тегеректе кыбыр эткен жан да, тиричиликтен белги да жок. Атам замандан ак кар, көк муз чүмкөнүп, жонунан күн, түндөн ак бороон ойноткон бул ээн тоолорго жер жаралганы канаттуу да каттай элек дей турган.

Жоо, адам каттабаган жер болбой калсын. Ышкырып кар учурган боз чаңгыл бурганактын арасынан аңгыча аяздай жаланган топ атчан чыкты. Башы-көзүн тумчулап алган атчандар, ат үстүнө таңылган өлүк денедей сороюп үн-сөзсүз. Күн-түндөп жүргөн кардуу бороон менен таш каарыган аязда калган жылкы жаныбар ышкырган бурганакка соору тосуп бураңдап келет. Карачы, курсагы кабышкан ач аттар туурадан урган бурганакка маталып калпылдайт. Ат үстүндөгү соройгон караандар эчак тилден калгандай. Алардын чала жаны гана ат үстүндө баратканы болбосо, тиричиликтен үмүтү эбак үзүлгөндөй. Ак кар, көк муз чүмкөнгөн ээн тоонун тар чыйыры, көз мелжиген тайгак ашуусу менен жанын оозуна тиштеген булар, мына бүгүн үч күн, үч түн бою чыканактап тыным албай, же ат чалдырбай өлармандыкка салып жортууп келишет. Он эки өжөр болсо да бүгүн алардын боюнан кайрат качкандай, тула бой аязга кайыгып, курсак ачынан кабышып, колдор колдойгон тизгинде тоңуп, ооз камтууга келбей, от көздөн учат.

Ат үстүндөгү жансерек караандар бир нерседен табыш алгандай бир-бирине бүдөмүк үн катып, бири-бирине ыга калды. Ушул азыр булардын корккону да, кубанганы да белгисиз. Атчандар бекер антпептир. Кайдайдыр иттин үргөнү үзүл-кесил угула калып, кайра ошо замат аны кардуу бороон учуруп кеткендей жоголо түшөт да, бир оокумда тээ алыстан үзүл-кесил кайра жаңырат.

«Капырай! Бу кайдагы жолбун ит?.. Же...» – Атчандардын баары бир заматта ушуну ойлошту. Булардын оюна жооп кылып эң алдыдагы атчандын тили булдуруктап, каргылданган үнү чыкты:

– Мүд... Мүдү... Мүдүрүмгө келиппиз! Аа, алла! Бу кыштоо. Мында сарайчы бар!

Жансерек келаткан атчандар дүрдүгө түшүп аларды кобур-күбүр аралады.

Ырас эле тээ алдыңкы булуңда карга бастырган бир чөмөлө чөптөй болуп, жепирейген сарайдын карааны бүдөмүк. Бул чөлкөмдө жанагы үргөн иттен бөлөк тирүү жан жоктой. Кар тунган ээн тоонун кычыгындагы жепирекей сарайдын өзү да качантан жалгызсырап, бир гана иттин үргөнүн эш кылып тургандай. Кайдан, киши жок жерден ит эмне издесин. Иттин тиричилиги киши менен го. Киши бар го буларда?!

Ырас, сарайдын бери колтугунда үстү жабылган текчейген там турат. Ээн тоонун күзөтчүсүндөй эрбейген бул там, жанатан кош терезесинен жылт-жулт от көргөзүп, бурганакты теше тиктеп турган. Азыр ал чырагын жалп өчүрүп көзүн чылк жуумп алыптыр.

Оор уйкуга кеткендей тамдын ичи жымжырт. Даана тыңшаган кишиге жалгыз гана тыноо чыгып, анда-мында жалгыз аялдын улутунуп күбүрөгөнү угулат:

– Аа, жараткан!.. – Ушинткен аял койнундагы кичинекей кызын улам бооруна кысып, ошону эш, ошону

кара кылган болот. Кантсин анан, как эткен карга жок кар тунган ээн тоодо жалгыз аял. Күйөөсү Дуулан кечээ тигинден ары Нарынга жөнөп жатып минткен:

– Айша, береги чабырларыңа чөп чачып тур, чыгарам деп убара болбо. Күндүн ырайы бузулуп турат. Будунда адашып каласың. Түнкүсүн чочуба, кудай сактасын, итиң сак! Не бар, не жок мылтыгыңды октоп кой, дагы алда кандай?.. Мен арысы эки күнгө айланбайм. – Муну айткан Айшанын күйөөсү Дуулан бала күнүнөн мергендик менен көз ачты. Өзү тээ Нарындын боюндагы колхоздон. Улгайган күнүндө жигит кезиндей шайдоот Дуулан азыр да колхоздун бир оор түлүгүн мойнуна алып, ахотчулук кылып жүрөт. Ал ушул эле тоолордон бир кышта 12-13 төн карышкыр алып турган жылдары болду.

Дуулан мергенди эли да бекеринен аңыз кылышпайт.

– Ботом, Дуулан кийикти жөө кууп кармайт экен.

– Кийик түгүл карышкыр менен илбирсти коёндон тез тузактайт дейт.

– Деле ошо Дуулан өлүмдү унуткан бейм ой. Өмүрдөн акыры ээн тоодо жырткычтын жолун тосуп...

Журттун бул айтканы ырас. Дууландын боюндагы демин, жүрөгүндөгү жалынын өткөн кандуу согуш да кетилте алган жок. Тула боюн окко тепчиткен жоокер душманды Берлинге чейин сүрүшүп барып, кабат эрдиктерин көргөзгөндүгү үчүн орден, медалдар менен сыйланып кайтты. Азыр да алтымыш таянган жашына карабай атты чанда минген ал тартаңдай басып жөө жүрөт. Жана эл айткандай өзү үч күнү катар кубалаган кийикти солуп жыгылган жеринен тирүү кармап келгени да ырас.

Көзгө атар мергендин аялы - Айша да кол куушуруп бекер карап отурган күнү болгон эмес. Ал жаз, күз колхоздун элүү, алтымыштан чабыр коюн бөлдүрүп алып

аларды семиртип кошчу. Мына жазда алган алтымыш кой али сарайда Айшанын багуусунда ыңкып жатат. Кой багуу жаатын өз мойнуна алган Айша күйөөсүнүн үйдө-тышта жүргөнүнө кайыл. Күндүзү береги арчалуу бетке күнгөйлөтүп кетип, кыштын тутам күнүндө сарайга кеч кайтып калган учуру болот,

Андан үйдө жалгыз калган төрт жашар кызы коркконунан тыштагы үймөк көңдүн коңулуна кирип күүгүмгө төнүп бараткан тоо-таштан эне, атасынын караанын издеп отурчу. Койду тээ бийик күнгөйдөн жылдыз толгондо араң түшүрүп келген Айша кичинекей кызын көңдүн коңулуна уктап калган жеринен тапчу,

– Жыпар, Жыпартай! – Тоңуп калган турбайсыңбы, тоңуп!.. Э кокуй үйдөн эмне чыгып алдың?! – Бүрүшкөн кыз да энесинин мойнуна жармаша калып көргөнбилгенин айтып былдырай берчү;

– Үйдөн корктум, апа... Үй караңгы анан... Тээ таштын башында бир кийик туруптур, ал мени карады, мен аны карап... Анан жаныма бир чымчык учуп келип...

Ырас эле жалгыз калган наристени бул көрүнүштөр бир эсе сүрдөтсө, бир эсе эш болчу.

Мына азыр да Айшанын койнунда ошол Жыпары. Быйтыйып эненин көкүрөгүн жыттаган наристе иңирде эле уктаган. Бу маалда уйкусун качырган жалгыз Айша. Үйдө эркектин жогунанбы, айтор жүрөгү опколжуп, тынчы кетет. Анын үстүнө жанатан бери тыштан ит ичип-жеп үрүп жаагын баспады.

Демин ичине алган Айша баш көтөрө калып тышка кулак түрөт. Ана, ит баягыдан бетер ичип-жеп, ага аралаш дүбүр-дүбүр табыш келди.

– Оо, үйдө ким бар?! Ушинткен эркектин үнү тыштагы ышкырган бороонго аралаш келип, Айшанын жүрөгү оозуна капталды. «Чоочун үн! Бу ким болду?!» Өзүнөн-

өзү минтип сураган Айша бир саамга унчуга албады. Анын үнү туттугуп, деми кысылып турду. Бу тапта эмне ойлогонун ал өзү да биле албас. Айша башын көтөргөн бойдон үнсүз муунагып турганда түп этип бирөө аттан түшүп, каалганы түк-түк муштады да минтип колдурады:

– Үйдө киши барбы?..

Бу тапта ордунан көйнөкчөн тура калган Айша жооп кайтарды:

– Ии, бар... Сен кимсиң өзүң?!

– Соопчулукка кондуруп койсоңор. Кеч калган жолоочу элек!

Арыдан-бери кийине салып эшик ачкан Айшанын жүрөгү болк дей түштү. Эшик алдында жаадай-жаадай атчандар туруптур. Ышкырган бороондун ичинде турган тигилердин аттары да, өздөрү да буурул бубак жамынып, жетегинде бирден салт жылкы бар. Чыйрыккан жылкы жаныбарлар тек тура албай кычырата кар таптап качырата ооздук чайнайт. Ат үстүндөгү жаадай-жаадай тогуз кишини көздөн өткөргөн Айша кайра да минтип сурады:

– Ботом, бу силер кимсиңер? Кайдан келаткан кишилерсиңер өзүңер деги?!

– Биз, ушу... ушундай эле...

– Ботом... Ушундайдын аты жокпу?! Деги бу маалда...

Түшүрбөй такып туруп алган Айшага алар өз дайнын айтып, конуп кетсек деп жалбарып жибершти:

– Кагылайын жеңе, кеч калган акотчу элек! Айыл алыс. Жана кечинде бир үйүр ач карышкырга каматып араң кутулдук.

– О, кагылайын! Соопчулукка бир кондурсаң!

Томугуп бараткан жолоочуларды кондурбай коюуга Айша түтө албады. Бири-бирине аялдабай тоголоно-жумалана аттан түшкөн тигилер тыштагы ышкырган

бороондун ызгардуу илебин үйгө ала киришти. Ашыга чырак жандырган Айша, меймандарынын турпатына эми араң көз чаптырууга жарады. Тула боюна кар ширеген топ кишинин өңдөрү да бубактан көрүнбөйт. Бул үйгө жандуу кишилер кирбей эле балдар кардан жасаган аяз аталардын тулкусу жылып киргендей. Сакал, мурутуна муз чор кайнаган күпсөрдөй чал баарынан мурун төрдөн орун алды. Калган сегизи чалды тегеректей отурушту.

Аяз аралап кеч калган жолоочулардын суук илеби береги уядай тамдын да ысыгын качырып, аяздай каарыды белем.

Айша тигилерди көпкө карап отурган жок. Жарылган отундан мешке чоң жагып, шашыла самоор койду. Коноктор от табына ысымак түгүл жаанда калган эчкидей калтырап баратышат. Бир гана төрдөгү чал сакал, мурутуна чор кайнаган музду калтыраган манчасы менен шыпырып таштоого жарады.

Айшанын чакан самооруна кайнаган чай тиги тогузуна чайкоорун болгон жок. Экинчи самоор кайнагыча тигилер тилден калгандай кеп катпай калтырап отурушту. Айша улам кайнаткан чайын тигилерге куйганга араң үлгүрүп жатты. Оң колу чыныдан сол колу чоргодон кеткен жок. Үчүнчү самоорду ичип бүткөн жолоочуларды эми араң үшкүрүк аралап, эми араң тилге киргендей болушту. Ошондо да үстү-башын чечинүүгө жарабай бүкүлү отурушат. Тогуз жолоочунун береги төрдөгү чалдан бөлөгү жыйырманын ичиндеги жаш жигиттер экен. Жигиттердин биринин башында суусар тебетей, үстүндө белинен бүйрүп тиккен көрпө ичик, бутунда өтүк. Калгандарында түлкү тумак, көрпө тумак кийгендери тон, буттарында чокой, малдаш урунган эмелердин тери шымдары күржүйөт.

Булардын сөзгө батымдуусу тиги суусар тебетей белем. Чай куюп отурган. Айшага карап, жан-дили менен ыраазылыгын билдирип:

– Анан бу биз болсок... – деп келатканда төрдөгү чал какырынып койду эле көздөрү ойноктогон сегиз жигит бирин-бири карап тымтырс боло түштү. Түнөргөн кара чал терең кабактын астынан тиги суусар тебетейчен жигитти теше тиктеп туруптур. Бирөө оозун баса койгондой тып басыла калган тиги суусар тебетейчен чай ууртаган болуп кайпактай түштү.

Чалдын башында казанбактай кара көрпө тебетейи, үстүндө карыш кара көрпө көбөөлөткөн ууздай ак тону бар экен. Кийиктин шыйрагына саптап, күмүш менен чегелеген жылан боор камчы тизесинин алдында жатат. Үшүгөн меймандарынын калтырагы ушул азыр Айшанын өзүнө ооду белем. Чай куйган чыныдагы титиреген манчаларын араң-араң токтотуп, чыныны кош колдоп араң-араң сунуп турду. Айшанын меймандары жана өздөрү айткандай акотчулардан болбой калды. Тиги түнөргөн чалдын эмки кыянаты Айшанын азат боюн дүркүрөттү.

«Ажалым жетип, күнүм бүткөнү го бул?! Ата-а, чек арачылар жакын болгондо бир эле ооз кабар берип калсам эмне?!.»

Айша бечаранын жүрөгүн өйгөн ушу гана болду. Суусар тебетейчендин оозун тумчуктура басып бир оокумда кеп кезегин өзү алган чал Айшага карап минтип кобурады:

– Өркөнүң өссүн, балам. Аязга тоңуп калчу акотчуларды өзүң өлалдырдың – Муну айткан түнөргөн чалга ого бетер өзөлөнгөн. Айша жанагыдан бетер этеги-элек, жеңи желек болуп:

– Кудайы коноктон качкан жарырбы, жарыктык! Деле колдо барын силерден кантип аяйын, – деген Айша казан толтура сүр салып жиберди баягыдан. Айшанын берекесине, пейлине магдыраган тигилер белин чечип тердеп отурушту. Ушу тапта тыштан биртике гана отун көтөрүп кирген Айша өзүнчө капаланып өзүн-өзү жемелей кетти:

– Отуну да түгөнүп калган тура! Кап!.. Эми этти кантип бышырчумун?! Алда менин шалакылыгым ай! Чалым кечээ чаап кеткен арчаны бүгүнгө чейин жеткирип албай не болдум! Эми жети түндө... – Ушинтип карбаластап улагадан бир көтөрмө алган Айша беркилерден өтүндү:

– Эми силер чай ичип отуруп тургула. Мен алеки саатта келем, жакын эле.

– Балдардын бири кошо барсын, тыштагы бурганакта баса албассың! – деп өнтөлөдү төрдөгү түнөргөн чал. Меймандарын аяган Айша жуутпады:

– Жоо, жок, кокуй! Балдар убара болбосун. Ансыз да араң жылыдыңар эми эшике чыкканда болобу, отура бергиле. Бир тең отунга эмне эки киши. Үзөңгү бооланып алып келе калам. Жылуу отура бергиле.

От табына жаңы жылып, жаны жаңы эле өзүнүкү болгон жигиттерге Айшанын айтканы жагып кым дей түштү. Тыштагы аттардын тыңыраагын тандап минген Айша ышкырган бурганакка сүңгүп бир заматта жок боло түштү.

Айшанын баратканы – отун эмес – застава. Н-ский частын посту. Чарчаган ат нечен курдай мүдүрүлүп, Айша алда нечен аттын башынан алыс барып оңолду. Аяң-буяга карабай жан алакетке түшкөн Айша 25 чакырымдагы постуга аш бышымда жете келип аттан ыргып түштү.

Посту ээн туруптур. Чек арачылар чалгында болсо керек. Телефонго жармашкан Айша Н-ский частын өзүнө звонит этмек болду. Энтигип ашыга келген аял, демин басууга да буюмасы келген жок, трубканы чала кармап алып билегиндеги рычагын басууну унутуп кыйкыра берди:

– Алло-о!.. Алло-оо! Алл-ло-о!.. Айша канча кыйкыrsa да жооп жок.

Айшанын айласы түгөнүп, заманасы куурулду. Мындан ары частын өзүнө барайын десе ага чейин таң атат. Аңгыча өз үйүндө калган шектүү кишилер да карап отурбай жылт коёт. Алар жөн кетпей короодогу койду айдап, төшөктөгү кичинекей Жыпарын өлтүрүп кетсе эмне күн болот. Муну ойлогон Айша буларда көпкө буйдалууга чыдай албады. Чебеленип туруп кайра аттанды да үйүн карай учту.

Айша кайра жеткенде меймандар ордунда экен. Мештин ысыгына үй лапылдап, казандагы эт барактап, талыкшыган меймандардын уктап калгандары да бар экен. Табыштан ойгонуп калып ыйлаган Жыпарды алмак-салмак көтөрүп турушуптур.

– Акелериң, айланайын! Булар акелериң чоочуркаба.

Ушинтип чыркыраган Жыпарын колуна алган Айша меймандарына жанагыдан да жадырап турду. Меймандары андан бетер, бул сыйга жетине албай үй ээсин алкап отурушту.

– Ылайым кем болбоңуз, эже!

– Бүгүн сиз болбогондо өлүп калмакпыз.

Бу кепке анча аралашпай тоңдоосун отурган бир гана баягы түнөргөн кара чал. Тиги кепке көбүрөөк аралашкан жигиттерди кекетүү, матоо анын абалкы түнөргөн кабагынын алдында:

«Эй, энттиккен иттер! Жөнү жок жалбарып сыр, бербесеңерчи аттангыча!» – Минтип ичинен ызырырган чал беркилерди көзү менен кекээрлеп тыйып отурат. Чал Айшадан шек алып калгандай түрү бар. Айша аттан түшкөнү тышка чыгып кайра кирип тынчы кете баштады. Эт желип бүткөн соң жалаң чалдын гана эмес берки жигиттердин да кирген-чыкканы көбөйүп, көз ымдашуулар, күбүр-шыбыр күч алды. Азыр эле жалбарып тынч отурган тигилердин кыяпатын көрүп, курган Айшанын азат бою дүркүрөп, көзүнөн чаар чымчык учуп, өз үйүнүн ичи өзүнө көрүнбөй турду. «Атан, көрү-ү! Арам өлөр күнүмбү?! Булар мени тирүү койчубу?! Балам экөөбүздү кескилеп ыргытып, короодогу койду айдап кете берет го?! Эми кандай айла кылчумун! Менин кайда барып келгеними куу чал билип калган экен?».» – Ушинтип анын чымындай жаны чыркырап турганда коноктор жатууга кам урду.

Ак кар, көк музда арып-ачып келип аябай тоюнган эмелер башы жерге тиери менен коңурукка кетишти. Бир гана Айшанын умачтай көзү ачылып, кызынын жанына кырданган калыбында кирпич каккан жок. Ал береги уйкудагы коркунучтуу коноктордон кантип кутулуунун амалын издеп, баш катырууда.

Санаасы санга бөлүнгөн аял жандалбаса кылып эмнени гана ойлободу. Бирде буларды эптеп аттан ажыраткысы келсе, бирде чогуусу менен тышынан бекитип салып качкысы келет. Кандай амал ойлобосун Айша жанынан коркот. Корккону, былк этсе эле булар муунтуп өлтүрчүдөй.

Бу маалда коноктор кызык уйкуда. Бир гана баягы түнөргөн чал ойгоо. Ары-бери аласалган ал өз өңүндөй түнөргөн ою менен алек. Төшөккө эле кыйшайганы болбосо анын ою да чабыттап тынчыбай койду.

...Кыш чилдеси түгүл жай чилдесинде адам аша алгыз «Чычырканактын» кандуу дабанын жиреп ашып түшүү кыйын болду. Жетектеги бээлеринен, минген аттарынан учуруп өлтүрүп, калмышында өздөрү да жандарын оозго тиштеп араң ушу жерге жетип отурат. Эми мындан ары эриткен майдай жылп этип эл ичине сиңе туруунун айласы калды. Бирок элге сиңүүнүн дагы толгон машакаты бар. Застава... жолдун тоому заставада.

Эми ошо чек арачылардын көзүнө чалынбай өтүп кетүү гана калды. Чек арачылар кайсы жолдо жогун ушул аял гана билет. Чек арачылар турбаган кычык менен жылт өтүп Атбашылык чериктерге сиңе турса болду.

Ооба, ууру жолдордун төтөсүн ушул аял гана билет. Дагы эле ушул аялды алдап-соолоп колго алмайын болбос. Айшаны өлтүрүүдөн тартып нечен ойлордун башын чатыса да чал акыры ушуга гана келип токтоду.

Бу тапта кулагынан үрккөн Айшаны шырп эткен табыш чочутат. Демин ичине алып көз ирмебей жаткан аны шилисинен бирөө силкип алгандай селт этти. Ушул азыр күткөн кишиси кирип келгендей сүйүнүп кетти да минтип жиберди:

– Өөх! Чын эле таң аттыбы?!

Ооба терезеден аппак шоола түштү. Чын эле түнү бою жыл болгон таң атты да Айшанын оозуна капталган жүрөгү ылдыйлай түштү. Ал ыргып турду да мешке оттон улуу жагып, тышка самоор коюп, түндөгүдөн бетер меймандарына жадырап кызмат кылып жүрөт. Аттары жем-чөпкө карк болуп, өздөрү тамакка тоюнган меймандар эми аттанып кетер алдында алиги чал Айшаны карап кепке келди:

– Балам!.. Сенин бар сыйыңа ракмат! Сыйга-сый деген кыргыз. Сыйың үчүн тыштагы бээнин бирин алып кал. Шекшибе ак малыбыз. Анан сенден бир сурап иш. Бизди

чек арачылар жүрбөс жак менен Атбашылык чериктерге өткөрүп жибер. Качкан-бозгон деле киши эмеспиз, ошондо да ардемени сурап убара кылат аларың. Андагы туугандарыбызга учурашсак болду, канча жылдан бери көрө элекпиз... – Минтип жай-жүйөө айткан чалдын көзү капыстан чычаладай кызарып үнү көтөрүлө түштү бир оокумда:

– Кокус кыйыктанат экенсин, же бизди тескери жолго салат экенсиң жаныңдан үмүт кылба! Мен муну саа жакшылыкча айтып отурам! – Ооба, муну айткан түнөргөн чалдын кабагы түндөгүдөн да тереңдеп, кутурган иттикиндей кичирээк кызыл көзү чычаладай күйүп туруптур.

Айша буга апкаарып да калган жок. Кыйыктанган да жок. Адепкисиндей эле лыпылдай түштү:

– Көргөзөйүн, аке! Жол көргөзгөндөн кантип кыйыктанайын! Бээңер деле өзүңөрдө калсын. Кондурганыма акы алмак белем. Кудайга шүгүр малыбыз бар.

– Антпе, балам! Бээ кеп эмес. Калсын, мал кылып ал. А биз туугандарыбызга аман өтүп алсак болду. – Ушинткен чал өз айтканын бербей бээни калтырды.

Айша бээни сарайга байлап, сарайдагы койго чөп чачты да кызын өңөрүп алып тигилер менен кошо жөнөдү. Кар бурганактап ак бороон кечээгидей күчүндө. Кишинин ичинен чыккан илеби ооз, мурундун тегерегине бубактап, 50 градуска жетип турган аяздан киши тумчугуп, дем кыстыгат да куду чалкан чаккандай бети, кол тызылдап дуулдайт. Айшанын корккону – өзү өңөргөн Жыпары. Кокус тоңдуруп аламбы деп корккон аял баланын тула боюн ушалап, жылуу койнуна жымырган болот.

Бу тапта өз койнунан да жылуу качып, өзү да кайыгып бараткан Айша аттан ыргып түшүп жөө жөнөдү.

Жаадай тогуз атчандын алдындагы бала көтөргөн жөө аял көз ачырбас ак бороонду жиреп, улам мүдүрүлүп оңкосунан кетип кайра оңолуп жулуна басып келатты. Аялдын тегерек кара сур бетиндеги мончоктой меңдери тиртилдеп, курч капкара көздөрү алды жактан өтөт. «Ата-а, селсаяк какбаш, ээ! Мени паралагысы бар! Мени коркуткусу бар! Сенин жемиңе алданып, сенден коркуп акматтын тузуна карасаначу мен эмес!»

Ушинтип ичинен кекенген аял тыштагы мээ какшаткан кардуу бороонго аралаш беркилерди баштап жүрүп отурду. Бир кезде бурганактын арасынан шамдай болуп атчан чек арачылар чыга түштү.

Айшаны ээрчип келаткандардын оозунан келмеси түшүп, селее-селее калды. Ушу тапта чек арачыларды карай боюн таштаган Айшанын үнү чыкты:

– Айланайында-ар!.. Барсыңарбы!

– Айша жеңе!

– Эмне болду, Айша жеңе?! – Чек арачылардын бир-экөө аттан түшө калып, Айшанын койнундагы баласын да өзүн да колмо-колдоп кетишти. Сүйүнгөн жүрөгү көөдөнүнөн чыга каччудай дикилдеген Айша демиге сүйлөдү бир оокумда бет алдындагы меймандарын көргөзүп:

– Бул кишилер жол көргөзүп коёсуң деп жанды кыйнаганынан ээрчитип келаттым эле. Мындан аркы жолду өзүңөр таап берерсиңер! Колкосуна таштаган бээси да короодо байланып турат.

Аттарынан түшүп, жылаңбаштанып кол көтөрүшкөн тогуз киши чек арачылардын арасында турушту.

– Ассалоому алейкум, Барак аке! Аа сиз белеңиз?! Салам айткан жакты жалт караган түндөгү түнөргөн кара чал бет алдындагы кыргыз жигитти көрдү: Кырдач мурун, зор денелүү кызыл чийкил жигиттин бадырайган

көзү чагылганда түнөргөн чалдын жүрөгү шуу дей түштү. «Эми эч жакка буйтай албай калдым! Ишим бүттү!» – деп койду ушу тапта ал ичинен.

...Түнөргөн чалдын сөөгү бул эле Атбашылык черик болгону менен өзү чектен өтүп, катуу багыт Какшаалды жердеп калганына мына быйыл туура 35 жылдын жүзү болот. Оо, анда бул чал отуздун ичиндеги толуп турган кези. Жерге жаңы замандын тоюн тойлоп, журт колхоздошуп жаткан учур. Беш кол теңби? Жаңы туулган заманга көп күлө карап сүйүнүп жатса, кээлер күйүнүп жатты. Өкмөткө каршы, элге каршы уюшкан жеккөрдү басмачыларды бул жергеден укпаган киши калбады. Алар Анжиян тарабындагы атыккан басмачы менен байланышып, элдин малын талап, Кашкар тарапка кире качууда тиги түнөргөн кара чал Барак да бар. Катуу багыт Какшаалды жердеген басмачылар ал жакта тынчыган жок. Чектеш Ак-Сайга кирип келип нечен курдай жылкы тийип жүрүп, берки атанган басмачылар ошондо эле колго түштү.

Анда аман калып, жылт ары кирип кеткен Барак көпкө бугуп жаткан соң, баарын унуткарып, кара чаар жыландай кайра бери сойлой бергенде капыстан капканга түшүп...

ӨМҮР САКЧЫСЫ

Сакчы... ушул сөздүн өзү адамдардын ишениминин, акыйкатынын күбөсү го. Журттун ырыскысын, берекесин сактаган - дан жыттуу дыйкан менен тоо жердеген малчы эмне. Калктын бейкут күнүн күзөткөн - солдат эмне. Бу күндөгү биздин адамдар өз ишинин кажыбас-күжүрмөнү, өз ишинин адил сакчысы го. Аларга эл ыйык милдетин таккан, асыл ишенимин тарткан. Өз элинин

асыл ишенимин актоо алардын ыйык милдети, алар ошону үчүн сакчы.

Өтө кыйын да, кылдат да милдеттердин бирин алгандар бар. Алар адам жанынын, адам өмүрүнүн сакчысы – врач десек жаңылбаспыз. Айтор укмуш. Асыл адамды ажалдан арачалаш анчейин ишпи?! Ооба, анын колунда анчейин гана нерсе эмес, адам тагдыры, адам өмүрү турат. Адамды өлүмдөн арачалап, өмүр беришке не деген албан эмгек, не деген илим кубаты керек.

Оорунун атын таап, организмге тийиштүү дарыны гана колдонуп тим болбосо керек таасын врач. Угушубузда ал баарыдан мурун адам көңүлүнүн дарыгери белем. Кыйналган адамдын көңүлүн таап, чөккөн көңүлдү дарылайт тура.

Дарыгердин көңүлү да ар убакта дарттуунун көңүлү менен танапташ болуп, соо өзүн да дарттуу менен тагдырлаштай сезип, анын кайгысы менен кубанчына орток болот көрүнөт.

Мына биздин бул айткан сөзгө ылайык табарыбыз да, айтарыбыз да береги улгайган врач аял. Анын жашы быйыл алтымыштын төртүнө толгонуна карабай али чыйрак, али жаш кезиндей тынымсыз иштеп, жүргөн-турганы шайдоот экен.

Ал кээде балача кубанып шат жүрсө, кээде кабарып, ооруп тургандай бушайман. Мына бүгүн да кызматтан кеч кайткан анын тынчы кетти. Тамак жүрөгүнө баспай, оюна бүлүк түшүп, көңүлү тынбай койду. Ана, анын көз алдында солуп жаткан купкуу бала. Баланын араң гана колтугу согот. Улгайган эне менен ата эки суткадан бери кирпич какпай, баланын маңдайында. Анан кантишет. Баланын тирүү калар-калбасы арсар. Муну туйган эненин жүрөгү тилинип, муну туйган атанын сезими уугуп, эки гана сутканын ичи аларды алда канча эңкейтип салды.

Ва, бала чиркин! «Бары-бала, жогу-балаа» деп бекер айтышпы. Төтөн береги аял эркек бул персентин кырктан ашканда көрүшүптүр. Эми ушу карманган жалгыз чымчыгын учуруп жиберсе не болмок булардын күнү?! Бар-күчүн көзүнөн чыгарган эне ысык жашка жуунуп, жашка ачуркана муунуп-тилсиз.

А тиги атачы. Ал өлүм алдындагы солуган балага өмөчөктөп бар жалыныч, мүлдө тилегин төгөт:

– Саша!.. Кулунум!.. Оорунду берчи... ажал-азабыңды берчи мага?! Саа келген маа келсин! Сен айыкчы кулунум! Мени курутпачы?! – Күндүр-түндүр кирпич какпаган ата бу кепти оозунан эмес, аталык албан жүрөгүнөн төгөт да, береги наристеси үчүн ажал оозуна өзү кирип кетүүгө даяр.

Ана, азыр эле үйүнө жетип жаңы азар таппай турган врачтын кулагында ушу кеп, көз алдында береги эне-ата. Врач тыныгуудан, уйкудан безип, ооруканага кайра жөнөдү. Тыныгуу анын капарына келген жок. Ооруканага барып, кыйналгандар менен түн күзөтүү жайлуудай.

Азыр эле кеткен врач кайра башбакканда сменде калган оорукананын кызматкерлери кыйнала-кыңырыла сүйлөштү:

– Кап! Биртике эс алса боло деги!

– Такыр эле жанын таштап койсо керек чунак киши.

Улгайган врачка кызматкерлер минтип кабыргасы кайышып турганда оору балдар да, алардын энелери да куду өз энеси келгендей кудуңдашты: Александра Михайловна!

– Ана, апа... өзү келди, өзү келди...

Ырас, Александра Михайловнанын палатага келиши – ден соолуктун келишиндей. Алсыз жаткан сыркөө балдар аны көргөндө жылдызын жайнатып, алардын мөмө жүзүн бүркөгөн оору да бу тапта оолактай берет.

Наристелерди алпечтеген жагымдуу мээрим дартка даба болуп, ар бирин аярдай сылаган жумшак манжалар ооруну шыпырып салгандай жеңилдик берет. Ана кечээ гана көзүн ачпай жаткан бир жашар Кубат бала атайын кубатына кирип, дем алалбай жаткан төрт жашар Чолпон кыз жаркып күлүп... Айтор кечээ гана суудан калган көктөй солуп турган балдарга бүгүн өмүр кайтып, жамгырдан кийинки ыраңдай жайнай түшүптүр. Сакайган наристелерди аралап бараткан Александра Михайловна ушул азыр өзү да жаз ыраңын аралагандай көңүлү көтөрүлдү. Ананчы! Балдар жаздын ыраңы болсо, анын багбаны врач бейм, түркүн илдеттен калкалаган.

Арадан үч күн, үч түн өттү. Адатынча күн тыным, түн уйкуну унуткан Александра Михайловна дагы эле балдар кашында. Эки өпкөсүнө тең суук тийип өтүшүп кеткен араң жан Саша баягы адепки күнкү улгайган эне, атанын жалгыз чүрпөсү да бүгүн кадимкидей көз ачып, тилге кирди. Эне, атанын колунан тамак сурап жегенге жарады. Баласы өлүмдөн чындап кайтканга көзү жеткен эне, атанын кубанчы, алкышы Александра Михайловнага жаап турду. Албан кесипти кармаган Александра Михайловна өзүнүн жашынын улуулугуна да, ишинин улуулугуна да карабай өтө карапайым, кичипейил адам экен.

– Алкышты мага эмес, советтик илимге, советтик медицинага айткыла. Мен өзүм да өмүрүм өткүчө ошол экөөнө карызмын, – деп койду. Ырас, ал медицина илими менен көз ачып, адам өмүрүн коргоого кызмат кылганы 40 жыл болуптур.

Болочок врач мындан 64 жыл мурда батыш Сибирде туулду. Чырымтал кезинен илимге далбас урган ал 1918-жылы Томскидеги гимназияны бүттү. Ушундан жети жылдан кийин 1925-жылы ал өзүнүн баш кошкон

теңи Томскидеги университеттин медицина факультетин бүтүрүп чыгышты. Андан Уралга кызматка барышты. Ушунун кийинки жылы Александра Михайловна бири кыз, бири уул эгиз бала тапты. Мына, жаш врач эне да болду. Анын балага сүйүүсү баштагыдан артып, мына ушундан соң балдар дүйнөсүн талбай аралоого ашыкты. Ал балдар лагеринен иштеп, энелер менен балдар үйүнөн иштеп жүрдү.

Кесип жолуна, кесип ээси - адам жолуна чек барбы. Александра Михайловнанын жолу баягыдан узарып өз каалоосу, өз суроосу менен Сибирден Кыргызстанды карай жол тартты. Эл өмүрү үчүн баарына башты байлап, бар кыйынчылыкка кашкай караган жаш врач эки баласын эрчитип, Сибирден алыс жаткан Кыргызстанга келип түштү. Келерин келди го, бирок аны тиги өзү келген чоң шаарлардагыдай белен мекеме, дарылоо жайлары күтүп турбаптыр. Өлкөнүн четиндеги кичинекей шаарды ал жылы оору каптап туруптур.

Алыскы Сибирден келген жаш врачты жүздөгөн оорулуу балдар-күтүп туруптур. Анда көпчүлүгү Казакстандан келген жүздөгөн балдарга палаткалар курулуп ошондо дарыланып жатты. Мурда көрө элек кыргыз жергесинен мынча кыйынчылыкка кабылган жаш врач бул ишке эми өкүнгөн жок, чүңчүгөн да жок. Ал кыргыз жергесинен да өзүнө таламдаш, кесиптеш жолдошторду тапты. Анын адепки жолдошу өзү сыяктуу жаш врач - Еникеева болду. Ысык-суукка али катыга элек эки курбу мына ушундан ары бирин бири эш тутуп ишке белсене киришти.

Еникеева да мындан эки гана жылы мурун алыстан келиптир. 1928-жылы Казан университетинин медициналык факультетин бүткөн Еникеева 1930-жылы Казандан Кыргызстанга жиберилет. Алыскы

Кыргызстанга барып иштөө жаш врачты дегдетпей койгон жок.

Жаш врач өзүнүн көрө элек кыргыз жергесин анын кооз шаарларын көз алдына келтирип өзүнчө эргип келатты. Казан менен Уфанын, Москва менен Ленинграддык көк мелжиген үйлөрүнө кирип, көркөм көчөлөрүн аралаган врачка биздин борбор Фрунзе да алардан калышпастай туюлуп...

Поезд менен Пишпекке келген кызга алды менен тоо көрүндү. Ага ажайып сонун көрүнгөнү тоо болду. Асман челиген ак карлуу тоолор батыштан чыгышка керилип жатат. Кандай укмуш! Карын кара, өзүн кара...

Тоолордон жаңы гана көзүн алып, поездден түшөрү менен арабага отурган ага бет алдындагы камыш жаан салбыраган үйлөр көрүндү. Бул жерди шаар деш санаасына келбеген ал арабакечтен сурай берди:

– Шаарга дагы көп барбы? Деги качан жетебиз?.. Муну уккан арабакеч мыйыгынан күлүп, пашпай жооп берди:

– Шаарың ушул карагым.

Эңсеп келген Еникеева уккан кулагына ишене алган жок. Бирок шаар көрксүз экен деп ага кызмат кылуудан качып да кеткен жок. Эмне кылмак эле болгон абалга топук кылып, жаштык дем менен иштеп турган кезде Александра Михайловна келип калды. Бирөө батыш Сибирден, бирөө Казандан келген эки жаштын жалындуу күчү, иши, билими журт керегине жумшалды, адам өмүрүн сактоого зарпталды.

Жазгы үзүмчүлүк болчу. Келте менен ич өткөк каптаган миңден ашуун баланы дарылаган врачтарда уйку да, тыным да болбоду. Солуп жаткан оорулуу балдардын көзү врачтардын жүрөгүн канатып жиберет. Араңжан балдарга аябай боору ачып, аларды аяган биздин эгиз жаш врачтар баарынан кечип булардын

жанында. Эптеп буларды аман алып калуунун камында.

...Жай келди. Балдарды каптаган калың оору да кайтты. Бар күчүн зарп кылган врачтардын мээнети да кайтты. Врачтар миңге жакын баланы ажалдан арачалап калышты. Айыккан балдардын тобун Казакстанга өз жерине да жөнөтүштү.

Ден соолук менен токчулуктун бейкут күнү мемиреп, эл толукшуп эл өмүрүн сактаган врачтар илим кенин изилдеп, бейкапар жатканда кайра кырсык болду.

Батышты өрт каптап өлкө башына кыйын күн түштү. Өрт аралап, кан кечкен эр азаматтар жоо бетинде. Ал жактагы жоо баскан эл четинен үй-жайдан, ата-энеден адашкан балдар келди биздин жерге. Туулган жеринен ооп, эне, атанын ысык койнунан бөлүнгөн кусалуу сыркоо балдардын оодугун бапестеп багуу, кылдаттап дарылоо дале болсо врачтардын үлүшүнө тийди. Баш күнүнөн бала менен жаны бирге Александра Михайловна бу тапта да күн тыным, түн уйкусун коюп өнтөлөп жүрдү. Көп узабай жоо жеңген журтубузду көксөсү сууп, кеги канды. Калк ичинде Александра Михайловнанын да мээнети жанды. Ал баккан, ал торолткон балдардын далайын жоо жеңген аталары келип таап, бала өмүрүн сактаган врачтын даңкын ого бетер көкөлөтүштү.

64 жашты капарына албай, али кырчын кезиндей деми менен тынымсыз иштеген улгайган аялды көргөндө анын ишине да, өзүнө да сыймыктанасың. Анын пенсияга чыгар маалы эчак болгон.

– Александра Михайловна, качан эс аласыз?

Бул суроо ага анча жакпаганын, а түгүл капа боло түшкөнүн байкадык. Бержакты кайдигер карап койгон ал минтти:

– Кылар иши жок бекер отуруп калуу кандай кишиге жыргал болорун билбейм. Мен бекер адамды тирүүнүн

эсебинде көрбөйм. А өзүм биртике да бекер отура албайм.

Максатсыз бекер отура калсам кыйла өмүрүмдү бекер агызып жибергенсийм. Ишим, кесибиим каны-жаным менен бир бүткөндөй. Адам жанды кандай кыя албаса мен бу кырк жыл бирге келаткан өз кесибиими да ошондой кыя албайм. Кесибимен кол тартып эс алуу-тиричилигимин токтогону менен тең!

Анын азыркы сөзү да, күмүш алкак көз айнектин аржагынан жалындаган көзү да жаштыкты жалтанткыдай. Жан дили менен куштаган анын жалындуу кесибинен өлүм сүрдөөрүнө, өмүр жараларына ынанарлык.

Анын кажыбас кайраты, улук кесиби миңдеген өмүрлөрдүн сакчысы!

АЛМАЛУУ БАК

Чүкүйдүн атасы – Чекир, жанга чечилип сүйлөбөс – чытыйган ичим тап, кыртышы эчтеке сүйбөгөн – чыртылдаган кыялы чатак. Куурай башын сындырбаган – куу чирең эле.

Чекирдин байбичеси - Канымдын жүрүм-туруму да, кыял-жоругу да чалына коошпос, чабылып баратса чаңк этип үнү чыкпаган - токтоо, өрт ичинде турса акылынан шашпас сабырдуу эле. Ал айылдагы абысындарына алымдуу, кары-жашка жугумдуу, көчөдө ойноп жүргөн балдарды да чакырып алып, колдоруна талкан тоголоктоп карматып, аяк толтура жуурат куюп, өзүнө тегерете отургузуп алып эзилише сүйлөшсө магдырап-калчу балбыраган териси кенен кемпир эле. Каным байбиче элдин балдарына көз арткыдай, өзүнүн супарасы да кур эмес, анын эки уул, үч кызы бар. Кыздарынын кичүүсү – тигил Чүкүй.

Каныш байбиченин өзүнө да, анын тапкан балдарына да ыраазы болгон айылдагылар минтип калышчу:

– Бала Канымдыкындай болсун!

– Кыздары түгүл, эркектери жибек ананайындар!

– Ошону айтсаң. Баарыдан илбериңкисичи. Жети түндө жумшасаң да буту үзүлгүчө чуркашат ананайындар!

– Баланын өзүнөн экен го. Бо Чекирди тартса жанга ыгын кошпос эле алар.

– Ыгын кошконду айтат! Жылан өлтүрсөң таш алып бербес оболу.

– А Чекирдин мүнөзү курсун! Балдары бар, билинбейт да...

– Ошо балдары да, болбосо...

– Балдары жанагы байбичесинин пейлине карай болду го, эмесе анык куубаш калчу ушу Чекир!

Ушинтип чыртылдаган Чекир чалдын кыялына айылдагылар нааразы да, балпаңдаган берекелүү байбичесине ыраазы.

Элге ыгын кошпогон Чекир өз үй бүлөсүнө да сырдашпай өз билгенин кыла берчү. Ал бой жетип калган эки уулуна буюруп, огородунун баш жагына заңгыраган үч комнат үйдүн дубалын көтөртүп жатты. Кол кабыш кылгыла деп ал эчкимди чакырган да жок, ага айылдан эч ким басып барган да жок. Бир гана сөз:

– Ботом бу Чекир тиги тамын эмне кылат ыя?

– Тамды башына урабы түгөнгөн киши?! – деп бирөөлөр айтса, дагы бирөөлөр Чекир менен сырдашып, аягандай сүйлөдү:

– Ал быйыл берки Касымбегине катын алып берет экен.

– Койчу? Аны ким айтты?

– Уктум да. Бая күйөөгө берген эки кызынан арттырып калган жугу менен Касымбегин үйлөнтүп, бул тамды ошол уулуна камдап жаткан түрү бар.

– А түгөнгөн киши! деп дагы нааразы боло сүйлөштү улуу-кичүү, – андай жакшылыгынан кабары болгондо биз деле кол кабыш кылат элек го. Өзү бир кокуй киши да мерез!

Эл бекер түкшүмөлдөптүр. Чекир уландары менен жаңы тамын салып бүтүп, мына бүгүн, эртең келиндүү болом деп турганда согуш башталды! Ооба, баланы багынан айырып, келинди жарынан айырган согуш башталды. Эр бүлө түп көтөрө согушка аттанып, кыштактар томсоруп турду. Жакшы үмүт менен Касымбектер көтөргөн тамдар ээн калып, эр бүлө сагынган капшыттар аңгырап турду. Эки уулун бирдей аткарган Чекир, тиги оту өчүп бараткан коломтосун тиктеп тунжурап отуруп калды. – Демейде чытыйган чал, эми биротоло ачылбас болуп бүркөлүп үшкүрүктү жолдош кылып алды. Мындайда бел алдырбас - балдардын энеси Каным. Ал кээде тунжурап отурган чалын жемелеп, бакылдап жиберет да өзү каадасынча жадырап:

– Ой, сен эмне үңүрөйөсүң ыя?! Ай, ушу сени эркек деп! Жалгыз сенин балдарың аттанып жатабы жоого!? Бу жумурай-журтка келген ааламат го?! Бу күн жалгыз сенин башыңа түшкөнсүп үңүрөйүп ботом, койчу нары! Мен эркек баланы ушундайга туугам ой! Муну угабы сенин кулагың?! «Эл менен көргөн улуу той» Эл менен көргөнгө кабак салган киши кишиби?! Балдар жоого аттанса биздин супарабыз куру эмес. Кыз да болсо Чүкүйүбүз турат... – деген байбиче түнөрүп отурган чалынын маңдайында бакылдап жанындагы секелек кара кызды көргөзө берди. Көзүнөн оту чагылган тырсылдак кара кыз, тиричиликтен колу бошобой да, эне атасынын кабак-кашын карап да жүрөт.

Ооба, булардын супарасы кур эмес. Бир уядан чыккан беш баладан – үч кыз, эки уулдан бул кемпир чалдын

колунда калганы ушул эң кенжеси Чүкүй. Эки кызды күйөөгө беришти мурун. Эки уулду жоого аткарды. «Чыккан кыз чийден тышкары» деп ата-бабадан калган салтты кууган кемпир чал берген кыздарды бүлөсүнүн катарына да кошкон жок. «Алар өз оокаты менен кетти эми... барган жеринен бак айтсын». – Ушинтип колундагыга топук кылган кемпир, чал өздөрүнчө кобурашып.

Кемпир, чалдын колунда калган кенже кыз - Чүкүй таштын уюлундай бекем, тырсылдап тың чыкты. Ичти-тышты оор түлүктү өз мойнуна алган кыз, тыштан эркектин, үйдөн-ургаачынын ишин бүтүрүп таманынан чаң чыгып тарсылдап жүргөнү-жүргөн.

Жайкы отоодо же чөп чөмөлөдө болсун, күзгү-орокто же боо боолаганда болсун бир колхоздогу өзү катар кыздардын, балдардын алдында Чүкүй. Көз кайкыган шалбаанын чөбүн чөмөлө салып, кечки тор талааны термеп ырдап келаткан кызыл жоолукчан кара кызды бул колхоздон, бу чөлкөмдөн ким тааныбайт. Ким билбейт? Күүгүмдөгү талаада келаткан анын эрбеңдеген карааны, караанынан мурун тор талаа термеген жылаажын үнү таныш бу чөлкөмгө:

– Бая, Чүкүйдүн үнү экен!

– Балдардын жумуштан келер маалы болгон го?

– Жоо... а биздин балдар Чүкүйдөн бир аш бышымдан кийин келишет.

Ушинтип Чүкүйдүн үнүн улаган кемпир-кесек, андан кийин келер өз балдарына тамак даярдап турушат да кайра Чүкүйдүн тыңдыгынан козгой кетишет:

– Капырай! Чүкүйдү тиги түйтөйгөн Чекирден туулду, деп ким айтсын! Тимеле чагылгандын огу айланайын!

– Тирүү жүрсүн байкуштуку! Бу да берки Канымдын багына карата го?

– Талаанын жумушунан балдар түгүл чоң кишилерден калышпайт дешет го? Чөп чапкан катындар таң калып жүрүшөт.

– Э бая күнү үйүндөгү жарым теше жердин жүгөрүсүн түш жарымга жетпей чаап бүттү го.

– А кара жумуш түгүл, окуштан да мектеп боюнча ири алдыда тура. Маалимдер ошону макташат дайым.

Айылдагылардын айтканынын калети жок. Окуса-окуунун, иштесе-иштин алдын бербеген – Чүкүй. «Анын тилинен да; колуна да келет!» деп кеп кылышат кээлер. Анысы ырас. Чүкүй кандан, бектен кайра тартпаган өткүр, болгонун жашырып жаппай бетке айткан шар кыз. Кыздар түгүл ага орунсуз катыла калган эркек балдар да катыгын алып чыгат.

Ушинтип Чекир чал менен Каным байбиченин үйдөн да, тыштан да санаасы тынып, урушка аттанган уландарынын орду кемтиксиз толуп тургандай. Ооба, Чүкүй агаларынын ордун басты. Кемпир, чалдын жеңилии-жерден, оорун колдон алып айтор...

Бирок тагдыр дайым маңдайынан сылап турбайт эмеспи. Кээде бал таттырса, кайра туз ууртатып кетип жүрөгүңдү күйгүзөт.

Тагдыр Чекирдин үй бүлөсүнө капыстан уу жуттуруп кетти. Тээ кан күйгөн батыштан арасына кочкул күйүт орой келген кара кагаз Чекирдикине түнөрүп келип түштү да улуу уулу - Касымбекти угузду. Ооба, Касымбекти тигинден ары кан күйгөн батышка калтырып, өзү жайдак түшкөн кара кагаз, Чекирдикинде күнү-түнүнө күңгүрөнүп турду. Кара кагазды мыжыккан Чекир чал кемпири экөө жер кучактап бүк түшүп калды.

– Оо, каралдым аа кокуй!.. – минтип улуп-уңшуган кемпир, чалдын үнү айыл-ападагылардын жүрөгүн мыжыгып. Кемпир, чал түгүл Чүкүйдүн чыркыраганы

али ошол айылдагылардын кулагынан кете электир:

– Кагылайын байке ай! Чын эле бизди таштадыңбы?..
Байке-е! Мен сагындым сени!.. Мен кантем?!

Ырас эле Чүкүй кантет?! Жанындай көргөн агасы
– Касымбек анын уктаса башында, ойгонсо кашында болуп, ач болсо - айланып, ток болсо – толгонуп, секелек карындашын мойнуна мингизип ойнотуп, аны менен жаны бирге болчу. Эми ошол жан бирге агасынан береги таш боор согуш аны түбөлүккө бөлүп кетти!

Чекирдик күйүттөн, кайгыдан муну менен гана кутула алган жок. Касымбеги так салып кеткен жүрөктөрдөгү жара жаңы эле карттанып келатканда кайра ачылып, жүрөктөр кайра ачышып калды. Кемпир чалды бул жолу бүк түшүрүп кеткен Чүкүйдүн жоголушу болду. Ырас эле Чүкүй жоголду.

Чүкүйдүн жоголушун журт Чекирдин өзүнөн көрүштү. Жалган жерден өрт чыгабы? Журт да бекеринен ошентептир. Касымбегинин карасы сууй электе Чекир чал кызы – Чүкүйдү бир улгайган кишиге тымызын кайындай салыптыр. Адегенде бул ишти өзгө түгүл өзүнүн байбичеси Каным да билген эмес экен, кийин гана жөнөтөрүндө айтты:

Муну уккан кемпири чамынып күйүткө чөктү:

– Атаң көрү-ү! Көрүндө өкүргөн чал! Кантип дитиң чапты экен буга?! Кантип гана кымындай эмени... – Ушинтип ыйга, муңга муунган кемпир биротоло бүк түшүп калды.

Кош күйүткө каарылып, кош кайгыга кабырылган эне кургурга кыздын кабыргасы кайышпай койчубу. Чалына наалат айтып, согушту каргап буркурап отурган энесинин маңдайындагы кыз аны сооротот, анын көңүлүн жубатат:

– Апаке! Апакебайым! Ыйлабачы, кайгырбачы?! Атам айта берсин! Мен сенин кашыңдан эч жакка кетпейм, такыр кетпейм!

Чиркин эне-баланын ысыкчылыгы ай! Эне-баладан, бала-энеден ажырайын деп ойлобос. Аларды суутар, аларды ажыратар адамдын кокотикенектери го. Чекирдикине кийинки күндө элүүдөн аша берген ыңгыраган киши үйүр тартып кетти. Ал апта сайын эки-үч каттап, али секелек кыз – Чүкүйгө сугун арта карап калчу болду. Ал бейтааныш киши бекеринен антип жүрбөптүр. Бекиген убаданын аягына чыкканы жүрүптүр.

Чекир көздү жуумп койду да акыры кызын ошол кишиге узатмак болду. Муну көрүп-билип турган айыл-апанын жерге түкүргөнү да, кызы менен кемпиринин боздогону да кара мүртөз чалга туюлар эмес. Айтканын аткармак болду.

Бирок чалдын ою ташка чыгып капыстан кыз жоголду. Чүкүй жоголду! Чүкүйдү издеген чал бул тегеректин коён жатагынан өйдө карап турасы түгөндү. Кыздан ың-жың жок. Анын аягы менен жоголгонуна Чекир күйүп-бышса, айылдагылар кубанып табасы канып жатты:

– Ырас болду ошо! Жанагы Чекирдин өзү менен тең күрсүйгөн немеге баргыча Чүкүйдүн жоголуп кеткени оң!

Минтип Чекирге өчөшкөндөр, кайра бир башкача кеп угуп сестее түшүштү. Ал кеп Чүкүйдү тирүү жоготпой өлтүрүп тынышты. Имиш-имиштен угуп бир-биринин кебин ырастап:

– Чүкүй сууга чөгүп кетиптир дейт! Аны сайроонго чыгып калган жеринен таап алышыптыр да доктурга өлүү жеткиришиптир.

– Чекир ошону көрмөк! – деп бирөөлөр табалай сүйлөсө, дагы бирөөлөр, анын кемпирин аяшат:

– Чекирге эмне! А көрө, анын кемпири байкушка убал да!.. Баласы тыяктан тигинтип! Аа, жалган десеңчи!

Чынында Чүкүй сууга да чөкпөйт, дайынсыз да жоголбоптур, ал шаарга барыптыр да окууга кирип алыптыр. Аныгын уккан соң артынан барган атасына муну айтыптыр кыз: «Мен үйдү да, атаны да шаардан таап алдым. Бул үйүмдү таштап эч жакка барбайм!» Кызынан бул жоопту уккан Чекир үшкүрүнө түнөрүп келип үйүнө түштү. Кыз артынан нечен курдай энеси да барды, бирок кыз өзү айткандай окуусун таштап кайра үйгө келген жок.

Кан менен жаштан сел жүргүзгөн согуш бүтүп, жергебизге бейкут күн башбакты. Энедей мээримин төккөн бейкут күн көкүрөгү ызалуу, жүрөгү жаралуу журттун маңдайынан сылап көздүн жашын арчыды. Жоо женген уландар бирин-серин тууган жеринен топурагын басып томсоруп турган кыштактар жандана түштү. Ушу тапта Чүкүйдүн агасы Асылбек да өз үйүнүн бозогосун аттап, Чекир чалдын капшыты толо түштү.

... 1947-жылдын жайы. Окуусун бүтүргөн Чүкүй ошондон ары күйөөгө качып кетиптир деп угушту үйдөгүлөр. Бу кептин буру териси жок экен. Чүкүй өзүнө теңтуш балага турмушка чыгып кетиптир. Чүкүйдүн теңи - Азык. бала да турмуштун таттуусунан ачуусун оодук татыптыр. Азык жетим жүрүп жетилип, турмуштун ысыгына күйүп, суугуна тоңуп торолду. Ооба, эс тарта электе атасынан айрылып, ата ордуна карманган эки бирдей агасы согуштан кайтпай калды. Ичти-тышты оор түлүк бүт мойнуна түшүп, согуш жүгүн, өлүм жүгүн көтөргөн 12 жашар бала адегенде ээр баскан тайдай күйпүйүп жүдөй түшүп анан чыйралып кетти.

Ал он төрт жашында трактористтерге жардамчы болуп, каргадай болуп рулга отуруп, канча гектар жер айдап, журттун алкышын алды. Турмуш кенедей баланы өлүм күйүтүнүн жалынына кактап, кыйындыкка

чыйратты. Турмуштун ысыгына күйүп, суугуна тоңгон бала шоонадай бөлбүрөбөй, тарамыштай чыйрак өстү.

Акыл-эси да, кулк-мүнөзү да бири-бирине куюп койгондой эки жаш ойдо жок жерден жолугушуп, бири-бирине жылдызы түштү. Кыскасы, жетим - Азык менен чыйрак кыз - Чүкүй издешпей табышты. Бала күнүнөн буларга сурдана карап, соорусун салган тагдыр, бүгүн жымыя карап маңдайынан сылады, Кылдай тең эки жаш туура он сегиз жашында кыз бала көрүшүп, атын Россия коюшту.

Мына ошо күндөн тартып, Чүкүй менен Азыктын жашына-жаш кошулган сайын башына-баш кошула берди. Күнү бүгүн 34 төн 35 ке жаңы караган күлгүн жигит менен мөлтүрөгөн кара сур келинди 10 баланын ата-энеси деп айта албайсың. Өзүң айтмак түгүл билген бирөө айтып турса да дароо ынана койбойсун. Ынанбаганын - отуздун ичиндеги кара сур келин - Чүкүй менен анын улуу кызы - Россия эне-баладай эмес, эжесиндидей гана көрүнөт. Азыктын жанында турган эркек балдары ата-баладай эмес ага-инидей көрүнөт.

Карап турган кишини ынандырган да, кубандырган да Чүкүйдүн төшүндөгү жайнаган медалдар менен жаркыраган «Энелик даңк» ордени Чүкүйдүн алдындагы жарыктыкка жаңы келген ымыркай – онунчу бала бүгүнкү бейкут күндөй мемиреп, жаш эненин багына түбөлүк бейкут күндү да, баатыр энелик бийик сыймыкты да ала келгенин баян этип, балбырап уктап...

Бул үйдүн босогосун аттаганда мөмөлүү чоң түп алманын түбүндө тургандай болосуң. Көп бүлөлү үйдөй албырабай, бул үйдүн ичи апакай, таптаза экен. Жупуну оокат-тиричилик жыйнактуу, өз ордунда. Үй ичи кандай жупуну болсо, булардын өздөрү да так ошондон жупуну, үй ичи кандай таза болсо, булардын

ниеттери да так ошондой апакай таптаза экени алардын мөлтүр жүзүнөн, кирсиз кабагынан көрүнөт. Бул үй-бүлөнү адеп эле көргөндө көңүлүн - эргий да, сергий да түшөт. Кантип эргип, кантип сергибейсиң. Он бала тапкан береги кырчын эне-ата, мөмөгө бай алманын шагындай-ийилгич келип, өз балдарына да, өзгөгө да жарокер, акжаркын экен. Алар, өздөрүн телчиктирген турмушка миң мертебе ыраазы экенин ооздору айтпаса да жайнаган жүздөрү айтып турат: Мөмөдөй тизилген үй-толтура баланын бирде-биринин бекер отурганын көзүң чалбайт. Бирөө китеп окуп, бирөө сабагын жазып, а бирөө сүрөтүн тартып, береги энесине союп каптагандай окшош беш жашар кара кыз да өйдө ылдый карабай өз иши менен алек. Анын алдында уй айдаган атчан киши баратат. Жыбыраган уйларды, тебетейчен атчан кишини да пластилинден өзү жасаптыр ал.

Тыштагы тестиерлери да өз-өзүнө бөлүнгөн иштен бура карабай бирөө отун жарып жатса, бирөө самоор коюп, да бирөө суу алып келатат. Кыскасы бул үйдө - кайнаган эмгек, калыс тартип, ширешкен ынтымак эгиз баладай окшошуп моюндашып турат. «Көп бала - баштуу болот» дегенди ураан кыла сүйлөп, көп балалуу кишини көтөрө чалган айыл эли булардын балдарын да мактоого алышчу:

– Бала деп Чүкүйдүн балдарын айт! Чың этип үнү чыкканын укпайсың.

– Айнанайындар десең. Алардын ынтымагын, төтөн адамга ызатын айтасыңбы. Баштак аяк баары кичи пейил, элпек. Улуунун алдынан кыя басышпайт. Анан балдарча тайтандап бирде-биринин бекер ойноп жүргөнүн көрбөйсүң. Ар кимиси өз бетинче колунан келген иши менен алек, эне, атасын тартып баары мейнеткеч.

– Төтөн тазалыгын айтасыңбы! Төрүнө туура кыл жатпайт. Он бала түгүл биздин бир эле бала ойноп чыгып кеткендин ортосунда үйдүн чаң асманы чыгып калат. Тазалыгына да, тартибине да көзүң тоёт. Окуштагыларынын китеп, дептерин көргөнсүңөрбү! Эскирмек түгүл кымындай кирдебей – эми эле дүкөндөн ала койгондой жап-жаңы бойдон биринен бирине өтөт экен ой! Ата, энесинин жеңилин жерден, оорун колдон алып мээнеткечин айт баарыдан! Азык менен Чүкүйдүн колун узарып салды ананайындар. «Көрүнгөн тоонун ыраагы жок» деген ушул. Кечээ эле күнү ошо Азыктын өзү бир атанын уругунан жалгыз калган кенедей жетим эле, бүгүн минтип өзүнчө акар-такар айыл болуп... Акыры тиричилик дегенинин өзү, турмуш дегенинин өзү кызык тура! Кечээ чилминдеп үйүнөн качкан секелек кыз – Чүкүй бүгүн тигинче ак уул, кызыл кыздын энеси – керилген байбиче болуп отурат.

Айыл апанын тамшанары да эп. Бирок, Чүкүй он бала төрөдүм деп сунган бутун тартпай отуруп калган жок. Ал бала басты болуп чүнчүгөн да жок. Башынан чыйрак келин, бала да бакты, үй оокатын бали дегендей бүтүрүп, а түгүл гектарлаган жердин кызылчасын да эл алды болуп бага жүрдү, эл оозуна кире жүрдү. Күнү бүтүн да жубайы - Азык баккан жетимиш, сексен уйдун бир четинде – Чүкүй.

Экөө кылдай тең отуз беш жашар кырчын эне-атанын башы көбөйгөн сайын бактысы да калыңдап. Куду, коюу мөмөдөн жалбырагы көрүнбөй калган чоң түп алма багындай көздүн жоосун алып тамшанат, ырысы төгүлгөн үй-бүлө.

ЖООКЕРДИН ЖУБАЙЫ

Жайдай жадырап, жайдай толукшуп жашыл кийинген шаардын бир булуңунда жапыс үй турат. Үй даракка көлбөп, даана байкабаган кишиге көрүнбөй да калчудай. Жашыл дарак жамынып момураган жапыс үйгө башбаксаң - не деген албан эмгек! Ар түркүн тигүүчү машинаны башкарган аялдар тобу. Алардын баары ишти колмо-колдоп, алардын колуна иштин күчтүү толкуну агууда.

Ооба, азыр эле берки столдун башында турган топ-топ кездеме уздан-уздуң колуна өтүп отуруп, акырында аягы менен тик турган костюмдар агылып жатат. Миңсан кишини тигилүү кийим менен жабдыган уздардын иши бирдиктүү, иши түгүл алардын көңүлү да, тилеги да бирдиктүү белем. Улуунун жашын сыйлоо, жашындай ишин сыйлоону ушул уздардан үйрөн.

Түшкү тыныгуу. Бөлмөнү каткырыкка толтурган уздардын тобу бир улгайган аялдын үстүнө үйрүлүп, ага эзеркей сүйлөшөт. Уздардын көңүлдөгү кубанычына да, иштеги ийгилигине да ошол улгайган аял орток белем. Куду өзүнүн көп баласынын кыялына куштар болгон энедей элжиреп, алардын ар кимисин алпечтейт. Деги бул аял адамга артыкча мээримдүү го. Берекенин кутундай балпайып, өмүрү кабагы бүркөлөр түрү жок. Ачык асмандай кең маңдайы акжаркын жүзүнө келишип, мунун ниети да, иши да өңүндөй жаркып турат. Аны тегеректеген келин, кыздын үнү дуу-дуу:

– Эжекемин иши ай!

– Биз качан эжекемдей болор экенбиз ыя?

Жүзү да, көңүлү да жайнаган аял тигилерге жай сүйлөп отурду:

– Иштүү деп апам маркумду айт!.. Сайманы ошо сайсын, - деп эки сөзүнүн биринде алда качан көз жумган асыл апакесин ала сүйлөгөн анын жылдыздуу жүзүндө да, оттуу көзүндө, турмуш жолу чыйыр салган кең маңдайында да, а түгүл шайдоот кыймылында мээнеткеч энесинин ажырагыс элеси жүргөнсүйт. Маркум эне бир кезде өзү айткандай: Өмүр - жашын да, күч-кубатын, акжаркын мүнөзүн баарын калтырган бейм. Сүйлөп отурса өзү да так ошо энесине окшоп кетет.

– Биз анын жанында эмне... Ал бир айыл элдин ишин бүт мойнуна алчу. Аны айылдан айылга алып кетишчү. Анын ишин, саймасын катуу аңыз кылышчу. Туш кийизденби, тегирич, жабыкбаштанбы, текче, аяк-каптанбы, апамын саймасы алыстан таанымал, мейли апамын саймасы түшкөн буюм колдон-колго өтүп, каякка ооп кетпесин айылдагы абысындары жасемдебей таанып коюшчу: «Ии, байкуш Айымбүбүнүн саймасы экен. Кайран эме...» Апаман сайма үйрөнөбүз, иш үйрөнөбүз деп айылдагы келин, кыз тынчын алчу. Аларга үйрөтүүдөн апам эрикчү эмес, кайра ошо илгери үмүттөргө... куштар болуп...

«Илгери муундарым! Колумдагым силерге калса бактым ошол». Минтип өнтөлөгөн апамын өнөрүн үйрөнөбүз дешкендер куру калган жок. Көз тайгылган шырдак ойгон оймочу, укмуштуу саймачы, жез оймоктор чыкты айылдан. Алардын катарында сейпеңдеп жүрүп, мен да өз көйнөгүмү тигүүгө жарадым минтип.

Көз тайгылган ишти колунан жаратып, тигинче узга эне болуп отурган аялдын сөөгүнө сиңген мүнөзү карапайымдык тура. Тагдыры мунун шыбагасына канча сүйүнүчтү берсе, андан ашып түшкөн күйүнүчтү берип, күйүттүн жалынына да каптап көрдү. Тагдыры буралган жаштыкты, ширин махабатты буга да тартуулады.

Бойго жетип, өз көңүл сүйгөн теңине баш кошту. Анын теңи Кумар мугалим болчу. Турмуш босогосун жаңы аттаган эки жашка баары кызык, баары ширин. Ушул азыр жер үстүндө булардан бактылуу жоктой. Алардын башына баш кошулуп, эркек балалуу болушту. Бейкут күндөрдүн табына магдыраган эки жаш, бала жытына жырғап, бала кумарына канып турган кезде согуш чыкты.

Аселдин жубайы мектебин таштап, баласы менен жубайын таштап согушка аттанды. Жумурай журтка келген согуш каргашасы Аселди да кан жөткүртүп, туш тарабынан өлүм менен өксүтүп кетти. Жоого аттангай жубайы – Кумар кайтпай калды. Ушуга улай өзүнүн эки бир тууганы согуштан курман болду.

Кара кочкул өлүм күйүтүнө муунган Асел ал күндөрүн эске алат да бир жактан шыбыр уккандай селт дей түшүп, кайра боюна кайрат чакырат... Ооба, анын бет алдында боз шинелчен жоокер турат. Бою шырыктай арыкчырай кара сур жоокердин көзүнөн жалын чачырап, маңдайында жашып турган жубайын эркелете жубатат:

– Кой, Асел! Кайраттуу бол. Сенин кайратың мага дем. Сенин элесинди жүрөгүмө катып көөдөн менен ок тозуп барам. Кош, Асел! Кичинекей Муктарыңды ыйлатпа... Мени жоктотпо! – Минткен жоокер муңайым жубайынын колундагы балтыр бешик баланы алып жыттагылап жатты:

– Ошол, Асел! Башыңа түркүн иш түшөр. Майышпа, кайраттуу бол. Кыйналсаң өкмөткө, партияга кайрыл! Көөдөндө жаның чыккыча партиянын солдаты бол, – Муну айткан Кумар өзү да партиянын солдаты эле. Жаштайынан жетим калган ал көрүнгөндүн ирегесинде жүрүп, кийин басмачылар менен салгылашкан жоокер.

Анын мойнуна асыла түшкөн Асел да көз жашын тыйып туруп минткен:

– Кош!.. Өзүң да партиянын тузуна карасанаба! Андагы күлгүн келин, азыркы улгайган жоокердин жубайынын кулагына бул коштошуу күнү бүгүн да угулуп, бул кеп күнү бүгүн да жүрөгүнүн толтосунда.

Асел ал күндөрү бел чечкен жок. Колхоздун оор түйшүгү мойнунда турду. Аялдар тобунун алды болуп иштеген ал, кызылча багып, согушка тонналаган шекер жөнөтүп турду.

Жоокер жолдошунан да, эки бирдей бир тууганынан да ажырап, күйүткө муунуп турган чакта колундагы төрт жашар Муктары да чарчап, кокой башы калды. Баягыдан бетер кан жутуп куйкаланган ал колхозду, таштап шаарды карай жөнөп кетти. Анын капысынан шаарга кетишин айылдагылар ар түркүн кеп кылышты:

– Аа кургур, бая Асел жинди болгон тура!

– Ошондой а, болбосо тимден-тим шаарга баса береби.

– Оңойбу күйүт! Ал эми калыбына келбей калды.

– Бирок Асел бул эл айткандай акылынан ооп бет алды баса берген эмес. Ал ошондон түз эле фабрикага келип тигүүчү болуп кирди. Кырсыкка, күйүткө жеңдирген жок. Ал экөө менен тең бетме-бет кармашып көрдү. Өзөгүн күйүт каарып, өзүн турмуш жүгү житире басса да ага чүнчүбөй кайра чыйралды. Аны чыңаган элдин шаңы, эмгек эпкини болду го.

Анын бир аз кыйналганы мурун өзү тилин билбеген машинанын тетиги. Тетиктүү машинага тилмер болууга мындагы карт мастер Иван Алексеевич жардамын аябады.

– Бузула калган машинанын айланасында тердеп, кургап күйпөктөп жүдөй түшкөн. Аселди ал киши дайым эркелетип, анын чүнчүгөн көңүлүнө кайрат кошуп, мээримин сепчү.

– Нечего, Асел! Коркпоо керек. Кишинин колунан баары келерин унуттуңбу. Азыр баары жайына келет. Бул машинаны өзүң эле оңдоп аласың, а түгүл бирөөлөрдүкүн да оңдоп, бирөөлөргө да үйрөтөрсүн. Шашпа...

Минтии жылуу сүйлөп, аталык мээрин төккөн карт мастерге кээде Асел эреркей кетип, көзүнө ысык жаш имерген күндөрү да болду.

Адамдын аракетинен албан эмне бар. Асел сүрдөөдөн да кутулду. Кайра өзүнүн мококтугуна ачууланып арына келди. Эл тарап кеткенде да бул өзүнчө далалат кылып, бош машиналарга отуруп колун көндүрүп, чарчоо дегенди унутуп, уйку боюна тарады. Мурдагыдай муңайбай көңүлү көтөрүлүп, жолдошторунун шыңгыр күлкүсүн коштоп турчу болду. Ооба, анын ишке машыга баштаганы, сүйгөн кесибинин килити ачыла баштаганы мына ушулар анын боюндагы бошондукту, жүрөгүндөгү жашаңдыкты алып таштап топтун арасына жетелеп кирди. Ал иштин кызыгына түшүп, фабрика анын өз үйүндөй сүйкүм көрүнүп, иш оңолуп баратканда ооруп калса болобу. Ал катуу ооруду.

Ал качан эсин жыйган кезде жаз айы болчу. Терезеден келген жаз жыты көңүлүн дегдетип, ал кайрадан ишин, жолдошторун эстеп куса да боло түштү. Кээде анын баягы татаал тетиктүү машинасы түшүнө кирип, шартылдата тигип жатат. Ойгонор замат жүрөгү элеп-желеп болуп ооруканадан бүгүн эле чыгууга, сүйгөн үйү - фабрикасына азыр жетүүгө ашыгат.

Анын көңүлүн сураган жолдоштору да күн сайын тынбайт. Бир күнү кадимки карт мастери Иван Алексеевич баштаган жолдошторунун тобу бүт келишитир. Алардын ар биринин жүзү көптөн көрүшө элек бир туугандай ысык. Төтөн карт мастердин үнү аны адепкисиндей эркелетип:

– Аа Асел! Айыктың го? Бол эми батырак айык. Жакында жаз майрамы. Жүрү бирге майрамдайлы. Баягы машинаң сени сагынып калды, а сен сагынган жоксуңбу? А биз да сени сагынып минтип...

Ушул азыр анын маңдайында өз атасы тирилип келгендей. Көңүлү эргип, оорудан сергиген ал жолдошторуна, карт мастерине кандай алкыш айтарын билбей алар менен балача гана күлүп турду. Ал анда ичинен гана алкышын кайталай берди:

«Ыраазымын! Ыраазымын силерге! Өлө турган мени тирилтип, мени тарбиялап адам кылган силерге айланса болот!»

Ушу тапта анын кулагына эчак курман болгон Кумарынын үнү угулат: «Башыңа түркүн иш келет. Кайраттуу бол. Эл бар. Кыйналсаң өкмөт бар, партия бар!»

Бет алдындагы жолдошторунан көз айырбай жайнаган Асел ал үнгө да ичинен жооп кылат:

«Аның ырас! Өзүң кеткенде мени элге кошуп кеткенсиң. Андан бери уктап калсам ойготкон ыйлап турсам соороткон эл болду. Көөдөндөн жаным чыкканча элдин кызматындамын! Бул өзүңө берген антым эле. Өзүң да ошенттиң, өзүң да өкмөттүн тузуна карасанаган жоксуң!»

ЭЛ ТАРЫХЫНЫН ЭСТЕЛИГИ

Асман мелжиген Тянь-Шань тоолорун тепчип, байыркы Нарын дарыясы мелмилдеп жатат. Үстү жакта асман мелжиген тоо, алды жакта агыны катуу суу... Бирде - тоону, бирде сууну карайсың. Чынында экөө тең, атамзамандан берки албан тарыхтын күбөсү го. Нарындын атын там-туң, басканда уккандырмын.

Албан дарыянын аты гана түгүл ошол атты даңазалаган не түркүн болмуштар, андагы менин наристе сезимимде күнү бүгүнкүдөй. Төтөн дарыянын киргин кезин укканда жүрөгүң опколжуп, кечүү чалып киргенди кой, анын агымына эле тири жан тик баккыстай туюлчу. Көз алдыга шары кулак тундуруп, таштан-ташка урунуп беринген бир коктунун кирген суусу келе калчу. Ал кезде бир коктунун тентек суусунан бөлөктү көрбөсөм анан...

Мына, бир окуп, бир чоңойгон курбум экөөбүз азыр Нарындын боюнда турабыз. Кыргыздын бул даңктуу дарыясына келгеним да, көргөнүм да ушул. Дарыя мен ойлогондой буркан-шаркан түшүп өкүрбөй мемиреп чалкып агат экен. Же биз турган жери ушундайбы?

Абалкы Тянь-Шандын аскар мөңгүсүнөн кубат алып, нечен өзөндөрдү өзүнө кошкон байыркы Нарындын агымы муңайым чалкып. Анын тереңдигин да болжой албайсың. Түбүндө не түркүн таштар бар экенин да баамдоо кыйын.

Дарыяга жүз чайыган биз бир аз үнсүз турсак керек. Бироокумда жанымдагы курбумун үнүн уктум:

– Карачы, Карачы агымын! Мунун түбүндө - үйдөй, төөдөй таштар чөгүп жатат да. Ошолордун жигин кылайып билгизбей, тереңдиги да. – Ушинтип дарыянын агымына суктана караган курбум тунжурай түштү да минтип сурады:

– Айтчы, сен Нарынды эмнеге окшоштурасың? Мен бир аз муунала түшкөм, аңгыча тиги өзүнө-өзү жооп берди:

– Акылманга теңештирем! Баарын боюна батырган акылман адамдай чалкып жатат!

Ырас да. Байыркы Нарындын агымы сан кылымдар бою нелерди башынан өткөрбөдү. Калк кырылып, үстүнөн кара кочкул кан жүрдү. Жерден ооп тербиген журттун ачуу жашы селдеди. Акыры кан менен жашты үстүнөн

алда качан чайып таштап, бүгүнкү элдин бактысындай чалкып жатат Нарын дайра.

Айтылуу Нарын дайранын агынын карап тура калганда ушундай ойлорго келесиң. Нарын - суу, бирок көп суунун бири эмес. Ал тарыхтын, элибиздин албан тарыхынын – күбөсү.

Аныгын айтсам, Нарындын агымын карап турганда, тиги курбумдун: «акылман адамдай» дегенинен улам көз алдыма эл акыны, академик – Аалы Токомбаевдин кебелбес сабырдуу мүнөзү келе калды... Аалы Токомбаевдин атын мен мектеп бозогосун аттай электе - беш, алты жашар кезимде уккандырмын. Айылдагылар «Кандуу жылдарды» колдон-колго өткөрүп окутуп жүргөнү күнү бүгүнкүдөй эсимде. «Кандуу жылдарды» окуп жатканда адеп тым-тырс боло түшкөн кемпир-чалды бир оокумда шыпшынуу, күрсүнүү аралап: «Аа, ойрон болгон үркүн!» дей калышканын укчумун. Шыпшынуу улам күч алып, дастанды сүрөп турушчу:

– Так эле өзү!

– Ошону айтсаң, Кочкор өрөөнүнөн кара кочкул кан боржоктоп, Орток тоосунун этеги кишинин өлүгүнөн көрүнбөй калбады беле?!

Бул шыпшынуу, күрсүнүү бир оокумда шолоктогон ый менен алмашчу. Өз энем баштап көзүнүн жашы менен алек болуп, бир кезде үркүндө көргөн кордугун, Турпанда калган кызын айтып ачуу-ачуу үшкүрүшчү. Ишим эмне. «Кандуу жылдар» окулуп жаткандагы булардын ыйына туюна албай, өзүм көрбөгөн үркүн да атам заманда өткөн жомоктой: а түгүл үркүн баяны - «Кандуу жылдарды» жараткан Аалы Токомбаев да байыркы жомоктун адамындай туюлчу. А жылы менин кызыкканым жалаң гана «Кандуу жылдардын» ичиндеги кызыл сүрөттөр:

...Атынын оозун коё берип найза сунуп бараткан киши, андагы калың кармаш, арабадан мылтык түшүрүп жаткан кишилер, тоонун башында кабыргадай ай кылтайып, берки керүүдө чабышып жаткан кишилер...

«Кандуу жылдардагы» сүрөттөрдү мен ошол окулуп жатканда гана көрүп калбасам, китеп өз колума ээн тийчү эмес. «Айрып коёсун!» деп түк карматышпайт. Китеп анда бүгүнкүдөй үй сайын болсо балким мага да тиер беле?..

Жайлоодо элек. Бир айыл элде жалгыз гана «Кандуу жылдар». Аны кыдыртып жүрүп окушат. Бир күнү ал китеп тээ айылдын баш жагындагы бир ак үйгө барды. Ал үйдүн ээси - менин таякелеримен боло турган. Өзү да айылдын мыктысы болуу керек күнүгө үйүндө мейман. Айылдагылардын баары күүгүм талаш малда жүргөндө баягы үйгө кирип бардым. Кудай жалгап эч ким жок экен. Эки көзүм чачырап «Кандуу жылдарды» издей кеттим.

Китеп күндүз өзүм көргөн жерде — ууктун билегинде экен. Боюм жетпейт. Керегенин көзүн таап жөрмөлөп чыгып барып китепти жуп сууруп аларымда, бир карылуу кол шилиден аткыды. Карай салсам - үй ээси таякем:

– Мунун амалын баччагардын! – Айбым ачылып анын үстүнө корккондукубу, оозума кеп кирбей аптыга түштүм. Айбым ачылбаган күндө да тиги киши мени көп опузалап омууроолой кетчү. Ошол себептен го, менин көзүмө ал таякемен коркунучтуу алп жоктой туюлчу. Эми эңсеп келген «Кандуу жылдардын» сүрөтүн көрүүдөн үмүт үздүм да китепти колуна кармап турган таякеми жер үстүндөгү бактылуу сездим. Таякем бактылуу эмей ким? Мен сүрөтүн эле көрүүгө зар болгон китеп мунун уугунун билегинде. «Кандуу жылдарды» канча окуса да сүрөтүн кечке көрө берсе да өзү билет. «Кандуу жылдарга» ээ болуп жүргөн таякем анда күлгүн жигит

кезеги болсо керек. Кай бир жерлерин жатка ырдап калчу. Анын ырлары көбүнчө Алымкулдун айдоодогу арманы. Ал өзү «Алымкулдун күйгөнү» деп сыздатып калчу:

Уктасам түштөн кетпейсиң,
Уялган жандай четтейсиң.
Умачтай көзүң ачылса,
Умтула калып жетпейсиң...

Жеке бул таяке эмес кимин «Алымкулдун күйгөнүн» жат билбеген жигиттер биздин айылда чандадыр. Ушундан эки жыл өткөндөн кийин мен да мектеп босогосун аттап, кат тааныдым. Кат тааныр менен эле «Кандуу жылдарга» тишим өтө койгон жок. Адеп менин тишим өтүп, түшүнүгүм жеткен китептер булар эле: Аалы Токомбаевдин «Сыйкырчы жөнүндө жомогу», Кубанычбек Маликовдун «Сарала козусу» жана «Керимбеги». Буларды бир эмес бир нече жолу кайталап окуп, а түгүл жаттап алып, безелентип ырдап да жүрчүбүз:

Бир жесир эчак мурун болгон карып,
Адам жок ал карыпты алган багып.
Жарынан айлык бала бойдо калган,
Уул тапты аман-эсен көзүн жарып.

Ушундан бир класс аттагандан кийин кечээ эле сүрөтүн көрүүгө зар болгон «Кандуу жылдарды» кор-зарым жок окуп, а түгүл «Алымкулдун айдоодогу арманын» безилдетчү болдум.

Ошентип бая бирөөлөрдүн окуганын чырымтал кезде тыңшаганыма караганда азыр өзүм окуп чыккан «Кандуу жылдардан» 16-жылкы кандуу күндү көз алдыда көрүп, тула боюм дүркүрөп турду. Ошол жылы биздин Кочкор өрөөнүндө кандан сел жүрүп тургандай болду.

Эсепсиз кырылган элдин өлүгү азыр да тиги Орток тоосунун этегинде жыбырап жаткансып, күүгүм талаш ошо тиги тоо этегиндеги боз чыбырлардан мал кайырып келүүдөн коркчумун. Өткөн кыргынды окуган тестиер бала мен түгүл, ал күндү өз көзү менен көрүп, өз колу менен нечен өлүктү көмгөн энем маркум да азат бою тик туруп кандуу үркүнгө кайра кабылгандай ичиркенип отуруп укчу.

Качан китеп окулуп бүткөн соң оор улутунуп тамшанган энем, алда качанкы албан тарыхты көз алдынан күнү бүгүнкүдөй өткөргөнгө минтип таңыркачу:

– Капырай укмуш! Муну кагазга түшүргөн киши олуя белем?! Кыргызды кошо аралап, миң-сан өлүктүн жанында өзү болгондой жазыптыр. Тегин эмес да. Теги качанкы киши болду экен мынча ааламатка күбө болгон киши ыя?..

Башта мындай суроолорго мукактанчумун, эми китепти өзүм окуганы энеме шар жооп берүүгө жарап калбадымбы. Анын үстүнө баягыда «Алымкулдун күйгөнүн» жатка айтып жүрчү таякем, бир жолу элдин арасында туруп: «Аалы Токомбаевди өз көзүм менен көрдүм!» - деп ынандыра сүйлөгөнүн уккамын. Ошондон улам мен да энеме ишенимдүү жооп бердим:

– Азыркы киши эне. Аалы Токомбаев азыр да бар. Авторду куду мен өзүм көрүп келгенсип, маа карап калган энем:

– Ыя-я!.. – деди, – Ылайым өмүрлүү болсун жарыктык анда!

Андан бери кеминде 25-26 жыл болду.

Кийин Аалы Токомбаевдин айтылуу «Жараланган жүрөгү» чыкты. «Жараланган жүрөк» чыгарын чыкты, бирок «Кандуу жылдардан бетер анын да каны жерге тамбай өтө каат болуп, дүкөндөн табылуу кайда, дүкөн

түгүл «баланча мектепте, түкүнчө мугалимде экен» деген кабарды улап барып, ал китепке ээ кишиден да араң кадыр-колко менен бир жарым күнгө сурап...

Эсимде... «Жараланган жүрөк» бир мектептин директорунда экен. Арага тааныш салып жатып араң алдым. Ошол жылдары «Каныбекти» да ушинтип бирөөдөн сурап келатканда таманым жерге тийбей сүйүнгөнүм эсимде.

«Жараланган жүрөктү» койнума катып кудундап келатканымда жөө баспай эле канат бүтүп учуп келаткасыдым. Ооба, дал ошондой болду. Кучак жеткис кубаныч алып үйгө дирилдеп учуп кирдим. Адабият угууга калганда энем да менден бетер ак эткенден так этчү. Анын көзү да жолдо экен. Менин сүйүнчүлүү киргенимди көрө коюп, өзү да сүйүнүп:

– Ие... жолуң болгон го балам? Бердиби?

– Бе...берди! – Мен ушунтип энтиге жооп бердим да белимди чечпестен эле мештин түбүнө отура калып окууга кирдим. Бар тирилигин таштап энем да кашымда. Китепти эки гана күнгө алгамын. Үчүнчү күнгө айланса ээси койбойт.

«Жараланган жүрөк» автордун берки чыгармаларынан да сезимге курч тийип, жүрөктү жаралап жиберди белем. Шолоктоп отуруп уккан энеме өзүм да бышактап кошулуп кетип, бир топко өпкөлөп тексти окуй албай койдум. Оңойбу, сырдай жылаңач жетимдерин мойнуна асып, колтугуна катып кайыр сурап жүргөн Бектурган карыянын көргөн күнү, анын жетимдеринин күнөөсүз карегин ачарчылык, ажал тиктеп турган күндөр... Төтөн келте ооруган Бектурганды ончакты күн багып турган кайырчы чал Жолдубайдын өзү кайнаткан жармадан ооз тийүүгө буюмасы келбей көз жумганына кандай жандын каңырыгы түтөбөсүн. Мунун баары кандуу үркүндүн

каабынан жаралган элдин жүрөгү. Журттун жүрөгүнө баскан тарыхтын кандуу тамгасы!

Кийин жүрөгүнүн жарасына дары табылып, жаңы сүргөн таңды көргөн адамдар менен кошо сооронуп, кошо жылмаясың. Кыскасы не деген бир албан жүрөктөрдүн улукмандай дарыкери автор өзү сыяктанып кетет. Автордун канаттуу кыялынан, жүрөк канынан жаралган албан адамдардан үлгү алууга ашыгасың. Чыгарма да, чыгарманы жараткан автор да асыл адамгерчилик сапаттын, тунук сүйүүнүн, сыпаа мүнөздүн зор мектеби сыяктанып, адам ага суусай-суусай кадаланат.

Орой болсоң кыныңа кирип уялып, сылык болууга, кара мүртөз болсон, Өмүрбек сындуу шайыр болууга, кыскасы көз алдыңда да башка кишилер алдында да Өмүрбектей сыпаа, маданияттуу, кирсиз таза жүрөктүү болгубуз келип Өмүрбекти туурачубуз. Эми ойлосоң, чыгарманын эң бийиктеги тарбиялык мааниси ушул экен го!

Аалы Токомбаев баарыдан мурда биздин элдин тарыхынын эстелигин курду. Ооба, ал кыргыздын азап-тозогунун, төгүлгөн каны менен көз жашынын тагынан, бир тууган элибиздин таттуу дилинен кирпич куюп, көз мелжиген эстелик курду.

МАЗМУНУ

САГЫНДЫК ӨМҮРБАЕВ	3
ТЕЛЕГЕЙ (роман)	6

ПОВЕСТТЕР

АДЫЛБЕК	320
ЗАРЫЛБҮБҮ	454

АҢГЕМЕЛЕР

ЧООЧУН КИШИ	506
КӨЧКҮ	520
САЯКАТ	536
ЖУБАЙЛАР	542
КАНАТТУУ ЖИГИТ	549
АКЫЛ-ЭСТИН ДАРЫГЕРИ	558
ЖОЛ	567
ЭЛЕТ КЫЗЫ	577
АК БОРООН АРАСЫНДА	585
ӨМҮР САКЧЫСЫ	598
АЛМАЛУУ БАК	605
ЖООКЕРДИН ЖУБАЙЫ	616
ЭЛ ТАРЫХЫНЫН ЭСТЕЛИГИ	621

Адабий-көркөм басылма

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

29-том

САГЫНДЫК ӨМҮРБАЕВ

Тандалган чыгармалар

Түзгөндөр: *Тургунбаева Ж., Аалиева А.*

Тех. редактор: *Тилекматова Н.*

Корректорлор: *Тургунбаева Ж., Аалиева А.*

Компьютердик калыпка салган *Өмиров Б.*

Терүүгө 04.02.17 берилди. Басууга 26.05.17 кол коюлду.

Кагаздын форматы 60x84¹/₁₆.

Көлөмү 39,5 б.т. Нускасы 500.

"Кут-Бер" ЖЧК басмаканасында басылды

Бишкек ш., Медеров көчөсү, 68

